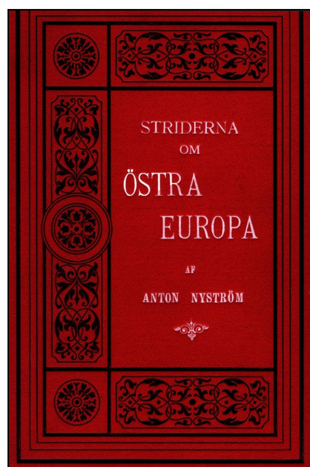

STRIDERNA

OM

ÖSTRA EUROPA

MELLAN RYSSLAND, POLEN OCH SVERGE FRÅN ÄLDSTA TIDER TILL VÅRA DAGAR AF ANTON NYSTRÖM --------- MED ILLUSTRATIONER -------- STOCKHOLM C. & E. GERNANDTS FÖRLAGS AKTIEBOLAG.

STOCKHOLM AKTIEBOLAGET VARIAS BOKTRYCKERI 1901.

Förord till den elektroniska utgåvan

Boken, som tillhör The Library of the University of California, har scannats av Google Books. Den anpassades och OCR-tolkades för Projekt Runeberg i november 2014 och felaktigt scannade bilder korrigerades med hjälp av ett orginalexemplar från Lunds universitetsbibliotek i november 2016 av Bert H.

I. Inledning. Allmän framställning af Rysslands utvidgningar.

Rysslands utvidgningar ha haft flere orsaker. Åt norr, öster och söder ha de väsentligen berott på frivilliga rörelser hos landt-befolkningen, som utvandrat för att skaffa sig ny jord på grund af otillräckliga existensmedel — beroende i synnerhet på det primitiva jordbruket. Men utvandringen har ofta påskyndats af andra orsaker, såsom böndernas förvandling till trälar, ständiga militärut-skrifningar, skatternas ökning och skoningslösa indrifning m. fl. slag af förtryck, som förmått massor af bönder att söka sin tillflykt till oupptagna landsträckor. Staten med dess skaror af tjänstemän och skatteindrifvare kom snart efter de utvandrade, och så vidtogo nya koloniseringar af förtryckta.

På det hela taget har koloniseringen af norra delen af östra Ryssland försiggått utan blodsutgjutelse, då svagare och fredsälskande finska folk bodde här.

I de södra delarne af Ryssland, steppen, kom regeringen att spela en viktigare roll vid utvidgningen, ty här behöfdes kosackernas ständiga hjälp mot de roflystna nomadfolk, som ströfvade omkring och störde utvandrarne. Tatarhorder kommo t. o. m. att göra sig till herrar öfver Ryssland under mer än två århundraden, tills deras ok omsider fullständigt afkastades. Nomadstammarne invid gränsen fortsatte länge i nyare tiden sina oroande ströftåg, hvarför ryska regeringen ' måste organisera en stark militärisk gränsbevakning och underkufva de farliga grannarne. Allt sedan Peter d. stores tid ha ryssarne bekrigat Kaukasien, men det var först i 19:de årh., som de skapade sig ett asiatiskt välde ända till Kinas gränser, därigenom fullbordande hämnden för det tatariska oket.

I allmänhet ha de egentliga kolonisterna, åkerbrukare och handt-värkare, föregåtts af beväpnade skaror, först band af äfventyrare, sedan mer organiserade skaror af fria kosacker, som blott lydde den af dem utvalde chefen.Nästan öfverallt har det funnits en kosackisk mellanperiod i de östliga trakterna, innan de blefvo värkliga ryska kolonier. Den "hvita tsaren" har en tid låtit "sina barn" ha fritt spelrum för att tillintetgöra eller fördrifva de infödda folken; men senare har han tagit från kosackerna deras eröfringar. Sibiriens eröfring började utan bemyndigande af en liten hop kosacker och den herskande tsaren, Ivan den förskräcklige, hade sedan blott att annektera det tagna landet. Peter d. store tillintetgjorde med Mazeppa Ukrainas frihet, och Katarina bekämpade Ural-kosackerna och tillintetgjorde zaporogernas Dniepr-läger.

Rysslands utvidgning åt väster har varit af helt annat slag än förutnämnda utvidgningar. De mer befolkade och mindre fruktbara trakterna här utgjorde ingen lockelse för nybyggare och beboddes för resten af åkerbruksidkande och krigiska folk, som kunde försvara sig. Denna utvidgning är ryska regeringens värk och den har genom diplomati och vapenmakt så småningom utförts. Endast till en tid har Ryssland måst föra krig mot sina västra grannar Polen och Sverige på grund af hotelser och utvidgningssträfvan hos dem. Länge stredo Ryssland och Polen om besittningen af Syd-Ryssland, och de polska kungarne herskade lång tid öfver Dniepr-dalen; de besegrade t. o. m. en gång med kosackernas tillhjälp ryssarne och en polsk prins blef slutligen af ett parti vald till tsar i Moskva, under det en svensk prins likaledes valdes till tsar af ett annat parti.

Ett århundrade senare hade såväl Polen som Sverige gått tillbaka och betydligt inskränkts, under det Rysslands välde i hög grad utvidgats. Inre strider hade varit en af orsakerna till Polens politiska sjunkande och därtill kom landets utmattning genom svenska kungars oberättigade polska krig. Ryssland skördade frukterna häraf i Polen, och sedan det brutit det svenska stormaktsväldet, inkräktades Finland och Östersjöprovinserna för att senare blifva ryska besittningar.

Under tiden hade det polska riket styckats och Ryssland tagit stor del däraf. Liksom Finland på grundvalen af Napoleon I:s och Alexander I:s förbund vid Tilsiterfreden kom att tagas från Sverige, så kom kungariket Polen att genom Wienerkongressen fästas vid Ryssland.

Ha dessa tilldragelser betingats af principer eller lagar för en högre utvecklingsprocess? Ha dessa öden nödvändigtvis måst ske?

Ingalunda. De hade kunnat förebyggas — det är det sorgliga. Studiet däraf är ock egnadt att lämna nyttiga lärdomar med hänsyn till vår tids internationella politik, som sannerligen ej är bättre än äldre tiders. 7Man har skäl att erinra sig, hurusom, då Talleyrand på kongressen i Wien sökte förmå Alexander till moderation och talade om legitimitet och folkrätt, tsaren svarade: “Dessa Europas rättigheter känner jag ej. Makter emellan äro rättigheter hvars och ens fördelar. Jag erkänner inga andra“.

Härmed uttalade han den ryska politikens ständigt ledande tanke — såväl i nyare som äldre tider, såväl under fredstsarers som under krigstsarers spira.

Det låter egendomligt att höra ryska chauvinister tala om Rysslands “historiska mission“, därvid de afse dels rikets oerhörda eröfringar, hvarigenom det blifvit den största stat på jorden — hvilket i och för sig smickrar nationalfåfängan — dels dess antagna “slaviska“ kulturuppgift — hvilken alldeles icke finnes.

Denna “historiska mission“ har medfört i stället för inre utveckling stillastående, i stället för välstånd fattigdom, i

stället för medborgerlig frihet förtryck; och denna “mission“ har låtit Ryssland med sig införlifva stater med högre kultur, nämligen Polen och Finland, som sucka under det mest ovärdiga tyranni historien känner.

Huru det varit möjligt att utföra dessa barbariska inkräktningar i östra Europa, som innebära sådant hån mot civilisationen och dess framsteg på andra områden, skall i det följande visas.

*

II. Ryska nationens härkomst. Kiev och det svensk-slaviska Rus-väldet. Rusiska slaver.

Slaverna kommo liksom germanerna och öfriga ariska folk ursprungligen från ett asiatiskt hemland, och alla dessa folk inkommo i Europa långt före den historiska tiden. Ingen kan säga, om slaverna eller germanerna kommo först till denna världsdel, men med sannolikhet kan man antaga, att deras invandringar egt rum på föga skilda perioder.

I alla händelser voro slaverna bofasta kring Weichsel och Dniepr å den mest aflägsna historiska tid, och man vet numera, särskildt genom polacken W. Ketrzynskis arbete: «De östrhenska slaverna« (1899), att en stor del af mellersta Europa fordom haft slavisk befolkning, som med tiden underkufvades af germanska folk.

Genom de finska bulgarernas invandring till Donau- och Balkan-trakterna i 7:de årh. kom en stor hvälfning att inträffa bland slaverna, som drogo ut från Karpaterna mot öster och norr. Vid denna tid nedsatte sig slaviska folk i mellersta Ryssland vid sjöarne Peipus och Il men samt vid Okas öfre lopp och fördrefvo eller upptogo bland sig de här boende finska folken. Af dessa ha vesserna, muromanerna och mererna alldeles försvunnit ur historien; de ha assimilerats af den slaviska kolonisationen, och på deras områden är det, som den moskovitiska staten framträdt. Af de finska folk, som ännu i 9:de årh. voro ostörda, finnas, förutom spridda tschudiska, kareliska, permiska och votjakiska stammar, blott två större befolkningar: finnarne i Finland, Estland och Liv land samt de finska-ugriska folken vid norra Ural. Af de gamla finska och turkofinska folken, som de slaviska folken förträngt och delvis assimilerat, finnas dock ännu stammar i mellersta Ryssland, eller tschere-miter, tschuvascher, mordviner m. fl.Visst är, att storryska folkets slavism tilltager från norr till söder, liksom den ock aftager i motsatt riktning äfvensom åt öster, i den mån blandningen med främmande turanska element blir starkare.

Af Rysslands folk äro storryssarne, som blifvit de starkaste och mest expansiva, de mest blandade; det finska elementet har hos otaliga lämnat rasmärken i ansiktsdrag och former och det mongoliska herraväldet i Ryssland har medfört vissa egenheter i karaktären.

Finnarne, som ursprungligen — ända till 10:de årh. — innehade större delen af mellersta Ryssland — liksom de nordliga trakterna — undanträngdes mer och mer af slaverna västerut åt Östersjön och österut åt mellersta Volgas trakter samt Ural, där ännu oblandade finska folk lefva. Men detta undanträngande medförde icke desto mindre i ej ringa mån en blandning af de inträngande slaverna med den finska befolkningen. Fig. 1. *Volga-ryss* eller *storryss.* De finska folken ha, om de än sällan af sig själfva höjt sig till en högre och själfständig kultur, med lätthet tillegnat sig högre stående folks civilisation och assimilerat sig med dem. Vid blandning med slaverna ha finnarne öfverflyttat vissa framträdande karaktärsegenskaper, såsom ihärdighet, tålamod och kraft, och storryssarne ha säkerligen att påbrås de finska förfäderna dessa egenskaper.

Under det att det finska ele- mentet under det despotiska moskovitiska herraväldet blifvit mer underdånigt, ödmjukt och outveckladt, har det i Finland under det upplysta och milda svenska väldet nått en högre civilisation och utvecklats i medborgerlig frihet.

Liksom furstendömena Rjazan och Murom bildades Suzdal-furstendömena midt ibland finska stammar: muromaner, merer, vesser, tscheremiser m. fl.; och det krigiska skaplynne samt de råa seder, som utmärkte invånarne i dessa furstendömen, har man tillskrifvitden slaviska stammens uppblandning med landets äldre

inbyggare. Dessa egenskaper blefvo utmärkande kännetecken på en ny nationalitet: den finsk-slaviska, stor-ryska eller ryska i egentlig mening.

Storryssarnes slaviska element ha ursprungligen utgått från de södra och västra delarne af det nutida Ryssland, men ju mer de i sina eröfringar och införlifningar skridit mot landets mellersta, östra och norra delar ha de i hög grad blandats med finska element.

Proportionen mellan dessa element växlar betydligt allt efter orterna och efter de skilda samhällsklasserna.

Äfven om det slaviska elementet i somliga trakter har öfvervikten, kan man ej kalla storryssarne en slavisk nation utan vidare. De västliga och sydliga slaverna, såsom polas. k. hvitryssar och s. k. lillryssar äro åter öfvervägande slaviska till härkomsten och skilja sig ock i mycket från storryssarne.

Långt fram i medeltiden utgjorde de slaviska stammarne en stor, tem-ligen likformig massa; men ifrån 9:de årh., då de började bilda mer eller mindre vidsträckta och själfständiga riken, utbildades skilda slaviska nationaliteter.

Med tiden blefvo polackerna genom sitt alfabet, sitt språk, sin religion, sitt statsskick o. s. v. en nation, som skilde sig från de andra slaverna. Fig. 2. *Dniepr-slav* eller *rusin.* Om Dniepr- eller de s. k. lill-ryssame någon gång uppblandade sitt blod med främmande element, var det hufvudsakligen med turkiska stammar, och olikheten mellan dessa och de finska stammar, som blandades med de nordligare slaverna i Suzdal m. fl. furstendömen, har sannolikt i viss mån bidragit till den rasskillnad, som finnes mellan dem och storryssar.

Såväl dessa sydslaver som de s. k. hvitryssarne, — hvilka tidigt voro Littauens undersåtar och såsom sådana länge stodo under Polen

Fig. 2. Dniepr-slav eller rusin.— samt polackerna äro till skilnad från storryssarne utmärkta af större personlig värdighet, individualitet och oberoende, lifligare känsla och fantasi samt poetiska anlag.

***

Större delen af det nuvarande europeiska Ryssland var enligt Nestor i 9:de årh. befolkad af finska eller turkiska samt tatari-ska stammar, bland hvilka senare kazarema voro den viktigaste, sedan de i 8:de och 9:de årh. lagt under sig större delen af Syd-Ryssland. Norr om dem bodde andra turanska stammar, och bland dessa framstodo i synnerhet bulgarerna. Dessa voro liksom kazarema bofasta och idkade åkerbruk samt drefvo liflig handel. De slaviska folken voro på den tiden långt ifrån att utgöra någon politisk enhet, utan voro splittrade i en mängd stammar, som voro oberoende af hvarandra och hvilkas samhällsförhållanden voro föga ordnade. Dessa stammar voro slovenerna, omkring sjön Ilmen med hufvudstaden Novgorod, krivicerna med hufvudstaden Smolensk, polokanerna med hufvudstaden Polotsk, poljanerna med hufvudstaden Kiev, dregovicerna, drevljanerna m. fl.

I 9:de årh., då ännu alla dessa folk befunno sig på en jämförelsevis låg kulturgrad och ofta förde krig med hvarandra, lades grunden till en ny stat af svenska vikingar, såsom Nestor först omtalat och våra dagars forskning — särskildt dansken V. Thomsens grundliga undersökningar — stadfästat. Nestor upplyste, att varä-gema (= väringarna eller skandinaverna) år 859 kommo öfver hafvet och kräfde skatt af de finska tschuderna, slaverna, merierna, vesserna och krivicerna, men att de 862 drefvos tillbaka öfver hafvet. Sedan de inhemska stammarne härpå en tid lefvat i split och oenighet samt fört krig med hvarandra, beslöto de enligt Nestor att söka en furste, som kunde regera öfver dem och döma hvad rätt är. "Och de gingo öfver hafvet till varägerna, till rus, ty så kallades dessa varäger, rus, liksom andra kallades sviar, andra normaner, andra anglianer, andra goter. — Och tre bröder blefvo utvalda med sitt följe, och de togo med sig hela rus och de kommo. Och den äldste, rurik (d. 879), nedsatte sig i Novgorod och den andre, Sineus, i Belo-ozero samt den tredje, Truvor, i Isborsk. Och det rusiska landet, nämligen Novgorod, fick namn efter desse varäger; desse äro Novgorodsmän af varägisk stam, förut voro Novgorods män slaver. Men efter två års förlopp dogo Sineus och hans broder Truvor och Rurik öfvertog regeringen". Denne antog nu titel af storfurste.Två andra rus, som ej tillhörde Ruriks släkt, Askold och Dir, nedträngde utefter Dniepr till Kiev, som ej långt förut grundats af Kij och två hans bröder af poljanska stammen, och togo staden i besittning. De trängde vidare ned till Svarta hafvet och företogo ett tåg mot Tsargrad eller

Byzanz (Konstantinopel), där dock deras flotta förstördes, så att staden räddades.

Ruriks efterträdare, såsom familjens "äldste", Oleg tågade likaledes söderut, tog Smolensk och Polotsk samt trängde ned till Kiev, där han lät såsom usurpatorer döda Askold och Dir, hvarpå han gjorde staden till Rusväldets hufvudstad (882). Genom att under-kufva krivicer, polotjaner, radimitjer, drevljaner, severer, poljaner m. fl. blef han herskare öfver de flesta Dniepr-slaverna. Äfven han företog ett tåg mot Konstantinopel (907), men lyckades ej heller att taga staden.

***

Ifrån att ha utmärkt svenskarne kom slutligen benämningen rus, rusini att beteckna en till större delen slavisk nation, — en förändring alldeles likartad med den, som benämningen franker och norrmanner undergått i Frankrike, bulgarer i Bulgarien o. s. v.

Det svenska elementet i detta Rus, som sydvästra delen af nuvarande Ryssland kallades, torde aldrig ha varit synnerligen vidsträckt, ehuru det är sannolikt, att många rus, i likhet med de vikingaskaror, som nedsatte sig i västra Europa, förde sina kvinnor med sig. Det torde ej dröjt länge, innan invandrarne började äkta infödda slaviska kvinnor, och afkomlingarne slöto sig sannolikt efter några generationer i seder och språk till den vida talrikare slaviska befolkningen.

Fastän det rusiska regenthuset snart blef väsentligen slaviseradt, rekryterades rasen ännu en tid bortåt genom svenskar, som togo tjänst vid hofvet eller kommo för att bosätta sig i landet, i synnerhet i Kiev. De krigiska egenskaper, som utmärkte varägerna, meddelades från herskarne till undersåterna, och det nya herraväldet fick ock en hastig utbredning.

Länge var det skandinaviska inflytandet märkbart i seder och bruk, lagar och statsinstitutioner och än i vår tid kan det spåras i språket.

De slaviska kolonister, som:j kommo att utvandra åt norr och öster för att i Volga-trakterna bilda nya stater och där blanda sig med finska folk, moskoviterna, ryssarne eller storryssarne, fingo benämningen rossiani och deras land Rossia, till skilnad från deKarta n:r 1. *Folken i Östra Europa i 9:de århr.*slaviska folken vid Dnieprs stränder och till Dniestr, hvilka, såsom sagdt, kallades rusini och deras land Rus.

Vi stå sålunda här inför skilda välden eller grupper af välden, skilda nationaliteter. De folk, som på olämpligaste sätt kallats "lill-ryssar", "hvita ryssar« och «röda ryssar", äro därför ej att räkna till "ryssarne", utan de äro i etnografiskt afseende rusiner, rusiska slaver, ukrainare eller rutener.

Då benämningen "Lill-Ryssland" första gången användes i slutet af 13:de årh. i byzantinska krönikor, hänfördes den till Volhynien och Lodomirien (Galizien), och sedan blef den namnet för mellersta Dniepr-landet till åtskilnad från Moskovien, där ryska kyrkans öfverhufvud bodde.

Genom att använda benämningen "ryssar" för de rusiska folken våldför man etnografien, språket och historien och tillstädjer man orimliga och vilseledande föreställningar i sociologiskt afseende samt farliga och sofistiska fordringar på det politiska området. Namnmystik har alltid inom politiken spelat en stor roll. En benämning utgör ju ofta ett helt program och får därigenom en ofantlig suggestiv värkan på sinnena, utan att insikter eller eftertanke komma ifråga, och tjänar lätt som förevändning för furstar och statsniän i deras eröfrings- och införlifnings-politik.

***

Olegs efterträdare, Ruriks son Igor, företog likaledes ett fruktlöst krig mot Konstantinopel och bekämpade de vilda turkiska petschenegrerna, som framträngt till Dniepr. Då han begifvit sig till drevljanerna (i nuv. Volhynien) för att uppbära skatt, gjorde dessa uppror och mördade honom (945).

Hans svenska gemål Olga förde därpå med kraftig hand regeringen under 17 år för den omyndige sonen Svjatoslav; hon hämnades sin mans mord med att härja drevljanernas land, aflifva en del invånare och göra resten

till slafvar. Fastän hon senare i Konstantinopel antog kristendomen, kunde hon ej införa läran bland sitt folk, som hade motvilja därför.

Svjatoslav (964—972) öfvervann de turkiska kazarerna kring nedre Dniepr och Don; men genom deras försvagande underlättades petschenegrernas framträngande, hvarigenom desse ofta kommo att bli hotfulla för riket. Med byzantinska riket förde Svjatoslav 972 ett stort krig om besittningen af Bulgarien, som var ett slaviskt rike och omgafs af flere andra slaviska riken, Serbien, Kroatien m. fl.Byzantinske kejsaren sände sin flotta till Donaus mynningar, trängde fram öfver Balkan-passen och intog den bulgariska hufvudstaden Perejaslav, därvid Svjatoslav förlorade 8,000 man som innebrändes, och sedan han lidit flere andra nederlag, måste han draga sig tillbaka och sluta fred. Under hemfärden dödades han af petsche-negrema.

Efter långvariga inre strider vann Svjatoslavs son med en tjänstekvinna, Vlodimir eller Vladimir (972—1015), sedan han dödat två bröder, herraväldet i Rus, och med honom börjar en ny tidrymd för riket. Han var en listig, blodtörstig och utsväfvande barbar, som på flere ställen i sitt rike hade tillsammans 800 frillor. Såsom en klok statsbildare förstod Vladimir dock värdet hos en högre och honom ännu främmande kultur samt begagnade sig däraf som ett värksamt politiskt medel. Länge tvekade han i valet af en ny religion: mohamedanismen, judendomen, katolicismen eller grekisk-ortodoxa läran, och bestämde sig slutligen för den sistnämda, främst därför att patriarken i Konstantinopel syntes honom mindre farlig för hans myndighet än påfven i Rom.

Sedan Vladimir till gemål fått den byzantinska prinsessan Anna och själf antagit kristendomen, följde hela hans folks omvändelse; de hedniska gudabilderna och helgedomarne förstördes, och folket döptes massvis i floderna af grekiska prester, som följt herskaren till hans land. Grekiska arkitekter uppförde praktfulla kyrkor i hufvudstaden Kiev, och en bländande kult slog alla sinnen med vördnadsfull beundran. Vladimir upptogs efter sin död bland kyrkans helgon och kallades "den helige«; hans graf i Kiev blef ock en nationel helgedom.

Krigslysten som han var tvang han Littauens jatvager och Livlands lettiska och finska stammar till skattskyldighet och dref sina eröfringar ända till Karpaterna, där han intog Röda Krobatien (östra Galizien), bebodt af hvita kroater, som alltid bevarat en rent slavisk prägel och synas ha sammanhängt med Donauslaverna. I 9 och 10 årh. hade landet varit i förbund med tscheckerna i Mäh-ren och Böhmen, men stälde sig i 10 årh. under polska rikets kung Mieczislav. Efter furstendömet Vlodimir, som här uppstod efter eröfringen af Kiev, kallades landet Lodomirien. Med petschenegerna förde han flere förbittrade krig.

Då den barbariska uppfattningen var rådande, att staten var herskarens arf och således kunde delas mellan hans arfvingar, delades riket efter Vladimirs död mellan sju söner och brorsöner. Hans son Jaroslav (1016—1054), som fullständigt besegrade petschenegrerna och till tack därför uppförde Sofiakyrkan i Kiev, gjorde åter Kievriket till ett helt.Fig. 3. *Sofiakvrkan i Kiev,* uppförd 1037. Men efter dennes död sönderföll det i en mängd furstendömen med självständiga her-skare, alla Rurikovitscher (Rurikssöner), och länge egde famil jet vister och stamkrig rum. Då Kiev alltjämt ansågs som huf-vudväldet, eftertraktade alla dessa brödra-fur-star att bli dess storfurste och «äldste broder«. Det var mest därför, som de förde inbördes blodiga krig, därvid de ej tvekade att kalla utlänningar, ungrare, polacker och barbarer, till hjälp. Från midten af 11 :te till början af 13:de årh. var det forna Rusriket sålunda i fullständig upplösning, och då gjorde sig förut underlydande slaviska grannstater oafhängiga och utvidgade sig andra på dess bekostnad.

Littauen tog sålunda Polotsk, Vitebsk och Minsk samt gjorde Smolensk afhängigt, och Polen samt Ungern togo andra delar af riket.

Under denna tid försvunno namnen på de gamla slaviska stam-marne, och i stället för att utgöras af stamriken med ett öfverhuf-vud kom Rusväldet att bestå af ett stort antal själfständiga furstendömen. Nya furstendömen hade ock bildat sig bland underkufvade finska folk vid Oka och Volga, och här utbildades en ny nation, den moskovitiska, storryska eller rätt och slätt ryska, som med det gamla Rus hade föga gemenskap.

*

III. Suzdal-Ryssland. Ryssland under mongolernas herravälde. Den moskovitiska staten och dess skräckvälde.

Omsider blefvo Suzdal, Rostof m. fl. Suzdaliens fursten-dömen af allt större betydelse, i synnerhet sedan Jaroslavs sonson Jurij Doloorukij grundlagt Moskva (1147).

För att komma i besittning af stadens mark lät han afrätta dess egare — en betecknande början till den moskovitiska staten. Sedan han tvingat finnarne att antaga kristendomen och lärt dem bygga städer o. s. v., skaffade han sig i dessa folk ett värktyg för sina planer. Hans son med en tatarisk hustru, Andrei Booolubskij visste att med kraft stadfästa det nya väldet och han är ock den värklige grundläggaren af den ryska staten sådan den sedan. fram-trädt. Med honom framträdde ock en alldeles ny furstetyp i Rysslands historia: den utan medlidande befallande asiatiske despoten. Sedan han blifvit herre öfver hela det rysk-finska landet och vunnit den tatarstam, till hvilken hans mor hörde och som beherskade trakterna vid Don och Svarta hafvet, eröfrade han 1169 Kiev, hvars kyrkor, kloster och hus lämnades ryssarne till plundring under tre dagar. Därpå lät Andrei sig utropas till storfurste; men Kiev tog han dock ej till residensstad, utan gjorde Vladimir i Suzdal därtill, alldenstund "han föredrog", enligt ryske historikern Karamsin, "läraktigheten hos ett folk, som alltid var beredt att lyda", och slaver-nas frihetsanda var honom en styggelse. Han fortsatte finnarnes kristnande och införde bland dem slaviska språket, som var ett kristendomens värktyg. Den turanska nationalandan förändrades dock ej med språket, och frihet i politiskt och religiöst afseende har, trots svenskames och slavernas forna bruk, aldrig vunnit inträde i det nya riket. Den grekisk-ortodoxa kyrkan var ej fri och själfständig, utan blef nu och framgent ett politiskt redskap i styrelsens hand till folkets förtryckande och fördummande. Storfurstarne till- ochafsatte efter godtycke de kyrkliga öfverhufvudena, metropoliterna, hvilka i allmänhet voro utlänningar.

Länge fick ej Andrei njuta frukterna af sitt värk, ty hans despotism förskaffade honom farliga fiender i bojarerna, som, då han ville tvinga dem till lydnad, gaf honom samma slut, som så många andra asiatiska despoter fått: de strypte honom (1174).

Sedan Kiev upphört att vara hufvudort och senare (1203) sköflats af Tschernigovs furste, fick Suzdal-Ryssland allt större öfvervikt och blef ock allt mera olikt Rusväldet. Det nya riket hade en annan befolkning, halft finsk, halft slavisk, och frågade ej efter den slaviska Kiev-staten, som hemsöktes af ständiga inre strider och härjades af inträngande asiatiska stammar. Suzdal-Ryssland lefde för sig själf, och dess halfbarbariska storryska nationalitet kunde dess styresmän med lätthet disciplinera för sina ändamål. Den började nu mer och mer utsträcka sig mot öster, och 1220 grundades den allt sedan så betydelsefulla handelsstaden *Nischni Novgorod.*

***

En säregen ställning intog på denna tid republiken *Novgorod,* som tappert motstått Andrei Bogolubskijs angrepp och bevarat sin själfständighet. Dess borgerskap valde ej blott republikens högsta styresman, utan ock det tillhörande områdets furstar samt stiftade egna lagar.

I motsats till sönderfallandet i andra ryska stater, som förblefvo vid den gamla monarkiska ordningen, gick Novgorod, tack vare den obehindrade utvecklingen af folkkraften, betydligt framåt och blef en sorts stormakt. Sina furstar valde denna stat bland Rurikovitscherna, och under dessa eröfrade Novgorod i 13:de årh. hela nordostliga Ryssland och kom att till stor del beherska handeln på Asien samt blifva en verldsstapelplats med ofantligt inflytande äfven i västern.

Från slutet af 12:te årh. framträngde tyskarne som två brödraskap af korsriddare: *Tyska orden* och *Svärdsriddare-orden*, som bildats för att utbreda sig öfver tschudernas och letternas områden och lägga dem under påfvestolen.

Sedan Livland till dem blifvit besinningslöst afträdt af fursten af Plotsk, Vladimir, vände sig korsriddarne mot Novgorod för att omvända de grekisk-ortodoxe invånarne till romersk-katolska tron. Snart måste derför krig med republiken följa, och påfven uppmuntrade tyskarne, som med våld gjorde hedningarna i Livland tillkristna och

äfven tvungo de ortodoxa att antaga katolicismen. Sedan tyskarne eröfrat Pskov, plundrade de Novgorods områden. Alexander Jaroslavitsch, Novgorods utmärkte furste vid sidan af fadern Jaroslav, befriade nu £skov från tyskarne och slog dem därpå vid Kråkbärget invid Usmen i en ryktbar strid (1242).

Fig. 4. *Mariakyrkan i Novgorod.*

Denna blef af stor betydelse, då tyskarne hädanefter uppgåfvo tanken att underkufva Novgorods länder.

Kort förut hade Novgorod slagit svenskarne vid Neva.

*

*

*

Ryssland kom i midten af 13:de årh. att bli fullständigt för-kväfdt af den mongoliska eröfringens stormflod, som under Gengis-Kans sonson Bati bröt fram från Kaspiska hafvet 1237. I spetsen för y* million krigare slog denne mongolhöfding storfurst Georg, förstörde Moskva och Vladimir, utplundrade Kiev och dess område.

Enligt Kostomarov utrotades befolkningen i största delen af Ryssland och gjordes återstoden till slafvar. Många räddade sig likvisst, dolde sig i skogarne eller flydde till Galizien, Polen och Ungern. Men äfven detta sistnämnda land hemsöktes af mongolerna, som utplundrade det. Sedan stor del af Polen äfvenledes plundrats och Lublin samt Krakau förstörts, fortsatte mongolerna sitt tåg till Schle-sien, där polackerna häjdade dem, fast de lågo under i slaget vid Lieg-Liegnitz 1241. Mongolerna fortsatte ej sitt tåg, då de synas ha funnit motståndet allt för energiskt och de befästade orterna allt för starka, de återvände till Ungern, som alldeles föröddes, och därpå till Ryssland. Bati slog sig ned i sitt mongoliska rike *Kaptschak* i en nyanlagd residensstad Sarai vid Volga, och beherskade därifrån de genom hans segrar eröfrade landen.

Märkas bör, att de segrande mongolerna voro ett stolt folk, som enligt den tidens uppfattning hade ett ärofullt rykte på grund af tallösa krigiska bragder.

Deras nya vidtomfattande rike, som ock kallades *Gyllene Horden,* sträckte sig från södra Ural och Kaspiska hafvet till Donaus mynningar och utgjordes väsendtligen af hela södra Ryssland. Först erkännande detta asiatiska mongolväldets stor-kan som öfverherre, blef det nu fullt själfständig stat 1260. Det var befolkadt ej blott af mongoler och andra asiatiska folk, som dessa öfvervunnit och ryckt med sig, utan i synnerhet af kvarlefvor af forna nomader af turkisk härkomst, såsom petschenegrer och polovster, och af andra folkslag, som sökte skaffa sig fasta bostäder, samt finska redan bofasta stammar.

Benämningen *tatarer* har kommit att bli helt oviss i etnografiskt afseende. Så kallades en af Gengis-Kans mongoliska stammar, då han grundade sitt rike, och då hans asiatiska barbarer bröto in i Europa, kallades de *tartarer,* då de tycktes komma från helvetet (Tartaros). Båda benämningarna blefvo använda för en mängd olika folk, segrare och besegrade, hvilka utgjorde Gengis-Kans herskare i Europa.

Det gamla namnet mongoler kom slutligen att beteckna den gren af ural-altaiska folk som haft Turkestan till sitt hemvist, och hvaraf turkarne äro de förnämsta representanterna; och de tatarer, som stannat vid Volgas stränder, äro äfvenledes turkar. Af mongolisk härkomst äro vidare kalmuckerna vid nedre Volga.

Tatarerna kommo aldrig långt in i Ryssland, utan utbredde sig väsentligen i de minst befolkade sydöstra delarne. I mellersta Ryssland framträngde de blott utmed Volga och dess bifloder, dock ej bland de egentliga ryssarne — som på den tiden knappast nått mellersta Volga och dess förening med Oka vid Nischni-Novgorod — utan bland de där lefvande finska folken, mordviner, tscheremiser och tschuvascher. Af dessa folk ha de sistnämnda blifvit till stor del tatariserade genom beröringen.

Den mongoliska invasionen i 13:de årh., som så djupt ingrep i ryssarnes politiska lif, torde dock ej ha medfört någon väsendtligare inblandning af mongoliska raselement. Den kom emellertidatt såsom en sociologisk faktor öfva ett betydligt inflytande på ryska nationalkaraktären.

Större delen af det öfriga Ryssland blef skattskyldigt under Kaptschak, fast kanen lät de skilda länderna behålla sin författning, sina lagar och sina infödda styresmän. Förutom personliga skydds-afgifter måste de skilda ryska rikenas invånare erlägga en s. k. blodskatt, eller en viss truppstyrka åt honom. Om ock mongolerna ej utöfvade något förtryck med hänsyn till ryssarnes religion och språk, utan blott fordrade skatt och slafvisk hyllning, komino de så mycket mera att småningom invärka på de politiska förhållandena, då den asiatiska despotien efterhärmades af de ryska furstame. Desse måste hålla god min med mongolerna, hvilkas öfverherre gjorde dem till vasaller eller störtade dem. Fig. 5. *Baskir* (Volga-trakterna), af turkisk-mongolisk härkomst. Novgorods furste Alexander Jaroslavitsch hade med vapen fredat sitt land mot sina västerländska fiender; men med samma medel kunde han ej värka gentemot den österländske fienden, som underkufvat och förhärjat de andra ryska länderna och till stor del utrotat dess inbyggare. Då den återstående delen af ryska befolkningen i de östra trakterna var så fåtalig, utfattig och kringspridd, var det nödvändigt att tänka på andra medel än vapen för att om möjligt skydda sig för mongolernas ok. "Det återstod", säger Kostomarov, "att vädja till segervin-narnes storsinthet, gifva dem skänker och erkänna sig som deras trälar samt därigenom, så väl för egen som för efterkommandes räkning, mottaga slafveriets ok." Alexander begagnade sig af denna utväg, och han hade större framgång än fadern — som vid besök hos Gyllene Horden förgiftades — då han jämte sin bror Andrei 1247 på Batis befallning infann sig hos denne och dessutom hyllade storkanen i hans ost-asiatiska hufvudstad.

Bröderna återkommo lyckligt hem, och Andrei erhöll af Bati furstendömet Vladimir, under det Alexander fick Kiev.

En ofantlig sammanhållning, en obetingad lydnad mot de äldre,en fullständig tillintetgörelse af den enskilda personligheten voro de principer, som satte mongolerna i stånd att utföra sina eröfringar och som utgjorde motsatsen till de politiska förhållandena hos dåtidens ryssar, som ej kunde enas för gemensamt försvar och ännu höllo på den personliga friheten.

För att förlika sig med de oöfvervinnerliga besegrarne, fanns för de ryska furstarne ingen annan utväg än att tillegna sig de förres egenskaper. Förut hade de ryska furstarne måst dela makten med rådet eller folkförsamlingen och blott varit maktens förvaltare, men ej egare, således ej herskare. Mongolerna ökade af beräkning deras makt på rådets bekostnad, gåfvo dem ärftliga furstendömen och förklarade den äldste fursten vara högre än de öfriga.

Då Andrei ej ville visa Bati tillräcklig underdånighet, måste han fly från sitt rike; han blef slagen af mongolerna, som spredo sig öfver landet, nedgjorde invånarne, förstörde bostäderna och förde hem med sig en mängd fångar och boskap. Alexander, som 1252 begifvit sig till Gyllene Horden för att vinna Bati med ödmjukhet, erhöll nu värdighet af den äldste och nedsatte sig i Vladimir. I medvetande om det stöd han kunde räkna på vid Gyllene Horden, visade han sig nu vara en annan furste än förut. Då Novgorod fördrifvit en hans son som furste, återinsatte han honom med maktspråk och visade republiken, att öfver dess råd och furstar stod en högre makt, den nämligen, som innehades af den äldste fursten i hela Ryssland hvilken stödde sig på den främmande herskarens vilja.

Hittills hade ej Novgorod underkufvats af mongolerna, men 1257 fordrade Gyllene Horden skatt af republiken liksom af de öfriga ryska staterna, och Alexander kom själf jämte de tatariska ombuden för att fordra tionde och skatt i handelsvaror. Novgoroderna vägrade, hvarpå Alexander, som redan antagit mongolernas herskaresätt, lät straffa några bojarer på omänskligt sätt: genom att afskära näsan, utsticka ögonen o. s. v., och därpå började Novgorod att erlägga skatt.

Alexander, som dog 1263, sedan han anlagt munkdräkt, prisades högt af de andliga. Karaktäristiskt för ryska förhållanden från den tiden är hvad Kostomarov säger:

«Hans undfallenhet för kanen och förmåga att underhålla ett godt förstånd med honom, en bestämd föresats att tvinga Ryssland till lydnad mot segervinnarne och att i och med detsamma afvända från ryska folket olyckor och förödelser, som skulle hafva drabbat det vid hvarje försök till frigörelse och oberoende — allt detta stämmer

särdeles väl öfverens med den lära, som predikades af de ortodoxa presterna: att såsom målet får vårt lif sätta friden påandra sidan grafven, att med undergifvenhet fördraga allehanda oförrätter och förtryck och att vara underdånig all öfverhet, vore den ock en främmande och med våld påtvingad.**)

***

Under det Polen, trots de började ödesdigra slitningarna i det inre, uppsteg till en stormaktställning och öfvade ett betydande inflytande på Europas politiska utveckling, befann sig Ryssland ännu i mongolernas träldom. De skilda ryska rikena började omsider söka frigöra sig, och medelpunkten för denna rörelse blef Moskva. Dess furste Ivan Kalita (1328—40) sökte att genom beräknande tjänstvillighet vinna förtroende hos Kaptschaks kan Usbek, som till honom öfverflyttade värdigheten af storfurste, sedan storfursten i Vladimir sökt afskudda sig det mongoliska oket (1328). I all sköns ro gjorde han snart de angränsande ryska rikena afhängiga af Moskva, som i midten af 14:de årh. blef hufvudstad för storfurstendömet och därmed ock Rysslands medelpunkt. Moskva blef ock sätet för den ryska metropoliten och Kreml, dess slott, uppfördes.

Suzdal antog nu namnet Moskovien (Stor-Ryssland) och här bildade de ärftliga bojarerna en aristokrati kring storfusten.

Dimitrij Donskoi (1363—89) trodde sig stark nog att våga sig på ett nytt försök att afkasta det mongoliska herraväldet. Jämte öfriga ryska furstar vann Dimitrij 1380 slaget på Kulikovska slätten vid öfre Don; men triumfen blef kortvarig. Snart därpå följde ett nytt inbrott af asiatiska folk, då Tamerlan förnyat det stora mongoliska världsväldet och äfven Kaptschak böjt sig för honom och därigenom fått ny kraft. Sedan tatarerna brännt Moskva och nästan alla Suzdaliens öfriga städer, återinträdde det förra underdånighets-tillståndet, men Dimitrij kunde dock fortsätta sin inre utvidgningspolitik och gjorde snart det stolta Novgorod tributskyldigt.

Dimitrijs son Vasilij II (1389—1425) förde faderns politik vidare och visste att ställa sig på god fot med Gyllene Horden, hvarigenom han fick fria händer att böja de ännu oafhängiga ryska furstarne under sitt välde.

*

*

Genom att stärka själfhexskarmakten bidrog det mongoliska väldet till åvägabringandet af den nationella enheten i Ryssland.

*) Kostomarov: Furst Alexander Jaroslavitsch. (Öfv. 1882).De ryska storfurstame tillätos att styra sina länder despotiskt, liksom deras främmande herrar som despoter herskade öfver dem, och sedan Moskvas storfurste blifvit en sorts högste vasall under Gyllene Horden, kommo allt flere ryska furstendömen att förenas under hans växande myndighet. Härigenom sammanslötos ock befolkningarna i de skilda furstendömena mer och mer och kommo slutligen att bilda en enda stor nation, och den ryska nationalkänslan kom ock därigenom att utvecklas.

Vid grekiska kyrkan fasthöll man strängt, då man däri såg en af grundvalarne för ett blifvande nationelt statsväsen. Försök, som då gjordes att förena den grekiska och den romerska kyrkan, afböjdes därför bestämdt.

Genom mongolernas invasion kom religionen att bli af den största betydelse för ryssarne, då de häri sökte tröst för de lidanden, som främlingarne tillfogade dem, öfverallt hörde man talas om profetior och uppenbarelser, och hvarje stad fick sin undergörande bild, som häjdade fienden. Kyrkorna blefvo allt rikare midt i den allmänna fattigdomen genom offer, som skänktes, och i klostren sökte otaliga en fristad. Presterskapets makt stärktes sålunda i utomordentlig grad och den grekisk-ortodoxa religionen blef ett med fädeneslandet. Detta förtrycktes af en för kristendomen främmande eröfrare, och patriotismen blef mer och mer fanatiskt ortodox. Liksom den långvariga kampen mot mongolerna, blefvo ock krigen med katoliker och protestanter — polacker, svenskar och tyskar — af religiös natur. Ryssarne vandes att betrakta sitt fädernesland såsom en helig jord, då det var det enda, som var fritt från mohammedanskt och påfviskt öfvervälde samt från protestantiska kättare, och de kommo slutligen att likaså naivt som högmodigt kalla det 11 det heliga Ryssland'1.

Denna benämning, som ytterst beror på okunnighet om andra folks religiösa lif, har ända in i våra dagar utöfvat

en mäktig suggestion på ryska folket; den har i utomordentlig grad befordrat dess chauvinism och eldat det till mod och uthållighet i alla krig.

I Ryssland har alltifrån medeltiden kyrkan understödt sträfvan efter envälde. Detta öfverensstämde med de kyrkliga idéerna, och de andliga — landets hela intellektuella styrka — förstodo väl, att sönderstyckning ledde till ständiga misshälligheter och försvagade landets krafter, som behöfdes mot yttre fiender.

Af vikt var, att infödda ryssar innehade de högsta andliga värdigheterna, och i högsta grad betydelsefull blef metropoliten jonas, då han af ett ryskt kyrkomöte 1448 upphöjdes i denna värdighet — sedan patriarken i Konstantinopel förut utsett greken Isidor. Denne fördrefs från Moskva, då man här förkastade uneringenmellan grekiska och romerska kyrkan, som Isidor varit med om att antaga å kyrkomötet i Florens, och hvarigenom den romerska påfven skulle erkännas som hela ryska kyrkans öfverhufvud.

Genom att utnämna Jonas till motropolit i Moskva upphörde ryska kyrkan att stå under patriarken i Konstantinopel och erhöll fullkomlig själfständighet. Fig. 6. *Rysk biskop.* Denna omständighet fulländade Moskvas nationella betydelse, ty de ryska länder, som ännu ej underkastat sig Moskva, Tver, Rjazan och Novgorod, kommo nu genom ett kyrkligt band i ännu närmare förening med denna hufvudstad. Snart (1454) slöto sig under nya stridigheter stor-furstarne af Tver och Rjazan till Moskva, då de sågo, att på Littauen föga var att hoppas. Med novgoroderna uppstod tvister, hvarpå Vasilij efter krigshotelser tvang Novgorod till skattskyldighet och två dess själfständiga kolonier Pskov och Vjatka till underkastelse under Moskvas öfver-höghet.

Under Vasilij Vasilje-vitsch inträffade, att Gyllene Hordens kan Ulu-Machmet störtades från tronen. Då han nekades hjälp af Moskva-fur-sten, nedsatte han sig med sitt följe i Kazan och lade grunden till det tatarisk-kazan-ska väldet, som under loppet af ett århundrade vållade mycken öde-läggelse i Ryssland. Att börja med slog Ulu-Machmet Vasilij i en drabbning och tvang denne att insläppa tatarer i sitt furstendöme och åt dem upplåta stora landssträckor.

***

Ivan III Vasiljevitsch (1462—1505) fortsatte faderns värk och hvad han själf som tronföljare varit med om. Beräknande, hårdhjärtad och maktlysten, arbetade han ständigt på sitt föresatta mål: att eröfrä landområden och så fast som möjligt införlifva dem med det moskovitiska väldet samt att gifva det en strängt autokratiskstyrelseform. Han blef den nyare moskovitiska statens egentlige grundläggare och har kallats "Ryssi ands-samla ren", äfven "Ivan den store". Han utplånade alla spår af territoriell oafhängighet och politisk samt personlig frihet, och han ville framställa monarkens makt som den enda självärkande drifkraften inom landet samt göra alla undersåtar, allt ifrån sina närmaste anförvandter ned till de simplaste bönder, till slafvar.

Ivan III lade en fast grund till denna politik, som blifvit Europas afsky under namn af "moskovitism".

Då tatarerna i det nybildade kazanska riket jämte de af dem underkufvade tscheremiserna gjorde ständiga angrepp på det ryska landet, sände Ivan III 1468 och 1470 sina härar mot detta rike och slöt därpå en gynsam fred.

Därpå företog han det länge förberedda underkufvandet af sin s. k. "fädernebesittning" Novgorod, där försvaret mot det hatade moskovitiska väldet väsentligen leddes af en framstående enkefru, Marfa Boretskaja, i förening med flere bojarer. Novgorod stälde sig under polske kungen Kasimirs öfverhöghet mot löfte om hjälp. En stor moskovitisk här lät Ivan nu 1471 härja det novgorodska landet, och på tagna fångar lät han afskära näsa och läppar för att sända dem hem och visa dem, Därpå slog han i grund Novgorods här och härjade ånyo landet, som ingen hjälp fått från Kasimir.

Sedan Perm tvungits att underkasta sig Moskva, företog sig Ivan omsider 1478 att alldeles tillintetgöra Novgorods självständighet. De, som stått i spetsen för den förra patriotiska resningen, fängslades och deras gods konfiskerades för Ivans räkning, och efter att ha belägrat staden Novgorod fängslades 150 hufvudmän för det nya

motståndet, hvarpå dessa underkastades tortyr och aflifvades. Därefter bortdrefvos öfver 8,000 familjer från Novgorod till det moskovitiska landet, och alla de förvisades egendom konfiskerades för den moskovitiske furstens räkning! Många af de deporterade dogo under vägen, då de bortfördes vintertiden utan att få göra sig i ordning. I de förvisade köpmännens ställe flyttades moskoviter till Novgorod.

Sedan en sammansvärjning bildats i Novgorod, fullföljdes dess fullständiga underkufvande af Ivan, som 1487 lät halshugga ledame och åter förvisa ungefär 8,000 af dess invånare samt förflytta sina ungbojarer från Moskvas områden till det novgorodska landet, där de fingo besittningar.

Den moskovitiske fursten hade omsider i självfva värket blifvit oberoende af Gyllene Horden, som blifvit så försvagad, att dess hufvudstad kunde förhärjas af äfventyrare. Ivan Vasiljevitsch upp-hörde att betala den pålagda skatten, och Rysslands frigörelse från det förut så tryckande mongoliska väldet försiggick sålunda nästan omärkbart. Batis forna välde, som upplöst sig i flere furstendömen, blef allt jämt sönderslitet af inre oroligheter.

Omsider affärdadé Ivan en här mot Horden, men, personligt feg som han var, dröjde han att själf sätta sig i spetsen därför, hvarför han hånades af sitt folk och fick af presterskapet uppmaningar att såsom kristen herskare bekriga de otrogna.

Under det Ivan var gripen af fruktan för tatarerna, fruktade dessa ryssame, så att någon strid ej kom till stånd, fast Hordens kan Achmet dragit i fält med en talrik här för att möta Ivans. Sedan de båda hårarne stått ett par veckor overksamma midt emot hvarandra, gaf Ivan order om återtåg, men då grep en oförklarlig panik såväl tatarer som ryssar, hvilka flydde för hvarandra utan att vara förföljda (1480). På detta föga modiga sätt bröts det mongoliska oket, som tryckt Ryssland 2Va århundraden.

Gyllene Horden, som angreps af Krims kaner, öfverlefde ej länge sitt förfall, och Achmet mördades af en af sina män.

Kazan underkufvades slutligen af Ivan 1487, och 1489 blef Vjatka fullständigt införlifvadt med det moskovitiska riket nästan utan motstånd. Ivan lät med dödsstraff och knutpiska bestraffa de förnämsta invånarne i Vjatka, hvilka haft inflytande på folket och höllo fast vid den gamla friheten. Med stor del af de öfriga förfor han på samma sätt som med novgoroderna: han fördref alla jord-egare och köpmän och lät dem nedsätta sig på moskovitiska områden samt sände moskoviter till Vjatka.

Ivan lät 1499 en här företaga ett fälttåg till Jugra i östra delen af Archangel-området och uppförde en fästning vid Petschora; de tillfångatagna furstarne i landet sattes i fängelse, och därmed lades det jugriska landet under Moskva.

Efter att ha befästat sitt välde inom det ryska riket, inledde Ivan Vasiljevitsch de första diplomatiska förbindelserna med tyska käjsardömet. Det ryska landet, som under mongoliska väldet varit bekant för västra Europa, hade småningom blifvit alldeles okändt för detsamma och föreföll som ett nyupptäckt land i likhet med Ostindien.

I stället för titeln storfurste upptog Ivan III den gamla asiatiska titeln tsar (eller czar = landets herre) d. v. s. "själfherskare öfver alla ryska länder", och uppträdde som den ende försvararen af den byzantinska religionen, hvars hufvudsäte, Konstantinopel, fallit i turkarnes händer (1453) — en anledning att begagna sig af religionen som ett politiskt vapen i despotiens tjänst. Äfven om Moskvasmetropolit utöfvade sin andliga myndighet, gjorde dock Ivan sin mening gällande på kyrkomötena.

***

Ivan Vasiljevitsch betecknar en till ytterlighet drifven och dittills i Ryssland oerhörd själfherskaremakt. Den, som för tillfället var herskare, frågade efter ingenting; någon tronföljare-rätt fanns icke; den, som herskaren utsåg erhöll makten, och åt honom lämnade han sin värdighet. Underlydande länder styckades eller förenades efter maktinnehafvarens godtycke utan att våga höja sin röst, och herskaren ansåg sig vara i sin fulla rätt att bitvis förfoga öfver det ryska landet, som om det varit hans privategendom. Ivan Va-siljevitch, som så länge vant sig att

se alla blindt lyda sin vilja, blef en fullkomligt österländsk herskare. Man bäfvade vid hans blotta åsyn. Alla hans undersåtar blefvo fega och stumma slafvar.

Fig. 7. *Moskvas Kreml.*
(kejserliga palats, kyrkor, kloster, senatshus, arsenal, kaserner m. m.)

Fängelserna fylldes under hans tid, och slag af knutpiskan, ett skymfligt offentligt straff, som var okändt i de forna rus-rikena ochbörjade komma i bruk under Vasilij, blef under Ivan en allmän företeelse. Detta förfärliga straff undsluppo hvarken andliga eller världsliga herrar, som ådragit sig Ivans vrede. Ryslig tortyr användes ock vid rättegångarna. Dessa hans barbariska straff utbredde råhet och grymhet bland folket. 4 Intet gjordes af Ivan för att i något afseende befordra utvecklingen, och hvad folkets moral angick, utöfvade Ivan genom sitt exempel ett vida mera dåligt än godt inflytande.

Furstens eget förhållande utbredde bland hans undersåtar lust för röfverier, bedrägeri och våldsamhet mot de svagare. Fig. 8. *Ivan d. förskräcklige.*
(staty af Antokolski.) Ryska riket förblef, troget det exempel Ivan III gif-vit, under två århundraden stående på samma punkt, och ehuru nya former med tiden infördes, än längre förstenadt i sina hufvudgrunder, hvilka utgjorde en blandning af asiatisk despotism och föråldrade byzantinska fördomar.

***

Ivan III:s son Vasilij Ivanovitsch (1505—33) var ock en själfherskare i asiatisk stil, och dennes son Ivan IV D. FÖRSKÄCKLIOE (1533—84) framstod som typen för en tyrann och torde ej ha öfver-träffats af någon mongolfurste eller forntida despot i blodsutgjutelser. Under hans minderårighet styrdes riket af hans grymma och vällustiga moder Helena, som lät en hvar misstänkt lida döden, men själf slutligen mördades. Ivan började snart efter tronbestig-ningen sitt skräckvälde, fastän han alltid visade sig bigott, lät förbättra gudstjänsten, grundade skolor och inkallade tyska, handt-värkare, konstnärer och läkare. Hans dåliga uppfostran i förening med sjukdom samt ränksmideri rörande arfsföljden medförde slutligen en så djurisk ödeläggelselusta, att man betecknat honom såsom fullständigt sinnesrubbad. Öfverallt trodde han sig se sammansvärjningar, och ständigt bestraffade han de misstänkta med

afrättningar; en dag aflifvade han med egen hand ett hundratal af sina undersåtar, hela städer förklarade han upproriska och kväfde de förmodade upproren i blod. Synnerligen våldsamt gick han (1570) till väga i Novgorod, där en domstol inrättades, till hvilken invånarne framfördes i tusental för att dömfnas till döden. Enligt moskovitiska historieskrifvare lät Ivan under 5 veckor dagligen afrätta 500—1,000 människor, så att borgerskapet alldeles utdödades och staden aldrig sedan rest sig. I Moskva rasade odjuret samtidigt på ett upprörande sätt: på ett torg upprestes 18 galgar jämte pinbänkar, ett stort bål och en rymlig kittel med kokande vatten; 3—400 offer grepos och måste följa Ivan till afrättsplatsen, dit hela Moskva tvangs att infinna sig för att bevittna aflifvandet och prisa tsarens rättvisa. Hans offer sträckte emellertid ofta sin hals under bilan med hänförelse — sådan fanatisk tillbedjan af despotien hade be-mäktigat sig de förslafvade undersåtarne.

Man skulle kunna beteckna många af de mord, som "den förskräcklige" utförde, som handlingar beroende på sinnesrubbning; sådan uppfattning är dock ej att hänföra till mordmani i egentlig mening, utan måste man anse de fullkomligt medvetna och plan-messiga morden ha berott på en särskild form af sinnesrubbning, hvari absolutistiska furstar ofta förfalla: her skarevansinnet. Detta utbildas genom det af inga hinder bundna godtycket, i synnerhet då fursteviljan anses vara af Gud och därför ock alltid rättvis. Ett drag af förvirradt medlidande med offren för "den förskräckliges" bestraffningar har man i den skrifvelse han sände till St. Cyrillus’ kloster, däri han anhöll om kyrkans förböner för hvart och ett af hans däri uppgifna offer — 3,470, däraf 986 särskildt nämnda. Vid flere namn är fogadt det hemska tillägget: "jämte hustru och barn"; om Novgorod står det: "Herre, tänk uppå dina tjänares, Novgorodernas själar; de voro 1,505."

***

Åtskilligt i ryska nationens seder och bruk, som man velat tillskrifva mongoliskt herravälde, kan dock med skäl,

såsom Leroy BeauuIu framhållit, anses ha berott på byzantmskt mflytande. H.t höra möjligen de förödmjukande formal.teterna, nedkastmngen med pannan 111 marken m. m., som ålades undersatarne vid storfurstames hof kvinnornas instängning och förslafvande, sposhtnmg och en

mängd raffinerade kroppsliga straff o. s. v Ofta ar det svårt at mangu um ‘ h det byzantinska inflytandet, men sa

»iTS A " andra «1 .„cl. ,ö, d„ur medeltiden framträdande nya ryska eller moskovitiska nationen, som kom att från båda hållen präglas af så många orientaliska drag.

Den krypande underdånigheten utvecklades genom de moskovitiska autokraterna till en i Europa okänd grad, och i offentliga handlingar, petitioner m. m. till herskaren kallade sig ryssarne själfva tsarens "slafvar", kholossy. Slaf blef synonym med undersåte, och all medborgerlig frihet var ända till nyaste tiden borta. Ännu under Peter d. store liksom på Ivan d. förskräckliges tid var benämningen «slaf" ingalunda ett ord blott, ty själfherskaren förfogade faktiskt efter behag öfver hvarje undersåtes lif och egendom. De moskovitiska stormännen använde inför tsaren trälaktiga formler, och under dem användes sådana klass för klass i hela nationen, så att enhvar gjorde sig till slaf gentemot sin öfverordnade.

En patriarkalisk prägel fick emellertid slafställningen i Ryssland, och tsaren har alltid af folket kallats "far" eller "far lille", då det i honom sett en beskyddare mot stormännens förtryck.

De moskovitiska furstarne liknade alla hvarandra; utan högre begåfning och utan något högre mål för sin politik, som egentligen bestod i hersklystnad och eröfringsbegär, voro de grymma, oridderliga och giriga; utan alla skrupler togo de från invånarne i under-kufvade stater ofantliga rikedomar, som gjordes, liksom väsentligen ock länderna själfva, till deras privategendomar.

Alla förtjänade de liksom Ivan IV tillnamnet "den förskräcklige"; denne tyrann dref emellertid den moskovitiska själfherskaremakten till en sådan höjd, att den blef ett fullkomligt skräckvälde. Trots sin grymhet och sina blodiga reformer och fastän han blef sin sons mördare, vann Ivan IV hos folket popularitet, då han nämligen var stormännens, bojarernas, oblidkelige fiende.

Under Ivan IV utbredde sig det moskovitiska väldet allt mer i öster. Kazan eröfrades 1552 från mongolerna af Ivan själf i spetsen för 150,000 man; det var ett värkligt korståg, Ivan förde med sig ett undergörande kors och under hela belägringen af staden höll han trons fana utvecklad. Efter stadens fall följde ett förfärligt blodbad, och man skonade endast dem bland krigarne, som kunde säljas till slafhandlarne. Därpå blef staden befolkad af ryssar och ett fåtal öfverlefvande tatarer hänvisades till en förstad.

Till minne af Kazans eröfring lät Ivan i Moskva uppföra Vasilij-Blagennoj-kyrkan till ära för "Hjälpens heliga fru", och "den förskräcklige" hälsades nu som "kristendomens frälsare"!

Efter Kazans eröfring blefvo fyra finska folk: tscheremisery mord-viner, tschuvascher och votjaker samt de mongoliska baskirerna, hvilka alla lydt under denna stad, tvungna att underkasta sig Moskva — likvisst efter flerårigt motstånd.Kungariket Astrakan eröfrades och införlifvades med det moskovitiska riket 1554, hvarpå flere nomadstammar å stepperna -i dess närhet ställde sig under dess beskydd. Därmed hade hela Volga-området kommit inom Moskvas välde.,

För att hålla tatarerna å Krim i tygeln, tog Ivan under sitt beskydd den ena af de båda krigarerepubliker, som bildat sig i närheten af Krim, eller Dons kosacker, som erkände sig som Moskvas undersåtar, under det Dnieprkosackerna förblefvo Polens undersåtar.

Fig. 9. *Vasilij-Blagennoj-kyrkan i Moskva.*

Västra Sibirien intogs af kosacken Irmak i spetsen för ett litet band (850 man!) landstrykare och äfventyrare, kosacker, ryssar, tatarer m. fl., som sammanslutit sig till «trogna stallbröder«. Han kastade sig djärft öfver det tatariska kungariket Sibirien, intog dess hufvudstad Sibir och inkräktade Tobols, Irtischs och Obs stränder, och sedan han härom underrättat Ivan, lät denne formligen annektera landet (1580).

Genom sitt häjdlösa raseri mot sina egna undersåtar minskadeIvan IV Rysslands motståndskraft. En från Krim inbrytande tatarhord kunde därför bränna Moskva 1571 och slakta stor del af dess befolkning, och ännu långt efter Kazans och Astrakans eröfring höllo tatarerna moskoviterna i schack.

I väster häjdades Ivan IV, som under många år från 1570 härjade Estland, Livland och Finland, af Johan III af Sverge i förening med Stefan Batori af Polen.

De tagna orterna återvunnos, och för att blott erhålla fred måste Ivan erkänna Polens rättigheter öfver hela Livland och lämna svenskarne i besittning af en del af Ingermanland (1582 och 83).

*

IV. Polska rikets tidigare utveckling.

Polackerna framträda tidigast under namn af *poloner, polaner* eller *poljaner*, af hvilka en gren bodde kring Kiev och en annan kring Poznan (Posen), Gniezno (Gnesen) m. fl. städer i Posen eller Stor-Polen. De tillhörde den slaviska stammen *lechiter*, och till dem hörde flere andra folk *mazovier* eller *mazurer, kujaver, lenczikaner, pomeraner* m. fl., öfver hvilka polanerna med tiden fingo öfvervikt och som med dessa kommo att bilda den polska nationen, hvilken alltid bibehållit en rent slavisk prägel. *Kujavien* blef efter kujaverna namnet för landet väster om Veichsel, och *Mazovien* kallades efter mazovierna den östliga delen af det gamla polska riket.

Till lechiterna hörde ock *krobaterna* eller hvita kroater, som bodde invid Karpaterna; i Hvita Krobatien låg staden *Krakau*, där grundläggaren Krakus och efter honom hans gemål Vanda herskade i 7:de årh. I Röda Krobatien (östra Galizien) voro Rus-furstar länge herskare.

Från Hvita Krobatien utgingo kolonister söderut och befolkade de länder, som efter dem kallats Kroatien och Dalmatien.

De med polanerna besläktade *tscheckerna* grundade i Böhmen en stat kring hufvudstaden Prag, och desse underlade sig med tiden de slaviska slazanierna eller *schlesierna* med staden Vrotslav (Breslau) och *moranerna* (mährerna).

***

Polska riket tog sin början i midten af 9:de årh., då Ziemovit Piast, jordbrukare och krigare, under inre strider bland polanerna gjordes till deras kung och tog sitt residens i Gnesen (omkring 860). Från honom härstammar Piast-dynastien, som regerade ända till 1370.

Polens eröfringsperiod, hvilken räckte till 1139, började med Ziemovit, som utvidgade sitt rike genom att lägga under sigangränsande stammar. Den fjärde i ordningen af Piasterna Mieczislav (d. 992) lade Röda Krobatien under sitt välde. Då han blef gift med en böhmisk prinsessa, antog han kristendomen och hans exempel följdes af polska folket. Han gjorde af fruktan sitt rike afhän-gigt af tyska riket, som sändt ej blott apostlar till kristendomens förkunnande, utan ock gräns- eller mark-grefvar med militärposter vid de slaviska rikenas gränser.

Hans son Boleslav den store (992—1026) undandrog riket denna suveränitet och erkändes som oberoende kung af tyske käjsaren Otto III genom fördraget i Gnesen år 1000, då käjsaren vid besöket här blifvit slagen med häpnad öfver Boleslavs makt och rikedomar. Han gjorde Polen till enhetligt rike genom att fördrifva sina bröder, som fått härtigdö-men, och genom krig utsträckte han det till flere angränsande stater. Från Böhmen tog han Schlesien och Krakau med Hvita Krobatien. Under sina mångåriga krig eröfrade han slutligen Böhmen och Mähren, hvilka han underlade sig såsom slaviska länder för att draga dem från tyska käjsaren, men afstod vid freden i Bautzen 1018 från Serbien och Böhmen för att få hjälp i sitt krig med Kievstaten under slitningarne mellan Vladimirs söner. Han anföll själf Kiev och lät staden plundras, hvarpå han fick herraväldet öfver Röda Krobatien. Denne framstående furste, som är att anse som det polska rikets värklige grundläggare, visste att

sammanhålla de slaviska folk, som han förenat, genom hänsyn för individuell frihet och genom lika behandling. Fig. 10. Rådhuset i osen.
Stor-Polens hufvudstad till 1300. Efter Boleslav d. stores tid hemföll riket en tid till svåra slitningar, då efter Mieczislav II:s död dennes tyska gemål ringaktadepolackerna och gaf tyskar alla ämbeten hon förfogade öfver, tills hon fördrefs; bönderna reste sig mot herrarne och böhmarne i väster samt rus-slaverna i öster gjorde infall och härjade landet. Mieczislav II:s son Kasimir återställde omsider lugnet och enigheten, styrde med klokhet och höjde kulturen genom kyrkor och skolor.

Under de dynastiska slitningarna i Böhmen, Ungern och Rusrikena i slutet af ll:te årh. var Boleslav II ofta en rättvis medlare och han kom därunder att ytterligare stärka och utvidga den polska staten. Han understödde storfursten i Kiev och återeröfrade Röda Krobatien, som undandragit sig Polen. Efter honom följde en ny orolig tid med inbördes krig och infall af grannfolk.

Boleslav III (1102—39) måste därför föra långvariga krig, men han lyckades slutligen att annektera *Pommern*, försvara *Schlesien* mot tyska riket och öfvervinna *preussarne*, som han omvände till kristendomen.

***

Delningar af riket mellan dynastiens prinsar, som fingo härtigdömen, medförde efter 1139 inbördes krig och anarki under lång tid, därunder den gamla absoluta monarkien försvann och *aristokratien* framväxte för att dela makten med furstarne, som ofta lågo i strid med hvarandra. Omsider blef riket så upplöst, att det t. o. m. ej längre kallades Polen, utan *Lechien*, då ett af hätigdömena benämndes Polen och detta ej hade öfvervikten. Mazovien bildade från 1207 till 1526 ett eget härtigdöme med *Varschau* som hufvudstad. Fig. 11. *St. Johanneskatedralen i Varschau*,
grundad af härtigarne af Mazovien i 13:de årh. Det var på samma tid som det gamla Rus-väldet äfvenledes var i upplösning. Rurikovitschernas inbördes strider gåfvo ofta depolska och ungerska furstame anledning till inblandning och dessa stredo länge med Kiev-furstarne i synnerhet om Röda Krobatien, där flere självständiga furstendömea uppstått, bl. a. det af Vladimirko 1144 grundade Galicz (hvaraf namnet *Galizien*, som dock ej användes förr än vid Polens första delning 1772). Galicz' folk, som valde sin furste, erbjödo tronen åt kungen i Vladimir eller Lodomerien (Volhynien) Rurikovitschen Roman, som med polackernas hjälp i täflan med Ungerns kung blef landets herskare (1188), förenande därvid de båda rikena. Fig. 12. *Mariakyrkan i Krakau* (från 1226, ombyggd i 14:de årh.) Efter hans död (1206) utbröto nya tronstrider och Ungerns kung Andreas II lät kröna sin son Koloman till Galicz' kung, ehuru han ej kom att taga landet i besittning. Romans son Daniil blef slutligen dess furste (1228—64), och han herskade tillika öfver Kiev. Under honom kom den *mongoliska invasionen* (1240) att till stor del förhärja landet; han måste underkasta sig Batis suveränitet, men vände sig till påfve Innocentius IV för att gemensamt med den europeiska kristenheten deltaga i det korståg mot mongolerna, som nu förkunnades. Detta misslyckades dock och Daniil försökte förgäfves att befria sig från mongolernas herravälde. Sedan han lämnat kronan åt sin son Lew, grundade denne 1259 staden*Leopol — Lwow* eller *Lemberg* — i en af kärr och skogar omgifven trakt utan floder för att vara ett skydd för riket, och hit inkallades en mängd tyskar, judar och armenier för att höja landets välstånd med industri och handel.

Mongolerna hade emellertid fortsatt sina härjningar västerutoch brännt Krakau, som först 1257 återuppbyggdes. Där de visade sig hade man ej annat att göra än att fly till skogar och kärr eller befästade platser. Öppna städer och byar måste öfvergifvas och dessa bränndes af mongolerna, som till siija läger förde allt som kunde medtagas, kreatur och människor, som kunde säljas som slafvar*).

Då den mongoliska hären nått Schlesien, möttes den af ett kraftigt motstånd af polackerna, som genom det stora slaget vid Liegniz 1241 tvungo dem att återvända. Glömmas må aldrig, att det var polackerna, som nu räddade Tyskland och den europeiska kulturen från mongolernas ödeläggelser, under det att det moskovitiska riket mer och mer kom att under deras inflytande aflägsna sig från Europa och kulturen.

Länge var det gamla polska väldet ytterst försvagadt på grund af de inre slitningarna och ständiga härjningar af återkommande tatarer samt littauer. Flere områden afträddes till Brandenburg, under det andra koloniserades af tyskar och till stor del förtyskades. Många furstar och aristokrater gåfvo, för att erhålla penningar, stora landområden såsom säkerhet åt tyskar. Landets välstånd höjdes genom tyska penningar och industriella företag, och i städer med större antal tyska invandrare infördes tyska lagar — Magdeburger- och Kulmer-rätt.

***

I början af 14 årh. hade det lyckats Vladislav loketek (dvärgen) (1319—33) att bli herskare öfver stora delar af det gamla polska riket, eller härtigdömet Polen, som tog namnet Stor-Polen, Pommern, Kujavien med Lill-Polen, som omfattade Krakau och Sandomir, och riket kunde nu återupprättas. Vid sin kröning, som egde rum 1319 i Krakau, gjorde Vladislav denna stad till Polens hufvudstad — hvad den förblef under nära 3 århundraden, eller till 1610 (då Varschau blef rikets hufvudstad). Vid denna högtidlighet användes för första gången Polens vapen: en hvit örn på röd vapensköld.

Under Vladislavs regering rådde lugn och ordning i riket och höjdes betydligt det allmänna välståndet genom handel och industri. Polens förnämsta städer Danzig och Krakau ingingo i Hanseför-

•) Minnet af mongolerna fortlefver än i dag genom en folksed i Krakau, som jag nyligen varit i tillfälle att bevittna. Årligen efter »Gudsfestens* afslutande i juni utföres nämligen å Ringplatsen »Lejkonik», då en till mongol utklädd man med en kvasihäst fäst vid sin kropp rider omkring midt ibland den tätt packade folkmassan och utdelar slag med sin piska åt alla sidor under allmän munterhet.bundet för att befordra handeln. Ej blott tyskar inkommo alltjämnt i mängd, utan ock judar inflyttade i skaror från Tyskland, då de i det polska riket ej utsattes för några förföljelser. Detta nya element, som snart slog under sig detaljhandeln och egnade sig åt en mängd små industrigrenar, blef emellertid en fara för otaliga genom ocker och knep.

Mot de urartade tyska svärdsriddames röfvarinfall hade Vladislav ofta att anföra klagomål hos påfven, och då detta ej hjälpte, ingick han 1325 förbund med det likaledes af desse röfvare oroade Littauens furste Gedymin, och nu följde under flere år ett förbittradt krig utan annat resultat än ödeläggelse å ömse sidor.

Fig. 13. *Krakaus slott, Wawel* samt *Slottskyrkan,*
polska kungars och hjältars grafkyrka (från Kasimir d. stores tid).

Senare slog Vladislav svärdsriddarne vid Plovcé (1331), men desse satte sig kort därpå i besittning af Kujavien.

Vladislav sammankallade 1331 Polens första riksdag i Chen-ciny, där hela nationen var representerad. Från denna tid blefvo alla adelsmän, då de tillhörde schlachtan eller voro krigare, som hade att till häst strida för riket, ett privilegieradt första stånd. Andra ståndet utgjordes af borgerskapetsom var mäktigt genom sina rikedomar, och tredje ståndet, var arrendebröder, som, ehuru i ett visst beroende af aristokraterna, hvilkas egendomar de förvaltade, voro frie män och stodo under samma landslag som egarne.

Vladislavs son Kasimir d. store (1333-1370) stadfästade den nya ordningen i det polska riket. Han gynnade städernas repre-sentation och förhindrade böndernas förtryckande af adeln, hvarför han ock kallades “bondekungen“. Då handeln ofta var tryckt, tillstadde han judarne, i hvilkas händer den till stor del kom, betydliga privilegier.

Enär riket ännu på hans tid bestod af en mängd små furstendömen, som ofta lågo i strid med kungen, måste denne se till att vinna vasallerna och prelaterna genom att tillstädja dem privilegier. Dessa utvidgades betydligt af Kasimir, särskildt då han ville vinna adelns samtycke att utse systersonen Ludvio, ungersk prins, till tronföljare i Polen.

Kasimir gjorde (1364) en förberedelse till universitetet i Krakau, som något senare kom till stånd.

Han utvidgade och stärkte Polen, ehuru han för att återfå Kujavien måste afstå från *Pommern* med Danzig, som under namn af *Preussen* förblef i Svärdsriddarnes händer (1343) och afstod *Schlesien* till kungen af Böhmen emot att denne afstod från Mazovien och titeln af Polens kung.

Då under förvirringarna i *Galicz* efter Roman-dynastiens slut (1340) detta land hotades af littauer och tatarer, togs det, då det förut tidtals tillhört Polen, i besittning af Kasimir med nästan hela adelns bifall. Därmed börjar denna del af Galizien att poloniseras. Om besittningen af *Volhynien* hade Kasimir att strida med sin svåger Olgerd af Littauen. Infall af tatarer tillbakaslog han med framgång.

Efter Kasimir blef Ludvig af Ungern Polens kung 1370, och hän måste då lofva att ej trycka adeln med nya skatter och ej kränka dess friheter; han måste ock lofva dem allt flere förmåner för att tillförsäkra sina döttrar tronföljden, som skedde vid det första af de s. k. *pacta conventa* (öfverenskomna aftal), som Polens kung och adel ingingo.

*

V. Littauen och dess eröfringar. Den polsk-littauiska staten och dess tidigare strider med Ryssland.

Littauerna äro en arisk folkstam med säreget språk, som hvar-ken är slaviskt eller germanskt. Närbesläktade med de gamla i Livland och Kurland boende letterna, som tidigt kommo att blandas med dessa länders ursprungliga folk, de finska liverna och kurerna, stå de slavema närmast i etnografiskt afseende. Flere littauiska stammar ha funnits, och till dessa ha räknats letterna, preussarne eller borussema, semgallema m. fl.; de viktigaste voro schmuderna och littauema i inskränkt mening.

Dessa bevarade genom sina boplatser vid Niemens skogar och kärr sitt stolta oberoende och blefvo en kraftig krigarnation, som kom att spela en stor roll i östra Europas historia.

Littauen utgjordes ursprungligen af landet Litva, som inför-lifvade det angränsande Samogitien, men det littauiska riket kom med tiden att omfatta stor del af de forna rus-slaviska rikena ända ned till Svarta hafvet.

Ursprungligen funnos i Littauen flere små furstendömen, och af dessa kommo några, jatvjagernas, att omkring år 1000 bli tributskyldiga till Vladimir af Kiev. Med Kievs sjunkande under Rusväldets upplösning och mongolernas inkräktning, då littauema gjorde angrepp på östliga grannstater, börjar Littauens historia.

Den äldsta nämnda fursten Ringold tillhör sagan, under det hans son Mindove är den första historiska personen. Som en förslagen barbar skapade han en littauisk enhetsstat genom att utrota öfriga furstar och blef, sedan han eröfrat Rus-furstendömena Grodno och Novogrodek, Littauens kung 1252. Han hade för att få påfvens hjälp härtill, då hans rike hotades af Svärdsriddarne, antagit kristendomen, men då dessa kristna "bröder" fråntagit honom schmudernas land, afsvor han kristendomen, plundrade ordens länder och besegrade härmästaren i egen person.Med Vitenes kom 1282 en ny dynasti på Littauens tron, och hans kraftfulle son Gedymin (1315—1340) blef grundläggaren till det stora littauiska väldet. Han grundläde Vilna, som blef rikets hufvudstad, och anekterade Samogitien, som dock fick behålla sin härtig och egen riksdag. Gedymin slöt ett fördrag med Vladislav af Polen och i förening med honom förde han, såsom nämdt, krig med Svärdsriddarne; genom hans dotter Annas förmälning med Vladislavs son Kasimir förbereddes ytterligare Polens och Littauens framtida förening. Fig. 14. *Parti af Vilna.*
Ostra-brama (spetsporten) jämte ett kloster. Sedan Gedimin eröfrat Tschemigov och Lodomirien (Volhynien) 1321, intog han Kiev, hvarmed Rus-väldet för alltid var upplöst. Under nära 4 århundraden förblef därefter Kiev under littauiskt och polskt välde och undandraget det moskovitiska förtrycket, tills Ryssland genom kosackupproren mot Polen kom i besittning däraf 1686.

På Gedymins tid hade den mongoliska stormen ödelagt hela Dnieprområdet och då Moskva var vanmäktigt, mottogs den littauiske fursten, som befriade de eröfrade staterna från mongolernas ok och tillika gjorde slut på de ständiga inbördes krigen, som en befriare. Han visade sig ock vara en klok och tolerant herskare, då han lät de nyförvärfvade länderna behålla sin autonomi och respekterade det grekisk-ortodoxa presterska-pets rättigheter.

Hans son Oloerd (1340—1377) fortsatte i förening med sin bror Kieistut, som fått ett härtigdöme, att göra eröfrin-gar och under honom nådde det littauiska väldet sin ofantliga utsträckning. Han intog nämligen Vitebsk, Mohilev, Brjansk och Novgorod-Severskij, hvarigenom han kom att bli herskare öfver nästan hela Dnieprlandet.

Han blef erkänd som suverän af Pskov (1326), Stor-Novgorod (1329) och Krims tatarer (1363). Moskva angrep Olgerd tre gånger (1368—73) för att försvara Tvers furste, som anhållit om hans beskydd, och han utsträckte sitt rikes gräns ända till Mozaisk.

Han tillintetgjorde 1368 de mongolhorder, som hemsökt nedre

Dnieprlandet, och i förening med den hjältemodige Keistut bekämpade han oafbrutet Svärdsriddarne.

Efter Olgerd, som delat sina länder mellan sin bror Keistut och sina söner, tillvällade sig strax en af dessa, Jaoello, hela makten genom våld; farbrodern lät han döda och bröderna måste rädda sig genom flykt. Då han senare blifvit Polens kung och ett uppror höll på att bryta ut under ledning af Keistuts son Vitold, lät han denne bli storhärtig i Littauen, hvarvid han inskränkte sig till ett löst öfverherradöme i detta land (1392).

Det littauiska väldet utvidgades ytterligare af Vitold genom att taga Stnolensk. Med storfursten af Moskva, Vasilij Dmitrije-vitsgh, som var hans måg, höll krig på att utbryta, då Vitold ville bemäktiga sig Pskov och Novgorod, men fred slöts 1407, då det bestämdes, att Ugra (biflod till Oka) skulle vara gränsen mellan det moskovitiska och det littauiska väldet.

Då en mängd storfurstar funnos i Ryssland, hvilka måste erkänna den moskovitiske storfurstens öfverhöghet, och de från dennes sida fruktade angrepp mot sin själfständighet, sökte de en motvikt däremot i Littauen. På så vis stälde sig furstarne i Rjazan, Pronsk och Tver i Vitolds tjänst (1427). Efter hans död (1430) utbröt inbördes fejd i Littauen, och länge fortfor ock förvirringen inom det moskovitiska riket.

***

Efter Ludvigs död (1386) gjorde polackarne hans unga dotter Hedvio till Polens drottning, och för att bevara fred med det mäktiga Littauen och jämväl förena detta rike med Polen framstäl-des förslaget, att hon skulle taga till gemål den littauiske storhärtigen, den barbariske hedningen Jaoello. Hedvig var emellertid fästad vid en österrikisk prins; men på katolska presterskapets föreställningar offrade hon sig för statens väl och gick in på föreningen med Jagello, som kom till Krakau, vigdes med henne och samtidigt antog kristendomen. Under namn af Vladislav-Jaoello förblef han under nära Va århundrade Polens herskare (1386—1434). Littauerna blefvo efter hans dop också kristnade — i klump efter den tidens sed — och de hedniska gudabilderna förstördes.

Jagello väckte emellertid missnöje i Littauen, då han tog Krakau till hufvudstad och visade ifver för katolicismen, hvarför hedniska littauer i förening med grekisk-ortodoxa undersåtar sällade sig till Vitold, som höjde upprorsfanan (1392). Det var då, som denne fick herska öfver Littauen.Hedvig, som hade ett polskt sinnelag och gynnade upplysningen, grundläde i förening med Jaoello universitetet i Krakau 1400, som därpå blef en härd för den europeiska kulturen. Fig. 15. *Jagellonska universitetets bibliotek i gamla universitetsbyggnaden i Krakau.* Sedan Ost-Preussens schmuder rest sig mot de urartade Svärds-riddarnes förtryck (1409) och dessas härmästare afslagit polske kungens bemedling, kom det ändtligen till en afgörande strid med dem. I spetsen för en här på 163,000 man ryckte Jaoello och Vitold ut mot Svärdsriddarnes här på 83,000 man, som i det fruktansvärda slaget vid Tannenberg eller Griinwald 1410 led ett fullständigt nederlag. Härigenom krossades Svärdsriddarnes makt.

Då de emellertid fortsatte sina fiendt-ligheter och för att än fastare förena Polen och Littauen sammankallade Jagello de båda ländernas adel till en kongress i Horod-lo 1413, där man gaf de katolska lit-tauerna samma fri- och rättigheter som polska adeln och man öfverenskom, att ombud för de båda länderna skul-

le sammanträda till

gemensam riksdag för att välja kungar i Polen och storhärtigar i Littauen.

Omsider blefvo Svärdsriddarne tvungna att sluta fred 1422, då de till Littauen afstodo Samogitien.

Då Jaoello antogs till Polens kung, hade han måst lofva att utvidga adelns rättigheter, och då han senare ville tillförsäkra sin son Vladislav (IV) tronföljden, måste han på riksdagen i Brest 1425 medgifva alldeles nya privilegier åt adeln.

Sedan Jagellos yngre son Kasimir IV (1444—92) först valts till storhärtig i Littauen och efter Vladislavs död 1444 af polac-karne till kung i Polen, kom nu en värklig union mellan Polen och Littauen till stånd.

Kasimir IV gynnade lågadeln, under det han tillbakasatte bönderna. Riksdagar höllos ofta för stiftande af lagar och beslutande om skatter m. m. Under hans tid blomstrade handel och industri i höggrad i det polska riket. Den allmänna bildningen hade gjort betydliga framsteg och såväl böndernas som borgames söner egnade sig åt studier.

Sedan gränsstrider länge egt rum med Svärdsriddame, som understöddes af tyskariie, slöts slutligen 1466 freden i T horn, däri orden till Polen afstod Väst-Preussen och blott fick behålla Ost-Preussen som län.

***

Allt ifrån den tid då storfurstendömet Moskva framväxte som en mäktig stat, blef det den västra grannens arffiende. Striderna dem emellan hade ursprungligen ingen bestämd utgångspunkt, intet bestämdt mål.

Rysslands förevändningar för sina ständigt förnyade angrepp på Polen—Littauen voro lika ogrundade som detta väldes förevändning för sina krig med Moskva. Båda sökte öfverherrskapet öfver alla de slaviska folken, d. v. s. öfvervikten i östra Europa, och härom kunde blott makten afgöra. Makten kom emellertid att bero på de båda rikenas statsorganisation, och därför blef Ryssland så mycket farligare, som det fick en allt mer centraliserad styrka, under det Polen-Littauen förblef splittradt genom magnat-partierna under en blott skenbar centralstyrelse.

Det mongoliska herraväldet hade isolerat det moskovitiska Stor-Ryssland från Rurikovitschernas gamla riken, hvilka under tiden kommit under det polsk-littauiska väldet.

Befriadt från mongolerna sökte det halfasiatiska Moskvariket snart att utvidga sig åt väster och hade då att kämpa ej blott med Polen och Littauen, utan ock med Sverge, som blifvit tyska rid-darnes arftagare i Östersjöprovinserna.

Alltifrån Ivan III ha de ryska herskame sökt nå Europa och dess haf genom att tillkämpa sig svenska och polsk-littauiska samt dessutom turkiska besittningar.

Moskva-riket hade blott två haf: Hvita hafvet, som är tillfruset större delen af året, och Kaspiska hafvet, som blott är en stor insjö. Det gälde nu att komma ut till Östersjön och Svarta hafvet.

Ehuru Kasimir IV under hela sin regeringstid sökte hålla sin moskovitiske granne i schack, afhöll han sig dock från öppen fiendskap. Mot slutet af hans lefnad uppstodo emellertid fiendtliga förhållanden af sig självfva mellan Moskvas och Littauens folk. Kasi-mirs välde syntes för några grekisk-ortodoxa furstar ej vara att föredraga framför Ivan Vasiljevitschs, hvarför de gåfvo sig under denne och fråntogo åtskilliga af Kasimirs vasaller vissa områden. För-utom gränstvister, som häraf uppstodo, oroades gränsområdena af en mängd röfvare, hvarpå moskoviterna skyllde på littauiska röfvare och littauerna på moskovitiska. Dessa ömsesidiga klagomål fortsattes efter Kasimirs död och förde 1492 till. öppet krig. Fig. 16. *Moskovitiska krigare från början af 16:de årh.* Vid Kasimirs död upplöstes unionen mellan Polen och Littauen, då af hans söner Johan Albert blef kung i Polen och Alexander valdes till storhärtig i Littauen. Då Ivan III nu trodde att motståndskraften i det littauiska riket var allt för otillräcklig, sände han sina vojvoder till Littauen, som ock anfölls af den med honom förbundne tatariske kanen Menoli-Girej; flere littauiska områden togos och flere furstar och jordegare trädde med eller mot sin vilja i den moskovitiske herskarens tjänst. Alexander sökte slutligen fred, som ock slöts 1494 och beseglades med hans giftermål med Ivans dotter Helena. För Ivan var detta giftermål blott ett medel att kunna utvidga sitt rike på bekostnad af länder, som lydde under Littauen, och från denna tid började en följd af för-närmelser från Ivans sida.

Alexander ville ej underhålla en moskovitisk prest och en moskovitisk uppvaktning för Helena, såsom svärfadern önskat i den tydliga af sikten att förskaffa sig spioner vid sin mågs hof. Helena beklagade sig emellertid ingalunda, utan försäkrade att hon var till freds med den ortodoxa presten i Vilna samt att hon ej behöfde någon moskovitisk uppvaktning.

Det spända förhållandet mellan Ivån och Alexander utbröt 1500 i öppet krig dem emellan, då flere af Littauens vasaller öfvergingo i Ivans tjänst och ställde sina besittningar under hans öfverhöghet. Ivan bröt nu den öfverenskommelse han gjort med sin måg, att det skulle vara förbjudet att från hvarandras områden mottaga furstar med deras besittningar.

Ivan sände Alexander en krigsförklaring och omedelbart därpå en rysk här jämte en tartarisk styrka till Littauen, under det Ivans bundsförvandt Mengli-Girej gjorde ett anfall mot härtigdömet Kiev. Littauens länder plundrades snart, ryssarne intogo stad på stad, många af Alexanders vasaller öfvergingo till Moskva och själf blef han slagen vid floden Viedroscha (1500).Liksom Helena sökte också Alexander VI och kung Vladislav af Ungern att mäkla fred, men Ivan gick ej in därpå, utan beviljade blott ett stillestånd på 6 år.

Sedan Johan Albert aflidit 1499, grepo littauerna tillfället att förnya unionen med Polen, som visade sig nödvändig för att motstå den gemensamma fienden, Moskva.

Då Kasimir IV:s son Siqismund (1506—48) blifvit såväl Littauens som Polens herskare, fick han snart krig med Vasilij-Ivanovitsch, som fortsatte Ivan III:s strider med Littauen. Sedan efter ett kortare krig fred slutits 1509, tog emellertid Vasilij snart hvarjehanda förevändningar att ånyo börja kriget och fick nu hjälp af en förrädare, furst Glinski, som tillhörde en gammal rus-slavisk ätt och ville upprätta ett eget härtigdöme, hvarför han ställt sig under Ivan III och gjort uppror. Slagen af en af Sigismund utsänd här flydde han till Moskva och bistod sedan Vasilij att sätta sig i besitt ning af flere af Littauens vasallstater, Briansk, Severien och Dnieprs östra strand samt att eröfra Smolensk (1514).

De tyska käjsarne, som i blinhet för faran från Ryssland förut eggat moskoviterna liksom ock Svärdsriddarne mot Polen, började nu förskräckas; och 1520 skref Karl V till Svärdsriddarnes härmästare de betydelsefulla orden: “*Det är ej lyckligt, att Ryssland blir så mäktigt,* och det är nödvändigt för Europas jämnvikt, att *Polen upprätthålles.*"

Då Piast-dynastien utslocknat 1526, blef nu härtigdömet *Mazovien* förenadt med polska kronan.

Under Sigismund I höjdes Polens välstånd betydligt; han kallades "landets fader och tapperhetens son", omhuldade folket och visste att genom fasthet och rättrådighet bevara fred i landet och ingifva de oroliga magnaterna respekt.

Under Sigismund II August (1548—72) upphäfdes många missbruk och afskaffades högadelns orimliga privilegier.

Från religionsstrider, som på den tiden upprörde västra Europa,höll sig Sigismund August fjärran och han tillstadde fullkomlig religionsfrihet i Polen. Luthers och Kalvins läror vunno anhängare och kungen syntes gynna dem. Visserligen förekommo här som annorstädes religionstvister, men föga tenden? till förkättring fanns, utan i stället sökte man allmänt förena nationen under toleransens skydd. En förening mellan "dissidenterna", d. v. s. lutheraner, kalvinister och böhmiska bröder, kom ock till stånd i Sandomir 1570.

Efter Sigismund Augusts död (1572), då Jagelloniska ätten utslocknade, blef Polen ett valrike och befästades dess aristokratvälde genom *pacta conventa* (1573).

Livland och *Kurland* kommo under Sigismund August att genom frivillig öfverenskommelse införlifvas med Polen.

För att komma åt de eftertraktade östersjöstäderna Narva, Reval och Riga, som tillhörde *Svärdsriddarne*, tog Ivan d. förskräcklige 1554 som förevändning att fordra skatt för *Dorpat* (fordom kalladt *Jurjev*) såsom ett s. k.

"fädernearf", från Rusväldets tid, — därtill Moskva dock aldrig haft någon rätt! Denna orimliga fordran kunde ej uppfyllas och Ivan lät därpå 1558 en här inrycka i Livland; ryssarne togo nu *Narva, Dorpat* och en mängd andra orter som hemsöktes af oerhörda grymheter och ödeläggelser, hvarför ordens härmästare begärde hjälp af Sigismund August, som med honom afslöt ett förbund. Till polske kungen öfverlämnades nu *Livland* med vilkor, att ordens härmästare skulle få behålla *Kurland* som län under Polen (1561). Omsider intog Ivan själf *Polotsk* under det Sigismund August segrade vid *Orsja*; nu slöts stillestånd (1566) och för en tid afstannade Ivans försök att komma i besittning af Livland.

Littauen förenades med Polen till politisk enhet genom *unionen i Lublin 1569,* som betecknar det polska statsförbundets höjdpunkt och undertecknades af republikens skilda folk: polacker, littauer, rus-slaver och preussare.

Fig. 16. Moskovitiska krigare från början af 16:de årh.

skat i den tydliga af sikten att f hof. Helena beklagade sig emelle hon var till freds med den ortod ej behöfde någon moskovitisk upp Det spända förhållandet mellaHäri bestämdes, att Livland skulle tillhöra båda staterna gemensamt, men att Podolien} Volhynien och härtigdömet Kiev eller Ukraina skulle tillhöra Polen.

Polen och Littauen fingo nu gemensam kung, gemensam allmän riksdag och gemensam senat (riksråd), som skulle ha sitt säte i Varschau, som sålunda blef den nya statens hufvudstad.

De båda rikena skulle dock behålla sina egna stordignitärer och marskalkar samt sin särskilda armé och egna lagar. Det var väsentligen Siqismund Auoust, som genomdref föreningen och skälet var främst gemensamma intressen och faror med hänsyn till ryske tsarens anfall. Länge utgjorde ock den polsk-littauiska staten Europas skydd mot moskoviterna. Fig. 19. *Rondellen* (från 1498) *och Florianporten i Krakau.* Sedan de gamla rus-slaviska rikena (i s. k. Hvita Ryssland och Lill-Ryssland) eröfrats af littauerna och genom dem inträdt i den polsk-littauiska staten, blef det polska inflytandet här öfvervägande inom de högre samhällsklasserna, och adeln förpolskades mer och mer. Polska adelsmän fingo rättighet att förvärfva jordegendomar och tjänster i Littauen, och äfven här förpolskades den inhemskaadeln. Härigenom skildes emellertid adeln öf-verallt mer och mer från massan af folket, som bevarade sina egna seder och sitt språk, under det polskan blef de bildades språk.

***

Efter Sigismund Augusts död framkallades i Polen farliga oroligheter af tronkandidater, aristokrater, politiska partier och religions-sekter. Ivan d. förskräcklige var, märkligt nog, en af dem som eftertraktade Polens tron; han lofvade så vackert att "ställa sig Polens lagar till efterrättelse och att t. o. m. öka landets fri- och rättigheter." Men det hjälpte ej. Inom polska riksdagen förenade man sig slutligen om att välja franske prinsen Henrik af Valois till kung(1573). Då denne emellertid 2 år därpå, sedan Frankrikes kung Karl IX aflidit, i hemlighet vände Polen ryggen för att intaga den franska tronen, valdes till Polens kung Siebenbürgens framstående furste Stefan Batori (1575—86), som v^r gift med Sigismund Augusts syster Anna. Han var en outtröttlig förkämpe för ett nationelt kungadöme och åvägabragte snart lugn i riket. Polackame kunde ej uppsätta en farligare motståndare till Ivan d. förskräcklige, ty Batori var en stor härförare och han hade vid sin kröning till Polens kung lofvat att åt riket återförvärfva de orter, som de moskovitiska furstarne tagit därifrån.

1. Nutida polacker; 2. Boleslav I:s rike; 3. Boleslav III:s eröfringar; 4. Polen och Littauen i 17:e årh.;
5. Preussen vasall under Polen; 6. Polska, sedan svenska Livland; 7. Polska Livland och Kurland; 8. Polen i 19:de årh. Karta n:r 2. *Polsk-littauiska staten.*

Ivan trodde emellertid, att tiden kunde vara inne att åter försöka komma i besittning af Livland och föll därför in i landet 1577, sedan han angripit det svenska Estland. Liksom här anställde odjuret fruktansvärda härjningar och skonade hvarken vän eller fiende. Snart togo ryssarne en mängd slott och eröfrade slutligenstaden Venden, där de dödade barn och gubbar, kvinnor och män om hvarandra på de ohyggligaste sätt — kvinnorna först sedan de blifvit skändade. Ett antal adliga damer, slottspresten och några krigare sprängde sig själfva jämte slottet i luften

för att undgå ryssames grymheter.

Sedan Batori 1578 afslutat förbund med sin svåger Johan III af Sverge mot den gemensamme fienden, drog han själf jämte storfältherren Johan Zamojski i spetsen för sin här i krig mot ryssäme, som blefvo slagna vid Venden och Riga, hvarpå Polotsk återeröfra-des af Batori, som nu ock tog det ena slottet efter det andra. Under tiden framträngde svenskame segerrikt i Kexholm och Inger-manland. Zamojski försökte förgäfves eröfra Pskov, där polackame blefvo tillbakaslagna.

Ivans motgångar hade dock varit sådana, att han nödgades bedja om stillestånd på jo år med Polen (1582); därvid afstod han från sina anspråk på Livland åt polske kungen och afträdde åt honom Polotsk.

Zamojski, som var storkanslär och såsom Krakaus slottsherre innehade främsta platsen i senaten, var Polens mest framstående statsman på denna tid. Sedan han medvärkat till valet af Henrik af Valois, blef han den, som i främsta rummet afgjorde Batoris upphöjande på polska tronen, och han förblef allt jämt dennes stöd, liksom han ock hade att kontrasignera allä kungens befallningar.

Zamojski var en synnerligen upplyst man; stor gynnare af vetenskaperna skref han ock själf lärda arbeten.

*

VI. Inre faror för den polsk-littautiska staten.

I religiöst afseende har alltid funnits en fara för den polsk-littauiska staten: den grekisk-ortodoxa läran. som var gemensam för en del af dess invånare och ryssarne. Sedan Littauen och Polen bildat en unionsstat, öfvergick adeln i de gamla rus-slaviska länderna snart till Polens statskyrka, den katolska — liksom den poloniseradcs i öfrigt — under det massan af folket fortfarande hyllade den grekisk-ortodoxa läran. Detta icke blott skiljde dessa samhällsklasser, utan innebar ock en möjlighet till folksympatier för Ryssland. Och då Littauens grekisk-ortodoxa bekännare i kyrkligt afseende lydde under metropoliten i Moskva, sedan någon metro-polit ej längre fanns i Kiev, kunde moskovitisk politik därigenom lätt inblandas i Polen-Littauens angelägenheter. Detta visste dock Littauens storhärtig- Vitold att förebygga genom att förmå rikets grekisk-ortodoxa biskopar att utse en metropolit i Kiev (1415).

Några årtionden senare tillkom en annan åtgärd, som var egnad att förebygga den religiösa faran från Moskva. Metropoliten i Kiev, Isidor, var nämligen å kyrkomötet i Florens 1439 med om den grekiska kyrkans unering med den romerska sålunda, att påf-ven erkändes som kyrkligt öfverhufvud, men den grekiska ritualen bibehölls, och han lyckades därpå att få denna mening antagen af de grekisk-ortodoxa bekännarne i det polsk-littauiska riket. Därigenom hade ett afgörande steg tagits att förlama Moskvas kyrkliga inflytande. Men olyckligtvis egde gång på gång religionsstrider rum, och än yrkades på skiljsmässa från Rom, än på förening därmed. Ivan III framstälde sig som den grekiska ortodoxiens beskyddare, och därigenom var det, som han kunde sätta sig i besittning af Dnieprs östra strand.

Reformationsperioden medförde flere nya religionssekter i det polska riket liksom i det öfriga Europa, men här förebyggdes religiösa stridigheter genom en allt mer utvecklad tolerans. Mångagrekisk-ortodoxa förkastade påfvens myndighet och antogo protestantismen, och i själfva senaten kommo flere protestanter att sitta.

Siqismund Auoust skyddade religionsfriheten, som proklamerades genom förordningar af 1568 och 1572, och under interregnum efter hans död stadfästade den nya grundlagen af 1573 "dissiden-temas fred,", hvarigenom nyvald kung skulle förbinda sig att värka för, att ingen förtrycktes för sin religion, och däri kristna af alla bekännelser förklarades lika berättigade till statsämbeten. T. o. m. unitarier eller Socinianer kunde finna skydd i Polen, fast deras protestantiska motståndare sökte enskildt förfölja dem. Polen blef sålunda på en tid, då man öfverallt förföljde kättare, ett den andliga frihetens hemland.

Den moskovitiska politiken förlorade genom den proklamerade religionsfriheten för en tid sitt farligaste medel

att vinna anhängare i den polska staten. Men snart började jesuiterna att vinna insteg, och genom deras arbete i reaktionens tjänst, särskildt under Siois-mund Vasa, fick Ryssland nya anledningar att drifva religionspolitik i polska länder.

***

Polska staten försvagades småningom äfven genom adelns anarkiska välde.

Under den tidigare medeltiden fanns det knappast någon skillnad mellan bönderna och adeln; de förre voro frie och kunde lätt bli jordegare, då allt herrelöst land, hvarpå en bonde satte sin plog, blef hans egendom. Var bonden kronans eller en adelsmans för-paktare, bevarade han dock sin frihet; han bar vidare vapen och ijehöfde blott ega stridshäst och riddar-rustning för att bli adelsman.

Förhållandena förändrades dock så småningom, i det de andliga och världsliga länsherrarne, som från 11 :te—16:de årh. delade makten med furstarne, mer och mer förtryckte bönderna genom betungande afgifter och skyldigheter. I slutet af 15:de årh. vägrade man bönderna liksom stadsinvånarne rättigheter att besitta jordegendom och slutligen fråntog man dem rättigheten att vädja till allmän domstol och gjorde dem till fullständiga lifegna.

Adeln utförde emellertid under många generationer stora hjältebedrifter; det var den, som höjde nationalkänslan och häfdade Polens ära i striderna mot folken i öster. Men dess fel öfvervägde slutligen ofta dess förtjänster och bidrogo till Polens försvagande. Ännu i 15:de årh. sutto städernas representanter i folkförsamlingen och provinsiallandtdagarne samt deltogo i kungavalen, men i 16:deårh. uteslötos de — därtill de i viss mån själfva voro skulden på grund af sina trånga stadsintressen.

Tidigt började adelns makt att utvidgas i Polen genom furstar-nes förläning af förrättigheter åt vasallerna för att vinna dessa under inbördes stridigheter. Redan i 12:te årh. hade de polska aristokraterna betydande rikedomar och rättigheter, hvilka de utöfvade på böndernas bekostnad, och århundrade på århundrade måste kun-garne genom pacta conventa utvidga deras rättigheter allt mera. Slutligen hade adeln uteslutande rätt till alla andliga och världsliga ämbeten, under det borgame betydde så godt som intet och allmogen förtrycktes.

Adeln delades i magnaterna, eller furstarne och högadeln, som innehade de större jordbesittningarna och de högre tjänsterna, och i schlachtan, eller lågadeln, den egentliga krigarklassen, som utgjordes dels af en välbärgad mellan-schlachta, dels af den talrika lilla schlachtan utan förmögenhet och lefvande som magnaternas skydds-lingar och nära nog tjänstehjon.

***

I motsats till de flesta andra länder i Europa i nyare tidens början, hade ej i Polen utvecklats en stark kungamakt, som kunde beherska högadeln och skydda bönderna — utom på vissa tider. Polen fortfor att vara ett valrike med en synnerligen privilegierad adel, hvilken noga bevakade sin oafhängighet. Farliga följder af den adliga själfrådigheten visade sig mer och mer genom det s. k. liberum veto, eller rättigheten att, då absolut majoritet fordrades för antagande af riksdagsbeslut, en enda kunde genom sitt veto hindra riksdagen att fatta beslut.

På tidigare skeden hade det ej fallit minoriteten in att motsätta sig flertalets mening; men småningom började i 16:de årh. enstaka medlemmar af riksdagen att sätta i värket denna vetorätt, som blef rådande bruk och kom att vålla Polen så många olyckor och omsider blef en af de inre anledningarna till dess försvagande.

Allmännyttiga lagar kunde blott sällan komma till stånd då det vanligtvis fanns någon af "landboden", som var intresserad att förhindra sådana. En af alla band oförhindrad personlig frihet var den polske adelsmannens ideal. Vi se häri en öfverdrift af den gamla slaviska individualismen, som innebar lika stora vådor, som den moskovitiska despotismen.

Erkännas måste dock, att trots vissa farliga konsekvenser af liberum veto, en viktig princip låg till grund därför, nämligen hän-syn till minoritetens menings hvarigenom polska riksdagen bildade en skarp motsats till det majoritetsvälde, som i våra dagars parlament ofta på brutalt sätt förkväfver minoritetens vilja.

Man fann emellertid på medel att motvärka missbruket med “liberum veto", bl. a. bildandet af föreningar, konfederationer. Dessa sökte emellertid med tiden ofta sätta sin vilja igenom med makt, hvarigenom de blefvo en ny anledning till olyckor för landet.

Unionsakten af 1569, som bestämde att Polen och Littauen skulle ha samme valde furste, medförde redan kungamaktens försvagande och genom grundlagen af 1573 blef Polen egentligen en aristokratisk republik, fast en kung stod i spetsen. Kungen, som besteg tronen genom adelns val, blef ofta blott ett viljelöst redskap i dess händer. Han var ej regeringens medelpunkt lika litet som härens anförare; han kunde hvarken förklara krig eller sluta fred, ej pålägga skatter eller besluta lagar utan samtycke af rådet (senaten) och riksdagen.

Fastän tidsomständigheterna ofta fordrade större makt hos kungen, kan man ej neka, att begränsningen af hans makt genom riksdagens öfvervikt — som alla europeiska stater utom Ryssland omsider genomfört — betecknar ett upplyst och utveckladt samhällsskick, och man har ingalunda att häri se något ondt eller en hufvudanledning till Polens olyckor, såsom mången antagit.

Riksdagens öfvervikt motvärkade mindre kungens myndighet än, fastmer, hofvets intriger och förebyggde absolutismens urartnin-gar, hvarunder andra länder så länge fingo sucka. Riksdagens roll blef sålunda af ofantlig betydelse från reformationens tid; hofvet, understödt af påfven, var fiendtligt däremot, men med mod och hän-gifvenhet försvarade riksdagen tankefriheten och toleransen, och genom den var det som Polens grundlagar 1573 stadfästade religionsfriheten.

Polske kungens myndighet var emellertid ej så begränsad som mången antagit; han var vördad och värderad, och hade han tillräcklig energi, kunde han nå sitt mål, förutsatt att detta ej stred mot statens väl. Stefan Batori, som förklarade, att han ej ville vara en skenkonung, visste sålunda göra sig åtlydd, och äfven mindre framstående konungar, såsom Johan Kasimir och Stanislaus Poniatovski, funno senare intet motstånd bland undersåterna, då de värkade för ett allmännyttigt ändamål.

Det är emellertid ett stort misstag och tillika en stor orättvisa, om man uteslutande lägger skulden till Polens olyckor på rikets inre slitningar samt adelns makt och maktmissbruk. Härför värkade i vida högre grad andra faktorer: landets geografisk# läge, dåligakungar, orättvisa angrepp af svenska kungar och Rysslands eröfrings-polilik, som ledde till en förut i historien okänd banditpolitik: Polens delningar.

***

Stor betydelse för Polens öden fingo kosackerna, ett folk, som kom med mongolernas infall i Ryssland i 13:de årh. De utgjordes af tatariska krigarhorder, förenade i militäriska samhällen med kommunistisk jämlikhet, och lefde i gränsområdena mellan Ryssland, Littauen och Polen samt den mongoliska grannen. Efter det mongoliska väldets upphörande i Ryssland, användes kosackerna ofta som militäriskt skydd mot än det ena, än det andra landets fiender.

Två hufvudförbund bildade sig med tiden: de donska och de ukrainska kosackerna, af hvilka de förra kommo att erkänna tsaren i Moskva som sin herskare, de senare den polska staten.

Småningom hade kosackerna uppblandats med slaviska element och antagit slaviska språk, men hufvudstammen var dock tatarisk.

De för Polen farligaste striderna med Ryssland togo sin början med sammandrabbningarna mellan polska adeln och kosackerna i polska riksförsamlingen.

Vladislav-Jaqello gaf kosackerna vissa privilegier för gjorda tjänster — särskildt i slaget vid Tannenberg 1410 — och enligt dessa privilegier skulle de vara likstälda med de polska och littauiska riddarne. Denna bestämmelse förblef dock blott på papperet, då klyftan var allt för stor mellan polska och littauiska adeln, representerande den tidens civilisation, och kosackernas låga ståndpunkt och mot civilisationens fordringar främmande föreställningar och seder; därtill kom ock olikheter i religion och nationalitet.

Senare likstäldes likvisst genom unionen i Lublin 1569 de skilda nationaliteterna liksom de skilda kyrkorna, men

andra orsaker till stridigheter med kosackerna tillkommo. Redan då den första kampen mellan Polens kung och riksdag under Stefan Batori egde rum, visade det sig, att kosackerna — under inflytande af deras patriarkaliska förhållanden — uppträdde som försvarare af en enväldig kungamakt, under det polska adeln, uppfyld af frihetsidéer, höll på riksdagens makt. Polens konungsliga parti sökte därför sitt stöd i de grekisk-oxtodoxa kosackerna och missrekommenderade sig därigenom hos det nationella och katolska partiet, adeln. I kosackerna sågo försvararne af en själfständig adelsrepublik intet annat än upproriska* barbarer, tillhörande en främmande nation och en främmande kyrka.Riksdagens försvarare insågo, att, så som förhållandena gestaltat sig, förvärkligandet af den eftertraktade själfstyrelsen vore omöjlig, då de tronen tillgifna kosackerna utgjorde en ständig hotelse. De skapade därför som motvikt valmonarkien.

Kosackerna kommo med tiden att spela en allt mer afgörande roll i den polska statens sydliga delar.

Ukrainarne hade bebyggt steppen och från tatarerna eröfrat landet; för att locka dem till polska kronans områden erbjöd man dem fullkomlig frihet under 20—30 år. Härigenom befolkades stora öde områden på kort tid af en krigisk nation, som gynnades af polske kungen, då han dels i densamma hade ett skydd för Polen mot turkar och tatarer, dels kunde använda den mot adeln.

Vid sidan af landtbefolkningen utgjorde kosackerna en krigar-kast, fördelad i regementen, och högste chefen, Ukrainas hetman utnämndes af polske kungen. Ukrainarne kunde emellertid ej känna sig bundna vid Polen och ville först och sist lefva sitt eget lif. Kosackerna blefvo därför farliga för Polen och anstiftade ofta oenighet mellan detta land och Turkiet, så att Batori måste straffa åtskilliga chefer som brutit aftal. Han ville ock inskränka de egentliga kosackernas antal till 6,000, som voro inskrifna i rullan, och fordrade, att de öfriga skulle egna sig åt åkerbruket, d. v. s. vara lifegna. Detta ville dock ej kosackerna gå in på, utan stodo kvar under vapen.

Förutom de bofasta kosackerna funnos såsom en förtrupp de zaporogiska kosackerna på andra sidan Dnieprs fall (porogi'), och dessa erkände ej någon öfverhet alls, fast de genom val utsågo en krigschef, ataman. Ehuru de förde en sorts röfvarelif och lefde af hvad de togo från de otrogna, voro de ifriga bekännare af den grekisk-ortodoxa läran och utgjorde ett egendomligt slags krigarmunkar.

*

VII. Finland blir svensk provins. Tidigare krig mellan Sverge och Ryssland rörande Finland och Östersjöprovinserna.

Finlands urbefolkning utgjordes tvifvelsutan af lappar, ett folk, som ingalunda är närbesläktadt med finnarne, fast det med tiden genom långvarig beröring antagit de senares språk. Stenåldersfyn-den. i norra Finland samt det inre af landet äro, i enlighet med nyare arkeologiska forskningar, att hänföra till fomlapparne, och ännu långt fram i medeltiden voro lappar de enda ständiga inbyg-garne i dessa trakter.

Hvad åter angår stenåldersfynden i sydvästra Finland, så ha de liksom fynd från bronsåldern och den äldre järnåldern tydligen svenskt ursprung; och bronsåldersgrafvar i denna del af landet öfverenstämma alldeles med de i Norrland och mellersta Sverge funna. Också ha arkeologerna kommit till det resultat, att befolkningen i sydvästra Finland från forntiden tillhört samma stam som Sverges befolkning (O. Montelius, G. Retzius, J. R. Aspelin, A. Hackman m. fl.) Hvad de finska språkforskarne E. N. Setälä och

R. Saxén anfört häremot med filologiska skäl — i fennomansk ifver — innebär inga bevis, utan invecklar blott “frågan i ohjälpliga motsägelser och orimliga konsekvenser, hvilka grundligt ådagalagts af en svensk språkforskare K- B. Wiklund (När kotnmo sven-skarne till Finland?).

Man kan ock med skäl säga, att sydvästra Finland på äldsta tid varit svenskt lika mycket som Sverge eller en del af Ur-Sverge. Lika lätt som fornsvenskarne sjöledes befolkade Norrland, kommo de att öfver de åländska öarne befolka det närliggande finska landet.

Svenska nybyggen funnos på Finlands sydvästra kuster före vår tidräknings början, och många gamla ortnamn här ha fom-svensk karaktär, häntydande på härstamning från hednatiden. Freu-denthal har på grund af sina forskningar häröfver förklarat, att i Nyland «bygd bröts och bosattes af svenskar, hvilka ännu voro hedningar, som tillbådo samma Asa-gudar som deras stamfränder iSverge, Norge och Danmark, samt talade ett språk, som i ordförråd och böjningsformer väsentligen var likt fornspråket (Land och folk, 1876).

De finska folken, tillhörande jämte mongolerna och turkame m. fl. den uralaltaiska eller turanska folkfamiljen, hvilken — liksom den ariska eller indo-europeiska — hade sin vagga i Asien, bodde länge i området mellan Altai och Ural och hade senare under lång tid sitt uppehåll väsentligen i en stor del af norra och mellersta Ryssland. Därifrån kommo vissa stammar att invandra i Finland, * och man har skäl att antaga, att denna invandring började ega rum under de första århundradena af vår tidräkning, då finnar kommo i beröring med de i sydvästra Finland boende svenskarne. På den tiden voro finnarne ett stenåldersfolk, och det är tydligt, att de med sin högst outvecklade odling måste upptaga en mängd lånord, kulturord m. fl. från de mera framskridna svenskarne.

Fig. 20. *Karelisk familj*
(ur O. Retzius' Finska kranier).

Länge tyckas finnarna ha varit jämförelsevis fåtaliga i landet, och det var först i en tämligen sen period, eller i 8:de och följande århundradena, som de i större mängd invandrade i Finland. Sannolikt var det på grund af rörelser bland de finska bulgarerna, hvilka i slutet af 7:de årh. grundade Stor-Bulgarien vid Volga, som karelare och tavaster, boende vid Onega och Ladoga, utskickade kolonister till Finland, som de till stor del med tiden togo i besitt-ning, därvid de länge hade att bestå strider med urbefolkningen, pohjola-folket, d. v. s. lappame.

Karelarne, skilda från tavastema till • karaktär och utseende, kommo först och nedsatte sig i Finlands östliga del. Af tavasterna funnos två grenar: de egentliga finna, som nedsatte sig i Egentliga Finland, och de egentliga tavasternasom befolkade först Tavastland och sedan allt större delar af Finland.

Fig. 21. *Tavastländsk familj*
(ur O. Retzius' Finska kranier).

I Finland mottogo de finska folken så småningom allt högre kultur från Sverge och kommo, såsom ofvan nämnts, att genom det svenska väldet få andra af självständighet och frihet präglade nationaldrag än de finska folk, som införlifvades i det förslafvade ryska väldet.

*

Ännu i 12:te årh. voro finnarne i Finland hedningar, hvarför Sverges kung Erik d. helioe, besjälad af den tidens omvändelsenit, företog ett korståg till Finland 1157; han slog finnarne i flere drabbningar och tvang dem att undergå dopet. Detta skall ha skett vid Åbo, som då redan synes ha varit en viktig handelsplats och där Erik lät uppföra ett slott. Svenska nybyggare och prester kvar-lämnades, men med omvändelsen gick det trögt, och Novgorod samtkarelare störde dem genom täta plundringståg. Också företogs mot dessa fiender åter ett korståg 1164. Senare gjorde karelarne infall på finska kyrkans områden 1178 och företog Novgorod plundringståg 1186 och 1191 till tavasternas land af fruktan, att dessa skulle gifva sig under svenskarnes välde.

Då den svenska kolonien i Finland, som hade sin medelpunkt i Åbo, fick föga hjälp från Sverge och tavasterna började affalla från kristendomen, tillrustades 1237 ett stort korståg på påfvens uppmaning. Men man fann nödvändigt att först rikta sitt angrepp mot Novgorods välde. Dess furste Alexander Jaroslavitsch slog dock svenskarne vid Neva 1240.

Fig. 22. *Åbo slott,* uppfördt af Erik d. Hel. 1157.

Sedan Birqer Jarl blifvit Sverges riksföreståndare och beslutat att stadga det svenska väldet i Finland, kom ett nytt korståg mot tavasterna till stånd 1249.

Birger Jarl inträngde i Tavastland, slog dess folk och tvang det att låta döpa sig; han anlade Tavastehus som värn för den nya eröfringen, och från denna tid var det svenska väldet befästadt i Egentliga Finland, Nyland och

Tavastland.

Riksföreståndaren Torkel Knutsson utvidgade ytterligare det svenska väldet i Finland genom sitt tåg mot karelarne 1293, då han tog en del af deras land och uppförde fästningen Viborg. Ett nytt tåg företog han år 1300 för att hindra Novgorods utvidgningoch framträngde till Ladoga och Neva; men svenskarne blefvo slagna och behöllo blott västra Karelen.

Novgoroderna företogo 1311 ett stort härtåg öfver hafvet till Finland och plundrade södra kusten, hvarpå från finska sidan 1313 och 1317 härjningståg gjordes till kusterna af Ladoga. Novgoroderna företogo 1318. iter ett väldigt härtåg till Finland och uppbrände nu Åbo.

Omsider önskade såväl svenskarne som Novgorod lugn, och 1323 slöts freden t Nöteborg, ett fäste vid Nevas utflöde ur Ladoga. Novgorod fick behålla hela Ingermanland och Karelens Ladogaområde, och åt svenskarne öfverlämnades västra Karelen.

Fig. 23. *Tavastehus,* anlagdt af Birger Jarl 1249.

Svenska kolonisationen i Österbotten, som hittills varit i lap-parnes ego, fortgick under tiden och befordrades af regeringen.

De finnar, som kommit under Novgorod — inbyggarne i Bjarmaland, Ingermanland och östra Karelen — hade tvungits antaga den grekisk-ortodoxa läran och gjordes därigenom allt mera främmande för sina stamförvandter. Endast finnarne i Finland, ett namn, som småningom kom att utsträckas från det egentliga Finland till hela landet, hade genom den svenska eröfringen kommit i sådant läge, som gaf löfte om en nationell utveckling.Redan tidigt vakade svenska regeringen här öfver ett ordentligt handhafvande af lag och rätt samt beskattning; en särskild lagman öfver Finland tillsattes snart och en af folket tagen nämnd förordnades ock för rättskipningen.

Vid kung Håkans kröning i Upsala 1362 bekräftades förevärdlig tid åt Finlands inbyggare samma delaktighet i kungaval, som tillkom Sverges öfriga landskap.

Erik af Pommern grundade den s. k. landsrätten — att sammanträda i Åbo — hvilken hade att såsom högsta instans fälla kungsdom och undersöka klagomål mot högre ämbetsmän. Denna institution, som ej var begränsad bjott till lagstiftning, blef under hans tid ett slags särskild styrelse eller regerande representation för Finland.

Under den tid Karl Knutsson Bonde, som var född i Finland, styrde landet såsom sitt land, förkofrades det ansenligt; folkets undervisning höjdes och prästerskapet beslöt (1441), att trosartiklarne och Fader vår m. m. skulle öfversättas på finska.

Finland blef på katolska tiden en fullberättigad del af det svenska riket och finnarnes likställdhet med Sverges inbyggare stadgades. Svenska aristokratien sökte dock hålla Finlands styrelseämbeten i sina händer, men fogde- och domareämbetena anförtroddes vanligtvis åt personer ur landets egen adel, icke minst på grund af den nödvändiga kännedomen om finska språket. Prästerskapet var alltid ett stöd för den finska nationaliteten och till landets högsta kyrkliga ämbete uppstego endast finska män.

Genom katolska kyrkan förblef finska folket alltid i beständig förening med västra Europas allmänna bildningsrörelse.

***

Sedan Ivan III Vasiljevitsch gjort slut på mongolernas herravälde i Ryssland och lagt Novgorod under sig (1478), hvari-genom han utsträckt sitt rike till Finlands gräns, blef detta land utsatt för en hotande fara från ryskt håll. Ivan, som dock hade fullt upp att göra i de östra trakterna, afslöt emellertid fred med Sten Sture d. ä. 1482.

Då under Svärdsordens strid med Riga denna stad begärt hjälp från Sverge, sände Sten Sture dit en här, som slog ordens här; dess nye härmästare slöt därpå fred med Sverge 1492, för att förena de båda makterna mot Ryssland, som länge hotat med anfall på såväl Finland som Livland. Ivan sökte hvarjehanda förevändningar för sin eröfringslusta och gjorde anspråk på finska Karelen, Norra Österbotten och norra utmarkerna kring Uleåträsk.

Ryssarnehade redan 1490 gjort ett fruktansvärdt plundringståg till Kemi o. a. socknar.

Ett stort eröfringståg, «det stora ryska kriget", företogs omsider 1495 af Ivan, hvars här härjade sydöstra Finland och belägrade Viborg. Redan var staden nära att tagas med storm af ryssame, då dess befälhafvare Knut Posse sprängde med en krutmina en del af de belägrande i luften — "Viborgska smällen" — hvarpå ryssarne flydde. Finlands östra förmur var räddad. År 1496 bröto dock ryssarne åter in i landet flere gånger och härjade gräsligt Karelen, Savolaks samt delar af Tavastland och Österbotten.

Fig. 24. *Viborgs slott,* anlagdt af Torkel Knutsson 1293.

Svenskarne gjorde under Svante Sture och K. Posse ett tåg emot Ivangorod (af Ivan III anlagd såsom gränsfästning vid Narovafloden midt emot Narva), som togs, men senare åter föll i ryssames händer. Slutligen slöts 1497 i Novgorod fred på 6 år.

I Finland var emellertid alltjämt fruktan för ryssarne stor; i Savolaks uppstodo snart gränsoroligheter (1499) och Ivan visade ifver att få Nyslott i sitt våld. Hans sändebud fordrade t. o. m. 1501 i Stockholm, att finska Karelen skulle afstås till Ryssland, hvilket dock afslogs af Sverges dåvarande kung, Hans.

Lyckligtvis blef freden med Ryssland befästad för 60 år 1510.

Gustaf Vasa, som vinnläde sig om förbättring af Finlands förvaltning, handel och industri, sände, då beständiga strider mellan gränsbefolkningarna störde friden mellan Ryssland och Sverige, 1537ett finskt och ett svenskt riksråd till Moskva för att med Ivan den förskräcklige stadfästa den forna freden. Den norrut obestämda gränsen gaf emellertid ständigt nya anledningar till oenighet, och då ryssar inträngt i trakterna kring Uleåträsk, ombesörjde Gustaf * Vasa stadigvarande nybyggare, mest savolaksare, till de omtvistade trakterna. Åfven i söder, vid Systerbäck, försökte ryssarne slå under sig en landssträcka.

Omsider märkte man, att ett krig från ryskt håll stod för dörren, hvarför rustningar företogos; 1555 framträngde ock en större rysk styrka mot Viborg och angränsande trakter, men till-bakaslogs. Kriget uppflammade snart igen; svenskame, som ryckte fram mot Nöteborg, nödgades nu draga sig tillbaka, och i början af 1556 belägrades åter Viborg af ryssarne, som härjade fruktans-värdt, men snart tvungos till återtåg, hvarpå de erbjödo fred, som slöts på 40 år i Moskva 1557.

Gustaf Vasa gjorde samtidigt härtig Johan till Finlands högste befälhafvare, och gaf honom en del af landet till härtigdöme. Denne hängaf sig med ifver åt landets regeringsangelägenheter, förbättrade skolväsendet och gynnade finska språket och litteraturen. Den första finska psalmboken utkom på hans tid.

Allt ifrån Gustaf Vasas regering höjde sig Finlands infödda adel och ämbetsmannaklass till allt större betydelse.

Denna sträfvan efter nationell själfständighet medförde, säger fennomanen Y. Koskinen, "en talrik mängd sociala missförhållanden, hvilka drefvo den finska allmogen att taga sin tillflykt till svenska regeringens hjälp.11 På grund af den dåliga inhemska förvaltningen, framstälde Österbottens befolkning på riksdagen i Linköping 1600 en petition, däri den begärde, att "till fogdar och lagläsare skulle gifvas dem svenske män och ej sådana som voro vana vid finska ämbetsmannaseder".

***

Då Svärdsorden försvagats genom inbördes stridigheter, beslöt Ivan iv att kasta sig öfver dess länder. Han inföll därför och härjade med mord och brand, utöfvande omänskliga våldshandlingar i Estland, Livland och Kurland, därvid han bitäddes af tatariske prinsen Sioalej.

Ivan intog Narva 1558, hvarpå Ivangorod, kom att räknas därtill och kallas "ryska Narva", under det den gamla staden, som var tysk, kallades "tyska Narva". Båda städerna voro starkt befästadeoch bildade många år en fast punkt för Rysslands tillträde till Östersjön.

Som den protestantiska staden Reval i Estland fruktade föreningen med Polen, anhöll den om Sverges hjälp, och Erik XIV sände då dit en beskickning under Klas Kristersson Horn, som förmådde Reval och ridderskapet i

Estland att ställa sig under Sverges beskydd och svära Erik trohetsed. En svensk här tog staden, hvars polska besättning gaf sig.

Mellan Sverge och Polen uppstod snart spänning, sedan härtig Johan (III) af Finland blifvit förmäld med Sigismund Augusts syster Katarina Jaoellonica (1562), då polske kungen sökte draga Johan på sin sida. Den misstänksamme Erik tog året därpå Johan till fånga, då han förebråddes att ha förbundit sig med Sverges fiende, och finska adeln fick befallning att gå öfver till Livland att kämpa mot Polen. Detta land fick nu en bundsförvandt i Fredrik II, Danmark-Norges kung, som var krigslysten och i Sverges framgångar i Estland fick en ny anledning till krig förutom tvisten om det gamla unionella riksvapnet tre kronor.

Johan III:s tronbestigning 1568 medförde upphörandet af polska kriget.

Sedan 7-åriga nordiska kriget upphört (1570), blef krig mellan Sverge och Ryssland oundvikligt på grund af Ivan den förskräck-lioes utmanande beteende och eröfringslusta. Han utsatte finska sändebud för den oförskämdaste förföljelse, fordrade utlämnandet af de finska grefvarne till Ryssland och erhållandet af hederstiteln "Herre öfver Sverge"; han väntade naturligtvis ej, att man skulle gå in på dessa fordringar, utan började genast kriget på ömse sidor om finska viken. På finska sidan fördes ett ohyggligt härjnings-krig, därunder ryssarne utbredde mord och brand ända till Helsingfors. Ivan lät sina vilda trupper öfversvämma Estland, där de foro fram med förfärliga grymheter.

Då slottet Wittenstein tagits (1573), blef sålunda den tappre befälhafvaren Boye jämte besättningen lefvande stekta på spett, hvadan vi se, huru den omänsklige despoten förstod att sprida fasa för moskovitismen och dess omänskliga krigföring.

Med undantag af Reval eröfrades hela Estland af ryssarne, och omsider föll Ivan in i Livland (1577), hvarför Johan III och polske kungen Stefan Batori afslöto ett förbund mot Ryssland.

Under det polackarne segrade på sitt håll, trängde svenskarne fram till Nöteborg och Novgorod. De anfördes af Pontus De la Oardie, som eröfrade Kexholms län; därefter företog han ett djärft tåg på isen öfver Finska viken och tog Narva med storm samt eröfrade en stor del af Ingermanland (1581).Sedan Ivan nödgats att afsluta stillestånd med Polen, måste han ock gå in på stillestånd med Sverge, som lämnades i besittning af sina sista eröfringar (1583).

Under Ivans efterträdare Feodor Ivanovitsch upptog dennes minister Boris Godunov, för att genom krigisk ära befordra sina egna hersklystna planer, gamla tvistefrön i *Finland,* nämligen trakterna kring Uleåträsk och öfre Karelen.

År 1589 kom det till krig i Österbotten; från Dvinasidan företogo ryssarne ohyggliga plundringståg till Bottniska vikens kusttrakter, hvarpå Österbottens bönder hämnades med härjningar af ryska gränsområden. Ansenliga ryska härar angrepo därpå 1590 såväl Estland som Finland. Här framträngde ryssarne ända till Åbo, bortförande menniskor och boskap som byte. Hufvudstyrkan vände sig mot Ingermanland, som återtogs. Kriget fortsattes 1591 utan framgång för svenskarne, tills befälet öfvertogs af Klas Fleming, under hvilken svenskarne framträngde till Novgorod ett par gånger och slogo ryssarne vid Nevan. Året därpå plundrade ryssarne stor del af östra Finland och egde förbittrade strider rum i Österbotten. Slutligen slöts vapenhvila 1593 och fred i Teusina 1595, därvid Estland samt Narva med Ivangorod jämte kringliggande område i Ingermanland tillerkändes Sverge och Ryssland återfick Kexholms slott och län.

*

VIII. Polens och Sverges krig under Sigismund Vasa och Karl IX.

Efter Batoris tid börjar i Polens historia en ny period, utmärkt af inre slitningar och förfall, farliga krig och till sist rikets sönderstyckningar.

Nya strider mellan adelspartierna hotade Polen, då efter Batoris död (1586) en ny kung skulle väljas. Förutom svenske kungen Johan III:s son med Katarina Jagellonica, Sioismund Vasa, funnos tre andra friare till den lediga tronen: den nye ryske tsaren Feodor, en siebenbiirgisk prins och en österrikisk ärkehärtig. Då adeln alltjämt sökte få nya friheter och förmåner, valdes helst den, som kunde högst betala värdigheten, vare sig i privilegier eller rent af i penningar.

Det inflytande, som änkedrottning Anna (den svenske prinsens moster) utöfvade, samt hans polska börd i förening med de förmåner han utlofvade, värkade slutligen därhän, att adeln enhälligt å Volafältet vid Varschau valde Sioismund III Vasa (1587—1632) till Polens kung.

Hans svenska sändebud underskrefvo därvid en förbindelse för Sigismund, att han skulle med Polen och dess besittning i Livland förena den del af landet, som kungen af Sverge innehade, hvarför änkedrottning Anna gick i borgen med alla sina egodelar. Därjämte skulle Sigismund på egen bekostnad bygga fem fästningar, betala polska krigsfolkets innestående sold, hålla krigsflotta o. a. krigsförnödenheter i händelse af krig med Ryssland.

Utan politisk blick och hyllande klerikala och reaktionära idéer blef Sigismund en olycka för Polen, hvars begynnande upplösning i mycket berodde på honom.

Sigismunds ifver för katolska läran gjorde honom förhatad i det protestantiska Sverge och alldeles omöjlig att vara detta lands kung.Fig. 25. *Sigismund III Vasa.* Den mellan Polen och Sverge åvägabragta personalunionen hade kunnat ha de viktigaste följder för hela Europa, och den fruktades af Ryssland då dessa mot det moskovitiska väldet fiendtliga makter skulle kunnat hindra detsamma från vidare utvidgning åt väster. Men snart uppstod ödesdiger fiendskap mellan Polen och Sverge på grund af religiösa och dynastiska skäl.

I obegriplig hallstarrighet vägrade Sigismund vid sitt besök i Sverge 1593—94 att erkänna Upsala mötes beslut om protestantismen såsom landets religion, men blef omsider tvungen att erkänna detsamma för att kunna bli krönt till Sverges kung, och han måste ock afgifva en försäkran att i rikets tjänst endast använda protestanter. På tillrådan af påflige legaten Malaspina, som jämte andra jesuiter var i hans följe, förklarade han sig emellertid i en hemlig protest löst från dessa löften, som han ock snart började bryta. Sedan han uppdragit regeringen till härtig Karl och riksrådet, tillsatte han dessutom ståthållare i landskapen, men desse skulle blott lyda kungens befallningar från Polen. Riksdagen i Söderköping 1595 fann nödigt att förklara härtig Karl för riksföreståndare, och därmed började den slutliga striden med kungen om högsta makten i Sverge och landets oberoende.

Sedan försök till förlikning förgäfves blifvit gjorda och Karl fordrat, att Sigismund skulle vid besök i Sverge komma utan främmande krigsmakt, men kungen ej gått in därpå, blef öppen brytning oundviklig.

Då Sigismund åter begaf sig till Sverge 1598, tog han med sig 5,000 man polska trupper. Kalmar måste öppna sina portar för honom och kort därpå ryckte kungens samt härtigens härar mot hvarandra. Slaget vid Stångebro vid Linköping afgjorde Sverges öde; Sigismunds här blef slagen, och ett fördrag afslöts, hvarigenom kungen lofvade att bortsända sitt utländska krigsfolk, begifva sig till Stockholm för att där regera samt snarast sammankalla en riksdag. Han afgaf emellertid återigen en enskild förklaring, att förlikningenblifvit honom aftvingad, hvarför han ej ansåg sig bunden af sin ed och underskrift, hvarpå han begaf sig till Polen. Karl valdes därpå till regerande arffurste och riksdagen i Stockholm 1599 uppsade Sigismund tro och lydnad, men erkände hans son Vladislavs rätt till kronan, om han inom ett år infunne sig i riket och uppfostrades i evangeliska läran.

Riksdagen i Linköping 1600 förklarade Sigismund och hans afkomlingar förlustiga Sverges krona, då kungen och Vladislav hållit sig borta, och härpå följde ett långvarigt tronföljdskrig mellan Sverge och Polen.

I raseri öfver riksdagsbeslutet, hvars rättmätighet Sigismunds förvridna tankegång ej mäktade fatta, rufvade han på en ny plan att med vapen i hand tukta sin farbror och göra sina förvärkade rättigheter gällande i Sverge. Han hjälpte de mot Karl fiendtliga finnarne, utfärdade öppna kungörelser, öfverlämnade svenska Estland till Polen och förmådde riksdagen i Varschau 1600 att lofva understöd åt kriget mot Karl. Denne å sin sida var ej benägen att vänta på angreppet, utan grep strax — obetänksamt nog — till offensiven och förde 30,000 man öfver till Estland och Livland.

Polens ryktbare storkansler Zamojski, som förde befälet öfver polska hären, slog svenskarne vid Wollmar, men behandlade de tillfångatagne ridderligt, förklarande, att det aldrig varit med polackernas vilja, som kungen dragit med krigsmakt till Sverge, samt att Polen nu ej skulle ha gripit till vapen, om ej svenskarne börjat kriget i Livland. Karl gick för andra gången öfver till Livland 1605 med en stor här, men blef åter fullständigt slagen vid Kirkholm af en till antalet vida underlägsen polsk här, anförd af den tappre Chod-kievicz. Sigismund kunde dock ej draga någon nytta af dessa segrar, då hans reaktionära politik medfört sådant missnöje i Polen, att uppror utbröt i Varschau 1606 och han under ett par år var i ständig fara för både lif och krona.

Karl fortsatte emellertid, trots lidna nederlag, kriget mot Polen, ehuru ej i Livland, utan i Ryssland, som på denna tid skakades af upplösande tronstrider.

*

IX. Ryssland hotas med upplösning; dess krig med Polen under Sigismund och med Sverge under Karl IX och Gustaf II Adolf.

Sedan Ivan d. förskräcklige dött, besegrad och förödmjukad, efterträddes han af den svage Feodor Ivanovitsch (1584—98). Den moskovitiska staten leddes nu af en tatar, stor-bojaren Boris Godunov, Feodors svåger och allsmäktige minister, som visste att fullfölja det despotiska systemet i det inre genom en hel här af skyddslingar. Han vann ryska adeln genom att införa lifegenskapen bland bönderna för att jordegarne skulle kunna på tsarens kallelse skaffa manskap till härarne, hvarför bönderna måste med våld hindras att vandra omkring eller utvandra. Han försökte, ehuru förgäfves, att efter Batoris död få Feodor vald till Polens kung, och för att stärka sin egen makt påförde han, såsom ofvan skildrats, Sverge krig i Finland (1589—95).

Länge dröjde det ej, innan den samvetslöse Godunov för att bana sig väg till tronen lät aflifva Feodors bror Dimitrij (1591); sju år senare afled Feodor, och sannolikt blef äfven han aflifvad på Godunovs tillskyndan. Med dessa furstar utslocknade den våldsamma och blodtörstiga ätt, som skapat den moskovitiska staten, och Godunov trodde sig säker om att genom sina brott grunda en ny dynasti. Han lät en af sina män, patriarken Job, som han insatt i det af honom upprättade patriarkatet i Moskva, sammankalla riksstånden — som äfven Ivan d. förskräcklige ibland låtit för sina syften sammanträda — och genom en nu anordnad valriksdag, där hans skyddslingar och anhängare hade majoritet, lät han sig väljas och därpå i hyckleri öfvertalas att bli Rysslands tsar.

Hvad som på denna tid tilldrog sig i Ryssland saknar motstycke i något annat europeiskt land och utvisar, huru djupt nationen sjunkit genom den sedan det mongoliska herraväldet utöfvadedespotismen. Fruktansvärda brytningar egde rum och en io-årig upprorspcriod höll på att upplösa riket.

Godunov såg sig snart omgifven af sammansvurna och rasade häftigt mot flere misstänkta familjer, bl. a. Romanoverna, bland hvilka en framstående medlem, Philaretes, tvangs att gå i kloster. Bönderna voro fiendtligt sinnade, och sedan en flerårig hungersnöd 1601 börjat hemsöka landet, slogo sig uthungrade skaror tillsamman och bildade röfvareband; bland lågadeln funnos många, som i sin fattigdom också hängåfvo sig åt röfverier, och högadeln var färdig till hvilket förräderi som helst. Till kosackernas krigarläger strömmade massor af förrymda bönder för att få tillfällen '\t ödelägga landet.

Snart gafs signalen till uppror, då en f. d. munk, som en tid varit kosack, utgaf sig för den mördade Dimitrij, och skaffade sig ett stort anhang, däribland 4,000 kosacker, för att nå tronen. Sedan Godunov aflidit (1605) — han säges ha tagit gift — blef den falske Dimitrij utropad till tsar, därvid Godunovs närmaste anhängare strax hyllade honom, och han blef t. o. m. af politik erkänd som son af den föregifna modern, Ivan IV:s enka. En sammansvärjning bildades emellertid och en månad efter sin tronbestigning halshöggs bedragaren, hvarpå sammansvärjningens ledare furst Va-silij Schuiskij valdes till tsar (1606).

Snart uppträdde en ny falsk Dimitrij och flere andra falska tronpretendenter, som också skaffade sig anhängare

bland den okunniga och vidskepliga massan. En f. d. träl började i spetsen för röfvare och förrymda trälar ett slafkrig, flere bland högadeln organiserade adelns krig, och vid Volgas stränder återfordrade tatariska och finska stammar sitt nationella oberoende.

Skamligt uppförde sig Polens kung Sigismund Vasa under dessa oroligheter, ty ehuru han väl visste, att både den förste och den andre falske Dimitrij voro bedragare, understödde han dock i hemlighet deras uppror genom att, trots afgifna försäkringar, låta polacker deltaga däri. Han hoppades ej blott kunna återvinna några till Ryssland förlorade landsträckor, utan äfven få sin son eller sig själf vald till Rysslands tsar samt att sedan kunna betvinga Karl IX och kufva Sverige. På grund af Sigismunds trolöshet vände sig nu Schuiskij till Karl med bön om hjälp, och dem emellan in-gicks 1609 ett anfalls- och försvarsförbund med vilkor, att Sverge skulle erhålla Kexholms slott och län och att Ryssland skulle få en undsättningshär på 5,000 man.

Sigismund å sin sida låtsade tro sig hotad af detta förbund och förde nu en här till Ryssland.

I spetsen för den svenska här som sändes till Ryssland, ställdes den unge Jakob de la Gardie, som i förening med en rysk härtågade mot Moskva, där han mottogs som en efterlängtad befriare. En upprorshär besegrades, men polska hären slog dock därpå den svensk-ryska vid Klusina och De la Gardie måste lämna Ryssland (1611). Vasilij Schuiskij afsattes och Sigismunds son Vladislav valdes af ett parti i Moskva till Rysslands tsar.

Rysslands ställning syntes förtviflad, då De la Gardie fattat planen — gillad af Karl IX — att dela Ryssland, så att norra delen skulle utgöra ett särskildt rike med Novgorod som hufvudstad och en svensk furste, Karls son Karl Filip, till tsar!

De la Gardie företog nya tåg inåt Ryssland och tog nu Kex-holms slott (1611); och då missnöje och stridigheter uppstått mot Sigismund och polackerna i Ryssland, uppfordrade han Novgorod till gemensamt förbund till polackernas fördrifvande. Ryssarne ville dock ej gå in på De la Gardies ersättningsanspråk, hvarför han grep till vapen. Novgorod togs med storm och stadens fall gjorde ryssarne medgörliga, så att de förklarade sig villiga att välja den svenske prinsen till tsar.

Genom Karl IX:s kort därpå inträffade död förändrades förhållandena emellertid. Sverges krig med Danmark hindrade under 1612 ingripandet i den ryska frågan, som dock var af sådan vikt för Gustaf II Adolf, att han en tid hyste planen att själf i stället för brodern bli vald till Rysslands tsar för att trygga Sverges välde mot anfall af såväl Ryssland som Polen. “Han visste väl, skref han, hvad folk ryssarne voro, att man under fred och vänskap alltid måste hafva det ena ögat ställdt på krig och fiendskap Gick nu Novgorod förloradt för Sverge, skulle polackerna bemäktiga sig denna landsända och sedan hota Finland.

Emellertid yrkade ryska sändebud i Stockholm, att Karl Filip skulle begifva sig till Ryssland för att mottaga landets hyllning; men enkedrottningen fick betänkligheter — hon fruktade naturligtvis tronstridigheter och mord — och uppsköt hans resa gång på gång, tills tiden var försuten.

Under köpmannen-slaktaren Minins ledning bildade sig 1612 ett ryskt patriotiskt parti till skydd för det moskovitiska rikets oberoende genom att skaffa det en infödd tsar, som kunde kämpa för den ortodoxa läran och utrusta en här mot fienderna. Stora skaror samlades och snart angrepos polackerna, som nödgades uppgifva Moskva. Därpå valde en stor nationalförsamling 1613 den 15-årige Mikail Romanov till tsar på grund af familjens, särskildt faderns, Philaretes' förtjänster. Fadern, som blef patriark, blef ock länge i själfva värket medregent. Med denna dynasti började en ny tidrymd i Rysslands historia.

Äfven detta land hade således för en tid varit en valmonarki med sina valriksdagar.

Ryssarne vände snart sina vapen mot de af svenskarne inne-hafda orterna, nedhöggo ett par svenska besättningar och sände en här mot Novgorod, därifrån en stor del af det svenska manskapet rymde. Under anförande af-Gustaf Adolf samt De la Gardie segrade dock en ny svensk här öfver ryssarne i ett par träffningar

i hjärtat af Ryssland, vid Brunnitz och Andowa (1614). Vid de finska gränserna blefvo ock ryssarne slagna. I ett nytt fälttåg till Ryssland året därpå hade Gustaf Adolf vissa framgångar, men fann slutligen nödvändigt att genom

underhandlingar nå fred. Länge pågingo dessa underhandlingar ; omsider slöts dock freden i Stolbova 1617, däri bestämdes, att Sverge skulle behålla Kexholms slott öch län samt Ingermanland med fästningarna Ivango-rod, Nöteborg m. fl., men återlämna Novgorod och öfriga eröfringar. Ryss-

Fig. 26. Mikaii Romanov. ^anc^ afeade sig sina an-

språk på Livland.

Nu var Ryssland visserligen afstängdt från Östersjön, men denna seger för Sverge innebar blott ett uppskof med den stora moskovitiska eröfringsstatens framträngande åt det hållet.

Polackerna, som åter gått anfallsvis till väga under Vladislav och intagit flere orter samt 1618 hotade Moskva, väckte stor fruktan i Ryssland, hvarför Mikail sammankallade en riksdag för att få ny trohetsed och varna för den polske konungasonen. Därpå förkunnades åter det heliga kriget; men som polackerna misslyckats i ett angrepp på Moskva, afslöts 1618 i Dscheulino ett stillestånd på 14 år, därvid Polen behöll Smolensk och Severien, som tagits.

X. Polen försvagas genom Sigismund Vasas och Gustaf II Adolfs tronföljdskrig samt Johan Kasimirs krig med Karl X Gustaf och Alexei Mikailovitsch.

Lika olycksbringande som Sigismund Vasa höll på att bli för Sverge, innan han besegrades vid Stångebro, lika försåtlig som han varit mot Ryssland under upprorstiden i detta land, lika olycksbringande och försåtlig var han i sitt polska rike genom det stöd han gaf jesuiterna och genom sina tronföljdskrig med Sverge.

Mellan Sverge och Polen slöts (1611) stillestånd, och detta förnyades därpå flere gånger, så att lugn rådde på detta håll ända till 1621.

Gustaf II Adolf och svenskarne önskade fred med Polen, och de billigaste fredsvilkor framställdes därför. Sigismund åter satte upp oantagliga vilkor; förmätet vägrade han erkänna Gustaf Adolf som Sverges kung, utan fordrade alltjämt Sverge som sitt arfrike, och han hoppades nu att få stöd af Österrike, då han var förmäld med en Habsburgsk prinsessa. Vilkoren från svensk sida innehöllo bl. a., att man (Sigismund) skulle afstå från smädeskrifter och allt annat, som tjänade att reta sinnena och underhålla ovänskapen mellan de båda kungarne, och Gustaf Adolf förklarade sig villig att afträda Pernau, så att gränserna mellan Sverge och Polen skulle bli desamma som 1600.

Inga underhandligar kunde till sist ega rum med den hallstarrige Sigismund; på de sista fredsförslagen kommo inga svar, utan i stället sändes en stor polsk här till livländska gränsen. Sigismund skickade t. o. m. till Sverge lömska upprorsbref, dels till ständerna, dels till menigheter och enskilda personer.

Kriget blef därför oundvikligt; och sedan ständerna fattat beslut i frågan, > gick Gustaf Adolf 1621 öfver till Livland med 20,000 man och belägrade Riga. Till polska rådet afsändes en skrifvelse, däri förklarades, att Gustaf Adolf genom Sigismunds obillighetnödgats mot sin vilja föra krig mot Polen. Sedan Riga efter en längre belägring måst gifva sig, hyllades Gustaf Adolf af större delen af Livland.

Gustaf Adolf tågade därpå in i Kurland, där , landets hufvudstad, föll i hans händer.

För fullbordandet af Livlands eröfring företogos nya fälttåg 1622 samt 1625—26. I mellantiden fortgingo underhandlingarna med Sigismund, som emellertid fordrade afträdandet af ej blott Livland, utan ock hela Sverges rike! Fig. 27. *Gustaf II Adolf.* Gustaf Adolf inträngde nu i Kurland och Littauen och kom genom segern vid Wallhof att betrygga sig besittningen af Livland.

Han beslöt därpå att gå sin motståndare närmare på lifvet och flyttade kriget till polska Preussen, hvarigenom han ock kunde vara närmare det stora tyska (30-åriga) kriget.

Gustaf Adolf gick först öfver till Ost-Preussen, som hans svåger kurfursten Georg Vilhelm af Brandenburg innehade under Polens länshöghet, och därpå drog han in i Väst-Preussen, Polens omedelbara besittning, som till större delen underkastade sig Sverge (1626). Staden Danzig motstod dock svenskarnes angrepp.

I Polen kunde Sigismund med svårighet få en här till stånd, då kriget med Sverge betraktades som en sak, den där rörde kungen personligen, men ej polska riket. Snart väckte polackerna förslag om fredsunderhandlingar, men deras vilkor voro öfverdrifna och kunde ej antagas. Nya fälttåg företogos i Preussen 1627 och 1628, därunder Gustaf Adolf slog polackerna i flere träffningar och framträngde långt in i polska riket.

Sigismund hade under tiden fått nytt mod genom sin bundsförvandt, tyske käjsarens framgångar emot protestanterna i Tyskland,och dessa läto nu Gustaf Adolf fatta nya planer för sin krigiska värksamhet. Han slöt 1628 förbund med Danmark och Stralsund och grep därpå in i tyska kriget, under det käjsaren sände en hjälphär till Polen. Gustaf Adolf måste därför samma år åter göra ett fälttåg i Preussen och hade här att utstå en häftig strid vid *Stuhm.*

Emellertid uppstod missnöje hos polackerna mot de käjserliga trupperna, och omsider började Sigismund inse nödvändigheten att sluta ett krig, som uttömt Polens tillgångar och framkallat en afvoghet, som kunde bli farlig för honom och hans ätt i Polen. Frankrike, England och Holland sågo ock ogerna att det polsk-svenska kriget fortsattes, och genom Frankrikes bemedling afslöts ändtligen*freden i Altmark* 1629, därvid man förenades om ett stillestånd på 6 år och bestämde, att Sverge skulle behålla *Livland* med Riga samt vissa preussiska städer, under det kurfursten af Brandenburg skulle ega att besätta andra städer i Preussen.

Till generalguvernörer i Östersjöprovinserna utsågos tvenne af Sverges mest framstående män: Axel Oxenstierna för preussiska besittningen och Johan Skytte för Livland och de öfriga landskapen. På Skyttes framställning grundlade Gustaf Adolf 1632 *universitetet i Dorpat.*

Sigismund afled liksom Gustaf Adolf 1632, och då det 6-åriga stilleståndet gick till ända, hotade hans efterträdare Vladislav IV Sverge med krig. Nytt fördrag slöts 1635 i *Stuhmsdorf* med Frankrikes bemedling, och Sverge afstod däri från sina besittningar i Preussen. Stilleståndet förlängdes nu på 26 år.

***

Johan Kasimir, som blef Polens kung 1648, hade bibehållit den svenska kungatiteln och vägrat att gifva den åt drottning Kristina samt fordrat, för nedläggande af sina arfsanspråk, Livland, hvilket svenska regeringen bestämdt afslagit.

Under slitningarna i Polen väcktes på Kristinas tid i svenska rådet frågan om att anfalla detta land. Häremot invände dock rikskanslären Axel Oxenstjerna, att det vore "en betänklig sak att med krig öfverfalla ett oskyldigt folk, och att ett krig med Polen skulle vara orättvist." Något anfall blef också nu ej af, utan tvärtom sökte man att förvandla det 26-åriga stilleståndet till ständig fred. Ehuru intet fördrag härom kom till stånd, blef stilleståndet ej brutet på Kristinas tid.

Sedan Sverge efter Kristina fått en tysk furste af Pfalziska huset, Karl X Gustaf till kung (1654), blef dessvärre dennes eröfrings- och stridslusta anledning till ett nytt krig mellan Svergeoch Polen. Visserligen vägrade Johan Kasimir att erkänna Karl Gustaf som Sverges kung, men detta kunde ej berättiga kriget. Karl Gustaf var krigare forst och sist och ville genom nya eröfringar befästa sin ätt på Sverges tron; och som Polen var hemsökt af partistrider och kosackuppror samt därtill fått krig med Alexei af Ryssland, fann han alltför lockande att anfalla det olyckliga landet. Hans plan gick ock ut på att förena hela Östersjö-kusten under Sverges välde. Fig. 28. *Karl X Gustaf.* Riksdagen gaf 1655 dessvärre sitt bifall till kriget, då Sverge nu hade blifvit en eröfringsstat och stämningen i landet var krigisk.

Karl Gustaf tog som förevändning faran af Rysslands framträdande, fast han härvid visade sig mer än lofligt korttänkt.

Det ryska väldets närmande till det svenska Livland medförde en hotelse för Sverge, och man kunde vänta sig, att turen skulle komma till detta land, sedan Polen möjligen kufvats af Ryssland.

Öfverläggningarna i svenska rådet före kriget med Polen visa, att detta krig skulle företagas för att motvärka den öfvermakt, som Ryssland skulle fått genom Polens besegrande. Men ofattbart är i sanning, att man ej insåg, att, då Sverges farligaste granne var Ryssland, man antingen bort om möjligt ingå förbund med Polen mot den gemensamme fienden eller ock skulle låtit polackerna vara i fred för Sverge. Karl Gustaf menade emellertid, att Sverge skulle stärkas genom att erhålla en betydligare andel af det sönderfallande Polen och därigenom kunna utestänga Ryssland från Östersjön. Han borde dock ha kunnat förutse, att han, ifall han besegrade Polen, skulle få krig med Ryssland om rofvets delning,

och vidare, att Sverge vore allt för fattigt och hade allt för liten här för att kunna i längden bevara besittningen af Polen, om landet komme att för tillfället duka under.

Karl Gustaf sökte vid krigets början i Fredrik Vilhelm af Brandenburg, "den store kurfursten", få en bundsförvandt. Dennes härtigdöme Preussen var allt jämt ett län under Polen, och han sträfvade att frigöra sig från detta vasallförhållande; han kunde ock vid en delning af Polen påräkna viktiga landvinningar. Skulle emellertid Sverge vinna de delar af Polen det eftertraktade, så skulle nästa föremål för Sverges eröfringslystnad bli just hans område. Den store kurfursten ville därför tillsvidare, för att draga största möjliga fördel af striden, ej uttala sig för någondera af de stridande makterna. Han underhandlade med båda och bedrog ock båda. Fig. 29. Fredrik Vilhelm af Brandenburg, «den store kurfursten« (staty i Berlin). Polackerna voro angelägna att afvärja det hotande anfallet från Sverge, och polska riksdagen afsände därför till Stockholm en stor beskickning under ledning af vojvoden Leszczynski för att underhandla om fred. Leszczynski förklarade för Karl Gustaf samt rikskansleren Erik Oxenstjerna, hurusom önskan efter fred vore allmän i Polen, att upprättelse skulle lämnas för de förolämpningar, som gifvit kungen anledning till sina rustningar, att fred vore af vikt för såväl Sverge som Polen, då ryssarne hotade bådas besittningar, hvarför bättre och mera statsklokt vore att vänligt bilägga tvistigheterna och med gemensamma krafter vända sig mot ryssarne. Den unge rikskansläran afgaf det öfvermodiga svaret, att ställningen vore sådan, att, oaktadt den fred, som nu erbjöds, "såge sig kungen tvungen att föra sin krigsmakt inom Polens gränser, att dess konungs fiendtliga håll-ning föranledt Sverges rustningar, att underhandlingarna kunde fortsättas i Stettin eller Danzig, ty konungens afresa var redan bestämd och man underhandlade säkrast med vapen i hand!" Därmed voro underhandlingarna afslutade, och Karl Gustaf drog nu med en här på 50,000 man och 40 krigsskepp i hämad mot Polen 1655.

Han räknade på, att vissa polska magnater, tillhörande den protestantiska bekännelsen, skulle komma att understödja honom, och att polske vicekansleren, förrädaren H. Radziejovski, som kommit i delo med Johan Kasimir och dömts för försök till uppror och för att hämnas flyktat till Sverge, skulle genom sina förbindelser med adeln gagna svenskarnes sak.

I stället för att angripa hvarandra, inledde anförarne för en svensk och en polsk här på Väst-Preussens gräns underhandlingar med hvarandra, och genom Radziejovskis bemedling ledde de därhän, att vojvoderna för fyra landskap anförtrodde dessa till svenske kungens beskydd samt lofvade honom tro och lydnad. En stor del af polska adeln var dock missnöjd med den ingångna kapitulationen, hvarför dess härafdelning drog bort. Utan motstånd ryckte de svenska trupperna fram i Polen, och i Karl Gustafs läger infunno sig polska adelsmän från skilda håll för att anhålla om hans beskydd mot ryssarne, som eröfrat Vilna och kommit i besittning af större delen af Littauen.

Johan Kasimir, som blott hade en obetydlig här under sig, sände en underhandlare till Karl Gustaf för att bedja om fred. Fastän denne utlofvade, att om fiendtligheterua inställdes, Johan Kasimir vore villig att afsäga sig sina arfsanspråk på svenska kronan 6ch äfven att afträda Livland samt lämna ersättning för krigsrustnings-kostnaderna, afböjde Karl Gustaf underhandlingarna. Hans plan hade förstorats; krigets mål hade ursprungligen främst gällt eröfringen af polska Preussen, nu gällde det, att svenske kungen skulle låta sig hyllas äfven som Polens kung! Han / ryckte därför in i Stor-Polen (Posen) och tågade därefter rakt på Varschau, som alltifrån

Sigismund Vasa var Polens hufvudstad i stället för Krakau. Staden gaf sig strax, hvarpå Karl Gustaf slog Johan Kasimir i flere träff-ningar, tågade in i Galizien och intog slutligen Krakau. Sedan: Johan Kasimir flytt till Schlesien, och då han ansågs ha öfvergifvit de sina, blef Karl Gustaf af den värfvade hären och en stor del af adeln i Varschau hyllad som Polens kung.

Snart var större delen af Polen sålunda bragdt under hans lydnad, under det större delen af Littauen och Volhynien samt angränsande delar af Polen innehades af ryssarne. Under tiden hade de upproriska kosackerna framträngt till Lemberg och tågade Fredrik Vilhelm af Brandenburg in i Väst-Preussen. Karl Gustaffördref emellertid hans trupper och intog flere städer, hvarpå kurfursten i ett fördrag erkände Sverges länsrätt till Ost-Preussen samt förband sig att lämna Karl Gustaf en hjälptrupp.

Fig. 30. *Varschau; kungliga slottet och Sigismund Vasas bildstod.*

Berusad af framgången lät Karl Gustaf öfverallt där han framträngde hylla sig som Polens kung, under det han ej besinnade den ovilja, som denna makttillökning framkallade hos de andra europeiska staterna, bland hvilka Sverge ej egde någon bundsförvandt, och förbisåg, huru han såsom protestant skulle i katolska presterskapet i Polen ha en. värksam fiende. Han tänkte ej heller på omöjligheten för Sverge att uthärda det ständiga krigstillstånd, hvari riket skulle komma och som skulle vålla hela svenska väldets sönderfallande, och ej heller på, att ingripande i Polens öden skulle göra hvarje polack med fosterlandskänsla till hans fiende.

Karl Gustafs plan gick ej ut på ständig besittning af Polen i dess helhet, utan på rikets styckning, därvid Väst-Preussen, norra delen af Stor-Polen, en del af Littauen och polska Livland skulle bli svenska provinser. Andra delar skulle dels ställas under Sverges länshöghet, dels tilldelas Brandenburg, Siebenbürgen och kosackerna.

Karl Gustaf satte sig ock i förbindelse med Chmielnicki, kosackernas hetman, för att underhandla om samvärkan.

***

Då Alexei såg, huru den svenske eröfraren hotade de af ryssarne tagna polska länderna, och fruktade, att han försvagat Polen endast för att stärka Sverge, samt att de båda kungadömena skulle förenas under samma spira, slog han nu om och underhandlade med *polackerna.* Dessa ingingo ett *fördrag* med tsaren, däri han fick löfte om tronföljden i Polen efter Johan Kasimirs död.

Alexei vände därpå sina vapen mot Sverge, som sålunda fick en oväntad fiende och erfara haltlösheten af Karl Gustafs beräkningar, då han angrep Polen.

I detta land väckte svenskarnes beteende genom brutaliteter i mängd ett nationalhat, som förut ej funnits. Den polska landtbefolkningen plundrades erbarmligt af Karl Gustafs tyska och svenska krigsfolk, som saknade det nödvändiga till uppehället och som under 30-åriga kriget vant sig vid våldshandlingar, och befälet anvisade områden, där krigsgärder utkräfdes, hvilket ofta skedde på våldsamt sätt. Medelst lönmord och mordbrand togo sig bönderna ofta hämnd, hvilket därpå bestraffades med yttersta stränghet af krigsfolket. Dessutom plundrades kyrkorna på sina dyrbarheter och tvangs borgerskapet i städerna att i brandskatt utbetala betydliga summor. Jäsningen blef allmän, frihetskänslan och patriotismen gjorde den allt starkare, presterna predikade mot kättare och snart reste sig polackerna öfverallt mot svenskarne. Furst Potocki och hans här gjorde *öppen resning* och uppsade Karl Gustaf tro och lydnad, hvarpå alla öfriga missnöjda slöto sig till honom. Johan Kasimir återvände, storkansleren Lubomirski tog löfte af en stor adelsförsamling om fördrifvande af svenskarne, och en stor här för Polens befriande organiserades.

Karl Gustaf företog nu ett nytt fälttåg i Polen 1656, därunder en mängd af hans krigsfolk omkom på grund af sträng köld och ständiga anfall af kringsvärmande polacker. Hans polska anhängare affällo från honom, och omsider måste han med sin återstående svenska styrka, 8,000 man, draga sig tillbaka. Han utfärdade en i högsta grad vanhedrande kungörelse, att hvarje polack som utlemnade en "upprorisk" ädling, skulle få riklig belöning; men ingen enda efterkom uppmaningen, som gjorde hvarje försoning mellan honom och polackerna omöjlig. Varschau återtogs af polackerna, men mot hufvudstaden drog Karl Gustaf än en gång, sedan han slutit ett nytt

fördrag med kurfursten af Brandenburg och fått en hjälphär, så att han i förening med kurfursten kommenderade 18,000 man mot den polska hären, som jämte tatariska hjälptrupper räknade omkring 50,000 man. Nära Varschaus förstad Praga stod nu det stora *slaget vid Varschau,* som varade tre dagar och slutade med polackernas nederlag och flykt.Men ställningen var icke desto mindre allt annat än gynnsam för Karl Gustaf, som var för svag för att kunna begagna sin seger, i synnerhet som kurfursten vägrade att följa honom längre och ej ville vidare göra sig till värktyg för hans eröfringsplaner.

Polackerna voro visserligen för tillfället slagna, men långtifrån besegrade.

***

Under tiden hade *ryssarne* inträngt i *Ingermanland* och *Livland,* som de hemsökte med förfärliga ödeläggelser; de belägrade dock förgäfves Riga. Karl Gustaf fann nödvändigt att underhandla åt alla håll: med Polen, Brandenburg, Holland, o. s. v. för att rädda sig ur sitt farliga läge. Kurfursten fick suveräniteten öfver Ost-Preussen, för att han skulle bistå Karl Gustaf i nya strider med polackerna, strider som dock medförde flere nederlag för svenskarne.

Stor blef faran för Sverge, då *Danmark* plötsligt 1657 förklarat krig och en österrikisk här kommit polackerna till undsättning. Karl Gustaf fann nu nödvändigt att lämna Polen för att försvara sitt eget land; han drog med sin hufvudstyrka genom Pommern till Holstein och kvarlämnade endast besättningar i några preussiska städer.

Den österrikiska hjälphären blef ej polackerna till gagn, tvärtom; dessa bundsförvandter uppträdde alldeles som fiender och borttogo allt hvad svenskarne ej hunnit medföra.

Fredrik Vilhelm, som ej ansåg sig längre ha någon fördel af förbundet med Sverge, afslöt med Johan Kasimir ett *fördrag i Wehlau* 1657, hvarigenom kurfursten fick behålla *suveräniteten öfver härtigdömet Preussen* och förklarades oafhängig mot det att han frånträdde förbundet med Sverge. Följande året ingick han ett *anfallsförbund med Polen* mot Sverge.

Under 1659 fördes kriget mot Polen i Kurland, Preussen och Pommern. I Kurland blefvo svenskarne förhatade genom den list i förening med mord, hvarigenom deras befälhafvare R. Douglas satte sig i besittning af landets hufvudstad. Dess härtig hade nödgats erkänna Sverges kung som sin länsherre, men till härtigdömets bringande under svensk lydnad hade Karl Gustaf ingen annan än den starkares s. k. rätt. Det begångna våldet väckte den största förbittring i Kurland; alla mera ansedda adelsmän skyndade till Polen för att skaffa hjälp, och allmogen ihjälslog alla svenska soldater, som kunde åtkommas. De af svenskarne besatta platserna angrepos af polska och brandenburgska trupper samt kurländare och gingo slutligen förlorade på en stad när.

I Väst-Preussen blefvo likaledes svenskarne fördrifna från alla innehafda platser utom Marienburg och Elbing.Svenska Pommern anfölls af österrikare och brandenburgare och landet härjades vidt omkring.

Utledsna vid kriget önskade polackerna fred med Sverge, i synnerhet som de ånyo angripits af ryssame.

Karl Gustaf var nu villig att nedsätta sina fordringar och gick in på *de vilkor, som erbjudits honom före kriget,* eller att polske kungen afstod från anspråken på Sverges krona och Polen från sina anspråk på Livland! Karl Gustaf hade sålunda kämpat utan all framgång och därvid låtit Sverge förlora 30,000 man och få en betydande statsskuld samt flere nya fiender.

Underhandlingar om fred fördes länge, men man kom först efter Karl Gustafs död till ett resultat, då *freden i Oliva* 1660 slöts med Karl XI:s förmyndarregering. Genom densamma afstod Johan Kasimir för sig och sina arfvingar från alla anspråk på svenska kronan och afträdde *Livland* till Sverge.

Med *Ryssland* slöts *fred i Kardis* 1661, däri denna stat gick in på att återställa till Sverge allt, som var inkräktadt i Livland.

Genom det orättmätiga polska kriget skadade Karl Gustaf såväl Sverge som Polen, under det han därigenom kom

att gynna Rysslands förstoringsplaner i stället för att häjda dem, samt att låta Brandenburg-Preussen bli en allt mäktigare stat på Polens bekostnad.

Polen blef genom kriget så försvagadt, att det från den tiden kom mer och mer i beroende af sina grannar, i synnerhet Ryssland, som mer och mer fick fast statsorganisation och visade allt större roflystnad. Om någonsin, så hade just på denna tid ett starkt Polen fordrats för att skydda Europa mot moskovitismen.

XI. Polens början de upplösning. Religionsstrider. Kosackernas resningar i Ukraina och Chmielnickis uppror. Polens sista storhetstid under Sobieski.

Två rörelser, som fingo ett visst sammanhang, kommo under Sigismund och hans söner att skaka polska staten och vålla en första förlust af område: förföljelserna mot de grekisk ortodoxa samt kosackernas resningar i' Ukraina.

Unionen i Lublin 1569 hade bestämt, att den grekisk-ortodoxa läran skulle förblifva oantastad, och religionsfriheten hade 1573 erkänts i polska grundlagen. Icke desto mindre kunde jesuiterna här snart nog, på grund af Sigismunds sympati, drifva sitt spel. Med Possevino i spetsen slogo de under sig nästan alla ämbeten och bemäktigade sig den adliga ungdomens uppfostran samt ingjöto hos denna ett dödligt hat till dissidentema. De förgiftade och splittrade sålunda rikets undersåter som, då de tillhörde flere skilda kyrkor och flere olika nationaliteter, i stället skulle ha haft en styrelse ledd af en fullkomligt tolerant politik. Detta borde Sigismund ha insett, i betraktande af faran från Ryssland, som hade alla skäl att kräfva hämnd på honom och Vladislav, och som kunde komma att synas de grekisk-ortodoxa undersåterna i polska riket som en räddande makt.

Snart vände sig jesuiterna främst mot den grekisk-ortodoxa läran i de östliga och sydliga provinserna, där den var nationalreligion, och för att till sist segra föreslogo de ett förnyande af unerin-gen eller -»unionen» mellan den grekisk-ortodoxa och den romersk-katolska kyrkan, hvilket skedde i Brest 1595. Många, i synnerhet bland folket, af de grekisk-ortodoxa ville dock ej blifva "unerade" och förkastade påfven. De visste att gifva sig styrka genom att bilda korporationer till ömsesidigt understöd, hvilka på samma gång voro religiösa brödraskap. De förnämsta af dessa bildades i Lemberg, Vilna, Lutsk och Kiev.Två biskopar och metropoliter i Kiev biträdde "unionen" men blefvo afsatta och fingo folket mot sig öfverallt. Häftiga religionsstrider egde rum, propaganda sattes mot propaganda, våld möttes med våld och blod flöt i landet. Då allmänt missnöje med Sigismund uppstått, uppträdde den gamle Zamojski med ett ljungande strafftal mot honom på riksdagen 1605. Därpå antogo på ett möte i Sandomir (1606) 60,000 adelsmän en klagoskrift, hvari de bl. a. fordrade den grekiska religionens fria utöfning och jesuiternas fördrifvande, men detta försök till räddning misslyckades. Ett kort därpå utbrutet uppror lyckades Sigismund nedslå, hvarpå jesuiterna blefvo allt mäktigare och sinnena allt oroligare. På riksdagarne framställdes klagomål, och man framhöll orimligheten, att de ortodoxa skulle offra sig i krig för riket utan att åtnjuta fred i egna hem och utan att deras fri- och rättigheter höllos i helgd.

***

I *Ukraina* kommo snart väldiga *kosackrörelser* att i förening med det kyrkliga förtrycket bli ödesdigra för Polen. Då de ukrainiska kosackerna ofta med stor tapperhet tjänat polackerna och littauerna mot turkar, moskoviter och tatarer, begärde de omsider 1632 säte och stämma på riksdagen samt adliga privilegier, hvilket dock afslogs. Polska adeln ville i stället göra dem till lifegna, och den såg, såsom ofvan framhållits, i de barbariska kosackerna sina politiska motståndare, då de ofta voro monarkiens stöd. Den hotande träldomen, förföljelserna mot den grekisk-ortodoxa läran, *rullan* och dess inskränkningar, pålagorna m. m. framkallade en mängd uppror af de frihetsälskande kosackerna, som dock länge ständigt besegrades. Ett farligt uppror utbröt 1637, då man stred med största förbittring å ömse sidor. Upproret kväfdes med grymhet, endast ett fåtal kosacker bibehöllos i militärtjänsten, under det flertalet gjordes till lifegna, hvarvid många flydde till zaporogerna, moskoviterna eller tatarerna.

Ett årtionde förgick, tills en ny resning egde rum i Ukraina 1648, då en skicklig anförare framstått i polacken Bogdan Chmielnicki. Då denne ej kunde vinna rättvisa för liden oförrätt af en polsk adelsman och för folkets förtryck, begaf han sig till de zaporogiska kosackerna och blef deras ataman. Han vände sig därpå till Vladislav, därvid kungen uppmanade honom att bistå sig mot såväl den upproriska adeln i hans rike som de otrogna. Kungen erkände ock Chmielnicki som zaporogernas ataman, och denne lofvade honom en här på 12,000 man.Med zaporogerna och de tatariska krigare, han skaffat sig hos Krims kan, förenade sig alla missnöjda i Ukraina, och snart slog Chmielnicki de polska generalerna Potocki och Kalinovski vid Gula källan och Korsun. Dessa segrar följdes af en allmän resning af Ukrainas hela befolkning, som öfverallt angrep de polska eller förpolskade ukrainska adelsmännen och förstörde deras slott, under det det ortodoxa presterskapet predikade det heliga kriget mot jesuiterna och uniaterna.

Fig. 31. *Bernardinerklostret samt Joh. v. Duklas bildstod i Lemberg.*

Adeln försvarade sig med grymhet mot grymhet, och polackernas öfverbefälhafvare, furst Jeremi Visnioviecki utöfvade mot de upproriska förfärliga vedergällningar: “Låt dem pinas, de måste känna, att de dö“, sade han. Då vid denna tid Vladislav aflidit, blef hans bror Johan Kasimir af valriksdagen efter vanliga partistrider utsedd till kung, därvid Chmielnicki understödde hans val. Under valstriden hade Chmielnicki återigen slagit polackerna vid Pilava och trängt in i Galizien ända till den rika handelsstaden Lemberg, som belägrades och måste erlägga krigskontribution. Staden säges ha blifvit räddad genom den hel. Johannes v. Duklasförböner för de belägrade, och den reste därför af tacksamhet en bildstod till hans ära. Chmielnicki uppträdde nu nästan som självständig herskare i Ukraina, och Johan Kasimir, som formligen erkände honom som landets hetman, inledde underhandlingar med honom. Kungen var böjd för stora eftergifter åt kosackerna, hvilkas klagomål han lofvade afhjälpa, men han fordrade, att det upproriska folket skulle bringas till lydnad. Underhandlingarna blefvo utan resultat, då Chmielnicki ej vidare ville höra talas om någon *rulla* och önskade att bönderna, som bidragit till hans segrar, skulle alldeles befrias från de polska aristokraternas ok. Dessutom förklarade han, att han stred för den ortodoxa läran.

Han fick kanen af Krim till hjälp, men nu stälde sig Johan Kasimir själf i spetsen för polska hären. Chmielnicki var nära att vinna en ny seger, då kanen svek honom i det afgörande ögonblicket, sedan han af kungen erhållit en stor penningesumma, hvarför Chmielnicki måste gå in på ett fördrag. Han erkändes som Ukrainas hetman; rullan antogs och antalet kosacker bestämdes till 40,000; vidare bestämdes, att inga krontrupper skulle finnas där kosacker vistades, att jesuiter ej skulle finnas där ortodoxa skolor inrättats, och att metropoliten i Kiev skulle vara medlem af senaten i Varschau.

Fördraget var emellertid sådant, att det ej kunde hållas, då de öfvertaliga kosackerna skulle liksom bönderna ha tvingats att komma under adeln igen. Chmielnicki grep därpå 1650 åter till vapen under förebärande, att polackerna brutit vissa bestämmelser i fördraget. Detta blef signalen till hela polska nationens samlande för en ny strid, och nu blef Chmielnicki, sedan hans bundsförvandt kanen af Krim ånyo svikit honom, besegrad i slaget vid *Beresteczko,* en af de största och blodigaste slaktningarna i nyare tiden.

I fredsvilkoren bestämdes, att antalet inrollerade kosacker skulle nedsättas till 20,000, hvarpå större delen utvandrade till moskovitiska områden.

Hundratusenden hade under dessa strider kämpat mot hvarandra, städer, byar och gårdar hade försvunnit, och det hemsökta landet förvandlats till en ödemark, betäckt af lik och skelett af människor och djur; mellan de stora drabbningarna hade friskaror gjort förstörelsen allmän.

Under 4 år efter slaget vid Beresteczko rådde skenbart fred i Ukraina, men 1654 vände sig Chmielnicki till Rysslands tsar Alexei Mikailovitsch (1645—76) och bad honom taga landet under sin lydnad. Ryssland fick nu i sina eröfringsplaner en ny förräddare till hjälp, liksom 1514, då förrädaren Glinski kämpade med moskoviterna mot Sigismund I.Alexei, som nyss haft flere farliga uppror att bekämpa, grep tillfället att mot yttre fiender vända den oroliga ande, som gripit ryska folket, och sammankallade riksdagen, som uttalade sig för kriget. En

öfverenskommelse om upprättandet af en ukrainsk republik under tsarens öfverhöghet träffades mellan Chmielnicki och Alexei, och denne sände en bojar till kosackernas generalförsamling, hvilken jämte Chmielnicki aflade ed till tsaren, som å sin sida lof-vade skydd åt Ukrainas fri- och rättigheter, samt sökte vinna folket genom mildhet.

Innan kort intog Alexei hela "Hvita Ryssland" och Littauen, under det Chmielnicki jämte moskoviter intogo södra Polen (1654— 55). Den polska staten syntes redan vara upplöst, och Alexei skyn-

dade att antaga titeln "storfurste öfver Littauen, Hvita Ryssland, Volhynien och Podolien".

Vid denna tid fick Polen i Karl X Gustaf ännu en fiende, som ytterligare försvagade riket. Då Chmielnicki såg hans framgångar, hade han en tid intet emot att underhandla med honom om Ukrainas självständighet, därvid han ej frågade efter sin ed till ryske tsaren.

Nya strider mellan Polen och Ryssland började, sedan sven-skame besegrats. I Ukraina fruktade kosackerna snart, att den ryske herskaren skulle bli farlig för deras frihetssträfvan, och sedan Chmielnicki, som bibehöll skenet af underdånighet, aflidit 1657, utbröt uppror. En del af kosackerna vände sig nu till Polen för att vinna en bundsförvandt mot tsaren, och ett fördrag slöts i Had-siaz 1658, däri en kosackadel erkändes och det grekisk ortodoxa presterskapet fick samma rättigheter som det katolska. Större delen af kosackerna kommo dock, då den påräknade hjälpen från kanen af Krim uteblef, att förklara sig för Ryssland.

Polackerna vägrade nu att uppfylla det 1655 afslutade fördraget med Alexei och samlade sig i endräkt.för att återupptaga kriget med Ryssland. De slogo ryssarne vid Polonka och Tjudnovi, och vid sistnämnda ställe stredo kosacker mot kosacker; Vilna och hela Littauen återtogos nu af polackerna. Johan Kasimir öfverskred Dniepr och var nära att åter eröfra hela Ukraina, men blef slagen vid Gluchov och förlorade därpå större delen af sin här genom hunger och köld.

Kort därpå anstiftade Polens stormarskalk Lubomirski jämte ett stort adelsparti ett uppror mot Johan Kasimir och slog i spetsen för 80,000 man kungens här 1666. Samtidigt öfvergafs Polen af Ukrainas nya hetman, som öfverlämnade sig åt Turkiets sultan Mu-hamed IV och därigenom utsatte riket för krig med honom. Polen och Ryssland voro lika utmattade af det tioåriga kriget och gingonu in på underhandlingar samt afslöto ett stillestånd i Andrussovo 1667. Däri måste Ryssland afträda Littaunen till Polen, men fick behålla Smolensk, Severien, Tschernigov och Ukraina öster om Dniepr, som sedan kallades ryska Ukraina, under det den väster om floden belägna delen, polska Ukrainat förblef under polska kungens spira.

De ryska kosackerna kunde ej finna sig i det moskovitiska herraväldet, som beröfvade dem all frihet, utan anställde flerestädes uppror, därvid trälarne samt finnarne och tatarerna i Volga-trak-terna reste sig. Omsider kväfdes dock dessa rörelser (1671).

Den store polske författaren H. Sienkievicz har i sin roman Med eld och svärd skildrat den första tiden af Chmielnickis uppror och låtit hetmanen framstå som en tapper, men blodtörstig och endast för egen ära kämpande krigare. Att han, om han än ej ursprungligen haft för afsikt att göra Ukraina till en rysk provins, blef en förrädare och gagnade Rysslands utvidgningspolitik, ha vi sett. Han ville först skapa en självständig ukrainsk stat och befria den ukrainska nationen från det förtryckande polska adelsväldet, hvad ock kosackerna allmänt önskade, hvarför polacken ock länge var deras hjälte. Men huru Ryssland bedömt honom, synes däraf, att en offentlig plats i Kiev kallas "Bogdan Chmielnicki-platsen" och att en storartad ryttarstaty af honom blifvit (1888) på officiell väg rest i Kiev. Därmed bevaras emellertid minnet af den, som förorsakat, att millioner ukrainare under ett par hundra år suckat under det ryska oket och förtryckts till sin nationalitet genom språkförordningar m. m.

***

Trött på striderna och motgångarne nedlade Johan Kasimir regeringen 1668, och då valde polackerna efter våldsamma strider Mikail Visnioviecki — furst Jeremis son — till Polens kung. Denne saknade dock de egenskaper, som fordrades för att leda staten, och förmådde ej tillbakakasta turkarne, som gjort infall i Ukraina

och belägrat Lemberg (1671), utan afslöt en skamlig fred med Turkiet 1672.

En framstående patriot, stormarskalken Johan Sobieski, som kämpat på det mest lysande sätt mot svenskarne och räddat Johan Kasimirs här i Lubomirskis uppror, framstod nu som Polens räddare. Han bildade ett förbund mot Mikail, upphäfde fredsfördraget med Turkiet och slog turkarne vid Choczim (1673); sedan Mikail året därpå aflidit, valdes Sobieski enhälligt till Polens kung 1675. Hanfortsatte nu kriget med Turkiet, som i freden i Zuvarowa (1676) tvangs att återlämna det intagna polska Ukraina. Sobieski var en högst ovanlig härförare och förstod att med sitt snille elda polackerna, så att desse, ehuru fåtaliga, segerrikt skingrade motståndarnes skaror; men olyckligtvis måste hans kraft ofta användas lika mycket i striderna mot den inre anarkien som mot yttre fiender. Ädelmodig, from och ridderlig var han ock ärlig i underhandlingar.

Afskräckta af Polens okufliga motstånd, vände sig turkarne mot Wien, hvars käjsare bönföll om Sobieskis hjälp; med undantag af Ludvig XIV af Frankrike, som sökte öfvertala honom att låta huset Österrike gå under, uppmanades han af hela kristenheten att häjda barbarernas ström, och nu undsatte Sobieski Wien (1683), som räddades genom en den mest lysande seger, historien känner. För att desto säkrare hålla turkarne på af-stånd, slöt Sobieski 1686 ett fördrag med Ryssland, som därvid såsom vilkor fordrade godkännandet af Rysslands herravälde öfver de provinser, som Polen afträdt i stille-ståndet i Andrussovo. Kiev afträddes jämväl nu till Ryssland — sedan staden alltifrån 1321, eller under 365 år, tillhört Littauen och Polen.

Trots sitt hjältenamn förlorade Sobieski mycket af sin ynnest hos polska nationen, och de sista åren af hans regering förbittrades af landets olyckor; stormiga riksdagar, sönderslitna af libernm veto, hindrade honom att genomföra de reformer han ansåg nödvändiga. Han gjorde dock allt hvad göras kunde på författningsenlig väg för att hindra Polens förfall, och genom sina krigiska bedrifter lyckades han för en tid höja sitt lands anseende i Europa.

Han dog 1696 misströstande om sitt lands framtid på grund af de inre striderna. På en riksdag uttalade han följande varnande ord: "Naturen har utrustat allt lefvande med själfupphållelsedriften och gifvit äfven de eländigaste varelser vapen att försvara sig med, men vi allena vända våra vapen mot oss själfva. Själfupphållelsedriften ha vi förlorat, icke genom någon högre makt eller genom något oundvikligt öde, utan genom ett frivilligt vansinne, genom våra lidelser och genom behofvet att skada oss själfva. O, huru stor skall ej världens öfverraskning en dag blifva, då den ser, huru vi låtit vårt fädernesland skrida ner från den ärans höjd, hvarifrån Polen fyllde hela världen med sitt namn, till en evig undergång. Fig. 32. Johan Sobieski.

Hvad mig själf beträffar, förstår jag visserligen att här och där vinna ett fältslag, men jag känner, att det fattas mig medel att rädda Polen".

Polen var ännu i 17:de årh. en af Europas främsta stater. Dessvärre upprätthölls ej dess yttre storhet af inre styrka, hvarigenom eröfringslystna grannstater med fastare organisation började att göra landvinningar på dess bekostnad. Förutom de inre slitningarna bidrog ock härtill, att de skilda landsdelarne hade olika nationaliteter, språk och religioner.

Den polska staten gick snart mer och mer sin upplösning till mötes, trots många upplysta och hjältemodiga personligheter. Folket lefde i den sorgligaste träldom och kunde således ej besjälas af några intressen för det allmänna bästa; kungavalen liknade försäljningar till den mestbjudande; adeln uppgick oftast blott i sina ståndsintressen och partistrider, och likaså lågo religionspartierna allt jämt i strid med hvarandra.

Den polska staten gick snart mer och mer sin upplösning till mötes, trots många upplysta och hjältemodiga personligheter. Folket lefde i den sorgligaste träldom och kunde således ej besjälas af några intressen för det allmänna bästa; kungavalen liknade försäljningar till den mestbjudande; adeln uppgick oftast blott i sina ursprungligen haft för astrider, och likaså lågo religionspartierna allt blef en förrädare och ¿dra. sett. Han ville först sk. den ukrainska nationen f; ock kosackerna allmänt

deras hjälte. Men huru -----------------------

en offentlig plats i Kie att en storartad ryttarsta rest i Kiev. Därmed beva att millioner ukrainare ur oket och

förtryckts till sii

*

XII. Finlands inre tillstånd i 17:de århundradet.

Under det långa ryska kriget under Karl IX och Gustaf II Adolf, som omsider slöts med freden i Stolbova 1617, hade Finland mycket betungats. Kriget medförde ock en ökning af förläningarna åt svenska och livländska herrar, hvarför klagomål uttalades och en mängd finnar utvandrade till Sverge och utlandet. Gustaf Adolf bistod dock finname genom ett "Försparelsebref för alla förlänte bönder i Finland" 1613, och han sammankallade Finlands ständer till en finsk landtdag i Helsingfors 1616. Denna sände till svenskarne ett uppmaningsbref rörande gemensamma faror och godvilligt bistånd, och från de flesta svenska landskapen kommo vänliga svar. Gustaf Adolf tog själf itu med en mängd missförhållanden.

Finland fick en synnerligen omsorgsfull vård af Per Brahe, som 1637 blef dess generalguvernör och allmänt prisades för sina stora egenskaper. Han grundade akademien i Åbo 1640 och genomförde en mängd nyttiga förbättringar i förvaltningen. Till hans ära har Brahestad fått sitt namn och en staty blifvit rest i Åbo.

Skolornas antal förökades betydligt och den första folkskolan inrättades på Ax. Oxenstjernas bekostnad. På denna tid blef bibeln fullständigt öfversatt på finska och tryckt.

Gustaf Adolfs regeringstid tillknöt starkare föreningsbandet mellan Finland och Sverge, och 30-åriga kriget, däri finska soldater till ungefär lika stort antal som svenska deltogo, förenade i hög grad de båda nationerna. I Finlands historia säger Koskinen: "Det synes klarligen, att den tidens finnar ansågo sin förening med Sverge vara en utomordentlig fördel för dem; de båda folkens förhållande till hvarandra var liksom två bröders endräktiga samboende i ett gemensamt hem, hvarest båda hade lika mycket att säga, men husbondeväldet handhades i den äldres namn." I ett loftal till Karl X Gustafs ära sade karelaren Lakmannus: "Vi äro ej såsom trälar, utan såsom medlemmar förenade med Sverges rike."

Inom svenska regeringen herskade emellertid den tron, att finnarne själfva voro oförmögna att ordna sina angelägenheter, hvar-för endast en från Sverge inhemtad reglementering kunde höja och förbättra "detta barbariska land och folk".

Fig. 33. *Per Brahes staty i Åbo.*

Emellertid bemödade sig vanligtvis regeringen om att "med skonsamhet behandla finnarnes nationella ömtålighet, i det den mildrade de svårare olägenheter, svenskhetens öfvervälde förde med sig" (Koskinen). Man förordnade om en finsk sekreterare i bonde- ståndet för att tolka regeringens framställningar, och regeringen påbjöd (1659), att åtgärder skulle vidtagas förval af lämpliga finska representanter i borgareståndet, så "att icke den ena nationen finge orsak till missnöje med den andra". Framhållas må, att Finland till generalguvernör vid denna tid fick en inhemsk man, Herman Fleming.

Inom skolorna befordrades kännedomen om svenska språketsåsom fördelaktig och ofta nödvändig, men de styrande hade ingen tanke på förkväfvande af finskan, som alltjämt var nationalspråket och ofta lärdes af de svenske i landet, såsom generalguvenören Per Brahe och en af bibelöfversättame, domprosten och professorn S. Petræus. Märkligt är, att denne svenske man skref *finska språkets första gramatik* (1649). Om öfversättning af *kungl. förordningar* drog man alltid försorg.

I de bildades samlefnad började dock vid denna tid, allt eftersom latinet utträngdes ur skolan, det svenska rikssspråket att utbreda sig.

*

XIII. Peter d. store och hans eröfringspolitik. Ryssland för öfvervlkten i östra Europa. Karl XII:s krig med Peter d. store och August II. Östersjöprovinserna komma under Ryssland. Finland eröfras och ödelägges af ryssarne. Peter d. stores s. k. testamente.

Blodiga uppträden kring Rysslands tron beteckna början af Peter d. stores tid. Då tsar Feodor, Alexeis äldste son, afled barnlös (1682), utropades den yngste af hans två bröder, den 9:årige Peter, af patriarken i Moskva samt bojarerna till tsar, då den andre brodern Ivan var halfidiot, samt förklarades änkekäjsarinnan Natalia, Peters mor, för regentinna. Peters halfsyster, den djärfva och hersk-lystna Sofia, ville emellertid ej gå in härpå, och för att själf få högsta makten skydde hon ej att gripa till list och våld. Hon eggade lifvakten, streltserna, i Moskva till ett upplopp, därvid flere af Natalias släktingar och anhängare dödades, hvarpå de uppskrämda bojarerna förklarade de båda bröderna för tsarer och Sofia för regentinna.

Hon stöddes i utöfningen af makten dels af streltsernas befäl-hafvare, dels af sin älskare, furst V. Galitsin, som nu blef ledaren af Rysslands politik. Denne sökte fullfölja rikets traditionella utvidgning åt söder och väster; stälde sig därför på Österrikes sida i dess strid med Turkiet och drog fördel af de svårigheter, hvari Polen kommit, trots Sobieskis seger öfver turkarne vid Wien 1683.

Ryssland, som nu blifvit en tillfällig bundsförvandt till Polen, af slöt med Sobieski freden i Grzimultov, som förvandlade fördraget i Andrussovo af 1667 till «evig fred", hvarvid afträdandet af ryska Ukraina med Kiev stadfästades. Som ersättning för Kiev fick Polen löfte om bistånd af ryska trupper i kriget mot turkarne.

Själf ville ock Galitsin bekriga Turkiet och förde därför 1687 och 1689 en moskovitisk här jämte en kosackhär mot tatarerna på Krim, som utgjorde Turkiets förmur; men båda gångerna måste han draga sig tillbaka efter stora motgångar.Vid denna tid utnämndes af Sofia till de ryska kosackernas hetman en polsk äfventyrare, den djärfve Mazeppa, som senare kom att bli farlig nog för ryska väldet i söder.

Fig. 34. Peter d. store.

Sedan Sofia varit regentinna 7 år, förberedde hon 1689 ett nytt upplopp af streltserna med beräkning, att den nu 17:årige kraftfulle Peter därunder skulle mördas. Men Peter blef underrättad om planen. Han grep strax in, och som han fann allmänt bistånd, gjorde han sig snart till regerande tsar, ehuru för formens skull vid sidan af Ivan till dennes död (1696). Han lät insätta Sofia i klosterligt fängelse och aflifva flere af de öfriga ledarne af sammansvärjningen, under det Galitsin förvistes.

***

Peter d. store var allt igenom en *barbar,* och hans sätt att civilisera sitt folk var fullkomligt barbariskt. Han kunde lika väl som någon Ivan kallas “den förskräcklige“ och injagade i det gamla Ryssland en skräck, som påminde om Ivan IV:s dagar. Han halshögg själf fem af de streltser, som gjort uppror under hans första europeiska resa, och lät efter tortyr aflifva ett tusental af dessa. Sin förskjutna första maka Eudoxia straffade han själf med knutpiskan,då hon anklagats för att ha jämte sonen Alexei satt sig emot hans planer, och den senare lät han aflifva; då han blef ond, slog han ej blott sina soldater, utan äfven sina ministrar; 50 år gammal visade han sig i matrosdräkt, dansande en tatarisk dans med sin andra gemål Katarina (ursprungligen en livländsk bondflicka och änka efter en svensk dragon, hvarpå hon en tid var tsarens frilla).

Då han gjorde sin andra europeiska resa (1716) och besökte hofven, väckte han öfveralt förvåning för sin råhet; han var t ex. dagligen öfverlastad. Råhet utmärkte ock hela ryska nationen, högre samhällsklasser såväl som lägre, och man ansåg i Sverge kort före Peter d. stores tid, att ryssar och tatarer stodo på ungefär samma bildningsståndpunkt.

Okunnigheten var ännu på Peters tid så stor, att presterna knappast kunde läsa, och dryckenskapslasten var

allmän bland hela befolkningen. Asiatiska träldomsvanor voro rådande bland alla klasser: sonen var faderns träl, hustrun mannens, bönderna voro herrames och kronans lifegna, och allmogen föreställde sig, att paradiset blott fanns för bojarer och furstar. Men samma allmoge kunde icke desto mindre få se bojarer och furstar piskas på öppen gata, då de blifvit beträdda med rån. Dessa stormän förlorade ej sin ställning och blefvo ej heller lägre i folkets ögon genom brottet och bestraffningen, och de tackade t. o. m. tsaren, då han vid festligheter slog dem, så att kroppsskador uppstodo.

Peter ville emellertid på en gång omdana sitt folk efter europeiskt mönster, sedan han själf tagit kännedom om Europa.

Redan före honom hade flere tsarer sökt få i sin hand den europeiska civilisationens hjälpmedel, och Alexei hade insett nödvändigheten att söka närma ryssarne de europeiska folken. Han önskade ombilda sin krigsmakt efter den svenska, som på hans tid var den mest ansedda af alla, men då han begärde tillstånd att värfva svenska soldater och i sin tjänst antaga svenska officerare, vägrades sådant af svenska regeringen, som ansåg nyttigast för Sverge, att ryssarne förblefvo så råa som möjligt.

Peter gaf emellertid åt den påbörjade rörelsen en plötslig och våldsam impuls. Han hade öppet sinne för alla materiella framsteg, tillämpade vetenskaper o. s. v., men saknade all blick på kulturens högre uppgifter; moskovit lika mycket som sina föregångare, såg han i Europa blott ett land att eröfra. Dess andliga rörelser förstod han ej, utan såg i dem en ^ ålderdomssjukdom, som förberedde de europeiska staternas undergång. Han ville kopiera Europas yttre kultur för att därigenom skapa ett nytt rike. Vid genomförandet af sitt reformvärk vände Peter d. store upp och ned på alla Rysslands samhällsförhållanden. Han ville med despotiska maktspråkcivilisera sitt folk, hvars föregående kulturståndpunkt han djupt föraktade; men härvid utgick han ej från historiska förutsättningar, utan tvang undersåtarne att rätta sig efter utländska mönster. Han handlade ej af kärlek till folket, hvars läge han mindre tänkte att förbättra, utan för att kunna såsom herskare öfver ett europeiseradt folk träda upp som verldseröfrare och bli erkänd som europé. Han frågade ej efter sina undersåtars önskningar eller seder och bruk — tvärtom — utan genomförde såsom en barbarisk herskare gentemot ett trälbundet folk allt hvad han ansåg lämpligt. Ett förbitt-radt motstånd uppstod dock; vid flere tillfällen blefvo blodiga uppror följden. Smädeskrifter uppspikades på husknutarne, presterna förkunnade, att Antikrist var kommen, och man harmades, att en tsar af Moskva lämnade det "heliga Ryssland" för att flacka omkring i främmande länder samt att han visade smak för allt utländskt o. s. v. Ryska folket var den största fiende till hvarje nyhet — «nya seder, nya olyckor", säger ännu ordspråket — och adeln var synnerligen motvillig mot allt, som kunde underlätta maktens cen-tralisation. För att öfvervinna motståndet använde Peter, då öfver-talning och föredöme ej hjälpte, knutpiska eller dödsstraff.

Det var för att vara Europa närmare, som Peter öfvergaf den aflägsna och väsentligen asiatiska hufvudstaden Moskva och grundläde St. Petersburg — till aposteln Petrus' ära. Platsen, där staden reste sig, utgjordes af öar och kärr och var alldeles obebyggd, då endast ett fåtal finska fiskare här lefde sitt torftiga lif. Peter ville emellertid ovilkorligen ha en stad vid Neva-flodens mynning, trots naturens hinder, traktens sumpiga och osunda beskaffenhet, arbetets lifsfarliga art, de oerhörda kostnaderna m. m.; själfherskaren ville, och det var nog, för att staden genast skulle uppföras. Man kan knappt göra sig ett begrepp om de lidanden, som de olyckliga arbetarne ledo, hvilka i hundratusental befaldes att utföra de nödiga arbetena. Inga förberedelser gjordes, icke ens de nödvändigaste värktyg funnos. Aldrig har man så hänsynslöst ödslat med människokraften — icke ens vid uppförandet af de egyptiska och asiatiska despoternas jättevärk. Arbetarne, hvilka sammanföstes från de af-lägsnaste delarne af ryska riket, måste ofta med händerna uppgräfva jorden och bortbära den i säckar eller i skörtena af sina rockar.

Träskfebrar, alstrade af marken, rasade oupphörligen bland arbetarne, som formligen dogo som flugor, och den praktfulla staden med sina otaliga palats kan sägas vara frambragt af varelser med döden i hjärtat och utan annat lif, annan vilja än despotens.

Minnet af dessa lidanden fortlefde länge hos folket, som ännu i slutet af 18:de årh. kallade Petersburg för tårestaden. Denna befolkade Peter väsentligen genom att tvinga folk att flytta dit.Hvarje egendomsägare, som

rådde öfver 500 bönder, var skyldig att låta uppbygga ett tvåvånings stenhus, och det förbjöds att uppföra stenhus annorstädes än i Petersburg för att förmå alla murarne i landet att flytta dit

På en af öarne uppförde tsaren Pcter-Pauls-fästningen, dit han sammandrog 40,000 man reguliera trupper, och i fästningskyrkan utsåg han grafplats för sig och sina efterträdare. Fästningen har ock fått mottaga många utvecklingens och frihetens martyrer, som sökt europeisera Ryssland och därför försmäktat i Peter-Pauls fuktiga och djupa, till stor del under Nevans yta belägna fängelsehålor. I

Fig. 35. *Peter-Pauls-fästningen i Petersburg.*

I sin nya hufvudstad slapp Peter den moskovitiska andan, som höll på det förflutnas traditioner. Petersburg skulle vara ej blott det «fönster«, som öppnats åt västern, utan ock medelpunkten för den ryska pånyttfödelsen; här kunde Peter få visa sin smak för de i Moskva hatade främlingarne, främja fördragsamhet mot protestanter och katoliker samt förmå adeln att bortkasta de ryska fördomarne.

Moskvas asiatiska period i Rysslands historia aflöstes genom Peter d. store af Petersburgs eller den s. k. europeiska perioden.

I stället för det gamla af bojarer bildade statsrådet tillsatte Peter en styrande senat, som snart blef beständig och utgjorde på en gång konselj, finansstyrelse och högsta domstol.Enligt den tyske filosofen Leibniz’ råd inrättade han tio kollegier för rikets förvaltning, och till deras gagn lät han öfversätta svenska författningssamlingar. Då han saknade dugliga ryssar för förvaltningen, inkallade han utlänningar, och sålunda fick man bland andra se fångna svenska officerare bidraga att förvalta ryska riket.

Okunnighet och bestickning utmärkte emellertid de nya ämbetsmännen, hvarför Peter sökte med all kraft råda bot på alla de brister och missbruk, hvari de förnämsta i landet föregingo andra med exempel, så att uppror ibland däraf framkallades. Ett par guvernörer lät Peter halshugga, en tredje dömdes att dragas af svin, en fjärde piskades af Peter med egen hand för begångna brott.

Peter d. store kunde ej finna sig i den motvikt, som tsaren alltjämt hade i Moskva-patriarken; «massan af folket«, sade han, «förmår ej fatta skilnaden mellan den andliga och den käjserliga makten; i sin beundran för den dygd och glans, som omstråla kyrkans högste herde, tror folket, att denne är en andre monark, i makt jämngod med och kanske öfverlägsen själfherskaren.«

Då ett nytt val af patriark skulle anställas 1700, utnämnde Peter i stället en vikarius, som blott skulle handlägga underordnade frågor, under det viktigare ärenden skulle framläggas för en synod af biskopar och till sist afgöras af tsaren. Slutligen indrog Peter patriarkatet alldeles och förklarade sig själf som dess innehafvare, hvarigenom han gjorde sig — i strid mot den europeiska kulturen och kristendomens anda — till såväl den andliga som den verlds-liga maktens högste representant, d. v. s. fullständig teokrat. Prest-ema ålades att aflägga ed på att i allt visa lydnad och trohet mot tsaren, som i eden framhölls såsom högste domare i kyrkan. Därmed hade Peter tillintetgjort all andlig frihet och fulländat grekisk-ortodoxa kyrkans slafveri.

Ryssland hade, då Peter tillträdde regeringen (1689), inga andra hafskuster än Hvita hafvets och Ishafvets. Den unge äregirige fursten insåg olägenheterna af ett sådant afstängningstillstånd och beslöt att åt sitt land förskaffa nya hamnar vid Svarta hafvet och Östersjön. Att börja med framkallade han af denna orsak ett krig med Turkiet. Konstantinopel utöfvade allt jämt en mäktig dragningskraft på det ortodoxa Ryssland, så att Peter lätt kunde för sitt folk framstå — hvad han utgaf sig för — såsom en kors-farare, som ville "befria de kristna i Turkiet och besegra Kristi fiender!«

Fastän Peter hade den lifligaste åtrå att göra resor i Västerlandet, ville han ej visa sig för främmande nationer, förr än hanvunnit någon lysande seger. Detta karaktärsdrag är betecknande för hans barbariska begrepp om ära.

Två gånger hade ryssarne under V. Galitsin misslyckats mot Krim, och Peter företog sig nu att öfver Don anfalla fienden samt att belägra Asov. Tillbakaslagen, måste han genom utlänningars hjälp förskaffa sig en flotta; alla Dons småhamnar förvandlades till skepps-varf, och snart var en hel flottilj färdig, så att Asov kunde belägras

såväl till sjös som till lands, hvarpå fästningen kapitulerade (1696).

Nu följde en ifrig värksamhet för skapandet af en större flotta, och Peter föresatte sig att under sin år 1697 företagna europeiska resa i Holland och England särskildt studera skeppsbyggeriet.

Visserligen hade Ryssland genom turkiska kriget fått en hamn vid Asovska sjön, men denna var af jämförelsevis föga betydelse för hans planer. Till Östersjön måste han fram, ty endast öfver detta haf kunde han för handeln få säkra förbindelser med Västerlandet, endast genom att få fast fot vid Östersjön kunde hans rike upphöra att vara en österländsk stat och få större inflytande på Europa.

Östersjön var då ett svenskt innanhaf, sedan Sverge kommit i besittning af ej blott hela Finland, utan ock Ingermanland — genom freden i Stolbova 1617 — och de öfriga Östersjöprovinserna samt Pommern. För att kunna "öppna ett fönster åt Västerlandet till" måste Peter därför spränga de svenska besittningarna någonstädes. Han begärde intet bättre än att få upptaga Ivan den förskräckliges och Alexeis eröfringspolitik gentemot det svenska väldet. Någon krigsorsak hade dock ej funnits under de 4 årtionden, som förflutit efter freden i Kardis (1661) mellan Sverge och Ryssland.

Men Peter hade ock ett annat mål. Det stora rike, som han ville förbereda, skulle omfatta hela Europa, som han i sin chauvinistiska och naiva fantasi ansåg fallfärdigt, och främsta vilkoret var att krossa Polen, Europas förmur.

Sedan Peter gifvit sitt rike tillräcklig fasthet, förvandlades de gamla ryska anspråken på enstaka polsk-littauiska provinser till en än farligare sträfvan att komma hela polska staten till lifs och underkasta den ryskt öfvervälde.

Att i fråga om dessa planer på utvidgning af den moskovi tiska staten åt nordväst och väster på grannarnes bekostnad tala om återtagande af "nationella arf" och söka idealisera dem med uppgiften att unificera det ryska väldet är, på en provins när, blott ett politiskt sofisteri, som ryska författare kunna tillåta sig för att gifva röfvarepolitiken något sken af berättigande. På Östersjöprovinserna har Ryssland ej kunnat göra anspråk, därför att de fordom lydt under Novgorod, ty detta Ruriks-välde var aldrig något "ryskt arf",utan togs genom brutal eröfring af Ivan III. Likaledes hade Suz-dal-Ryssland aldrig haft herravälde öfver Rurikovitschernas Kiev-välde, som till stor del kom under Littauen och Polen och aldrig varit «ryska" eller moskovitiska vare sig i kulturelt eller politiskt afseende.

Att emellertid Peter d. stores sträfvan gick långt utöfver återtagandet af »nationella arf", synes däraf, att han äfven var angelägen om att taga Finland, som ju alltid varit en svensk besittning.

En af Östersjöprovinserna, Ingermanland, kunde emellertid med skäl betraktas såsom en frånryckt del af ryska riket, som det gälde att återförvärfva. Man måste beklaga händelsernas gång, som tidigare gjort Ryssland så svagt, att Gustaf Adolf kunde (1612) tänka på att bli dess eller åtminstone Novgorods herskare och att Sverge vid freden i Stolbova 1617 kunde annektera Ingermanland. Härigenom fick Sverge ingen naturlig gräns mot Ryssland; och att s ryssarne därvid utestängdes från Östersjön och äfven Ladogasjön lades emellan Ryssland och det svenska väldet, blef ingen säkerhet för detta.

I "Det skali bli ryssarne svårt att hoppa öfver den bäcken", sade Gustaf Adolf inför ständerna 1617, och han trodde att angrepp på Finland bäst kunde förebyggas genom besittningen af Ingermanland och dess fästningar, Ivangorod, Nöteborg m. fl.

Stolbova-freden blef dock en tvetydig fred och Ingermanland ett farligt arf för Sverge. Lyckligast hade varit, om detta land då fått tillhöra Ryssland; det var längesedan en rysk provins, och den finska delen af befolkningen var längesedan grekisk-ortodox samt väsentligen russifierad. För dess återeröfring kunde alltid åberopas nationella skäl, och dessutom var landet och särskildt gränsfloden Narova af största vikt för Rysslands handel.

Narva hade en tid (1558—1581) varit i Rysslands händer och tillika med Ivangorod, "ryska Narva", utgjort en fast punkt för Rysslands tillträde till Östersjön samt en synnerligen viktig ort, då ryssarnes handel gick därigenom. Af flere skäl måste Ryssland åter komma i besittning däraf. Hade Ingermanland ej annekterats af Sverge, utan Narova och sjön Pejpus blifvit en naturlig gräns mellan svenska väldet och Ryssland, så hade en

säkerhetsventil funnits för Rysslands expansion och ingen orsak till krig med Sverge funnits. Vi skola snart se, huru just här var svenska väldets svagaste punkt och huru Peter d. store hade blickeh främst fästad därpå.

Peters politik med hänsyn till Polen fick snart framgång genom de inre förhållandena i detta rike. Främmande intressen, gynnade af den inre tvedräkten, hade här slutit sig tillsamman efter Sobieskis död, och efter förbittrade tronstridigheter hade en af Ryssland och Österrike uppviglad minoritet på tronen uppsatt kurfursten af Saxen, Fredrik August, kallad August II, den starke (1697—1733), fast majoriteten varit för franske prinsen af Conti. Denne hade med 2 y* mill. livres mutat stor del af valmännen.

De polska magnaterna hade Peter påvärkat genom att skriftligen tillkännagifva sin afsikt att gripa in till förmån för August. Denne

besegrade dessutom sin medtäL lare genom att köpa tillräckligt antal röster vid valriksdagen, och de därför erforderliga medlen hade han förskaffat sig genom att sälja eller pantsätta åtskilliga af sina arfländer.

Praktälskande och njutnings-lysten sökte August att likna Ludvig XIV af Frankrike och ville genom eröfringar sysselsätta den oroliga adeln. Un^er förevändning att vilja börja krig med Turkiet, drog han saxiska trupper in i Polen och väpnade littauerna. Denna förökning af hären oroade polackerna, som flere gånger fordrade, att August skulle hemsända trupperna med hänsyn till pacta conventa. Den ömsesidiga afunden mellan den polska, lit-tauiska och den saxiska hären var nära att bryta ut i öppen strid. Oroligheterna i Polen och Littauen fortgingo en tid; den lägre adeln, som leddes af Oginski, höll på att komma i öppen strid med högadeln under Sapieherna, och missnöjet med August var allmänt.

Fastän August hade en drottning, hade han — förutom en mängd tillfälliga kvinnoförbindelser — än den ena, än den andra grefvinnan eller furstinnan som " maitresse en titre". Än intog grefvinnan Esterle, än furstinnan Teschen, än grefvinnan Cosel m. fl. denna hedersplats helt öppet och officielt. Hela hofvet, lik-' som ock främmande furstar, bugade sig för den, som hade denna ställning. Fig. 36. August II, den starke.

Dryckenskap, vilda orgier, maskerader, spel och intriger utmärkte Augusts hof, och därmed tröstade sig denne kung, äfven då han förödmjukades af motgångar. Han var en utsväfvande drinkare och var lika falsk mot sina ministrar, som skaffade honom pengar för hans nöjen, som mot de monarker, med hvilka han underhandlade om förbund. August besatt en otrolig förställningskonst, som enligt franska sändebudet markis de Bonac drog med sig «ett behof att bedraga«. Fredrik d. store, hvilken som ung prins gästade August på hans sista tid, hyste djupt förakt för honom, då «han känner hvarken tro eller heder«.

Om någon var till hinders för hans tygellösa lif, lät han honom försvinna bakom Königsteins eller någon annan fästnings portar. Under det att ingen sold ibland utbetalades till hären, gaf August sina mätresser praktfulla palatser och fabelaktiga apanager. Vurmande för porslinssaker, kunde han tillhandla sig ett par japanesiska vaser af preussiske kungen mot ett dragonregemente.

Någon fältherretalang besatt August ej, och fordrade hans krigsföretag omtanke och uthållighet, så blef han snart led därvid.

August och hans hof fördärfvade i grund de polska sederna, säger Kraszewski (i August den starke). Adelsfamiljer täflade med hvarandra att få kungens gunst genom att bland de sina skaffa honom mätresser. Den öfverdrifna lyxen och den intensiva hågen för nöjen infördes genom denne nöjenas kung i Polen. De stora karaktärerna och framstående männen från forna tider gåfvo plats för beryktade äfventyrare, och i stället för fosterlandskärlek blef egen-nyttig ärelystnad driffjädern hos de mäktige.

Såväl Polen som Saxen blefvo offer för August ll:s slöseri och njutningslystnad. Hans politiska företag fordrade på långt när ej sådana summor, som hans fyrvärkerier, maskerader, operor och älskarinnor.

Saxarne blefvo uppretade mot August, då han pålade dem tryckande utskylder, som utarmade dem, och då de vågade protestera mot hans ministrar — som ofta voro utlänningar — lät han kufva «upprorsmakarne« och «skrikhalsarne«. Han tålde ej någon mot-sträfvighet af undersåterna i sitt arfland Saxen och förbittrades att ej få

herska enväldigt äfven öfver polackerna.

Aldrig hade Polen en kung så egnad att komma under Rysslands inflytande som August «den starke«, som i all sin glans var en stor stackare. Han passade just för hvad som var Rysslands politik: lögn, list, mutor, trolösa fredsbrott o. s. v.Af synnerlig vikt är att klargöra, hvilka omständigheter och hvilka personer som framkallade Sverges krig med grannstaterna eller det stora nordiska kriget, som började 1700 och som fick så betydelsefulla följder för hela Europa.

Genom många lyckosamma krig under Gustaf Adolf, Kristina och Karl X Gustaf hade Sverge tagit större eller mindre landsträckor från alla grannarne: från Ryssland Ingermanland, från Polen Livland, från Brandenburg Stettin, För-Pommern och Rügen, från Mecklenburg Wismar, från Tyska riket Bremen och Verden och från Danmark-Norge Ösel, Gottland, Jämtland, Härjedalen, Bohuslän, Halland, Skåne och Blekinge. Ett Stor-Sverge hade bildats och det måste vara beredt att se grannarne lura på tillfällen att återtaga förlorade besittningar. I all synnerhet hade Danmark anledning att söka bryta Sverges öfvermakt. Visserligen hade Fredrik III utan särskild anledning förklarat Karl X Gustaf krig 1657 och förskylt, att denne efter det djärfva tåget öfver Bälten genom freden i Ro-skilde 1658 tog Bohuslän och de skånska provinserna från Dan-% mark. Men Karl Gustaf kränkte kort därpå den ingångna freden, bröt sitt ord och angrep Danmark utan krigsförklaring för att alldeles underkufva riket; danskarne räddade dock nu sitt land i patriotisk hängifvenhet. Bitterhet mot Sverge inrotades för lång tid, och därtill kom en annan anledning till missämja med Sverge, eller dess inblandning i Holstein-Gottorps vasall-förhållande till Danmark. Karl Gustaf, som var förmäld med Hedvig Eleonora af Holstein-Gottorp (Karl XI:s moder), hade nämligen i freden i Ro-skilde betingat befrielse för sin svärfar härtig Fredrik III att taga landet såsom län af Danmarks kung. Härtigen af Holstein-Gottorp blef hädanefter Sverges naturlige bundsförvandt, och i Sverges statskonst ingick nu den olycksaliga grundsatsen att upprätthålla den holsteinska härtigens suveränitet för att försvaga Danmark.

Hade vanlig klokhet fått göra sig gällande i Sverges och Dan-mark-Norges politik i slutet af 17:de årh., skulle de ha kommit att intaga en helt annan inbördes ställning och skulle aldrig Ryssland fått sina framgångar under Peter d. store. Fred mellan de skandinaviska länderna hade nämligen då varit en möjlighet; och båda rikena hade ock en tid hvar sin framstående statsman, eller riksrådet Johan Gyllenstjerna under Karl XI och Peder Griffenfeldt, Kristian V:s förste minister, hvilka ville grunda Nordens politik på förbund mellan Sverge oeh Danmark-Norge.

Dessvärre lät emellertid Kristian V Griffenfeldts fiender förleda sig att orättvist anklaga och fängsla den store statsmannen och att bryta freden med Sverge i hopp att återvinna de skånska provinserna. Slaget vid Lund 1676 och striderna vid Malmö ochLandskrona 1677 sfadfästade emellertid dessa provinsers förening med Sverge och medförde freden i Lund 1679, som ytterligare beseglades genom Karl XI:s förmälning med en dansk prinsessa, Kristian V:s syster Ulrika Eleonora.

Kort därpå dog olyckligtvis J. Gyllenstjerna, och ehuru Karl XI:s politik allt jämt var fredlig, kom han på grund af sina sympatier för härtigen af Holstein-Gottorp att i förening med kanslipresidenten Bengt Oxenstjerna, som i utrikes angelägenheter fick en ledande roll, aflägsna Sverge från det danska förbundet och att göra Gyllenstjernas kloka nordiska politik om intet, liksom han ock bröt med Frankrike.

De danska kungarne hade måst söka att återfå suzeräniteten i härtigdömet bl. a. för att försvaga det svenska väldet i norra Tyskland. Då Kristian V 1682 nödgat härtigen att lämna sitt land, återfick han det emellertid genom Karl XI:s bemedling och Sverge slöt därpå förbund äfven med härtigarne af Lüneburg. Sedan Fredrik IV 1695 blifvit holsteinsk härtig, förnyade Kristian V de danska anspråken och bestred härtigens rätt att utan danske kungens med-gifvande vidtaga några krigiska anordningar samt yrkade, att han skulle inställa vissa befästningsarbeten och bortsända en svensk bataljon, som han för ändamålet fått öfvertaga från Bremen-Verden. Fredrik IV vände sig genast till Karl XI och tyske käjsaren, och slutligen öfverlämnades tvisten till en fredskongress i Pinneberg. Denna ledde dock ej till något resultat, och då Karl XI aflidit (1697), ansåg Kristian V tillfället gynsamt att strax skrida in i Holstein, där han lät en dansk här nedrifva de uppförda skansarne. Kort förut hade han sändt ett ombud, P. Heins, till Moskva med ett hemligt uppdrag för att söka förbereda en allians

med tsar Peter till att pressa fram en lösning af holsteinska tvisten.

Sedan Karl XII blifvit kung, sökte Kristian V för att draga Sverge från Holstein att åvägabringa ett förbund mellan Danmark och Sverge och att därför få sin dotter Sofia Hedvig förmäld med Karl. Ett utomordentligt sändebud, baron J. Juel skickades till Stockholm för underhandlingar härom. Planen understöddes af många de mest framstående i Karls omgifning samt inom riksdagen; de ofrälse stånden vände sig t. o. m. till Karl själf med en vördsam anhållan, att han skulle välja den danska prinsessan till gemål. Men trots detta och trots de ifrigaste enskilda bearbetningar, afböjde Karl detta liksom alla andra äktenskapsförslag, känslolös som han genom en bristfällig konstitution var för alla kvinnor.

Men ej nog med detta hinder för en svensk-dansk allians. Till Holstein kom Sverge i än närmare förhållande, sedan Karl XII:s syster Hedvig Sofia förmälts med faderns kusin härtig Fredrik IVaf Holstein-Gottorp (juni 1698). Karl stälde sig snart på dennes sida i tvisten med Kristian V; under pojkaktiga och galna upptåg — "gottorpska raseriet" — blefvo de förtrogna vänner, och besinnings-löst utnämnde gossekungen sin svåger strax till aflönad generalissimus öfver Sverges trupper och fästningar i Tyskland!

Härmed hade den holsteinske härtigen fått en viktig militärisk ställning gentemot Danmark, och det var ej underligt, att detta land sökte stöd på annat håll.

Då Karl XII gjorde holsteinska saken till sin, handlade han, 16 år gammal, fullt suveränt utan att fråga någon om råd. För att få Holland och England till hjälp fick det utomordentliga sändebudet Lillieroot, som officielt afsändes i augusti 1698 för att underhandla om handel och navigation, i september af Karl — bakom kanslipresidentens rygg, fast denne förestod utrikes ärendena — en särskild instruktion, som gälde den möjliga förvecklingen med Danmark. Lillieroot fick nu i uppdrag att dels afsluta en särskild allians med England dels utveckla den kort förut slutna trippelalliansen mellan Holland, England och Sverge, och instruktionen föreskref särskildt att träffa sådana aftal, "att tvistigheten mellan Danmark och Holstein måtte således afgöras, att K. M:t må vara på den sidan säker och härtigen hafva en skälig förnöjelse*.

Juel fick emellertid afsluta sin beskickning med att (dec. 1698) för syns skull underteckna en förnyelse af 1690 års försvarsförbund mellan Sverge och Danmark. Den förnyade alliansen gjordes dock, under nu inträdda ställning, väsentligen betydelselös genom borttagande däri af hvarje omnämnande af den holsteinska frågan.

» Ve det land, hvars konung ett barn är» — öfver detta ämne predikade tre prester i Stockholm på en och samma söndag under det "gottorpska raseriet". Deras farhågor voro allt för grundade. Gossekungens första ingripande i utrikespolitiken blef en af anledningarna till det stora nordiska kriget, som fick så sorgliga följder för Sverge.

Då Karl XII, 15 år gammal, på adelns förslag af riksdagen gjordes myndig och utropades till Sverges enväldige kung, skedde så i beräkning, att han skulle medgifva adeln vissa fördelar, särskildt med hänsyn till reduktionen, och att andra skulle än så länge bli de egentligen styrande. Men man missräknade sig alldeles, ty Karl tog sin ställning som "Herrans smorde" på fullt allvar och blef från den stunden den enda bestämmande viljan i Sverge. Hans medfödda herskarenatur blef desto farligare, som han genom anlag och uppfostran var framförallt krigare och kom att önska krig och som han genom en religiositet af egendomligt slag ansåg sig ha rätt att såsom ett Guds redskap göra hvad han ville, fastän hansministrar och främmande makters representanter vid många viktiga tillfällen sökte afhålla honom från olycksbringande företag.

Hans omdöme skymdes af hans personliga stämningar och däraf beroende envisa beslut, och han misstog sig därför om sättet att bekämpa sina motståndare och om sin förmåga att försvara sitt eget lands intressen. Fig. 37 *Karl XII.* Karl XII betecknar en hämmad utveckling; han blef sådan han var i ynglingsåren och öfverförde i sina mog-nare år sin personliga äfventyrarelusta och sina ungdomsstreck på krigs-angelägenheternas och politikens fält. Han kom därför att behandla Sverge på samma sätt som sin häst, på hvilken han, för att leka med faran, satte öfver Mälarens brakande is. Man såg honom såsom Sverges kung och högste befälhafvare i Polen, Saxen, Ryssland eller Turkiet visa samma slags mod, som då han som yngling stred med björnarne i Kungsörs skogar. Efter hvarje sådant olyckstillfälle voro de första ord man från den ur vattnet upptagne eller under den dödade

hästen framdragne unge kungen fick höra: » skadar intet eller »lappri».Dessvärre sade han ungefär detsamma vid många

svåra motgångar, där sådant "lappri" mer och mer förde Sverge hän mot undergång. *)

* *

Liksom han bordt, hade Karl XII ännu 1698 kunnat bevara fred och %odtförhållande till såväl Danmark som Saxen-Polen.

*) För närmare studium af denna gåtfulla kungs personlighet, får jag hänvisa till mitt arbete Karl Xll och sammansvärjningen mot hans envälde och lif (1900).

Fig. 37. Karl Xll.Stor-Sverge hade ej pä annat sätt kunnat upprätthållas; men Karl förstod ej detta och, ledd af sina personliga tycken, saknade han statsmanna-blick på större politiska förhållanden och nödvändigheter. Hur självfrådig gossekungen var, hade han dock blifvit så suggererad af sin svåger, att han helt och hållet gjort Holsteins intresse till sitt — alldeles som Sverige ej behöft tänka på någon fara från öster, alldeles som tsar Peter ej fans till.

August II hade visserligen haft ett stöd i Peter vid kungavalet i Varschau 1697, men ännu återstod mycket, innan den ryske tsaren hade honom i sitt våld, och lika gerna hade den mångfrestande och karaktärslöse August antagit ett svenskt förbund i stället för ett ryskt. Ett tillfälle därtill erbjöds ock, fast det bortfuskades af Karl XII.

Augusts ställning var, såsom nämndt, en tid efter kröningen ganska osäker i Polen, hvarför han 1697 skickade sändebud till sin morbror Kristian V och sin kusin Karl XII för att sluta förbund med dem. Med den saxiske kurfursten hade den danske kungen länge stått i vänskapsförhållande och redan 1694 afslutat ett förbund; nu (29 mars 1698) ingicks en off- och defensiv-allians, och den gälde August ej blott såsom kurfurste af Saxen, utan ock såsom kung i Polen — d. v. s. tryggandet af denna värdighet. Hvad Danmark beträffar, lofvade August hjälp mot härtigarne af Holstein och Lüneburg, om så fordrades. Denna allians var sålunda ingalunda riktad mot Sverge. Här förlorade man dock tid för förbunds afslutande, då Augusts hitskickade sändebud, svenske grefven C. G. Lewenhaupt, ej erkändes af den tyckmyckne Karl. Kanslikollegium gjorde emellertid i mars 1698 hos kungen en framställning om nyttan af ett förbund med Polen ; och då svenska regeringen fått reda på ratifikationen å alliansen mellan Kristian och August, sändes ändtligen svenske diplomaten Mauritz Wellingk till Varschau sommaren 1698 för att få till stånd ett förbund mellan Sverge och Polen. Wellingk kom emellertid ej till Varschau förr än i början af 1699 och under tiden hade mycket af vikt inträffat: August var vunnen för tsar Peters planer mot Sverge.

* *

*

På hemresan från utlandet hade Peter ett märkligt möte med Auoust i Rava (i Galizien nära Lemberg) i augusti 1698, och under fyra dagars oafbrutna dryckesfester gåfvo de hvarandra högtidliga försäkringar om ständig vänskap, och som synligt tecken därpå bytte de kläder och vapen med hvarandra. Ogeneradt sade Peter till sina ministrar vid återkomsten till Moskva — då han ännu barAugusts rock och hatt — att "Polens kung är mig kärare än I alla tillsamman".

Man förstår lätt denna förtjusning: ett mot Sverge riktadt förbund hade aftalats, och därigenom såg Peter den dag nalkas, då han kunde få realisera planen att nå Östersjön.

Enligt *Journal de Pierre le grand,* som Peter själf dikterat på 1720-talet, var August med om förbundet, emedan han sökte hjälp, dock ej mot Sverge, utan mot sina egna oroliga undersåtar, och hade tsaren lofvat bistå honom mot vederlag af hjälp att hämnas den oförrätt Peter menade sig ha lidit i Riga 1697 af den svenske generalguvernören Erik Dahlberg.

Med denna "oförrätt" förhöll sig på följande sätt. Då Peter som inkognito gjorde sin första europeiska resa, kom till Riga bland sin ambassadörs genevaren Leforts följe, ansåg sig Dahlberg (liksom ryssarne) ej böra visa honom några särskilda ärebetygelser; och då Peter företog sig att närmare undersöka fästningsvärken och t. o. m. mäta vallgrafvarne, hindrades detta af skiltvakterna, hvarpå Dahlberg i ett värdigt bref till Lefort tillbakavisade denna tilltagsenhet. Att ej få företaga detta "studium" för en "vänskapligt sinnad makts" räkning, var att ej bli höfligt bemött eller att lida en oförrätt!

Peter förebar den dock blott såsom ett svepskäl, och egentliga orsaken till det beramade angreppet på svenska väldet angaf han ej långt efteråt till saxiske generalmajoren Karlowitz, som från Rava i egenskap af Augusts representant följde med tsaren till Moskva. Denne omtalade för danska sändebudet Heins (enligt dennes bref till Kristian V af d. 16 dec. 1698), att Peter sagt sig ha lofvat August hjälp mot upproriska undersåtar mot hjälp för det fall, att tsaren en dag finge krig med sina grannar; hvarpå han lät honom förstå, huru "pinsamt det kändes att vara *orättvist utesluten från hamnarne vid Östersjön*" och att det vore *"för att en dag få hämnas för denna orättvisa och för alla, hans förfäder tillfogade förluster",* som han på allt sätt i Polen ville understödja August samt försäkra sig om dennes vänskap!

Redan i juli 1698, hade Heins meddelat Kristian V, hurusom stämningen i ryska regeringskretsar gick i den riktningen: "då man med afundssamma ögon ser på de *förlorade Östersjöprovinserna,* skall man säkerligen alltid mer och mer försäkra sig om polske kungens vänskap för att desto säkrare kunna *bevaka sina intressen gentemot Sverge*" etc.

Tiden var nu kommen, då ett förbund kunde slutas mellan Danmark och Ryssland. Karl XII hade gjort sig till Holsteins bundsförvandt och arbetade som bäst för denne Danmarks fiende i England och Holland. Från Kristian V fick Heins i januari 1699ett förslag till förbund med Ryssland till skydd för bägges alla länder, rättigheter och öfverhöghetsanspråk och med skyldighet af ömsesidigt aktivt deltagande i ett utbrutet krig, utan att spörja om hvem som vore angriparen.

Sverge nämndes emellertid ej med öppna ord, hvarför Peter fordrade, att något särskildt skulle vara utsagdt om detta land. Så skedde i en hemlig artikel, och den dansk-ryska alliansen underskrefs af Kristian i juni och af Peter i augusti 1699. Peter dröjde därmed för turkiska krigets skull, och han förbehöll sig ock att ha fria händer, tills fred vunnits med Turkiet.

Förr kunde han ej angripa Sverge; det gälde ock att söka väl dölja de nya underhandlingarna för svenskarne.

I förbundet mellan Peter och August kom några månader efter mötet i Rava livländaren Patkul att spela en värksam roll. Denne hade i Stockholm på slutet af Karl XI:s tid framfört livländska adelns klagomål öfver reduktionen och som uppviglare dömts till döden, men lyckats fly; i Schweiz kom han i maj 1698 i förbindelse med Augusts minister Fleming, och genom denne kom han i oktober 1698 till hofvet i Dresden. Han försäkrade August, att den af svenska regeringen förtryckta livländska adeln skulle resa sig och Livland lätt återvinnas af Polen, så snart en polsk här nalkades, och han öfverlämnade i januari samt april 1699 utförliga betänkanden rörande ett stort krigsförbund mot Sverge. Enligt hans plan skulle riket anfallas af sina grannar, hvarvid Polen skulle taga Livland och Estland, Ryssland Ingermanland och Karelen samt Danmark underkufva Holstein och taga några af de till Sverge afträdda provinserna.

För Patkul var det väsentliga i hela företaget *Livlands* lösryckande från Sverge med Polens hjälp, och att landet, om det än blefve en del af Polen, tillika skulle bli en fri adelsrepublik såsom län af polske kungen. Han var angelägen, att Peter ej skulle bli herre öfver Livland, hvarför Peipus skulle stadgas som gräns för dennes välde. En hemlig sammansvärjning bildades i Riga (febr. 1699) mellan Patkul och ett antal missnöjda livländare, och i augusti 1699 undertecknade August och Patkul (för livländska ridderskapet) ett fördrag om Livland såsom blifvande län af polske kungen. Under antaget namn (Wallendorf) underhandlade Patkul i maj 1699 i Köpenhamn med de danska ministrarne om aktivt krigsförbund med August mot Sverge, men intet aftal kom då till stånd.Jfr C. Hallendorff: *Bidrag till det stora nordiska krigets förhistoria* (1897). I detta arbete finnes liksom i

samma författares afhandling *Konung Augusts politik 1700—01* (1898) viktiga nya materialier, hemtade ur svenska, danska och saxiska arkiv, för bedömande af det stora nordiska krigets början. Förbundetsafslutande påskyndades ett par månader senare af Karl XII genom hans ingripande i holsteinska tvisten. Härtig Fredrik kom i augusti 1699 öfver till Sverge och anropade Karl om hjälp under uppgift, att stämplingar förehades mot honom i Tyskland. Huruvida någon värklighet låg bakom, är tvifvel underkastadt, och enligt C. Hallendorff bar det hela "utseende af en intrig, iscensatt af den företagsamma holsteinska politiken." Karl XII besinnar sig ej, utan sänder strax svenska trupper från Wismar in i Holstein för att bistå med återuppförandet af de 1697 raserade skansarne. Denna utmanande handling af Karl måste naturligtvis anses som *casus belli;* och hvad härtig Fredrik beträffar, så hade han flere gånger yttrat, att han med flit velat genom sina fästningsbyggnader reta Danmark till krig.

Karl fattade sitt beslut alldeles ensam och utan att höra någon af rådsherrarne utom Piper; förutom denne och Oxenstjerna ogillade alla de andra hela krigsföretaget. Sverges bundsförvandter England och Holland ville afstyra detsamma, och Wilhelm III ville för motarbetande af Ludvig XIV:s förstoringsplaner påräkna de nordiska makterna som bundsförvandter. Underhandlingarna om tripelalliansen mellan Sverge, England och Holland afstannade, och man fordrade enständigt, att härtigen skulle upphöra med sina befästningsarbeten och att Karl XII skulle återkalla sina trupper. Båda vägrade dock.

Kristian V afled på denna tid (d. 25 aug.), och hans efterträdare Fredrik IV återupptog nu de af Patkul inledda underhandlingarna med August.

Den 25 sept. 1699 undertecknades i Dresden ett nytt fördrag emellan Danmark och Saxen, hvarigenom 1698 års allians förvandlades till ett anfallsförbund mot Sverge. Under tiden hade August upprepat sina försäkringar om vänskap mot Sverge och bedragit Wellingk, som från början af 1699 varit i underhandling om förbund. Wellingk hade fått spaning om underhandlingarna mellan August och Peter och rapporterade hem därom; men August visade sig så förtroendefull och lät ett nära förbund med Karl XII i hemlighet aftalas med Wellingk, hvarför denne kunde i en senare rapport meddela Augusts uppriktiga vänskap. Det aftalade förbundet kom dock ej till afslutande; det var blott ett knep.

***

August hade efter danska underhandlingarnas återupptagande afsändt Karlovitz och Patkul till Moskva för att påskynda en formlig allians med Peter, och fördraget därom undertecknades i november 1699. Vid underhandlingen om delningen af rofvet hade manförst svårt att afgöra hvem som skulle få Narva, då August enligt Patkuls råd ville ha Narova-floden som naturlig gräns mot Ryssland. Men Peter ville nödvändigt komma i besittning däraf för Rysslands handel, och August fick gifva vika.

1 fördraget utlofvade August, att han skulle med all kraft med-värka att åter skaffa tsaren fast fot vid Östersjön samt att därför göra ett infall i Livland och Estland, hvaremot Peter lofvade att sända honom hjälptrupper samt att, så snart han fått fred med Turkiet, själf anfalla Ingermanland och Karelen.

Märkas bör, att i alliansfördraget August förekom endast som kurfurste af Saxen, ej som Polens kung; han kunde ej utkommendera polska trupper utan polska riksdagens medgifvande, men detta hade ej erhållits.

Det gemensamma kriget skulle enligt Patkuls plan börja med Augusts anfall på Riga i början af följande år, och snart drog därför August saxiska trupper till Littauens norra gräns.

Det var, såsom tydligen synes, främst för att återeröfra Ingermanland, som Peter ville krig med Sverge; därigenom ville han bota gamla genom Sverge lidna förluster, bereda den ryska handeln en öppen väg till Östersjön och sätta sitt folk i beröring med Europas upplystare stater. Flere samtidiga källor ha meddelat, att Peter sökt genom fredliga underhandlingar om köp eller byte af Sverge komma i besittning af denna provins, men att Sverge nekat (Fryxell). Såväl Karl XI som Karl XII sökte emellertid att medelst ambassader och rika skänker hålla tsaren vid godt lynne och få bekräftelse på gamla fredsslut; den förre tillät Peter att i Sverge uppköpa de kanoner, som han sade sig behöfva för turkiska kriget, och lofvade honom ytterligare 300 sådana. Karl XII sände honom dessa, och dessutom skickade han honom dyrbara prydnader af silfver (10,000 lod) med en stor

ambassad, som i augusti 1699 kom till Moskva för att underhandla om Kardisfredens bekräftelse.

Ambassadörerna blefvo nu grundligt dragna vid näsan af Peter. Han hade intet emot att mottaga presenterna och villigt bekräftade han de sista frederna med Sverge, bedyrande heligt att hålla dem i hvarje punkt och att mot kungen af Sverge visa en fast och pålitlig vänskap (8 nov. 1699).

Året förut hade emellertid Peter ingått förbundet med August i Rava; i augusti 1699 hade han undertecknat den mot Sverge riktade traktaten med Danmark, och nu, 3 dagar efter bekräftelsen af de svenska frederna, undertecknade han den likaledes mot Sverge riktade alliansen med August!

Ryska sändebudet i Haag betygade inför svenska beskickningen tsarens ledsnad däröfver, att man misstänkte honom att vilja anfallaSverge: "tsaren sute på en tron, som i makt och anseende vore jämngod med hvarje annan. På så hög plats eftersträfvade han framför allt äran att vara ordhållig och att af sky hvarje ?iedrig gerning, som kunde honom i framtiden förevitas"!

Sedan August börjat kriget och ryska hären var på väg till lngermanland, lät Peter genom sina sändebud i Holland och England förklara sin ledsnad öfver nyss nämnda misstanke mot honom och försäkrade, att han ämnade orubbligt hålla den sist med Sverge afslutade freden. Han skref och tackade Karl XII för de skänkta kanonerna och omtalade, huru han ämnade använda dem mot turkarne — fast han i stället använde dem mot Sverge!

Då Karl XII stod på Seland vid krigets början, skickade Peter honom sändebudet Chilkow med ett bref, däri han bedyrade sin orubbliga vänskap för Sverge!

Eli rysk f. d. diplomat, som kallar sig P.

Vasil i, har i sitt arbete

Petersburgs sa lotiger kallat diplomatien för 11 trolöshetens konst11. Visst är, att tsar Peter vid brytningen med Sverge var en mästare i denna konst, och allt sedan hans tid har den

ej försummats i Ryssland.

Vare härmed ingalunda menadt, att så varit fallet endast i detta land. Peters högt [-värderade-] {+vär- derade+} vän saxaren August var honom lik i trolöshet, och på den

s. k. kabinettstiden förde många andra furstar dubbeltungadt språk för att med sina politiska maskinationer och sina allianser "för fredens skull" få fördelar, betrygga gjorda eröfringar eller hålla sig skadeslösa för begångna våldshandlingar.

Fig. 38. *Erik Dahlberg.*

August började det med de allierade öfverenskomna kriget mot Sverge med att utan krigsförklaring söka öfverrumpla Riga (febr. 1700). Några giltiga skäl för fredsbrottet funnos ej, Rigas utmärkte befälhafvare, den 75-årige Erik Dahlberg hade dock i tid

anat oråd och på eget beråd vidtagit försvarsåtgärder, så att de saxi-ska grenadierer, som man genom list i packslädar skulle införa i staden för att hålla en port öppen, blefvo gripna och den tilltänkta stormningen uteblef. Skansen Dunamiinde togs dock, och Riga blockerades. Livländska adeln höll sig stilla, till stor missräkning för August

Riga undsattes af en finsk här under Maidel, som dref en saxisk här under Paijkul tillbaka, samt en afdelning af svenska hären i Ingermanland under O. Wellingk. I juli ankom August med förstärkningar till saxiska hären, som vid en träffning blef till-bakaslagen, och därpå (10 augusti) började Rigas belägring.

Så fort Fredrik IV af Danmark fått underrättelse om Augusts infall i Livland, gaf han befallning om att angripa Holstein, och i mars 1700 ryckte en dansk här in i härtigdömet, besatte flere städer, förstörde de skansar, som voro under byggnad, och inneslöt huf-vudfästningen Tönningen, som till befälhafvare hade en svensk, J. O.

Banér.

Då Karl XII fått underrättelse om Augusts och Fredriks infall, föredrog han att först kämpa för sin svåger, hvarför han beredde sig att med svenska flottan möta den danska och föra en här öfver till Seland, hvarjämte han lät de svenska trupperna i Pommern i förening med hannoveranare och holländare rycka in i Holstein.

Som skattkammaren var tömd genom Karls häjdlösa slöseri på festligheter och gåfvor till svågern och systern Hedvig Sofia, gunstlingar o. s. v., utskref han nu liksom 1699 utan ständernas hörande en tryckande gärd och begärde ett inhemskt lån.

Då de unga nordiska kungarne stodo färdiga att börja krig med hvarandra, sökte England och Holland att både med lockelser och hotelser förebygga detta, ehuru förgäfves. De båda sjömakterna be-slöto då att göra ett hastigt slut på kriget och ingingo därför med Sverge ett förbund.

Med svenska flottan förenade sig i juli en engelsk-holländsk eskader i Öresund, hvarpå Karl XII värkstälde landstigningen af en svensk här på Seland nära Humlebäck, mellan Köpenhamn och Helsingör.

Under tiden hade fiendtligheterna i Holstein afstannat och hade Ludvig XIV lyckats förmå danske kungen till en konvention om stillestånd, hvarpå, då underrättelse kom om den svenska landstigningen på Seland, fred slöts i Traventhal,å. 8 augusti 1700. Oenom denna fred erhöll härtigen af Holstein-Gottorp erkännande af sin suveränitet och förband sig Danmark att ej understödja Sverges. fiender.Karl XII, hvars krigslystnad blifvit väckt, ville emellertid för egen räkning fortsätta kriget med Danmark, men förhindrades genom sina ministrars och Englands samt Hollands varningar.

Underrättelsen om den afslutade freden i Traventhal gjorde, att Auoust afbröt belägringen af Riga och begärde Frankrikes bemed-ling för fred med Sverge. Härpå ville dock ej Karl XII gå in; August skulle på annat sätt sättas ur stånd att bedraga genom sin trolöshet. Sedan fästningen Kockenhusen af saxarne tagits från Sverge, lät August sin här intaga vinterkvarter, under det han själf begaf sig till Varschau för att hålla riksdag.

Anländ till Pemau i Oktober, fick Karl XII veta, att saxiska hären redan aftågat, men att Narva i stället hotades af ryssarne, hvarför han tågade dit med sin här.

Peter hade d. 21 augusti utan krigsorsak förklarat Sverge krig, sedan fred med Turkiet slutits. Att Danmark afslutat freden i Traventhal, hade han då ej kännedom om. Peters krigsförklaring saknade alla giltiga skäl; häri anfördes bl. a. den förmenta oförrätten i Riga 1697. Qlad i hågen tågade Peter till Narva, dit han själf anlände d. 23 sept., beredande sig på en lättvindig seger.

Det hade dröjt nära en månad, innan man på svenska sidan visste något om Peters fredsbrott. Den första underrättelsen därom synes ha varit ett bref af den 12 sept. från Narvas guvernör H. R. Horn, som då skref till generalguvernören i Reval, att fiendtlighet utbrutit och att ryssarne redan voro i grannskapet, hvarför han bad om snar hjälp.

Utanför Narva lät Peter anlägga en dubbel rad af förskans-ningar och förläde där sin stora här. Hvarken Ivangorod eller Narva kunde under flere veckors beskjutning tagas, då de tappert försvarades af Horn, och slutligen kom Karl XII med undsättningen. Under det den ryska belägringshären räknade ungefär 40,000 man, uppgick den svenska styrkan, som nu ryckte fram mot Narva, blott till ungefär 8,000 man.

Underrättelsen om Karls ankomst med en svensk här värkade alldeles förvirrande på den intet anande Peter; förtviflad uppmanade han på det enträgnaste flamländaren hertig De Croy, som kommit till hans läger med ett budskap från August, att åtaga sig öfver-befälet, hvilket denne motvilligt gjorde. Därpå flydde Peter hals öfver hufvud inåt Ryssland, öfvergifvande sin här i det afgörande ögonblicket.

Trots den mödosamma marschen till Narva, blef svenska härens strax företagna stormning (30 nov.) af sådan värkan, att slaget var vunnet. Angreppet underlättades genom ett snöglopp, som slog ryssarne i ansiktet, så att de antågande svenskarne éj syntes; menframgången berodde dock väsentligen på öfverlägsenhet i ledning, disciplin och utrustning. Vid sidan af Karl XII voro svenska härens anförare O. Wellingk, Arvid Horn, K. Posse, Maidel,

Rehnsköld m. fl. utmärkta generaler. Ett förfärligt mördande egde rum och tusentals ryssar omkommo genom drunkning, då de sökte rädda sig genom flykt. Då ryssarne tillskrefvo utlänningarne nederlaget, mördade de somliga af dessa, hvarför De Croy o. a. utländska befäl-hafvare gåfvo sig i svensk fångenskap för att rädda sina lif.

Endast ett fåtal af ryska härens officerare lyckades genom flykt rädda sig ur fångenskap. I svenskarnes händer föll hela ryska lägret med allt, bl. a. 200 kanoner.

Karl XII ansåg tydligen allt ifrån slaget vid Narva kriget som ett slags sport, där han kunde fortsätta sina vilda jaktäfventyr. Med sin egendomliga gudsfruktan blandade han känslolöshet och grymhet, och han kunde därför några dagar efter slaget säga till A. Sparre om ryssarnes nederlag: “Största lusten det var att, när de

voro körda till bron och densamma gick sönder, så såg ut som i Faraos historia beskrifves, att vattnet snart med uppstickande män-niskohufvuden, armar och ben var betäckt, jämväl mycket hästar. Och då sköts efter dem som efter änder — enfin det har varit en obeskriflig lust att hafva fått se, huru Guds hand ögonskenligen visat sin allmakt att med en så liten makt slå och tvinga en så stor hop, som dessa barbarer voro.«

Huru stor segern vid Narva än kan synas, visst är, att den ej blef till någon nytta för Sverge och att den kan anses som första sådden till Peters skörd vid Pultava. Peter hemtade lärdom af nederlaget, men framgången var ej egnad att utveckla Karl och hans krigskonst. Hans strategi var i självfva värket ganska enkel, men den kom man nu att beundra, då den haft en lysande framgång, och Karls vilja blef nu äfven i krigsledningen allenarådande.

Den nedslagenhet, som efter slaget grep såväl August som Peter, hade bordt drifva Karl att sluta en fred, som kunnat bli synnerligen fördelaktig. Men hans håg var redan mer för krig än för fred, och han hade redan börjat lefva sig in i det lägerlif, som så mycket tilltalade honom. Hans egen här hade lidit mycket genom sjukdomar och brist, men därför var han känslolös; han tänkte ej på att det betryckta Narva behöfde hjälp, och lika litet frågade han efter Sverges bristande penningetillgångar.

Skulle emellertid krig föras, så är det tydligt, att riktigast varit, om Karl i Ryssland sökt fortsätta sina framgångar. Möjligheter att häruti lyckas saknades ej, och Piper, O. Wellingk och Stenbock yrkade ock, att så kraftigt och snabbt som möjligt förfölja de uppskrämda ryssarne in i deras land.Man bör erinra sig, att lugnet inom tsar Peters eget rike ännu ej var återställdt efter de sista årens skakningar och att man blott 3 veckor före hans nya krigs början uppdagade en sammansvärjning mot honom med anledning af hans nyheter med hänsyn till religionen, seder och bruk (dräktreformen m. m.). Vidare led ryska hären enligt Heins, Patkuls m. fl. samtidas berättelser af betänkliga brister, så att den måste i många väsentliga hänseenden reformeras, innan den kunde hoppas på framgång i strider med västerländska folk. Ryska artilleriet var i synnerhet efter sin tid; för dess transporterande gjorde man allmänt bruk af människor som dragare.

Peter hade visserligen snart en här på ungefär 50,000 man, men genom nya utskrifningar kort efter Narva-slaget hade Karl en här på ungefär 80,000 man, väl rustade. Ryska öfverbefälet var underhaltigt och till stor del tillfångataget, det svenska åter bestod af talrika de utmärktaste härförare. Därtill kom, att den lilla svenska hären vid Narva genom sin oemotståndliga tapperhet injagat sådan fruktan hos ryssarne, att Peter ej på länge skulle vågat föra dem i öppen strid mot en större svensk här. Ryssarne trodde fullt och fast, att svenskarnes seger berott på trolldom. Man bör ej förglömma, att ryssarne alltid gå till strid i den tro, att Gud särskildt hägnar «det heliga Ryssland«. Vid nederlag griper man därför till vidskepligheter. En krigsbön nedskrefs af presterna för att läsas i de ryska kyrkorna, och däri framställdes nederlaget såsom beroende på svartkonst och anropades skyddshelgonet S:t Niklas «att bära vår fana och vafa vår kämpe och befria oss från denna svärm af troll-karlar» etc.

Intet kunde vara mera välkommet för Peter än att Karl XII drog sig tillbaka till Livland och ej fortsatte kriget med Ryssland. Hastigt repade flyktingen från Närva mod och arbetade innan kort oförtrutet på stärkandet af sin här för att hämnas det lidna nederlaget.

Hvad beträffar möjligheten af fred med August, så bör man erinra sig, att Ludvig XIV genom sin senaste traktat med Karl XII var förhindrad att understödja Augusts krig i Livland, hvarför den mellan honom och August i

december 1700 afslutade traktaten bestämde, att Frankrike skulle genom sin medling söka åvägabringa en billig fred.

Frankrikes mål med att stifta fred i Norden var, att August, och möjligen äfven Sverge, skulle gå dess ärenden på annat håll. För detta mål skulle den franska medlingen lätt ha uppoffrat Rysslands intressen.

I Polen gick en stark opinion i samma riktning; många polacker hade ogillat Augusts krig med Sverge och önskade ett snartslut därpå, i synnerhet som de hyste allvarsamma bekymmer för Augusts hemliga planer på absolutismens införande i Polen. Också beslöt landtdagen i Stor-Polen i början af 1701 att en deputation skulle hos kungen fordra, att “fred skulle slutas med Sverge“.

I ett betänkande öfver den saxiska politikens tänkbara olika utvägar från februari 1701 (innan Peter och August träffats i Birzen) tvifvelsutan af Augusts minister Fleming, hänvisas som svar på frågan, om kriget i Livland skulle fortsättas, på kungens resurser: "obetydligt förråd af penningar, total brist på magasin, truppernas sold delvis resterande, ytterst ringa utsikt att kunna med framgång rekrytera"; och därpå förklaras: "därför vore bättre att genast rikta all uppmärksamhet på att blifva kriget kvitt än att, fortsättande det, mer och mer blotta sin vanmakt".

Författaren förklarar dock, att "annorlunda stälde sig emellertid utsikterna, om ett kraftigt understöd kunde påräknas ifrån tsarens sida". •)

Karl afvisade de förslag till fred med August, hvilka såväl svenska rådsherrar som utländska sändebud framstälde, och han frågade ej efter, att polska riksdagen vägrat deltaga i det krig August börjat såsom kurfurste af Saxen.

Från änkedrottningen, rådet och landskapens befolkning sändes redan nu liksom framdeles skrifvelser med enträgna böner, att Karl skulle sluta fred med August för att kunna bekämpa Peter, men intet kunde afvända hans föresats. Karls närmaste man i regeringen Piper uttalade i bref till Sverge sin oro»öfver 'hans* omed-görlighet, och denne i förening med Rehnskiöld och Wejllingk samt Frankrikes sändebud förestälde Karl 1701 faran, att på en gång ha krig med både Ryssland och-Polen. Holland och England varnade likaledes. Franska sändebudet skref bl. a.' om Karl: "Här rättar man sig icke efter skäl och förnuft; man tänker icke på någonting annat än krig. Konungen vill nödvändigt slåss.“

Karl ville snart ej vidare höra på några medlingar, utan visade bort alla främmande sändebud från sitt läger.

Angelägen att under nya förhållanden fortsätta kriget med Sverge, sände Peter, som hade skäl att frukta att stå ensam i den strid han börjat, till August i december 1700 två särskilda kurirer, för att sammanträffa med honom. De hade därpå i slutet af februari 1701 ett nytt möte å slottet i Birzen, en liten stad i guvernementet Kovno, sedan August förut framstält förfrågningar rörande tsarens förmåga att fortsätta kriget och, i så fall, yrkat på betydande hjälp för egen räkning. Vid detta nya möte förnyades dryckesorgierna i Rava, och

*) Jfr C Hallendorff: Konung Augusts politik åren 1700—01 (1898).knöts vänskapen mellan Peter och August allt starkare. Tsaren var villig att uppfylla så godt som alla Augusts fordringar, och i det förnyade aftal, som nu träffades rörande krig med Sverge, förband sig Peter att ställa 15—20,000 man jämte fältartilleri och ammunition till Augusts förfogande. Förutom fältartilleri skulle ock ryska rubeln rulla bland Augusts undersåtar; han fick nämligen af Peter 20,000 rubier för att belöna tjänstvilliga polska senatorer.

Till gengäld lofvade August att uteslutande använda sina härar till att göra den gemensamma fienden Sverge all upptänklig skada och att i Estland och Livland utföra ett så kraftigt angrepp, att Peter ostörd kunde operera i Ingermanland och Karelen.

*

*

Karl XII:s felaktiga krigspolitik efter slaget vid Narva, då han envist under flere år underhöll den onyttiga och för

Sverige såväl som för Polen utmattande striden mot August, var första anledningen till Östersjöprovinsernas och Finlands förlust. Karl hade strax vid det stora nordiska krigets början låtit utkommendera större delen af de finska regementena till Estland och Livland, så att Finland nästan utblottades på soldater.

Endast 6,000 man under Kronhjort blefvo vid en ny utskrif-ning af manskap • beordrade till Kexholms län och Ingermanland att försvara landets tröskel. Befolkningen i Ingermanland gjorde på eget bevåg plundringståg öfver ryska gränsen, och då Kronhjort, sedan han vid dödsstraff förbjudit sådana, begärde Karl XII:s städ-fästelse på denna befallning, svajade kungen, att han "intet funne, att de hafva förtjent något straff härföre, utan ville hafva dem fritt lämnadt att härja och bränna det mesta de kunde« (1700). Peter hade börjat kriget på detta sätt. Hans soldater föste en gång en stor skara bönder in i en träkyrka och uppbrände därpå denna jämte de instängda människorna. Med stöd af Karls tillåtelse utsände man nu en mängd ströfkårer, hvarigenom kriget på ömse håll fick en grym och ödeläggande karaktär.

Karl XII ville blott genom plundringståg betäcka sin egen rygg och försummade en omtänksam såväl offensiv som defensiv krigföring i denna viktiga gränstrakt, under det han förvånade verlden med sina bragder i polska kriget. Försvarsåtgärderna voro alltför otillräckliga för att kunna motstå ett allvarsamt angrepp, hvilket snart skulle visa sig. Ryska generalen Scheremetjef slog svenskarne i Livland vid Erastfer (dec. 1701) och Teilitsa (juli 1702), hvarefterMarienburg intogs och Livland blef ett rof för ryssarnes plundringar. Den ryske generalen skref till Peter, att man gjort ett sådant byte, att en ko såldes för 9 kopek, en fullvuxen människa för 10—12 och ett barn för endast 1 kopek!

Nu vände sig Peter med all makt mot Ingermanland; sven-skarne fördrefvos från Ladoga och 11,000 ryssar tågade härjande och brännande först till Nyenskans och sedan till Nöteborg, som nödgades gifva sig (1703). Peter, som väl insåg vikten af denna plats, gaf den nu namnet Schlusselburg, då den blef nyckeln till Ladoga. Sedan Nyenskans äfven fallit i ryssarnes händer voro de herrar öfver Nevafloden, och sedan det gamla svenska fästet förstörts, grundläde Peter något nedanför den stad, som skulle bli rikets medelpunkt: S:i Petersburg.

Nu hade Peter afskurit Estland och Livland från det öfriga svenska väldet och slagit sig ner vid själfva portarna till Finland. Här pågingo väl en tid skärmytslingar och försökte Kronhjort att hota tsarens byggnadsföretag vid Nevan, men utan framgång. Peter uppförde befästningar till sin nya hufvudstads skydd, bl. a. Kron-stadt. Men Karl XII tänkte ej på faran på detta håll och insåg ej nödvändigheten att skynda till Finlands och Ingermanlands försvar, utan beherskades fullkomligt af sitt envisa beslut att rycka polska kronan från Augusts hufvud. Visserligen sände han Maidel att öfvertaga befälet efter Kronhjort, som skildes därifrån, men hjälpmedlens otillräcklighet och ledningens bristfällighet gjorde alla bemödanden fruktlösa. På denna tid funnos blott 5,000 man till Finlands försvar.

Peter vände sina stridskrafter 1704 mot Dorpat, Narva och Ivangorod, som alla intogos trots svenskames tappra försvar, och tsaren kunde nu förklara, att "Narva nu var hämnadt". I Narva och Ivangorod fick Peter som krigsbyte 432 kanoner, 11,200 musköter och 35,000 kanonkulor; 1,725 fångar gjordes.

Ingermanland, Estland och Livland, hvilkas eröfring nu var betryggad, hemsöktes af fruktansvärda härjningar af ryssarne. De rysligaste grymheter mot befolkningen begingos, och största delen af det arbetsföra folket bortsläpades i träldom. Snart fans ingenting oförstördt.

I Kurland visste dock Af L. Lewenhaupt att länge hålla ryssarne stången; han slog dem i flera drabbningar, och de ledo ett svårt nederlag 1705 vid Gemäuerthof. Lewenhaupt måste dock inskränka sig till att skydda Riga under de följande åren.

Ännu på denna tid voro ryssarne betydligt underlägsna svenskarne i krig. Peter arbetade dock oförtrutet på förbättrandet af sin härordning, och då det ryska befälet visade sig ej vara sin uppgiftvuxet, inkallade han officerare och tekniker från utlandet. Åren 1705—07 var Peter upptagen med omfattande militära och ekonomiska reformer i sitt rike, och frukterna skulle snart visa sig, då han åter skulle möta Karl XII i fältslag.

Svenskarne försökte flere år att förstöra tsarens nya inrättningar i det eröfrade landet, men de drefvos ständigt

tillbaka. För att skydda sin hufvudstad för anfall från finska sidan började Peter 1705 att gå anfallsvis till väga. Han förde en här på 20,000 man öfver gränsen och belägrade Viborg, som dock denna gäng räddades, då finska friskaror afskuro ryssarnes förbindelser.

Befälet lämnades nu dessvärre till landshöfningen i Viborg Lybecker, som trots sin oduglighet åtnjöt Karl XII:s fulla förtroende, och genom honom tillskyndades snart ryssarne nya fördelar.

Krigsstyrkan i Finland ökades till 14,000 man och 3,000 fångna saxare sändes från Sverge för att instickas i finska arméns leder. Men fattigdom och missväxt gjorde i förening med Lybeckers oförmåga, att ryssarne vunno allt flere framgångar och plundrade samt brände flerstädes, bl. a. Borgå (1707).

Lybecker skulle 1708 hämna dessa ödeläggelser samtidigt med Karl XII:s inträngande i Ryssland från Polen, och fördenskull hade Karl gifvit honom i uppdrag att intaga fästningarna i Ingermanland. Lybecker lät sig emellertid narras af ryssarne — genom rykten om en antågande här på 40,000 man — och uppbrände därför sin tross samt dödade alla arméns hästar, 5,000 till antalet, hvarpå han inskeppade manskapet samt återvände till Finland. Anklagelserna mot Lybecker ville Karl ej höra på, utan gaf statskontorets kommissarier skulden för denne gunstlings misslyckade tåg.

*

*

Efter slaget vid Narva beslöt Karl att taga vinterkvarter i Livland för att våren 1701 vända sig mot August. Denne hade under tiden förgäfves sökt förmå polska republiken att deltaga i kriget mot svenskarne, och då han ej lyckats få fred med Karl XII, slöt han sig åter till tsar Peter vid mötet i Birzen.

Då Karl XII:s plan var att öfvergå Dtina, träffade Dahlberg och C. M. Stuart utmärkta förberedelser därför; och ehuru August hade en här på 29,000 man, saxare och ryssar, att möta svenska hären, som räknade ungefär 18,000 man, lyckades Karl att under en häftig strid värkställa öfvergången öfver Düna d. 9 juli 1701. Fiendens förlust var stor: 1,000 döda, 1,500 sårade och 1,000 fångna samt artilleri, tross och rika förråd af proviant. Ryssarneflydde hem till sitt land och saxarne vågade ej stanna förr än de kommit in i Preussen. Fruktan för svenskarne och deras oförvägne kung ökades ytterligare. Hela Kurland låg öppet för svenskarne, och dess hufvudstad Mitau togs strax därpå i besittning utan motstånd.

Då Kurlands härtig, som var vasall till Polen, lämnat August hjälp vid Duna-slaget, ryckte Karl XII in i landet, borttog dess fästen och utpressade dryga gärder af befolkningen. Här stannade han med sin här i vinterkvarter för att följande år gripa sig an med Augusts afsättning från polska kungavärdigheten, som Karl nu öppet påyrkade. Han förberedde sitt folk för kommande strider med vapenöfningar och predikningar, och med tanken på de vunna segrarne och i förhoppning om kommande föreskref han som pre-dikoämne vid en högtidlig gudstjänst en gång Josua b. 23 kap., 9 —11 v.: “Så skall Herren fördrifva för eder stort oeh mäktigt folk; och ingen har kunnat stå eder emot allt intill denna dag. En bland eder skall jaga tusen; ty Herren eder Gud strider för eder, såsom han eder sagt hafver".

Karl började från denna tid, trots åberopandet af Guds särskilda bistånd, en likaså barbarisk som oförnuftig politik gentemot ej blott August, utan ock, hvad värre var, polackerna. Den utvisar en fanatisk blindhet och ogillades af de flesta statsmän på den tiden; den kan ej heller af någon historisk analys försvaras.

Såväl franska, engelska och holländska sändebuden, hvilka voro med i Karl XII:s läger, som hans ministrar och generaler, Piper, Rehnsköld, Wellingk m. fl. gjorde redan i jan. 1701 flere försök att få honom benägen för fred och förestälde honom, att ett fortsatt krig med såväl August som Peter skulle få de farligaste följder. Men Kårl förklarade, att han aldrig kunde tro" den menedaren August" och ville således ej sluta fred med honom.

August hade bland de polska magnaterna flere fiender, som önskade, att om möjligt aflägsna honom från polska tronen, och i jan. 1701 kom, på tillskyndan af svenska sändebudet i Varschau, från åtskilliga af dem en skrifvelse till Karl med framställning om Augusts afsättning och upphöjandet af prins Jakob Sobieski (Johan Sobieskis son)

på polska tronen.

Kort efter öfvergången öfver Duna ingick Karl ett aftal med släkten Sapieha — länge en af de mäktigaste i Littauen, men på senare tiden bragt i trångmål af motståndare — rörande Augusts afsättning.

Den inflytelserikaste bland Augusts motståndare, ärkebiskopen af Gnesen, polska kyrkans primas Mikael Radziejowski (son till H. Radziejowski, Karl X Gustafs bundsförvandt), skref emellertid tillKarl XII, då han gått öfver Duna, ifriga uppmaningar att ej rycka in i Polen, som gerna ville behålla freden med Sverge. Karl svarade i ett bref bl. a., att då August velat tillrycka sig enväldet i Polen "finnes till att förekomma en dylik olycka näppeligen något [bättre medel än att af sätta honom från tronen. Härpå beror både Polens och Sverges lugn, hvarför vi böra med all ifver bringa ett sadant förslag till värkställighet". Karl sände nu enahanda skrif-velse till polska riksdagen.

Från Sverge kommo många föreställningar mot Karls plan jämte ifriga uppmaningår till en snar fred. Men Karl lät sig ej rubbas i sin föresats, och då Sapieherna ifrigt yrkat på hans inblandning i Polens angelägenheter, drog han i slutet af 1701 in i Littauen för att understödja dem, hvarigenom han sålunda uppträdde fiendtligt inom polskt område.

August uppmanade nu polska riksdagen till krig mot Karl XII; men den var ej hågad därför, utan beslöt i stället att afsända en beskickning, som skulle uppmanna Karl att lämna landet; i annat fall finge han polska republiken till fiende. Då August ej kunde förmå polska republiken till krig med Karl XII, inlät han sig i stället i underhandlingar med honom om en särskild fred dem emellan och detta på ett för den polska nationen förolämpande sätt,

I Hans f. d. älskarinna den ansedda grefvinnan Aurora Königsmark åtog sig att vara hans ombud; men då Karl XII vägrade mottaga henne, sände August en kammarherre med nya fredsanbud jämte [växlar å stora belopp för att söka muta dem, som troddes öfva inflytande på den svenske kungen. August lät i detta anbud förstå, att han var benägen att af träda vissa delar af Polen! Karl förblef dock obeveklig.

Aurora Königsmark tillhörde den gren af den från Branden-burg härstammande Königsmarkska ätten, som inkom i Sverge under 30-åriga kriget. Hon var bland Nordens kvinnor den skönaste på sin tid, och, framgången af en hjältestam, lågade hon för allt ridderligt och storsinnadt. En beundrare skref om henne, att hennes kroppsliga skönhet var underlägsen glansen, som spreds kring hennes ande, att allt var den högsta harmoni, att allt måste uppfylla den känslolösaste med saliga känslor". Hon hade fått en lärd uppfostran, besatt djupa historiska studier och vidsträckt politisk blick; dessutom gjorde hennes poetiska begåfning henne till författarinna. Oegennyttig och ädelmodig till hjärtelaget, leddes hon aldrig af hämndbegär trots motgångar, som mötte henne.

Reduktionen under Karl XI hade betydligt förminskat släktens rikedomar; och då en bror, som var i saxisk tjänst, blifvit mördad i Hannover, begaf sig Aurora jämte sin syster till August i Dres-den (1695) för att söka hans hjälp till utfåendet af arfvet efter brodern. Hon fångades nu i Augusts garn och var en kort tid hans älskarinna eller till 1696, då hon med honom födde en son, den rikt utrustade fältherren grefve Moritz af Saxen. Öfvergifven af den flyktige kungen bibehöll hon alltid sin värdighet och fann inga fiender, blott vänner vid hofvet. Hon var ock alltid högt aktad såväl af Augusts gemål och mor som af kungen själf och vid främmande hof åtnjöt hon stort anseende. Den svaghet, som man kunnat förebrå henne genom förbindelsen med August, försonade hon

genom ett ädelt af konster förskönadt lif. För Karl XII hyste hon en tid stor beundran.

Hon blef 1700 s. k.

"prostinna" i Quedling-burgs jungfrustiftelse 1 (som 1698 öfverlåtits af August till Brandenburg) och fick titeln ^madame« med furstlig rang.*) Första anledningen till hennes besök i Karl XII:s hufvudkvarter i I Kurland var enskilda angelägenheter, eller reglerandet af familjens eko-1 nom i, då hon och sysko- j nen hade gods i Svergel och tillika fordringar, till en del af kungliga famil-! jen, samt nådeansökanj för sin svåger Lewen-

Fig. 30. Aurora Königsmark. haupt, SOm Varit i polsk j

tjänst. Då August fick

höra, att hon var på väg till Karl, bad han henne att äfvenJ ledes bli hans förespråkerska rörande erbjuden fred. Karls omgif-| ning, främst Piper, önskade framgång åt hennes företag och mången 1 trodde hon skulle lyckas, då, såsom Adlerfeld säger, hennes klokhet och förstånd voro så utbildade, att få diplomater kunde därmed jämföras. *) Jämf. Das galante Sachsen (1735) af K. L. v. Pöllnitz och Denk- j wiirdigkeiten der Gräfin Maria Aurora Königsmark af D:r F. Cramer (1836). j

Ungefär 7 år hade förgått, sedan Aurora Königsmarks förbindelse med August upphört, hon var nu 34 år gammal, och det kan ej betviflas, att hon handlade af upphöjdt nit för fredens sak samt att hon icke, såsom man i allmänhet tyckes ha velat antaga, trott sig skola med behagets konstgrepp bedåra den 19-årige kungen, hvars karaktär hon kände väl till. Under ett par månader uppehöll hon sig vid hans hufvudkvarter, men sökte förgäfves att få audiens hos Karl; och då hon en gång vid ett möte på en väg steg ur sin vagn och vördnadsfullt gjorde sin helsning, tog han blott af sig hatten, vände om sin häst och försvann.

I flere skrifvelser till Karl försäkrade hon, att hennes uppdrag var af största vikt för hela Norden och att hon blott önskade ett sammanträde mellan de båda kungame, som efter hennes tanke otvifvelaktigt skulle släcka krigslågan, och att, om Karl åsyftade landvinningar, desamma snarare kunde ernås på fredlig väg genom ett personligt möte än genom fortsatt krig.

Liksom Karl bar ett pansar på bröstet, så synes det, som om hade han ett hjärta af järn i detsamma. Han var känslolös äfven för det upphöjdt mänskliga hos Aurora Königsmark, men trodde sig ledas af en högre vishet, fast ingen begrep sig på den.

Från polska riksdagen kommo därpå i mars 1702 fredsanbud med en beskickning, som hade i uppdrag att framhålla för Karl, att han "borde för det började kriget söka skadeersättning af kurfursten af Saxen, ej af konungen af Polen, ty detta rike hade ej med saken att göra". Som vilkor för underhandlingen fordrades, att Karl genast skulle utrymma ej blott Polens-område, utan ock Kurland samt återbetala alla gärder han utskrifvit.

Karl ville ej heller inlåta sig på underhandling med denna beskickning, och i en allmän kungörelse uppmanade han polackerna att " mottaga honom som en vän, den där kommit blott för att skydda republiken. stödja dess vacklande frihet, upprätthålla dess statsförfattning och rättigheter samt tillintetgöra de stämplingar efter envälde, som kung August förehaft tvärtemot sin kungaförsäkran".

Karl, som dragit in allt flere svenska trupper i Littauen, bröt med sin här upp i slutet af mars 1702 för att tåga mot Varschau. Först efter fem veckor behagade han ändtligen gifva de polska ombuden företräde, sedan de förödmjukats genom den länga väntan, därunder de måst följa efter Karl på hans fortsatta tåg genom Littauen. Han afböjde emellertid deras fredsanbud; afsattes August, ville han ingå fred och förbund med den polska republiken och dess nya kung; i annat fall var han dess fiende!

Karls närmaste: Piper, Rehnsköld, Liewen, Stenbock m. fl. af-rådde honom att inlåta sig i detta nya krig, och Stenbock fram-höll dessutom orättvisan i ett fiendtligt uppträdande i Polen, som ej brutit freden med Sverge och hvars riksdagsombud uttryckligen begärt att få bibehålla denna fred.

Den åldrige kanslipresidenten B. Oxenstjerna skref till Karl ett bref, däri han på det högsta afrådde ett krig med polackerna och vidhållandet af beslutet om Augusts afsättning såsom sårande för polackernas stolthet. Han föreslog i stället förlikning med August och polackerna och därpå gemensamt krig mot Ryssland.

Karl XII förblef dock döf för alla dessa föreställningar. August skulle afsättas, detta hade blifvit en fix idé hos honom. August hade gifvit allt för många bevis på sin trolöshet, och Karl skulle alltid i honom finna en fiende, och därför måste han störtas från tronen — i denna trånga krets rörde sig Karls tankar. Men han kunde ju ha sagt alldeles detsamma om Peter, som sannerligen ej stått tillbaka för August i lögn och trolöshet, utan t. o. m. öfverträffat honom, särskildt gentemot Sverge. Hvarför kände sig Karl ej manad att företrädesvis straffa tsaren? Emedan han en gång för alla var beherskad af idén om Augusts afsättning.

Denna gjorde honom blind ej blott för faran från öster, utan ock för den omständigheten, att han vid genomförandet af sin föresats att af sätta August och med sin här ockupera Polen började ett lika orättvist krig, som August förut börjat mot Sverge och hvarför denne ju skulle straffas.

Scheremetjefs seger vid Erastfer i Livland (30 dec. 1701) hade bort föra Karl från tanken att fördjupa sig i Polen. Ett halft år senare inföllo ryssarne i Livland och slogo svenskarne vid Teilitsa (12 juli 1702), hvarpå de härjade landet på ohyggligaste sätt. Byarne plundrades och brändes, kvinnorna våldtogos och flere tusen invånare fördes till Ryssland och såldes som slafvar. Från det olyckliga folket kom den bittraste klagan och de enträgnaste böner om hjälp till Karl; men förgäfves.

Sedan Karl XII beslutat att tåga vidare in i Polen, och sedan han utan motstånd besatt Farseka» samt kräft en brandskatt af dess invånare, öppnades nya underhandlingar med Radziejowski, som jämte liktänkande polacker framför allt önskade fredens bevarande och ej ville befatta sig med Augusts afsättning, hvarför han ej kunde förmås att sammankalla en riksdag för detta ändamål. Då tågade Karl söderut för att uppsöka August, som begifvit sig till Krakau, för att tvinga honom till tronafsägelse. August lyckades nu att förutom sina saxiska trupper få en polsk styrka till sitt stöd. Vid byn Klissov (södra Polen) kom det nu till sammandrabbning (9 juli 1702), och här blef August slagen af Karl, fast hans här var dubbelt starkare.Kort därpå tågade Karl till Krakau, där han och Stenbock genom en djärf öfveVrumpling satte sig i besittning af slottet, hvarpå en svensk besättning inlades i staden, och en betydlig gärd lades på densamma.

Den af August under tiden sammankallade polska riksdagen i Sandomir uttalade sig visserligen för honom, men yrkade främst på fred, hvarför en ny beskickning sändes till Karl XII för att underhandla därom. Förhärdad i sin fixa idé, vägrade Karl äfven nu att mottaga beskickningen.

August framstälde nu för Karl genom österrikiska sändebudet Zinzendorff återigen ett fredsförslag för egen del, innehållande stora medgifvanden; ehuru det ifrigt understöddes af Piper, A. Horn, Rehnsköld och alla andra de mest framstående i Karls omgifning, blef dennes svar oföränderligen detsamma som förut; beslutet att afsätta August stod ej att rubba.

Hösten 1702 sändes Stenbock med 2,500 man till Galiziens östliga del för att indrifva penningar och förråder samt tvinga där-varande adel att förklara sig mot August. Enligt Karls egna föreskrifter skulle Stenbock härvid ej sky plundring och brand. Redan alldeles förvildad af kriget och förglömmande, att målet var att straffa August, ej polackerna, skref Karl i ett bref till Stenbock bl. a.: »Jag hoppas, att I snart återigen kunnen klappa ur polackerna en bra summa penningar till härens underhåll. — — Alla polacker, som I kunnen räcka, skolen I tvinga att godvilligt eller motvilligt följa med oss; eller ock förstöra dem så, att de minnas, det Måns Bock varit där. I måsten göra eder bästa flit att utpressa, klå och skrapa ihop det mesta I kunnen».

På 2 månader hade Stenbock anskaffat 60,000 kr. i penningar samt guld och silfver till ett värde af 30,000 kr. förutom kläder m. m. Stenbock »marscherade med facklan i hand», såsom han själf skrifvit, och när en by ej betalte, antände han den genast, hvarvid väl ock hände, att en del af invånarne brunno inne (F. F. Carlsson). Denna utpressning måste naturligtvis stämma landets inbyggare mot svenskarne och komma dem att undra hvad sorts människa Karl XII var, som nyss förut uppmanat polackerna att mottaga honom »som en vän».

Hela invasionen i polska riket hänvisar i självfva värket på en abnorm sinnesbeskaffenhet hos Karl XII, hvilkens framgångar vid Narva och Duna tydligen kommo att allt vidare utbilda det herskarevan-sinne, som väsentligen grundlädes, då han endast 15 år gammal sattes på Sverges tron för att styra riket efter sin egenmäktiga vilja.

Karls beteende var så orimligt, att Piper i Krakau i augusti 1702 måste våga ett försök att ändra hans håg genom en lång skrif-velse. Gentemot hvad Karl ständigt — som ett automatiskt talesätt — upprepade till sitt försvar, att han "satte sifi förtröstan till Gud och sin rättfärdiga sak", framhöll Piper, att det ej vore kristligt att bära inom sig ett oförsonligt hat och att då skadestånd och säkerhet erbjödos af August, så vore Karls sak ej mera en rättfärdig sak.

På den tiden kom underrättelse om, att ryssarne slagit sven-skarne under Schlippenbach i Livland och på det

ohyggligaste härjat landet samt bortfört tusentals inbyggare i fångenskap. Underrättelsen väckte i Karls läger en liflig harm; hela hären önskade få lämna Polen och angripa ryssarne, och denna önskan blef vid ett krigsråd af generalerna framstäld. Karl gaf blott i få ord ett afböjande svar. Den besynnerlige kungen, som sålunda på intet vilkor ville afstå från sin plan mot August, sökte nu fred med Peter — för att möjligen rädda Östersjöprovinserna — och han nedlät sig att (genom Jakob Sobieskis biktfader) begära biträde af Patkull

Men af denna fredsmäkling vardt intet; Peter fortsatte sina härjningar och eröfringar i Östersjöprovinserna och var öfverlycklig, att Karl lät sig kvarhållas i Polen af sin fixa idé.

*

*

Karl XII vistades med sin här i södra Polen ej mindre än 8 månader* därunder polackerna mer och mer uppretades mot sven-skame på grund af deras utpressningar. Omsider drog han mot norr, och i april 1703 slog han en polsk här vid Pultusk.

Under tiden hade på Augusts kallelse polska adeln samman -trädt till ett möte i Marienburg; här försäkrade ombud för polska kronhären August om dess trohet och beslöts, att hela adelsupp-bådet skulle kallas i vapen, men tillika att en ny beskickning, skulle sändas till Karl XII för att framhålla polska republikens benägenhet för fred, utan att den dock ville öfvergifva sin kung.

Karl förklarade denna gång, att han, så snart en * laga ordning utlyst allmän polsk riksdag sammanträdt, vore villig att fästa afseende vid dess förslag till säker vänskap mellan Sverge och Polen. Betecknande för Karls krigiska håg är, att fiendtligheterna fortsattes.

Karl tågade till Thorn, som nu var Augusts viktigaste stödjepunkt; efter en långvarig belägring intog Karl den starkt befästade staden (oktober 1703), hvarpå den ålades en brandskatt af 100,000 kr. Hade polackerna varit eniga, skulle Karl XII framför det belägrade Thorn ha varit förlorad, ty svenskarnes förbindelser med Sverge voro afbrutna, och i Polen voro de herrar blott på de ställen,som höllos besatta af dem. Men Karl hade understöd af Stor-Polen, Sapieherna, Polens primas och de af August kränkta elementen.

Karl blef allt grymmare gentemot de polacker, som ej ville öfvergifva sin laglige kung, och förvirringen samt urartningen på grund af herskarevansinnet framträdde allt mera. Till Rehnsköld skref han 1703 i flere bref bl. a.: "I skolen i edra kvarter taga

ut, tills icke det bitter sta mer är igen; och de, som man har någon orsak att näpsa, böra antingen- med brand förstöras eller ock med

pålagor så öfverhopas, att icke det ringaste blifver kvar.------Den

ort, där något anfall göres mot svenskarne, måste brännas, invånarne

må vara skyldige eller ej.-------De invånare, hvilka i ringaste mån

äro misstänkta att hafva visat oss någon otrohet (!), böra strax på halfva bevis hängas, så att de må med fruktan besinna, att om man begynnar leken med dem, så skonas ej barnet i vaggan (!). — — Eljest i hafva vi intet stort att berätta, utan vi må braf och låta också bränna hvarje ort, där fienden visar sig. Nyligen har jag sålunda bränt upp en hel stad och hängt borgarne. Jag marscherar allt ännu så sakta marsch och äter på en ort, så länge där finnes något, på det ingen ort måtte slippa att föda oss q. s. v. *)

Sålunda härjade och utsög Karl det land han ville befria och få till bundsförvandt mot Ryssland.

I den förtroligare korrespondensen mellan Piper och Polens primas framträdde tid efter annan tanken på en svensk-polsk allians mot Ryssland, och då, såsom danska sändebudet Meuschen intygat, étt inrotadt hat till ryska nationen fans hos polackerna, skulle en sådan allians säkerligen lätt ha egt rum. Detta framgår af en skrif-velse från primas till Piper (1703).

Att polackernas motvilja mot Ryssland ej beaktades, berodde dels på Karls egensinne, som dref August i Rysslands armar, dels på Augusts machiavellism, som gjorde att många polacker liksom Karl ej kunde sätta tro till hans ord. Häraf drog Peter fördel och häraf hotades Polens tillvaro och Sverges storhet.

Peter, som under tiden vid Östersjön vunnit stora framgångar och nått Polens gränser, insåg ganska väl, att såsom ett nödvändigt vilkor för varaktigheten af hans framgångar vid Östersjön likasom för fortvaron af hans inflytande öfver Polens västra länder det var af största vikt, att Karl med sin här bl ef ve fasthållen i Polen.

Peters planer fordrade således att icke låta Saxens och Polens motstånd alltför hastigt upphöra, utan att underhålla det, äfven med uppoffring af egna tillgångar, för att så länge som möjligt hålla

*) Se Konung Karl XII:s egenhändiga bref, samlade och utgifna af Ernst Carlsson, 1893.svenskarne på behörigt afstånd från de eröfringar från Sverge, som Peter ännu hade att göra.

August, som hvarken frågade efter polackernas motvilja för Ryssland eller juridiskt sanktionerade handlingar, skickade i september 1703 ombud till Peter, hvilken åter i djupaste hemlighet afsände Patkul till Varschau.

Förhandlingarna mellan Patkul och August förde till det önskade resultatet och omsider fick danska sändebudet genom en entusiastisk skrifvelse från tsarens agent följande underrättelse: "Gud

vare tack, i går kom fördraget mellan tsar Peter och konung August till stånd". På grund af detta fördrag förpliktade sig August att uppbringa sin armé till 24,000 man, hvartill Peter skulle lämna nödiga penningemedel. Tillika skulle för öfverenskommelse om närmare detaljer ett hemligt kabinettsråd hållas, hvari Patkul skulle representera tsaren. Denna rådplägning försiggick också, och ett hemligt fördrag åvägabragtes mellan tsaren och August och undertecknades d. 12 okt. 1703; detta fördrag tjänade till grundval för det senare fördrag, som d. 30 aug. 1704 afslöts i Narva mellan tsar Peter och den i den polska republikens namn uppträdande vojvo-den T. Dzialynski.

♦ I

♦

I Stor-Polen hade, såsom vi sett, Karl XII sitt mäktigaste parti; här bildade sommaren 1703. ärkebiskop Radziejovski i förening med Stanislaus Leczinski, vojvod af Posen, en konfederation, riktad mot August och hans parti. Karl XII tog konfederationen i sitt beskydd; Rehnsköld intog Stor-Polens förnämsta stad och fästning Posen, hvarigenom förbundet fick en fast militärisk stödjepunkt. Sedan Karl XII tagit Thorn, slöto sig flere vojvodskap ej blott i Stor-Polen, utan ock i Masovien och polska Preussen till konfederationen. Nu fann Karl tiden inne att söka genomföra Augusts af-sättning och uppmanade i ett öppet bref (i december 1703) de polska ständerna att till Polens kung välja prins Jakob Sobieski.

På kallelse af Radziejowski sammanträdde en riksdag i Varschau i januari 1704 "för att skaffa fred med kungen af Sverge", och sedan Arvid Horn till riksdagen inlämnat utdrag ur bref, som 1702 tagits från Augusts ombud vid en af hans fredsunderhandlingar med Karl XII och hvari antydas planer till Polens styckning, beslöt riksdagen genast att uppsäga August tro och lydnad.

August lät vid denna tid fängsla Jakob Sobieski och hans bror Konstantin och höll därpå riksmöte i Sandomir med en annan del af Polens adel. Här beslöts, att August skulle försvaras ochFig. 40. *Kungaval å Volafältet, invid Varschau.* Kring valfältet en vallgraf; i fonden till vänster byn Vola, i midten Varschau.att Radziejovski samt hans anhängare skulle förklaras för landsförrädare. Karl XII hotade nu; om polska tronen ej genast förklarades ledig, att hemsöka motståndarne med brandskatter och inkvarteringar samt förstärkte den svenska besättningen i Varschau för att skrämma riksdagen, hvarpå denna utfärdade en kungörelse, att August vore afsatt och att ny kung skulle väljas. Karl XII uttalade sig, då han fick höra att prinsarne Sobieski fängslats, för Sanislaus Lec-zinski som tronkandidat, och den lägre adeln var villig att rätta sig härefter, under det större delen af högadeln var emot denna kandidatur. Då kungavalet skulle ega rum å valfältet i Vola invid Varschau, var ingen voivod och ingen af det högre presterskapet, utom en biskop från Posen, närvarande. Karl XII förgrep sig till den grad mot

polska nationens frihet, att han, ehuru lagen föreskref, att ingen krigsmakt finge bevista ett kungaval, lät, för att genomdrifva sin

vilja, uppställa en svensk truppstyrka på 800 man vid Volafältet.

Dessutom infann sig svenska sändebudet Wachslager och A. Horn, som Karl XII befallt att på allt sätt understödja Stanislaus' val, och desse sökte genom hotelser påvärka ombuden. Trots åtskilliga protester mot valets företagande, då det ej vore fritt, utan framtvingadt af en främmande furstes vilja och med hans vapen, blef emellertid Stanislaus Leczin-ski utropad till kung (d. 2 juli 4704).

Under det Karl XII med all makt arbetade på att genomdrifva Leczinskis kandidatur, spelades bakom hans rygg en särskild scen, om hvilken han själf utan tvifvel vid denna tid alldeles icke hade någon aning.*) Då Leczinskis kandidatur redan var en afgjord sak, uppgjordes mellan kandidaten och prins Alexander Sobieski, som ej blifvit fängslad, en öfverenskommelse. Leczinski till-stälde honom d. 26 juni 1704 en urkund, däri han försäkrar, att han "gifver härmed åt den högborne prins Alexander, så väl med hänseende till fäderneslandets eget, som det högborna husets väl, om mina landsmäns röster skulle tillfalla mig, den assecuration, att jag såsom en mig anförtrodd pant blott så länge skall på mitt huf-vud bära Polens krona, till dess de högborne kunglige prinsarne befrias ur fängelset och fäderneslandet räddas från dess förvirring *) Se Stenzel: Beiträge zur Geschichte Polens und der Familie Sobieski samt X. Liske: Polsk litteratur rörande Sv erges hist. i Mist Bibi I 3 h., 1877. Fig. 41. Stanislaus Leczinski.

och olyckor. Då skall jag afträda besagda krona åt den högborne prins Jakob och därtill utvärka mig tillstånd af republiken, hvilket jag härmed på mitt hedersord försäkrar och hvar till jag på samma mitt hedersord förpliktar mig".

Fastän Karl XII fått sin vilja fram och gifvit Polen en ny kung, kunde han ännu ej på åratal vända sig mot tsar Peter, utan måste fortsätta sina fälttåg i Polen, för att stödja Stanislaus. Det olagliga och för polska nationen så skymfliga kungavalet väckte allmän harm, och huru föga aktad August än var, förenade sig dock flertalet kring honom. Polen hade i själfva värket två kungar, hvardera beskyddad af en utländsk herskare. Olyckligtvis använde de båda beskyddarne härjningar och gärder i Polen som medel att bistå de båda kungarne, så att landet ödelädes. Peter hade numera som mål — liksom Patkul, hvilken gått i rysk tjänst — att understödja August blott för att förlänga kriget och därunder så utsuga det polska riket, att det ej vidare kunde bli farligt hvarken för tsaren eller August samt tillika alltjämt sysselsätta Karl XII därstädes, så att han ej skulle få tillfälle att vända sig mot Ryssland. Han skickade Patkul med 100,000 rubel till Danmark för att förmå dess hof att bryta freden med Sverge; Fredrik IV:s älskarinna grefvinnan Viereck mottog penningarne och lofvade bistånd, men dog kort därpå, och kungen beslöt att hålla sig stilla. Peter utdelade jämväl i Saxen och Polen stora penningesummor åt ministrar och riksdagsombud samt för krigets fortsättande, och August hade snart en här på 23,000 man, saxare, ryssar och kosacker, hvartill kommo polska trupper. Den ständigt undvikande kungen förföljdes en tid i Gali-zien af Karl XII, som där fortsatte utpressningarna bland Augusts anhängare. Då Lemberg ej ville lämna fordrade gärder, beslöt Karl att intaga staden genom öfverrumpling, innan några kraftigare åtgärder till dess försvar hunne att vidtagas. Själf öfvertog Karl ledningen af anfallet och genom en djärf stormning, som blott varade en fjärdedels timma, föll Lemberg i hans händer (augusti 1704). Det var första gången denna stad eröfrades. Bytet blef ganska stort: 140 kanoner jämte rika förråder af alla slag, flere kistor med guld och silfver; dessutom uttog Karl 150,000 kr. i brandskatt.

Men hans glädje öfver denna lilla triumf blef snart störd af en fruktansvärd underrättelse: tsar Peter hade inbrutit i Livland och först eröfrat Dorpat och sedan med storm tagit Narval Karls mest lysande seger hade blifvit af intet värde, Peter var herre öfver Östersjöprovinserna och hade grundlagt Petersburg, och under tiden var Karl genom sin egen politik kvarhållen långt bort i polska riket. Narvas förlust grep Karl djupt; han gaf enligt sin vana ej luft åt sin harm, men var flere dagar i ett slags feber.Ett ilbud kom strax därpå från Varschau och meddelade, att August där inryckt och förjagat Stanislaus. I ursinnig vrede tågade Karl snart med sin här mot Varschau, härjande och brännande stora landsträckor, som tillhörde Augusts# anhängare. Då August drog sig undan åt Stor-Polen,

jagade Karl efter honom med brådstörtad fart, därvid två ryska kårer blefvo dels nedhuggna, dels innebrända och en saxisk styrka måste rädda sig öfver schlesiska gränsen. Vintern medförde som vanligt stillestånd i krigshändelserna.

Fig, 42. *Ringplatsen i Lemberg.*
Rådhuset till vänster; husen från 16:de och 17:de årh.

Sedan svenskarne under Nieroth slagit en mångdubbelt större här af saxare och polacker vid Varschau i juli 1705, skulle Stanislaus' kröning ega rum därstädes; men som August af påfven ut-värkat Radziejovskis afsättning från ärkebiskopsämbetet i Gnesen och därigenom ingen laglig myndighet fans att utöfva förrättningen i huf-vudstaden, beslöt den här församlade riksdagen, att kröningen skulle förrättas af ärkebiskopen i Lemberg. Karl XII, som med betydande summor bekostat Stanislaus' val, hade ock lofvat att bestrida alla utgifterna för hans kröning. Denna egde rum i Lemberg i september 1705. I slottet och vid kyrkan bestriddes vakten till stor del afsvenskar; hedern att leda drottningen till och från kyrkan var tillerkänd Sverges ombud, A. Horn. Inkognito åsåg Karl kröningen från en läktare.

I november 1705 blef ändtligen den efterlängtade freden mellan Sverge och Polen afslutad i Varschau, därvid ock ett försvarsförbund mellan de båda rikena ingicks.

Trots den afslutade freden, kom dock kriget i Polen ej till ett slut. Största delen af riket erkände ej den undertecknade freden, och tsar Peter gjorde allt för att uppegga August och polackerna.

Då August och ryssarne ännu herskade obehindradt i Littauen, Polesien och stor del af Volhynien, föresatte sig Karl att uppsöka dem där och tågade därför i början af 1706 med svenska hufvud-styrkan österut mot Grodno, där en rysk här inneslöts.

Med den till Stor-Polens och Varschaus skydd kvarlämnade hären slog Rehnsköi.d i-februari 1706 en här af saxare och ryssar vid Fraustadt (i Polen, nära Schlesiens gräns); ehuru fienden var dubbelt starkare och hade kanoner, som Rehnsköld saknade, blef dess förlust oerhörd: 7,000 döda och 7,000 tillfångatagna.

Från sitt vinterkvarter i Littauen, där svenskarne ledo mycken nöd, utsände Karl det ena ströftåget efter det andra för att skaffa förråder eller tvinga invånarne att hylla Stanislaus. De motsträfviges slott och gårdar utplundrades och brändes i hundratal, och nu öfvergingo många af Littauens adel och borgerskap till den nye kungens parti. Härtill bidrog ock hatet till ryssarne, som förforo vida våldsammare än svenskarne mot Augusts motståndare; fasansfulla illgerningar föröfvades af dem, särskildt af kosackerna, som t. ex. uppskuro buken på sina offer och sedan inlade lefvande kattor och roade sig åt att se de olyckliges plågor, då djuren sleto sönder inelfvorna.

Perzd fec. 1793.Fig. 43. *Karl XII mottager Stanislaus efter kröningen med öppna armar.*Flere smärre för svenskarne lyckosamma drabbningar egde rum, så att den rysk-polska hufvudhären till stor del skingrades, den i Grodno inneslutna ryska hären, som förlorade tusental genom köld och hunger, lyckades undkomma och återvände till Ryssland, under det en annan rysk styrka blef slagen af öfverste Creutz vid Kleck och Lakowicze. På våren 1706 hade hela Littauen bragts under Stanislaus' lydnad, hvarpå denne jämte Karl drogo till Vol-hynien, där adeln snart hyllade Stanislaus.

* *

*

I stället för att nu vända sig mot tsar Peter, beslöt Karl att afsluta det polska kriget i Saxen, Augusts arfland, som varit honom den bästa hjälpkällan, för att tvinga August till formlig afsägelse af polska kronan. Han intågade i landet utan att möta motstånd, framryckte till Meissen och Leipzig, som öppnade sina portar, och stannade slutligen vid Alt-Ranstadt (ett slott nära Lützen), där han tog sitt högkvarter. Här uppsöktes han af en mängd främmande furstar och sändebud, som erbjödo sig som medlare vid den förestående freden och ville bevaka sina intressen därvid.

Saxarne hade nu börjat tröttna vid det långvariga kriget i Polen och knotade däröfver. Detta i förening med Karl

XII:s inbrott i Saxen väckte sådan oro hos Auqust, att han genast inledde underhandlingar med Karl. Redan i september 1706 undertecknades freden i Alt-Ranstadt, däri August afstod från polska kronan och erkände Stanislaus som Polens kung, lofvande att aldrig mera söka återtaga polska tronen, att afsäga sig alla förbund, i synnerhet det ryska, att återgifva friheten åt prinsarne Sobieski och andra fångar samt utlämna alla öfverlöpare, däribland särskildt Patkul.

Ehuru numera anställd i rysk tjänst, dömdes Patkul att mista lifvet genom rådbråkning; och ehuru Ulrika Eleonora sökt utvärka benådning, lät den oblidkelige Karl domen gå i fullbordan.*)

Egendomligt nog rönte den trolöse Auoust af Karl ett vänskapligt mottagande, då han några månader efter fredsslutet kom till svenska högkvarteret; de båda fienderna helsade hvarandra på hjärtligaste sätt och vid bordet lät Karl sin gäst intaga hedersplatsen! Därpå gjorde Karl ett motbesök hos August i Leipzig. Då emeller-

*) Att Patkul är att anses mer som en själfvisk ränksmidare än som en martyr för en rättmätig sak, framgår af den närmare och opartiska granskning, man i vår tid underkastat hans person och värksamhet, särskildt d:r O. Sjögrens afnandling om honom i Historiskt Bibi. 1880, s. 353. Hans grymma bestraffning var dock ingalunda behöflig och utgjorde en allt för långt drifven hämnd hos Karl XII.tid August efter fredens afslutande skrifvit några bref till Peter, i hvilka han talar om sin fortfarande vänskap för Ryssland och fiendskap mot Sverge samt sin afsikt att ej hålla fredsfördraget, och dessa bref uppsnappats, måste han i januari 1707 uttryckligen förnya fredsvilkoren och förklara ogiltiga de bref och befallningar, hvilka utfärdats i strid med fredsfördraget.

Karls vistelse i Saxen varade ett helt år och blef landets befolkning en tung börda; de af Karl bestämda krigsgärderna upp-gingo till Y2 million kr. i månaden men stego genom prejerier vid utkräfningarna till vida mer. Karl förebar som skäl till sitt kvarstan-nande i landet, att han på grund af Augusts opålitlighet vore nödd därtill, tills han erhållit den betingade borgen af flere stater för fredsvilkorens uppfyllande och att han ville utsuga Saxen så, att August där ej finge medel till ett nytt krig.

Då Karl ändtligen med sin här bröt upp från Saxen (augusti 1707), gjorde han ett afskedsbesök hos August i Dresden för att, som det sagts, visa, att han utan agg skildes från honom. De omfamnades hjärtligen (!) och August utförde på begäran, några prof på sin otroliga styrka: hopklämde en hästsko, böjde en järnstång med händerna o. s. v.

Sedan August formligen hade afsagt sig Polens krona och erkänt Stanislaus’ som landets kung, öfvergingo flere bland de förnämsta polacker, som förut tillhört hans parti, till Stanislaus. August förlorade ock många anhängare på grund af sin trolöshet och sitt försåtliga beteende gentemot polska nationen.

Knapt hade fred slutits och prinsarne Sobieskis frigifning och Stanislaus erkännande tilltvingats i Alt-Ranstadt, förr än tsar Peter, hvilken antog, att Karl XII nu skulle vända sina vapen mot Ryssland, sökte i Polen uppväcka ny oenighet. Han synes ha velat be-gagha sig af det parti, som slutit sig till Sobieskerna och som förstärkts af alla dem, som funno sig otillfredstalda med Stanislaus’ val, för att sålunda uppsätta prins Jakob. Han insåg, att genom dessa hans bemödanden Polen ännu mera skulle sönderslitas och Karl XII därigenom ytterligare sysselsättas i riket. Denne hade visserligen i början velat förskaffa prins Jakob tronen, men han kunde dock omöjligen önska, att detta just nu skulle genomföras och det af Peter. Det Sobieskiska partiet gick emellertid in på förslaget och föreläde strax därpå för Karl en afskrift af den af Stanislaus ut-stälda reversen samt fordrade kronan för Jakob.

Peter gjorde allt för att få sin vilja igenom, men lyckades ej, trots hotelser, löften och mutor. Då Karl väntades tillbaka till Polen med sin här beslöt Peter att ytterligare så mycket som möjligt ödelägga landet, för att försvaga denna grannstat och försvåra Karlståg därigenom till Ryssland. De förnämsta slotten, i synnerhet Var-schaus kungliga slott, blefvo alldeles utplundrade och deras dyrbarheter förda till Ryssland; städer och byar lades i aska. Lissas förstöring blef särskildt fruktansvärd och är en af de ohyggligaste historien omtalar. En mängd yngre personer bortfördes till Ryssland för att befolka trakter, som genom krigen blifvit öde.

Karl XII hade nått sitt mål: Augusts afsättning. Hvad hade det dock ej kostat! Oafbrutet från 1701—1706 hade Karl utfört sina krigsföretag i hela Polen, därunder landet ödelagts och dess upplösning förberedts. Sverge hade

ock i hög grad utmattats genom kriget.

Och under tiden växte Rysslands styrka allt mer, skaffade Peter nya krigsdugliga härar och förberedde Rysslands öfvermakt. Peter kunde intaga Östersjöprovinserna och stadga sitt välde här väsentligen på grund af Karl XII.s blindhet för Rysslands tillväxande makt, hans frånvaro från dessa trakter och hans fel att ej ens förordna om någon gemensam öfverbefälhafvare, hvilken kunde ha gifvit enhet och sammanhang åt de skilda befälhafvarnes åtgärder och sålunda kunnat göra fienden värksamt motstånd. Peter åter förenade vanligen sina krafter mot en punkt och lyckades därför att taga den ena fästningen efter den andra från svenskarne.

De svenska trupperna i dessa provinser förlorade ock allt mera modet och motståndskraften, då de blefvo öfvertygade om, att de öfvergifvits af den svenske kungen och gifvits till spillo.

Invånarne i Estland och Livland råkade under dessa tider i elände och förtvifian; och om de å ena sidan hyste ett gränslöst hat till de grymma ryssarne, som så omänskligt behandlade dem, så blefvo de å andra sidan ock förbittrade på svenska styrelsen, som ej med mera kraft försvarade dem mot sådana fiender. Man fick slutligen höra de olyckliga säga: det gör detsamma antingen vi bli ryssar eller svenskar, blott vi en gång komma i fred och lugn.

* *

Tsar Peter var efter freden i Alt-Ranstadt Karl XILs ende fiende, och båda vidtogo omfattande rustningar för den stundande striden, som skulle stå dem emellan. I Saxen hade Karl betydligt förstärkt sin här, som vid uppbrottet från detta land räknade ungefär 44,000 man af hvilka 36,000 följde Karl och 8,000 kvarlämnades under Krassov i Polen för att stödja Stanislaus och hans tron. Dessutom stodo i Tyskland 11,800 man, i Livland och Estland 25,300, i Finland 14,000 och i Sverge 17,000, hvadan Svergeskrigsmakt till lands uppgick till 110,800 man, den största landet dittills egt.

Peter hade å sin sida sammandragit en betydande styrka eller 70,000 man för att möta Karl, och hans härar torde vid denna tid ha räknat ungefär 200,000 man tillsamman.

Han ville dock vinna tid och gjorde därför Karl flere freds-aabud under 1707, men de afslogos alla, då Peter naturligtvis ej ville afstå från Petersburg, Nöteborg och Nevafloden, Karls fordran.

Under de 7 år, som förgått efter tsarens nederlag vid Narva, hade förhållandena förändrats till hans fördel, trots Karls triumfer öfver August. I Ryssland var Peters välde tryggadt, Ingermanland var fullständigt i hans våld och Estland samt Livland till största delen tagna; han hade öfvade och härdade trupper, mycket olika dem, som först öppnade kriget 1700, och i Östersjön fans en rätt betydande rysk flotta.

Karl hade visserligen afsatt August från polska tronen, men det var hvarken han eller hans skyddsling Stanislaus, som var Polens egentliga herre. Denne var Peter, som begagnat tiden att här Jbefästa. sitt välde; lyckades det än Karl att någon gång rensa landet från hans skaror, så öfversvämmade de det dock strax därpå igen.

I Peter fortsatte allt jämt sina macchiavelliska intriger i Polen för att där fortsätta kriget; genom nitiska ombud och rikliga mutor fick han snart i Lublin till stånd en ny konfederation af flere polska adelsmän, som ej ville erkänna Stanislaus, men ej heller kunde anse August som Polens kung, sedan han afsagt sig dess krona. Tsaren fick nu ny anledning att visa sig som “polska frihetens beskyddare» och att tillika grundligt plundra såväl Stanislaus' som Augusts anhängare. Ryska härens generallissimus Mentschikoff tog sitt högkvarter i Varschau, och talrika kosacker och kalmucker genomströfvade och utplundrade Polen öfverallt. Peter kom själf till Varschau sommaren 1707.

Under det polska riksdagen 1707 en tid ej kunde bestämma sig, om cien skulle proklamera tronledighet, skref Peter till prins Jakob: “Oroligheterna i Polen kunde blott biläggas genom fritt val af en rättmätig konung, hvilken polackerna själfva enhälligt önskade 7 skulle blifva Jakob. I fall detta val komme till utförande, så, förklarade Peter, skulle han lämna prinsen trogen hjälp och icke skilja sin sak från hans, tills han i trygghet innehade den polska tronen. Kort efteråt underhandlade prins Jakob och Stanislaus om en uppgörelse dem emellan, men ovisst

är, om en sådan värkligen kom till stånd.

* *

*

Under fyra månader hösten 1707 låg Karl med sin här ovärk-j sam i Polen väster om Veichseln, och under tiden tilläto sig sven-| skårne att plundra polackerna för att må lika bra som i Saxen. Karl såg genom fingrarne med själfsvåldet, och Stanislaus' klagomål med- j förde ingen värkan. i

Hvar Karl skulle angripa Ryssland visste ännu ingen, och det förestående ryska fälttåget väckte hos hans omgifning oro och farhågor för en olycklig utgång. Många af hans utmärktaste officerare! togo — säkerligen af denna orsak — på denna tid afsked ur hären j

och reste hem till Sverge, och dit önskade ock Piper nu åter- ä vända. Den nu 60-årige stat* mannen, som samlat en bety-J dande förmögenhet, yttrade att 1 han skulle vilja offra två tredje-1 delar däraf, blott han finge 1 komma hem och i lugn njuta 1 af återstoden. Men Karl XII, | som blifvit allt mer främmande I för sitt rikes inre angelägen* heter, kunde ej undvara hansi utomordentliga förmåga ochl arbetsamhet, hvarför han nöd-1 gades följa med kungen på | dennes nya äfventyrliga företag.!

Piper, som själf med sådan! ifver genomdrifvit Karls upp-! höjande på enväldestronen vid 1 15 års ålder, hade redan sett j många farliga följder häraf;! men han hade aldrig lyckats! invärka på herskarens själfrå-| diga politik, som var och förblef dennes ensak. Olyckan var, att ! Piper med all sin administrativa duglighet ej var någon stor man,i någon fast karaktär. Han hade undanträngt B. Oxenstjerna i rådet,! och dennes fredspolitik hade förbytts i krigspolitik; Piper syntes j lika ifrigt som Karl ha sökt kriget vid början af dennes regering. 1 Han varnade sedan vid flere tillfällen för fortsatta krig och gaf,| då Karl ej ville upphöra därmed, lämplfga råd i enlighet med Sver-| ges intresse; men han satt dock kvar som den egenmäktige kungens j statsråd eller sängkammarråd i stället för att, efter fruktlösa fram* ställningar af hvad en klok politik fordrade, taga afsked. Hans i råd i de viktigaste utrikes målen följdes enligt hans eget påstående 1

aldrig af Karl, men hade Piper gjort allvar af sin begäran att resa hem 1707 och eljest uppträdt med tillbörlig fasthet i rådslagen med kungen, torde denne måhända ha fått ändra sig vid månget tillfälle.

Nu var ej längre Arvid Horn hos kungen; han hade blifvit utnämnd till riksråd (i slutet af 1705) och fått återvända till Sverge på grund af försvagad helsa. Måhända hade han kunnat gifva händelserna en annan gång, om han varit i Karls närhet.

Beklagansvärdt var, då dét nu gälde en afgörande sammandrabbning med Ryssland, att Karl på denna tid aflägsnade från sig en af sina yppersta fältherrar:

Magnus Stenbock, denna utmärkta personlighet, som så kraftigt bidragit till flere af Karls segrar och såsom generaldirektör ledt svenska krigs-kommissariatet allt ifrån hans första krigsår. Han hade diktat k. Karls fältmarsch eller Stenbockens marsch*),som torde ha haft lika stort inflytande på de svenska stridsmännen under Karl XII, som “Marsel-jäsen“ på fransmännen och “Den tappre landsoldat“ på danskarne i deras krig. Fig. 45. *Magnus Stenbock* Ehuru Karl uppriktigt hängfiven, ogillade Stenbock liksom svärfadern B. Oxenstierna kungens älsklingstanke:

Augusts afsättning, och han

hade mot Piper, hans mot-

*) Marsch, bussar! Oån på i Herrans namn,

Spännen hanen friskt opp, läggen sedan ifrigt an, Gifven fyr, bräcken af, tan pliten i hand,

Gån på, frukten ej hvarken mord eller brand.

Gån på för vårt fädernesland!

Att våga sitt lif för sin konung och släkt,

Det är både Gudi och menniskom täckt,

Därför ska vi käckt

1 vår blå dräkt

Gå på, stå, dundra och slå,

Ja, dem klå alla så,

Att de, döda, ligga neder som strå!ståndare hos kungen riktat åtskilliga anklagelser. Den sluge Piper visste att försvara sig, och en annan motståndare, den underhaltige generalen Laoercrona, som var Karls gunstling, baktalade Stenbock liksom alla förtjänstfulla män inom hären. Följden blef, att Stenbock (från 1703) mer och mer föll i onåd. Han utnämndes 1706 till generalguvernör i Skåne och lämnade Karls högkvarter i april 1707 för att tillträda platsen. Visst är, att Stenbock själf liksom andra betraktade tjänstebytet som ett slags förvisning.

♦

*

Då Karl XII under hösten 1707 med svenska hufvudstyrkan nalkades Varschau, drog sig Peter med sina trupper därifrån till Littauen. I januari 1708 fortsatte Karl sitt tåg till Grodno, där tsaren troddes vara. Bönderna, som beväpnat sig, gjorde nu sven-skarne mycket förfång genom en mängd angrepp, hvarför Karl vidtog de strängaste åtgärder. Alla, som anträffades med vapen, blefvo hängda och deras boningar brända!

Peter sände 2,000 ryttare att försvara bron, som öfver Niemen leder till Grodno; men Karl dref i spetsen för 800 ryttare denna trupp tillbaka och inryckte därpå i staden, några timmar efter det tsaren och Mentschikoff skyndat därifrån. Då Peter strax därpå lät en rytteristyrka på 3,000 man försöka öfverrumpla den lilla svenska truppen, blefvo ryssarne åter efter en häftig strid tillbakakastade; Karl XII undgick härvid döden endast genom en* ren tillfällighet, då nämligen den musköt, som en rysk soldat satt för kungens bröst, klickade.

Öfvertygad, att Karl skulle med sin här tåga till Livland för att återtaga Östersjöprovinserna, förde Peter sina trupper uppåt Diina-floden; han utfärdade emellertid befallning att undvika hvarje större strid, men i stället försvåra svenskarnes framryckande genom att alldeles förhärja dessa provinser. Hela byar och städer förstördes, och en stor del af befolkningen flyttades till Ryssland. Huru det tillgick i Dorpat, känner man af en berättelse från den tiden. Den 9 februari 1708 tillkännagafs från predikstolarne, att borger-skapet skulle inom 8 dagar afyttra sin egendom och att därefter alla skulle med ett eller två lass flyttsaker draga in i Ryssland, där tsaren lofvade dem nya boningsplatser. Hus och lösören, som ej kunde medföras, måste säljas för en obetydlighet till ryska soldater och kringboende bönder så långt det fans köpare, men snart funnos inga sådana alls. I sin olycka gingo de flesta borgarne den 16 febr. till nattvarden och togo därpå afsked af hvarandra, sin fäder-nestad och sin kyrka, fruktande att kanske ock nödgas lämna sin lära i det främmande landet, där en helt annan tro bekändes. Den 19 febr. egde den dystra affärden rum under rådande skarp köld, och alla, gamla som unga, sjuka som friska måste bort; och så färdades de olyckliga med det bästa och flyttbaraste af sina tillhörigheter packade på slädar, de fattigaste på kälkar bundna vid de andras fordon, och drefvos in i det ryska riket för att där småningom uppslukas af den moskovitiska nationen.

Följande dagar bortfördes kyrkornas klockor och ljuskronor m. m. för tsarens räkning och sprängdes fästningsvärken. Därpå drogo ryssarne vidare till andra orter, som likaledes alldeles odelades. Peter och hans handtlangare visade sig härvid som värkliga mästare i konsten att härja och tillintetgöra de orter, som de ej trodde sig kunna behålla. Metoden att ödelägga, som mongolerna använde vid sin invasion i Ryssland i 13:de årh., följde ryssarne nu, då de i 18:de årh. skulle framträda inför Europa och utvidga det moskovitiska väldet i väster samt bli ett europeiskt folk!

* *

*

Sedan Karl XII lämnat Grodno (30 januari 1708), tågade han mot nordost och förblef till midten af mars i Smorgonie, vid en af Niemens bifloder, och man trodde nu inom såväl svenska som ryska lägret, att hans tåg gälde Livland och återtagandet af Östersjöprovinserna.

Emellertid fick man snart höra, att Karl i stället tänkte att tåga mot Moskva och att han därmed afsåg tsarens afsättning. De flesta i Karls omgifning voro emot denna plan såsom allt för äfventyrlig och obetänksam, och de önskade för öfrigt helst få ett snart slut på det redan allt för långvariga kriget för att få komma till hemlandet. Missnöjet med Karls krigslusta gaf sig tillkänna i en mängd bref från hans krigare till deras hem.

I djupaste hemlighet hade vid denna tid ett förbund slutits mellan Karl och kosackhetmanen Mazeppa, och det gälde nu att tåga till Ukraina.

Utan att någon af Karls närmaste, ej ens Piper, fått veta anledningen, gjorde därför Karl, då han bröt upp från Smorgonie i midten af mars 1708, en tvär vändning i sydostlig riktning i stället för mot nordost, och i slutet af maj fick A. L. Lewenhaupt, som nu var generalguvernör i Riga, befallning att bryta upp härifrån och med sina trupper stöta till Karls.Kosackerna voro, då Peter tillträdde regeringen, allt jämt ett oroligt och farligt element, som måste ombildas för att vara Ryssland till fördel. Men liksom förut ville de lefva i frihet och funno det ryska väldet tryckande, och denna krigarkast uppträdde i sin ordning förtryckande gentemot Ukrainas öfriga stillsamma befolkning, som därför önskade bli befriad från dess välde och af ryska tsaren väntade bistånd.

Kosackernas hetman hade alltid som mål att göra sig oberoende, och Peter sökte därför att vinna den 1689 af Sofia utnämnde Ivan Mazeppa.

Denne, som var född omkring 1640, härstammade från en fattig polsk adelsfamilj i Ukraina och hade varit page hos polske kungen Johan Kasimir. Då en polsk aristokrat öfverraskat honom under en kärleksaffär med hans hustru, hämnades han med att binda honom naken på en häst och låta denne löpa bort. Hästen, som var från Mazeppas hemort, förde honom dit, där några bönder togo hand om honom. Af blygsel lämnade emellertid Mazeppa hemorten och begaf sig till ryska Ukraina, där han ingick i kosackhären och på grund af styrka, mod och handlingskraft snart steg i utmärkelse och rang.

Som hetman hade Mazeppa att ständigt spela en tvetydig roll, då han å ena sidan var förhatad af Ukrainas fredliga befolkning och å den andra hyste motvilja för Rysslands välde. Han slöt sig emellertid vid Sofias aflägsnande till Peters parti och understöddes ständigt af tsaren, som blindt litade på honom och aldrig trodde på angifvelser om de underhandlingar med kungen af Polen, som han omsider förehade. Angifvarne skickades i stället till Mazeppa, som hänsynslöst lät aflifva dem.

Ukrainarne hade många anledningar till klagomål öfver det tryck, som det moskovitiska väldet utöfvade på dem på den tid Peter förde krig med Karl XII. Tsaren fordrade, att kosackerna skulle tåga till hans rikes nordliga delar, hvilket aldrig förr händt, och i Ukraina behandlades de med råhet af tsarens krigsmän och ämbetsmän, hvarför ock sammanstötningar med dem allt emellanåt egde rum. I vissa distrikt förde de storryska egendomsegarne till sina gods ukrainare, som skulle bistå vid landtbruket, men därefter fordrade de, att desse skulle räknas bland deras 'lifegna och behandlade dem ock med yttersta grymhet. Tsaren fann sig, på grund af klagomål, nödsakad att vid vissa tillfällen skydda såldnda misshandlade ukrainare.

Det var så mycket nödvändigare att söka få lugn i Ukraina, som det var fara för, att Karl XII under sina framgångar i Poleni lockade många polska magnater på sin sida och därvid förespeg-lade dem hoppet att bringa hela ukrainska folket under Polen.

Under fälttågen i Livland och Littauen i början af 1700-talet i stred Mazeppa flere gånger mot svenskarne, och 1704 hade Mazeppa

17.000 kosacker under sitt befäl i Polen. Hittills hade det goda förhållandet mellan tsaren och Mazeppa aldrig blifvit stördt; men it sedan Stanislaus blifvit krönt som Polens kung 1705 och samma

år gjort försök att förmå Mazeppa till förräderi mot tsaren, började i hetmanen fundera härpå — ehuru han meddelade Peter Stanislaus’ B förslag och betygade honom sin trohet. I slutet af 1705 kom Malt zeppa i beröning med en polsk furstinna Dolska, ung och inta-gande, och denna började snart egga den eldige, ehuru nu nära B 70-årige hetmannen, som förälskat sig i henne, att sälla sig till j. Stanislaus och Karl XII.

Föga invärkade på honom fiendtligheterna i Ukraina mot mo-| skoviterna. Folket tyckte visserligen ej om att ha det stora ryska väldet- öfver sig, men det* tålde ej heller sin hetman, i hvilken det såg på samma gång den polske adelsmannen och stödet för det moskovitiska väldet. För resten hade Mazeppa alltid egen fördel i sikte. Han hade på Peters kallelse i mars 1706 infunnit sig med

14.000 kosacker i Minsk; ‘det ena missödet efter det andra drabbade dessa, och svenskarne nedgjorde ett stort antal och togo många till fånga.

; I juni 1706 fick Mazeppa i Kiev ett bref från furstinnan Dolfi ska, som i Stanislaus' namn bad honom att slå in på “den anvisade It vägen", i förhoppning att hela svenska hären snart skulle komma till Volhynien.

Hade Mazeppa hittills tvekat att gå öfver till Peters motstån-I dare, gjorde han det ej längre, då han kort efteråt kände sig som polsk adelsman sårad af Peters befallning att ställa sig under ryska härens generalissimus, den obildade uppkomlingen Mentschikoffs befäl och denne i enlighet med Peters plan talat om förändringar inom kosackernas militära organisation.

I ett nytt bref varnade furstinnan Dolska Mazeppa för Ment-schikoff, som, enligt hvad hon själf hört af en rysk general "gräf-de en grop åt honom för att, då han fallit däri, själf bli hetman i Ukraina".

Karl XII:s framgång i Saxen, då han genom freden i Alt-Ran-stadt hösten 1706 tvang August att lämna polska kronan, öfvade stort inflytande i Ukraina. Här hade missnöjet med det moskovitiska förtrycket nu blifvit allt större, i synnerhet som kosackerna underkastades den strängaste disciplin af Peter, många ådömdes ! straffarbete för förseelser och storryssarne med råhet behandlade

kosacker, som tvungits att arbeta på Kievs fästning, slogo dem med käppar, afhöggo öronen, ströfvade omkring i landet för att rekrytera och proviantera, därvid de våldförde kosackernas hemmavarande hustrur och döttrar o. s. v.

På Peters kallelse infann sig Mazeppa i april 1707 hos honom i Szolkva, där krigsråd hölls, hvarpå Mentschikoff med förbigående af Mazeppa direkt gifvit en order åt en kosacköfverste, hvilket högeligen förbittrade hetmanen. Samtidigt kom från Lemberg en jesuit till Mazeppa, som redan en tid användt denne som mellanhand vid underhandlingarna med Stanislaus.

I Szolkva hade ett antal polska adelsmän infunnit sig och utvärkat Peters samtycke till att Ukraina på högra Dniepr-stranden skulle återställas till Polen; men därmed måste tsaren uppskjuP då största delen af polackerna kort därpå öfver-gick på Stanislaus' sida.

Från denne mottog Mazeppa i oktober 170 ett bref rörande förbund mot tsaren, och något; senare sände Stanislaus med nyssnämnde -jesuit till Mazeppa en kungörelse, ständ till hela Ukraina, däri han lofvade bekräfta och öka alla kosackernas fri- och rättigheter samt uppmanade

dem att i förening med de svenska och polska trupperna afskudda sig det moskovitiska oket. Mazeppa underrättades tillika om svenska truppernas tillstånd och Karl XII:s plan att från Littauen rycka mot Moskva, under det Stanislaus skulle tåga mot Kiev och erhålla understöd af tatarer, enligt turkiska sändebudets löfte.

Mazeppa hade ock ett annat hemligt sändebud, en afsatt bulgarisk biskop, som, förklädd till tiggarmunk, i oktober 1707 sändes till Stanislaus och Karl och genom hvilken han erbjöd sig att samvärka med dem, om de ville befordra hans afsikter. Han lofvade. Fig. 46. Mentschikoff.

att så snart Karl med svenska hären gått öfver Dniepr eller Desna, skulle han nedhugga 7,000 ryssar i Ukraina och med 20—30,000 kosacker förena sig med Karl och genom Severien tåga mot Moskva.

Till en början tycktes Karl ej fästa särdeles vikt vid Mazeppas förslag, och Stanislaus, genom hvilken underhandlingen bedrefs, lät Mazeppa veta, att uppskof vore nödvändigt. Men ej långt senare visade det sig, att Mazeppas förslag gjort intryck på Karl, som i hemlighet lefde sig in i detsamma, så att hans beslut att tåga till Ukraina för att förena sig med Mazeppa mognat till värkställighet i februari 1708. Förutom Mazeppas löfte om hjälp mot Ryssland hade ock Turkiet under tiden gifvit enahanda löfte genom viziren Jussuf, som gaf förhoppning, att så snart Karl inträdde i södra Ryssland, skulle en här af Krimska tatarer komma till hjälp.

Karl lät nu i Danzig trycka upprop till folket i Ukraina för att förkunna dess stundande befrielse från dét moskovitiska oket och spred dem med ryska öfverlöpare. Då Peter fått reda härpå, uppdrog han åt Mazeppa (!) att låta straffa de personer, som anträffades med “förföriska" bref från svenska och polska kungen.

Så fullkomligt litade han ännu på Mazeppa, som nu en tid måste hitta på hvarjehanda förevändningar för att hindra kosackernas afsändande mot svenskarne och polackerna. Han afbröt, för att ej väcka misstankar, sina förbindelser med tsarens fiender under förra hälften af 1708 och lät med tortyr bestraffa öfverste Iskra, som i en berättelse till tsaren gjort hans trohet tvifvelaktig. Då han senare fick befallning från Peter att afsända hela kosackkavalleriet och om möjligt själf följa med, svarade han, att han hindrades af sjukdom, och nu gjorde han sig ock sjuk oupphörligt en tid bortåt.

Sedan flere kosacköfverstar för Mazeppa röjt sitt missnöje med tsaren, bildade de jämte honom en sammansvärjning; alla förbundo sig att gå öfver till Stanislaus och Karl XII med vilkor, att då fred skulle slutas mellan denne och Peter, Ukraina skulle förklaras som själfständig stat.

Genom den bulgariska biskopen kom ändtligen ett förbund att afslutas mellan Karl XII och Stanislaus samt Mazeppa, och denne förband sig nu att upplåta de befästade städerna Starodub, Mglin och Novgorod-Severskij till vinterkvarter åt svenskarne samt att till dem öfverföra äfven de donska kosackerna, som voro liksom de ukrainska missnöjda med tsaren.

I förbundet med Stanislaus bestämdes, att hela Ukraina jämte furstendömet Severien och Tschernigov samt Kiev äfvensom Smo-lensk skulle anammas af polska republiken och att åt Mazeppa skulle gifvas furstetitel öch anslås vojvodskapen Polotsk samt Vitebsk.Allt var sålunda klart till aktion, och i juli eller augusti 1708 skulle stormen bryta lös. Onekligen hade planen flere goda skäl för sig, synnerligast som Lybecker skulle med 14,000 man tåga mot Petersburg och Novgorod och Lewenhaupt med sin här på

11,000 man jämte rika förråder komma Karls här till förstärkning.*)

En fruktansvärd katastrof skulle dock snart inträffa, och därtill var onekligen den abnorme kungen främst skulden.

Alldeles som Karl 1699 ensam fattade sitt beslut och ej hörde någon af rådsherrarne utom Piper, då han grep in i den holstein-ska härtigens stridigheter med Danmark; liksom han af egen böjelse velat fortsätta kriget med Danmark efter freden i Traventhal 1700 och liksom Karl efter segern vid Narva samma år ensam beslöt att fortsätta kriget med August, trots gynsamma fredsanbud och motstånd af sina närmaste, sålunda handlade han nu 8 år senare likaså själfrådigt, då den afgörande sammandrabbningen med tsar Peter förestod. Han var nu 25 år gammal, men hade i politiken fortfarande ej hemtat några lärdomar, utan följde allt jämt sin ungdomliga taktik i att bygga på sin personliga tapperhet och repetera fältropet «med Gups hjälp" — fast han åsidosatte de viktigaste garantier för framgång, då han nu gick fienden till mötes i än af-lägsnare trakter. Man kan väl säga, att han i sin själfti 1 lräckl ighet "frestade Gud", så att ingen Guds hjälp kunde vinnas. Värkligt strategiska beräkningar försummades ofta liksom belägringskonsten och för truppernas förbindelser samt proviantering sörjdes ej tillräckligt. Likaledes försummade Karl att vinna visshet om styrkan och pålitligheten hos de allierade han till sist hoppades på: Mazeppa och turkiske sultanen, och han kunde alldeles nyckfullt gifva öfver-befäl åt odugliga gunstlingar, såsom Lybecker och Lagercrona, och aflägsna eller hålla på afstånd de utmärktaste fältherrar: Stenbock och Lewenhaupt.

Peters segrar vid Liesna och Pultava.

Sedan Karl med sin här i midten af mars 1708 aftågat i sydostlig riktning, gjordes snart ett längre uppehåll i Radoskovice. Ingen af hans omgifning visste hvart tåget skulle gå, men man antog det gälde Moskva, och många sökte hindra kungen härifrån och förmå honom att gå till Riga eller Pleskov. Förgäfves likvisst.

*) Se närmare N. Kostomarov: Mazeppa och Karl XII\ i Historisk Tid skrift, 1883.Piper, som åter sökt att få resa hem, men vägrats, bad Karl ej förakta ryssarne, utan se sig väl före; han framhöll t. o. m. hurusom kungen genom nederlag kunde riskera sin krona; men, sade Piper till omgifningen, "det hjälper ej hvad jag beder, ty kungen är så egensinnig, att han ej vill höra några skäl". Lewenhaupt, som blifvit efterskickad, varnade också och sökte förmå Karl att gå till Livland. Piper lät Lewenhaupt förstå, att han hade att göra som de flesta andra: endast lyda konungens nådiga vilja och för öfrigt låta det gå så godt det kunde. Lewenhaupt fann Karl benägen att besluta motsatsen till hans förslag, och då konungen i en till honom lämnad instruktion anbefallt öfverstarne att hvar för sig söka under marschen indrif-va så mycket de kunde, förestälde Lewen-haupt kungen förgäf-ves, hurusom de arma länderna skulle lämnas till sköfling åt godtycket och egennyttan. Sedan Lewenhaupt återkommit till Riga fick han ett kungligt bref af den 26 maj, däri han befalldes att i början af juni tåga in i Littauen och taga vägen öfver Berezina. Denna befallning var emellertid alldeles outförbar, då skrifvelsen anlände först den 7 juni, och trots alla ansträngningar kunde Lewen-haupts uppbrott ej ske förrän i slutet af månaden. Till detta hinder för ett lyckligt fälttåg kommo ock de skadliga följderna af Karls nyssnämnda instruktion: de skilda kårerna foro fram, enligt Lewenhaupts egna ord, "såsom zigenare, maroderande och plundrande"; de valde skilda vägar för att så mycket bättre kunna utsuga landets must, och följden blef bl. a., att marschen gick ganska långsamt.

I Den 6 juni bröt Karl upp med sin här från Radoskovice — sedan flere tusen krigare och hästar omkommit genom nöd — öfverskred Fig. 47. A. L. Lewenhaupt.

Berezina och ankom i slutet af juni till byn Holofsin. Här fans en rysk här på 35,000 man under Mentschikoff, och då endast

13,000 man af svenska hären hunnit anlända, beslöt Karl att angripa ryssarne. Själf anförde han fotfolket och Rehnsköld rytteriet, och genom utomordentlig tapperhet slogo de nu ena flygeln af ryska hären, under det den andra af ett träsk hindrades att deltaga i striden; ryssarnes förlust var betydlig, och hela hären tog strax till flykten (den 4 juli 1708).

Slaget vid Holofsin, som Karl ansåg såsom kronan bland alla sina krigiska bedrifter och som var hans sista seger, blef emellertid utan all betydelse för krigets fortsatta gång — utom på så vis, att Karl stärktes i sitt öfvermod och Peter blef allt klokare.

Karl fortsatte omedelbart därpå tåget till Mohilev och stan-; nade där en hel månad i afvaktan på Lewenhaupts ankomst. Under tiden sände Mazeppa sin hemlige agent, den bulgariske biskopen, för att påskynda Karls marsch till Ukraina, ty dröjde svenskarne, så skulle kosackerna ansluta sig till ryssarne. Generalkvartermästarenj Gyllenkrook och Piper rådde konungen att ej tåga till Ukraina, utan att i stället gå till Vitebsk för att invänta Lewenhaupt; Rehnsköld och Meyerfeldt, de förres motståndare, yrkade åter på tåget till Ukraina och uttalade sig ringaktande om de ryska trupperna. Karls mening var ock densamma och han fattade nu det olyckliga beslutet att aftåga, innan Lewenhaupt hunnit förena sig med honom. Skulle någon ha kunnat rädda svenskarnes ställning, borde det möjligen varit denne fältherre, den utmärktaste, vid sidan af Stenbock, af Karls generaler. Föreningen med hans här var desto nödvändigare, som Lewenhaupt förde med sig ofantliga förråder af vapen och lifsmedel, hvilka voro alldeles nödvändiga i de nya-krigs-trakterna, ödelagda som de blefvo af ryssarne för att ej kunna vara svenskarne till gagn.

Då alla lifsmedel i trakten kring Mohilew voro slut, tågade Karl vidare i sydlig riktning och öfvergick Dniepr; han väntade väl på Lewenhaupt en veckas tid i midten af augusti, men därpå begaf han sig åter i väg. Ständiga träffningar egde rum med tsaren; förtrupper, som noga följde svenskarnes rörelser och brände alla städer och byar i deras väg. De trakter, som genomtågades, hade genom ihållande regn blifvit sumpiga, hvarför tåget gick långsamt \ och ofta måste af brytas; för att lifnära sig hade svenskarne ofta ej annat att tillgå än den växande säden, som afmäjades och krossades på handkvarnar. Vid flere ställen hade tsaren intagit skyddade ställningar

och hans taktik var tillsvidare att ej inlåta sig med svenskarne i någon större strid, men ständigt kringsvärma dem med

ryttareskaror, hvilka anföllo hvarje svensk trupp, som skilde sig från hufvudstyrkan.

Själf var Karl emellertid nu som alltid djärf till ytterlighet och begaf sig ibland med endast ett litet följe mot någon utsänd rysk skara; han omringades en gång och räddades blott genom ren slump. Denna oförvägenhet passade ej för en härförare och kung, som skulle svara för sin närs ledning och sitt lands intressen; den vittnar blott om, att kriget för Karl var en sport och att det för honom var ett nöje att trotsa faran.

Han hade. i början af september 1708 kommit till Starysze nära Drieprs biflod Soz, och här hade han att bestämma hvilken riktning den svenska hufvudstyrkan skulle taga.

Två veckor tidigare hade Karl genom en vändning mot norr hindrat ryska hufvudstyrkans tåg mot Severien (depart. Tschernigov) och tsarens befarade anfall från Lewenhaupts här. Hvarför inväntade Karl ej nu denna? Emedan han fått flere bud från Mazeppa som påminde om hans löfte att tåga till Desna-floden och varnade för uppskof, hvarför han ville genast tåga till Severien. Piper var emot denna plan och yrkade att under alla förhållanden afbida Lewenhaupts ankomst. Rehnsköld som alltid var med om Karls mera äfventyrliga förslag och nu synes ha blifvit invigd i hemligheten om föreningen med Mazeppa, ansåg att denna ej borde äfventyras ens för att invänta Lewenhaupt, men nämnde ej detta hufvudskäl, hvilket ej anades af Piper. Fastän Karl ej visste huru pass stark hans nye allierade i självfva värket var, fattades den 14 sept. 1708 det ödesdigra beslutet att ofördröjligen låta hären aftåga till Severien. Detta betecknar en afgörande vändpunkt i Karls och Peters mångåriga strid, i Sverges, Rysslands och Polens historia.

Under det att Mazeppa påskyndade Karl XII, fortfor han alltjämt att spela rollen af tsarens trogne tjänare, och han måste t. o. m. vidtaga hvarjehanda åtgärder för att hindra svenskarnes marsch till Ukraina, om de ernade sig dit.

Den gamle räfven kom därigenom att intrassla sig i sina egna snaror och vålla svenskarne många motgångar.

Flere viktiga förutsättningar för tåget till Ukraina gäckades på denna tid.

Karl hade fäst de största förhoppningar på uppror af streltzerna i Astrakan och af de donska kosackerna; men båda undertrycktes våren och sommaren 1708. Mot kosackerna sändes Dolgoruki med

12,000 man, och de upproriske förklarade, att de nu först blifvit upplysta om Mazeppas förräderi; de öfvergåfvo hans fana och förnyade sin trohetsed till tsaren.

Karl hade vidare på grund af turkiska vizirens förespeglingarhoppats, att en tatarisk här skulle samtidigt med hans inbrott i Se-verien tåga in i Ryssland för att återtaga Asov, men sultanen hade ogillat vizirens underhandlingar med svenskarne och förbjudit alla angrepp mot Ryssland.

Lagercrona sändes den 15 september med förtrupper till Se-veriens hufvudort Starodub, som skulle öfverlämnas åt svenskarne, enligt Mazeppas löfte. Men hetmanens underbefälhafvare därstädes hvilken förut deltagit i hans stämplingar mot tsaren, hade på sista tiden fått betänkligheter, då han blifvit underrättad om hvarjehanda motgångar för svenskarnes sak och de donska kosackernas underkastelse under tsaren, hvarför han insläppte en rysk styrka innan Lagercrona anländt. Under tiden hade Karl med svenska hufvud-styrkan tågat in i Severien, där man snart märkte, att svenskarne öfver-allt voro förekomna af de härjande och brännande ryssarne.

Lewenhaupt hördes emellertid ej af. Han hade, på grund af en mängd hinder, af regn upplösta vägar, ryska ströfkårers angrepp o. s. v., ej hunnit att med sin här och den ofantliga trossen förrän i midten af september komma inemot Dniepr. Tre bref af den 14 september med order att tåga till Starodub hade blifvit sända från Karls läger, men afsändningen hade försenats ett par dagar och brefven framkommo först sedan hufvudhären tågat in i Severien. Ehuru två betydliga floder, Dniepr och Soz skilde Karls och Le-wenhaupts härar och en stor rysk här stod mellan dem, måste nu Lewenhaupt lyda konungens bestämda befallning att tåga vidare honom till mötes, fast han insåg den fruktansvärda fara som hotade. Då han fått sina trupper öfver Dniepr vid Sklow, blef han strax förföljd af tsar Peter och Mentschikoff i spetsen för en betydande styrka, under det en annan afdelning af ryska

hären skickades in i Severien för att oroa Karls här. Ryska förtrupperna angrepo Le-wenhaupts här den 26 september, men blefvo tillbakaslagna, hvarpå tåget fortsattes under oupphörligt fäktande med ryssarne. Slutligen kom det vid Liesna den 29 september till en afgörande drabbning. Trots Lewenhaupts fältherreförmåga och kraft och trots all tapperhet och disciplin å svenska soldaternas sida, lyckades dock Peter, som personligt grep in, ledande och uppmuntrande, att med sin vida talrikare här, 16,000 man, tillfoga Lewenhaupt sådana förluster, att denne skyndade vidare med återstoden af sin här och måste, för att rädda denna, uppbrä7ina alla de rika förråden samt nedsänka kanonerna i träsken.Ryssarnes förlust anses ha varit omkring 5- å 6,000 man döda och sårade. Lewenhaupt uppgaf sin förlust till 1,600 döda, och 1,800 tillfångatagna; dessutom förirrade sig 1,500, som kommo ifrån Lewenhaupt under natten och efter långa vandringar i sko-garne omsider återkommo till Riga.

Segern vid Liesna blef afgörande för Peters krig med Karl XII; den drog segern vid Pultava med sig, och svenskarne voro i självfva värket redan nu förlorade. Endast 6,000 man återstodo af Lewenhaupts här. Då han med dessa kom till Propoisk (30 sept.), fann han staden uppbränd af ryssarne och bron dit förstörd, hvarför han genast måste tåga vidare. Genom skogar och ödemarker fortsatte Lewenhaupt, ofta oroad af ryska ströfkårer, sitt tåg mot Ukraina, utan att veta hvar han skulle finna Karl. Sedan han från Liesna marscherat nära 60 sv. mil, stötte han ändtligen den 10 oktober på svenska hufvudhären.

1 början blef Lewenhaupt väl mottagen af konungen, som, besynnerlig som alltid, mindre grämde sig öfver den stora förlusten än fröjdade sig åt, att Lewenhaupt så tappert slagits med fienden! Den utmärkte generalen ställdes icke desto mindre nu i skuggan för andra, som stodo Karl närmare, och hade framgent intet annat att göra än åtlyda konungens befallningar; han hade ingen del i krigsplanerna och rådfrågades ej, och under hela det efterföljande fälttåget ända till Pultavaslaget använde Karl honom ej, utan han följde med egentligen såsom en sorts frivillig och man kallade honom ock på skämt "volontären".

*

*

Ända i slutet af oktober 1708 fortfor Mazeppa att låtsas trohet mot tsaren; men då han uppmanades att komma till dennes högkvarter i Ukraina, förebar han sjukdom som hinder; han föreföll att ej kunna lefva länge och lät t. o. m. gifva sig sista smörjelsen!

I slutet af oktober lämnade Mazeppa för alltid sin hufvudstad Baturin och förde med sig 4—5,000 kosacker för att möta Karl. Först nu underrättade han dem, att han förde dem, icke mot den svenske konungen, utan mot tsaren, "deras frihets tillintetgörare". Flertalet lämnade honom nu och hos honom stannade endast ungefär 1500, somliga säga blott hälften så många.

Då Peter fått underrättelse om Mazeppas förräderi, lät han genast kosack-befälhafvarne välja en ny hetman och Mentschikoff intaga och i grund förstöra Baturin, där Mazeppa hoppats mottaga Karl XII och som en kvarlämnad kosackstyrka förgäfvessökte försvara. Stora förråder af vapen och lifsmedel, som här funnos och som Mazeppa skolat använda för sig och Karl, förstördes nu.

På själfva det ukrainska folkets tillgifvenhet kunde, såsom ofvan framhållits, Mazeppa ej räkna, och då hans affall blef kändt, afgåfvo ukrainarne försäkringar om underdånighet under tsaren, som sökte vinna dem med löften och ynnestbetygelser. Mazeppa hade en vecka förut bedt Karl XII skänka hela det ukrainska folket sitt beskydd, på det detta skulle kunna afskudda sig det moskovitiska oket. Folket betraktade åter svenskarne som objudna gäster och flydde ur byarne vid deras annalkande eller gjorde öppet motstånd. Staden Smjeloje öppnade sina portar för ryssarne i stället för att mottaga svenskarne och vid Golenka nedgjorde kosackerna en svensk trupp. I blindt förtroende till Mazeppa utdelade Karl emellertid i Ukraina sitt manifest, däri han försäkrade, att han kommit för att frigöra ukrainarne från det moskovitiska oket, och uppmanade dem att lyda Mazeppa. Tsaren å sin sida utfärdade ett annat manifest, riktadt mot Karl och den förrädiske hetmanen, och detta värkade vida mer öfvertygande. Då svenskarne börjat att på fiendevis taga hvad de behöfde för uppehället, retade de ytterligare folket mot sig.

Mazeppa märkte snart sitt misstag rörande det ukrainska folket, och äfven bland sina anhängare började han finna sådana, som vacklade och öfvergingo till tsaren.

För att senare afhålla de zaporogiska kosackerna från förbund med Mazeppa, sände dem Peter penningeskänker och sökte vinna deras chef Kostja, som var en oförsonlig fiende till det moskovitiska väldet. Då äfven Mazeppa sände dem penningar och uppmanade dem att gå med honom, gjorde de sig till hans bundsför-vandter (mars 1709).

Det moraliska tillståndet bland zaporogerna var emellertid så undergräfdt, att man föga kunde lita på dem; de kunde lätt gå öfver till tsaren, om de funno det fördelaktigt.

* *

*

Då efter Baturins förstöring det blef Karl omöjligt att erhålla vinterkvarter i Severien, nödgades han tåga längre bort och kom den 18 nov. 1708 att stanna i Romni i norra Ukraina. I midten af december flyttades hären längre österut, och vinterkvarter togs mellan Hadjacz och Senkow. Som denna vinter var oerhördt kall, blef förflyttningen ett värkligt olyckståg, ty flere tusen man ihjälfröso eller fingo obotliga frostskador. Man fann kavallerister sitta dödaoch stelfrusna på sina hästar och infanterister stå fastfrusna lutade mot träd eller vagnar; nästan alla hus blefvo sjukhus, där fältskä-rema afsågade förfrusna lemmar. Modet föll ock hos alla genom dessa lidanden och förluster. Kort därpå ledo svenskarne återigen stora förluster vid belägringen af en af ryssarne besatt obetydlig borg Weprik, som omsider gaf sig. Trupperna måste trots den stränga kölden lägra sig på snön, hvarvid ungefär 1,000 man om-kommo. Man har beräknat, att antalet af dem som vid Hadjacz och Weprik lidit döden, till minst 4,000, men kanske 7,000.

Hela vintern 1708—09 upptogs af ströftåg, därunder svenskarne åter förlorade mycket folk. Voro än ryssarnes förluster lika stora, så blefvo de dock snart ersatta med nytt manskap; svenska hären åter hopsmälte blott mer och mer.

Tåget mot Petersburg, som under Lybeckers befäl skulle företagas från Finland 1708 samtidigt med infallet i södra Ryssland, misslyckades alldeles. Våren 1708 sökte amiral Ankarstierna, såsom under föregående år, att blockera Petersburg, men hindrades af motvind, och ryske amiralen Apraxin begagnade sig häraf och härjade i stället finska kusten vidt och bredt och uppbrände bland andra orter Borgå. Då Lybecker med sin finska här på 12,000 man den 30 augusti kom till Ne van för att förstöra Petersburg, lyckades han, trots en rysk här på 8,000 man i förening med en rysk flotta, att öfvergå floden, men något anfall på Petersburg skedde, ej. Fästet Koporie intogs, men här lät sig den oduglige generalen luras af Apraxin, som i ett bref sagt sig skola komma med 40,000 man mot svenskarne. Lybecker skyndade hals öfver hufvud till närmaste hamn vid finska viken, där han lät döda alla hästarne och uppbränna alla artilleri- och trossvagnar, hvarpå han med sitt manskap gick ombord på Ankarstiernas eskader och återvände hem.

Stanislaus och Krassow lågo med sina polska och svenska härar i vinterkvarter i Lublin och hade för resten mot sig i Polen en del af polska kronhären, som genom ryska penningar var vunnen för det mot Stanislaus fiendtliga partiet. Tsaren sände i midten af januari 1709 denna här undsättning och trängde samtidigt allt närmare mot svenska hären i Ukraina. En betydande styrka sändes längs Vorskla-floden, hvarjämte alla städer i trakten besattes, och i synnerhet Pultava, Ukrainas hufvudort, fick en stark besättning.

Karl XII bröt därför upp i slutet af januari 1709 från sitt högkvarter i Sen ko w, slog 8,000 ryssar på flykten och tågade i februari längre österut för att försöka alt drifva ryssarne från Ukraina. Vid Knosnokutsch påträffades 10,000 ryssar, och vid ett oförväget angrepp mot dem blef Karl med en liten skara drabanter omringad, tills han räddades af Taubes dragoner; vid gemensamtangrepp af de svenska trupperna veko därpå ryssarne undan efter betydlig förlust. Denna framgång fick dock inga lyckliga följder för svenskarne.

Karl nödgades på grund af töväder och öfversvämningar att återvända och led nu återigen oerhörda förluster. Flere dagar måste hären vada i snövatten och ibland måste hela regementen öfvernatta däri; många omkommo

genom drunkning och en mängd trossvagnar gingo förlorade. Sinnesstämningen inom svenska hären blef allt mer tryckt, och hade den, från att ha räknat 30,000 man hösten 1708, sammansmält till endast 20,000, och man befarade allmänt, att den snart skulle bli allt fåtaligare, så att motstånd mot de allt talrikare ryssarne vore omöjligt. Bristen på lifsmedel, kläder hästar och ammunition blef ock med hvar dag allt större. De flesta generalerna ansågo ett återtåg öfver Dniepr till Polen vara enda räddningen, men Karl ville på intet vilkor gå in därpå, då «det skulle se ut som en flykt"! Missnöjet häröfver mot kungen blef hos befälet allt större och allmännare; hos manskapet rådde visserligen missbelåtenhet, men den var ej riktad mot kungen, som beundrades för sitt mod och sina umbäranden, och folket kunde ej bedöma, huruvida han var skulden till den bedröfliga gång kriget tagit.

Rörande dessa olyckor skref Karl till Ulrika Eleonora i mars 1709 följande egendomliga skildring. "Här vidh Armen står bra nohg till (!), fast iblandh har förefallit några fatiger, som vanliga äro när fienden är i nägden. Dhessutom har dhenna vinter varit mycket kall, så at kiölden nästan tyckts vara ovanligh, så at åht-skilliga af fiendens såväl som och vårt folk understundom frusit till döds eller och mist något af händer och fotter eller och näsan. Men medh alt dhetta, så har dhenna vinter ändå varit een roligh vinter (!) Ty ehuru väl några varit olyckliga, som olyckan har råkat, så at dhe blifvit skadda af dhen skarpa kiölden så har man ändå den haft dhen förnöijelsen (!) at tidh effter annan altidh funnits något tidsfördrif\ i dhet dhe Svenske partierna esomofftast haft små actioner medh fienden" etc.

Hs *

Sedan Karl i mars 1709 fått en tillökning i stridskrafterna genom förbundet med zaporogkosackerna, beslöt han, under afvak-tan af förstärkningarna från Polen, att företaga belägringen af PuU tava. I krigsrådet herskade olika meningar; Mazeppa var emellertid den, som mest yrkade på att man skulle bemäktiga sig Pultavaför att ha fast fot i Ukraina. Hur man kunde hysa något hopp om framgång, är dock obegripligt.

Af svenska hären voro blott 18,000 man i stridbart skick, och af artilleriet återstod blott 30 kanoner; krutet hade flere gånger blifvit fuktigt och slutligen förlorat större delen af sin kraft. Tsaren hade inlagt en stark besättning i Pultava, och hela ryska syd-hären närmade sig på östra sidan om Vorskla-floden, vid hvars västra strand Pultava ligger.

Svenskarne började stadens belägring den 1 maj och sedan den i midten af månaden anlända ryska hufvudstyrkan uppfört för-skansningar å ömse sidor om Vorskla och allt mera närmade sig Pultava, uppförde svenskarne än flere förskansningar till sitt skydd. Belägringen varade länge, men svenskarne hade ingen framgång, och Karl kunde ej hindra Peter att inskicka till Pultava en betydande förstärkning. Under tiden intogo ryssarne zaporogernas huf-vudort, hvarigenom dessas mod sjönk och föga hjälp var att förvänta af dem. I midten af juni lät tsaren en styrka gå öfver Vorskla och uppförde förskansningar på dess västra strand. Då en annan rysk afdelning på annat ställe samtidigt gjorde försök till öfvergång, blef Karl, som onödigt red allt närmare fiendens skott, sårad af en kula i ena foten, hvarför han måste opereras. Han synes i sin stridsifver ha varit alldeles okänslig; han gaf inga tecken till smärta: «skär på, skär på; det skadar inte", sade han, och själf klippte han senare bort sårkanten, däri röta uppstått. Segerhoppet svek honom ej, då han ej insåg ställningens faror — eller ej ville se dem — och när han låg till sähgs för fotskadan, drömde han om nya segrar genom att lyssna på sin taffeltäckare Hultmans uppläsningar om fornnordiska kämpar eller medeltidens riddare! Under tiden sammandrogo sig olyckans moln mer och mer. Ryska hären, som i början anfördes af Mentschikoff och sedermera af Peter själf, växte allt mer och räknade slutligen enligt somliga 55,000, enligt andra 80,000 man, och den hade ett artilleri på ej mindre än 132 kanoner.

Sedan Peter fått veta, att Karl var sårad, gick han (den 19 juni) med hela sin styrka öfver Vorskla för att låta det komma till en afgörande strid. Svenskarnes ställning var alldeles ohållbar; de kunde ej räddas, i synnerhet som Stanislaus och Krassow omöjligen kunde komma Karl till hjälp, utan kvarhöllos i Polen af fienderna. Därom kom underrättelse först sedan Peter börjat förberedelserna till angreppet. Karl beslöt emellertid att möta detta i stället för att företaga ett skyndsamt återtåg, som flere bland befälet föreslogo. Den 25 juni ryckte Peter ytterligare

framåt och inrättade ett nytt befästadt läger Va mil från Pultava, och två dagar därpå gaf Karl befallning till anfall; men den här, som nu fördes mot fienden, räknadeblott 13,000 man, och dessa hade blott 4 kanoner. De öfriga 5,000 svenskarne kvarlämnades jämte 3,000 zaporoger till trossens betäckande och i löpgrafvarne framför Pultava. Många af Mazep-pas hittills trogna kosacker togo emellertid mutor och rymde öfver-till ryssarne.

Fig. 48. *Slagfältets offer.*

Det oundvikliga nederlagets dag, den 28 juni 1709, var kommen; det sedvanliga fältropet "med Guds hjälp" blef signalen för svenskarne att utan all hjälp gå död och fångenskap till mötes: De stredo med förtviflans tapperhet, trots hunger och utmattning; men vunno de än några mindre framgångar under de två strider, som den dagen utkämpades, de kunde dock omöjligen hindra rys-sarnes seger. Om Karl, buren på bår, gjorde allt för att uppmuntra sitt folk och ådagalade sin vanliga tapperhet, så gaf honom Peter ej efter. Han var ofta midt i stridshvimlet; en kula genomborrade hans mössa, en annan träffade hans sadelknapp, en tredje hans häst, men han förblef dock oskadd. Äfven hans mätress Katarina var bland de kämpande, uppmuntrande dem och utdelande för-plägningar. Ryssarne stredo modigt och visade sig som helt andra krigare än förr.

Väl hade Lewenhaupt just denna dag fått ett öfverbefäl, men det var förgäfves man sökte draga någon fördel af honom. Snart blef allt ett kaos i svenskarnes led; inom befälet var det brist på enighet. Rehnsköld, som hade högsta ledningen, blef villrådig och öfverväldigades af oro, och en felaktig order, som vållade stor förvirring, utdelades af Karl, hvarför han fick en skarp förebråelse af Rehnsköld och sökte ljuga ifrån sig densamma. I sista drabbningen förde tsaren, förutom ett starkt rytteri, 32,000 man med 100 kano-ner mot det till 4,000 man hopsmälta svenska fotfolket och det jämförelsevis fåtaliga rytteriet. Inga kanoner förde nu svenskarne mot fienden och krutet var så dåligt, att muskötkulorna föllo ned 50 steg från gevärsmynn ingen och ofta af brann endast fäng-krutet. Alltmer glesnade svenskarnes led, all ordning upplöstes och slutligen måste ett hastigt återtåg företagas.

Ryssarne förlorade i detta slag omkring 1,300 man, under det svenskarnes förlust var något öfver 3,000 döda, sårade och fångna. Förutom Piper och Rehnsköld blefvo 165 officerare tillfångatagna.

Men nederlaget skulle blifva än fullständigare. Återtåget måste fortsättas så skyndsamt som möjligt för att undgå ryssarne, och nu brändes större delen af trossen. Karl samt Mazeppa jämte ungefär 1,500 svenskar och lika många zaporoger lyckades med möda att komma öfver Dniepr, men resten af svenska hären, som leddes af Lewenhaupt och Creutz, kom ej med. Snart nåddes denna af de förföljande ryssarne och efter underhandling om kapitulation och sedan man fåfängt försökt förmå manskapet att samla sig under fanorna, måste nu hela återstående befälet, eller 918 officerare, och ungefär 14,000 man gifva sig till fånga. Fig. 49. *Hemmets offer.* En vecka senare togo de förföljande ryssarne ytterligare 500 af de flyende svenskarne tillfånga. Hela antalet af de svenskar, som tillfångatogs, uppgick till innemot 18,000, och dessa blefvo nu förda till Ryssland.

*

*

Kärnan af svenska krigsmakten var tillintetgjord. Sverge hade med Pultavaslaget i själfva värket upphört att vara en stormakt och Polen var förloradt, under det Ryssland blifvit hufvudväldet i östra Europa och fått fast fot i Östersjöprovinserna.

"Nu ligger Petersburgs grundval fast och orubblig", skref Peter strax efter den stora segern.Tsaren firade den med ett lysande triumftåg i Moskva, och de svenska fångarne fingo bidraga att höja glansen däraf.

Segern vid Pultava firades t. o. m. i en sorts narr-orden, där Peter och hans närmaste i burlesk komedi erkände en rysk furste som en fantasikonung, hvilken Peter själf titulerade "Mi Her Kenich".

I ett särskildt uppfördt träpalats tog denne plats på en tron och uppmanade den segrande härens chefer att aflägga rapporter om drabbningens gång. Scheremetjef och Mentschikoff berättade först, huru de tillintetgjort svenska hären och tillfångatagit Lewenhaupts arméкår, och sist yttrade Peter: "Genom Guds nåd och ers caesariska

majestäts lycka har jag segerrikt kämpat med mitt regemente vid Pultava". Alla af-lämnade reglenientsmes-siga rapporter och af-trädde bugande för fantasikungen. Därpå infördes de svenska fångarne, som fingo defilera förbi honom — häpnande öfver detta gyckelspel under så allvarliga omständigheter. En mängd andra högtidligheter egde rum med anledning af segern, och ryssarnes glädje var utomordentlig, såsom man väl kan förstå. Framgången hade varit större än man väntat, den fruktade fienden var slagen och Peter kunde nu än säkrare fullfölja Ivan den stores och Ivan den försskräckiiges politik.

Aldrig hade Moskvas kyrkklockor ljudit så för ryska öron som under dessa festligheter, som invigde en ny tidrymd för det "heliga Ryssland"* Ivan d. store hade befriat ryska nationen från mongolernas ok; nu hade Peter genom en lysande seger öfver Karl XII gifvit nationen upprättelse för all tidigare försmädelse.

Allt jämt firas årligen Pultavaslaget i Ryssland såsom landets största seger.

För de fångna svenskarne var det en sorgens tid; de skulle nu få pröfva det moskovitiska oket. Under hösten 1709 ihjälsvulto de hoptals, och många utkastades på gatorna innan de ännu upp-

Fig. 50. *Klocktornet »Ivan d. store» / Moskvas Kreml,*
uppfördt af Boris Godunov J600.gifvit andan. Från Moskva spriddes de sedan åt olika håll i östligaste Ryssland och Sibirien, (Solikamsk, Tobolsk, Tomsk, Tiumen m. fl.) och åtnjöto en viss frihet, ehuru de här i fattigdom och brist måste tillbringa ett sorgligt årtionde. Många återkommo aldrig till fäderneslandet, utan afledo under sina lidanden. Piper, Rehnskjöld, Lewenhaupt och Creutz bildade i Moskva en sorts styrelse för fångkolonierna, och drabantpredikanten G. Nordberg (Karl XII:s biograf) stod i spetsen för en sorts konsistorium, som tillämpade svensk kyrkolag. Skolor och sjukhus inrättades bland svenskarne och finnarne, som hemifrån ibland fingo mottaga små understöd och böcker. Endast högst få fingo tillfälle att före fredsslutet 1721 återvända hem, då Karl högst ogerna gick in på utbyte af krigsfångar och saknade allt deltagande för sina fångna landsmän. Lewenhaupt ville den abnorme kungen aldrig förlåta för nederlaget vid Pultava(!), och möjligen ville han genom sin likgiltighet för fångarne söka visa, hurusom han ej varit skulden till den olyckliga utgången af slaget. Fig 51. *Petet d. stores staty i Petersburg,* (aftäckt 1782). Några fångar lyckades att fly från Sibirien och efter de underbaraste äfventyr nå sina hem. Lewenhaupt var nära att bli utväxlad 1710, men tsaren besinnade sig att lössläppa en så utmärkt fältherre och utväxlade i stället grefve Strömberg mot en rysk general. Lewenhaupt förblef som fånge i Moskva och dog där i februari 1719.

Rehnsköld fick ock tillbringa sin mesta tid i Moskva, där han understödde många behöfvande landsmän med penningar och gaf dem undervisning i krigskonsten. Han blef utlöst sommaren 1718 och måste då afgifva en förbindelse till tsaren att icke tjäna mot Ryssland. Han hade liksom Piper vägrat att låta sig utväxlas 1710 mot fångna ryska generaler; men de vägrade af fruktan, attRyssland kunde ha gagn och Sverge skada af dessa erfarna generalers återkomst.

Piper var synnerligen värksam för de öfriga fångarnes bästa, understödde dem med penningar och förde en vidlyftig korrespondens med ryska och svenska regeringen rörande dem. Han blef från 1715, då han fördes till Petersburg, behandlad med synnerlig stränghet af Peter, som för att afpressa honom en större penninge-summa två gånger under veckor underkastade honom hunger vid vatten och bröd och slutligen kastade honom i hårdt fängelse i Schlusselburg, där han efter förstörd helsa afled 1716.

Fångarne behandlades i allmänhet ej synnerligen hårdt, blott de voro lydiga, ehuru de ibland fingo röna ett strängt bemötande. En plan till rymning från Kasan och Simbirsk uppgjordes 1711 af J. F. Rubl, men den misslyckades genom förräderi, och de här förvarade fångarne blefvo nu utsatta för en barbarisk behandling och bortförda till Sibirien. De i denna rymningskomplott delaktiga underkastades tortyr med knutpiskan, och samma behandling, som ofta fick dödlig utgång, fingo många andra vid de kravaller, som allt emellanåt egde rum på grund af barbarisk behandling.

Sedan Karl XII med sitt lilla följe kommit öfver Dniepr, fortsattes flykten söderut åt Bugfloden öfver öde och obanade stepper; tåget var ytterst besvärligt, hettan tryckande och manskapet led af hunger och törst. Då det

gäide att öfverskrida turkiska gränsen, sändes förutom ett svenskt ombud polacken Stanislaus Poniatov-ski, öfverste vid kung Stanislaus' lifvakt, till turkiska paschan i Oczakov för att utvärka tillstånd därtill. Detta lyckades väsentligen genom Poniatovskis öfvertalningsförmåga och den penningegåfva han förärade paschan. Poniatovski, som i åtskilligt liknade Karl XII och hade lust för äfventyrliga företag, hade som frivillig deltagit i ukrainska fälttåget och i spetsen för en skvadron betäckt Karls återtåg från Pultava. Han var en ädel, kraftfull och modig man och hade en utomordentlig förmåga att behandla människor. Karl beundrade han och sökte på allt sätt att gagna honom under hela vistelsen i Turkiet.

Då Karl ankom till Bender, blef han på lysande sätt mottagen af paschan och fick ett betydande underhåll af sultanen. Till en början hade han endast inemot 600 svenskar med sig; längre fram infunno sig åtskilliga resande och ur fångenskapen befriade svenskar såväl som en mängd polacker och zaporoger, så att Karl kom att få ett par tusen personer samlade kring sig.Den åldrige Mazeppa, nu värkligt sjuk, låg nästan ständigt och tycktes ej ha lång tid att lefva. Ständigt fruktade han att gripas af ryssarne, och han hade skäl därtill, ty Peter hade af turkiska paschan fordrat, att han ej skulle under sitt beskydd mottaga Mazeppa, utan utlämna honom till ryssarne, och i fredsanbud till Karl fordrade han ock Mazeppas utlämnande. Tsarens begäran af-slogs emellertid. Från sin ankomst till Bender lämnade Mazeppa aldrig sin bädd; tillståndet förvärrades hastigt, sannolikt af fruktan att Peter dock skulle lyckas få honom i sitt våld, och han afled slutligen i augusti 1709.

Perzd fec. 1793.Fig. 52. *Karl XII, Mazeppa och Stan. Poniatovski efter Pultava-slaget.*

Ingalunda kan man anse, att Mazeppa i Ukraina kämpade för en nationell idé; han var alltför egoistisk för att kunna hängifva sig däråt. Ehuru polack, hade han under 20 års tid tjänat Ryssland, men trodde slutligen, att Peter skulle ligga under i striden med Karl XII och Stanislaus, hvarför han gjorde sig till förrädare. Då han emellertid fann, huru svårt Karl hade att reda sig i Ukraina och hur svenska hären sammansmälte, gjorde han ett hemligt försök att försona sig med tsaren och svika sin nya bunds-förvandt, men intrigen misslyckades. Han hade tänkt göra Karl en tjänst, men blef just nu hufvudanledning till hans nederlag liksom till Lewen-haupts föregående motgång.

Hans begrafning firades dock med allehanda ärebetygelser och Karl bevistade densamma. Förstod ej den besegrade kungen i hvilken snara han fallit? Lockelsen var onekligen stor, men huru hade det ej fordrats, att med yttersta klokhet och på allt upptänkligt sätt göra sig på förhand underrättad om ukrainarnes tänkesätt rörande Mazeppa och den förespeglade frigörelsen. Så hade ej skett, utan lät Karl, som ej rådförde sig med någon, lockas af ett helt naivt, allt för ungdomligt hopp, troende blindl på Mazeppa.

Riktigt anmärker Kostomarov, att "om något var hufvudorsa-ken till ryska rikets räddning, så var det det lillryska folket. — Om såsom Karl hoppats, lillryska folket skulle ha blifvit hänfördt af sin hetmans förespeglingar och den nordiske hjältens bragder, hade Peter ej kunnat reda sig emot sin motståndare". Räddningen berodde emellertid ej på att det ukrainska folket hade någon sympati för det ryska väldet; tvärtom, och det skulle gärna ha velat befria sig därifrån. Men det genomskådade Mazeppa och såg, huru falska hans lockelser voro, ty Ukraina skulle, om Mazeppa lyckats i sitt affall, ej ha blifvit ett själfständigt rike, utan en polsk provins, och under de polska aristokraternas ok ville det ej återkomma.

Nya motgångar för Karl XII 170g—ij.

Karl XII lefde trots nederlaget vid Pultava allt jämt i illusionernas verld, och hans herskarehögmod gjorde, att han ej kände sig besegrad! Till Ulrika Eleonera skref han om Pultava-slaget i ett postscriptum på följande lögnaktiga sätt: 11 Kär har alt gått väl (!)

Alenast på slutet är, aldeles utaf een händelse (!) händt een olycka, at Armen hafver hafft förlust (!)"; och till defenskommissionen i Stockholm skref han, att " tillståndet här varit godt och alt väl af-lupit (!) så att man inom kort förmodat at hafva så stor öfverhand öfver fienden, så at han skulle nödsakas ingå sådant slut, som man kunde åstundat af honom(!). Dock är händt, at dhen 28 förlidna månadh gienom ett öde och olykeligt tillfälle dhe svenska trupper lidit afbräk uti ett feltslagh. — Dåck är man betänkt på at finna uhtvägar".

Dessa utvägar voro dels Karls samtidigt utfärdade befallning, att det utarmade Sverge skulle utrusta nya härar till hans nya krigsföretag, dels hans förhoppning att i förening med ej blott Sta-nislaus, utan framför allt med turkarne kunna framtränga i hjärtat af Ryssland och kväsa tsar Peter. Därför var det ock, som han dröjde så länge — 51/» år — i Turkiet och åren 1710—1713 förnyade sina befallningar, att en svensk här skulle sändas till Polen för att möta honom och turkarne. Han ville ej återvända hem utan såsom segrare. Som utfattig äfventyrare måste han dock finna sig i allt flere motgångar, och lyckan endast gäckades med honom, då omständigheterna någon gång syntes ingifva hopp om hjälp af sultanen mot Ryssland. Besegrad på slagfältet af Peter, blef Karl ock framgent besegrad af honom genom bättre diplomatiska schackdrag och större mutor. Sultanen var ock i självfva värket alltid mot krig med Ryssland, om det kunde undvikas.Då turkiska stormän förespeglade Karl ett krig med Ryssland hösten 1709, gjordes detta blott för att kvarhålla honom en tid i Turkiet och på grund af Peters fruktan för hans närvaro utvärka bättre vilkor för sultanen under underhandlingarna om förlängning af freden. Denna förnyades i december 1709.

***

Sedan Lewenhaupt lidit den stora förlusten vid Liesna och ryktet om det dåliga tillståndet i den svenska hären i Ukraina tilltagit i styrka, började redan *Augusts* planer på återupphöjelse på polska tronen att allt djärfvare framträda, och han sökte på allt sätt att återupplifva det förra anfallsförbundet mot Sverge mellan Ryssland, Danmark och Saxen. Till Berlin sändes Fleming våren 1709 för att vinna Fredrik I, och denne visade sig ej obenägen.

Sedan August med Fredrik IV af Danmark d. 28 juni 1709 — samma dag som Karl XII förlorade slaget vid Pultava — förnyat anfallsförbundet mot Sverge, begåfvo sig de båda allierade till Berlin för att vinna Fredrik I; denne var dock blott med om ett defensivt förbund mot Sverge.

Strax efter Pultava-slaget uppmanades August af flere stordignitärer i Polen att återtaga detta lands krona, hvarför han begaf sig till Varschau; han erkändes åter som Polens kung och förklarade fördraget i Alt-Ranstadt af noll och intet värde samt löstes genom ett påfligt bref från sina löften däri. Saxiska trupper inföllo i Polen hösten 1709.

Peter begaf sig i oktober 1709 till Polen och sammanträffade med August i Thorn. Här föreslog honom Danmarks sändebud förbund, och nu kom kvadrupelalliansen till stånd och blef Peter dess naturliga öfverhufvud utan att behöfva lofva subsidier såsom förr.

August kunde intet göra för att höja Polen, och han måste omsider, för att upprätthålla sin makt, låta Peter få allt större inflytande på Polens angelägenheter. Denne handlade här efter godtycke och ryska härar kommo att nästan ständigt finnas i landet.

***

Gång på gång sökte Karl XII att förmå Turkiets sultan Ahmed III och de krimska tatarernas kan till krig med Ryssland, och Poniatovski, som användes vid desssa underhandlingar, förstod att genom rika gåfvor för en tid vinna förespråkare vid hofvet iKonstantinopel. Men ryske ambassadören därstädes P. A. Tolstoi var lika värksam och lyckades genom mutor att vinna den ena storviziren efter den andre. Då emellertid en af de svenska fångarne, J. Cederhielm, genom mutor fått en afskrift af en uppsats innehållande Peters planer mot Turkiet, hvilken Karl sände till sultanen, förklarade denne Peter krig i slutet af 1710. Tsarens planer gingo ut på att bli herre öfver *Svarta hafvet* och att om möjligt förvandla det till en rysk sjö; och för att nå detta mål byggde han på en förening med de kristna invånarne i de turkiska lydstaterna *Moldau* och *Vallachiet* (nuv. Rumänien). Peter lade vikt på företagets religiösa natur och ville gifva det utseende af ett korståg; hans banér hade den gamla, från Konstantin d. store härstammande, devisen: "I detta tecken skall du segra".

Moldaus furste, Kantemir, och Vallachiets, Brankovan, ingingo med tsaren förrädiska stämplingar och åtogo sig att mot sultanen upphetsa serbier, albaneser och greker, hvilka skulle sluta sig till tsaren såsom sin trosförvandt och befriare. Från August väntades polska och saxiska hjälptrupper.

Sultanen hade förutom en stor turkisk här bistånd af en tartarhär från Krim och dessutom 12,000 kosacker samt 4,000 polacker under Potocki, som följdes af ett 30-tal svenska officerare.

Karl XII utfärdade i slutet af januari 1711 till polska folket en kungörelse med uppmaning att ej längre underkasta sig Augusts välde, och han lät förstå, att han skulle än en gång jaga denne ur Polen, hvarför han ock rustade sin lilla trupp i Bender och skickade befallning till rådet i Stockholm, att en här skulle skickas till Pommern för att vara beredd att gå dit han befallde. Karl litade blindt på sultanens makt och hans skriftliga löfte att ej sluta fred med Peter utan med Karls biträde.

Vid denna tid skall ett förslag om *Polens delning* ha varit aftaladt mellan August och Peter, enligt hvilket Ryssland skulle få de östra landskapen, Preussen de norra och August resten såsom ärftligt kungadöme.

Fiendtligheten började i februari 1711, då tatarer samt kosackhären och den polska styrkan inbröto i polska Ukraina för att fördrifva ryssarne och August från Polen och återgifva Stanislaus landets tron. Tatarernas och kosackernas plundringslystnad gjorde emellertid, att hela infallet stannade vid Ukrainas ödeläggelse, och polackerna blefvo härigenom ytterligare retade mot svenskarne och Stanislaus.

Våren 1711 företog Peter sitt tåg mot turkarne och bröt in i Moldau, gick till Pruthfloden för att sedan öfver Donau och Balkanbärgen gå till Konstantinopel. Oväntade motgångar mötte honomemellertid. Han fick ej den hjälp han hoppats af fnrstarne i Mol-dau och Vallachiet, då deras folk höllo sig troget vid sultanen; lifs-medel, som utlofvats af dem, tröto och ryska hären led af hunger och sjukdomar, under det den omringades af de vida talrikare turkiska och tatariska härarne. Peter, som insåg sin farliga belägenhet — jämförlig med Karl XII:s vid Pultava — nödgades slå läger nära Hush å en instängd plats vid Pruth, men kunde här ej uppföra några forskansningar (juli 1711). Inom få dagar skulle han ha nödgats gifva sig med hela sin här till fånga för hunger, om ej någon alldeles oväntad räddning kom. Tsaren tänkte rymma med Katarina och några af sina närmaste eller försöka slå sig igenom fiendens led med en mindre rytte-riafdelning; men han öfvergaf dessa tankar, blef alldeles villrådig och skref till ryska rådet en underrättelse om den hopplösa ställningen.

I samråd med sina generaler beslöt Peter, att fältmarskalken Scheremetjef skulle i ett bref till turkiska öfverbefälharen vizi-ren Mehemet anhålla om vapen-hvila; men parlamentaren, som afsändes därmed, skickades utan svar tillbaka. Peter föll nu i den yttersta förtviflan, inneslöt sig i sitt tält och förbjöd enhvar att dit inträda. Då generalerna sins emellan höllo en ny öfver-läggning om hvad man borde göra, infann sig Katarina och föreslog att man skulle genom mutor vinna viziren och de öfriga förnämsta turkarne för att rädda hären och få till stånd fred, och själf erbjöd hon sina dyrbarheter härtill. Därpå åtog hon sig att trots Peters förbud gå in i hans tält för att framställa förslaget till honom, och hon lyckades också att genom klokhet och ömhet få tala med honom därom, hvarpå han gaf sitt bifall. Pengar och dyrbarheter till ett värde af 200,000 rubel afsändes och medförde strax åsyftad värkan, då Peter själf i bref till viziren ånyo begärde stillestånd. Det blef mer än så; fred slöts, ryska hären fick återvända hem, och Peter hade blott att gå in på följande vilkor: utrymma Polen, återlämna Asov med område till Turkiet och ned-rifva där uppförda fästningsvärk samt lofva att ej hindra Karl XII Fig. 53. Katarina /.

att med sina svenskar återvända till sitt land. *Freden vid Pruth* undertecknades (21 juli 1711), och förgäfves försökte först Poniatovski och sedan Karl XII, som i sporrsträck ilade till turkarnes läger, att hindra den mot Karl stämda viziren att afsluta densamma.

En ny makt hade omsider trädt upp mot Karl, en makt hvarom han aldrig drömt, hvarken i personligt eller politiskt afseende — *kvinnan.*

Redan vid Pultava hade Katarina varit värksam och eldat soldaternas mod; vid Pruth blef hon rent af den, som räddade ryssarne och korsade Karls planer.

En annan kvinna hade ett årtionde förut, då Karl fattade det olycksaliga beslutet att tåga in i Polen för att där bekriga och afsätta August, kommit i hans väg: Aurora Königsmark. Hur olika kunde ej allt ha blifvit, om Karl varit en normal människa och velat följa hennes kloka och humana ingifvelse och mottaga henne, då hon kom

med fredsanbud från August till hans läger i Kurland i januari 1702!

En af de första följderna af Karls vägran att se henne och att gå in på hennes och öfriga ombuds fredsförslag var Livlands förhärjande af ryssarne sommaren 1702, då flere tusen af landets inbyggare bortfördes som slafvar till Ryssland.

I augusti 1702 intogs staden Marienburg af Scheremetjef, sedan en del af dess besättning sprängt sig och en del af de inträngande fienderna i luften. Därför gafs befallning att föra hela stadens befolkning i slafveri till Ryssland. Bland dem, som nu föll i ryssarnes händer, var en ung yppig kvinna, som tjänat som piga hos stadens protestantiske prest, Glück, och året förut blifvit gift med en svensk dragon Kruse — Marta Skovronskij, senare kallad Katarina Trubatjov. Hon blef som så många andra prostituerad i ryska lägret och var en kort tid Schermetjefs frilla för att sedan bli Mentschikoffs och därpå (i slutet af 1703) tsar Peters, tills han omsider gifte sig med henne.

Hvilket spel af ödet! En af Karls förra undersåtar, en kvinna, en glädjeflicka, griper in i hans lif som en Nemesis, därför att den känslolöse kungen öfvergaf Livlands folk och ej lämnade det skydd, han kunnat och bordt gifva.

Ehuru Katarina var alldeles obildad, visste hon dock att binda Peter vid sig genom sitt ständigt glada lynne, sitt säkra omdöme, sitt mod och sin hängifvenhet. Hon var en blandning af värklig kvinlighet och manlig kraft, förstod att vara älskvärd mot omgifningen och att stäfja Peters utbrott af våldsamhet, och hon passade för honom icke minst genom sin förmåga att vara, hvad ett rysktuttryck säger "en äkta officershustru", som kunde dela fältlifvets mödor.

Hon kom ock att bidraga till förbättrandet af kvinnans ställning i Ryssland genom Peters reformer.

Under flere år var Katarina en anspråkslös frilla utan rang, men från och med 1709 behandlades hon som "maîtresse en titre", eller nästan som furstinna. I början af 1711 "erkände" Peter henne för sina närmaste som hustru, men hon blef ej hans lagliga gemål för än i början af 1712, då han formligen firade sitt bröllopp med henne. Han åberopade då i ett manifest som skäl därtill de tjänster hon vid Pruth gjort honom och hans rike. Detta manifest åberopades åter 1721, då senaten och den heliga synoden gaf henne käjsarinnetiteln.Jämf. J. Grot: *Om käjsarinnan Katarina I:s härkomst* (öfvers.) i *Hist. Bibl.* 1880 och K. Waliszewski: *Pierre le Grand* (1897).

Hur sällsamt den livländska bondpigans lefnadslopp än förefaller, har hon dock haft en föregångerska på en annan käjsartron. Östromerska käjsaren Justinianus intogs nämligen så af en likaså klok som vacker prostituerad, Teodora, som varit cirkusakrobat och länge lefvat af prostitutionen, att han gjorde henne till sin lagliga gemål; båda blefvo högtidligt krönta i Sofiakyrkan i Konstantinopel samt därpå hyllade af folket i stora cirkus. Utrustad med manlig själ meddelade Teodora sin gemål sitt mod och sin fasthet under en lång regeringstid, fick honom att skapa många lagar till förmån för kvinnan och tog värksam del i hans utrikespolitik och räddade tronen åt sin gemål, när han under det farliga upploppet i Konstantinopel 532 höll på att fly, då hon i ett kraftfullt tal till honom och hans generaler höjde deras mod, så att de nedgjorde de upproriske.

***

Genom fördraget vid Pruth 1711 förlorade furst Kantemir af Moldau sin krona, och han åtföljde därpå Peter till Ryssland; furst Brankovan af Vallachiet fängslades af sultanen och halshöggs därpå för sitt förrädiska förbund med tsaren.

Kort efteråt tillsatte sultanen i dessa furstendömen ståthållare, utsedde bland grekerna — *fanarioterna* — i Konstantinopel. Så slutades Rysslands första försök att komma åt Balkanstaterna. Viziren Mehemet blef sedermera afsatt, och sultanen förklarade åter i december 1711 tsaren krig för uraktlåtenhet att fullgöra de i fredsfördraget utfästa vilkoren, men till föga nytta för Sverge, då freden mellan Ryssland och Turkiet genom ryska penningar samt Englands och Hollands bemedling snart återstäldes.

Då Pruthfreden åter bekräftades i april 1712, förpliktade sig Peter att draga sina trupper ur Polen; men skulle Karl XII medväpnad hand där inrycka för att angripa tsarens länder, vore denne medgifvet att anfalla honom i Polen.

Då turkiska regeringen nu ifrigare än förut yrkade på Karls hemresa och lofvade såväl penningar som betäckning, ville kungen emellertid ej taga någon annan väg än genom Polen, fastän såväl Österrike som August satte sig däremot.

Peter drog under tiden ej sina trupper från detta land, då han fått underrättelse om att en skara polacker, tatarer och kosacker vid ryktet om krig mellan Turkiet och Ryssland samlat sig i trakten kring Bender för att åtfölja Karl på det tillämnade tåget till Polen.

Efter det nya fredsförslaget befalde sultanen denna skara att lämna Moldau, och Karl skickade dem då inåt Polen för att stödja Stanislaus' sak. Under anförande af polacken Grudzinski drog skaran, 5,000 man, in i landet, och det lyckades snart Grudzinski att genom hvarjehanda förespeglingar här samla ytterligare 7,000 man. Han framträngde med sin här till trakten mellan Posen och Thorn för att förena sig med en svensk här, som under Stenbocks befäl väntades till Pommern; men då denna ej anlände, blef Grudzinskis här i juni 1712 omringad och skingrad af ryska och polska trupper.

Detta infall i Polen blef anledning för Peter att fortfarande kvarhålla trupper i landet, hvarför sultanen förklarade honom än en gång krig i november 1712.

Sultanen var emellertid mer angelägen än någonsin att bli af med Karl, i synnerhet som han sett, att denne ingen hjälp fick hemifrån och skuldsatte sig oerhördt i Turkiet. Han hotade slutligen med att indraga kungens underhåll och hindra all proviantering till hans läger, och ville Karl ändå ej resa, hotade han att med våld bortföra honom. Därpå följde den s. k. *kalabaliken i Bender* d. 1 februari 1713, då Karl, trots omgifningens försök att förmå honom att foga sig efter sultanens önskan, personligen inlät sig jämte sin lilla svenska trupp i en vanvettig strid med en utsänd turkisk här, tills han togs till fånga. Han hade liksom ett behof att slåss — efter 3½ års hvila från krigiska bedrifter. Sedan fördes han till Timurtasch nära Demotika och låg där, låtsande sig sjuk, till sängs ända till slutet af december 1713.

Under tiden hade mellan Ryssland och Turkiet fred slutits (i juli 1713). Underrättelse hade kommit om, att Stenbocks och hans här tillfångatagits i Tönningen och att nästan alla Sverges besittningar på andra sidan Östersjön gått förlorade. I freden upptogos inga vilkor till förmån för Karl, och man visade allt mera öppet, huru föga afseende man numera fäste vid honom.

***

Efter slaget vid Pultava drogo sig Stanislaus och Krassov från Lublin, där de stått med sina härar, och tågade mot Krakau. Men då ryssarne kort därpå närmade sig österifrån och en saxisk här inryckt i Posen — sedan August förklarat Sverge krig i augusti 1709 — tågade Krassov med svenska hären till Pommern och kom till Stettin i början af oktober. Honom följde Stanislaus, som efter en tids vistelse i Stettin kom till Sverge, och hade sitt residens i Kristianstad. Karl XII ville, att han alltjämt skulle kalla sig kung och jämväl af svenskarne kallas så.

Efter Fredrik IV:s krigsförklaring hösten 1709 landsteg en dansk här i *Skåne.* Här var då sedan 1707 Magnus Stenbock generalguvernör, och denne lyckades trots all brist att få tillsamman de till Skånes skyddande nödiga trupperna — 13,000 man. Ehuru flere nyuppsatta regementen voro illa försedda — många soldater voro klädda i getskinnspelsar och träskor — slog Stenbock danska hären, som var ungefär lika till antalet, vid *Helsingborg* i februari 1710, hvarpå danskarne återvände till sitt land. Genom denna lysande seger räddade Stenbock för alltid de sydsvenska landskapen åt Sverge — och därom vittnar hans i Helsingborg resta ryttarstaty.

Arvid Horn, som, sedan han å Karl XII:s vägnar genomfört Stanislaus' val till Polens kung, blef riksråd 1705 och fick återvända till Sverge, sökte efter Pultavaslaget att i förening med presidenten i krigskollegium Nils Gyllenstjerna och flertalet öfriga riksråd hindra Karls fortsatta krigspolitik och åberopade sig på landets utarmade tillstånd och brist på manskap.

För dem var *Sverge* mer än Karl XII. De ville ej uttömma Sverges sista blodsdroppe för Karls nycker, och genom att fördröja rustningarne af hemmanens sista odlare och spara på skattkammarens sista öre trodde de sig säkrast

kunna tvinga Karl att återkomma till sitt land för att styra det med annat än månadsgamla bref från Bender.

Stenbock åter brann af ifver att så fort som möjligt tillfredsställa kungens önskningar. Karl ville dölja sig inför verlden och sitt folk, tills han återtagit den höga punkt, därifrån han kunde trotsa både sin senat och sina krönta fiender. Stenbock önskade ock liksom Horn att ha Karl tillbaka till Sverge, men han ansåg, att därför fordrades att så hastigt som möjligt utrusta en här, som kunde möta honom och föra honom genom Polen och Tyskland. Härför gjorde han ock utomordentliga ansträngningar och lyckades äfven märkvärdigt nog genom sina tal på rådhus och i folkförsamlingar.

I juni 1712 hade Stanislaus och Stenbock, hvilka påyrkade en stor utrustning såväl till sjös som lands för att afgå till Tyskland, ett möte i Vadstena med Horn och Gyllenstjerna; men desenare stodo fast vid sin förut uttalade mening, att det vore farligt att genom en stor utrustning utarma landet och blotta det på manskap.

Stenbock utvärkade emellertid, att 10,000 man blefvo öfver-förda till Rügen, hvarpå han begaf sig dit och öppnade fälttåget i Tyskland.

Stanislaus kom snart till den öfvertygelsen, att han ej ens med svenska vapen till skydd kunde uppehålla sig som kung i Polen, hvarför han fann lämpligt att sluta enskild fred med Auoust och afstå åt honom kronan, endast förbehållande sig tronföljden, därest han öfverlefde August. Denne hade då ej längre skäl att stå kvar i förbundet med Danmark och Ryssland mot Sverge.

Auoust framstälde nu, för att tillfredsställa Stanislaus, ett förslag om Polens delning.

Stenbock hade vid öfverfarten till Rügen först länge hindrats af danska flottan, och ehuru han lyckats intaga Rostock, hindrades vidare framträngande af Auoust och Mentschikoff i spetsen för saxiska och ryska trupper. Han afslöt omsider ett stillestånd på 14 dagar, hvartill han enligt bref från M. Vellingk (generalguvernör öfver Bremen och Verden), sett sig nödsakad "genom order af kung Stanislaus« och på grund af ett bref från Karl (februari 1712), däri Stenbock anbefalles att "med hörsamhet efterkomma hvad Stanislaus i ett eller annat mål kan hafva att befalla, i synnerhet hvad krigsoperationerna angår." Karl lät nu Stanislaus veta, att om han ej ville ha Polens krona, så skulle den gifvas åt någon annan (!), men ej få återgifvas åt August, och till Stenbock skref han i vredesmod en skarp tillrättavisning med befallning att upphäfva stilleståndet och att, genom att strax söka fördrifva fienden, försona sitt begångna fel.

Stenbock bröt nu upp från Rostock med sin här på 13,000 man och angrep den vid Gadebusch i västra Mecklenburg samlade danska hären jämte en saxisk styrka, tillsamman 18,000 man, och fastän Fredrik IV själf deltog i striden, vann Stenbock här segern (december 1712). Mycket bidrog härtill det svenska artilleriet, som i hög grad utvecklats genom öfverste C. Cronstedt. Stenbocks rykte genljöd öfver hela Europa för den lysande segern, men något inflytande på händelsernas gång fick den ej. Olyckan följde den tätt i spåren. Stenbock blef nödsakad, då hans här saknade underhåll, att tåga inåt Holstein och skall ha varit föranledd härtill af Vellingk, som försäkrade, att Karl XII redan vore i antågande genom Polen med en turkisk här, hvarför ryssarne snart skulle tvingas att draga sig tillbaka.

Sedan Stenbock kommit i närheten af Altona förestälde honom Wellingk, att han borde bränna denna stad, dels för att hämnasStades brand, dels och förnämligast emedan Altona vore försedt med stora förråder, som danskarne samlat för de saxiska och ryska truppernas räkning. Sedan stadens deputerade afslagit den affordrade brandskatten, värkstälde Stenbock planen med vedervilja, säkerligen öfvertygad om dess nödvändighet och dess berättigande enligt den tidens krigsmoral — fast han sedan djupt ångrade denna barbariska gärning. Utan all undsättning och afstängd af fienden från möjligheten att komma tillbaka till Pommern, tågade Stenbock till fästningen Tönningen, tillhörig holsteinska härtigen Karl Fredrik, och här blef han omringad af en mångdubbelt starkare dansk här. Sedan hans här 11,000 man, efter ett par månades instängning ej längre hade några lifsmedel, måste den jämte sin anförare gifva sig till fånga (maj 1713).

Tvärtemot de ingångna vilkoren förblef hela hären sedan i dansk fångenskap och Fredrik vägrade all utlösen eller utväxling. Stenbock behandlades, sedan han gjort ett försök att skaffa sig friheten, med stränghet i ett ruskigt

fängelse i Köpenhamns kastell å Fredrikshavn, där helsan fullständigt ödelädes, och han afled 1717.

Magnus Stenbock, som blifvit ett af Sveriges största hjälteminnen och var lika så from som ridderlig, begick det felet att, då Karl XII ådagalagt sin oduglighet som regent och fört Sverge till undergångens brant, med samma hängifvenhet som förr tjäna honom i stället för att med oppositionen främst se på rikets ställning.

Denne den trognaste rojalisten skulle emellertid få se sig slutligen med otack bemött af Karl, som omsider helt och hållet slöt sig till Stenbocks ovän, den tvetydige holsteinaren Görtz.

Östersjöprovinserna och Finland under Ryssland.

Peter skyndade kort efter Pultava-slaget att sätta sig i besittning af de platser, som svenskarne lyckats behålla i Östersjöprovinserna. Han började hösten 1709 att belägra Riga, som, trots ett tappert försvar under 8 månader, nödgades kapitulera 1710; Pernau föll ock i ryssarnes händer, och till sist intogs äfven Reval. Därmed voro Livland och Estland fullständigt intagna af ryssarne. Deras ridderskap fick emellertid liksom Riga och Reval "för evinnerlig tid" följande privilegier: den lutherska landskyrkans, det tyska kyrk-, skol- och förvaltningsspråkets samt den tyska rättens och landsför-valtningens okränkbarhet. Privilegierna bekräftades sedan i freden i Nystad 1721 — för att på 1880-talet utan vidare upphäfvas för förryskningens skull. Det i Dorpat af Gustaf II Adolf och Skytte skapade universitetet, som vid ryssarnes invasion 1656 blifvit fören längre tid upplöst, men senare återupprättats, och för krigsoro-ligheten 1699 förlagts till Pernau, försvann 1710, då ryssarne intogo denna stad. Professorerna flydde, medtagande böckerne och de vetenskapliga samlingarne, till Sverge vid fiendens annalkande. Fastän Peter lofvat att återupprätta universitetet, blef däraf intet, och under hela 18:de århundradet förblefvo Östersjöprovinserna utan universitet.

Den bildning, som det svenska väldet här spridt, gick snart tillbaka under det ryska herraväldet, som ock medförde folkets för-slafvande.

Det år 1802 inrättade universitetet i Dorpat, numera kalladt Jurjew efter en Rurikovitsch, som där skall ha anlagt en borg, är numera fullständigt ryskt och har Östersjöprovinsernas tvångs-förryskning till sitt egentliga mål.

Finland, som genom flere missväxtår ytterligt utarmats och på grund af en ofantlig brist i budgeten erbarmligt utpressades af ämbetsmännen för att dessa skulle kunna lefva, blef snart ett lätt byte för Peter. H. H. von Liewen sändes af svenska rådet som biträde åt generalguvernören Lybecker, men det var för sent. Viborg inneslöts 1710 af ryssarne, och svenska flottan kunde ej mera lämna de belägrade någon hjälp, hvadan staden snart nödgades kapitulera. Finlands enda starka skyddsvärn under fyra århundraden var sålunda förloradt och hade förbytts till ett bålvärk för Peters nya hufvudstad.

Brytande kapitulationsvilkoren, lät tsaren bortföra hela besättningen, 4,000 man, i fångenskap till Ryssland. Stadens invånare tvungos att svära trohetsed åt tsaren, och man kunde af allt se, att denne beslutat taga fast fot i Finland. Å många orter hade invånarne blifvit så uttröttade af kriget, att de tyckte det vore tem-ligen likgiltigt, under hvilken spira de skulle lyda. Af Viborgs besättning öfvergingo omkring 500 man till rysk krigstjänst.

Kexholms fästning kapitulerade ej långt efteråt, och därmed gick hela Ladogakusten förlorad; i öfre Karelen började man redan 1710 att på presternas uppmaning svära tsaren trohetsed.

Svenska rådet ville nu vidtaga värksammare åtgärder till landets försvar, afsatte Lybecker och gjorde K. Nieroth till Finlands generalguvernör. Men denne medförde blott ett kompani dragoner och fick svenska flottan till Finska viken; för fäderneslandets försvar måste finnarne i öfrigt självfva sörja. Hela den krigsstyrka, som Nieroth slutligen fick till stånd, uppgick blott till 8,000 man, och sedan denna 1711 förstärkts med K. Armfelts afdelning i Savolaks, ville man söka återtaga Viborg. Förgäfves likvisst; efter ett par månader nödgades Nieroth draga sig tillbaka.Ryska ströfkårer foro fram i landet på det grymmaste, pinade människorna, brände dem med halm och pertor samt misshandlade dem på mångahanda sätt. Finnarne kräfde å sin sida säkerligen en grym hämnd.

Efter Nieroths död gjordes Lybecker åter af Karl XII till öfver-befälhafvare — ett nytt drag af oförstånd hos den obegriplige kungen.

År 1712 anstälde en rysk kår, på anstiftan af ryska smugglare, ett härjningståg i trakterna kring Uleåträsk, därvid de mördade och plundrade ohyggligt samt bortförde en mängd fångar.

Fig. 54. *Nyslott med slottet Olofsborg,* anlagdt af E. Ax:son Tott 1475

Samtidigt med Stenbocks nederlag i Holstein gjorde Peter 1713 sitt afgörande anfall mot Finland. Han kom själf med 200 galerer utanför Helsingfors, som bombarderades och brändes, allt under

det Lybecker ej vågade företaga någonting af betydenhet — hvarpå en rysk här på 20,000 man uppförde befästningar på stadens ruiner. "Stora ofreden« tog nu sin början och utbredde sig snart som en förhärjande brand öfver det olyckliga Finland.Under tiden låg Karl XII alltjämt overksam i Timurtasch och låtsades vara sjuk.

I Aug. 1713 inryckte ryssarne i Helsingfors, som fullständigt utrymts af befolkningen, universitetet och ämbetsvärken, och snart var hela södra Finland i fiendens våld. Den lilla finska hären, som befann sig i ett så bedröfligt tillstånd, kunde, ehuru landskapens invånare med entusiasm erbjödo sig åt fosterlandets tjänst, göra föga motstånd mot den ryska öfvermakten. Väl räddades finska arméns ära under Armfelts ledning, genom lysande tapperhet i några träffningar, men den måste undan för undan draga sig tillbaka norrut och gick slutligen öfver svenska gränsen vid Torneå (sept. 1714).

Under tiden togo ryssarne Ny slott och vann tsar Peter sin första sjöseger på Riilaks-fjärden, hvarpå ryska flottan öfverförde 12,000 man till Åland, hvars hela befolkning redan flyttat öfver till Sverge. Ön förhärjades fullständigt och förblef sedan öde i 7 års tid.

På samma tid, då Finland sålunda steg för steg kom i ryssar-nes händer, dröjde Karl XII fortfarande i Turkiet och fäste intet afseende vid sina undersåtars lidanden. Också blef missnöjet mot honom stort i Finland, och flere af landets framstående män: Arvid Horn, biskop Gezelius, presidenten S. Leijonmark, landshöfding Creutz m. fl. voro bland dem, som ledde rörelsen mot Karl XII:s envåldsmakt eller, möjligen, hans afsättning.

I februari 1715 inföllo 250 ryssar i Torneå, då «bondemajoren" M. Nyman försvarade staden med 18 man. Därpå kommo 550 kosacker) hvilka fördrefvos af 120 bönder från Neder-Torneå till Kakamaån, där Kemi-bönder fortsatte fördrifvandet. Torne-bönderna gjorde hvarandra det löftet att "hellre stå fienden emot till sista man än lämna sig, sina hustrur och barn uti deras barbariska händer".

Länge höll sig Kajana slott (vid Uleåträsk), men måste slutligen kapitulera och sprängdes därpå i spillror (1716). Den ryske kosackgeneralen Tschekin, som kommenderade belägringshären, bröt kapitulationsvilkoren och sände besättningen till Ryssland i fångenskap.

Sedan denna sista befästade plats fallit, drogs Armfelts armé bort från Vesterbotten till Gefletrakten för att skydda Sverges kuster emot ryska flottan. Senare på året gjorde kosackerna ett härjningståg ända till Luleå — den första ryska invasionen i Sverge.

Ständiga ströftåg företogo kosackerna i Finlands norra trakter, tills dessa alldeles ödelädes. Finnarnes gränslösa lidanden härunder trotsar all beskrifning. De dolde sig djupt in i ödemarken i elän-diga kojor och hade att kämpa mot hunger och rofdjur; vargarne hade under dessa krigsår tilltagit ofantligt i antal och öfverföllo t. o. m. vuxna människor.

Under den 8-åriga tid, "stora ofreden" kallad, då Finland stod under Rysslands herravälde (eller till freden i Nystad 1721), hemsöktes det af en fruktansvärd förödelse och var all svensk styrelse upphäfd. Nästan alla ämbetsmän och samhällets högre och mera bildade lager hade då måst lämna Finland.

Fig. 55. *Då byarne brändes och folket drefs i landsflykt.*

I den första segeryrseln föröfvade de ryska soldaterna oerhörda grymheter, mord, pinande, lemlästning o. s. v., som dock i någon mån senare häjdades af öfverbefälhafvaren furst Galitsin. I aflägsnare trakter och där befolkningen visade motsträfvighet eller mindre ödmjukhet, förfors alltjämt med största stränghet och öfvervåld. En myckenhet folk, såväl fullvuxna som barn, bortfördes som fångar till främmande land, och de kvarlämnade

kunde endast med möda rädda lif, ära och något litet af sin egendom undan ryssarnes rof-lystnad. Af landets invånare togs formlig trohetsed till tsareti, och de fingo såsom "Hans Stor-tsariska Majestäts" undersåtar åtnjuta lagens skydd i den mån förhållandena det kunde medgifva, d. v. s. allt efter deras lydnad mot tsaren och hans ämbetsmän.

De pr ester, som stannat i landet, fingo af ryska regeringen vanligtvis i uppdrag att upptaga ryssarnes krigsskatter och nödgades därjämte att ansvara för folkets uppförande. De fingo sålunda tjänstgöra som fogdar och polismän och kommo därigenom i enytterst pinsam ställning, och flere blefvo föremål för ryssarnes misstankar. Om skatterna ej inflöto från det utarmade folket eller om hus och åkrar kommo i förfall för utskylderna, drabbades presterna af ansvaret därför och dömdes vid minsta förseelse till penningeböter. Misstänktes prester för att vara i godt förstånd med sven-skarne, fingo de utstå de strängaste straff. Somliga fördes i fängelse, andra, såsom kaplan Affrén och kaplan Ruth, piskades till döds eller hängdes (1718).

De kyrkliga angelägenheterna råkade i samma förfall som alla öfriga samhällsinrättningar, och på många orter upphörde all ordnad gudstjänst. Bildningen försvann nästan alldeles; de flesta skolor och själfva universitetet voro upplösta. All förbindelse med Sverge var fullständigt afbruten. Hvarjehanda andra hinder för folkets upplysning reste sig, alla tryckerier lågo nere och de nödvändigaste böcker saknades.

Finland var med ett ord under Rysslands herravälde vid denna tid i alla afseenden ruineradt, dess kultur nästan utplånad, förvaltningen i förfall, befolkningen sänkt i fattigdom, utdödad eller släpad i rysk fångenskap, utom den ringa del, som flyktat till Sverge. Föreningen med det ryska tsarväldet beröfvade finnarne deras politiska rättigheter, nämligen ständerrepresentationen och själfbeskattningsrätten. Tsaren var själfherskare i än vidsträcktare mening än den svenske kungen efter reduktionen, och befolkningen hade intet ordnadt tillträde till den ryske herskaren för sina böner eller klagomål. Finska folkets enda uppgift var att ödmjukt och stilla lyda hvarje befallning från Ryssland.

Sverges krig och lidanden under Karl XII.s sista tid.

Flere gynsamma fredsförslag, som framstäldes för Sverge under 1710—1714, blefvo om intet genom Karls allt mer förvirrade förstånd. Trots sin maktlöshet efter nederlaget vid Pultava, ville han handla som en mäktig furste; hans politik var densamma i motgång som i medgång, han ville aldrig gå in på att afträda något af sitt rikes områden — fast flere faktiskt voro för alltid förlorade — han kunde ej se värkligheten och lyssnade blott till sina egna besynnerliga föreställningar.

Karl förkastade sålunda det neutralitets-fördraga som tyske käj-saren, England och Holland afslöto 1710 och som svenska rådet för sin del antog för att minska krigsfaran och betrygga åtminstone Sverges tyska besittningar. Genom detsamma skulle Sverge garanteras dessa mot förbindelse, att Krassovs här i Pommern ej skulleöfva några fietidtligheter i tyska riket eller angripa Danmark eller återvända till Polen. Karl vägrade emellertid att godkänna fördraget, då han ännu hyste hopp att med Turkiets hjälp segra i nya krig med sina motsåndare.

Men detta hopp skulle snart gäckas. Efter Pruth-freden 1711 stegrades modet hos de tre mot Karl förbundna makterna, och de upptogo åter de gamla förslagen från 1699 och 1700 att rycka till sig några af Sverges provinser. Danmark sökte hela sommaren 1711 att med smärre landstigningar oroa Skåne, fast en stor svensk styrka här skyddade landet.

De förbundna makterna sökte visserligen förgäfves att borttaga *Pommern* 1712, men Danmark lyckades att s. å. intaga landskapen *Bremen* och *Verden*, sedan en stor dansk här gått öfver Elbe och bombarderat och brännt *Stade.*

August hade funnit Peter vara en besvärlig bundsförvandt och vida farligare än den svenske kungen, hvarför han 1712 blifvit mer och mer böjd för fred med Sverge och skulle velat företaga en delning af Polen mellan sig och Stanislaus; men Karl ville ej höra talas om annat än den senares erkännande som kung öfver hela Polen.

Fredrik af Preussen kunde nu ha blifvit en den nyttigaste bundsförvandt för Sverge, då han *af fruktan för*

Rysslands växande makt föreslog *förbund mellan Preussen och Sverge!* I detta mot Ryssland riktade förbund skulle ock August deltaga.

Underhandlingar pågingo ½ år men Karl förkastade (hösten 1712) det erbjudna förslaget på grund af sin fixa idé att utestänga August från polska tronen och där upprätthålla Stanislaus, fastän denne numera var villig att afstå från den bekymmersamma värdigheten. Karls halsstarrighet hade blifvit vanvettig och hade nu bordt berättiga rådet att sammankalla svenska riksdagen för att utan vidare förklara Karl afsatt såsom saknande förståndets rätta bruk, såsom en för svenska staten farlig dåre. Hade Karl ingått förbund med Fredrik af Preussen jämte August, så hade en svensk här i förening med en preussisk och en saxisk utan tvifvel kunnat återtaga det mesta af hvad Ryssland eröfrat, skulle Danmark ha slutit fred, hade ej Stenbocks här gått förlorad, skulle ej Finland ha fallit i Ryssarnes händer och hade de svenska krigsfångarne i Ryssland blifvit befriade.

Förbund mellan Sverge och Preussen var åter på tal 1713 och 1714, men Karl gick ej heller då in på förslaget därom, då Fredrik Wilhelm, som i februari 1713 bestigit preussiska tronen, såsom vilkor fordrade Stettins afträdande och Augusts erkännande som Polens kung. Sedan Stanislaus skriftligen tillkännagifvit Karl sitt beslut att afsäga sig kungavärdigheten och Karl för erkännandetaf August uppsatt orimliga fordringar, förföll all vidare underhandling om förbund med Preussen och stod August, som alltjämt önskat förlikning med Sverge, fast vid förbundet med Ryssland.

Ej långt efter svenskarnes utrymmande af Tönningen (maj 1713) uppbröto de ryska och saxiska belägringstrupperna för att belägra Stralsund och St ett in. Preussen, som ogerna såg, att Stettin möjligen skulle komma i ryssarnes händer och önskade erhålla denna viktiga ort, Oderns nyckel, hade kort förut förgäfves jämte Höl-stein genom Görtz underhandlat med Sverge om pantsättning däraf, och nu uppgjordes ett nytt förslag. Ryssland och Saxen skulle eröfra Stettin och af Preussen och Holstein erhålla 400,000 thaler därför, hvarpå dessa stater skulle gemensamt besätta fästningen och vid freden återlämna den till Sverge mot erläggande af denna summa.

Sedan ryssar och saxare bombarderat Stettin (sept. 1713), nödgades dess befälhafvare Meijerfelt att underhandla om dagtingan, och nu uppgjordes striden så, att fästningen blef besatt af preussiska och holsteinska trupper. Karl XII måste en tid hålla god min, men i slutet af 1713 återfordrade han Stettin, utan att dock vilja betala den lämnade lösepenningen, då öfverenskommelsen blifvit honom oåtspord afslutad. Preussen svarade, att den gjorts till Sverges fördel och att dess ombud Wellingk gillat den.

Fredrik Wilhelm erbjöd åter i början af 1714 sitt bistånd för åvägabringande af fred mellan Sverge och dess fiender; han utfäste sig att få August att gå in därpå, och då kunde Danmark ej fortsätta kriget, hvarpå Peter, öfvergifven af sina bundsförvandter, äfven måste sluta en billig fred. För sitt bistånd fordrade preussiske kungen afståendet af Stettin med område, men härpå ville Karl ej gå in. Underhandlingarna afbrötos i maj 1714, och därmed försvann denna utsikt att på billiga vilkor åstadkomma fred för Sverge.

* *

*

Under tiden hade nöden och missnöjet i Sverge framkallat de allvarsammaste rörelser, som slutligen läto den halsstarrige kungen inse nödvändigheten att lämna Turkiet och bege sig till sina länder.

Då man i Sverge våren 1713 fått nästan samtidigt underrättelser om kalabaliken i Bender och Karls fångenskap i Turkiet samt om Stenbocks kapitulation i Tönningen, och då Finland mer och mer nu kom i ryssarnes händer, grepos svenskarne af oro och förtviflan.

Svenska rådet afät till Karl skrifvelser om nödvändigheten att resa hem från Turkiet, men de blef vo, liksom föreställningarna 1710, obeaktade, fast de tolkade Sverges utblottade läge; Karl var obeveklig, trots Sverges förluster och trots underrättelserna om, huru Pom-mern öfversvämmädes af fienderna och huru man fruktade se ryska flottan i Stockholms grannskap.

Svenske arkitekten Eosander skref till Karls hofkansler Möl-lern och besvor honom att söka förmå Karl att oförtöfvadt resa hem: «det gäller sannerligen hans spira och krona", skref han.

Sedan A. Horn (1711) blifvit måg till riksrådet N. Gyllen-stjerna, kom han att alldeles ansluta sig till dennes mot enväldet riktade politik, och dessa båda stodo sedan i spetsen för ett efter nederlaget vid Pultava sig bildande parti, som ansågs vilja införa aristokratiskt fåvälde under republikanismens mantel. Karl XII:s halsstarriga vägran att afsluta fred och kalabaliken i Bender, som satte kronan på hans dårskaper, ledde till rykten, att han blifvit sinnesrubbad och att han aldrig mer skulle återvända till Sverge, hvarför oppositionen måste vara beredd på att tillsätta en ny regering och därvid ock införa ett friare styrelsesystem.

Rådet var ställdt mellan kungens missnöje och folkets högljudda knot, och det uppmanades af Stockholms borgerskap i en i starka ordalag affattad skrifvelse att tänka på landets räddning och därför sammankalla ständerna och inbjuda prinsessan Ulrika Eleonora att deltaga i rådets öfverläggningar.

Prinsessan mottog den inbjudning, som rådet nu utfärdade och däri det anmodade henne att deltaga i dess beslut «till att förekomma rikets undergång och olycka11.

Rådet sammankallade i nov. 1713 ständerna, som samlades i december, ehuru ej för att gripa in i regeringsärendena eller erjs för att anföra besvär, utan blott för att skaffa penningemedel. Men inom riksdagen hoppades man allmänt kunna förmå kungen till fred; många ombud inom alla stånden visade en revolutionär hållning och uttalade sådant missnöje med hela regeringsmaskineriet och kungens frånvaro, att de t. o. m. yrkade på afslutande af fred utan kungens hörande. Man enade sig emellertid att i början af 1714 afsända general H. H. v. Liewen till Karl för att göra sig underrättad om hans hälsotillstånd och förmå honom till hemresa.

Sedan riksdagen, efter framställningar af landtmarskalken Creuz, presidenten Lejonmark, grefvarne Lewenhaupt, biskop Svedberg, domprosten Molin m. fl., uttalat sig för fredsvärkets kraftiga bedrif-vande och Ulrika Eleonoras utnämning till riksföreståndarinna, anlände omsider ett gammalt bref från Karl, däri han befalde, att ständerna skulle åtskiljas. Fastän det var för alla väl bekant, att Karl hyste ovilja mot riksdagens sammankallande — som ju var en revolutionär åtgärd — blef A. Horn nu ytterst konungslig i sin tvetydiga politik och, rädd för eget skinn, tog han sig före att i rådet hålla ett strafftal för de uppkallade ledarne för oppositionen, hvarpåhan upplöste riksdagen. Den nödvändiga revolutionen kunde därför nu ej genomföras, utan skulle Sverge lida ytterligare nära fem år, innan den stora statshvälfningen genomfördes.

Karl blef genom de upplysningar, som den honom tillgifne general Liewen lämnade om ej blott den allmänna oron i Sverge, utan ock en politisk rörelse, den där kunde bli farlig för hans krona, öfvertygad om nödvändigheten att lämna Turkiet, men han begaf sig därifrån först i slutet af september 1714. Utan penningar måste han låna för att kunna resa, men de lån han fick

räckte ej länge, och han måste därför vänta i Pitest i Vallakiet en hel månad, tills ett nytt lån erhållits af en österrikisk general. Nu begaf sig Karl, endast åtföljd af öfverstelöjtnant Düring, i ursinnig fart till häst genom Siebenbürgen, Ungern, Österrike och Tyskland till Stralsund, dit han anlände den 11 november.

Det hade på denna tid ännu varit möjligt att sluta fred. Karl hade ännu vänner, som skulle velat åtaga sig hans sak, om fred

åstundats. Men han glödde af hämnd och talade ej om annat än

att utföra straff å sina fiender i utlandet och falska vänner i Sverge, och hans första order till rådet i Stockholm gälde att ut-skrifva soldater, rusta flottan och skaffa penningar för hans nya krig.

* *

*

Förutom den revolutionära rörelsen i Sverge hade en annan fyra samtidigt hotat Karl genom den holsteinske ministern Görtz' försåtliga intriger. Denne begåfvade, uppfinningsrike, men skurkaktige statsman hade, under det

ryssar och saxare belägrade Tönnin-gen, förtroligt umgänge med Mentschikoff och framstälde för honom förslaget, att tsar Peter skulle åt Karls unge systerson härtig Karl Fredrik af Holstein skaffa svenska kronan eller tronföljden och att denne skulle förmälas med Peters dotter Anna. För Peter själf förklarade han vid ett hemligt möte i Hannover, att han lockat Stenbock till Tönningen för att tjäna fienderna, och förestälde honom, huru lätt man skulle kunna af sätta den högdragne Karl och uppsätta härtigen af Holstein på tronen, då ett mäktigt holsteinskt parti funnes i Sverge. Peter skänkte honom emellertid nu ingen tilltro, men Görtz fortsatte icke desto mindre underhandlingen med Mentschikoff, och kort därpå var det, som han bragte å bane underhandlingarna om Stettins pantsättande och besättande af Preussen och Holstein.

För att genomdrifva giftermålsplanen sände Görtz holsteinska landtrådet N. F. Bassewitz med ett skriftligt uppdrag till Peter, och hans plan blef snart, såsom franska sändebudet Campredon uttryck-ligen omtalat, att Peter skulle förutom Finland eröfra hela Sverge och sedermera göra Karl ;Fredrik till dess kung!

Kort förut hade Görtz i en skrifvelse till Stenbock (maj 1713) försökt att ställa sig i en gynsam dagar för svenskarne. Han erbjöd sig att bistå med ett lån. till Sverge och hoppades, att "detta prof på värkligt nit för svenska intressen skulle vara tillräckligt att häfva den misstro, som Hans Excell. och andra kungliga ministrar hyst mot honom till H. Maj:ts skada!"

Då Peter ej fattade förtroende till Görtz’ djärfva planer, skref denne till Bassewitz bl. a., att han skulle fästa tsarens uppmärksamhet därpå, att mellan regerande personer grundar sig vänskapen endast på fördelen och ingenting annat, och att alla tillgifvenhets-betygelser endast äro täckmantlar, ämnade att dölja någon därunder förborgad afsikt!

Peter tyckes småningom ha börjat lyssna på den sluge diplomaten och lät för rådet i Stockholm omtala Bassewitz’ förslag och dessutom — enligt franska sändebudet — erbjuda Sverge én hederlig fred, om Karl af sattes.

Underrättelsen om att Karl väntades hem af bröt emellertid dessa underhandlingar, och Görtz generade sig nu ej att med en fräckhet utan like söka vinna hans förtroende. För att intet skriftligt bevis mot honom skulle kunna framläggas inför Karl, gaf han Bassewitz order att återvända till Holstein, och dessutom befalde han dennes sekreterare att i hemlighet taga alla papper, som rörde underhandlingen med tsaren, och föra dem till Berlin, där Görtz väntade honom — för att, sedan han enligt beräkning förstört papperen, för Karl skildra, hurusom Bassewitz på eget bevåg öppnat underhandlingen med Peter! Stölden af papperen utfördes af sekreteraren, men denne upphanns i tid af Bassewitz, som med pistolen i hand återtog dem jämte ett bref från Görtz, däri denne befalde stölden. Hela saken framstälde Bassewitz därpå i Berlin för ministrarne, och mellan honom och Görtz växlades bref, fulla af bitterhet och smädelser. Kungen af Preussen lät från sitt rike utvisa Görtz, som emellertid togs i försvar af Holsteins administratör Kristian Auoust.

Svenska rådet fick reda på dessa Görtz' intriger och skandaler, men den fräcke ministern sökte dock rentvå sig genom sin handt-langare holsteinaren von der Nath, som för ändamålet skickades till Stockholm. Rådet lät sig ej öfvertygas om Görtz’ oskuld och von der Nath förvistes från hofvet genom Arvid Horn. Bassewitz, som ock infann sig i Stockholm och för rådet företedde alla de för Görtz komprometterande papperen, sände därpå afskrifter däraf till Karl, till hvilken jämväl general Duker, Stralsunds befälhafvare,och Stenbock sände underrättelser om saken. Det otroligaste skulle dock inträffa. Den man, som hos Karl bevakade Holsteins intressen, Fabrice, tydde allt hvad Görtz gjorde till det bästa; så gjorde ock skriftligen Holsteins administratör, och sedan desse förklarat, att hela underhandlingen med Peter, som ej kunde förnekas, gått ut på att bedraga tsaren och under tiden skaffa Sverge lugn, gick Karl i fällan och förklarade sig för Görtz och mot Bassewitz! Han klandrade svenska rådet, då det ålagt svenske ministrar i utlandet att bevaka och hindra holsteinska hofvets "oförsvarliga och fördärfliga stämplingar", och han ville ej se Dukers och Stenbocks berättelser därom.

Anländ till Stralsund mottog Karl strax besök af administratorn Kristian August och hans allt i allom Görtz; och efter ett långt samtal med kungen kom denne skurk så i Karls gunst att han blef dennes högra hand, en medhjälpare ej blott mot yttre fiender, utan ock mot inhemska motståndare, d. v. s. fosterlandsvänner.

Arma Sverge! Din arme kung skulle i sin förvirring vålla dig nya nederlag och lidanden, lockad som han i sin bristande världserfarenhet åter blifvit af en djärf främling. Förbundet med Mazeppa hade vållat Pultava-sorgen; Görtz blef nu såsom Sverges statsminister i värkligheten nationens plågoande och ledde dess öden på sista resan utför till kungens död.

Rådet fick än mindre betydelse än förut, och Karl hatade i tysthet de ledande männen i Sverge, öfver hvilka han nu satte en utlänning, en dålig människa. Revolutionsrörelsen i Sverge tycktes ha alldeles upphört och Karls makt var oförändrad några år ännu.

*

$

Karl skulle snart åter få fröjda sig åt krigets dystra lek.

Då tyske käjsaren 1715 inbjudit till en kongress i Braunschweig för underhandlingar om allmän fred, kunde Karl ej förmås till deltagande däri, därest han ej på förhand erhållit försäkran, att Sverge skulle återfå alla sina förlorade länder! Ingen makt kunde naturligtvis afgifva en sådan försäkran, som ju blott utvisar Karls abnorma tankegång.

Ej nog med att Sverge ännu hade sina gamla fiender, den olyckan hade nu tillkommit, att riket fått två nya: Preussen och Hannover. Då Karl ej ville afträda Stettin till Preussen och ej ens medgifva att staden lämnades som pant, lät Fredrik Wilhelm tsar Peter garantera sig besittningen däraf och började krig med Sverge.Kurfursten af Hannover, som i augusti 1714 blifvit kung* i England under namn af Geo^q I, önskade för Hannover vinna Bremen och Ver dm, och då Karl ej heller ville afträda dessa, förklarade äfven han krig (okt. 1715). Alla dessa besittningar voro ju i själfva värket redan förlorade, hvärför Karls vägran att afstå dem måste betecknas som vansinnig, då han därmed skaffade sig nya fiender i stället för att han kunnat få bundsförvandtér och därigenom rädda ihycket af återstående besittningar.

Karl rustade nu i Stralsund för sitt nya krig, och i Pommern voro hos åtskilliga förväntningarna stora nog.

Ett i Tyskland, sannolikt i Pommern, 1715 utgifvet anonymt arbete: Das jetztlebende Schweden, sökte att visa storheten i Karls politik på denna tid. Å en af dess gravyrer står under svenska kronan: "Gud bevarar den, Karl försvarar den"; Karl ställer sig åter i spetsen för sin här med orden: "Det är tid, det är tid", och på ett bord synas tärningar jämte orden: "Än är spelet icke slut"!

I arbetet läses bl. a., att "sedan svenska nationens salvade öf-verhufvud af den gudomliga försynen ej blott bevarats, utan ock åter stälts i spetsen för sin här, så kan detta kungarike ej ingå fred, utan måste besluta att med största kraft fortsätta det genom Stenbockska förlusten i Holstein ocl) fästningen Tönningen uppskjutna kriget". Författaren läxar upp den "absurda verld", som har motsatt mening: "Håll, håll med edra resonnemanger, eller

måste jag tillropa eder: skomakare blif vid din läst, och hvem har gjort eder till domare i svenska stats-affärema? Spara edra domar, ty jag ser väl, att ni ännu har en dålig eller rättare ingen insikt

i detta stats- och krigs-kabinett".-----------Författaren säger därpå,

att han "svårligen kan tro, att kungen tillbringat sin tid i Turkiet med att sofva; han håller tvärtom före, att mellan Porten och honom

något gynsamt aftalats för fälttågets fortsättande".-----------Utan

all grund förklaras därpå: "Hans vän sultanen skickar tatarkanen

med 200,000 man mot. tsaren och viziren med 100,000 asiater mot Polen; själf kommer storherren med 300,000 turkar svenskarne till

hjälp.-------Frankrike understödjer med 13,000 man och en flotta

af 27 örlogsfartyg; från Zweibriicken komma 16,000 man" o. s. v.

Däijämte upplyser författaren, att sultanen lärer ha sändt till Stralsund en hop "judar med penningeväxlar" till svenske kungens tjänst. Härmed förhöll sig emellertid så, att dessa judar voro de många långifvare från Turkiet, hvilka följt Karl därifrån för att bevaka sina fordringar!

Det besynnerliga arbetet säger vidare: "Namnet Carl har blott fyra bokstäfver, men enhvar bland dem liknar en åskstråle. Som fordom ordet Hannibal, så värkar nu ordet Carl en allt förlamandehäpnad. Blixten af bokstafven C häjdar fienden vid våra gränser, och blotta namnet Carl den tolfte skrämmer dem hem igen. Hvad skall då ej ske, när han själf kommer!“

Fig. 56. *Karl XII ställer sig åter i spetsen för sin här* (ur *Das jetztlebende Schweden*)
med underskrift: »Schwedische Taffel-Musik».

Liknelsen med Hannibal skulle kunna anses som en giftig anspelning på Karl Xll:s dåraktiga krigspolitik, då en viss likhet fans. Skada, att Karl ej lät sig själf afskräckas af Hannibals sorgliga öde.Hvad gagnade hans djärfva öfvergång af Pyreneerna och Alperna och de segrar han kort därpå vann öfver romarne samt hans mångåriga härjningar i Italien? Intet. Romarne segrade ju gång på gång öfver kartaginensarne och ödeläde slutligen fullständigt Kartago, och Hannibal tog lifvet af sig själf, när han, landsflyktig, var nära att utlämnas till romarne.

Författaren till Das jetztlebende Schweden, som rör sig med latinska och franska fraser, politiska och historiska resonnemanger samt trakterar med flere poetiska utgjutelser, förefaller ofta som en lärd idiot, ehuru man ock vid läsningen af arbetet ofta har anledning att fråga sig, om det ej är en uppsluppen satir öfver Karl XII.

Detta antagande måste dock uteslutas, ty arbetet (som utkom i fyra häften och omfattade ungefär 400 sidor) utgafs säkerligen — kanske på till-skyndan af någon listig diplomat, t. ex. Görtz? — för att skapa nya sympatier i Sverge för Karls krigspolitik.

Författaren måste ha ansett sven-skarne mycket enfaldiga, fast han

smickrade dem på åtskilliga ställen. Det är betecknande nog, att Karl XII framstäldes i turkisk dräkt å titelbladen i Das jetztlebende Schweden. Öfver bilden står inskriften: "Was sorgt ihr noch.

Gott und ich lebe noch«. Orden skola ha skrifvits af Karl i en bok, som han på resan från Turkiet till Pommern glömt i Berken.

Fig. 57. *Karl XII i turkisk dräkt*
(ur *Das jetztlebende Schweden.*)

På Karl XI.s tid läste man i kyrkorna på vissa bönedagar tacksägelser för de kristna folkens seger öfver turkarne i Ungern; men sedan Karl XII sökt förbund med turkarne, hoppades man Sverges räddning genom detta okristna folk! Presterskapet. sökte varna därför. Sålunda skref kyrkoherden i Klara församling i Stockholm S. Isog.^eus i ett krigspolitiskt arbete: Carla Segerskiöld, stödt på bibel-

citat i oändlighet: "för alt må man intet antaga krijg eller sammanfoga sigh med otrogna och ogudachtiga, uthan ther skal Pauli förmaning gälla: drager icke uthi fremmande ook medh the otrognat.

*

*

Allt sedan Pultava-slaget hade svenskarne ständigt lefvat i hoppet att se Karl återvända hem och sluta fred. Glädjen blef stor, då han anländt till Stralsund, emedan man nu trodde, att det snart skulle bli slut på lidandet och att, då fred sades för närvarande vara omöjlig, sådan dock skulle vinnas genom någon lysande seger af Karl. Das jetztlebende Schweden skref braskande: "Den tolfte Karl är en Gideon. Vid hvarje företag hör han englarnes uppmanande ord: "Herren är med dig, du stridbare hjälte"; han är en Cesar, som kan säga: jag kom, jag såg, jag segrade!"

Men förgäfves väntade man under de sista 4 åren efter Karls återkomst på några segrar. Han hade dömt sig själf

till undergång genom sin högmodiga och ungdomliga krigspolitik, som medfört det resultat, att han år 1715 skaffat sitt utarmade land öppet krig med sex makter: Ryssland, Polen, Saxen, Danmark, Preussen och Hannover!

Oviljan mot Karl blef ock snart åter allmän i Sverge, och det blef svårt att få manskap vid de nya utskrifningarna. Ett allvarsamt myteri utbröt i april 1715 bland gardestrupperna i Stockholm, i det en mängd soldater nedlade sina vapen och vägrade låta inskeppa sig, hvarför flere afrättningar egde rum. Äfven i Wismar och Stralsund föreföllo samtidigt soldatupplopp.

Den ende tyske furste, som uppträdde på Karls sida, var Holsteins administrator, som sände honom sina trupper, 4,000 man. Danmark satte sig med anledning häraf i besittning af fursten-dömet.

I april 1715 egde sammandrabbning rum vid Fernem mellan en svensk och en dansk flotta, därvid den förra måste gifva sig fången; och i juli blef vid Rügen en än större svensk flotta för-drifven af en dansk. I september blef den svenska Stralsunds-eskadern tvungen af en dansk flotta att draga sig tillbaka, och då i oktober och november svenska flottan i Karlskrona åter skulle gå till sjös mot fienden, tvangs den af stormar att återvända.

Sedan Karl påbjudit utrustande af kaparefartyg för att hindra handeln med ryssarne, sände England och Holland flottor till Östersjön till handelns skydd, och snart vågade sig inga handelsfartyg i de af svenska, danska och ryska kapare genomsvärmade nordiskafarvattnen. De af Karl gynnade kaperierna ökade harmen mot honom i såväl Sverge som utlandet.

Karl återtog visserligen i februari och april de af Preussen besatta öarna Usedom och Wollin, men snart skulle han lida nya afgörande nederlag i sin fruktlösa kamp mot öfvermakten. Han hade blott 12,000 man i Stralsund och på Rügen samt 2,500 i Wismar. Mot dessa trupper stodo de förenade fiendernas mångdubbelt starkare härar under ledning af Danmarks, Preussens och Saxen-Polens monarker. I början af juli började en här på 40,000 man innesluta Stralsund och i början af november företogo fienderna en landstigning på Rügen med 19,000 man under den berömde preussiske härföraren furst Leopold af Anhalt-Dessau. Karl hade ock öfvergått till Rügen, men kunde blott medföra 4,700 man, och nu fick han, trots all tapperhet, upplefva ett nytt Pultava, då han blef fullständigt slagen vid Stresow (nära Putbus). Svenskar-nes förlust var 2,700 man och 70 kanoner.

Stralsunds öde var nu snart afgjordt. Staden utsattes för ett fruktansvärdt bombardemang, och då allt var färdigt till stormning, fann Karl nödvändigt att begifva sig därifrån, hvarpå kapitulation egde rum.

Wismar höll sig ännu några månader, men måste kapitulera i april 1716.

Karl lyckades rädda sig undan fienderna genom en vådlig isfärd från Stralsund samt afsegling med ett litet lastfartyg, Hvalfisken, och han upptogs först några mil från svenska kusten af bringantinen Snappopp. Som utarmad flykting återkom han efter 15 års frånvaro till Sverge den 13 december 1715 och landsteg nära Trelleborg — utan att mottagas eller välkomnas af någon, rufvande pä en plan att resa sig ur sin vanära.

*

*

A. Horn skyndade att resa ned till Skåne, då underrättelse om Karls hemkomst anländt, och han träffade honom i Ystad (dec. 1715).

Trots Horns försök att ställa sig i den bästa dager för kungen genom att bl. a. åberopa rådsprotokollens vittnesbörd, att han motsatt sig hvarje inskränkning i kungens myndighet under revolutionsförsöket i Stockholm 1714, var Karl ytterst misstänksam mot honom. Han sade vid första sammanträffandet: "Gref Arvid, ni har blifvit ett hufvud längre, sen jag såg er sist!" och entledigade honom från guvemörskapet hos härtigen af Holstein samt utestängde såväl honom som de öfriga råden från rikets förvaltning. Denna anför-troddes nästan helt och hållet åt Görtz. En utlänning skulle nu under tre års tid herska öfver Sverge och dess högsta ämbetsmän, sedan desse låtit tillfället gå sig ur händerna att afsätta Karl 1714. Karl var tydligen mycket väl underrättad om Horns värkliga planer och åtgöranden, huru hemliga de än hållits, och otvifvelaktigt hade den förres tillgifne anhängare N. Tessin varit den, som länge lämnat honom meddelanden om revolutionsrörelsen.

Sedan Karl återkommit till Sverge, lefde han än i Lund, än i Karlskrona, än i Göteborg eller å andra orter, men till Stockholm kom han aldrig. Dit ville han ej, utan som segervinnare. Han beredde sig strax i sitt raseri öfver lidna nederlag att börja ett nytt krig, nämligen mot Danmark-Norge, och tänkte alltjämt blott på hämnd.

Alla i södra Sverge varande regementen, ungefär 16,000 man, sammandrogos för en beramad öfvergång på isen till Seland i januari 1716; men en stark storm bröt upp isen och landstignings-försöket måste öfvergifvas. Karl beslöt då att göra ett infall i Norge och gick själf i spetsen för en här i slutet af februari öfver gränsen vid Örje. Vid Hölands prestgård öfverruniplade han en norsk styrka, trots den tappre norske öfversten Kruses försvar, och gick öfver Glommen; men han fann norska hären väl förskansad, hvarför han undvek strid och i stället tågade mot Kristiania. Staden hade under tiden öfvergifvits af invånarne, och inga förråd funnos där.

Krigsrörelserna å svenska sidan inskränkte sig till ett par misslyckade försök att taga Kongsbergs silfvergrufva och till en stormning af förskansningarna vid Gilleråsen. Sedan en dansk eskader anländt till Moss, blef svenska styrkan här öfvermannad och afskuros svenskarnes förbindelser. Hotad att inneslutas, måste Karl slutligen lämna Kristiania och draga sig till gränsorten Torpum, 3A mil från Fredrikhall. En svensk skärgårdseskader ankom med förnödenheter i maj till Dynekilen. I slutet af juni försökte Karl öfverrumpla Fredrikshall, men genom bombardering från den ofvan om staden liggande fästningen Fredrikssten drefs han därifrån. Några dagar därefter förstörde den djärfve danske kommendören Peder Torden-skiold den i Dynekilen liggande svenska flottan med alla dess förråd. Karl måste nu besluta sig för att lämna Norge och hade sålunda i detta fälttåg, som kostat svenskarne 3,000 man, blott lidit nya nederlag och ej skaffat Sverge någon fördel.

Sverge stod på denna tid sin undergång nära, då tsar Peter och Fredrik af Danmark träffat aftal om en gemensam landstigning i Skåne,* hvarvid Georo af England lofvat biträda. En stor rysk här öfverfördes till Seland i augusti 1716 och landstigningshärenräknade inalles 40,000 man. Knappast 20,000 man funnos i Skåne att möta denna här. Att Sverge undgick den hotande faran, berodde dels på engelska parlamentet och holländska regeringen, som ej ville, att Skåne åter skulle tillfalla Danmark, dels på såväl Englands som Danmarks misstro till Peter och fruktan för Rysslands Östersjövälde. Under samvaron å Seland hade ock mellan Georg och Peter en bitter oenighet uppstått. Kung Fredrik frånträdde landstigningsförslaget och yrkade på ryssarnes aftågande, och i oktober lämnade Peter med sina trupper Seland.

England och Ryssland voro nu Sverges farligaste motståndare; det gälde att förlika sig med endera makten, och försöken att ömsevis sluta fred med det ena eller det andra riket utgjorde hufvud-uppgiften för Sverges politik 1716—18. Det lider intet tvifvel, att Peter numera värkligen önskade fred med Sverge dels för att be-trygga besittningen af Östersjöprovinserna, dels för att fullborda sitt reformarbete i Ryssland och motarbeta inre slitningar.

Med ryske ministern i Holland inleddes underhandlingar därom i slutet af 1716 af Görtz, och följande år förhandlade denne med tsaren själf om fred. Han fästade emellertid ej sin enda förhoppning vid den ryska freden, utan hade äfven den engelska för ögonen, önskande bådas eller enderas afslutande, allt efter omständigheterna.

Peter var vid denna tid i högsta oro för sin son Alexei, som lämnat Ryssland och kring hvilken motståndarne till Peters reformer samlat sig. Denne hade genom ett ombud tillkännagifvit för Görtz, att han ämnade ställa sig under Karl XII:s beskydd, och Karl sände honom därför inbjudning att komma till Sverge, där han skulle finna säkerhet för sin person (november 1717). Aftalet kom emellertid för sent, ty Alexei lät sig lockas hem af Peter kort därpå — för att gå sin död till mötes. Enligt Ostermanns meddelande till Görtz under fredskonferensen på Åland hade Peter ej fruktat någonting så mycket, som att Alexei skulle taga sin tillflykt till Karl XII.

Missnöjet bland svenskarne växte i jämbredd med nöden och Karls fortsatta utpressningar och utskrifningar af krigsmanskap. Våld och svek användes härvid ofta; ibland sammankopplades de utskrifna två och två med handklofvar för att drifvas till lägren. Mångaundandrogo sig krigstjänsten genom att rymma eller gömma sig

undan; andra stympade sina lemmar eller skaffade sig bensår.

Sista man till soldat, sista kon till proviant och sista myntet till krigskassan, det var den s. k. "hjältekungens" sista lag för Sverge. Det var som om han velat göra förintelsen fullständig.

Om det bedröfliga tillståndet i Sverge hösten 1718 skref själfva Görtz till Mullern: knappt tredjedelen af landet var under odling; det öfriga var antingen öde eller kunde ej tillbörligen brukas af brist på folk och dragare. Bärgvärken voro afstannade; fiskerierna lågo nere. — — Detta kan icke gå längre än högst till detta års slut, och vi skola endast af denna orsak förfalla i den största förvirring, som man någonsin sett i ett land, så vida vi ej under tiden finna utväg att blifva kvitt någon af våra fiender".

Allmänna meningen i Sverge var under Karls sista år afgjordt mot honom; hans nya krigsföretag ökade oron till den grad, att mången blott i en statshvälfning såg Sverges räddning. Lofkväden af fantaster och lycksökare på den tiden kunna ej jäfva detta tänkesätt bland folket och nationens ledande män.

Från predikstolarne hördes stundom halft upproriska tal; från bönderna ej blott jämrande klagan, utan ock upproriskt knot, och från hären klander öfver ändamålslösa infall i Norge.

En Niehenck anmälde hösten 1718, huru han med egna öron hört folk i Göteborg önska, att den första kula, som af skötes i Norge, måtte träffa konungen!

Rådsprotokoll samt bref till E. Benzelius m. fl. upplysa om dessa uttalanden.

Franska sändebudet Campredon skref 1716 och 1717 bl. a: "Själfva folket tror, att lyckan öfvergifvit konungen, och det önskar af sådan orsak snar förändring på ett eller annat sätt. De stora i landet hysa tänkesätt af samma art och hoppas på en allmän stats-hvälfning".

Sverge hade fortfarande inga bundsförvandter, då det norska fälttåget 1718 beslöts af Karl. Görtz spådde dock den lyckligaste framgång; men guvernören i Skåne, Gyllenstjerna, afrådde fälttåget och bad kungen ej sätta för mycken tillit till Görtz' mening. Hvad krigsbefälet och statsmännen eljest tänkte om kriget, är föga kändt, då de ej kunde yttra sig fritt därom.

Man hade lagt märke till, att Görtz mer och mer sökt att till öfverstar, landshöfdingar och ordningsmän få utnämnda, sådana personer, som i det afgörande ögonblicket skulle gå honom och det holsteinska partiet tillhanda, och han säges ha haft en stor summa pengar i beredskap att användas för sitt mål.Alltifrån 1714 års riksdag hade oppositionen fortsatt sitt arbete, fast i hemlighet; oppositionspartiet kallades nu det hessisfta efter Fredrik af Hessen, med hviiken Ulrika Eleonora blifvit förmäld 1715, och dess mål var närmast att utesluta härtigen af Holstein från tronföljden. A. Horn tillhörde numera ock partiet, hvars plan ytterst, bakom prinsparets rygg, gick ut på afskaffandet af den absoluta monarkien.

Hösten 1718 fick Karl, då han stod vid norska gränsen, af prosten Brenner mottaga ett memorial med upplysningar om en sammansvärjning mot kungen, och fastän han tillsade om att uppskjuta med ransakning härom, fann han dock anledning att afskeda några högre ämbetsmän, hvilket ingaf Horn allvarsamma bekymmer.

* *

Karl hade hösten 1718 åter börjat kriget med Norge. Under det han lät Armfelt i augusti med en här på ungefär 10,000 man från Jämtland tåga in i Trondhjems-trakten, bröt konungen själf i slutet af oktober från Bohuslän, Dalsland och Vermland in i södra Norge och belägrade Fredrikshall samt fästningen Fredrikssten. Snart började svenska hären att lida mycket genom regn, köld och svårigheter för transport af lifsmedel o. a. förråder; manskapet nästan svalt ibland, och sjukdomar bortryckte en stor mängd. Pen-ningebrist rådde, hvarför Karl tillgrep de sista utvägarna att fylla densamma: påbudet om sjättepenningen, borttagandet af bankens redbarheter och fattigkassornas behållningar.

Fredrikssten och dess tre skansar gjorde tappert motstånd, men fästningen kringrändes den 9 november, och en löpgraf kring skansen Gyldenlöwe började anläggas den 17 nov. Skansen togs med storm den 27 nov., därvid

Karl var den andre i ordningen att äntra densamma.

Följande dagar fortsattes arbetet med löpgrafven framför skansen, och Karl pådref med ifver dess fullbordande för att sedan anlägga en ny linie mot fästningen, hvars stormning snart skulle företagas.

Från maj 1718 hade under tiden å en af Ålands öar, Lofön, hållits en fredskonferens mellan Görtz och grefve C. Gyllenborg å Sverges vägnar samt ryska kanslirådet tysken Ostermann och general Bruce å Rysslands vägnar.

Ett fredsförslatr uppgjordes af Peter, men Karl gick ej in därpå. Af Görtz och Ostermann, som voro de ledande männen och gjorde allt sitt för att öfverlista hvarandra, utarbetades då ett nytt förslag, hvari hufvudvilkoren blefvo, att Ryssland skulle behålla Est-land, Livland och Ingermanland och Sverge skulle återfå Finland och Vi borgs län; en off- och defensiv-allians skulle ingås mellan de båda makterna, hvarför tsaren skulle befordra ett anfall på Preussen af en talrik svensk här för återvinnande af tyska besittningar samt jämte Karl återinsätta Stanislaus i Polen; ändtligen skulle tsaren sända en betydlig hjälphär till Norges eröfring.

Ifrågavarande fredsförslag syntes Görtz, som ej var dess upp-hofsman, vara enda utvägen att för ögonblicket rädda Sverge, hvarför han ifrigt förordade det. Men han hyste ej fö'rtroende till Rysslands planer och misstänkte starkt, att Peter skulle bryta sina löften.

Karl XII ville ej heller antaga detta förslag och af böjde det af flere skäl. Han ville, att Peter skulle återställa Estland och Liv-land jämte Finland och gifva ersättning för de öfriga svenska provinser han eröfrat.

Müllern föreslog att söka Englands vänskap och Görtz instämde däri, hvarför han, såsom han själf skref, nu hade till uppgift att narra ryssarne.

Då han den 12 november lämnade Åland, hade han vunnit tid för att se, hvad som på den engelska sidan kunde uträttas. Efter sin af resa framstälde han förslaget om härtigens af Holstein förmäl-ning med tsar Peters dotter Anna.

Görtz kunde ej i längden föra Peter bakom ljuset, och denne fick ock flere varningar. Uppbragt började Peter snart att med England och Danmark inleda underhandlingar om ett gemensamt angrepp mot Sverge 17J9. Georg lyssnade till förslaget, och man beslöt nedlägga tidigare tvister.

Sedan Görtz den 24 november lämnat Stockholm för att resa till Karl i Norge, fick han under vägen underrättelse om, att Georg skickat sändebud till Peter för att förnya vänskapen med honom, och Görtz beslöt nu att skyndsamligen söka genomföra förslaget om förbund med England. Denna hans sista plan för Sverges utrikespolitik var således en helt annan än den man antagit, och Karl visste ej, huru sakerna gestaltat sig, då han väntade Görtz' ankomst till Norge.

Karl synes ha blifvit varnad för ett attentat eller eljest ha anat sitt öde. På morgonen den 30 november, adventssöndagen, begaf han sig till högkvarterat i Tistedalen och genomläste en del papper bl. a. de Brennerska, som han uppbrände.

På aftonen vistades han i löpgrafven framför Fredrikssten för att tillse anläggandet af nya linien.

Man visste i lägret, att Görtz nu befann sig nära norska gränsen, och man trodde allmänt, att det fredsförslag han medförde till Karl gälde ett fredstraktat med Peter, hvarmed ock följde härtig KarlFredriks förmälning med tsarens dotter Anna och betryggandet af af svenska tronföljden åt härtigen under ryskt beskydd!

Oppositionspartiet kunde på intet vilkor finna sig häri, och det hade dessutom att vänta sig en högförräderi process. Nödvändigt var därför att handla snabbt. Nyssnämnda afton, då Karl stod i löpgrafven, var det mörkt och dimmigt, och tillfället var lägligt för handling. Plötsligt hördes, såsom en närvarande page v. Liewen intygat, en smäll såsom af ett pistolskott på nära håll. Karl dignade ned, träffad af en liten kula, som genomträngde hans hufvud från vänstra till högra tinningen och ögonblickligen ändade hans lif.

Fig. 58. *Karl XII i sin sarkofag* i Riddarholmskyrkan i Stockholm (teckning af C. Curman vid undersökningen af hufvudskålen 1859).

Denna kula kan med all sannolikhet antagas ej ha kommit från fienden, utan från Karls omgifning. Att en sammansvärjning mot hans lif slutligen organiserats, torde numera få anses visst.*

***

Om än somliga af krigarne i belägringshären visade sorg öfver Karls död, förspordes ej någon allmännare klagan, och den i hären tjänstgörande generalmajoren Leutrum har omtalat, att «personer, som kungens död mer gladde änbedröfvadc», genomdrefvo, att be-

•) Bevisen härför har jag framlagt i mitt arbete: Karl Xll och sammansvärjningen mot hans envälde och lif (1900).lagringen af Fredrikssten ej fortsattes. I Vertraute Briefe eines schwedischen Officers meddelar författaren, som också var med vid belägringen, att Karl "dödats genom lönnmord i löpgrafvarne".

Fredrik af Hessen var tydligen beredd på katastrofen. Han befann sig vid dess inträffande 8/i mil från Fredrikssten, och då han underrättades därom, visade han ingen öfverraskning eller bestörtning. Underrättelsen bragtes honom af hans adjutant fransmannen Sicre, som otvifvelaktigt var en af de sammansvurne och spelte en misstänkt roll vid Karls fall.

Fredrik sammankallade genast generalerna till krigsråd, och desse blefvo snart ense om, att hufvudfrågan var regeringssättet och tronföljden i Sverge, ej Norges eröfring. Därför utfärdades befallning om hemförande af såväl belägringshären vid Fredrikssten som Trondhjemshären.

Därpå tillät sig Fredrik att utdela hela krigskassan till det högre befälet i den tydliga afsikten att få Ulrika Eleonora förklarad som enväldig drottning. Men i detta sitt hopp bedrog han sig. Befälet fordrade envältets tijskaffande och sammankallandet af en riksdag. om prinsessan skulle förklaras som drottning, och Fredrik måste gå in därpå; därefter hyllades Ulrika Eleonora i Uddevalla af befälet.

Under tiden fordrade prinsessan i rådet i Stockholm att utan vidare erkännas som arfdrottning, men måste, då hon fått kännedom om krigsbefälets vilkor för hennes hyllning, afstå från enväldet och medgifva sammankallandet af en riksdag, som skulle bestämma det blifvande regeringssättet.

Sedan riksdagen sammanträdt i januari 1719, uttalade sig alla stånden öppet mot det förhatade enväldet och förklarade, att denna riksdag vore att anse som en fortsättning af 1714 års riksdag, som ej formligen afslutades! Därmed hade man gifvit sanktion äfven åt revolutionsrörelsen nämnda år, och riksdagen antog nu en ny regeringsform i enlighet med oppositionsmännens förslag 1714. Denna tillerkände högsta afgörande makten åt riksdagen, såsom representerande nationen, och stadgade lifsstraff för försök att åter på-börda landet enväldet.

Med Ulrika Eleonoras samtycke kårades Fredrik 1 till Sverges kung af riksdagen 1720; men detta skedde först sedan nya inskränkningar gjorts i kungamakten.

Görtz’ öde sammanhängde med Karl XIl:s; hans dagar voro räknade. Omedelbart efter Karls fall häktades den allsmäktige ministern, fördes till Stockholm, åtalades strax enligt riksdagens beslut och dömdes efter en kort och summarisk process, med åsidosättande af de lagliga formerna, att mista lifvet för landsfördärfliga rådslag, hvarigenom han förorsakat rikets olycka. Därmed hade man isjälfva värket uttalat enahanda dom öfver Karl XII, ty Oörtz’ förordningar kunde ej vara annat än kungens befallningar.

* *

En öfverblick på Karl XII:s dystra historia visar, att han i väsentlig mån skapat Rysslands storhet på Sverges bekostnad och genom Polens försvagande. Sverge och Polen skulle än i dag ha varit mäktiga riken till kulturens skydd i östra Europa, hade han ej funnits. Rysslands tillväxt och alla Sverges lidanden, nederlag och förluster på Karl XII:s tid, allt hade kunnat förebyggas — det är det sorgliga.

, Sverge hade kunnat allt ifrån början förebygga det stora nordiska kriget och lugnt afvakta Peters angrepp i Ingermanland och Karelen, om Karl XII 1698 ej hade ställt sig på Holsteins sida emot Danmark och om Sverge samma år ingått förbund med Polen, hvarom kanslikollegium gjorde framställning hos Karl, sedan August 1697

genom ett sändebud föreslagit det.

Sverge hade kunnat afbryta kriget och hindra Peters eröfring af Östersjöprovinserna och Finland, om Karl efter Narvaslaget 1700 slutit fred med August i enlighet med svenska rådets uppmaning, de flesta polackers önskan och utländska makters råd, samt om han 1702 efter slaget vid Klissov slutit fred med August och vändt mot norr för att försvara de af ryssarne hotade Östersjöprovinserna.

Sverge hade kunnat försvara Östersjöprovinserna och undgå nederlaget vid Pultava, om Karl 1708 ej i sin själfrådighet skänkt tillit åt Mazeppas hemliga lockelser och tåget mot Ukraina, utan, i enlighet med de främsta svenska statsmäns och generalers mening, i stället vändt sig mot Östersjöprovinserna.

Sverge hade kunnat bevara sina tyska besittningar, om neutraliteten 1710 blifvit af Karl antagen i enlighet med rådets beslut.

Sverge hade kunnat återtaga en stor del af Östersjöprovinserna och hi7idra Finlands och de tyska besittningarnas eröfring, om rådet och riksdagen gjort revolution, afskaffat den absoluta monarkien, infört parlamentarismen och afsatt Karl XII år 1714, då tillräckliga skäl funnos därtill.

Hade de mäktigare oppositionsmännen, särskildt A. Horn, dä varit företagsamma och modiga nog, så hade sammansvärjningen mot Karl ej behöft leda till hans mördande vid Fredrikssten 1718.

Olyckan var, att Horn ej var en Engelbrekt, en Gustaf Vasa, en Adlersparre eller en Adlercreutz, som jämte andra manhaftiga svenskar visste att afsätta ovärdiga kungar både före och efter Karl XII under likaså kritiska förhållanden som 1714.Sanningen om Peter den stores testamente.

Peter den store skall, som bekant, till ledning för ryska statens regeringar efter honom, ha efterlämnat ett beryktadt testamente, hvar-om skilda meningar gjort sig gällande under tidernas lopp. Dess äkthet har visserligen förnekats af ryssarne, men detta betyder föga i ett ämne af detta slag.

"Testamentet" är af följande lydelse:

"1 den allra heligaste och odelbara treenighetens namn. Vi, Peter I etc. etc., till alla våra efterkommande och efterföljare på tronen och i regeringen öfver den ryska nationen.

Den Allrahögste, af hvilken vi mottagit lif och krona och som städse upplyst oss med sitt ljus och sitt gudomliga skydd, upprätthållit oss, gifver oss den tron, att det ryska folket är kalladt att en gang beherska Europa.

Jag grundar min åsikt på det faktum att de flesta af Europas nationer hafva uppnått eller starkt närma sig en orkeslös ålderdom. hvilken otvifvelaktigt skall göra dem till ett lätt byte för ett ungt och friskt folk, så snart detta senare har nått höjdpunkten af sin makt. Jag betraktar Nordens tillkommande herravälde öfver västern och östern som en periodiskt återkommande, i försynens afsikter grundad rörelse, liknande den, som föryngrat det romerska folket genom barbarernas infall.

Dessa invandringar af polarfolk likna Nilens öfversvämningar, som med sin gyttja periodiskt göda Egyptens utmattade jord. Jag har mottagit Ryssland som en å, jag lämnar det som en ström; må mina efterföljare göra det till ett mäktigt haj] hvars bestämmelse det skall vara att fruktbargöra det utsugna Europa. Alla af svaga händer uppkastade dammar skola icke mer kunna utestänga det, om mina efterkommande förstå att leda dess strömsättningar. För att sätta dem i stånd härtill öfverlämnar jag åt dem dessa förhåll-ningsregler, dem jag anbefaller till deras ständiga uppmärksamhet och iakttagande.

1. Den ryska nationen skall hållas i ett ständigt krigstillstånd för att alltid hafva soldaterna öfvade och krigsdugliga. Man bör blott unna sig hvila för att förbättra statens finanser, ombilda armén och välja det lämpliga ögonblicket till anfall. Freden skall tjäna kriget och kriget freden för att nå målet: Rysslands förstoring och maktförökning.

2 Från det mera bildade utlandet skall till hvarje pris skaffas officerare, när man har krig, lärda, när man har fred, för attlåta det ryska folket komma i åtnjutande'af de andra ländernas fördelar, utan att riskera Rysslands egna.

3. Man skall inblanda sig i alla Europas angelägenheter och tvister, i synnerhet i Tysklands, som för oss är viktigast, émedan det ligger oss närmare.

4. Man skall söndra Polen, i det man underhåller den inre oron och partiernas afundsjuka och med penningar köper de makt-hafvande. Man bör skaffa sig inflytande vid landtdagarna och besticka dem, för att hafva kungavalen i sin hand och kunna få sina anhängare valda, hvarjämte man bör understödja dessa val genom att låta moskovitiska trupper inrycka i landet och låta dem stanna där så länge, tills tillfälle erbjuder sig att där kvarblifva. Om de andra makterna göra svårigheter, bör man på förhand tillfredsställa dem genom att stycka landet, tills man kan återtaga hvad man lämnat dem.

5. Sverge bör man förminska så mycket som möjligt och reta till anfall, för att få förevändning till dess fullkomliga underkuf vande. För detta ändamäl bör det isoleras från Danmark och Danmark från Sverge, i det man sorgfälligt underhåller deras rivalitet.

6. De ryska storfurstarnes gemåler böra alltid väljas bland de tyska prinsessorna, för att åstadkomma en förbindelse med de tyska regerande husen och deras intressen, samt för att öka det ryska inflytandet i Tyskland och därigenom frivilligt knyta det vid vår sak.

7. För vår handels skull bör alliansen med England underhållas, ty det är just denna makt, som för sin marins skull har största behofvet af Ryssland och som åter kan vara vår marin nyttigast. Vi böra utbyta vårt byggnadstimmer och dylika produkter mot engelskt guld och grundlägga varaktiga förbindelser med de engelska köpmännen och sjömännen, hvilka kunna taga vår handel och sjöfart i skola.

8. Vi böra oaflåtligt utbreda oss på norra sidan längs Östersjön, på södra längs Svarta hafvet.

9. Vi måste så mycket som möjligt närma oss Konstantinopcl och Indien. Den, som där har väldet, blir världens värklige beher-skare. För detta ändamål böra vi oupphörligt ställa till krig, än med turkarna, än med perserna. Vid Svarta hafvet skall man inrätta skeppsvarf. Man måste sätta sig i besittning af detta haf äfvensom Östersjön, emedan båda äro lika viktiga för uppnående af våra afsikter. Persiens förfall bör påskyndas. Man måste framtränga till Persiska viken, om möjligt äfven återställa den gamla handelsförbindelsen med Östern öfver Syrien och framskjuta vårtvälde till Indien, som äf hela världens stapelplats. En gång där skall man kunna undvara Englands guld.

10. Man bör söka att sorgfälligt underhålla förbund med Österrike. Man måste skenbart understödja dess planer på herraväldet i Tyskland, men så småningom reta furstarnes afund mot detsamma. Man måste arbeta därpå, att Rysslands hjälp påkallas af det ena och andra partiet, och man måste på detta sätt utöfva ett slags skydd, som förbereder det tillkommande herraväldet öfver dessa länder.

11. Man måste förmå det österrikiska huset att bjuda handen till turkarnes fördrifvande ur Europa. Dess afundsjuka för eröf-ringen af Konstantinopel göres oskadlig därigenom, att man antingen invecklar det i ett krig med någon af de gamla europeiska makterna eller lämnar det en del af bytet, som man sedan åter fråntager det.

12. Ryssland skall vid sig binda och kring sig förena alla greker*), som lefva kringspridda i Ungern, i Turkiet och i sydliga delen af Polen. Ryssland måste blifva deras centrum, deras stödjepunkt och öfver dem genom ett slags autokrati eller andlig supremati intaga en i allmänhet herskande ställning. Man skall då i dem hafva lika många vänner i det fiendtliga lägret.

13. Ar Svergc stympadt. Persien besegradt, Polen kufvadt, Turkiet eröfradt; äro våra arméer samlade, Östersjön och Svarta hafvet betäckta af våra flottor, så skall man först föreslå hofvet i Versailles, sedan hofvet i Wien, i största hemlighet och hvart och ett för sig, att med Ryssland dela herraväldet öfver världen. Ingår en af dessa makter på förslaget, hvilket ofelbart inträffar, om man smickrar dess äregirighet och egennytta, så begagnar man den för att undertrycka den andra makten. Sedan måste man likväl tillintetgöra den återstående, i det man tvingar den till en strid, hvars utgång icke kan vara tvifvelaktig, sedan Ryssland redan är herre öfver Orienten och en stor del af Europa.

14. Om, hvilket icke är troligt, båda makterna skulle afslå Rysslands anbud, måste man inveckla dem i tvistigheter sins emellan. så att de ömsesidigt uttrötta hvarandra. I en passande stund skulle Ryssland då kasta sin samlade makt på Tyskland och samtidigt låta från hamnarna vid Asov och Arkangel utlöpa två starka flottor med asiatiska horder, som under Östersjö- och Svarta hafs-flottornas skydd skulle å ena sidan från Medelhafvet öfversvämma Frankrike å den andra från Nordsjön Tyskland. Äro dessa båda länder besegrade

*) »Greker» beteckna här trosbekännelsen, icke nationaliteten.skall det öfriga Europa lätt och utan svärdslag böja sig under vårt ok.

På detta sätt kan och skall Europa under kufvas11.

Man har velat påstå, att detta Peter den stores s. k. testamente hopdiktats på anstiftan af Napoleon,, då brytning inträdt mellan honom och Alexander I 1811, och A. Rambaud säger i Rysslands historia, att uLesur då utgaf sin ryktbara bok Des progris de la Puissance Russe, där man för första gången påträffade den understuckna skrift, som är känd under namn af Peter den stores testamente. "

Detta arbete utgafs .först 1807 under något olika titel, och i denna upplaga saknades meddelandet om ifrågavarande aktstycke, som åter förekom i andra upplagan, utgifven 1812.

Här säger Lesur: "Man försäkrar, att det i ryske kejsarens enskilda arkiv finnes hemliga memoarer, skrifna af Peter den stores hand, där de planer han fattat oförbehållsamt framställas."

Engelsmannen IV. Eton, som var konsul i Ryssland och Turkiet, synes ock haft kännedom om testamentet. Han har nämligen förklarat: "Det är ej Katarina (II), som af sig själf uttänkt den plan, som var hufvudmålet för hennes politiska företag. Peter den store var den förste, som ansåg den genomförbar, och efter hans tid har kabinettet i Petersburg aldrig lämnat den ur sikte" (Tableaux de VEmpire Ottoman II, 165).

Kändt är, hurusom Ludvig XV vid sidan af den politik, som han utöfvade med sina ministrars råd och bistånd, dref en hemlig utrikespolitik, kallad l’affaire secrète eller le secret du roi, med tillhjälp af särskilda diplomatiska agenter. Han använde bl. a. den mycket omtalade chevalier D’Eon de Beaumont, juris doktor, en begåfvad och kunnig man, som ådagalade stor diplomatisk duglighet och raskhet och som 1757 fick i uppdrag att försona Frankrike och Ryssland och därför sändes till Petersburg. D’Eon hade ett kvinligt utseende och säges ibland ha uppträdt i kvinnodräkt för att spionera, hvarigenom han t. o. m. skulle ha kommit i intimt förhållande till furstinnor och hofdamer. Man har antagit, att äfven tsarinnan Elisabet stod på förtrolig fot med den intagande "riddarinnan".

Under sin vistelse vid Elisabets hof samlade han upplysningar om Rysslands historia och institutioner för Voltaire, som åtagit sig det af tsarinnan lämnade uppdraget att skrifva Peter den stores historia (hvarför hon med D'Eon sände honom 50,000 francs).

Då D'Eon fått tillstånd att afskrifva hvarjehanda dokument pä Peterhof, kom han att bland mycket annat få se Peter den storestestamente och däraf tog han afskrifter, som sändes till Ludvig XV och hans utrikesminister, abbé de Bernis.*)

Testamentet publicerades emellertid först 1811 genom Napoléons försorg, hvarvid Moskvas Gazette samma år försäkrade, att det härflutit frän den franske kejsarens uppfinningsrika penna.

Det bekantgjordes senare genom den välkände franske skriftställaren F, Gaillardets arbete «Mémoires du Chevalier D’Eon, publiées pour la première fois sur les papiers fournis par sa famille et d'apres les matériaux authentiques déposés aux archives des affaires étrangères« (Bruxelles 1837, I, s. 173). Gail-lardet lämnade 1876 i Figaro ytterligare upplysningar om saken och meddelade ett bref af 1770 från grefve de Choiseul till D’Eon, hvari erkännes mottagandet af ett papper rörande Peter den store, hvilket, enligt Gaillardet, ej kunde vara annat än testamentet i fråga.

Dokumentet kallades af dess författare en «plan att tillförsäkra Ryssland suprematien i Europa«, och Peter den store antagas ha skrifvit det efter slaget vid Pultava 1709, sedan Karl XII flytt till Turkiet.

D’Eon beklagade bittert i en skrifvelse af 1778, att franska regeringen visat föga uppmärksamhet åt ett papper. Då hade redan åtskilliga af Rysslands planer blifvit utförda: Polens första delning hade egt rum 1772, ödeläggande krig mot Turkiet 1769—1774 hade förts, hvarvid Ryssland fick nya besittningar på detta rikes bekostnad. Nytt krig bröt ut 1778, och Turkiet förlorade Krim m. fl. trakter.

«Peter den stores planer«, skref D’Eon 1778, «ansågos 1757 vara så omöjliga att genomföra, att de ansågos blott som chimärer, och ingen uppmärksamhet skänktes mina genom ministrarne gjorda framställningar i Versailles. Från min sjuksäng (han hade brutit ett ben i Ryssland) skref jag enträget till konungen, abbé de Bernis, markisen de l'Hôpital, ambassadör i Petersburg, och grefve de Broglie, ambassadör i Polen, för att erinra dem, att Petersburgshof-vets hemliga mål gick först ut på genomförandet af Peter den stores plan, så snart kungen af Polen, som då låg på sin dödssäng, aflidit, genom att sprida trupper öfver hela landet och försäkra sig om

*) Under sjuåriga kriget tjänade D’Eon med utmärkelse som ryttmä-stare vid dragonerna och sändes omsider till London som legationssekreterare. Mellan honom och hans förman, franska sändebudet, uppstod en skandalös strid, hvarpå riddaren mistade sin anställning, och då hänför att dölja sig anlagt kvinnodräkt, blef han ålagd af franska regeringen att alltid bära sådan, såsom man antager främst i ändamål att rädda vissa framstående damers, bl. a. engelska drottningen Sofie Charlottes heder.valet af en kung, som skulle bli Rysslands fullmäktige, och att sedan bemäktiga sig en del af landet. Men på grund af min ungdom fäste man sig ej vid mig, och nu (1778) se vi, huru ödesdiger för Frankrikes intressen denna försummelse varit."

Gaillardet tilläde (1876): "Med dessa äktå dokument för ögo-

nen, som funnits i tryck sedan 1760 och 1779, hvad betyda den förskräcklige hr Ivan Golovins försäkringar (i Moskvas Gazette) och historien om det bedrägeri Napoleon skulle ha begått 1811? Chevalier D'Eon dog 1810, och den sannolika förklaringen af testamentet, som sett dagen 1811, är, att en afskrift däraf funnits bland hans papper vid hans död.*)

Att Peter den store ej i något "testamente" talat om arfsfölj-den till sin tron, vore enligt Waliszewski ett "moraliskt bevis», att "testamentet" i fråga ej kunde vara af Peter. Detta resonnemang är emellertid betydelselöst, då aktstycket af chevalier D’Eon och Lesur aldrig kallats "testamente" — en benämning, som gifvits det af andra — utan en “plan att tillförsäkra Ryssland supremati i Europa" samt “résumé af hemliga anteckningar i ryska herskarnes privat-arkiv".

Det torde förtjäna framhållas, att Lesur, som af Talleyrand blef anstäld i utrikesdepartementet, där han tjänstgjorde som histo-riograf, var en framstående skrifställare och blef särskildt berömd för sin väl redigerade "Annuaire historique politique". Man har svårt att antaga, att han skulle hafva infört ifrågavarande aktstycke i of-vannämnda bok, om han ej funnit goda skäl, att det hade grund i verkligheten. Lesur dog 1849, och ingen synes ha bestridt aktstyckets äkthet under hans lifstid — så mycket mindre som Gaillardet under tiden äfven offentliggjorde det.

Peter den store utfärdade ej långt efter slaget vid Pultava en proklamation, däri han kallade sig de kristna slavernas beskyddare. Vi ha att däri se början till den i "planen" antydda ryska pansla-vismen, som ju blott varit en politisk fiktion i eröfringens tjänst. "Ryssland skulle vid sig binda och kring sig förena alla greker" (eller grekisk-ortodoxa), står det i § 12; och denna tanke var förvisso Peters, liksom ock alla de öfriga paragrafernas bestämmelser: Polens och Turkiets delning, herraväldet öfver Svarta hafvet, Sver-ges stympning m. m.

Visst är, att Rysslands politik allt sedan Peters tid troget sökt genomföra hans plan, som än i våra dagar har den största betydelse.

*) Se The Gentlemans Magazine, vol. CCXI N:r 1754, samt The true story of the Chevalier D'Eon af E. A. Visetilly, London, 1895.

XIV. Ryssland under 70 år styrdt af tsarinnor och deras älskare. Katarina I. Anna

Ivanovna. Elisabet och hennes krig med Fredrik d. store. Peter III. En mörderska pä tronen: Katarina II och hennes regering.

Peters syster Sofia hade förberedt kvinnoväldets tidehvarf i Ryssland. Kvinnornas instängning i terem (deras afskilda rum i hemmet), grundad på den kristliga asketismen, hade redan hon liksom fastrarna för sin del upphäft, och Peter genomförde en värklig revolution med hänsyn därtill. Kvinnan var ej längre en slafvinna under sin far eller sin man, hon var ej längre ständigt instängd i sitt hem-fängelse, utan började få en plats i sällskapslifvet och samhället.

Peter förmäldes vid 17 års ålder med Eudoxia, dotter till en bojar, och fick med henne sonen Alexei. Från denna sin gemål skilde han sig 1698 utan annan orsak än att hon, såsom tillhörande en reformfiendtlig konservativ familj, ej passade för honom, och nu sändes hon brutalt till ett kloster för att där kvarhållas som fånge.

Såsom ofvan (sid. 168) nämndes, tog Peter 1703 till frilla den livländska pigan Katarina, med hvilken han ingick äktenskap 1712. Med henne hade han elfva barn, men de flesta dogo i späd ålder; döttrarna Anna, som blef gift med härtig Karl Fredrik af Holstein, och Elisabet, som blef tsarinna, voro födda före äktenskapets afslutande. Trots upphöjelsen till Peters gemål, var Katarinas öde länge ovisst.

Visserligen hade Peter, för att kunna gifta sig med henne, ut-värkat sig skilsmessa från Eudoxia; men denna betraktades icke desto mindre af en stor del af presterskapet och de konservativa som den enda lagliga gemålen, och ehuru fängslad, förblef hon ganska mäktig, bar i klostret världslig dräkt och höll en sorts hof af missnöjda. På sin son Alexei öfvade hon stort inflytande, ochdenne visade sig efter uppväxtåren inskränkt, håglös och bigott, om-gifvande sig med munkar och andeskådare, och hans hus i Moskva blef samlingsplatsen för alla missnöjda. Han blef gift med prinsessan Charlotta af Braunschweig, som efter sonen Peters födelse afled, hvarpå Alexei hade en finsk bondpiga Euphrosyne till frilla. Då fadern såg hans sysslolöshet, behandlade han honom med förebråelser, hugg och slag och lät honom göra krigstjänst, hvilket mycket misshagade honom. "Om du ej ändrar ditt beteende", sade Peter, "så vet, att jag ej skall göra dig till min efterträdare." Alexei förklarade sig på grund af klen hälsa oförmögen att bära kronans börda, hvarför Peter ålade honom att bli munk. Detta skulle ha varit detsamma som att sättas i fängelse — och Peter skall ock ha vidtagit åtgärder därför — hvarför Alexei beslöt att under Peters resa till Västerlandet 1716 fly från Ryssland. Han kom till Wien, där han anropade tyske kejsaren om beskydd, och fick oåtkomliga tillflyktsorter först i Tyrolen och sedan nära Neapel. Härifrån var det, som Alexei inledde underhandlingar med Karl XII om hans beskydd, som ock utlofvades och i hög grad retade Peter (1717). Länge hade jäsningen i Ryssland fortgått med anledning af Peters reformer, och om än ej värkliga uppror numera organiserades efter det exempel, som statuerats på streltserna, så förekommo dock ofta enskiida yttringar af missnöje och motstånd. Årligen förekSmmo attentat mot Peter, och 1718 omtalar La Vie ett sådant, som var det 29:de efter hans tillträde till regeringen.

Han såg oppositionen i värksamhet och misstänkte sonen och dennes förtrogne för farliga stämplingar. Genom löfte om förlåtelse förmådde han Alexei att komma till Moskva, men insatte honom strax i fängelse och lät honom underteckna en formlig afsägelseakt och tvang honom att uppgifva sina medbrottslingar.

Snart ansåg sig Peter ha fått reda på en hel sammansvärjning, hvari äfven hans frånskilda gemål Eudoxia vore delaktig, hvarför undersökning inleddes äfven mot henne. Hon hade i sitt klosterliga fängelse kommit att knyta en kärleksförbindelse med en officer Glebov, som arresterades och under tortyr erkände, att han varit hennes älskare och att han skulle efter tsarens död gifta sig med henne. Flere af Eudoxias släktingar anklagades ock för stämplingar och blefvo liksom Glebov aflifvade. Själf fick Eudoxia i enlighet med en kyrklig dom lida spöstraffet, hvarpå hon inspärrades i ett annat klosterfängelse. Ett trettiotal andra personer piskades samt dödades eller förvistes för- delaktighet i sammansvärjningen.

Mot Alexei förfor Peter med ett raseri, som mer än något gjorde honom förtjänt af tillnamnet "den förskräcklige". Sonen var för honom en förrädare, som ställt sig i spetsen för de inhemskafienderna och förbundit sig med de

utländska samt framkallat främmande makters inblandning. Han skulle ha lofvat att afstå från Petersburg, flottan och de svenska eröfringarna samt att återvända till Moskva, och fadern blef nu sonens oblidkelige domare, som fordrade hans lif. Alexei underkastades flere gånger tortyr med knutpiskan, och en särskildt tillsatt domstol af 127 andlige och världsliga dignitärer — som visste hvilken dom de måste fälla — dömde honom till döden, ehuru bevis, att en värklig sammansvärjning egt rum, ej framkommo. Två dagar efter domens af-kunnande hade Alexei upphört att lefva, och trots officiella rapporter, «trogna och autentiska redogörelser", i mängd samt rikligen betalda tidningsartiklar, omtalande en naturlig död, kunde ingen be-tvifla, att storfursten aflifvats på det rysansvärdaste sätt. Af en garnisonsjournal, som fördes i den fästningen där Alexei hölls fången, vet man, att han flere dagar i juni 1718 piskades med knut och slutligen efter tortyr den 26:te i Peters närvaro afled samma dag. Visst är sålunda, att han underkastades tortyr äfven efter domens afkunnande, och otvifvelaktigt är, att han ihjälpiskades.

Den barbariske Peter kan aldrig rentvås från denna skamfläck. Han var emellertid så öfvertygad om nödvändigheten af sonens aflifvande, att han kort tid efter detsamma visade sig vid gladt lynne och sfcref om händelsen till Katarina med synbar ti11 fredställelse.

Sedan Peters yngste son med Katarina aflidit 1719, blefvo hennes framtidsförhoppningar en tid ej så ljusa som förut. Peter, som ständigt hade tillfälliga älskarinnor utanför sina äktenskap, trädde vid denna tid i förbindelse med moldauske fursten Kantemirs dotter Maria, och då denna blef hafvande, fruktade Katarina, att, om hon — Maria — födde Peter en son, tsaren ej skulle tveka att göra denne till sin tronarfvinge och skilja sig från Katarina. Denna förmådde då en läkare att framkalla missfall hos Maria, som sedan ej längre tyckes ha intresserat Peter. Den triumferande livländska bondpigan, som 1721 af senaten och den heliga synoden fått kejsarinnetiteln, blef slutligen i maj 1724 på Peters befallning formligen krönt.

Katarina var emellertid Va år senare nära däran att förlora allt hvad hon vunnit, då hon i likhet med sin man inlåtit sig på en kärleksförbindelse, nämligen med en kammarherre, Mons, som blef själen i en kamarilla, bestående af flere hofdamer, som genom hemliga intriger förlamade den genom sjukdomar, utsväfningar och öfveransträngningar enerverade tsarens värksamhet. Peter underrättades omsider om saken, lät fängsla Mons och ledde själf under-sökningen i Peter-Pauls-fästningens tortyrkammare. Man gjorde kort process, och i slutet af nov. 1724 halshöggs Mons. Katarinas namn nämndes ej i undersökningen, men ett åskmoln hängde öfver henne. Hon förlorade dock ej fattningen. En tid träffade hon ej Peter, men ett samtal kom till stånd dem emellan i januari 1725, därvid hon knäföll och bad om förlåtelse. Hvad Peter ämnat göra med henne, vet man ej; han hann emellertid ej att vidtaga några åtgärder, ty en månad senare afled han.

Peter påskyndade vid denna tid sin dotter Annas trolofning med härtigen af Holstein.

♦

♦

Efter Peters tid ända till slutet af 18:de årh. kom Ryssland för det mesta att styras af kvinliga herskare och deras älskare. Oändliga intrigspel och fasansfulla våldshandlingar egde rum under stor del af denna tid på grund af detta kvinno- och älskare-regemente, som blef möjligt på grund af den låga ståndpunkt, hvarpå ryska nationen — inom alla samhällslager — befann sig och det despo-tiske styrelseskick, hvarigenom det förslafvade och okunniga folket beherskades.

Det ryska hofvet var denna tid ett osedlighetens näste, där kärleksintriger och politik hörde samman. Krönta tsarinnor, som i själfva värket voro lättfärdiga Messalinor och som genom mord satt kronan på sitt hufvud, upprätthöllo genom sina älskare sin makt och genom oerhördt slöseri — ej minst på sina älskare — utsögo landet på samma gång de kastade det i blodiga krig och gjorde Ryssland till en härd för hemsökelser och jäsningar, hvilka ej blott i 18:de århundradet utan ock hela det 19:de hållit folket i barbari och okunnighet samt alstrat en kronisk revolutionär rörelse.

Vid dessa tsarinnors hof lefde man i sus och dus, och liksom herskarinnorna hade sina älskare, så hade ock deras

hofdamer sina och männen sina älskarinnor.

Gardesregementena vunnos alltid med lätthet för de kvinliga palatsrevolutionerna, blott bränvinet rann och rubeln rullade. En del poper voro för tsarinnorna, blott de i dessa hade försvarare af den ortodoxa läran. Eljest voro poperna ej så synnerligen heliga i det heliga Ryssland; många tillhörde landets afskum och lefde i liderlighet och bränvinssupande. Men för resten var superiet ingen skam, det var landssed.

Romarhofvet var under de urartade käjsarne ej mera sedeslöst än Petersburgerhofvet under tsarinnorna i 18:de årh. Aristokratien, ämbets- och tjänstemännen voro alla lika begifna på nöjen, slöserioch lättfärdighet, eftertraktande guld, titlar och ordnar och föröfvande bedrägerier, svek och missbruk när helst tillfällen gåfvos. Lagen var ofta blott en död bokstaf, fast de skyldige ibland kunde straffas, och straffen voro knutpiskan, Sibirien eller bödelssvärdet.

Strax efter Peters död arbetade det gammalryska partiet för att få hans sonson, Alexeis son Peter, erkänd som tsar; men det lyckades dock Mentschikoff m. fl. att få Katarina I — hjältinnan från Pruth, Peters krönta gemål — förklarad som Rysslands herskarinna. Under den tid hon regerade, 1 1/s år, gaf hon fritt lopp åt sina länge undertryckta passioner, läggande i dagen smak för råa utsväf-ningar. Hon hängaf sig åt superi och nattliga orgier med än den ene, än den andre tillfällige älskaren och befattade sig föga med politiken. Mentschikoff blef hennes främsta stöd, och det var han, som egentligen förde regeringen. Han tänkte blott på egen makt och förföljde med grymheter alla, som stodo honom i vägen, och förviste flere till Sibirien.

Katarinas fattiga släktingar, som af Peter tillförsäkrats en måttlig existens, men hållits på afstånd, fingo, då hon blifvit ensam herskarinna, höga titlar och stora penningeförläningar: bönder och skomakare m. fl. uppträdde nu oigenkänliga i präktiga dräkter som grefvar Skovronskij, Hendrikov o. s. v.

Med grymhet förfor hon mot Peters första gemål Eudoxia, som sändes till fästningen Schlusselburg i ett underjordiskt fängelse, där råttor hemsökte henne.

Då efter Katarinas död (1727), Alexeis 12-årige son Peter II erkänts som tsar, återfick Eudoxia sin frihet och erhöll hedersbetygelser som dennes farmor; men hon drog sig kort därpå frivilligt tillbaka i ett kloster, där hon dog (1731).

Mentschikoff stälde Peter II fullständigt under sitt herravälde, anvisade honom bostad i sitt eget palats, där han bevakades som en fånge. Den despotiske ministern förlofvade sin dotter med den unge tsaren och herskade en tid enväldigt, tills Peter II fann hans förmyndarskap tryckande och, på ingifvelse af Dolgoruki m. fl. ledare för gammalryska partiet, plötsligt i sept. 1727 afskedade Mentschikoff ocli sände honom med hela hans familj till Sibirien, där han dog (1729).

Den gamla ortodoxien återstäldes och till undvikande af de nya ideerna flyttades hofvet till Moskva. Länge fick dock ej Peter II lefva, ty han sjuknade i kopporna och dog däri redan 1730.

* ♦De ledande inom Höga hemliga rådet beslöto nu att, mot med-gifvande af vissa privilegier åt adeln och en aristokratisk konstitution, erbjuda tronen åt Peter I:s brors, Ivan V:s dotter Anna Ivanovna, änkehärtiginna af Kurland, med förbigående af Peters dotter Elisabet. Anna förklarade sig villig att gå in därpå, men snart visade det sig, att inskränkningen i herskaremakten väckt allmänt missnöje, och häraf begagnade hon sig för att (i februari 1731) med stöd af ett stort parti senatorer, prester m. fl. återinföra envåldet. Hon flyttade ock hofvet tillbaka till Petersburg. Adelns försök att införa en oligarki bestraffade Anna genom att förvisa somliga till Sibirien och aflifva andra, såsom marskalkame Dolgo-ruki och Galitsin.

Anna var kraftfull och storväxt — ett hufvud längre än flertalet män — hänsynslös och grym; och misstrogen mot ryssarne efter adelns tilltag 1730, omgaf hon sig med tyskar samt lät sin älskare, den råe kurländaren E. Biren, hvars farfar varit stalldräng, få högsta makten vid sin sida. Upphöjd till härtig af Kurland och förste minister, utöfvade Biren ett det mest despotiska och orättvisa herravälde och ådagalade en sådan roflystnad, att han blef allmänt förhatad.

Jämte Biren voro tyskarne generalerna Mönnich och Oster-mann de, som främst skötte regeringen på Annas tid, och man kan säga, att tyskarne nu voro herrar i Ryssland liksom förr mongolerna. Den nya styrelsen var obeveklig mot ryssarne, som behandlades med ringaktning och på det mest godtyckliga vis. Den råa och ödslande tsarinnan litade endast på gardena och hon fördubblade de utländska officerarnes antal. Yttringar af missnöje bland gam-malryssarne hade till följd, att desse i tusental — utan egentlig ran-sakning och ofta blott på grund af misstanke — afrättades eller förvistes.

Hemliga kansliet — en fortsättning af Peter d. stores "hemliga departement" — inrättades och blef under Anna och följande tsarinnor en fruktansvärd inkvisitionsdomstol, hvars godtyckliga s. k. domar läto envåldsmaktens motståndare försvinna och pinas till döds under den rysligaste tortyr. Munnichs tortyrkammare i Peter-Pauls-fästningen fyllde ock hela Europa med fasa.*)

) Knut-straffet är en den förfärligaste tortyr. »Knuten» består af ett handtag och en snärt af läder med skarpa kanter, som vid bödelns slag — därvid han använder all sin kraft — skära genom offrets hud intill benet. Bödelns »skicklighet består i att så väl måtta slagen, att de blödande strimmorna i huden komma tätt intill hvarandra och ej lämna en tum af huden orörd. Hundra slag är detsamma som lifvets förlust, och i allmänhet förlora offren medvetandet efter 10 eller 15 slag. I ryska tortyrkammaren har knuten vanligtvis förenats med offrets upphängning i de förut bakbundna händerna, därvid slitningen i axellederna eller vrickningen af desamma framkallar oerhörda smärtor.För att förstå den ryska despotismens s. k. rättskipning, bör man erinra sig, att icke ens Peter d. store kunde, trots försök, skapa en värklig rättegångsordning. Rättvisan var en handelsvara, och alltifrån den tid, då Moskvas storfurstar genom rikliga gåfvor köpte sig fördelar af de mongoliska ämbetsmännen, låg systemet i rys-sarnes blod. Rättskipningens främsta hinder var omöjligheten att skaffa lagens begrepp dess helgd under en styrelseform, som var en negation däraf. Lagen var herskarens personliga vilja, men denna uttalades i en mängd godtyckliga ukaser eller befallningar till dom-stolarne. Också har Puschkin träffande sagt, att Peters förordningar varit «liksom skrifna med knutpiskan". Fig. 59. *Tortyrkammare.* Regeringsbyråerna *(prikazerna)* befaldes visserligen att vidtaga förberedande åtgärder att skapa en rättegångsordning, men deras arbete därmed afstannade. Slutligen bestämde sig Peter att antaga svenska lagen med ut-mönstringafhvad som ej passade för Ryssland; men den för än-ändamålet tillsatta kommittén förklarade, att den svenska lagen var fullkomligt oduglig att tillfredställa inhemska behof! Orsaken var, dels att det i det allmänna medvetandet ej fans rättsgrundsatser att bygga på, dels att herskarens absoluta vilja ständigt stälde sig öfver hvarje lag.

I Polens angelägenheter fick Ryssland anledning att blanda sig, då August II aflidit (1733), och det var under skydd af 20,000 ryska bajonetter som de med Stanislaus' val missnöjda polackerna utropade August III till kung.

För att afvända missnöjet återupptog ryska regeringen kriget med Turkiet, i enlighet med Peter d. stores plan att komma i besittning af Svarta hafvets kuster. Utan krigsförklaring angreps det turkiska området, och ryssarne vunno under Munnich m. fl. flere segrar, togo fästningarna A sov och Otschakov, slogo turkarne videröfrade det starka Chokzim och framträngde i Moldau. Men i fr ¿den i Belgrad 1739 återfick Turkiet det mesta af de ockuperade områdena; Ryssland behöll blott Asov, och Svarta hafvet förblef fortfarande afspärradt för ryska fartyg.

Det ledande tyska partiet förstörde emellertid sin ställning genom inre tvedräkt, och pålagorna, utpressningarna och rekryteringarna medförde allmänt missnöje mot Anna. Under familjen Dol-gorukis ledning bildade sig en sammansvärjning, som hade till mål att afsätta henne och aflägsna utlänningarne från styrelsen; den upptäcktes dock, och många medlemmar af Dolgoruki-familjen afrät-tades.

* * v

Anna utnämnde kort före sin död (1740) till tronföljare Ivan (VI), ett spädt barn, son till systern Katarinas dotter Anna och dennas gemål Anton Ulrich af Braunschweig, och till regent under Ivans minderårighet utnämnde tsarinnan Biren. Men strax efter hennes död vände sig Ivans föräldrar till Munnich för att få bort den hersklystne Biren; med tillhjälp af gardesregementen arresterade Munnich "regenten" och sände honom därpå till Sibirien.

Gardesregementena förklarade sig nu för prinsessan Annas regentskap under Ivan VI:s minderårighet; Munnich blef förste minister och Ostermann utrikesminister.

Den nya Anna var emellertid lika oduglig som den förra på sin plats. Utan att taga lärdom af Birens öde förolämpade hon ryska adeln, och hon omgaf sig med ovärdiga gungstlingar, saxiske gesandten Lynar m. fl., och med Ostermanns tillhjälp tvang hon Munnich att nedlägga alla sina värdigheter.

Dessa förvirrade förhållanden möjliggjorde för gammalryska partiet att slå ett afgörande slag för Peter d. stores och Katarinas dotter Elisabet. Född 1709, eller 3 år innan Peters andra äktenskap afslöts, hade denna den livländska mätressens dotter hittills varit åsidosatt. Hennes parti understöddes kraftigt af Frankrike, hvars gesandt, La Chétardie, blef själen i en ny sammansvärjning. Han skaffade Elisabet hjälp bl. a. genom ett svenskt ingripande. Sverge hade att beklaga sig öfver Anna Ivanovnas regering, som 1739 låtit lömskt mörda svenske majoren Sinclair på dennes hemresa efter en beskickning till Turkiet, och ville anföra såväl egna som Elisabets klagomål som förevändning till krig mot regentinnan. Svenska sändebudet v. Nolcken fordrade blott, att Elisabet skulle vid sin tronbestigning återställa en del af Peter d. stores eröfringar, men hon ville ej gå in härpå. Svenskarne började dock fiendtlig-heter vid finska gränsen och utsände ett manifest till ryskanationen, som de ville befria från "det outhärdliga förtrycket och det främmande omänskliga tyranniet". Dessa åtgärder bidrogo ock att påskynda händelserna i Petersburg. En revolution kom hastigt till stånd med stöd af gardesregementena, som vunnos med brän-vin och pengar — de vanliga medlen att få deras stöd vid palatsrevolutioner. Med tillhjälp af en af sina älskare, franska kirurgen Lestocq, fördes Elisabet natten till d. 6 dec. 1741 till Preo-braschenski-gardet, där hon strax hyllades. Därpå satte hon sig i spetsen för dessa grenadierer och tågade till regentinnan Annas

palats, och några timmar därpå voro Anna och hennes gemål fängslade — för att aldrig mer återfå friheten, utan efter mångåriga lidanden dö i fängelse. Elisabet utropades och kröntes till enväldig tsarinna och hon tog den späde tsar Ivan VI från föräldrarne samt inneslöt honom i fästningen Schliissel-burg med befallning att vid minsta försök till befrielse döda honom. Under det Biren fick lämna sitt fängelse, blefvo Munnich och Oster-mann jämte andra ledare dömda till döden, men benådades till lifvet för att i stället sändas till Sibirien. En mängd af deras anhängare straffades med knut eller tungans afskär-ning under förebärande af sammansvärjning. Inalles skola 80,000 personer under Elisabets tid ha blifvit knutade, stympade (med afskärning af näsa och öron o. s. v.), uthungrade eller' sända till Sibirien af politiska skäl. Flere af dessa offer, däribland Lestocq, hade varit Elisabets älskare. Fig. 60. *Elisabet.* Revolutionen af 1741 gälde för ryssarne främst som en seger för det nationella partiet öfver utlänningarne, och för gammalrys-sarne står ännu Elisabets regering som en gyllene nationell tidsålder. Alla högre statsämbeten anförtroddes åt äkta ryssar och i kyrkan triumferade det ortodoxa partiet och — okunnigheten.

Till Elisabets ära uppfördes 1742, hennes kröningsår, "Röda porten" i Moskva, en triumfbåge, smyckad med statyer och reliefer samt krönt med en ryktets gudinna.

Trots alla hvälfningar hade Ryssland på denna tid stor yttre

i

kraft, och centralregeringen, hvilken som än innehade densamma, herskade genom den 200,000 man starka och väl öfvade hären obetingadt öfver alla dess områden. Äfvenledes voro kronans inkomster betydliga; de uppgingo till ungefär 10 mill. rubel årligen.

Den inre förvaltningen var dock under Elisabet underhaltig, då de flesta dugliga personer blifvit sända till Sibirien och de män, som närmast omgåfvo tsarinnan, liknade ett band af gemena och liderliga sällar. Dessas slöhet och galenskaper läto emellertid den egentliga ledningen af statsangelägenheterna komma i händerna på några mer dugliga män, i synnerhet vice-kansleren,

Bestuschev, en bildad och slipad ämbetsman, hvilkens moraliska värde dock var ringa.

Den lättsinniga och soldataktiga Elisabet hade aldrig haft någon håg att regera, och hon hade af modern omgifvits med älskare för att göras likgiltig för tronen. Hon visste ock att göra sin skönhet och sin ungdom tidigt gällande, och med ett stort antal älskare, vanligtvis af simpel härkomst, blef hon nior till en mängd oäkta barn. Förutom fransmannen Lestocq räknades bland hennes älskare musikanten

Schwarz, Sergeanten Grün-

stein, kammarjunkaren Vo-

ronzov, korsångaren Razumovski, förut bonde från Ukraina, m. fl. Vid den sistnämnde lät hon sig vigas, och deras barn, två söner och en dotter, fingo furstetitel under namn af Tarrakanov. Fig. 61. R*öda porten, Moskva.* Alla Elisabets älskare upphöjdes efter revolutionen 1741 i höga värdigheter, och de grenadierer, som särskildt hulpit Elisabet därvid, fingo officers rang och bildade sedan hennes lifkompani.

Elisabets uppförande blef småningom utan all anständighet, men ryssarne, vanda vid dylikt, blundade därför, ehuru hennes skandaler med tiden väckte anstöt vid hofvet. Hon drack bränvin som en äkta ryss och skydde ej att öppet visa underofficerare och sol-dater förtrolighet. Förhållandet till gardena var emellertid en grund till hennes upphöjelse; tidigt vann hon Preobraschenski-kasernen, där hon var mångas «väninna«. Med tiden öfvergick hon från måttliga nöjen till liderlighet; hon förföll fullständigt i dryckenskapslasten och hade ständigt nya älskare: soldater, lakejer, stalldrängar o. s. v. Detta hindrade henne dock ej att blifva mycket andäktig och ofta bedja till sina helgonbilder.

Misstänksamhet och fruktan plågade henne ofta, så att hon ej vågade sofva, ty hon trodde, att någon lejd mördare skulle döda henne.

Under Elisabet skapades ryska teatern och stiftade hennes gunstling Schuvalov universitetet i Moskva samt Fria konsternas Akademi i Petersburg; här blefvo franska lärare anstälda, och det förra tyska inflytandet ersattes nu med franskt.

Fig. 62. *Vinterpalatset i Petersburg,* uppfördt af Elisabet.

Elisabet lät uppföra Vinter palatset eller käjserliga slottet i Petersburg, ett oerhördt byggnadskomplex för tusentals invånare.

För att söka lösrycka Finland inlät sig Elisabet på stämplingar < mot Sverge, som 1741—42 förde krig med Ryssland (härom närmare nedan i XVI kap.).

* *

*Elisabet gjorde sig särskildt känd för sitt glödande hat till Fredrik II af Preussen, som hånat henne för hennes lefnadssätt, och följderna häraf blefvo af största betydelse. Bestuschev afslöt som storkansler 1746 ett förbund mellan Ryssland och Österrike och åvägabragte, sedan han visat hurusom Preussen vore "den farligaste af grannar", senare, eller 1756, det första fransk-ryska förbundet mot Hohenzollernas stat. Det var på denna tid, som Ludvig XV började sin correspondancc sccrete med Elisabet och därvid använde bl. andra enskilda agenter chevalier D’Eon.

Då det sjuåriga kriget (1756—63) mellan Preussen, som fick England till bundsförvandt, och Österrike, Saxen, Frankrike samt Sverge, tog sin början, var Ryssland väl forberedt att taga del i striden. Efter Fredriks infall i Saxen, öfverskred en rysk här på

83.000 man preussiska gränsen, intog Ost-Preussen och slog Fredriks här vid Gross-Jägerndorf (1757).

Året därpå inkräktade ryssarne äter preussiska områden, och intogo Königsberg. Fredrik slog emellertid nu med 32,000 man den

89.000 man starka ryska hären vid Zorndorf.

Aret 1759 blef olyckligt för Fredrik, som då af en rysk-österrikisk här blef i grund slagen vid Kunersdorf' där af

hans 48,000 man 45,000 omkommo. "Allt är förloradt", rapporterade han och var nära ett beröfva sig själf lifvet.

Ställningen var förtviflad för honom, då Elisabet ej ville höra talas om fred, förr än hon alldeles tillintetgjort hans makt och förvissat sig om Ost-Preussens annektering. Ryssarne inträngde 1760 i Berlin, plundrade statskassorna och arsenalen samt förstörde vapen-och krutfabrikerna. Följande år eröfrade de Pommern.

Fredrik skulle säkerligen varit förlorad, om ej hans oblidkeliga fiende Elisabet aflidit 1762. * Förhållandet till Ryssland blef ett helt annat, då detta lands tron intogs af Elisabets systerson Peter III, som beundrade Fredrik och ej ville veta af fiendskap med honom.

Elisabet hade redan kort efter sin kröning till tronföljare utsett härtig Peter af FIolstein-Gottorp, son till Peter d. stores dotter Anna och härtig Karl Fredrik, efter anvisning af Fredrik II, och hon lät honom 1744 förmälas med en hans syssling, den sköna härtiginnan Sofia af Anhalt-Zerbst, hvilkens far var preussisk guvernör i Stettin. Hennes namn blef nu Katarina (II). Född 1727, var hon ett år äldre än Peter; fast sympati först skall ha funnits, fick

hon tvinga sig att taga honom, då han blifvit alldeles vanställd i ansiktet genom smittkopporna kort före vigseln. Då därtill kom, att sjukdomen jämväl medförde ett fel, som gjorde honom oförmögen att uppfylla alla en äkta mans plikter, och dessutom Katarinas begåfning var Peters betydligt öfverlägsen och temperamentet eldigt, blef följden ett inbördes hat, som aldrig försvann. Ehuru tyska, sökte Katarina att helt och hållet uppgå i den ryska national-karaktären och lyckades fullständigt däri.

Elisabet befordrade ej Peters utbildning för tronkallet, då hon snart i honom fruktade en rival. Be-stuschev sökte skada ho nom och beslöt utestänga! honom från tronen för att i stället med tiden sätta Katarina i spetseijj för styrelsen.

På lustslottet Oranien-| baum lefde Peter ett af-söndradt lif, väsentligen sysslolös, mest intressera« de sig för exercis med sitt holsteinska regemente, och snart började han hängifva sig åt dryckenskap och | råa nöjen.

Det dröjde ej länge,] innan ett kärleksförhål-i lande uppstod mellan Peters kammarherre Sergei Soltikov och Katarina!

Fig. 63. Peter ni. 0ch nu började för henne

ett helt nytt lif — en följd af öden, där hon i förening med ett stort antal älskare omsider kom att blifva sorgligt ryktbar.

Efter en åvägabragt försoning med sin gemål och sedan denne genom en opération befriats från sitt sexuella fel, födde Katarina en son, tronföljaren Paul (I). Men icke Peter, utan SolJ tikov var dennes far. Bestuschev lät aflägsna Soltikov, som sändes på beskickningar till utlandet.

En tid efter Soltikovs aflägsnande fick denne till efterträdare il Katarinas gunst den vackre polske adelsmannen Stanislaus PoNiA-ij

tovski, som, ulan förmögenhet, medföljt engelska gesandten såsom [sekreterare till Petersburg. Förblindad af sin passion, följde Katarina Elisabets exempel oeh egnade sig helt och hållet åt sin nye älskare.

Då Bestuschev gynnat Katarinas kärleksintriger med Poniatov-ski, som genom honom blifvit Polens gesandt i Petersburg, och förrådt Elisabets förtroende, blef han förvist till Sibirien och Voron-zov kallades efter honom till storkansler.

Peters vrede öfver Katarinas beteende förespådde obehagliga följder; hon förlorade dock ej modet, utan sökte rentvå sig från alla misstankar.

| Sedan Poniatovski em eller-tidöfverraskats, då han,före-gifvande sig vara en tysk skräddare, skulle smyga sig till Katarina och hånats af Peter, blef han förvist från Ryssland.

Peter började nu fatta tycke för en af Voronzovs döttrar, och denna, Roma-novna, uppgick snart såsom hans

mätress helt och hållet i hans exercisvurrn och dryckesgillen. Fadern hade själf uppmanat henne därtill i hopp att en dag få se henne som Peters gemål, i En annan af Voronzovs döttrar, den unga furstinnan Daschkov, Rysslands mest emanciperade kvinna på den tiden, slöt sig åter till Katarina och kom att spela en betydande roll i hennes intriger.

Katarina, som beslutat att "följa en oberoende väg" och Ifruktade, att Peter skulle vid Elisabets död förskjuta henne och förklara sonen Paul för oäkta samt förmäla sig med Romanovna Vo-ronzov, fick snart stöd i Bestuschevs vän öfverkammarherren Ivan iSchuvalov samt diplomaten N. J. v. Panin, som blifvit Pauls guvernör. Hon, som hade allt att vinna eller förlora, meddelade Panin sitt mål att rycka spiran från sin gemål; men Panin ansåg, att man Borst skulle vid Elisabets död låta senaten utropa Peter till käjsare, hvarvid makten skulle begränsas, och Panin ville då bereda Katarina

218 I en fördel. Då Elisabet under dessa hemliga öfverläggningar aflidit, lät Peter III genast sig hyllas som Rysslands tsar af trupperna, och han visade sig en tid till sin fördel, var god mot Katarina och iakttog ett nyktert lednadssätt. Han hemkallade en mängd statsfån-gar, Biren, Miinnich, Lestocq m. fl., och afskaffade Hemliga kansliet, som gjort så mycket ondt under den misstänksamma Elisabets tid.

Snart förlorade emellertid Peter det anseende han börjat för-värfva sig, då han återföll i sin sorglöshet och sin dryckenskap; och dessutom utspriddes af Katarinas parti en mängd rykten om honom, hvarigenom han ytterligare nedsattes. Han sades endast mot Katarina och förödmjukade henne t. o. m. offentligt. Hon beslöt att besegra honom och gjorde allt för att vinna dem, som han förlorade. Med utstuderad skenhelighet visste hon, den smickrande och smickrade lärjungen till de franska filosoferna, att för folket ställa sig som ortodox, infann sig alla dagar i kyrkorna med utseende af den mest uppriktiga andakt och underkastande sig de mest vidskepliga kyrkobruk o. s. v.

Omsider lät Peter förstå, att han ämnade förskjuta Katarina och förklara sonen Paul för oäkta. För att kunna framlägga uppenbara bevis på Katarinas otrohet, återkallade han Soltikov från Hamburg, sedan han låtit noga underrätta sig om hans umgänge mec tsarinnan; men denne afled kort därpå i utlandet. ha låtsat antaga den ortodoxa läran men i hjärtat vore han lutheran, och han skulle ha talat med förakt om ryssarne o. s. v. Fig. 65. N. J. v. Panin. Peter ådrog sig ock missnöje genom oklok reformifver samt sin förkärlek för allt preussiskt: pre-ster skåpets och munkarnes missnöje genom att antasta den ortodoxa kyrkans ritual och anbefalla klostergodsens indragning, soldaternas genom att ombilda härväsendet efter preussiskt mönster ocli upplösning af ett gardesregemente samt ändtligen statsmännens genom att afsluta ej blott fred, utan äfven förbund med Fredrik II, därvid han till denne afträdde allt hvad ryssarne eröfrat i sista kriget. 1 Peter visade snart sin ovilja

Då Peter ansåg sig oförmögen att skaffa sig en arfvinge, beslöt .han att upptaga prins Ivan och förklara honom för tronarfvinge. I anledning häraf begaf han sig hemligen till Schliisselburgs fästning för att besöka Ivan, utan att igenkännas af honom, och att utröna, om han var värd upphöjelsen. Prinsen, som fans i ett mörkt rum, hade nu hållits i fängelse i 20 år, och hans hvita hy visade, att solen aldrig bestrålat honom. Hans önskan var främst: mera luft. Han var barnslig i sitt beteende, och på frågor af Peter svarade han, att han vore käjsare, att elaka människor satt honom i fängelse och att han skulle halshugga dem, som gjort honom ondt, om han förklarades som käjsare. Peter föranstaltade en bättre bostad åt honom i fängelsegården och flyttade honom sedan till Kexholm och slutligen till Petersburg.

Katarina stärktes emellertid i sitt hopp genom i tsarens oförsiktighet, och hans kända afsikter mot henne gåfvo henne mod att våga allt till deras förekommande.

Förvist till de mest aflägsna boningsrummen på Peterhof, tillbragte hon dagarna med öfvervägande af sitt förslag att störta sin gemål från tronen, och nätterna i en älskares armar, hvilken hon gjort till den mest dristige [iden sammansvärjning, som bildats kring henne: Gregor Orlov. Denne hade länge varit hen-; nes älskare, innan någon af hofvet eller hennes närmaste vänner hade någon misstanke därom.

Furstinnan Daschkov hade länge haft revolutionsforbindelser med Orlov, innan hon visste, att han på minsta sätt

var känd af (Katarina, hvilkens kärleksintriger endast voro fullt kända af en af hennes kammarfruar.

, G. Orlov egde hvarken bördens eller uppfostrans fördelar, men hade af naturen fått hvad som för Katarina betydde mera: ett oförskräckt mod och ett vackert utseende. Han tjänade som officer vid artilleriet, och hans fyra bröder voro på den tiden endast soldater vid gardet. Fig. 66. Gregov Orlov.

Sedan tsarinnan för Orlov yppat sina afsikter med hänsyn 1 Peter, ingick han med henne en konspiration, i hvilken han indrog två af sina bröder, sin vän Bibikov, löjtnant Passek och flere officerare, genom hvilka han vann några gardes-kompanier, utan att för dem upptäcka det egentliga målet

Katarina hade uppgjort ännu en konspiration, hvilken styrdes af furstinnan Daschkov och visade sig vara synnerligen värksam,^ om ock ej i lika hög grad som den förra. Alla de sammansvurna arbetade hvarandra ovetande, och Katarina, som upplifvade dem alla, tycktes ej taga någon del i deras sammangaddningar.

Furstinnan Daschkov vann Panin, ärkebiskopen af Novgorod, generalmajoren Volkonski m. fl. och ville äfven försäkra sig om en del af trupperna. Hon kände flere officerare, låtsade göra dem blotta höflighetsbesök och begaf sig äfven till kasernerna, där hon blef bekant med G. Orlov. Utan att ana, huru han konspirerade, träffade hon aftal med honom. Flere andra officerare och soldater, hvilka Orlov långt före detta öfvertalat till uppror, ingingo i sammansvärjningen.

Alla de sammansvurna hade det gemensamma målet att afsätta] Peter; men de ville ej alla göra det på samma sätt, och de voro ej heller eniga om sättet att uppfylla hans plats. Katarina ville ensam tillegna sig högsta makten. Orlov och furstinnan Daschkov voro på hennes sida, men Panin ville, att hon skulle styra som regentinna och att käjserliga titeln skulle gifvas åt den unga storfursten Paul. Sedan emellertid Panin blifvit furstinnans älskare] blefvo de sammansvurna snart ense och började skrida till värkställandet af revolutionen. G. Orlov, Bibikov och Passek hade redan fått på sin sida flere kompanier af regementet Ismailov, men Passek röjdes och blef häktad. Det gälde att oförtöfvadt skrida till handling. Furstinnan Daschkov uppsökte, förklädd till karl, G. Orlov och hans vänner, som strax förberédde soldaterna.

Alexei Orlov, lika vacker och djärf som Gregor och känd för i sin ofantliga kroppsstyrka och vildsinthet, åtog sig att afhemta Katarina, som befann sig på slottet Peterhof, några mil från Peters® burg. Hit fördes hon nu i rykande fart (d. 28 juni 1762), och hon begaf sig genast till regementet Ismailovs kvarter. Här bad hon om beskydd under förebärande, att tsaren velat mörda henne och sonen Paul, hvarpå regementet svor att dö för hennes försvar

och utropade henne till käjsarinna. Regementets prest var tillstädes och mottog på ett krucifix truppernas trohetsed.

Regementena Semenovski och Preobaschinski följde Ismailovs exempel; två officerare, som vågade göra motstånd, blefvo genast arresterade.

En af regementscheferna tillstyrkte Katarina att begifva sig till kasanska kyrkan, där allt vore färdigt till hennes mottagande och där ärkebiskopen af Novgorod, åtföljd af de förnämsta ryska presterna, satte käjserliga kronan på hennes hufvud och utropade henne till alla ryssars självfher skar inna under namn af Katarina II, samt förklarade tillika den unge storfursten Paul som hennes tronföljare.

Hon mottog därpå folkets hyllning i Vinterpalatset och hade samma dag 20,000 man valda trupper till stöd.

De sammansvurne utspridde ett rykte, att Peter aflidit och att hans lik låg i en likkista, som fördes genom staden och omgafs af svartklädda soldater, bärande facklor.

Sedan äfven de intet anande stormännen aflagt trohetsed till Katarina, beslöt man i konseljen att tåga mot tsaren, som under tiden begifvit sig till Peterhof, och utdelade Katarina ett manifest om sin tronbestigning. Klädd i gardesuniform steg hon till häst, åtföljd af furstinnan Daschkov, likaledes klädd i uniform (denna blef ock utnämnd till öfverste vid gardet). Bränvin och öl utdelades till trupperna, som oaflåtligt hurrade för tsarinnan.

Då Peter underrättats om revolutionen i Petersburg, ville han söka en tillflykt i Kronstadt; men här var

garnisonen redan vunnen för Katarina, och han måste vända om, hvarpå han begaf sig till Oranienbaum. Härifrån skref han till Katarina ett bref, däri han erkände, att han haft orätt och föreslog att med henne dela högsta makten. Då hon ej svarade, bad han i ett nytt bref på det ödmjukaste om förlåtelse och erbjöd sig att afsäga sig ryska kronan mot erhållande af en pension och tillstånd att begifva sig till Holstein.

Intet svar; i stället en order att locka tsaren till Peterhof för underhandling. Dit anländ, började sista akten af hans afsättning med afslitning af hans ordnar och kläder samt skymfning af soldaterna för att därpå sluta med ett upprörande och öfverlagdt mord. Panin förmådde honom att underteckna en deklaration, däri han förklarar sig på grund af oförmåga "utan tvång afstå från ryska rikets regemente".

Katarina inryckte hans förklaring i ett manifest, däri bl. a. står, att "hon aldrig hvarken haft afsikten eller önskan att komma till regeringen; att Gud genom sin okända försyn bestämt henne att uppstiga på ryska fädernas tron; att hennes olyckliga gemål visat förakt och otacksamhet mot sin högstsaliga, milderika tant käj-

sarinnan Elisabet; att han i hjärtat ej egde den sanna grekiska tron; att långt ifrån att följa, började han (Peter III) förvrida allt hvad som fäderneslandets store och helige monark och i evighet oförliknelige käjsare, Peter den store, upprättat, att onyttigt förslösa rikets inkomster, att förakta rikets lagar, domstolar och ärenden" o. s. v.

Katarina skyndade sig nu att flytta prins Ivan från det hus i Petersburg, där han var undangömd, tillbaka till Schlusselburgs fästi ning. Hon belönade vidare |sammansvärjningens hufvudmän med stora gåfvor och utmärkelser. Panin blef utnämnd till premierminister, bröderna Orlov fingo grefvetitel, flere gardesofficerare < blefvo befordrade och 28 bland dem erhöllo betydliga gods med

flere tusen bönder.

Peter III hade efter ankomsten till Petershof strax förts till ett några mil därifrån liggande ens- j ligt ställe Ropscha.

Sedan man sex dagar] lämnat honom i ovisshet, j kommo grefve Alexei Orlov och en officer vid namn Teplov, hvilken j genom nidingsdåd kommit sig upp ur pöbelho-pen, till honom. De sade sig ha kommit för att un- { derrätta Peter om hans. snara befrielse och begärde få äta middag tillsamman med honom.

Bränvin frambars genast, och medan Teplov uppehöll Peter, fylde Orlov glasen och J blandade i det, som ämnades åt tsaren, ett gift som i detta ända-] mål var tillredt af hofmedikus Kruss (som sedan utnämndes till lif-; medikus hos storfurst Paul). Peter sväljde det, men kände snart en våldsam smärta, och då Orlov ville bjuda honom ännu ett glasJ nekade han och förebrådde honom att ha blandat något gift däriJ hvarpå han ropade efter mjölk.

En kammartjanare kom in, men tvangs att lämna rummet, och nu kullkastades tsaren, kring hvars strupe Orlov klämde sin kraftiga j hand. Då Peter i sin förtviflan försökte att försvara sig med all sin styrka, men mördarne ville undvika att ge honom några sårnader, började de själfva att undra, huru uppträdet kunde sluta, och inkallade
Fig. 67. Alexei Orlov.

därför till hjälp två officerare, som stodo utanför dörren: en ung furst Baratinski och en 17-årig Potemkin, som visat det största nit i sammansvärjningen. Den förstnämnde af dem tillika med Teplov kastade då en näsduk som snara kring Peters hals, under det Orlov pressade hans bröst med sina knän. Då han bjöd till att ännu försvara sig, ref han Baratinski i ansiktet, hvaraf denna niding länge bar märke, men snart förlorade den olycklige tsaren de sista krafterna och ändtligen låg han liflös på golfvet.

Samma dag mordet föröfvades satt Katarina i glad sinnesstämning vid sin hofmiddag, och då Alexei Orlov, svettig, dammig, med sönderrifna kläder och starkt agiterad uppsyn plötsligt inträdde i salen, reste hon sig tyst och gick in i ett sidorum åtföljd af honom. En stund därpå tillkallade hon Panin och meddelade honom att tsaren var död samt rådfrågade honom om sättet att kungöra detta för allmänheten. Panin rådde henne att vänta därmed till följande dag, som om man mottagit nyheten under natten. Katarina gick in härpå och utträdde åter i matsalen och fortsatte middagen i samma glädtighet som förut.

Då man följande dag förkunnat, att Peter dött i "hemorroidal-kolik", syntes Katarina badande i tårar, och hon offentliggjorde sin smärta i följande kungörelse:

"På sjunde dagen efter vårt anträde till käjserliga tronen blefvo vi underrättade om, att den förre käjsaren varit angripen af en häftig hemorroidalkolik, af hvilken han tillförene haft farliga anfall. För att ej fela i den skyldighet, som ådägges oss af kristna religionen och den heliga lagen, nämligen att bevara nästans lif, gåfvo vi befallning att meddela allt det biträde, som kunde förekomma följderna af en så farlig sjukdom, och att lindra den genom hastiga och tjänliga läkemedel. Vi ha likväl i går med mycken sorg och saknad blifvit underrättade, att det behagat den Högste att sluta hans bana och vi ha därför befalt att nedsätta hans lik i den helige Alexander Nevskij-kloster att där begrafvas".

Själf har Katarina i bref till sin förre älskare Poniatovski berättat hvad hon gjorde vid Peters afsättning: "Därefter sände jag

den afsatte käjsaren under Alexei Orlovs uppsikt, åtföljd af fyra utvalda officerare och en afdelning fogliga och förståndiga karlar, 27 verst från Peterhof till ett något ensligt, men ganska angenämt ställe, vid namn Ropscha. Där afled Peter sex dagar senare af he-morroidal-kolik i förening med kongestion åt hjärnan".

I Petersburg och Moskva kom folket i jäsning, då man misstänkte mord på tsaren, och Katarina måste göra allt för att med både fintlighet och stränghet upprätthålla lugn. Då underrättelserna från Moskva senare blefvo gynsammare och garnisonens hätskhet öfver-vunnits med bränvin och pengar, skyndade hon att där låta kröna sig.

Hon mottogs emellertid i Moskva utan deltagande eller bifall. Af den enslighet och tystnad, som omgaf henne, kunde hon lätt förstå, att hennes närvaro misshagade folket. Folkhopen strömmade alltid omkring storfurstens vagn och gaf ej otydligt tillkänna sitt deltagande för detta barn och sitt missnöje öfver hans fars olyckliga öde.

Fig. 68. *En mörderska på tronen.* Katarina II med krona, riksäpple och spira
på tronen i Uspenskis-katedralen (kröningskyrkan) i Moskvas Kreml.
(Originalmålningen af J. de Velly, Katarinas hofmålare).

Sedan de munkar, som gynnat henne, gått miste om utlofvade förmåner, framdrogo och utspridde de ett manifest, som Peter ämnat mot Katarina, och däri all hennes brottslighet var afmålad i starka färger. Detta gjorde värkan, och allt tycktes båda en ny revolution. Katarinas påpassliga spioner uppspanade emellertidniotståndarne, som straffades; några förvistes till Sibirien, och räddhågan tvingade någon tid de öfriga till tystnad.

Då ett rykte om äktenskap mellan Katarina och Gregor Orlov kommit ut, visade flere af Katarinas vänner det största missnöje och sammangadde sig mot henne, hvarför de förvistes från hofvet; härigenom underblåstes upprorsandan, som ytterligare fick näring af misstanken, att den unge storfurstens vacklande hälsa berodde på modern, samt medlidandet för prins Ivan. Poperna begagnade sig däraf med skicklighet för att uppvigla och reta folket, och snart uppstod en allmän rörelse i kasernerna. Faran blef så stor, att Katarina en hel dag fruktade att undergå sin gemåls öde. Men hennes mod stod fast, och hon vidtog hemliga åtgärder mot det hotande upproret, som dämpades genom G. Orlov och penningeutdelningar. Så snart man var säker på trupperna, lät man arrestera och döma 24 af deras officerare. Fyra dömdes till lifstids straff, men Katarina benådade dem med förvisning till Sibirien.

Under de första månaderna efter Peter III:s död hade Katarina ej haft tid att göra sig något samvetsagg öfver sitt brott, men det lät nu ofta känna sig. Ständiga konspirationer vållade henne äfven ständig oro; man upptäckte och förekom dem, men kunde ej undanrödja orsakerna.

Konspirationerna blefvo allt farligare genom de namn, som därvid fästades. Man räknade uppenbart bland Katarinas fiender flere de mäktigaste och henne förut mest tillgifna personer, och det tycktes vara visst, att om dessa kunnat bli ense om någon värdig efterträdare, hade Katarina förlorat sin krona. Men somliga ville upphöja storfursten Paul på tronen, andra föreslogo prins Ivan, och trots den enhälliga tanken att afsätta käjsarinnan voro

de alla af olika tankar angående tronföljden.

Katarina förblef ock i orubbad besittning, af sin makt, tack vare sina gunstlingar och sin egen klokhet. På samma tid, då hon hade de starkaste anledningar att frukta för sin egen säkerhet, sysselsatte hon sig lika lugnt och träget med statsangelägenheter, handel och näringar, skolor och sjukhus o. s. v.

Vid den tid, då hon var upptagen med valet af Stanislaus Poniatovski till Polens kung (1764), fick hon veta att gardesregementena ånyo konspirerade. Många arresteringar följde, men då det tycktes, som de förra straffen endast ingåfvo ny djärfhet, ville hon ej reta folkmassan genom åsynen af bestraffningar. Dessa utfördes nu hemligen sålunda, att man ihjälsvälte de arresterade i fängelset.

Egendomligt var nu tillståndet i det heliga Ryssland: en tysk prinsessa, emanciperad från alla religiösa dogmer och alla samvets-betänkligheter, hade banat sig väg till tronen genom mord på sin gemål och blifvit den örtodoxa kyrkans och de troendes beskydda^ rinna!

Hon skydde ej att begå ytterligare två dynastiska mord för att trygga sig tronen, och äfven därvid fick hon återigen bistånd af ryska anhängare.

* :*

På upphöjelse af prins Ivan hoppades de flesta, som hatade Katarina för hennes brottsliga troninkräktning, och de flesta konspirationerna företogos i afsikt att återgifva tronen åt den olycklige prinsen.

Omsider fick man händelsevis hjälp af en löjtnant Mirovitsch, hvilkens farfar följt Mazeppa, då denne grep till vapen mot Peter d. store och därigenom förlorade sitt arf. Han smickrades med hopp om anseende och lycka, om han ville efter föreskrift bidraga till rikets lugn, och lofvade göra allt hvad man önskade.

Två officerare, Ulusiev och Ischekin, voro befalda att ligga i Ivans rum och de hade fått en order, underskrifven af käjsarinnan, att vid minsta försök till prinsens befrielse göra slut på hans lif.

Sedan Mirovitsch genom löften om stora belöningar vunnit tre korporaler och två soldater, lät han med dessas tillhjälp den 15 juli 1764 mellan kl. 1 och 2 om morgonen femtio soldater af vakten gripa till vapen och tog vägen åt Ivans fängelse.

Skildtvakterna ville hindra framträngandet och man gaf eld, hvarpå Mirovitsch uppläste ett falskt dekret af senaten, hvilket återkallade prins Ivan på tronen och uteslöt Katarina, emedan hon rest till Livland i afsikt att förmäla sig med Poniatowski.

Vid bullret rusade Ivans båda väktare på honom med sina värjor, och prinsen besvor dem att skona.hans usla lif; men då han såg, att de ej frågade efter hans böner, sökte han försvara sig mot dem. Sedan hans högra hand genomstungits och hans kropp på flere ställen sårats, fattade han en af väktarnes värjor och sönderbröt den; men medan denne bemödade sig att afrycka honom stumpen, gaf den andre honom ett styng genom ryggen och kastade honom omkull. De fullbordade sedan mordet med flere bajonett-styng, öppnade därefter dörren och visade på en gång prinsens blodiga kropp och käjsarinnans skriftliga order att taga lifvet af honom, så snart någon vågade försöka att befria honom.

Dagen därpå blef Ivans lik, klädt i matrosdräkt, utsatt till allmänt beskådande framför Schliisselburgs kyrka. En stor folkmassaträngde sig däromkring och gaf uttryck åt sorg och förtrytelse öfver den olyckliges bedröfliga öde.

Missnöjet ökades till den grad, att man fruktade ett upplopp. Ivans båda mördare, Ulusiev och Ischekin, funno genast ett fartyg tillreds för deras räkning, med hvilket de begåfvo sig till Danmark, där ryske ministern mottog dem med synnerlig bevågenhet. Någon tid därefter kommo de åter till Ryssland och vunno där befordran.

Mirovitsch åter blef halshuggen.

Mordet på Ivan ökade mycket oviljan mot Katarina, då man ej kunde afhålla sig från att misstänka henne för delaktighet däri.

Ständiga konspirationer gjorde till en nödvändighet att oupphörligt smickra de sammansvurna, som hade satt henne på tronen. Gång på gång räddades käjsarinnan än af sin lycka, än af sin klokhet från de största faror. Straffen blefvo nu hemliga och förfärliga; sällan kunde upphofsmännen till en konspiration någonsin företaga en ny. Det var vid denna tid, som Hemliga kansliet under en ny form småningom inrättades.

Katarina använde därjämte mera värdiga medel till befästande af sin myndighet. Hon grundläde skolor, hospital och kolonier och försökte att ingifva sitt folk kärlek till lagarna och mildra dess seder genom undervisning. Omgifven af konspirationer, som åsyftade att kullstörta hennes tron, sysselsatt med rustningar till ett krig, som tycktes fordra all hennes uppmärksamhet, och tillika begärlig efter alla nöjen, försummade hon ingenting för att väcka vördnad och beundran.

Hon behöfde en ständig sysselsättning med regeringsärenden för att und slippa de samvetsagg och den oro, som förföljde henne. Frukten af hennes brott kunde inom ett ögonblick beröfvas henne,, och detta önskades af de flesta hennes undersåtare. Peter III:s namn var nu kärt för ryssarne; de påminde sig det goda han gjort och glömde de svagheter och förseelser, som redan voro utplånade genom hans olyckor.

*

$

År 1770 utfördes det tredje dynastiska mordet för Katarinas tronsbesittning.

I sitt hemliga äktenskap med Razumovski hade käjsarinnan Elisabet, såsom ofvan nämnts, tre barn, af hvilka en dotter, prinsessan Anna Tarrakanov, blef af polske fursten Radzivill bortförd enligt Flisabets önskan, . Radzivi.il; ville hämnas sitt olyckliga lands lidanden genom Katarinas stämplingar och förde prinsessan till Rom, rufvande på en plan att upphöja henne på Rysslands trongenom de i Polen varande ryska trupperna. Katarina blef underrättad därom och bemödade sig på allt sätt att vinna Radzivill. Då han varit chef för Bar-konfederationen, hade alla hans egendomar blifvit konfiskerade, så att han för existensen blef nödsakad att sälja sina juveler och andra dyrbarheter. Hvad han härför erhöll räckte ej länge, hvarför han måste begifva sig till Polen för att uppsöka nya tillgångar. Han lämnade då den unga prinsessan kvar, endast med en guvernant och i ganska knappa omständigheter. Vid återkomsten till sitt fädernesland fick han genast anbud att tillträda sina egendomar, om han ville återföra sin pupill till Ryssland. Han vägrade att gå in härpå, men hade den svagheten att lofva öfvergifva Elisabets dotter, mot hvilket löfte Katarina gaf honom tillgift.

Alexei Orlov hade vid denna tid rest till Livorno för att där mottaga öfverbefälet öfver ryska flottan, som skulle angripa Grekland, och han hade ock mottagit uppdraget att i Livorno lägga snaror för prinsessan Tarrakanov och återföra henne till Ryssland. Som medhjälpare använde han därvid den italienske sjöröfvaren, sedan ryske amiralen J. Ribas, som begaf sig till Rom och där besökte prinsessan och lämnade henne behöfligt understöd.

Sedan han tyckt sig ha vunnit hennes förtroende, sade han rent ut, att han af grefve Alexei Orlov fått i uppdrag att tillbjuda Elisabets dotter ryska tronen, då ryssarne voro missnöjda med Katarina, att Orlov ej kunde förlåta hennes otacksamhet och tyranni och att, om prinsessan ville mottaga dennes tjänst och skänka honom sin hand, skulle den tronrevolution, som han förberedt, snart genomföras.

Då Orlov kort därpå själf kom till Rom, blef han af prinsessan Tarrakanov mottagen som en välgörare, och fastän några vänner varnat henne, förstod den samvetslöse Orlov att genom låtsad kärlek vinna henne, så att hon samtyckte att gifva honom sin hand.

Låtsande sig önska, att vigsel-ceremonien skulle ske efter grekiska kyrkans ritual, utklädde Orlov nu några andra skälmar, den ene till prest och den andre till notarie, hvarpå vigseln förrättades och bevittnades.

Då Orlov därefter skulle begifva sig till ryska flottan i Livorno. erbjöd han prinsessan att följa med, och efter några dagars nöjen och förströelser i Livorno begärde hon själfmant att få besöka flottan.

Då hon anländt till chefsskeppet, nedhissades en präktig karmstol, i hvilken hon sedan lyftades ombord. Knappast hade hon satt sin fot på däcket, förrän hennes händer belädes med bojor. Hon anropade förgäfves

Orlovs medlidande och kallade honom ännu sin gemål; hon kastade sig för hans fotter och fuktade dem med sinatårar, men skurken stälde sig nu som hennes anklagare: hon hade velat vara Radzivill behjälplig att störta Katarina! Man förde henne till nedersta skeppsrummet, och skeppet seglade följande dag till Ryssland. Anländ till Petersburg, inneslöts prinsessan i Peter-Pauls-fäst-ningen, där hon fick den mest omänskliga behandling och efter sex månaders instängning i cell afled genom Katarinas föranstaltande. Cellen fylldes genom underjordiska ledningsrör med vatten; i den mån detta steg, hotades äfven fängelseråttorna, som klättrade upp på den olyckliga prinsessan, och snart hade kväfning skiljt henne från de lefvandes antal.

Hos Katarina fans inga betänkligheter, då det gälde att usur-pera tronen och kvarhålla sig där. Vill man påstå, att emedan det ej fins direkta bevis eller laga intyg, att hon befallt Peter III:s, Ivan VI:s och prinsessan Tarakanovs mord, Katarina ej var saker därtill, så är man naiv. Dessa mord kommo, ehuru de kunde synas ha inträffat af en tillfällighet, allt för lägligt för att utesluta befallning från den hänsynslösa Katarina. Och det märkliga är, att de, som utförde morden, alltid rikligt belönades och kommo i högsta gunst.

Katarina II satte älskareväsendet vid hofvet i system och gjorde det rent af till en statsinstitution. Tsarinnans för tillfället utko-rade erhöll en hög rang och en makt, som ofta täflade med den krönta älskarinnans.

Katarina II hade, förutom ett okändt antal förbindelser för en dag, ända till sin i 7Ö:de året inträffade död (1796) tolf officielt anstälda eller tjänstförrättande älskare, som mer eller mindre, allt efter tilltagsenhet, i tsarinnans namn regerade öfver Ryssland.

För dessa inrättade hon ett nytt hofämbete med boningsrum invid sina egna, hofhållning, en kolossal lön och allehanda förmåner och utmärkelser, hvarigenom rikets högsta ämbetsinnehafvare måste ödmjukt böja sig för älskarne, vore den än vid sin upphö-jelse blott unga gardeslöjtnanter. Flere sådana unge män voro Katarinas tjänstgörande favoriter, och de antogos, sedan de vid något sammanträffande •— vare sig vid vakttjänstgöring i hennes närhet eller vid enkom: tillstäld inbjudning hos någon förtrogen eller om de uppskickats af någon förutvarande gunstling till påseende — fallit herskarinnan i smaken och undergått besiktning af en hofdam och tsarinnans lifmedikus. Katarina måste ha djupt föraktat ryssarne, då hon vågade införa detta system och ibland ur hopen upphöja unga män vid sin sida och låta dem bli föremål för nationens äre-betygelser, utan att dock för denna sin upphöjelse ha ändra egenskaper än konsten att behaga henne. Hon har härigenom gifvit världen ett exempel, som är alldeles ensamt i sitt slag. Visst är dock, att hon genom detta lefnadssätt blottstälde sitt kön, sin rang, och sist sin ålder för allmänhetens åtlöje. Men systemet ändrades ej, det var ett med Katarinas lif, och despotismen samt den slafvi-ska lydnaden och fruktan omöjliggjorde hvarje opposition.

Flere af hennes älskares inflytande sträckte sig ej utom sängkammaren eller privatvåningen, men andra fingo på grund af ärelystnad, djärfhet och synnerlig oförskämdhet ett omätligt herravälde öfver Katarinas person och handlingar i statsangelägenheter. Ett par af dem hoppades t. o. m, bli genom giftermål upphöjda på själfva tronen; detta ville hon dock ej tillåta, och hon kände sitt temperament, sin smak för polyandri och fann, att intet hinder motte i det heliga Ryssland t. o. m. för den ortodoxa kyrkans högste representant att hylla den fria kärleken.

Att bli Katarinas kårade älskare, därom äflades kavaljererna i Vinterpalatset, alldeles som hofdamerna i Versailles ansågo den högsta värdighet att bli franske kungens «maîtresse en titre«.

Lycksökare och smickrare förutom gammalryska patrioter, som sojde «Rysslands ära« till hvad pris som helst, trängdes kring den djärfva tsarinnan. Otaliga drefvos af egennytta och äregirighet att tjäna henne, och de, som blefvo ledare eller medhjälpare i Katarinas palatsintriger, ryggade ej tillbaka för några våldsamheter. Alltid kunde man ju åberopa s. k. «statsskäl«, om skäl behöfdes för de begångna brotten och skurkstrecken, som vissa af hennes ministrar och generaler utförde med raffinerad slughet och däri de täf-lade med den fördomsfria herskarinnan. List, djärfhet, brutalitet och kallsinnighet voro egenskaper, som utmärkte flere af desse Katarinas medarbetare i den macchiavellism, som utgjorde Rysslands politik i slutet af 18:de årh. och som till högsta mål hade Polens, Turkiets och Sverges upplösning.

Soltikov anses ha varit den, som först njutit Katarinas gunst den tid hon ännu var storfurstinna.

Rulhière påstår, att, sedan storfursten tillbragt åtta år i sitt äktenskap med Katarina, utan att de fått någon arfvinge, käjsarin-nan Elisabet genom storkansleren Bestuchev låtit uppsöka Soltikov och velat, att storfurstinnan skulle genom honom söka bli moder. Hon visade i början mycken ovilja mot ett sådant förslag, men vid föreställningen om den politiska nödvändigheten däraf, skall hon slutligen ha gått in därpå. Paul kom nu till världen.

Sedan Soltikov sändts till utlandet, kom Stanislaus Poniatovskiatt utplåna hans minne. Ung, vacker, artig och kvick behagade han genast Katarina samt blef snart hennes gunstling.

Af alla hennes älskare var Poniatovski den ende, som hon roade sig med att störta, sedan hon upphöjt honom. Den fosterlandskänsla, som ett ögonblick i kungens hjärta tycktes strida mot hans erkänsla och undergifvenhet, var ett brott i den stolta tsarinnan sögon. Hon var eftergifvande i kärlek, men oförsonlig i politik, då hjärtats ömmare känslor alltid beherskades af ärelystnaden.

Gregor Orlov, hvars historia är så nära förbunden med Katarinas, att han på visst sätt med henne tycktes dela den tron, dit han upphöjt henne, var hennes förste officielt anstälde älskare. Hans bror Alexei Orlov blef adjungerad i hans enskilda ämbets-förrättningar hos Katarina. Förutom sonen Bobrinski (som för sin lastbarhet förvistes till Reval) hade Katarina med Gregor Orlov två döttrar, som uppfostrades af hennes förtrogna kammarfröken Pratassov. Det var för denne gunstling hon lät i Petersburg uppföra det praktfulla marmorpalatset med inskriften: “Af den erkän-safema vänskapen “. Slottet Gatschina är äfven ett monument åt honom. Tolf år varade deras förening, men denne älskares trotsighet tröttade ändtligen käjsarinnan, som 1772 fästade sig vid Vas-siltschikov. Dennes seger och Katarinas obeständighet gjorde ett starkt intryck på Orlov, som, sedan han tillförsäkrats bibehållandet af sin lön (150,000 rubel) och fått dyrbara gåfvor samt 10,000 trälar, i enlighet med Katarinas vänliga tillsägelse, lämnade Petersburg. Han gifte sig med sin kusin, en h of frö ken, och vistades flere år i utlandet, där hustrun afled, hvarpå han tog sin bostad i Gatschina. Han föll nu i svårmod och blef slutligen fullständigt vansinnig. Då han en gång besökte hofvet, utfor han på det häftigaste mot Katarina, förebrående henne hennes brott och det lidande hon vållat honom. Han såg sig ständigt förföljd af Peter III.s vålnad, blef alltmer förvirrad, beströk sig med sin egen orenlighet och afled slutligen i raseri.

G. Potemkin, som 1774 blef Katarinas älskare, var den ende, som lågade bli kär och yppa sina känslor för henne, och han tycktes till och med vara helt uppriktig och romantiskt intagen. Hans inflytande på henne var ofantligt, och snart blef han utnämnd till furste, förste minister och fältmarskalk. Rikets store mottog han som sina drängar, vårdade sig knappt att se storfurst Paul och gick ofta in i käjsarinnans rum barfotad med utslaget hår och i nattrock. Sedan Katarina efter två år fått en ny älskare, voro hon och Potemkin ännu lång tid fästade vid hvarandra genom politiken och ärelystnaden, och sin forna älskarinna var han så hängifven, att han t. o. m. försåg henne med nya älskare. Ända till sin död (1791) var Potem-

kin, vid Katarinas sida, ledaren af Rysslands politik. Han sökte stycka Turkiet, och den här han sände till Krim 1783 lyckades er öfra denna provins. Då Katarina året därpå besökte densamm| blef hon förtjust öfver denna nya inkräktning, som hon såg befolkad och full af boskapshjordar och byar. Detta blomstrande tillstånd var Potemkins värk: han fhade låtit ditföra bönderna och hjordarne för tillfället och måla byar på skärmar! Sålunda fick “Nordens Semiramis" det fördelaktigaste begrepp om detta lands rikedom.

Potemkin ledde själf senare eröfringen af Otschakov m. fl

orter och ville fort sätta det turkiska kil get, men sjuknade f en smittosam feber och afled plötsligt på lan ds vägen till Otscha kov. Vid underrättelsen om hans död svimmade Katarina tre gånger; man måste öppna ådern på henne, och det troddes att hon skulle dö. Sittande på en med våld in kräktad tron och hatad af sin son, var Katarina full af oro, och hon var vand att i Potemkin se en beskyddare. Hon bör-

Fig. 69. G. Potemkin. jade åfer anse sjg f|r

en främling och frukta

sin son, och nu var det hon började stödja sig på sonsonen Alexander som värn mot dennes far.

Zavadovski var den förste nye älskare, som Potemkin (1776) förestälde Katarina; han var ung, stark och välskapad; men det tycke, hon fattade för honom, försvann ganska hastigt, och han entledigades. Han hade varit sufflör vid hofteatern, men befordrats till kabinettssekreterare och utnämndes nu till kabinettsråd.

Zoritsch blef därefter Katarinas älskare, och han är den ende utlänning, som hon vågat upphöja därtill. Han var serbier oei hade undsluppit ett slafhus i Konstantinopel; visade sig första gången vid hofvet i husaruniform, och alla bländades af hans vacka

utseende. I början var han beskyddad af Potenikin, men ville sedan afskudda sig hans ok, kom i oenighet med honom och utmanade honom på duell. Han blef då afskedad, men fick som belöning staden Schklov och dess område, som för hans skull gjordes till ett slags furstendöme och .där han inrättade en kadettskola samt utöfvade stor frikostighet.

Korsakov, som efterträdde honom, var vid sin upphöjelse endast uppvaktande kavaljer. Han blef Katarina otrogen, öfverraskades af henne på bar gärning och afskedades, hvarpå en annan ung kavaljer, den 22-årige Lanskoj intog hans plats. Han älskade vetenskaper och konster, beskyddade artister, hjälpte många från elände till välstånd och blef allmänt omtyckt. Potenikin fruktade honom, och man säger, att han gaf honom gift; han dog åtminstone af den häftigaste kolik. Katarina sörjde honom djupt, men1 efter ett år tröstade hon sig med den ovärdige Jerlomov.

Denne misshagade likväl Potenikin innan han upphört att behaga Katarina, och den stolte ministern fordrade och erhöll hans afsked, hvarpå Momonov nu efterträdde honom. Han hade ett vackert utseende, var omtyckt och älskad och skulle blifvit det länge, om han ej efter 4 år ledsnat vid Katarina och förälskat sig i en ung furstinna.

Katarina var då 60 år gammal, och nu (1789) blef den 22-årige löjtnant Zubov hennes älskare. Han talade temligen väl franska, hade några begrepp om litteratur, roade sig med musik och hade ett artigt och förbindligt umgängessätt, men saknade begåfning. Hans 19-årige bror jämte hans vän Peter Soltikov blefvo adjungerade med honom i Katarinas ' petite société«, där det lättfärdigaste lif fördes. Man . såg Zubov vinna i makt, rikedom och anseende i samma mån som Katarina försvagades i värksamhet, kraft och intelligens. På sista tiden af hennes lefnad var denne unge man bokstafligen själfherskare öfver alla ryssar. Han hade den dårskapen att vilja göra allt, åtminstone synas göra det, men då han tillika var alldeles okunnig om statssaker, svarade han alltid dem, som begärde föreskrifter: gör som förut.

Alla kröpo för hans fotter, han ensam stod rak och trodde sig vara stor. Hvar morgon fylldes hans förmak af ett talrikt hof; Rysslands äldsta generaler och alla dess store blygdes icke att smickra honom liksom ock hans betjäning.

Polens olyckor på Katarinas sista tid äro till stor del hans värk, då han jämte förslagna medhjälpare i hemliga sammankomster med Katarina beslöto detta rikes fullständiga undergång.

Castéra har i en af sina böcker uppgifvit ett slags förteckning på de skänker, som Katarinas gunstlingar tid efter annan erhållit.. Han har därvid ej kunnat upptaga annat, än hvad som under namn af belöningar blifvit dem uppenbart tilldeladt, och uppgifver denna summa till ungefär 92 millioner rubel. Trovärdiga författare anse emellertid denna ofantliga summa vara allt för låg, om alla hemliga gåfvor och tillgrepp inberäknades. Med lätthet kunde gunst-lingarne plundra staten. Voro de ministrar, hade de fri tillgång till käjserliga skattkammaren, utan att någonsin behöfva göra räkning för hvad de togo; och de samt deras gunstlingar drefvo uppenbar handel med ämbeten, titlar och rättvisan.*)

« #

*

Då Rysslands naturliga inkomstkällor voro otillräkliga för hof-vets behof, de slukande gunstlingarnas och deras anhangs roflystnad och ämbetsmännens ostraffade bedrägerier, var det således nödvändigt att oupphörligt skapa nya tillgångar. Krim inkräktades och

sköfladeå liksom Littauen. Moldau blef brandskattadt och utplundradt, och Polen styckades och fosterlandsförsvararnes gods konfiskerades främst till förmån för käjsarinnan och hennes älskare. Då dessa tillgångar jämte krediten hos utlänningen likväl icke voro tillräckliga, sökte Katarina sin tillflykt i papper smyntet. * III

*) Ofvanstående framställning af Katarina II:s lefverne och revolutionen 1762 är hufvudsakligen grundad på två samtida, fullt pålitliga författare, nämligen den franske historikern och skalden C. C. de Rcjlhiére, och skriftställaren C. F. P. Masson. I egenskap af ambassad-sekreterare sändes Rulhière till Petersburg 1760 och kom att på nära håll följa händelserna under Katarinas revolution. Han skildrade dem därpå (1768) i sitt arbete: Histoire ou Anecdotes sur la révolution de Russie en 1762, som han skref för gref-vinnan d'Egmonts räkning och uppläste i flere sällskap af uppsatta personer. • Katarina försökte strax att till hvad pris som helst förhindra offentliggörandet af de farliga afslöjandena; men hvarken hotelsen med inspärrning å Bastiljen, som generallöjtnanten för polisen, Sartines, utfärdat på tillskyndan af ryske ministern i Frankrike Chotinski, eller Katarinas försök att muta Rulhière med 30,000 francs genom sina agenter i Paris kunde förmå honom att förstöra sitt manuskript. Han lofvade emellertid att ej offentliggöra arbetet förr än efter Katarinas död. Själf afled Rulhière före henne, eller 1791, och arbetet utkom året efter hennes död, eller 1797.

Rulhière intygade, att han sett Katarina samma dag hon tvang Peter

III att lämna sitt lif och sin tron till henne, och att han känt alla de personer, som varit delaktiga i de förskräckliga scenerna. Han åberopade ock åtskilliga vittnen och meddelade, att Oustaf III sagt honom, att nans berättelse fullkomligt samstämde med den, som skickats svenska regeringen.

Ej långt efter Katarinas död skildrades hennes lif på tillförlitligt sätt af Masson i hans arbete: Mémoires secrets sur la Russie et particulièrement sur la fin du Règne de Cathérine II et celui de Paul I (1800—1802). Äfven Masson hade vistats länge i Ryssland, där han kom i storfurst Alexanders tjänst, men måste lämna landet, då han föll i onåd hos Paul I.Denna rikedomskälla var likväl för bekväm för att icke missbrukas. Sedelfabriken, som upprättades vid slottet Tsarskoje Selo under Katarinas egen tillsyn, hvilade slutligen aldrig, och 600 millioner rubel i bankosedlar voro snart i omlopp.

Då dessa sedan föllo öfver 25 procent i sitt tillämnade värde och varor knappt kunde erhållas därför, utgaf Katarina lar, stälda på ett år med 6 procents ränta. Kabinettet var nog orättvist att vid inlösandet vägra betala den utlofvade räntan. Detta oredliga förhållande tillräknades ensamt Katarina och beröfvade henne återstoden af hennes undersåtars förtroende.

Åren 1789 och 1795 gåfvo sista stöten åt finanserna, och man såg icke mera hvarken guld eller silfver i omlopp. Orsaken varKatarinas omätliga slöserier inomlands och hennes politiska intriger och korruptioner utrikes, särskildt under de senaste tio åren af hennes regering. Man vet med visshet, att Potemkin lät utföra millioner redbart mynt för att köpa Moldaus bojarer och låtaöfverlänina Benders fästning åt sig. Millioner utfördes för att underhålla spioner i Konstantino-pel och stifta uppror bland grekerna, albaneserna och andra turkiska undersåtar. Millioner utskickades till Polen för att utdelas åt de polacker, hvilka sålde sitt fädernesland. Likaså utströddes i samma ändamål penningar bland kurlänningarne.

Fig. 70. *Tsarskoje-Selo.*
Stora slottet, uppfördt under Elisabet och Katarina II.

På 27 år lät Katarina tillvärka nära 158 millioner rubler i assignater och upptaga lån till 130 millioner, så att statens skuld ökades med 288 millioner rubler.

Slutet på Katarinas regering var i synnerhet förtryckande och olyckligt för folken och riket. Hela styrelsevärket var i olag. Hvarje

general eller guvernör eller departementchef var despot i sin krets. Värdigheter, rättvisa och straffIöshet såldes på auktion. Ett litet antal oligarker under tsarinnans älskares beskydd delade Ryssland sig emellan, plundrade

finanserna och tillät deras plundring samt tvistade om rofvet efter olyckliga offer. Man såg.deras sämsta betjäning, till och med deras trälar på kort tid komma till höga sysslor och betydlig förmögenhet.

De stora tjufvarna delade med de små och voro deras med-brottslingar. En minister visste någorlunda hvad hvar och en af hans underskrifter inbragte åt hans sekreterare, och en öfverste skämdes ej att tala vid generalen om den vinst han hade på indragningar för soldaten.

Vissa ministrar, såsom Panin och Potemkin, hade mycken duglighet och dessutom kunskaper och fosterlandskänsla. Men i allmänhet var ingenting så smått, som de store under de sista åren af Katarinas regering. De saknade kunskaper, sammanhängande politiskil afsikter, upphöjdhet och redlighet.

De fleste ämbetsmän hade uppkommji ^r stoftet, för att så säga.

Dessa nykläckta furstar och grefvar, alla dessa nykomlingar voro lika många uthungrade iglar, som måste mättas af statens blod och folkets svett. Ett ständigt ombyte af gunstlingar och människor, hvilka riktade sig och bortförde rofvet, skulle ha ruinerat alla andra länder än Ryssland.

I början var det Katarinas politik, men till slut hennes svaghet, som var orsaken till den invärtes slappheten och oordningen i hennes styrelse. Förnämsta driffjädern låg dock i nationens och i synnerhet hofvets förskämda seder och karakter. Hur skulle en kvinna kunnat utföra hvad Peter d. stores käpp och bödelsyxa ej förmått? Såsom våldsinkräkterska af en tron, som hon önskade behålla, var hon nödsakad att smickra sina medbrottslingar. De hade köpt sig strafflöshet genom sina brott. Främling i det rike hon styrde, sökte hon på allt sätt att införlifva sig med nationen, ända till att smickra dess fördomar.

Genom energiska regeringshandlingar och utsträckning af Rysslands välde bragte Katarina under 372 årtionden ryssarne att glömma det brott, hvarigenom hon blef Rysslands själfherskarinna.

Peter d. store hade skapat den Heliga Synoden af biskopar för att genom dem desto lättare kunna styra sitt rike efter behag. Katarina gick än längre i att ställa denna kyrkliga myndighet under staten; hon konfiskerade det mesta af kyrkans egendom och inrättade ett kontrollsystem öfver presterskapet, som än mer gjorde kyrkans tjänare till statsämbetsmän och regeringsvärktyg för alla politiska ändamål. Tronen och altaret sammanbundos sålunda än mer aftsarinnan, de franska filosofernas beskyddarinna, för stärkandet af herskareviljan och skapandet af lydiga slafvar medelst dressyr af den okunniga massan genom religionen.

På så vis befordrades ytterligare den naiva tron på rättmätigheten af "det heliga Rysslands" politik gentemot ahdra folk, som ju alla voro fördömliga otrogna eller kättare, och gjordes de nedrigaste krig till berättigade och helgade korståg. Också har man alltid i Rysslands kyrkor liksom i de ortodoxes hem dagligen läst särskilda böner för tillintetgörandet af fienderna till den rätttroende kyrkan.

Ej underligt då, att band af kosack-röf va re under sina härjningar brukat binda tillsamman en jude, en katolik och en hund, för att hänga dem i ett träd med inskriften:

"En jude, en polack och en hund bekänna alla samma tro".

(Zyd, lach i sabaka u vsiech viera adinaka).

Katarina fann för sin politik intet hinder hos sitt råa och för-slafvade folk. Tvärtom. Den ryska nationalkaraktären gynnade hennes brutala eröfringspolitik, med hvilken mörderskan på den usur-perade tronen kunde blända ryssarne och egga deras chauvinism.

Inom sig kände Katarina intet hinder för sin barbariska politik, ty känsla för moral och rätt saknades. Hon var ock lika oböjlig som slug i sina politiska planer, och rivaliteter samt ränksmiderier hos dem, som sökte hennes gunst, lämnade henne ständiga tillfällen att utföra sin kallt beräknande politik.

Katarina sökte att öfverskyla sina laster genom glansen af sin ära och att vinna ryssarne genom att egga deras chauvinism, och hon följde därvid troget sin ofta uttalade grundsats: "det är bättre att göra illa än att ändra sina tänkesätt"!

Oaktadt Katarina sökte bedraga sig själf angående storleken af sina brott, och säkert trodde sina undersåtar vara okunniga' om den del hon haft i sin gemåls död, kände hon likväl, att minnet däraf ej skulle så snart utplånas och att därtill fordrades lysande nyheter och lyckliga krigsföretag; men hon kände äfven de många hinder, som satte sig mot dessa, och att finansernas svaga tillstånd fordrade fred.

Hon sysselsatte sig därför alltid med en noggrann styrelse af •sina vidlyftiga stater, med handelns befrämjande, sjömaktens ökande, och i synnerhet sökte hon medel att förskaffa sig penningar, utaH att likväl öfverlämna sig åt sparsamhet; ty hennes högmod tillät henne ej öfvergifva den asiatiska prakt, som af Elisabet blifvit införd vid ryska hofvet. Hon trodde dessutom, att denna prakt var nödvändig för att bedraga främmande nationer angående hennes sanna belägenhet, intill dess hon kunde förvåna dem genom sina segrar.Katarina, som befläckade sig med Peter III:s, Ivan VI:s och Anna Tarrakanovs blod, som befalde blodbaden i Praga och Ismaïl, som sköflade Polen och flere andra länder, som upptände krigslågan nästan öfverallt, har med rätta blifvit kallad en furie. Hennes älskare visade henne Bruter, jakobiner och giftblandare, där hängifna patrioter reste sig mot våld och förtryck, och i hennes manifest gåfvo de namn af "rebeller" åt Polens kung, då han utvidgade sin makt, och åt dess adel, då den förbättrade, rikets regeringsform. De patriotiska polackerna kallades för "jakobiner", d. v. s. revolutionärer, emedan de ej hade den olyckan att vara ryssar.

***

Med begärlighet torde Katarina ha lyssnat till Diderot, då han han framhöll sättet att bli ryktbar: "De stora människorna utföra stora handlingar, men det är de stora författarne, som göra dem odödliga. — — Historikern skildrar handlingen, talaren firar den, skalden besjunger den och bildhuggaren framställer den. Dessa personer äro *ryktets trumpeter;* utan dem glömmas handlingarna, eller bli de fabler genom traditionen, som förändrar allt."

Katarina inrättade sig därefter. Hon köpte "ryktets trumpeter" genom att smickra namnkunniga män, som kunde utsprida hennes rykte, och tillika gifva penningar och pensioner åt dessa samt andra smickrare. Vid hennes död befans det (enligt en kabinettsförteckning), att 200,000 rubler årligen utbetalats till dylika personer!

Diderot trodde sig helt visst göra Katarina en gentjänst för det understöd hon lämnade honom, då han förmådde furst Galitsin att till Ryssland kalla ekonomisten La Rivière för att där tillämpa sina teorier. Denne kom till Petersburg 1767 och uttalade högt sin mening om de reformer, som enligt honom voro nödvändiga. Sedan han mottagits i audiens ett par gånger af Katarina, sade hon honom, att han kunde begifva sig till ett annat land för att utföra sina experiment.

Hon blef likaledes förtörnad på franske abboten Choppe, då denne i sin beskrifning öfver "Venus-passagen" å solskifvan, som han iakttagit i Tobolsk 1761, uttalat sig om Rysslands statsskick, dess dåtida inre tillstånd och dess framtid, och hon lät utgifva ett par hetsiga motskrifter.

Katarina erbjöd d'Alembert 50,000 rubel i pension, om han ville i Petersburg fullända Encyclopedien och åtaga sig storfursten Pauls uppfostran. Men han afslog anbudet. Diderot kom på hennes inbjudning till Petersburg och njöt alltid synnerlig aktningaf henne. Voltaire, ärans utdelare på denna tid, lät väl icke öfver-tala sig att resa till Ryssland, men i sina historiska målningar betaide han käjsarinnans smickrande bref med den vackraste dager öfver hennes segrar och den tjockaste skuggning öfver hennes brott. Han kunde till den grad glömma sin egen värdighet, att han en gång skref om henne: "Jag vet nog, att man förebrår henne vissa små

obetydligheter i afseende på hennes man, men det är familjehemligheter, som jag icke blandar mig uti; och för öfrigt är det intet ondt däri, att man har ett fel att försona; det eggar endast till ansträngningar för att tvinga allmänheten till aktning och beundran".

Men så köm den stora franska revolutionen. Dess idéer och målsmän misshagade och afskydde Katarina, äfven då de fordrade reformerna voro måttliga och då ännu inga egentliga våldshandlingar utförts. Hon härbärgerade grefven af Artois och sände understöd till de i Tyskland kringirrande franska emigranterna, och det var slut på hennes sympatier för Voltaires och Diderots fädernesland. Voltaires byst lät Katarina ock borttaga från sitt galleri och kasta i en vrå.

Franska revolutionen kastade på Ryssland en hemsk dager. Man kunde icke upptäcka annat än orättvisa, brott och blod, där man förut sett endast storhet, ära och dygder. Katarina ryste af fasa och förtrytelse. Dessa fransmän, dessa smickrande historie-skrifvare, som en dag skulle öfverföra hennes regerings undervärk till eftervärlden, blefvo i en hast hennes obevekliga, förfärliga domare.

Katarina, liksom flere andra krönta filosofer, tyckes endast ha älskat vetenskaperna i den mån de kunde bidraga att utsprida hennes ära.

Efter sin död har, den fruktansvärda käjsarinnan i Ryssland kallats "den Stora Katarina", en benämning, som< endast därigenom kan ha uppstått, att den ryska historieskrifningen frarastält henne på alldeles falskt sätt. Detta framgår bl. a. däraf, att en af Rysslands mest framstående historieskrifvare, professor Bilbasov,' af Alexander III förbjöds att forska i och offentliggöra Katarina JJ:s historia, sedan han gjort en för hennes minne mindre gynsam början.

Ryska regeringen har funnit lämpligt att i den officiella ryska historien och genom offentliga minnesmärken för nationen förherr-liga henne. Sålunda har åt henne blifvit rest ett praktfullt monument (1873), utfördt af den ryske bildhuggaren Mikeschin, och å dess fotsockel finnas grupperade de ryktbaraste personerna under hennes regering: Potemkin, Galitsin, Panin, Suvarov, Bibikov, G. Orlov, furstinnan Daschkov m. fl.I våra dagar förbereder ryska regeringen ett monument öfver Katarina i Vilna till minne af hennes illgerningar i Polen.

Den främmande prinsessan, som genom mord på sin gemål kom på tronen, genom sina älskare lyckades behålla makten och genom skrymteri i religion samt krig, annekteringar och våldförande af andra folks rätt höll sig uppe i ryska folkets opinion, har blifvit så hyllad i Ryssland, emedan hon visste att göra sig till den erkända personifikationen af alla ryska intressen.

Men därför väcker ock hennes minne inga sympatier hos Europas öfriga nationer; tvärtom.

Fig. 71. *Katarina II:s monument i Petersburg.*

*

XV. Polens delningar. Ryska våldet. August III. Stanislaus August. Katarina II:s, Fredrik d. stores och Maria Teresias röfvarpolitik. Polens första delning. Polens pånyttfödelse. Konstitutionen 1791. Polens andra delning. Polackernas resning; Kosciuszko.

Polens tredje delning.

Ryska våldet i Polen. August III:s uppsättande på tronen.

Grannstaternas krig.

I Polen upphörde aldrig Rysslands inflytande allt ifrån den tid, då tsar Peter blandade sig i det kungaval, som 1697 uppsatte August 11 på tronen, och det föreslagna förbundet mellan Polen, Danmark och Sverge gick om intet genom Karl Xll:s förbund med Holstein.

Sedan August II åter blifvit Polens kung efter Pultava-slaget, sökte han styra riket enligt absolutismens grundsatser, hvarför polackerna reste sig och bildade en konfederation i den adliga frihetens namn. Peter d. store understödde denna och fastställde 1717 en af polska riksdagen antagen författning, som stadfäste adelns privilegier och dessutom, till förebyggande af nya inkräktningar af kungen, bestämde, att Polen för framtiden ej finge ha mer än i8yooo man som stående här samt att dess öfverbefälhafvare skulle vara oafhängig af kungen och blott stå under riksdagen. Sådan macchiavellism visade tsaren nu sin vän August. Då polska riksdagen sällan blef enig och således ej kunde fatta beslut, kom öfver-befälhafvaren ofta att bli så godt som oafhängig.

Rysslands inflytande i Polen blef afgörande äfven efter Peter d. stores tid. Under Peter II ingick ryska regeringen

ett fördrag med Fredrik Vilhelm I af Preussen, enligt hvilket de förbundosig att vid August II:s död gemensamt utse och understödja ny kung för Polen. Vid samma tid gjorde sig Fredrik Vilhelm och tyske käjsaren Karl VI underrättade hos ryska regeringen angående en möjlig delning af Polen.

För sin del förnyade Auqust II 1732 det förslag om Polens delning, som han 20 år tidigare framstält för Stanislaus (se sid. 172). Han ville nu till Ryssland afträda Littauen, till Preussen Väst-Preussen samt till Österrike Zips-grefskapet för att själf bli suverän i det öfriga Polen.

Stanislaus, som af Karl XII 1714 gjorts till regent i hans lilla furstendöme P;falz-Zweibriicken (ett arf från Karl X Gustaf, som härstammade därifrån), måste lämna detsamma vid Karls död, då det tillföll kurfursten af Bayern. Han fick därpå en tillflyktsort i Weissenburg i Elsass, som nu tillhörde Frankrike, och 1725 ingick Ludvig XV äktenskap med hans dotter Maria Leczinska.

Efter August II:s död (1733) blef Stanislaus, som skyndat till Varschau, på Volafältet åter vald till Polens kung af 60,000 adelsmän, mot en minoritet af endast 4,000. Hans måg Ludvig XV hade ifrigt understödt detta hans val.

Ryssland ville dock ej släppa sin en gång förvärfvade öfvervikt i Polen, och, trots det lagligen skedda valet, skydde ej Anna Ivanovna att bruka våld för att upphäfva det och lät därför ryska härar öfver-svämma landet! Denna skändliga kränkning af folkrätten nödgade Stanislaus att draga sig undan till Danzig, där han afvaktade hjälp från Frankrike, och nu utropade ett parti missnöjda polacker, under skydd af 20,000 ryska bajonetter, August ll:s son August III till kung.

Danzig belägrades af ryssarne under Munnich, som tog en förstad, afskar förbindelserna och bombarderade staden. Då den väntade franska hären anländt, befans den blott räkna 2,000 man, och snart tvangs den att kapitulera, hvarpå Danzig öppnade sina portar för ryssarne.

Stanislaus hade redan dessförinnan flytt. Senare fick han till ersättning för den ånyo förlorade polska kronan genom fördraget i Wien 1738 regentskapet öfver Lothringen, som Österrike afträdt till Frankrike, och här regerade han 28 år, eller till sin död (1766). Han gynnade konster och vetenskaper och gjorde Nancy till en berömd och lockande residensstad. *

*August III; som lefde mera i Dresden än i Varschau, befattade sig föga med statssaker. Han var motsatsen till sin far: hade ett blidt sinnelag och enkla lefnadsvanor. Mest intresserade han sig för jakt och hade motvilja för allt ansträngande arbete. Han låg helt och hållet i händerna på Saxens allsmäktige minister, grefve v. Bruhl, hvilken regerade landet, som om det varit hans, uttömde dess tillgångar genom häj dlöst slöseri, satte sig i besittning af en ofantlig förmögenhet genom försnillning från staten och invecklade Saxen i sjuåriga kriget genom en för-därflig politik.

I högsta grad ödesdigra för Polen blefvo på August lll:s tid de långvariga krigen mellan Österrike och Preussen: de sch lenska krigen och sjuåriga kriget.

Fredrik II ville hämnas de tyska käjsarnes förolämpningar mot hans föregångare och med Preussen in-förlifva Schlesien, som det österrikiska huset tillegnat sig, fast Preussen hade grundade anspråk på detta land genom en gammal arfförening. Då Maria | Teresia, som efterträdde sin far käjsar Karl VI 1740, ej ville efterkomma Fredriks då framstälda yrkan att afträda Schlesien — mot löfte att understödja henne mot kurfurst Karl af Bayern, som täflade med henne om käjsarkronan — ryckte han pförtöfvadt in i landet med en här (1740) och hälsades af dess invånare som deras be- Fig. 72. August III (i polsk dräkt).

friare. Sedan Fredrik slagit Österrikarne i två drabbningar afträdde Maria Teresia Schlesien till Preussen genom freden i Breslau 1742.

Under tiden hade österrikiska tronföljdskriget mellan Maria Teresia och kurfurst Karl utbrutit, och den förra skaffade sig en bundsförvandt i August III såsom kurfurste af Saxen, liksom hon ock fick England, Holland och Sardinien till hjälp för att återtaga

Schlesien. Ludvig

Väst-Preussen sanit till Österrike Zips-grefskape XV understödde suverän i det öfriga Polen. åter Karl, som med

Stanislaus, som af Karl XII 1714 gjorts til hjälp af en fransk furstendöme Pfalz-Zweibrucken (ett arf från K här tog Prag, ut-härstammade därifrån), måste lämna detsamma ropades till käjsare, det tillföll kurfursten af Bayern. Han fick där och slöt förbund Weissenburg i Elsass, som nu tillhörde Frankrik' med Preussen och Ludvig XV äktenskap med hans dotter Maria L Spanien. Sedan Efter August II:s död (1733) blef Stanislai Fredrik vunnit nya Varschau, på Volafältet åter vald till Polens kur segrar öfver östermän, mot en minoritet af endast 4,000. Hans m rikarne, nödgades ifrigt understödt detta hans val. Maria Teresia ge-

Ryssland ville dock ej släppa sin en gång i nom freden i Dres-i Polen, och, trots det lagligen skedda valet, skydd den 1745 att åter att bruka våld för att upphäfva det och lät därfc stadfästa afträdel-svämma landet! Denna skändliga kränkning ai sen af Schlesien. Stanislaus att draga sig undan till Danzig, där För att kufva

från Frankrike, och nu utropade ett parti missn och stycka Preus-skydd af 20,000 ryska bajonetter, August ll:s kung.

Danzig belägrades af ryssarne under Muni stad, afskar förbindelserna och bombarderade väntade franska hären anländt, befans den blor' England lofvade och snart tvangs den att kapitulera, hvarpå l|§ Elisabet subsidier, portar för ryssarne. !

Stanislaus hade redan dessförinnan flytt, ersättning för den ånyo förlorade polska krona Wien 1738 regentskapet öfver Lothringen, soir Frankrike, och här regerade han 28 år, eller Hat1 TVnn¥lf' knnSfpr nrh -u

Maria Teresia kunde emellertid ej smälta förlusten af Schlesien, som hon ansåg såsom ett rof, och därför alltid kallade Fredrik «den skurken". För att återeröfra landet förvärfvade hon sig Frankrikes hjälp — genom att smickra Ludvig XV:s mätress m:me de Pompadour — och hon hade åter till bundsförvandter Elisabet samt August 111, liksom numera ock Sverge.

sen ingick Maria Teresia 1746 ett förbund med Elisabet af Ryssland.

Under Repnin tågade 30,000 ryssar 1748 genom Tyskland till Rhen, men återtågade snart, dåFredrik, som fick till bundsförvandter England-Hannovcr och de hessiska staterna, grep in med snabba och djärfva rörelser och besatte Saxen 1756. Därmed hade sjuåriga kriget börjat. Augusts diplomatiska bref föllo i Fredriks händer, och han offentliggjorde dem, då han därigenom kunde bevisa, att han gripit till vapen blott för att skydda sig mot planer, som voro farliga för den preusiska staten, planer som Fredrik året förut fått reda på genom sin minister i Dresden, hvilken uppsnappat franska sändebudets depescher därom. Såsom ofvan framhållits, brann Elisabet af hat till Fredrik, och utgjorde Ryssland nu en den farligaste hotelse för Preussen.

Sedan Fredrik slagit österrikarne vid Prag, men själf slagits af dem vid Kollin, besegrades han ock af ryssarne vid Gross-Jägerttdorf 1757. Han slog kort därpå fransmännen vid Rossbach och österrikarne vid Leuthen, men tillfogades 1759 det förkrossande nederlaget vid Kunersdorf af ryssarne och österrikarne. Året därpå slog han åter österrikarne i två slag, men 1761 hotades Preussens hufvudprovin-ser från alla håll.

Fredriks ställning kom dock att alldeles förändras genom Elisa-bets död (1762), då Peter III slöt ej blott fred, utan ock förbund med honom.

Sverge slöt fred kort därpå i Hamburg, och i februari 1763 slöts freden i Hubertsburg, däri Österrike till Preussen afträdde alla anspråk på Schlesien.

Det mellan Fredrik II och Peter III ingångna förbundet blef början till nya planer mot Polen.

En hemlig artikel i förbundstraktaten af d. 8 juni 1762 bestämde följande:

"Emedan H. Käjs. ryska Maj:ts och H. Maj:t Konungens af Preussen intresse fordrar, att man iakttager en uppmärksam omvårdnad däröfver att republiken Polen upprätthålles i sin rättighet af fria val, och att* det ej varder någon tillåtet att däraf göra ett ärftligt konungadöme eller t. o. m. att upphäfva sig till suverän furste, hafva DD. MM. käjsaren af Ryssland och konungen af Preussen ömsesidigt lofvat hvarandra och på det högtidligaste

sätt förbundit sig att — — — ej tillåta detta; utan tvärtom skola de af böja, tillbakavisa och tillintetgöra på alla sätt och genom alla medel så orättvisa (!) och för grannmakterna så farliga förslag (!), i det de ömsesidigt öfverenskomma att förena sina krafter samt t. o. m. gripa till vapen, därest omständigheterna så fordra".

Således samma skändliga beslut till kränkning af folkrätten, som då Stanislaus, sedan han blifvit vald till Polens kung 1733, förjagades af Anna Ivanovnas soldater!Sedan det vid sjuåriga krigets början 1756 ingångna franskryska förbundet mot Preussen genom Elisabets död blifvit upplöst, framstälde Katarina II våren 1763 till Ludvid XV ett förslag om gemensamt uppträdande i Polen vid kungavalet efter August lll:s död. Frankrikes dåvarande utrikesminister Praslin afböjde detta, då han ansåg Polen hvarken kunna reformeras i det inre eller vara i fara för en styckning af grannstaterna, då en sådan blott kunde komma till stånd genom "sällsamma omständigheter" och under blodiga krig samt skulle bli en källa till fortfarande strid mellan dessa makter.

Vi se häraf, att planen om Polens styckning redan då förefans och var känd af Frankrike, och ofvan är visadt hurusom D'Eon 1757 lämnat dess regering en afskrift af Peter d. stores "plan", men klagat, att man ej fäste afseende därvid. Öfver den franske utrikesministerns af böjande svar framstälde förra franska sändebudet i Varschau, Broglie, på Ludvig XV:s önskan en kritik, däri han visar, att Frankrike måste fästa stort afseende vid Polen, att upp-häfvande af "liberum veto" ej vore omöjligt, att en delning af landet läte tänka sig utan att "sällsamma omständigheter" inträffade, ja till och med utan krig, och att delningen ej nödvändigtvis be-höfie medföra krig mellan de makter, som företagit den, utan snarare sammanhållning för rofvets bibehållande och ömsesidiga skydd!*)

I sanning en märklig profetia!

Dessvärre kommo de franska diplomaterna under valkampanjen i Polen 1763—64 ej att öfva något inflytande, utan visade i stället sådana prof på svaghet och .vankelmod, att de under polackernas hån måste lämna landet, där ryssar och preussare redan spelade herrar.

Katarina II:s, Fredrik II:s och Maria Teresias röfvarpolitik.

Polens första delning.

Sedan Peter III mördats och Katarina II bestigit tronen, var Fredrik II:s ställning en tid oviss, då den djärfva tsarinnan i början hade lust att fortsätta kriget med Preussen.

Hennes håg var särskildt riktad åt de utländska angelägenheterna, och hon ville fullfölja Peter d. stores plan ("testamente") för ryska rikets utvidgning och inflytande på hela Europas politik. Också var tillståndet i Europa 1763 vid sjuåriga krigets slut liksom egnadt

*) Se Le Secret du Roi, par le duc de Broglie, Mist. Bibliotek, J 880, s. X.att gynna hennes äregirighet och gifva henne tillfälle att genom yttre framgångar få ryssarne att glömma hennes brott. Den inre upplösningen i Polen gjorde detta land särskildt lockande för hennes planer, och likaså erbjöd henne Turkiet gynsamma tillfällen till angrepp, hvadan hon mot dessa stater snart började en eröfrings-politik, som i fasthet och hänsynslöshet söker sin like i historien. Äfven Sverges svaghet erbjöd Katarina utsikter att göra eröfringar på dess bekostnad.

Katarina, som först sökt framställa Fredrik II såsom "Rysslands trolöse fiende", ändrade snart sin mening, då hon bland sin mördade gemåls papper fann flere bref från Fredrik, i hvilka denne anbefalde honom en ädlare behandling af Katarina, och Fredrik understödde hennes planer att få Stanislaus Poniatovski vald till Polens kung. Hon insåg nyttan af att stå i vänskapligt förhållande till Fredrik, och för denne var ock Rysslands stöd af största betydelse, särskildt med hänsyn till hans hufvudfiende Österrike. Han bemödade sig att få till stånd ett förbund med Katarina, och detta afslöts genom traktaten af den 11 april 1764 i Petersburg genom Fredriks sändebud grefve Sol ms. Egen säkerhet mot gamla fiender var hvad Fredrik härvid främst hade i sikte; lugn var hvad han framför allt behöfde efter de fruktansvärda utmattningarna i det sjuåriga kriget, 'och på nya eröfringar tänkte han säkerligen ej. Sådana hade åter Katarina i sikte, och därför blef förbundet dem emellan likaså tvetydigt som ödesdigert.

Katarina, som låtit afsätta och aflifva Peter III bl. a. för hans förbund med Preussen, kom således att fortsätta detsamma!

I en minister-sammankomst under Katarinas ordförandeskap hade vid denna tid Z. Tschernikov framställt nödvändigheten att begagna sig af första gynsamma tillfälle, exempelvis polske kungens död, att från Polen taga en strategiskt viktig sträcka vid Duna, och utrikesministern Panin talade med Fredriks sändebud Solms i december 1763 t. o. m. om Polens delning, i fall polackerna skulle sätta sig emot Fredriks och Katarinas önskningar. Detta förslag skrämde emellertid Fredrik, enär han befarade nya oroligheter däraf, och det kom ej nu under öfverläggning. Båda monarkerna förpliktade sig i fördraget att i försvarskrig lämna hvarandra hjälp, att befordra valet af en polsk adelsman till kung i Polen, i nödfall med vapenmakt, att ej tillstädja kronans ärftlighet, utan upprätthålla valmonarkien och i öfrigt den gällande "fria" författningen d. v. s. anarkien i Polen; dessutom skulle de återförskaffa dissidenterna deras forna rättigheter och skydda dem för förtryck af katolikerna. Härigenom kunde de få skenet af nit för toleransen och vilseleda allmännaopinionen i Europa rörande det värkliga syftemålet: upphäfvandet af Polens oberoende.

Äfven gentemot Sverge fick Fredrik — ehuru svåger till dess kung Adolf Fredrik — gå in på enahanda fördrag med Katarina. Åfven i detta land var kungamakten försvagad genom riksdagen enligt 1720 års författning, och denna skulle man söka upprätthålla för att ytterligare försvaga landet.

Vi se häraf, huru Ryssland, som redan under Anna Ivanovna och Elisabet blandat sig i Polens, Turkiets, Sverges och de tyska rikenas angelägenheter, nu beredde sig att på allvar komma Polen och Sverge till lifs och att man inom tsarriket fullständigt följde den i Peter d. stores "plan« angifna politiken (se punkterna 4 och 5, sid. 199). Enligt ryska historieskrifvare hade ryska regeringen till uppgift att «återvinna« de länder, som fordom utgjort delar af Vladimir d. stores rike, och därför sökte den nu genom ingripande i Polens angelägenheter att annektera s. k. "Hvita Ryssland", "Svarta Ryssland" och "Lill-Ryssland", som likvisst aldrig tillhört Stor-Ryssland, såsom ofvan framhållits (se sid. 10 och 100).

Kort efter sin revolution fick Katarina bref på bref från sin forne älskare Stanislaus Auoust Poniatovski, (son till Karl XII:s bundsförvandt furst S. Poniatovski), som anhöll att få komma till Petersburg och hoppades kunna återupplifva hennes böjelse för honom. Men G. Orlov var nu hennes älskare och högra hand, och hon afböjde hans begäran, fast hon försäkrade honom om sin beständiga vänskap och sitt beskydd. Snart visade hon ock, huru nitiskt hon skulle uppfylla detta macchiavellistiska löfte åt den svärmande vännen i Polen.

Hon hade nu fria händer i Polen, där hennes politik fann understöd i Czartoryskiernas mäktiga familj, som öppet förklarade sin landsförrädiska anslutning till henne. Sålunda uppmuntrad, uppträdde Katarina i grannstaten med den starkares tyranni, som ej är bunden af folkrätt och lag. Emot August 1II:s och polska senatens uttryckliga vilja, tvang hon Kurland, som var Polens vasallsstat, att afsätta sin härtig, kungens son, och att åter erkänna Biren som furste.

Då August III, försvagad genom denna kränkning, syntes nära sitt slut, började de, som gjorde anspråk på att efterträda honom, redan att arbeta därför, och hofvet i Petersburg var medelpunkten för alla dessa intriger. Den äregiriga Katarina var smickrad att se sig äga domsrätt öfver rivalerna, och fastän hon roade sig med att underhålla deras oenighet och deras förhoppningar, hade hon likväl inom sig själf afgjordt saken. Hon behöfde i Polen en kung med svag karakter och trälaktig undergifvenhet, och hon valde Poniatovski.| Småningom undanröjde hon alla de medtäflare, som misshagade henne, utan att likväl ge tillkänna, hvilken hon ämnade gynna. Då det omsider i Polen blef bekant, att Poniatovski skulle uppsättas på tronen, möttes meddelandet af allmänt och häftigt ogillande. Farfadern hade varit intendent på ett litet gods, tillhörigt en af furstarne Lubomirski, och flertalet af de polska magnaterna kunde ej utan den bittraste harm fördraga, att man till deras regent ämnade en man af ringa härkomst och som hvarken genom lysande bedrifter eller stora dygder förtjänade en sådan upphöjelse. De frågade hvarandra, hvilka tjänster Poniatovski gjort polska republiken, för att af Katarina "erhålla en så ärofull belöning.

I Han hade visserligen den vackraste figur och talade och skref sju de förnämsta europeiska språk, men han var

okunnig i statsaffärer. Hans vältalighet var meningslös och hans inbilskhet misshagade. Han var mera svag än mild, mera slösare än frikostig, och han passade bättre att förleda kvinnor och förblinda en tanklös folkmassa än att öfvertyga män och leda ett rikes öden.

I Efter föregående hetsiga valstrider sammanträdde sommaren 1764 riksdagen i slottet i Varschau. Två partier kämpade här ursinnigt mot hvarandra: det ena hade till ledare magnaterna August och Mikael Czartoryski, det andra partiet de s. k. patrioterna, med släkten Potocki, furst Radzivill, kronfältherren Branicki, grefve Mniszek (Bruhls måg) m. fl. i spetsen. Familjen Czartoryski, "familjen" kallad, ville ha en piast, en enfödd polack af sitt parti och hade ögonen fästade pä sin släkting, samme Stanislaus Poniatovski, som Katarina önskade, och vände sig till Ryssland för att genom dess hjälp uppsätta honom på tronen! Så förblindad var man, trots all tidigare erfarenhet om Rysslands hjälp. Partiet ville emellertid tillika en grundlig reformering af Polens statsförfattning, hvari det såg orsaken till landets olyckor; men huru man kunde hoppas på reformer under Rysslands beskydd, är obegripligt. Äfven "patrioterna" önskade reformer, men de ville framförallt upprätthålla den gamla polska författningen, de gamla friheterna, och detta parti ville ha en saxisk prins på tronen.

r- Stora summor utdelades å ömse håll för att köpa röster.

Ryssland lämnade allt för gärna den begärda hjälpen vid valet; 30,000 man ryska trupper under Katarinas ambassadör general Repnin ryckte in i Polen, och Varschau besattes med 10,000. För att användas till mutor utdelade Katarina 3 millioner rubler. Ryska soldater och beväpnade anhängare till Czartoryskiernas parti fyllde slottet, hvarför Branicki och Radzivill grepo till vapen för att hindra våldförande af omröstningarna vid riksdagen; men de kunde intet uträtta. Man kan svårligen göra sig begrepp om det

buller, som uppkom vid början af denna riksdag. Grefve Mala-1 kovski, vördnadsvärd både för sin ålder och sin redlighet, var utnämnd till riksdagens marskalk. Förgäfves bjöd han till att införa ordning och bortvisa främlingarne; han protesterade mot hela riks-f dagen, yrkande att den skulle försättas i overksamhet, då de ry$T truppernas närvaro hindrade en lugn öfverläggning, men man sva-j rade honom med ursinniga rop och dragna sablar. Den vältalige Mokranovski, deputerad från Krakau, inlade ock sitt veto mot riksdagen, därvid han var nära att förlora lifvet under ryska officerar-j

nes värjor; han ville i början försvara 5 men stack till slut in sin sabel och blot- ; tade sitt bröst: "Om I f ord ren ett offer ",]| sade han till ryssarnJ "så är jag färdig; men jag skall åtminstone dö fri såsonj jag lefvat".

"Patrioterna" lämå nade omsider Var-schau, och nu blef Czartoryskiernas parti ensamt i riksdagen,® Utom de ryska trupper, som redan voro i Polen, inmar-l scherade ännu 12,000 man i Littauen, och ny förstärkning gick 3 äfven till Kiev. Ryska j ambassadören herskade i Varschau, och

käjsarinnans arméer förtryckte republiken. Flere provinser beskylde sina deputerade att ha gifvit vika för ryska hofvets inflytelse. Man stannade ej vid knot, man grep till vapen och flere konfederationer upprättades; men dessa rörelser afstannade snart, sedan ryssarne slagit * patrioternas skaror vid Slonim.

Ändtligen öppnades valförsamlingen, efter vanligheten på Vola- fältet vid Varschau, och hit kommenderades ryska trupper under' förevändning, förstås, att upprätthålla ordningen och valfriheten, j Af 80.000 valberättigade adelsmän hade blott 4,000 infunnit sig. j Fig. 74. Stanislaus August Poniatovski.

Ryske ambassadören var opasslig och kunde ej begifva sig dit, men lät inlämna ett bref från Katarina till valförsamlingen, hvari grefve Poniatovski blef på det högsta rekommenderad.

Under tiden besökte Poniatovski, åtföljd af ett stort antal vänner, hvarje enskild deputerad och sökte att vinna dem genom välvilja och smickrande löften. Då Kardinal-primas (den 7 september) efter vanligheten tre gånger frågade hvem som församlingen önskade till konung, svarades enhälligt: grefve Poniatovski. Han blef sålunda här genom "fritt" val utsedd till Polens konung och utropades under namn af Stanislaus August.

Detta var tredje gången som Ryssland tillsatt kung i Polen. Om landets oafhängighet kunde ej mer vara tal; Polen var redan i själfva värket ett ryskt lydrike.

Man fick snart erfara Katarinas hemliga afsikt med Stanislaus Augusts val. Upphörande med all förställning, framstälde hon snart sin fordran, att dissidenterna, som på riksdagen 1733 beröfvats alla medborgerliga rättigheter, skulle ha lika rättigheter med katolikerna i Polen, hvarigenom de ock skulle få tillträde till riksdagen.

Den sluga tsarinnan afsåg härmed dels att skaffa sig ett starkt ryskt parti i Polen, dels att förbättra sin ställning i Ryssland, då hon genom dissidentfrågan gjorde sig till de grekisk-ortodoxes beskyddarinna.

Polska adeln blef ytterst uppretad öfver Katarinas fordran på dissidenternas likställighet, och Stanislaus August kunde ej heller gå in därpå. Czartoryskierna voro ock däremot, då de fruktade, att Ryssland genom dissidenterna skulle få allt för stort inflytande inom riksdagen. På den stormiga riksdagen 1756 föll därför dissidentfrågan, och slutet blef, att alla de forna, stränga lagarna mot dissidenterna blefvo faststälda. Då emellertid ryska trupper nalkades Varschau, föreslog man inom riksdagen någon jämkning till dissidenternas fördel. Katarina var dock ej nöjd med litet. Hon fortfor att understödja flere konfederationer af dissidenter och andra missnöjda polacker för att genom den ständiga oenigheten ännu mera försvaga Polen. Alla missnöjda förenade sig till slut, äfven patrioterna, under furst Radzivill, en af kungens och Czartoryskiernås största fiender, och under Repnins ledning sammanträdde i juni 1767 en stor konfederation i Radom, hvars församlingslokal omgafs af ryska trupper, och fattade där de önskade besluten.

Stanislaus August ansåg nu nödvändigt att förbinda sig medRyssland. Han sammankallade en utomordentlig riksdag i oktober

i Varschau, men oaktadt furst Repnin och ryska trupperna herskade mer än kungen själf i Varschau, uppträdde flere framstående representanter med glödande entusiasm för fosterlandets sak. Biskopen i Krakau, Soltyk, utmärkte sig särskildt, och den medryckande kraften i hans tal genombröt de af Repnin så omsorgsfullt vidtagna åtgärderna för en lugn öfverläggning om de ryska fordringarna. Biskopen i Lemberg, Zaluski, palatinen i Krakau Rzewuski och hans son, den senare så betydande Severin Rzewuski utmärkte sig ock för patriotisk hängifvenhet. Men denna var ett brott inför den ryske bödeln, och Repnin lät därför strax fängsla de fyra polska riksdagsmännen i käjsarinnans namn! Andra riksdagsmän sökte genom kungen få dem frigifna, men Repnin vägrade trotsigt och förde dem nu till det inre af Ryssland, därifrån de ej återkommo förr än efter 6 år.

För att på något sätt försvara en så våldsam kränkning af folkrätten, utgaf Repnin en deklaration, hvari käjsarinnans "vänliga och oegennyttiga afsikter" på det skönaste sätt afmålades och hvari han försäkrade republiken, att allt hvad som skedde blott var till Polens eget bästa!

Den sammankallade riksdagens oinbud hade Repnin utsett, och mot slottet, där riksdagen hölls, lät han rikta ryska kanoner. Sålunda blef riksdagen honom underdånig och antog den lag för dissidenterna, som Ryssland fordrade (1768).

Polackerna måste ock afsluta en traktat med Ryssland, enligt hvilken ingen ändring i författningen finge göras utan sistnämnda makts medgifvande. Sålunda fick Ryssland ej blott en mängd bundsförvandter i riksdagen, utan ock rätt till ständig inblandning i Polens religions-politiska förhållanden.

Den råe och brutale Repnin var nu Polens värklige regent, och han blandade sig i allt. Man måste ock i alla angelägenheter af-vakta hans befallningar, och hos honom sammanträdde äfven de utländske ministrarne.

Missnöjet bland polackerna blef emellertid allt allmännare, och man tänkte blott på hämnd. Strax efter riksdagens slut, började den katolska adeln åter att upprätta konfederationer mot dissidenterna, och biskop Krasinski, starosten Pulavski samt Frans Potocki m. fl. bildade 1768 konfederationen i Bar (i Podolien) till försvar för katolska kyrkan och rikets oberoende.

Hela presterskapet uppträdde för densamma, munkarnes tal bragte hela den katolska befolkningen i hänförelse, och de konfede-rades fältrop genljöd öfverallt i riket. Tusentals schlachtsister strömmade till Bar och flere magnater, som förut tillhört det ryskapartiet, slöto sig till den nya konfederationen. I stället för att ställa sig i spetsen för den fosterländska rörelsen läto Stanislaus August och hans senatorer sig förledas af Repnin att anropa Katarina om hjälp mot ude upprorsikel“ Hon skyndade sig ock att sända sina trupper mot de konfedererade, och

nu började ett ohyggligt krig, som blef på samma gång ett nationellt frihetskrig mot Ryssland och ett religions- och inbördes krig.

De konfedererade i Bar sände deputationer till hofven i Dresden, Wien och Versailles för att vinna dem för den nationella saken.

De fleste franska filosofer, hvilka låtit sig vilseledas af Katarinas falskhet och svärmeri för upplysning, uttalade sig för hennes skydds-ling Stanislaus August och mot de konfederade, som för dem fram-stodo som fiender till toleransen. Desse skadade därigenom Polens sak inför Europa, men visade sig, trots all snillrikhet, sakna politisk blick. Allmänna opinionen gillade t. o. m. Repnins kränkning af folkrätten genom bortförandet af de fyra patrioterna i rysk fångenskap; så oförståndigt tyckte man, att polackerna burit sig åt, då de åter stadfästade lagarne mot dissidenterna.

Man bör dock besinna, att de konfedererade ej hade endast med en inre religions-politisk fråga att göra. De fruktade numera dissidenterna i riksdagen såsom Rysslands bundsförvandter, och häri ligger förklaringen till deras motstånd i dissident-frågan, som eljest naturligtvis varit i hög grad korttänkt. Det var först och sist mot Rysslands våld de reste sig.

Choiseul, som på denna tid åter var Frankrikes utrikesminister, såg hvad det gälde, och han hade före någon annan upptäckt Katarinas hemliga afsikter, hvarför han utvecklade den största energi för att bistå Polen och stälde sig på de konfedererades sida samt sände dem penningar och officerare. De konfedererade erhöllo ock ett visst stöd af hofvet i Wien och kommo att förlägga sitt högkvarter till Eperies i Ungern.

De ryska härarne vunno emellertid stora framgångar och er-öfrade Bar, Berdischev och Krakau, och saporogiska kosacker i förening med polska och ukrainska bönder och röfvare mördade alla de katoliker de påträffade samt brände och odelade deras egendomar.

I synnerhet förhärjades Dniepr-provinserna, där tillståndet erinrade om Chmielnickis uppror. Ett gräsligt blodbad i staden Urnan, tillhörig Potocki, spridde fasa i Ukraina. Inalles beräknas 50,000 ha blifvit mördade, och ryssarne anfördes af bl. a. general Dewitz, en blodtörstig bödel, en af den tidens smutsigaste karaktärer.

Konfederationens styrka uppgick till ungefär 16,000 man, som dessvärre saknade disciplin och voro fördelade på flere afdelningarunder självständige anförare, handlande utan gemensamma rådplägningar. Därtill kom, att de ryska trupperna kring Varschau hindrade nationalhärens deltagande i kriget. Fastän de konfedererade kämpade tappert, sprängdes och skingrades de därför ständigt.

Hungersnöd i förening med pesten, som från Ryssland vid denna tid kommit till Polen, ökade olyckorna, i synnerhet som farsotens utbredning tjänade som förevändning för Fredrik II att låta preussiska trupper rycka in i landet för att bilda en kordon däremot. Desse foro fram med grymhet och ökade i hög grad polackernas förtryck.

Katarina lät på allt sätt polackerna känna det pålagda oket, sköflade de konfedererades egendomar, af hvilka somliga gåfvos till ryska generaler och andra blefvo hennes byte.

Furst Radzivills ryktbara bibliotek med dyrbara arbeten om Littauens äldsta historia togs och fördes till Petersburg.

Samtidigt med dessa plundringar tillkännagåfvos förklaringar å Katarinas vägnar i Varschau, i hvilka hon tolkade sin rättvisa, sina välvilliga afsikter och sin lifliga önskan att gifva Polen fred!

Det nya ryska sändebudet i Varschau, Saldern, förklarade i juni 1771 konfederationen stå utanför krigsrätten, d. v. s. polackerna skulle ej anses som krigförande, utan som upproriska, och han kallade dessa röfvare samt föreskref den yttersta stränghet mot dem.

Uppretade genom ryssarnes tyranni, förklarade de konfedererade Stanislaus Auoust, som de misstänkte att vara Katarinas anhängare, för förrädare och tronen förlustig. De ville på honom hämnas det onda Katarina tillfogade Polen. Med Pulavskis samtycke företogo sig ett antal sammansvurne att i Varschau gripa kungen (november

1771), därvid han sårades, och voro nära att föra honom bort till landsbygden, då de i nattens mörker kommo vilse och skingrades, hvarpå kungen fick tillfälle att undkomma. Han vände sig nu helt och hållet från det patriotiska partiet och slöt sig än mer till Ryssland, som genom tilldragelsen fick en ny förevändning att förfölja Bars konfedererade och förbereda Polens styckning.

Den unge ryske generalen Suvarov slog de konfedererade i flere träffningar i Polen och Littauen, och konfederationen upplöstes slutligen våren 1772 genom ett manifest från Schweiz.

Under tiden hade Choiseul varit värksam på det diplomatiska området och eggat Turkiet till krig med Ryssland. Sultanen Mu-stafa III var en allvarlig anhängare af Islam och tänkte sig ej, att kungar kunde ljuga; men han bedrogs gång på gång af Katarina och Fredrik. Hans hjälp hade konfederationen i Bar själf begärt, och han såg i Polens fara äfven Turkiets. Frankrikes representanti Konstantinopel, Vergennes, lyckades snart att drifva sultanen till handling: han insatte ryske ambassadören Obreskov i fängelset "Sju tornen« och förklarade Ryssland krig, emedan detta rike brutit forna traktater och fört striden med polackerna på ottomanska rikets territorium (oktober 1768).

Kriget fördes med omväxlande lycka. Ryssarne segrade under general Isakov först öfver tartarerna och kunde genom fästningarna Asovs och Taganrogs eröfring med lätthet öka de eskadrar, hvilka sedan gifvit dem välde öfver Svarta hafvet. Men furst Galitsin, som obetänksamt gick öfver Dniestr och under Choczims murar angrep 30,000 turkar, blef med förlust tillbakadrifven.

Sedan turkiska hären efter 10 månaders strid nästan alldeles förstörts, måste Choczim kapitulera. Slutligen beslöt ryska regeringen att å de grekiska öarna angripa Turkiet och sände dit en stor flotta under engelska officerares ledning, fast Alexis Orlov, som genom djärfhet ersatte brist på erfarenhet och insikt, var öfverbefälhafvare. Det var under denna expedition, som han utförde skurkstrecket mot Elisabets olyckliga dotter, prinsesssan Tarrakanov, furst Radzivills skyddsling.

Till lands utvecklades ock en utomordentlig värksanihet, och kriget afgjordes genom två segrar, som ryssarne under Romanzovs befäl vunno öfver turkarne vid Pruth (juli 1770), hvarigenom Mol-dau och Vallakiet eröfrades. Sjökriget fördes med samma framgång för ryssarne, som besegrade turkiska flottan vid Chios och därpå uppbrände en stor del däraf i viken vid Tschesmé (juli 1770).

*

Ryssarnes framgångar i Turkiet väckte mycken oro hos de öfriga europeiska makterna. Österrike hade skäl att frukta, att Ryssland skulle få fast fot vid Donau, och Fredrik II förutsåg, att Österrike skulle ställa sig på Turkiets sida, hvarvid han själf skulle nödgas — enligt förbunds-traktaten med Katarina — att deltaga i kriget.

Denna farhåga samt fruktan för Katarinas eröfringslusta blef närmaste anledningen till Polens styckning, som Fredrik föreslog Katarina, ehuru han försiktigtvis tillskref förslaget den saxisfca diplomaten grefve Lynar (februari 1769). Enligt detta förslag skulle Fredrik få Västpreussen och Ermeland, Österrike det Lembergska distriktet och Ryssland en lämplig del af Polen. Planen afböjdes emellertid af Katarina och Panin.Det lider intet tvifvel, att Ryssland systematiskt arbetade på Polens försvagande för att i sinom tid taga landet som odeladt byte. Detta ville ej Fredrik tillåta, och han ansåg, att då Österrike hotades, om Ryssland gjorde landvinningar på Turkiets bekostnad, Katarina skulle förmås att återlämna de tagna Donaufurstendömena och som ersättning låta sig nöja med ett polskt område. Men på det att Ryssland genom denna utvidgning ej skulle få en för grannarne allt för farlig makt, så skulle *Österrike och Preussen äfvenledes taga delar af Polen!*

Rysslands segrar i Turkiet 1770 närmade Österrike till Preussen, och då Frf.drik detta år liksom .året förut hade ett möte (i Neustadt i Mähren) med Josef II, Maria Teresias son och medregent, samt Österrikes kansler Kaunitz — en hänsynslös och listig diplomat, som man kallat "professor i europeisk jämvikt" — enades man om att söka åstadkomma en för Turkiet dräglig fred med Ryssland för att häjda denna stats eröfringslusta och självfva slippa att indragas i krig.

Fig. 75. *Maria Teresia.*

På den grund sände Fredrik sin bror prins Henrik till Petersburg för att underhandla med Katarina om freden, med Polens styckning som lockbete. Prinsen reste då, för att ej väcka uppseende, öfver Sverge och låtsades endast ämna besöka sin syster, Adolf Fredriks gemål, Lovisa Ulrika. I Petersburg blef han mottagen af Katarina med mycken vänskap och stora högtidligheter, och Katarina hade nu genom närmandet mellan Österrike och Preussen blifvit ifrig att bevara förbundet med Fredrik.

Under förhandlingarna inträffade en tilldragelse, som kom att i hög grad påvärka såväl Katarina som Fredrik och som fick del-ningsförslaget att bära frukt. Hösten 1770 lät nämligen Österrike militäriskt besätta en del af Galizien, nämligen grefskapet Zips, under förevändning att skydda Ungerns gräns och åberopande af gammal rätt, då detsamma 1412 förpantats till Polen, men sedan

aldrig blifvit återlöst. Men ej nog därmed; Österrike besatte därpå ock distrikten Neumarkt, Czorstyn och Sandecz — med de rika salt-bärgvärken Vieliczka och Bochnia — till hvilka det ej fans en skymt till rätt, hvad ock Maria Teresia och Kaunitz inbördes till-stodo. De uppgåfvo emellertid, att det blott gälde ett öfvergående besättande af områdena till deras skydd. Pesten fick äfven här -tjäna som förevändning.

Dessvärre ändrades Frankrikes ställning på denna tid. Choiseul störtades 1770 och franska politikens därpå följande ovärksamhet påskyndade katastrofen i Polen. I januari 1771 skref Broglie till Ludvig XV: "Hvad än må hända, kan man ej dölja för sig, att

JPolens delning är föreslagen och t. o. m. aftalad mellan hofven i Wien, Berlin och Varschau. Det är antagligt, att man på detta vil-kor har lofvat Stanislaus August att hålla honom uppe".

Då underrättelsen om Österrikes besättande af områden i Ga-lizien kom till Petersburg, lät Katarina prins Henrik förstå, att Ryssland och Preussen väl kunde följa Österrikes exempel, och det betydde för henne intet, att hon förnyade gånger högtidligt försäkrat polackerna om deras områdes okränkbarhet. Prins Henrik öfver-tygade Fredrik vid sin hemkomst i början af 1771 om Katarinas måttliga fordringar i händelse af delning och om Panins beredvillighet därför, och nu beslöt sig Fredrik att värkställa planen, i synnerhet då han hoppades därigenom afleda Ryssland från beräkningarna på turkiska områden och freden därigenom kunde befordras. Från mars 1771 bedref han underhandlingar därom med Katarina och lät meddela sin delningsplan till Wienerhofvet. Här mötte han emellertid starkt motstånd, då Ryssland hotades med krig af Österrike, som stälde sig på Turkiets sida och ingick förbund med detta rike (juli 1771).

Detta jämte Bar-konfederationens utbredning i Polen gjorde, att Katarina nu var obetingadt hänvisad till Preussens vänskap och stöd. Panin, som förut varit mot Fredriks fordran på Väst-Preus-sen vid en styckning af Polen, gaf nu vika i denna punkt.

Maria Teresia drog sig emellertid snart tillbaka från förbundet med Turkiet, då hennes samvete, sade hon, ej tillstadde henne att till otrognas fördel föra krig med kristna, och under tiden hade ryssarne vunnit nya segrar öfver turkarne. Kaunitz förmådde Turkiet att till Ryssland afträda Krim, som intagits, och Fredrik förmådde Ryssland att afstå från Moldau och Vallakiet för att i stället få godtgörelse i en del af Littauen (slutet af 1771). I februari 1772 ingingo Ryssland och Preussen ett nytt förbundsfördrag, som innehöll grunddragen af deras beramade delning af Polen.

Kaunitz, som fruktade både Preussens och Rysslands fien-skap, ansåg, att om dessa länder utvidgade sig på Polens bekostnad, så måste ock Österrike göra det. Han fann emellertid motstånd i Maria Teresias samvetsbetänkligheter; men han öfvervann dem genom att slugt framhålla Polens delning såsom enda medlet att undvika blodsutgjutelse.

Till Kaunitz skref hon emellertid, att "ingenting gjort henne så ängslig som denna sak, där icke allenast all uppenbar rätt, utan ock all billighet och sunda förnuftet himmelsskriande tala emot oss samt att jag blyges att låta se mig». Delningsplanen undertecknade hon med följande ord: "Jag samtycker, emedan så många stora och lärda

män vilja det, men när jag en gång är död, skall man få se, hvad som kommer att framgå af denna kränkning af allt, som hittills varit heligt och rätt». Hennes hjärta blödde för Polens orättvisa behandling, men — hon gick in därpå.

Sedan gjorde hennes medregent Josef II i sin omättliga landhunger sitt inflytande till den grad gällande, att Österrike lät sig betalas dubbelt för käjsarinnans blödande hjärta, ty för denna stat betingades ett område, som hade lika så stor befolkning och var vida värdefullare än de preussiska och ryska tillsamman.

Den 5 augusti 1772 undertecknade de tre makterna i Petersburg det slutliga delningsfördraget, och häri står bl. a.: "I den heliga Treenighetens namn. Den partianda, den oro och det inre split, som i flere år hemsökt Polen, den laglöshet, som blir värre med hvar dag och hotar att tillintetgöra all ordnad regerings myndighet, väcka fruktan för statens fullständiga upplösning och kränkning af grannarnes rätt och utbrott af krig, såsom nyligen ett krig mellan Ryssland och Porten framkallades. Grannstaterna ha lika så gamla som lagliga kraf och rättigheter till delar af Polen(!)f som de skola alldeles föHora, om de ej tillförsäkra sig dem, hvarvid de ock återupprätta lugn och ordning i denna stats inre och skaffa den en politisk tillvaro, som bättre stämmer öfverens med dess grannars behof(l).u

Under dessa fräcka förevändningar och emot all lag och rätt, men "/ den heliga Treenighetens namn» (!) tog nu Ryssland "Hvita Ryssland" med 1,800,000 invånare, Österrike östra Galizien med

2.700.000 invånare och Preussen Väst-Preussen (undantagandes städerna Danzig och Thorn) samt Stor-Polen intill floden Netze, med

900.000 invånare.

Sedan de tre makterna genom kungörelser i september 1772 meddelat Polen delningsbeslutet, hade de den fräckheten att fordra, att polska riksdagen skulle sanktionera deras kränkning af folkrätten! Detta borde ju vara öfverflödigt, sedan beslutet fattats "i den heliga Treenighetens namn"; men de tre eniga furstarne ville nu ha enän säkrare garanti. De uppmanade Stanislaus August att sammankalla riksdagen. Något egentligt motstånd från hans sida var ej

Fig. 76. *Polens första delning: Katarina II, Josef II och Fredrik II peka på rikets nya gränser, Stanislaus August söker kvarhålla den fallande kronan och » ryktets trumpeter»förkunna världen skändligheten.* Ett samtida satiriskt flygblad af Noél le Mire med underskrift: Kungarnes kaka. (förbjöds spridning).

att vänta; under det han offentligt protesterade under salfvelse-fulla tal och heta tårar, underhandlade han hemligt med de tre makterna om fördelaktiga vilkor för sin privatkassa, och då manfastställt dessa, prisade han "käjsarinnan Katarinas oegennyttiga sträf-vanden för Polens fred"!

På kungens och senatens kallelse sammanträdde riksdagen på våren 1773, ehuru svagt representerad. Flertalet vägrade på det bestämdaste att bifalla rikets styckning. Då använde röfvarne ränker, mutförsök, tvångsföreskrifter och falska rykten; men icke ens dessa manövrer kunde leda riksdagen.

Vid denna tid hade biskopen i Krakau Soltyk återkommit från sin förvisning. Han visade sig först foglig och tillmötesgående gentemot de tre makternas sändebud, men i hemlighet motarbetade han dem, och slutligen uppträdde han öppet som förbittrad motståndare till rofstaterna samt påvärkade i hög grad riksdagsvalen.*)

Efter häftiga strider lyckades man emellertid att genom den af ryssarne betaide förrädaren Adam Poninski bilda en konfederations-riksdag, och till dennes marskalk utsåg han sig själf. Det gälde nu att utse en delegation, som skulle förses med fullmakt att afsluta de önskade fördragen om rikets delning. Återigen använde de tre makterna mutor och intriger, då många patrioter ännu protesterade mot fördragen. Bland desse utmärkte sig Reitan och Korsak m. fl., som hade beslutat sig för att till hvad pris som helst bekämpa stadfästandet af delningen och inläto sig i en förbittrad strid med förrädaren Poninski samt besvuro ombuden att ej sälja sitt fädernesland. Det motsatta partiet lyssnade dock ej till de modiga patrioterna, utan dömde dem att som upprorsmakare lämna riksdagen. Reitan dog ej långt efteråt, sedan sorg och förtviflan gjort honom sinnessjuk.

För att göra riksdagen medgörlig lät man ryska trupper rycka in i Varschau, och nu kunde man tilltvinga sig den önskade delegationen. De delegerade stälde emellertid en mängd svårigheter i vägen för fosterlandets styckning, och därför utdelades till dem mutor till ett belopp af 45,000 dukater. Rofstaterna själfva kommo ej öfverens om sina andelar, och såväl Österrike som Preussen fordrade flere områden än först varit fråga om, samt ditsände besättningar. För att förebygga större förluster, skyndade sig delegationen att på hösten 1773 underteckna ett afträdelsefördrag.

Delegationen måste ock antaga en ny författning enligt ett af Panin uppgjordt förslag, hvarigenom anarkien i Polen på grund af det bibehållna liberum veto förlängdes och kungens makt ytterligare inskränktes. Ett "ständigt råd", bestående af 15 senatorer och 15 representanter för lågadeln, stäldes vid kungens sida och skulle ha

*) Soltyk, som afled 1788, är grafsatt i Krakaus slottskyrka, i hvars krypta ett monument är rest till hans minne.till uppgift att utföra riksdagens beslut och kontrollera förvaltningen. Viktigast af allt var, att författningen stäldes under Rysslands kontroll.

De tre delningsmakterna gingo emellertid i borgen för okränfe bar het en af rikets återstående område.

För att sanktionera den nya konstitutionen sammankallades en ny riksdag 1775, och denna blef lika stormande som den sista. Så länge fria öfverläggningar tillätos, voro representanterna mot de nya bestämmelserna, men då slutligen våld användes, måste de bekväma sig att gå in därpå.

De förbittrade polackerna framhöllo högt de skriande orättvisorna, som de tre rofstaterna begått, och uppfordrade alla makter, som garanterat traktaten i Oliva 1660, att blanda sig däri. Men hela Europa åsåg delningen utan att röra sig. Frankrike, som då var vanmäktigt, inskränkte sig till att protestera. Spanien ville stödja polackerna, men var oförmöget därtill, och England ville hålla god min med Ryssland och var dessutom upptaget af förvecklingarna i sin amerikanska koloni.

* *

Som ett politiskt sofisteri förtjänar omnämnas, att Österrike, för att ge sig ett sken af berättigande vid denna delning, gjorde anspråk på Galizien — såsom landet först från denna tid kallades — emedan Ungerns kung Andreas II i början af 1200-talet en kort tid herskat i östra delen, Galicz! Josef II hängaf sig för resten åt villfarelsen, att han såsom tysk käjsare ännu — liksom tillfälligtvis i 10:de årh. — kunde anse hela Polen som ett tyskt län.

Lemberg gjordes till den nya provinsens hufvudstad, och österrikiska regeringen hoppades att i dess mer blandade befolkning finna mindre motstånd än i någon rent polsk stad. Landets ger-manisering började genast på allt sätt, och 1784 stiftades därför af Josef II ett tyskt universitet i Lemberg. *)

* *

*

Kriget mellan Ryssland och Turkiet hvilade 1772 under förhandlingarna om Polens delning, men sedan fredskongressen i Fokschani blifvit upplöst utan resultat, började fiendtligheterna igen 1773. Sedan ryssarne under Rumanzov innestängt storviziren vid Schumla, kunde denne endast rädda sig genom att hastigt sluta freden i Kairnadsehi 1774. Häri måste Turkiet erkänna Krims oafhängighet

*) Föreläsningsspråket var ända till 1872 tyskan, men har från detta år varit dels och hufvudsakligen polskan, dels rutäniskan.och afträda alla befästa platser på Krim samt Asov och Kinburn (det senare Odessa) och hela sträckan mellan Bug och Dniestr. Ryssland förvärfvade sig ock flere områden i Kaukasien och fick 4 Va millioner rubler i krigskostnadsersättning. Dessutom medgafs Ryssland rättigheten att genom sin ambassadör i Konstantinopel medla till förmån för de kristna undersåterna i Moldau och Vallakiet — och härigenom fick ryska regeringen en förevändning till ständig inblandning i turkiska rikets inre angelägenheter.

Fig. 77. *Grekisk-katolska (unerade) metropolitkyrkan i Lemberg.*

Österrike passade nu på att, utan någon som helsj förevändning, annektera den del af Moldau, som låg mellan Siebenbürgen och Galizien, Bukovina. Detta nya rof fick passera, då hvarken Ryssland eller Preussen ville börja krig därför och Turkiet var för svagt därtill.

Efter freden i Kairnadschi stredo länge ett ryskt och ett turkiskt parti på Krim samt af- och tillsatte ömsevis dess kaner. Det var nu blott en tidsfråga, när Ryssland skulle annektera landet.Genom löften och hotelser tvang Katarina de tatariska höf-dingarna här och i öfriga landskap i Lilla Tatartet att afträdasina länder som lydriken under Ryssland (1783). Å Krim egde därvid fruktansvärda blodsutgjutelser rum, då många ej ville finna sig i det ryska oket. Katarina, som kort förut hållit på Krims oafhängighet, meddelade Europa, att hon "af kärlek till god ordning och lugn" måst besätta detta land och förena det med sitt rike "för att upprätthålla dess fred och lycka". Det har uppgifvits, att Paul Potem-kin, på uppmaning af Katarinas gunstling Greoor Potemkin, nedhuggit 30,000 tatarer på Krim för att åvägabringa denna fred och lycka; och denne råe och okunnige man fick i uppdrag att gifva länderna norr om Svarta hafvet rysk prägel för att fullständigt sammansmälta dem med det ryska riket. Han gjorde detta med oerhörd grymhet; de flesta inbyggarne flydde, och då'G. Potemkin. sedan ville visa sin käjserliga älskarinna den nya besittningen i allsköns välstånd, måste han låta med piska drifva skaror af tatarer dit för att beskådas jämte de på kulisser målade byarne ("Potemkins byar").

Polens pånyttfödelse. Konstitutionen af 1791. Polens andra delning. Polackernas resning. Kosciuszko. Polens tredje delning.

Polen var ej krossadt, därför att det blifvit stympadt. Den olycka, som träffat riket, blef tvärtom en anledning till nya ansträngningar för genomförande af nyttiga reformer, och de tjugo år, som följde på delningsvåldet, blefvo en pånyttfödelsens tid.

Rättskipningen omorganiserades och nya domstolar inrättades, skatteväsendet förbättrades, militärväsendet omorganiserades och man ökade härens styrka.

En undervisningskommission, som tillsattes 1773, reformerade skolväsendet och inrättade flere lärareseminarier och en mängd elementarskolor samt folkskolor, därtill riksdagen anslog de ofantliga egendomar, som tillhört jesuiterorden, som på denna tid upphäfts. Universiteten i Vilna och Krakau omorganiserades. Också steg upplysningen hastigt, och snart såg man föga af det förra bigotteriet och de gamla vidskepligheterna, som blefvo föremål för åtlöje, och fiendskapen mellan bekännare af olika tro efterträddes af tolerans och broderlighet. Karaktärerna, som förut ofta försämrats genom förvänd uppfostran, erhöllo lyftning och stadga genom de nya skolorna; sederna förbättrades, dryckenskapen och lyxen inskränktes, så att en ny, bättre generation snart framväxte för att befordra fosterlandets väl. Man vidtog åtgärder för att höja åkerbruket, industrienoch handeln, skapade banker och förbättrade kommunikationerna o. s. v. På dessa områden utmärkte sig i synnerhet Littauens skattmästare grefve TYZENHaus. Med utomordentlig energi värkade han för utvecklandet af de slumrande produktiva krafterna, och därtill använde han alla tänkbara medel. Han förskref till Littauen hela kolonier af arbetare i en mängd industrigrenar från Tyskland, Frank: rike och Holland och inrättade skolor för handtvärk, handel och åkerbruk o. s. v. samt lät uppföra en mängd fabriker för de mest olikartade artiklar. Dessutom anlade han en botanisk trädgård, en veterinärskola och ett medicinskt läroverk i Grodno.

Alla dessa åtgärder, som lofvade att bli så betydelsefulla för Polens förkofran, voro en nagel i ögat på Katarina, och hennes sändebud i Varschau Stackelbero gjorde därför snart allt för att med tillhjälp af Tyzenhaus' motståndare och afundsmän i Polen störta honom. Denne hade alltid varit Stanislaus August tillgifven, men den svage kungen lydde sin forna älskarinnas vink och blef ljum för honom; slutligen genomdref Stackelberg hans aflägsnande genom en tvetydig dom (1780).

Flere upplyste män började uttala den tanken, att genomgripande förbättringar af det polska samhället ej vore möjliga utan att befria massan af folket från lifege?iskapen, och ett par framstående magnater föregingo ock med goda exempel, gifvande sina bönder både jord och frihet. Den utmärkte kansleren A. Zamojski fick i uppdrag att

utarbeta en lag för böndernas befrielse från lif-egenskapen; men hans förslag föll dock på riksdagen 1780, då flertalet adelsmän ännu ej kunde frigöra sig från gamla ståndsintressen.

Redan i början af 1780-talet började ett antal magnater att arbeta på en plan att befria sitt fädernesland från det ryska tyranniet, som utöfvades genom det "ständiga rådet", hvars medlemmar alltid voro afhängiga af Rysslands sändebud. Det gälde framförallt att förändra den anarkiska och eländiga författningen, som man vid delningen påtvingat Polen, och härför bildades ett oppositionsparti med Adam Czartorvski, Ionatius och Stanislaus Potocki och K. N. Sapieha m. fl. i spetsen, och detta parti framträdde redan på riksdagen 1782 med skarpa angrepp på den af Stackelberg alltid understödde kungen. Sedan denne mer och mer anslutit sig till Katarina och hon ingått förbund med Österrike 1787, då ett nytt krig med Turkiet förestod, vände sig oppositionspartiet till Preussen. Fredrik d. store, som afled 1786, hade efterträdts af Fredrik Vilhelm II, och denne kom under många år att föra en annan politik än den förre gentemot Ryssland och Polen. Omständigheterna voro gynsamma för att genom ett förbund med detta land bjuda Ryssland spetsen, då Gustaf III 1788 förklarat Rysslandkrig och turkarne vunno flere framgångar öfver ryssarne och öster-rikarne.

Preussen eftertraktade ock Polens vänskap och uppmanade att ej fråga efter Rysslands garanti för författningen. Äfven England uppmanade Polen att bryta med Ryssland.

Polska riksdagen 1788, som föregåtts af lifliga politiska rörelser i landet och utgifvandet af en mängd skrifter i frisinnad och reformatorisk anda, förklarade sig snart i permanens och fortsattes under 4 års tid, därunder de viktigaste beslut fattades och polska staten framträdde föryngrad och lifskraftig. Till riksdagsmarskalkar valdes för Polen S. Malachovski och för Littauen K. N. Sapieha. För att skydda öfverläggningarnas frihet bildades en riksdags-kon-federation.

Kungen hade för afsikt att framställa ett förslag om ett nära förbund med Ryssland, men blef förekommen af uppläsningen af en not från preussiska sändebudet Buchholz, däri anbud om allians med Preussen föreslogs. Tillika framhölls, att Preussen ville understödja vissa reformer, särskildt de, som gingo ut på härens förstärkande. Kungen insåg genast, att hans förslag ej hade någon utsikt till framgång, och gick nu med riksdagen. Denna beslöt strax att hqja härens styrka till 100,000 man och riktade det första slaget mot författningen genom att upphäfva krigsdepartementet, som väsentligen leddes af Ryssland, och satte i dess ställe en här-kommis-siarn. Stackelberg fick från Katarina en till riksdagen ställd protest mot där uppställda reformförslag. Han framlämnade den, men möttes med förklaringen, att Polen vore en självsständig stat, och uppmanades att draga de ryska härarne ur landet. Därpå upphäfde riksdagen det ständiga rådet, hufvudorganet för det ryska herraväldet, och beslöts en deputation för utrikes ärenden. Polen skickade nu åter sändebud till utländska hof, hvad ej skett på länge.

För att skaffa penningar till hären och andra reformer, beslöts upptagandet af ett utlänskt lån på 10 millioner gulden, och till säkerhet därför åsattes de adliga och kyrkliga godsen samt de förmögnare judarne en tillfällig beskattning; bönderna blefvo befriade därifrån.

Ryska sändebudet, som snart upphörde med sin förra herskare-ton och förhöll sig stilla, uppmanades åter ett par gånger att af-lägsna de ryska trupperna från Polen, och ändtligen fick man se dessa lämna landet i juni 1789.

Rysslands yttre politiska läge hade medfört denna tillbakadragenhet, men i tysthet började Polens gamle fiende att använda det förut så ofta använda medlet att skada riket: anstiftande af religionsstrider bland den grekisk-ortodoxa befolkningen i Ukraina. Snartvoro fäjder mellan de unerade och katolikerna i gång, ryska agenter voro i värksamhet och bönderna uppmanades af de ortodoxas biskop Sadkovski till edlig lydnad mot Katarina, deras beskyddarinna. Riksdagen lät häkta biskopen, och man fann hos honom ett formulär till lydnadseden. Såväl prester som ryska krämare, formän m. fl. voro i värksamhet som spioner.

Riksdagen började i september 1789 att förbereda en ny författning och tillsatte därför ett konstitutionsutskott. I alla vojvod-skap lät den tillsätta kommissioner för att leda skatteväsendet, här-organisationen, politiet och förvaltningens skilda grenar. Ännu var det ej möjligt att få hären upp till den förut bestämda styrkan, men man

beslöt, att den skulle utgöras af åtminstone 56,000 man. Mycken gammal surdeg fans naturligtvis kvar i samhället, så att nydan-ningen ofta mötte stora hinder. Men de goda elementen tröttnade ej.

Af vikt var att i det nya polska samhället gifva borgerskapet en värdig plats. Ett sådant hade väl alltid funnits, men det hade varit allt för svagt och satts i skuggan af adeln. Staden Varschau fordrade nu vissa rättigheter, då den erbjöd en betydande summa till statens utgifter, och i spetsen för en deputation från de större städerna framstälde den karaktärsfaste och begåfvade presidenten för Varschaus stadsfullmäktige, Deckert, till riksdagen en anhållan om återställandet af de polska städernas forna rättigheter och privilegier.

Under tiden hade underhandlingarna med Preussen fortskridit, och till förebyggande af Rysslands öfvermakt afslöts formligen i mars 1790 en allians mellan Polen och Preussen.

Det gälde nu främst att genomföra den nya författningen i Polen. Häremot arbetade det ryska partiet med alla till buds stående medel, och på riksdagen förde dess agenter obstruktionspolitik genom att i oändlighet debattera underordnade frågor, hitta på svårigheter eller göra ändringsförslag. Därigenom förlorade man mycket tid och fingo grannstaterna ånyo anledning att blanda sig i Polens angelägenheter. Ett rykte spriddes omsider, att dessa skulle söka betäcka sina krigskostnader genom en ny delning af Polen.

Detta gaf emellertid Fredrik Vilhelm II anledning att i en skrifvelse till sin minister i Varschau ålägga denne att "intyga, att det icke allenast icke varit fråga på något sätt om en ny delning af Polen, men att jag själf skulle vara den förste att opponera mig däremot."Ändtligen blef riksdagen färdig att antaga den nya författningen den 3 maj lypi. Stanislaus Auoust, som själf arbetat därför, var den förste, som aflade ed på densamma, oeh ingen inom riksdagen vågade rösta däremot.

Författningens hufvudbestämmelser voro:

I:o) nationens suveränitet;

2:0) konstitutionell och ärftlig monarki samt tronföljd för saxi-ska huset efter huset Poniatovski;

3:o) afskaffandet af liberum veto och adelns rätt att bilda konfederationer;

4:o) städernas upptagande i nationalrepresentationen, böndernas upptagande gradvis bland borgerskapet och borgarnes bland adeln;

5:o) lagstiftande makten förbehållen riksdagen, bestående af två kamrar: senatens oeh representanternas;

6:0) värkställande makten förbehållen kungen, biträdd af sex ministrar, ansvariga inför riksdagen.

Man vågade ännu ej afskaffa lifegenskapen; men riksdagen gick en? medelväg och förklarade, att den på förhand bekräftade de enskilda öfverenskommelser, som kunde träffas mellan herrarne och deras lifegna till dessas bästa.

Katolska läran förklarades för statsreligion, men alla andra bekännelser skulle åtnjutas statens skydd.

Riksdagen antog ock en lag, som stadgade dödsstraff för dem, som hädanefter mottogo pensioner af utländska hof

Sedan riksdagens flertal följt kungen till St. Johannes domkyrka och där aflagt ed på författningen, greps Varschaus hela befolkning af en utomordentlig entusiasm, och under den allmänna stämningens påtryckning öfvergingo många af författningens motståndare till reformpartiet och underskrefvo jämväl aktstycket.

Ändlösa fester med illuminationer och förlustelser höjde det patriotiska jublet.

Denna märkliga reform genomfördes utan sammansvärjningar och våld, utan upplopp och blodsutgjutelse, utan förräderi och förtryck.

Ett ofantligt inflytande på den allmänna opinionen öfvade under denna riksdag skalden Niemcévicz, som, själf representant, skref ett lustspel Riksdagsmännens hemresa, däri de politiska partierna fram-ställdes och de viktigaste frågorna på riksdagen: kronans ärftlighet, afskaffandet af liberum veto, förökandet af statsmedlen o. s. v. behandlades. Stycket hade den största framgång och medförde ett betydande omslag i sinnena till fördel för

reformpartiet.

Största förtjänsten om den nya författningen hade H. Kollontaj, som utarbetade förslaget därtill, sedan han insatts i konstitutionsut-skottet. Han fick ock skörda mycket beröm af Siéyes i Frankrike och Burke i England m. fl. framstående statsmän.

Polens konstitution af den 3 maj 1791, som kallats «polackernas adelsbref bland Europas folk«, har äran att vara den första i de europeiska författnings-stormarnes period — Frankrikes författning af 1791 tillkom i september — och ingen kan neka, att den vittnar om ett skarpsinne och en mognad i omdöme, som på lyckligaste sätt förenade den nya tidens allmänna idéer med nödig hänsyn till förhållandena i Polen.

Fig. 78. *Universitetet i Vorschau,*i Kasimirska palatset, uppfördt och bebodt af Johan Kasimir i midten af 17:de årh.,
upplåtet af Stanislaus August till kadettskola.

Den visar, att polackerna alldeles icke saknade förmåga af statsbildning eller politisk blick, hvad vissa författare påstått i sin hyllning af våldets framgångar, därvid de dock själfva röjt brist på politisk blick, nämligen på svårigheterna för polackerna att ordna sin stat under trycket af främmande makters våld.

Polackerna hade från den tid, då konfederationen i Bar bildades och de fått hjälp från Frankrike, tagit djupa intryck af detta lands nyare idéströmningar — vida djupare än de franske filosofernas hycklande beundrarinna på Rysslands tron — och den stora franska revolutionens anda återfans i Polens konstitution — endasti sina moderata former likvisst. Af radikalism, "jakobinism" eller omstörtning fans ej spår, och märkas bör, att den gick ut på inskränkning af den gammalpolska friheten och kungamaktens stärkande, särskildt genom .ärftligheten, under det franska revolutionen inskränkte den förra kungamakten. Den polska konstitutionen var ingen blind efterhärmning, utan en fullt själfständig skapelse. Polackerna hade emellertid redan 1772 anmodat Rousseau att säga sin mening om Polen och en författningsreform i landet, och han hade därför skrifvit Considérations sur le gouvernement de la Polo gne, däri han dock i sin obekantskap med Polens missförhållanden anbefalde demokratiska former, som ej passade för landet, såsom valmonarki, en förbundsregering och bibehållande af Iiberum veto, ehuru med inskränkning af dess användning.

Efter hän vändning till abbé Mably fingo polackerna hans af-handling: De la situation politique de la Pologtie, och häri förordade han en ärftlig konstitutionell monarki.

Med mod och fasthet hade polackerna satt yxan till roten på statens gamla fel och skapat en för tidsförhållandena afpassad författning. Rikets enhet och odelbarhet hade upprätthållits — med förkastande af tanken på förbundsstat — och kraft utåt liksom ordning i det inre hade grundlagts.

Polen kunde ännu den 3 maj 1792 med fester högtidlighålla konstitutionens och själfständighetens årsdag. Men under tiden hade andra makter förberedt rikets fullständiga upplösning.

Det fans ett litet parti af magnater, som voro missnöjda med den nya författningen, såsom stridande mot adelns gamla rättigheter, och som i sin kortsynthet slöto sig till Ryssland. Ledarne för dessa voro general-fälttygmästaren, den omätligt rike grefve Felix Potocki (som hoppats bli vald till riksdagsmarskalk 1788, men undanträngdes af Malachovski), storgeneralen X. Branicki och vice storgeneralen Severin Rzevuski.

F. Potocki, som äfven före riksdagen i förening med Stanis-' laus August värkat för förbund med Ryssland, hade liksom kungen besökt Katarina i Kaniov i Syd-Ryssland 1786. Hon genomskådade snart denne äregirige magnat, som fikade efter Polens krona, gynnade honom såsom användbar för hennes planer Och smickrade honom genom hvarjehanda antydningar, ja hon tvekade ej att vid sina 59 år lägga sina kvinliga nät för honom. Och han lät sig fångas. Han hängaf sig åt ett svärmeri för henne, som gjorde honom blind för fäderneslandets värkliga läge. Utan att göra Potocki — som var gift och hade många barn — till sin älskare, ledde Katarina den svärmiske tillbedjaren efter sina önskningar. "Hvilken kvinna är hon ej", utropade Potocki en gång till en vän, "du må tro mig,att det varit ögonblick, då jag afundats Poniatovski och så många andra deras lycka".

Polens ställning syntes emellertid särdeles gynsam, då Preussens stöd allt jämt tycktes vara betryggadt. Fredrik Vilhelm II afgaf nämligen vid underrättelsen om Polens nya författning genast den förklaringen, att han gillade de fattade besluten.

Ett moln kom dock öfver denna vänskap: man blef i Preussen mindre tillfreds med, att Polen förklarat sig för ärftlig monarki och i synnerhet att det genom sitt kungahus aktade åter ingå förening med Saxen. Man antog ock, att Österrike haft sitt finger med i detta beslut, som särskildt väckte tillfredsställelse där. Sedan återigen split uppstått mellan Preussen och Österrike kom omsider Fredrik Vilhelm, då de båda stormakternas oenighet förlamat deras krigföring mot Frankrike, att ånyo vända sig till Ryssland.

I högmodig förbittring öfver polska nationens pånyttfödelse, under det den ryska nationen ännu hölls i okunnighet och träldom, och i vildt hat till den konstitutionella författning Polens riksdag gifvit landet, under det självfva ordet politik ingaf hvarje vanlig ryss — stående utanför en macchiavellistisk hofkrets — en förlamande fruktan för Hemliga kansliet, sökte Katarina strax att hämnas — liksom Polen varit hennes egendom, polackerna hennes undersåtar. Man vet ock, att Potemkin länge hoppats att få bestiga Polens tron. Att ej blott Frankrike, som samtidigt gifvit sig en konstitution och en värdig nationell tillvaro, utan ock Polen, detta Polen, som Katarina bemödat sig att förinta och upplösa, med kraft och hängif-venhet biträdt reformernas väg, detta var för mycket för despotismens främsta representant.

Från början till slut hade Katarina blandat kärlek med försåt i sin polska politik. Först gycklade hon, stödd af Gregor Orlov, med sin förre älskare Stanislaus Poniatovski, till sist fångade hon Felix Potocki, under det den unge älskaren Zubov herskade vid hennes sida. Hon kom nu att genomföra sitt öfverlagda förstörelsevärk, att, en kvinlig Gengis Kan, med sina halfasiater bli det nyskapade Polens gissel.

Zubov, som förr aldrig befattat sig med statsaffärer, ville nu börja taga del i dem och snart äfven bli deras styresman. Han rådfrågade den listige ministern Markov, uti hvilken han fann en skicklig ledare på den politiska banan. Dessutom hadeKatarina och han en medhjälpare i en montenegrin Altesti, som var kvick, kände flere språk och blef deras sekreterare.

I hemliga sammankomster beslöto de Polens fullkomliga undergång. Katarina ville därmed tillfredsställa både sitt högmod och sin hämnd, och hennes rofgiriga ministrar hoppades att få tillskansa sig en del af de olyckliga polackernas stora rikedomar.

Altesti skref en broschyr på franska mot Stanislaus August och reformvännerna i Polen, däri han kallade kungen "upprorsstiftare" och de andra "jakobiner", och hans framställningar af osanningar, dårskaper och smicker fullkomnade hans rykte och hans lycka. Denna broschyr blef spridd såsom ett manifest. Snart slösades titlar, ordnar och trälar på Altesti; ej nöjd med alla dessa skänker, riktade han sig äfven genom att sälja tjänster och beskydd. Det var han, som ledde de polska affärerna, och det var af honom, som polackernas egendom, lif och frihet till stor del berodde, emedan han uppsatte proskriptionslistorna.

Snart blefvo de politiska tilldragelserna i Europa gynsamma för Katarinas planer mot Polen. Sedan hon slutit fred med Turkiet i Jassy den 9 januari 1792, tillkännagaf hon öppet sitt misshag med polackerna för deras nya författning. Kort därpå mottog hon i Petersburg F. Potocki, S. Rzevuski, hvilka af Polens kung och riksdag blifvit afsatta för olydnad mot regeringens befallningar, samt X. Branicki och bröderne Kossakovski, som nu ej skydde att söka en afskyvärd hämnd genom att hos Katarina framställa sig såsom förföljda republikaner, hvilka endast fordrade återställandet af sitt lands friheter. Katarina mottog de pliktförgätna orostiftarne med öppna armar och uppmanade dem att lita på den högsinthet och oegennytta, som ledt hvarje hennes steg. Såsom flyktingarnes beskyddarina hotade hon att låta ryska trupper inrycka i Polen för att återställa det forna tillståndet.

F. Potocki, som redan i Jassy jämte Branicki 1791 underhandlat med Potemkin, blef snarare ett offer för andras stämplingar än en vanlig ränksmidare. Med endast medelmåttig begåfning saknade han politisk blick och kom trots sin patriotism att konspirera mot sitt fosterland.

Branicki åter var en annan natur; han innefattade allt hvad sämst var i den forna polska adelsmannens karaktär:

fåfäng, ombytlig, trolös, njutningslysten, ödslande, öfverdådig och passionerad, sökte han ständigt blott egen fördel, aldrig fosterlandets väl. Han hade varit en munter gäst hos Peter III och Katarina och förväfvat den senares tacksamhet genom att hjälpa henne och Stanislaus Poniatovski ur knipan, då Peter fick reda på deras kärleksförhållande, och efter Polens delning fick han därför 1774 genom Katarina fyrastora starostier i Bielocierkiev som län, inbringande 30,000 dukater om året. Sedan han först tillhört kungens parti, blef han snart dennes motståndare för att smida ränker i Ryssland, där han af beräkning ingick äktenskap med en systerdotter till PotEmkin, hvilkens redskap han blef. Genom denne sökte han 1788 Katarinas tillstånd att bilda konfederationer i Polen under ryskt skydd för att med våld bekämpa reformriksdagen. Katarina fann rätta stunden ännu ej kommen och Branicki blef i stället ända till 1791 ledaren för det gammalpolska partiet inom riksdagen.

F. Potocki och Branicki trädde jämte Rzedvuski och tio andra affälliga landsmän, enligt Katarinas föreskrift, i spetsen för konfederationen i Targovitz i Ukraina den 14 maj 1792 i ändamål att återupprätta den gamla friheten, och akten innefattade en uppmaning till resning mot författningen af den 3 maj 1791 samt signal till utländskt infall.

$

Själf utfärdade Katarina den 18 maj 1792 ett manifest, däri hon påminde om, att Ryssland garanterat Polens tidigare författning, och utfärdade en krigsförklaring, enligt ordalagen, uteslutande mot författningens den 3 maj upphofsmän och anhängare, hvilka betecknades som jakobinernas medbrottslingar, hvaremot beskydd och biträde lofvades åt Targovitz-konfederationen.

Strax därpå inryckte 100,000 ryssar och kosacker i polska riket. Här var man alldeles oförberedd på angreppet, men man samlade i hast de stridsfärdiga trupperna till hvilkas öfverbefälhaf-vare utsågs kungens brorson furst Josef Poniatovski, då en ung man utan erfarenhet. Vid hans sida ställdes dock den såsom härförare och människa lika utmärkte generalen Taddeus Kosciuszko, som studerat krigskonsten i Frankrike och med största berömmelse deltagit i Nordamerikas frihetskrig och varit Washingtons adjutant.

Kungen själf var, eller låtsades vara, entusiast för försvaret och förklarade sig vilja dö för sitt folk. Förgäfves försökte emellertid polackerna att försvara sig mot den ryska invasionen. Den littauiska hären drog sig tillbaka utan strid, under det den egentliga polska hären under Poniatovski mötte ryssarne i slaget vid Zielence och under Kosciuszko levererade bataljen vid Dubienka, vid Bug, där han i hög grad utmärkte sig.

Stanislaus August anropade Fredrik Vilhelm II om hjälp med anledning af Katarinas krigsförklaring. Denne vankelmodige kyng, som året förut gillat författningen af den 3 maj 1791, sveknu brutalt Polen och svarade Stanislaus August (den 8 juni), att han "aldrig tänkt hvarken att underhålla eller beskydda den nya författningen", förebärande, att "omständigheterna alldeles förändrats efter det afslutade förbundet" etc.

Förrådt af sin bundsförvandt, återstod för Polen att förrådas af sin egen kung: Stanislaus August hade nu den otroliga svagheten att i ett mställsamt bref (af den 24 juli) till F. Potocki med sin person och hela hären biträda den i Targovitza bildade konfederationen.

En månad senare afgaf han en öppen förklaring härom och återkallade och fördömde däri hvad han föregående året godkänt, beslutit och lofordat samt förklarade "endast de företag lagliga, som konfederationen erkänner — i synnerhet som H. M. Käjsarin-nans öfver hela Ryssland ädelmodiga och oegennyttiga beskydd återför lugnet i republikens sköte" etc.

Targovitza-männen fingo nu plats i kungens råd och afskaffade den nya konstitutionen samt återstälde den förra med liberum veto. Det var dock blott till namnet, som Targovitza-konfederationen öfver-tog styrelsen, ty i värkligheten leddes den af ryska sändebudet.

Fredrik Vilhelm hade under tiden underhandlat med Katarina om en ny delning af Polen. De diplomatiska förhandlingarna mellan de tre rofstaterna blefvo på denna tid i hög grad förvirrade och försåtliga.

I augusti 1791 hade Fredrik Vilhelm och Leopold II af Österrike i Pilnitz undertecknat en förklaring, däri de

hotade det revolutionära Frankrike med krig, om ej Ludvig XVI återinsattes i sina gamla rättigheter, och i februari 1792 ingingo de en ny allians, som emellertid var lika mycket riktad mot Ryssland som mot Frankrike, då de med oro sågo, huru Katarina beredde sig att helt och hållet lägga Polen under sitt välde. Katarina fann sig däraf nödsakad att låta Fredrik Vilhelm förstå, att hon vore villig att med-gifva Preussen en andel af rofvet, och denna frestelse hade Fredrik Vilhelm ej hederskänsla nog att motstå. Under tiden hade Leopold af lidit och efterträd ts af Frans II. Det uppstod snart split emellan Österrike och Preussen, då dettas sändebud v. Haugwitz i Wien märkte, att Preussen ej kunde räkna på Österrike i fråga om godtgörelse för franska kriget på Polens bekostnad, då Wiener-hofvet visat benägenhet att befordra Polens återupprättelse. Österrike å sin sida önskade att mot Belgien, hvaröfver det herskade, få tillbyta sig Bayern. Då Preussens sändebud hotade, att Fredrik Vilhelm strax skulle sluta fred med Frankrike, om Österrike ej med-gåfve honom att taga en del af Polen, var Österrikes ombud, diplomaten Cobenzl listig nog att, allt under det han gick in härpå, i hem-lighet hos Petersburgerhofvet yrka på, att denna fordran ej med-gafs, förr än Preussen genom ett energiskt deltagande i franska kriget gjort sig förtjänt af plundringen!

Katarina hade vunnit Österrike genom utsikten att få tillbyta sig Bayern mot Belgien, men den ogynsamma utgången af franska kriget lät Katarina inse, att hon ej utan främmande bistånd kunde nå sitt mål i Polen, hvarför hon beslöt sig för en snabb öfverens-kommelse med Preussen, och den 23 januari 1793 undertecknades mellan Ryssland och Preussen ett fördrag om Polens andra delningt därvid Österrike uteslöts. Under förevändning att skydda sig för jakobinska stämplingar i Polen, lät Fredrik Vilhelm sina trupper i slutet af mars 1793 besätta det mellan Preussen och Schlesien belägna landet väster om en linie från städerna Czenstochau och Sol-dau, med de så mycket eftertraktade städerna Danzig och Thorn, räknande inalles 1 Va millioner invånare. Katarina lät sina trupper i början af april 1793 besätta polska Ukraina, östra delen af Littauen och resten af Podolien och Volhynien, räknande j millioner invånare. Hon bemödade sig dock att på allt sätt antaga utseendet af polackernas välvilliga beskyddarinna gentemot de förhatade tyskarne och att låta Preussen bära skulden för våldshandlingen!

Sedan denna försiggått, tillstälde Katarina samma djäfvulska komedi som efter Polens första delning för att få en sorts laglig sanktion på rofvet: hon lät genom sitt sändebud Sievers sammankalla en riksdag i Grodno i juli 1793, och sedan valen därtill egt rum genom de skamligaste mutor, följde den mest barbariska påtryckning genom skräck och våld. Stanislaus Auoust blef så godt som släpad till Grodno för att i riksdagen presidera vid Polens fall.

I det bedrägliga hoppet att kunna söndra sina fiender, gick riksdagen omsider in på att bifalla afträdelsen af de af Ryssland ockuperade områdena, men vägrade att gå in på Preussens annektering. För att tvinga den äfven därtill, lät Sievers omringa sessionssalen med ryska soldater och rikta fyra kanoner mot densamma samt lät general Rautenfelt taga plats å en stol vid sidan af kungen. Trots dessa hotelser mot den försvarslösa riksdagen, kunde man dock ej under tre veckor aftvinga den något bifall till inkräkt-ningen. För att öfvervinna motståndet, lät Sievers nu soldater^bortföra fyra de mest oppositionella riksdagsmännen och inneslöt än strängare de öfriga i sessionssalen, så att de genom hunger kunde betvingas. Hela dagen den 23 september 1793 och följande natt för-flöto under stum rådplägning, då kungen samt riksdagsmännen sutto tysta i den djupaste dysterhet. Då emellertid Rautenfelt kl. 3 på morgonen gick ut från sessionssalen för att se till sina soldater, framstälde riksdagens marskalk proposition, genom att tre gångerI utan att hemta anden fråga, om riksdagen ville uppdraga åt sina I delegerade att underteckna traktaten med Preussen. Intet svar hör-I des, men tystnaden tyddes som samtycke, och Sievers lät nu den I halfdöda kungens hand underteckna Polens andra delning.

Riksdagen måste ock formligen afskaffa författningen af den 3 maj 1791 och antaga den gamla, och i grymt hån förkunnades I därpå, att man, till minne af denna de gamla polska lagarnes sköna I seger, skulle under Katarinas hägn åt dessa lagar uppresa ett klipptempel, ett frihete7is tempell Sievers hade förut, vid bortförandet af de fyra riksdagsmännen, tillåtit sig den opassande kvickheten, att i han "för ingen del tänkte genera tankens frihet«!

1“:| I midten af oktober 1793 måste riksdagen vidare afsluta en Jians med Rysslanden värklig träldomsförbindelse. De polska | trupper, som funnos i de till Ryssland afträdda provinserna, fingo I befallning

att svärja Katarina trohetsed, och hon befalde, att de, som fortfarande tillhörde det återstående Polen, skulle minskas till 15,000 man.

* *

*

Missnöjet steg till det yttersta i Polen efter det föröfvade våldet, då ryssarne öfverallt i landet härjade på oerhördt sätt. Varschau blef i synnerhet skådeplatsen för deras barbari. Ryske generalen loELSTRöM, som befalde där, satte ingen gräns för soldaternas oordningar och lät de olyckliga invånarna känna hela tyngden af hans öfvermod. Polens försvarare hade blifvit tvungna att skingras, deras egendomar voro redan konfiskerade och deras underhafvande till stor del bortförda som trälar. Flere adelsmän blefvo arresterade, bland desse franske legationssekreteraren Bonneau, hvilken bortfördes till Sibirien. Så stora olyckor ingåfvo de undankomna ännu en gång det beslut att befria sitt fädernesland från ryska oket. i Några ibland dem församlade sig och uppmanade Kosciuszko att sätta sig spetsen för en resning, och denne begaf sig nu till Frankrike, där i .han fick Välfärdsutskottets löfte om hjälp. Han var nu i Leipzig jämte flere andra goda patrioter, Zajonczek, Malachovski, Kollontaj i och Ignatius Potocki, och desse tvekade ej att bilda en sammansvärjning mot inkräktarne. Författningen af iyqi och rikets odel-krhet gjordes till deras program; men de funno tillika, att det enda medlet till lycklig utgång var att göra bönder7ia fria, hvilket ock upptogs i programmet.

v Snart räknade sammansvärjningen tusentals medlemmar, adelsmän, borgare, prester, afskedade soldater m. fl., och trots det stora [antalet, kunde Igelström ej få reda på den.

För att missleda ryssarne, begaf sig Kosciuszko till Italien och Zajonczek till Dresden, dit äfven ett par af de öfriga hufvudmän-nen dragit sig undan. Kort därefter visade sig Zajonczek i Varschaujl där kungen själf upptäckte honom för Igelström, hvilken med honom hade ett samtal, och befalde honom lämna polska området.

Kosciuszko hemkallades från Italien och ankom i mars 1794 till Krakau, där polackerna mottogo honom såsom en befriare. Trots, ryssarnes befallning hade öfverste Madalinski ej velat afskeda sitt regemente, utan fört det tiil Krakau; flere officerare och trupper

hade äfven förenat sig med honom, och nu gjorde Krakau | uppror och förd ref den ryska i garnisonen. Kosciuszko biet vald till öfverfältherre och diktator, och den 24 mars utfär-J dade han upprorsakten, däri, folket kallades till vapen.

Kosciuszko fick snart en styrka på 4,200 man, däraf 1,200 ryttare och 3,000 fotfolk. Ungefär 2,000 af dessa voro bönder, beväpnade med liar. Då han den 4 april vid Raclavice kom i strid med en rysk här på 6,000 man, biet denna efter ett hårdnackadtjl motstånd drifven på flykten och förlorade 12 kanoner. Enär adelskavalleriét flydde vid första anloppet, slet Kosciuszko af sig sin adelsdräkt och iklädde sig bondkläder.

Sedan Kosciuszkos framgång blifvit bekant i Varschau, lät Igelström arrestera alla dem han trodde tillhöra upprorspartiet, men detta retade ännu mer sinnena. Upproret bröt nu ut i Varschau under ledning af skomakare^ Kilinski *). Igelström belägrades i sitt palats, men fick tillfälle' att därifrån undkomma till preussiska lägret, som låg nära intill 5 staden; 4,000 ryssar sårades eller dödades och 2,000 gjordes till *) Kiunskt, som dog 1819, har hedrats med en präktig staty — af polske bildhuggaren Markovski — rest i den storartade Kilinski-parken i Lemberg.

Fig. 79. Taddeus Kosciuszko.

i fångar. Vilna följde därpå Varschaus exempel och förjagade den I ryska besättningen och general Arsenjev. En provisorisk regering I tillsattes i Varschau, dit Kosciuszko kallades för att stå i spetsen I för densamma. Vid sidan af Ignatius Potocki m. fl. män från den 3 maj 1791 insattes Kilinski däri. Stanislaus August bibehölls, icke ; minst på Kosciuszkos fordran, såsom Polens legitime kung — man torde ha ansett hans anslutning till Targovitza-konfederationen såsom aftvungen — men hölls, bevakad i slottet, utanför den patriotiska I rörelsen. Denna kräfde strax hämnd på Rysslands förnämsta anhängare; en utomordentlig dom-- stol inrättades, och med

stöd af I papper, tagna hos ryska beskickningen, dömdes för brottsliga för-I bindelser med Ryssland bröderna iKossakovski och flere andra af jdesse förrädare och hängdes.

Dessvärre kom den allmänna I folkväpning, som man åsyftade, ej | till stånd, då bönderna genom det f långvariga förtrycket till stor del f blifvit likgiltiga för Polens sak, och Kosciuszko ej såg sig i stånd att I genomföra bondemancipationen.

Hans manifest af den 7 maj 1794 mildrade likvisst lifegenskapen.

Det är ock tydligt, att denna re-I form ej kunde vara ett ögonblicks I värk, och under dåvarande för-; hållanden riskerade man att genom densamma stöta krigareklassen, d.

I V. S. adeln ifrån sig. Fig. SO. Polsk bonde i Galizien.

Adelsmännen höllos i en två-

j faldig förskräckelse: dels för de öfverallt i landet härjande ryssarne, : dels för bönderna, som de antogo skulle följa det republikanska Frankrikes exempel. Ryssarne använde ock den listiga macehia-ilellismen att å ena sidan bland adeln sprida ett i polske kungens namn uppsatt manifest, däri de varnade för Kosciuszkos "jakobinska" I revolution, och å andra sidan uppmanade bönderna att hämnas på adeln och vid ryssarnes sida plundra dess gods.

Det nya försvaret kunde ej hindra Fredrik Vilhelm II, som I vid underrättelsen om resningen skyndat till Polen med 50,000 man, att intaga Krakau. Då folket här ansåg staden ha gått förlorad Igenom förräderi, gjorde det kort process med 7 af Targovitz-män-

nen, hvilka såsom förrädare insatts i fängelse, och afrättade dem. Denna lynchning ogillades af Kosciuszko, som lät straffa ledarne däraf.

Under det att en polsk här under Zajonczek blef slagen af ryssarne vid Golkov, lyckades det Kosciuszko att bryta sig igenom den förenade rysk-preussiska hären vid Szczekocini den 6 juni och komma till Varschau. Nu följde denna stads belägring af 50,000 ryssar och preussare, som Fredrik Vilhelm själf anförde. Kosciuszko ledde försvaret med synnerlig framgång under två månader, och den 6 september upphäfde den preussiske kungen belägringen, sedan

han blifvit missnöjd med ryske generalen Fersen, som i enlighet med Katarinas plan motarbetade belägringen, för att preussarne ej skulle tillskrifva sig segern. En polsk här under den utmärkte Dombrovski förföljde de borttågande preussarne och spred frihetsrörelsen till det af Preussen annekterade Stor-Polen.

Preussens anspråk på Krakau oroade Österrike, som ock grep in i händelserna och intog Lublin. Ryssarne återtogo Vilna. Den grymme Suvarov, redan känd från Bar-konfede-rationens frihetskrig och från turkiska krigen, där han vunnit flere segrar och till sist efter Ismails eröfring lät mörda 30,000 turkar (1790), sändes nu att krossa Polen. Han ryckte fram mot Varschau med en utvald här och slog en polsk här under Sierakovski. Hans seger var så dyrköpt, att han måste i Podlachien dröja med framryckandet. Fersen, hvilken liksom preussarne upphäft belägringen af Varschau, skulle nu förena sin här med Suvarovs, hvarför Kosciuszko, som skyndat att förstärka Sierakovski, vände om för att hindra denna farliga förening.

Han beslöt att med en del af sin här, eller 4,000 man med 20 kanoner, vid Maciejovice (mellan Varschau och Lublin) möta Fersen, som här lyckats öfvergå Veichseln. Fastän han hade de tappraste underbefälhafvare: I. Potocki, Kollontaj, Kaminski, skalden

och krigaren Niemcevicz m. fl., kunde han ej motstå den starka ryska hären, som räknade 14,000 man och hade 60 kanoner, då den den 10 oktober angrep hans styrka. Polackerna stredo hjältemodigt, men dukade under för ryssarnes fruktansvärda kanonad och bajonettanfall; 2,700 gjordes till fångar, däribland alla generalerna.

Kosciuszko föll halfdöd, sedan han svårt sårats af ett sabelhugg i bakhufvudet och nacken, hvilket gjorde honom medvetslös under två dygn. De kosacker, som funno honom bland de döda, betygade honom vid igenkännandet den djupaste aktning, då hans ädelmod var allmänt kändt äfven bland ryssarne.

Fig. 82. *Varschaus förstad Praga* med järnbron öfver Veichseln.

Suvarov tågade nu i ilmarscher mot Varschau med en här på 22,000 man, under det återstoden af polska hären skyndade att innesluta sig i dess befästade förstad Praga. Strax efter sin ankomst dit (den 4 november 1794) lät den vilde generalen ställa helgonbilder framför de ryska soldaterna, som kläddes i hvita skjortor, som om de ginge till en religiös fest, och därpå lät han dem löpa till storms. Efter stadens intagning anställde han ett förfärligt blodbad på dess invånare. Bland lågorna af de brinnande husen rasade och mördade ryssarne, utan afseende på ålder eller kön, och sålunda omkommo omkring 12,000 af den olyckliga befolkningen. Suvarov har uppgifvit,att han haft Katarinas befallning att massakrera Varschaus befolkning, och om tsarinnan har ock berättats, att hon vid underrättelsen om segern vid Maciejovice sagt ett par hofmän, som spelade schack: «medan ni spelen schack, roar jag mig med att slå ihjäl polacker«/

Bestänkt med blod tågade Suvarov efter Pragas fall in i Var-schau, som kapitulerade, och från detta ögonblick var allt vidare motstånd omöjligt. Några i trakten stående polska trupper nedlade vapnen.

Suvarov vägrade att underhandla med I. Potocki och de andra medlemmarne af den provisoriska regeringen, och därpå utnämndes Repnin till generalguvernör öfver de inkräktade provisema.

Stanislaus August sändes till Grodno att där tillsvidare lefva i fångenskap af en pension, som Katarina nådigt skänkte honom.

Kollontaj och Zajonczek, som räddat sig på österrikiskt område, blefvo där arresterade. Kosciuszko, I. Potocki, Kapustas, Niemcevicz m. fl. fördes till Petersburg och inneslötos i mörka fängelser. Niemcevicz kunde Katarina så mycket mindre förlåta, som han skrifvit satiriska verser om henne.

Kosciuszko frigafs ej ur sitt fängelse, förrän Katarina aflidit i november 1796. Tsar Paul besökte honom personligen i fängelset för att gifva honom friheten. Han såg då hjälten i ett ytterst nedsatt tillstånd, då blödningen ur såret ännu ej upphört; ena benet kunde han ej röra, själsförmögenheterna voro nästan förlamade, och han var mycket nervös och ängslig samt trodde sig omgifven af spioner. Paul erbjöd Kosciuszko ett öfverbefäl öfver ryska härar i kriget med Frankrike, men han afslog detta. Tsaren gaf honom vid af resan från Peterburgen ansenlig summa, men då han kommit öfver ryska gränsen, återsände han den med ett värdigt tacksamhetsbref. *) Sedan han lefvat en tid i England och Amerika, bosatte han sig i Frankrike i närheten af Fontainebleau, lefvande på en pension, som han erhållit af Förenta staterna för sina forna militära tjänster. Här bodde han hos en vän f. d. schweiziska sändebudet Zeltner och förde, klen som han var, ett tillbakadraget lif, egnande sig åt studier och välgörenhet. Efter 1814 flyttade han med Zeltners familj till Solothurn i Schweiz, där han afled 1817. Mot slutet af sin lefnad föll han i djupt svårmod; han hade ej själsstyrka att återse sitt fädernesland i dess dåvarande skick och trycktes af sin frivilliga landsflykt, som skulle låta honom dö i främmande land.

*) Det första land Kosciuszko besökte, sedan han lämnat Petersburg, var Sverge. Han tog nämligen vägen öfver Stockholm, där han uppehöll sig någon tid och bodde på »franska värdshuset» vid Regeringsgatan. Han mottog besök af många svenskar och låg på grund af sina sår och krämpor utsträckt på en madrass på golfvet.Polen gjorde vid hans död anspråk på hans jordiska kvar-lefvor; hans lik fördes 1818 till Krakaus slottskyrka, där det med stor högtidlighet fick sin hviloplats vid Sobieskis graf.

Men ej nog med detta firande af den store patrioten: Krakaus senat beslöt 1820 att uppföra en jättehög åt hans minne och bestämde platsen därför å Bronislava-höjden nära Krakau. Under 3 års tid uppfördes denna Kosciuszko-kulle med jord tagen från hans minnesrikaste bataljfält, nämligen vid Raclavice och Maciejovice, och otaliga polacker deltogo i arbetet härmed.

Fig. 83. *Kosciuszko-kullen*
å Bronislava-höjden, bortom Norbetaner-klostret nära Krakau.

***

Efter Pragas och Varchaus fall hade Rysslands herskarinna tillfredsställt sitt blodtörstiga högmod och sin obevekliga hämnd. Efter en förfärlig dödskamp var polska riket ändtligen tillintetgjordt; dess sista försvarares lik betäckte dess mark, och Suvarovs följeslagare, hungern, fullbordade hvad den nye Attilas pikar och bajonetter så värksamt uträttat.

I Littauen och Polen tvungos nu invånarne af furst Repnin och general Tutulmin att svärja Katarina trohetsed, och de, som vågade vägra denna, blefvo strax iörlustiga sin egendom och förjagade från sitt fädernesland.

De ryska härarne åtföljdes af en mängd vagnar, på hvilka de bortförde — alldeles som mongolerna 1240 — allt, som kunde tagas i slotten, prydnader, konstvärk, möbler m. m. Större delen afVarschaus universitets berömda bibliotek togs ock och fördes till Petersburg.

Märkas bör, att hofven i Petersburg, Wien och Berlin betraktade invasionen i Polen som en affär och att plundringsmonarkemas favoriter på förhand anhöllo om de eller de jordegendomame samt läto sig dem formligen anvisas. Sålunda blefvo många af Polens fosterlandsförsvarare beröfvade stor del af sina gods eller alldeles utfattiga för brottet att ha rest sig mot tyranniet.

Många af Polens främste män fängslades af de tre segrande makterna och fördes bort dels till fängelser i Österrike, Preussen och Ryssland, dels till Sibirien, för att aldrig mer återse sitt fädernesland eller återfå friheten.

Somliga ledare och andra fosterlandsförsvarare lyckades dock undkomma bödlarne genom att utvandra till främmande länder, i synnerhet Frankrike, Turkiet och Italien.

Då den polska hären under Vavrzevski vägrat att låta sig inbegripas i Varschaus kapitulation, men ej längre kunde sammanhållas, blef den nödsakad att gå in på ett hedrande fördrag i Ra-dochitse. Officerarne fingo behålla sina värjor och erhöllo pass till utlandet. Polen hade ännu ej upphört att strida. Af spillror af den upplösta hären bildade Dombrovski för franska republiken och käjsardömet de ryktbara polska legionerna, som under 20 års tid kämpade vid fransmännens sida på alla Europas slagfält, och de kommo i tillfälle att taga en efterlängtad hämnd på de tre rofstater, som styckat deras fädernesland.

Sedan nu Polen krossats, voro bödlarne en tid oense om rof-vels delning. Ryssland fordrade lejonparten på grund af sina "förtjänster" om krigets utgång, och Österrike sökte af afundsjuka minska Preussens andel. Fredrik Vilhelm II gick emellertid i oktober 1795 in på den föreslagna delningen, hvarigenom Ryssland tog återstoden af Littauen, Volynien, Kurland och Samogitien, med tillsamman 1,200,000 invånare, Österrike, Krakau, Sandomir, Lublin och Chelm, med öfver i million invånare och Preussen hela öfriga Polen jämte Varschau, med nära i million invånare.

Under det de två tyska makterna vid Polens tre delningar fingo de rent polska områdena, fick Katarina endast de littauiska samt de, hvilka utgjort delar af Vladimirs rike. T. o. m. en betydlig del af dessa ingick i Österrikes lott, nämligen Galizien, som delvis är ett rutäniskt, delvis ett polskt land. Ryska historiker beteckna Katarinas rof såsom ett "återförvärfvande af gamla ryska länder", och ryska läroböcker framhålla ofta, att Galizien är ett gammalt "ryskt land".

Att dylika påståenden äro tomma förevändningar och histo-riska förfalskningar, för att gifva röfvarpolitiken sken af berättigande, inser enhvar, som känner till det gamla Rus-väldets och den moskovitiska statens historia.*)

I inledningen till traktaterna om den tredje delningen heter det, att Katarina II, Franz II och Fredrik Vilhelm II, "öfvertygade genom det förflutnas erfarenhet om republiken Polens absoluta oförmåga att gifva sig en beslutsam och stark regering eller att lefva fridsam under sina lagar, vidmakthållande sig i hvilket slags oberoende som helst (l), ha i deras vishet och kärlek för freden samt deras undersåtars välgång insett, att det är en oundgänglig nödvändighet att skrida till och företaga en fullständig delning af denna republik emellan de tre angränsande makterna."

Dessa lögnaktiga motiv och själfva delningen ville man därpå skaffa en sorts bekräftelse genom den — tydligen af Katarina dikterade — afsägelseakt, hvarmed Stanislaus August den 25 november 1795 måste nedlägga sin

krona. Häri står bl. a.: "Öfvertygade om, att Våra omsorger ej mera skulle kunna vara Vårt fädernesland gagneliga, sedan den olyckliga insurrektion, som där inträffat, störtat det i den förstöring, som där inträffat; och ytterligare i betraktande däraf, att de förfoganden rörande Polens tillkommande öde, som omständigheternas trängande kraf göra nödvändiga och dem H. M. Käjsarinnan öfver hela Ryssland äfvensom de andra angränsande makterna vidtagit, äro de enda, som kunna förskaffa fred och

lugn åt Våra landsmän, ha Vi----------fritt och otvunget af stått från

alla våra rättigheter.-----Vi öfverlämna denna högtidliga akt om

afsägelse från Polens krona och regering i H. M. Käjsarinnans öfver hela Ryssland händer frivilligt« etc.

Efter denna komedi fick Stanislaus August lämna Grodno, och nu bereddes honom en bostad i Petersburg i Marmorpalatset — som Katarina uppfört åt sin älskare näst efter honom, Gregor Or-lov! — och här lefde han till sin död (1798). Katarina anslog åt honom 200,000 dukater i årligt underhåll, som de tre delningsmak-terna senare gemensamt lämnade.

Han behandlades med hjärtlighet och utmärkelse af tsar Paul

*) I våra dagar eger en ny förfalskning af historien rum i Ryssland genom regeringens komité för resandet af ett monument åt Katarina // i Vilna, hvilken i ett upprop 1901 framhåller, i likhet med ryska tsaren i februari 1899 (då monumentet beslöts), att Väst-Ryssland, »vårt fäderneslands forna besittning» genom Katarina II kom att»återförenas med Moskva-Ryssland», sedan landet 3 århundraden på grund af »ogynsamma historiska tilldragelser»(!) befunnit sig under främmande ok»!

Sålunda skall nu på käjserlig befallning Katarinas grymheter i Polen och Littauen firas genom ett monument, som blir en ny kränkning af polska nationens rätt.och hade vid käjserliga taffeln alltid hedersplatsen. Enligt hans läkares uppgift dog han af "nervslag", förorsakadt af oangenäma och pinsamma meddelanden från Varschau rörande hans skulder och finanser (och troligen ock hans karaktärssvaghet), däri han hutt-lades på ett skoningslöst sätt.

Dessvärre hade de franska filosoferna, i synnerhet Voltaire och D'Alembert, gjort allt för att stämma allmänna meningen i Europa mot polackerna och genom sitt hån öfver deras brister gif-vit deras förföljare vapen i händerna. Sådant måste allvarligen gisslas, fast vissa förmildrande omständigheter kunna åberopas, såsom den ringa utvecklingen af nationalitetsbegreppet i 18:de århundradet samt de polska och rutäniska böndernas förtryck och adelns partilidelser och njutningslusta. Men detta är ändock ingen ursäkt för våldet och hånet.

Voltaire kunde tillåta sig att skrifva till Fredrik II: "Man påstår, att det är E. Maj:t, som funnit på Polens delning; det tror jag också, ty det är geni däruti, och draget har säkert skett i Potsdam." Till Katarina skref han: "Min hjältinna fattade ett ädlare och nyttigare beslut (än de fransmän, som bistodo polackerna), nämligen att tillintetgöra laglösheten i Polen och gifva enhvar hvad hon tror tillkomma honom, i det hon börjar med sig själf." Han skref ock en dikt om "Kungarnes kaka« (jämför fig. 76, sid. 259) och skref senare till Katarina: "Den sista handlingen i Edert sorgespel är mycket vacker", och han prisade sig lycklig att "ha lefvat länge nog för att få se denna stora tilldragelse"!

De, som representerade upplysningen och rätten, kunde sålunda — väsentligen genom brist på politisk blick och falska underrättelser — ställa sig på våldets sida och tända rökoffer för Fredrik och Katarina i "toleransens" namn. Då den hänsynslösa tsarinnan genom brutala generaler och blodtörstiga kosacker gick segrande fram i Polen öfver ädla fosterlandsförsvarares lik, då sjöngo hennes franska vänner lofsånger för den upplysta Semiramis i Norden, då ljödo "ryktets trumpeter" — som voro så väl betalda.

Man hade prisat Katarina för att hon i toleransens namn trädt upp emot Bar-konfederationen och för dissidenterna; men efter Polens första delning gjorde hon allt för att upplösa den unerade kyrkan i de annekterade delarne af Polen och Littauen genom att här tvinga folket med våld att tillhöra den grekisk-ortodoxa kyrkan!

Lika sorgligt var, att katolska religionens högste målsman, påfve Clemens XIV, blef Maria Teresia ett stöd i

våldet mot Polen. Hanskref till käjsarinnan, då hon begärt hans råd, att inkräktningen och delningen voro icke allenast «politiskt kloka åtgärder, utan därjämte företagna i religionens intresse11!

De tre stormakternas beteende mot Polen hade den skadligaste invärkan på den offentliga moralen i Europa, då de franska filosoferna gillade rättskränkningen och påfven gaf den sin välsignelse. Otaliga vande sig att finna sig i våldshandlingar, som ej blefvo rättade eller försonade och som också därför allt för ofta funnit efterföljd.

Rättsbegreppen kunna bli ytterst elastiska äfven hos snillen och lärda, då mäktiga furstar eller stormakter öfva våld, och det politiska sofisteriet har därvid ofta firat skandalösa triumfer. 9

Sällsamt var i allt detta elände, att den gamla samhällsordningens absolutistiska representanter: Katarina II, Maria Teresia, Josef II, Frans II, Fredrik II och Fredrik Vilhelm II samt deras ministrar dels långt före och dels samtidigt med den stora franska revolutionen — hvars omstörtning af kungamakten stämplats som en demagogisk illgärning och medförde furstekoalitionerna mot Frankrike — själfva genom ett rysligt, blodigt exempel sanktionerat revolutionen, omstörtat statens rättsligt stadfästade grundvalar samt trampat egan-derätten under fotterna, m. e. o. upphäft den historiska rätten.

Polens delningar voro det vederstyggligaste resultatet af stor-makts-politiken i 18:de århundradet och berodde till stor del på inbördes fruktan och afund hos Preussen, Österrike och Ryssland, fast hufvudorsaken var Rysslands eröfringspolitik, ledd af Katarina II.

Detta Polens öde är ett af de skändligaste brott historien känner, och de furstar, som utförde delningarna, skämdes i själfva värket därför, ehuru de ändock ej läto sig häjdas i sin vanärande röfvar-politik.

De sökte sina egna fördelar på bekostnad af en stat, som själf ej utgjort någon den ringaste fara för grannarne, och de tre regeringarnas samvetslösa statskonst såg något helt berättigadt i att plundra ett försvagadt rike. Begreppet folkrätt var alldeles utplå-nadt hos dem. I egennytta och hänsynslöshet för en främmande stats nationella intressen voro alla tre lika. De hade ej heller aktning för hvarandra, och diplomatien dem emellan gick ut på att lura eller skrämma, locka med gemensamt rof eller hota med farliga allianser eller ruinerande krig. Den djupaste inbördes misstro rådde, och det var fruktan för hvarandra, som förenade de tre rofstaterna till gemensam brutalitet mot Polen.Allt ifrån det stora statsmordet ända till våra dagar ha emellertid Ryssland, Österrike och Preussen gripits af oro och sökt bevara ett visst samförstånd vid internationella förvecklingar, som uppstått i Europa, då de aldrig kunnat vara lugna för polska nationen. Medvetandet om, att de på det mest barbariska sätt kränkt dess rätt, har gjort deras statsmän ständigt oroliga. Samvetet har ej varit lugnt, och genom ständiga diplomatiska fiffigheter har man sökt upphjälpa hvad som var brott och dumhet på samma gång. Ty dumhet eller opolitisk tanklöshet af Preussen och Österrike var, att ej söka på allt sätt upprätthålla ett oafhängigt Polen såsom den bästa skyddsmur mot den framträngande moskovitismen. Genom Polens delningar blef grannskapet med Ryssland omedelbart, och har ock denna makt vunnit det inflytande på Europas angelägenheter, som Preussen och Österrike ville förhindra, under det deras polska byten blott varit en skenbar vinst, som ofta utgjort en tryckande börda.

* . *

*

"Öfver segerherrar sitter man icke till doms", svarade Katarina, då man klagade öfver hennes segrande generalers godtycklighet. Själf tänkte den segrande tsarinnan detsamma om sig själf. Men ehuru hon ej tålde någonting så litet som historiska sanningar, har historien dock satt sig till doms öfver hennes illgärningar i Polen, trots alla försök att dölja sanningen därom.

Länge lyckades man genom besoldade storljugare i litteraturen och tidningspressen att vilseleda värkliga förhållandet med mordet å Polen, länge sökte mördarne inbilla världen, att Polen blott var en medeltidsstat, som blott hade en skentillvaro och förtjänade att dö, och länge bearbetade den ryska diplomatien Europa, skapande genom smicker och mutor samt tillvärkning af falska historier en konstlad opinion mot Polen.

I en egendomlig blindhet eller suggererade af Polens bödlar och deras anhängare förr och nu, ha åtskilliga författare än i vår tid sökt visa, att Polen liksom förtjänt sitt grymma öde eller självt framkallat den olycka, som drabbat det och måst gå under.

Fransmannen L. Léger har nyligen i La Grande Encyclopédie skrifvit följande i artikeln om Polen:

"Föregående betraktelser låta tillräckligt förstå, hvarför Polen var bestämdt att gå under) ingennat ionell enhet(?), ingen religiös enhet, ingen milis, ingen vaksam central makt, ingen armé, ingen flotta och ej heller befästade platser; förtryckta bönder och intet tredje stånd; i städerna en ovärksam och likgiltig befolkning, religiösastrider, som fordrade utlandets mellankomst(?) och till fyllnad på

olyckan, inga stora politiker(?)---------På alla sidor skickliga och

djärfva grannar, som dessvärre hade allt för goda förevändningar (?) att inblanda sig i republikens inre angelägenheter" etc.

Léger har här återupprepat hvad andra sagt förut* men som dock i väsentliga punkter utgör ett vanställande af den historiska sanningen.

Polen var ingalunda af de nämnda inre orsakerna "bestämdt . att gå under«; nej, det blef bestämdt för undergång af Ryssland, som dock måste dela rofvet med Preussen och Österrike. Utan dassa tre makters våld hade Polen haft bestånd lika väl som alla andra europeiska stater. Alla dessa, icke minst Ryssland, Preussen och Österrike, ha varit hemsökta af de svåraste missförhållanden, och de ha ändock ej gått under — emedan inga andra rofstater föresatt sig att dela dem.

Dessvärre grumlas eller rent af förfalskas historieskrifningen ständigt genom politiska partisynpunkter, ländernas särskilda intressen i den internationella politiken, allianserna o. s. v. Men lyckligtvis fins det dock många omutliga historieskrifvare och sociologer, som med opartisk och oförvillad blick förmå behandla den politiska historien och söka sanningen och befordra rätten.

Märkas bör här, att arbeten för eller mot Ryssland ända från Katarina II:s tid ofta skrifvits och befordrats eller förhindrats och bestridts i Frankrike allt efter rådande vänskap eller fiendskap mellan de båda länderna.

Kastar man en öfverblick på Polens historia sedan den tid, då riket började försvagas under Sigismund Vasa, och till sista delningen, kan man ej utan att begå den största orättvisa säga, att upplösningen främst berott på Polens bristfälliga statsskick och att polackerna förtjänt sitt öde genom sina fel.

Många missförhållanden i den polska statens sociala, kyrkliga och politiska förhållanden försvagade den för visso i hög grad, men de skulle ändock aldrig ha vållat Polens upplösning. Hvilket land i Europa skulle, äfven om det haft idealiska inre förhållanden, kunnat motstå en delning mellan tre stormakter, om dessa föresatt sig en sådan och andra makter ej förhindrat den?

Polens öde måste så mycket mer beklagas, som denna stats gränser i nyare tiden voro tillräckligt tydligt angifna och dess oberoende var af yttersta vikt för Västerns kultur och lugn. Detta undertryckande af en självständig nation kan ej försvaras från någon synpunkt. Polen hade ej ens under sina olyckligaste tider gjort någon annan stat skada. Dess konstitution må ha varit aldrig så felaktig, så angick detta ej främmande makter, och i alla händelserfunnos utmärkta medborgare och gjordes slutligen de ädlaste och kraftigaste ansträngningar för att reformera samhället.

Förgäfves ha diplomatiska rentvagningsförsök användts för att öfverskyla missgärningen därmed, att Polens delningar vore nödvändiga för att vänja polackerna vid ett ordnadi samhällsskick och därigenom hindra riket från undergång och skydda Europa från våldsamma skakningar. Det var tvärtom ett ordnadt samhällsskick i Polen, som röfvar sta terna omöjliggjorde.

En skändlighet utan like är att Polen, sedan det försvagats genom krigen med Ryssland och Sverge och efter den första styckningen höjt sig genom en storartad reformrörelse samt skapat ny statsförfattning, just då förintades

såsom självständig stat.

De angifna motiven till alla delningarna voro af eländigaste slag och brännmärka dem, som utförde dåden, för all framtid såsom värkliga röfvare, stora, officiella, krönta röfvare. I jämförelse med dem bli vanliga röfvare blott små amatörer i konsten att plundra, och dessa kunna oftast nås af rättvisans arm, hvad dessvärre ej ännu varit fallet med de förre, emedan makt ännu går före rätt — tills dess hämnande katastrofer inträffa.

Och sådana skola inträffa.

XVI. Ryssland och Sverge 1719—96. Rysslands krig och härjningar i Sverge 1719—21. Elisabets stfimplingar mot Sverge. Kriget 1741—43. Adolf Fredrik. Katarina II:s stämp-lingar. Försök att lösslita Finland; förrädarne, Anjalaförbundet. Gustaf III och ryska kriget 1788-90. Gustaf IV Adolf.

Rysslands krig och härjningar i Sverge 17ig—21.

Freden i Nystad.

Sedan Karl XII ej längre fans, var det i Sverge ej mer fråga om att föra krig med gamla eller nya fiender, utan att sluta fred snarast möjligt. Först måste likvisst revolutionen genomföras.

Den gamla statsförfattningen med den förhatliga envåldsmakten afskaffades på riksdagen 1719 af det oppositionsparti, som arbetat mot Karl allt sedan 1713, och makten lades i riksdagens händer. Ulrika Eleonora måste, trots protester, finna sig i att bli antagen till drottning på detta vilkor och sedan hon t. o. m. måst afsäga sig arfsrätten.

De viktigaste skäl tvungo henne att gifva vika. Först och sist var det fara för, att härtig Karl Fredrik af Holstein i annat fall blifvit uppsatt på tronen — kanske med Rysslands tillhjälp. Tsar Peter hade nämligen lifligt omfattat hans sak. Sedan den nya svenska regeringen afbrutit fredsunderhandlingarna på Åland hade Peter i ett ultimatum, hvarmed han sändt Österman till Stockholm, fordrat Estland, Ingermanland och Kexholms län, men ej ovillkorligen Livland, som han ämnat sin dotter Anna, om Karl Fredrik förmäldes med henne och erhölle svenska tronen. Då denne nu ej ens fick succession därtill, borde man varit betänkt på försvar mot angrepp af Peter. Men så skedde ej.

Fred slöts 1719 med England och Hannover, hvarpå förbund med England ingicks. Till Hannover afträddes Bremen och Verden mot 1 million kronor. Med Preussen slöts fred 1720, därvid endel af Vor-Pommern jämte Stettin samt öarne Usedom och Wollin afträddes mot 2 millioner kronor. Fred slöts ock 1720 med Danmark, som lämnades fria händer att införlifva det gottorpska Slesvig, mot förpliktelse att ej bistå Ryssland i dess krig med Sverge.

Fig. 84. *Stockholm,* i början af 1700 talet,
Slottet, Jakobskyrka, Kungsträdgården m. m. (efter E. Dahlbergs Suecia ant. & hod.)

Svenska regeringen sökte åter 1719 att uppehålla tsar Peter med underhandlingar, och samtidigt uppstod missämja mellan Ulrika Eleonoras gemål Fredrik af Hessen och rådet på grund af de anspråk han gjorde, och denna vållade lamhet i försvarsanstalterna. Fredrik, som var Sverges generalissimus, hade bordt först se på rikets säkerhet, men hade främst egen fördel i sikte och kan ej fritagas från misstanken, att, för att bli uppsatt på tronen, låta Ryssland få ytterligare skada Sverge under hans gemåls regentskap. Han försummade därför försvaret, och man har t. o. m. antagit, att han användt hemliga underhandlare mellan sig och Peter, dock ej för att skaffa Sverge en gynsam fred.

Hur nödvändig än freden var, kunde den dock ej erhållas. Hittills hade kriget förts utanför Sverges gränser, nu skulle det rasa äfven i landet. Peter lät i juli 1719, midt under pågående fredsunderhandlingar amiral Apraxin

segla med en rysk flotta på 30 krigsskepp och 120 galerer och 100 andra fartyg, förande omkring30,000 man landstigningstrupper, till svenska kusterna för att anställa mordbrand och annan ödeläggelse.

Tsaren offentliggjorde vid detta infall ett manifest, däri han sökte rättfärdiga det fortsatta kriget och sköt hela skulden på Sverge* som af böjt freden och afbrutit underhandlingarna på Åland.

Våren 1719, då rykten spridts om Peters stora rustningar till ett anfall mot Sverge, vidtog regeringen åtskilliga försvarsåtgärder, särskildt med hänsyn till Stockholm. Här samlades dock i stället för beräknade 20,000 man endast ungefär 9,000. Vid Vaxholm lades 5 större krigsskepp och 5 skottpråmar med inalles 400 kanoner, hvarjämte flere landbatterier vid inloppet hade 100 kanoner. Någon skärgårdsflotta, tillräckligt stark att skydda våra kuster mot den ryska, fans icke, och med storra flottans utrustning gick det ytterst långsamt, i anseende till penningebristen. Så mycket mera stälde man sitt hopp till engelska flottan under Norris.

En tysk, som vistades i Sverge 1719, har i ett bref till en hög ämbetsman lämnat åtskilliga meddelanden om ryssarnes härjningar 1719.*) "Sistlidne vår, står det, hade åtskilliga berättelser ingått från Petersburg, att tsaren förehade en plan på Stockholm; och då han hade att bestå ett oväder i Europa och Asien, ville han såsom slug furste par force göra ett slut på kriget med Sverge. För att desto lättare nå sitt mål, sökte han att göra herrar svenskar så lugna som möjligt och insöfva dem". Därpå omnämnes, hurusom Peter sände brigadieren La Fort till Stockholm under förevändning att framföra kondoleans för Karl XII:s död och gratulation till Ulrika Eleonoras tronbestigning. "Denne La Fort hade varit som fånge 9 år i Stockholm och kände ej blott trakten däromkring, utan hade äfven stiftat nära bekantskap med utlänningarna, som bo där, under sin fångenskap. Han var därför ett ganska bekvämt redskap att under nämnda förevändning åt sin principal vara spion rörande de försvarsanstalter, som svenskarne kunde vidtaga.

Han omtalade i Stockholm, att det ej föll tsaren in att företaga något mot Sverge, emedan tsariska majestätet ej sökte annat än att snart återställa freden och en orubblig, uppriktig vänskap med drottningen. — — Sedan La Fort rest från Stockholm, sände tsaren kanslirådet Ostermann dit, utan att han förut anmält detta och, mot bruket, utan att pass lämnats.

Under det man väl behandlade Ostermann, sände tsaren 300 galerer och örlogsfartyg med 25,000 man till de svenska skären

*) Abdruck eines Briefes so aus Schweden nach Deutschland gekommen, 1719, d. 22 Aug. Fig. 85. *Ryssarnes plundringar af kyrkor och ofredande af grafvar i Sverige 1719.*
(Originalteckning af Garib. Lindberg).och lät antända alla där belägna adelsgårdar och byars hus samt skogar. — —

Ryssarne sände ock åtskilliga bönder från Finland till Stockholm för att på skilda ställen antända Stockholm nattetid; och innan bönderna sändes från Finland, tog man deras hustrur, barn, bröder och föräldrar fast och sade till bönderna, att om de ej återkomma och väl uträttat hvad dem befaldt blifvit, så skulle deras anhöriga dödas på förskräckligaste sätt.------

Det allra rysligaste var, att de på somliga ställen öppnade graf-varne och utkastade på gatorna ej blott multnade skeletter, utan ock de ej ännu förvandlade liken af båda könen, sedan de förut afklädt dem, ja ibland afskurit hufvudet eller armarna och benen. Detta har alltid varit bruket bland ryssarne.

Här och där hade några arma kvinnor olyckan att falla i dessa omänniskors händer, hvilka, sedan de afklädt dem nakna, förgick sig så skändligt mot dem, att de blefvo döda på platsen".

Sedan brefskrifvaren omtalat anfallet vid Stäket och huru det tillbakaslogs, säger han: "Af denna action sågo ryssarne, att sven-

skarne ännu äro de gamla svenskarne, och att de själfva alltjämt äro de gamla ryssarne". Slutligen tillägger han: "Vi tyskar kunna af denna svenskarnas olycka lära hvad sorts grannar vi skulle få i dessa rasande hundar, om de skulle förblifva vid Östersjön."

Vid ankomsten till svenska kusten delade sig ryska galerflottan i tre afdelningar, hvaraf den ena gick norrut längs Uplandskusten, den andra stannade i Stockholms skärgård och den tredje gick söderut till kusterna af Södermanland och Östergötland.

Den norra afdelningen framträngde skyndsamt och landsatte öfverallt soldater och kosacker, som brände och plundrade allt hvad de öfverkom mo samt därefter åter genast gingo ombord, så att svenskarnes rytteri-posteringar och det uppbådade landtfolket ej fingo tid att samla sig till någon större styrka. Den 14 juli kom-mo ryssarna till Hargs bruk, som utan motstånd förstördes. Följande dagar härjade och brände de å ömse sidor af Edboviken och Ortalaviken, därvid kronobruket Ortala förstördes. Östhammar och Öregrund plundrades och brändes jämte Börstils kyrka och hela trakten däromkring.

Alla dessa härjningar egde rum innan svenske öfverbefälhaf-varen Zöge gjorde något försök att hindra det. Först då Öregrund brändes, kom han till dess grannskap och begaf sig då till Forss-marks bruk, där bruksägaren De Besche ordnat ett slags försvar af bruksfolk och bönder samt äfven låtit anskaffa några kanoner. De utstälda posteringarna drogo sig tillbaka utan motstånd, då ryssarna landstego, och själf aflägsnade han sig med hufvudstyrkan vid fiendens annalkande, hvarpå Forssmark brändes. Vid *Löfsta* sammandrogos 540 man öfvade trupper, utom bruksfolk och bönder; men när de ryska galererna ankommo, fingo de utan motstånd landsätta öfver 3,000 man; Zöge lät lossa några skott, men när ryssarne ryckte närmare, drog han sig undan med sina trupper. Löfsta bruk blef då af ryssarne plundradt och brändt, likasom följande dagarna Löfsta kyrka, samt Åkerby, Wesslandsoch Härnäs bruk. Zöge drog sig till Österby; men man fann honom nu hafva tillräckligt visat sin oduglighet, och befälet öfverlämnades åt Yxkull.

Fig. 86. *Löfsta* i Upland i början af 1700-talet
(efter E. Dahlbergs Svecia ant. & hod.).

Vid Gefle hade generallöjtnanten Hugo Hamilton vidtagit så kraftiga försvarsanstalter, att ryssarne ej vågade göra något allvarsamt anfall, utan återvände söderut att där fortsätta sina härjningar. Vid Skcbo bruk blefvo de likväl tillbakaslagne af den uppbådade allmogen under major Roos och häradsfogden Andorin. I Ortala-viken slogos de tillbaka af allmogen under öfverstelöjtnant Lagerborg m. fl. Norrtelje. dit ryssarne ankommo den 19 augusti, uppbrändes, men sedan ryttmästaren Lilliehöök, som där stod med 50 man rytteri, fått förstärkning, drefvos ryssarne åter om bord ochåtervände följande dagen till Åland. Det hade visat sig, att öfver-allt, där man med allvar försvarade sig, voro ryssarne ej synnerligen fruktansvärda.

Under tiden hade ryska skärgårdsflottans södra afdelning hemsökt Södermanlands och Östergötlands kuster. Den härjade på öar-na vid Dalarö. löpte in i Baggensfjärden och brände Bo herrgård; men vid Stäket hindrades den af försänkningar och trupper, hvar-efter härjningarna fortsattes i Stockholmsskären; Utö grufvor förstördes och nästan alla både herre- och bondgårdar brändes. Nära Södertelje landsattes trupper och tändes eld på de yttersta husen i staden; men öfverbefälhafvaren, polske generalen Urbanowitz lyckades drifva fienden tillbaka till sina galerer, hvarefter elden släcktes och större delen af staden räddades.

I Södermanland rådde stor förvirring i försvarsanstalterna; så snart fienden blef synlig, sändes budkaflar omkring i kustsocknarna och höll allmogen strandvakt, men då ryska galererna närmade sig stranden, blefvo bönderna modfälda och drogo till sina hem. Trosa brändes och kosackerna härjade utan motstånd i de kringliggande socknarna.

Några dagar därefter lyckades galererna att komma fram till grannskapet af Nyköping och landsätta kosacker. Stadens borger-skap flydde och ehuru Urbanovitz med 140 ryttare sökte häjda fienden, måste han draga sig undan, hvarpå ryssarne inryckte i staden, som plundrades och brändes. Sedan inskeppade sig ryssarne och begåfvo sig bort till nya mordbrännarbragder. Nu hemsöktes Östergötland.

Pastor H. O. Sundelius har i sitt arbete Norrköpings minne (1798) ett kapitel: Om Norrköpings totala förstöring af Ryssarne

iyity, som återgifver riks-translatorn G. von Brocks då förda journal däröfver.

Här meddelas, hurusom man i Norrköping den 25 juli såg ett fruktansvärdt eldsken på himlen, och dagen därpå fick man veta, att Nyköping bränts af ryssarne.

"Värnlöse Qvinnor," berättas nu, "flygtade med Barnen på armarne kring Landsbyggden, den lägre delen af Borgerskapet, som gjorde beständig Vackthållning, ägde ej tillfälle at Conservera sin egendom. —

Om aftonen ankom en General Urbanovitz, anbefald af Regeringen at mottaga Commando vid Stadens försvar.

Hvarföré skulle en Utländsk Man antagas till denna vigtiga Postens besörjande? Hvarföre just af den Polska Nationen, Alie-rad med en Magt, mot hvilken Sverige ännu låg i et brinnande Krig. Skulle Han vara sine egne Bunds-Förvanters eller vår För-rädare? Man hade vid detta val åtminstone vilja förmoda det sednare, som ock värkeligen hände."

Flere tusen bönder samlades omkring staden, och bland dem uppstod stundom mycket oväsen, icke minst därför, "at de fläste ej ville låta Commendera sig af en Utlänning".

Fig. 87. *Norrköping* i början af 1700-talet (efter E. Dahlbergs Svecia ant. et hod.)

"Generalen ryckte in genom Väster Tull, sedan han borttsändt sitt Bagage genom en af Dyringens Dragoner, med denna utlåtelse: Tag denna Pollett: Lemna cjen tillika med mina paket på Ekenäs Herregård i Örtomta Socken. Jag tror dock at der finnes Pollett redan. Man har försäkrat, at från Ryska Regeringen ett fjerdedels år före denna rysvärda händelse, på vissa ställen i Orterne blifvit kringdelade ett slags runda Messings-Poletter, i lika storlek med en Svensk Riksdaler, stämplade med Czarens namn, och dessa orden på Ryska: Frikänd. Sanning är åtminstone det, at vissa gårdar blefvo skonade af Fienden, fast än han helt nära omkring dem ströf-vade och brände. —

Min Morfader, Olof Hjelm, Inspector på Graensholmen i Öster-gjötland och Östra Schrukeby Socken, född 1698, berättade ännu, som jag redigt minnes, för sina vänner år 1789, at han i sällskap med 300 Bönder, försedd med en slipad Vargpik, en Pistol och Amunition; af en välklädd ridande Herre, som bröt på et främmande Språk, vid Säteriet Norsholm i Kimstad Socken den 28 Juliianbefaldes, at med de öfrige vända tilbaka, emedan ingen Fiende vore at vänta, hvarigenom de så intogos af glädje, at de sköto någre Frögdeskott och gingo hem. Men den 30 derpå följande blef han tillika med någre andre, som skuro Korn på Halleby Gärde i Skärkinds Socken, varsse en svart rök, som häftigt uppsteg åt denne tracten, hvaraf de kunde sluta, at Staden då redan var itänd. Herrn på Gården yttrade sig nog underligt för Arbetsfolket, och som det synes tämeligen medvetande af denna förfärliga händelsen: Nu lärer Douglas gifva Norrköpings Boarna eld på pipan. Här nedtryckte Gubben Hjelm sina Carolinska ögonbryner, stötte några gånger sin kiycka i golfvet, fälde en tår och med sitt vanliga ordspråk sade: Den tiden voro månge Svenske Herrar stora skurkar; ja min Själ och Gud! voro de skurkar mot sitt eget Fosterland. Kortt efter Branden dömdes en Ryttare til 25 par spö, för et infall af nästan samma beskaffenhet." —

"Man tillskrifver R. Fr. Herr von Block och Adjuncten vid S:t Olai Församling Jacob Björkman den hedern, at med sin djerf-het och goda talegåfva, icke allenast hafva skyddat någre invånares egendom vid borttförslen, utan äfven lärt och uppmuntrat Allmogen, at rätvis och med väl hållne Leder försvara sig mot Fienden." —

"Omkring klåckan 6 på aftonen kungjordes under Trumslag, at alla Qvinnor, ålderstigne och Barn skulle begifva sig utur Staden.

Hvilken förfärlig afton-— Mannen sliter sig med våld ur Barnens och sin Makas armar, dem han nödgas öfverlämna til et osäkert öde — Under tårar och jämmerrop flygta dessa värnlösa från sina egendomar och anhöriga, för at i närmaste skogar dölja Sig för en omensklig Fiende".

"Ändteligen kom Förödelsens dag den 30 Juli i, som uti Svenska Historien skall lemna det rysligaste minnesmärke. Klåckan 9 började Tornväcktaren i S:t Olai Kyrkotorn at häftigt klämta. Med en Språklur ropade han derunder som oftast: Nu synas Ryska Ga-lererna hoptals framkomma vid Westerby-udde. Hvilket förfärligt

tillstånd! Allting i Confusion — — Intet tecken til försvar — Fiendens Mordskri, som nalkades alt mer och mer — Dessa fega önskningsrop, af dem som hoptals förjagade, hastade om hvarannan: Alsmägtige Gud! Beskydda

nu oss och Staden.

På Syltängs Bärget infann sig nu Bonden Sven Dansson i Tomta och Kuddby Socken, hvarest han med et Lakan, fästadt på en stång, efter öfverenskommelse med Grefve G. Douglas, utmärkte bästa stället för Ryssarne at Landstiga.

Innan Fienden hunnit debarquera, tände Justitiae Borgmästaren Ekebom eld uti Kronans Magasin, hvarigenom elden snart med enstark Nordostlig vind spridde sig öfver Staden, som dessutom på flere ställen antändes i det samma.

Härmed uträttades dock ej hvad man förmodat; ty Fienden ägde tillräckelig tid nog at bärga hvad som fants och han täcktes anamma. — —

Knapt var Fienden inkommen i Staden, förr än han genomsökte alla hvälfda Källare och gjorde godt byte.

Kyrkorna upbrötos och sköflades på det som kunde borttagas.

De dödas boningar sparades icke. Kopparkistorna och dugliga svepningar höllos til godo och Liken dels utkastades på golfven, dels upprestes kring Murarne.---------

Den bördiga och mognade Grödan kring Staden, som tillböd sina ägare en fördelaktig skörd, blef til större delen nedtrampad och förderfvad. Kreaturen kastades lefvande i de förfärliga lågorna.

En jungfru Berfelt, 16 år gammal och af utmärkt skönhet, kläddes blott och bar, samt måste i denna beskaffenhet dansa för Rys-sarne på öppen gata". — —

Författaren meddelar härefter huru gräsligt den arma slutligen behandlades: "Denna jungfru Berfelt blef, sedan hennes dans slutat, våldtagen af tolf moskoviter på öppen gata; och samma dag, före solnedgången lämnade hon lifvet".---------

Därefter fortsättes skildringen af härjningarna. Så snart Rys-sarne hunnit göra sig försäkrade, at de ej hade något at frukta, utsändes kosacker att plundra och bränna omkring staden.

"Den 31 Julii var hela Staden nedbränd, utom 3:ne gårdar och 4 Sädeslador, nära Väster Tull, i hvilka en del Bönder med deras anförare Sven Danson, haft sitt tillhåll. I en af desse Lador fann man äfven efter branden ett Exemplar af det Ryska manifestet". —

Den 3 Augusti upbröto Ryssarne härifrån, i tancka til at äfven göra Linköping et alfvarsamt besök, men blefvo omvände vid Herrebro, Y4 mil utom denne Staden, af en gumma, vid namn Brita Olsdotter, som berättade en Ciirier vara ankommen med den nyheten, at Engelska Flottan redan vore uti annalkande och 20,000 Svenskar i full Marche från Småland till Norrköping.

Knapt hade Fienden hört denna förfärliga nyhet, förr än han återvände, embarquerade och med fulla segel begaf sig på flygten".

Ett vid detta angrepp begånget förräderi skildrar och sunde-lius i Norrköpings minne.

"Knapt var, säger han, rycktet hitkommit om Fiendens tilämnade besök, förr än man öfveralt viskade: Att en viss förnäm herre utaf Hollstein, tillika med flere Svenskar, befann sig uti dess sällskap.

Jag lemnar denna upptäckt åt efterverldens forskande. Jagberättar endast hvad jag med säkerhet känner, det vill säga: Hvad jag af Autentique Handlingar kunnat inhämta.

Fig. 88. *Ryssarnes orgier vid Norrköpings brand 1719.*
(Originalteckning af Garib. Lindberg).

Utan god och kunnig Lots skulle ej Fienden gjerna vågat ingå genom denna krångliga Skärgården, som ej sällan fordrar vårainfödda och käcka Sjömäns sorgfälliga upmärksamhet och omtancka. Härtil behöfdes Penningar och Förräderie. Czaren kunde praestera det förra och en Svensk Man det sednare. För 12,000 Rubel åtog sig Generalen Grefve Gustaf Douglas at inlossa Ryssarne til Norrköping. Han hade förut gått öfver till ryssarne och

var en son af Gustaf Adolfs page Robert Douglas, sedan friherre till Skällby Ladugård vid Calmar. Vid denna expedition nyttjade han Lotsarne Nils Pålson, Anders Stubbe och Bonden Sven Danson, hvilken sidst-nämnde på Syltängsbärget skulle gifva tecken till Landstigning.

Hvad en Grefve Potocki de senare åren förmodligen varit i Pålen, det samma var en Grefve Douglas i Sverige 1719.

Omkring 8 dagar före Ryssarnes ankomst hade Douglas af-sändt 2:ne Betjenter til Wikbolandet för att genom Bonden Sven Danson i Tomta och Länsmannen i Björkekinds Härad Anders Andersson i Höckerstad med flere kringsprida Czarens manifest.

Innehållet deraf var hufvudsakligen: At de, som godvilligt mot-togo Czarens protection och i följe deraf ville svärja honom Trohetsed, skulle mottagas som vänner; men de, som vågade sätta sig deremot, skulle handteras som Fiender. Sven Danson, Anders Andersson och de tvänne Betjenterne med flere reste öfveralt kring Wickbolandet: Upfylde sin af Douglas gifne Commission, så väl, at nästan hela denna Tracten om Norrköping reste sig i Massa, för at antaga Czarens anbud. I denna afsigt utvaldes en Deputerad af hvarje hushåll, hvilka med detta förtviflade beslut antågade til denne Staden.

Den oftanämnde' Sven Danson i Tomta var deras anförare som på en jerngrå Häst réd förut med et Lakan fästat på en Stång, samma tecken som han förut nyttjat på Syltängsberget, vid Ryssarnes landstigning. Då de framkommo til den afbrände Staden, var Fienden redan bortflygtad. Här blefvo de fasttagna af en Espvadron Dragoner, som nyss ankommit, afförde til Sätesgården Löfstad i Kimstad Socken, med händerna bundne på ryggen, införde öfver natten i en lada. — —

Då brottet hunnit utransakas och afdömmas, blef Sven Danson Halshuggen på Syltängsberget, på samma ställe där han förut haft besvär med fiendens invisande til staden. De öfrige Hufvudmännen tillika med Länsmannen Anders Andersson måste springa 6 omgångar gatlopp mellan 100:de Män vid Gästgifvargården Fristad i Tåby Sochn.

En stor mängd af sammanskockad Allmoge kom för at i samma afsigt, som Wikbolänningarne, begifva sig til Norrköping.

Då desse upproriske utan beväpning skulle passera Landsvägen förbi Mogata Kyrka, möttes de utaf Pastorn derstädes Carl SpaakHan förestälde dem först med et bevekligt tal deras villfarelse och den våda uti hvilken de tvifvelsutan skulle störta sig, om de ej i ackttogo stillhet och lugn samt återvände hvar och en til sitt. Men då de ej ville med godo lyda hans välgrundade råd, hotade han, at låta sina Drängar, Torpare och en mängd Bönder, dem han redan samlat omkring sig, skjuta skarpt på dem, som ej genast återvände.

Några lösa skott lossades ock värkeligen af Kyrkoherdens Folk, hvarigenom desse uproriske vände om och genast begåfvo sig hem".

Den 20 aug. sedan ryssarne plundrat och bränt så mycket de förmått, började de åter inskeppa sig och följande dagen försvunno de sista ryska galererna, styrande norrut till Stockholms-skären.

De ville nämligen ännu en gång göra ett försök mot Stockholm. Natten till den 13 aug. landsattes omkring 6,000 man vid södra Stäkef men vid första underrättelsen om ryska flottans annalkande hade prins Fredrik och general Düker genast skyndat dit, medtagande Södermanlands regemente, anfördt af öfverste Fuchs. Det anföll ryssarne så häftigt, att desse åter gingo till sjös, innan flere svenska trupper hunno anlända, och Stockholm var åter räddadt.

Under tiden hade förbundet mellan Sverge och England afslu-1ats, och då engelska flottan närmade sig, lämnade ryssarne den svenska skärgården.

Man hade dock hoppats alltför mycket på Englands hjälp, hvilken engelska regeringen lät den svenska dyrt betala, utan att hjälpen på långt när motsvarade det pris, hvarför man köpt den.

Engelska flottan under amiral Norris, 18 linieskepp och 3 fregatter, förenade sig visserligen, så snart förbundet den 18 aug. blif-vit afslutadt, med den svenska, 10 linieskepp och 2 fregatter, under amiral C. Sparre, hvarefter båda flottorna seglade till Dalarö. Men då de kommo dit, hade hela ryska flottan hunnit draga bort. Sedermera kryssade de förenade flottorna halfannan månad i Östersjön utan att företaga något.

En i Sverge afgifven berättelse om ryssarnes härjningar 1719 visar, att amiral Apraxin och den näst honom kommenderande generalmajoren Lascy brände, ödeläde och plundrade 15 städer, 141 slott och adelsgårdar, 1,361 byar, 53 kvarnar, 26 magasiner och 16 grufvor och bärgvärk; derjemte ihjälslogos 100,000 nötkreatur och ödalades säden Öfverallt där ryssarne foro fram. Ryssarnesbyte beräknades till ett värde af 2 millioner kronor och den skada de föröfvade till 10 millioner.

Därtill kom, att ett mycket stort (ej närmare uppgifvet) antal svenskar bortfördes i slafveri.

Svenska regeringen utfärdade ett manifest, däri grymheter vid Peters infall i Sverge beskrefs, och Ulrika Eleonora sände tsaren dessutom en egenhändig skrifvelse, däri hon bad honom inställa de förskräckliga härjningarna. Peter lät värkligen utgå en befallning härom, men då hade ödeläggelsen redan egt rum!

På grund af all den skada kriget medfört samt den lamhet och brist på förtänksamhet, som röjts i försvarsanstalterna, yppade sig i Sverge ett allmänt och högljudt missnöje. Därtill kommo misstankarna för förräderi genom de två utländska öfverbefälhafvarne polacken Urbanovitz och pommeranaren Zöge, som prins Fredrik satt i spetsen för de svenska trupperna.

Då De Geer vid 1720 års riksdag besvärat sig öfver Zöges förhållande vid Löfsta, blef hans memorial förlagdi, och 1723 var det alldeles förkommet! En kommission tillsattes 1724 för att ran-saka Zöge m. fl. misstänkta; men här fans ej samma ifver att straffa som inom kommissionen öfver Görtz.

*

*

*

Sedan Sverge 1720 slutit fred med Preussen och Danmark, återstod af dess fiender endast Ryssland, och riksdagen beslöt krigets fortsättande, till dess Peter kunde förmås nedsätta sina anspråk. Denne hade egenhändigt skrifvit till sin minister i Wien, med befallning att därom underrätta härtig Karl Fredrik: "med Sverge bl ifver ingen fred, utan att H. K. Höghet förklaras för tronföljare".

Arvid Horn var nu såsom kanslipresident ledare af Sverges utrikespolitik och bemödade sig att åstadkomma ett stort förbund mot tsaren. I samråd med franska och engelska sändebuden hade redan i sept. 1719 en plan för fältåget 1720 blifvit uppgjord, och nu skickades två sändebud till Preussen, Polen, Österrike och Frankrike för underhandlingar. På det diplomatiska området var emellertid Peter också värksam. Öfverallt där de svenska sändebuden uppträdde, infunno sig äfven ryska, som tolkade tsarens benägenhet för en billig fred med Sverge, utan att dock närmare angifva vilkoren för denna billiga fred. Ryska pengar utdelades ock, och de svenska sändebuden fingo endast undvikande svar. Hvad beträffar Polen, så hade Peter numera större makt där än August II.Innan krigsrörelserna kunde taga sin början, hade det visat sig, att något större förbund mot Ryssland ej kunde åvägabringas.

Fig. 89. *Ryska kosackers härjningar i Sverge,*
(originalteckning af Garib. Lindberg).

Svenska regeringen måste således besluta sig för att fortsätta kriget utan någon annan bundsförvandt än England; men man fann snart, att den engelska flottan ej kunde förmås till något allvarsamtanfall mot Ryssland, utan på sin höjd att försvara de svenska kusterna.

För detta ändamål hade en svensk flotta blifvit kvarlämnad vid Åland; men en rysk galerflotta gick från Vasa öfver till svenska kusten, tog 16 handelsfartyg, brände *Umeå* jämte 12 herre- och 41 bondgårdar och hann

återkomma till finska kusten, innan den svenska flottan kunnat förhindra det. Under det de svenska och engelska flottorna bevakade hafvet mellan Åland och Gotland, samlades en rysk galerflotta vid Åland; den angreps af en svensk afdelning, men genom grundstötning och stiltje föllo flere fartyg i ryssarnes händer.

Svenska regeringen beslöt omsider att anmoda franska ministern Campérdon att i Petersburg söka bemedla fred, och denne utförde ock uppdraget i början af 1721. Han hade emellertid *hemliga order* af Fredrik, som var hans personlige vän, och gjorde Sverge "mera otjänst än tjänst, i det han styrkte Czaren uti sitt sista påstående af oss", såsom en samtida, Gustaf Bonde förklarat. Större fördelar utlofvades Ryssland än regeringen afsett, hvarför ock Peter fordrade både hela Livland och Viborgs län förutom Estland och Ingermanland. Svenska ombud sändes i April för att i Nystad i södra Finland underhandla om snar fred med tsarens ombud. Peter var säker om sin sak och brådskade ej, utan lät de svenska ombuden vänta en månad innan hans främste representant infann sig.

Under tiden hade fiendtligheterna åter börjat; 33 större ryska galerer och en mängd mindre fartyg gingo i midten af maj öfver Ålands haf och visade sig först utanför Gefle. Försvarsanstalterna här voro dock i så godt skick, att ryska flottan ej vågade ett anfall, utan gick i stället norrut under ständiga landstigningar. Deras flotta förde med sig 10—12,000 man, däribland ett par hundra kosacker till häst, hvilka aldrig landstego eller höllo stånd där de visste sig finna reguliärt krigsmanskap mot sig. Återigen visade sig ryssarne vara mästare såsom mordbrännare, då de nu härjade och brände *Söderhamn, Hudiksvall, Sundsvall, Hernösand* och *Piteå* tillika med alla bruk, byar och gårdar vid kusten ända till en mil in i landet. I Medelpad brändes 686 gårdar och i Ångermanland 243.

I midten af juni återvände ryssarne ändtligen öfver Qvarken till finska kusten, sedan de svenska fredsombuden lyckats utvärka befallning härom. Den förenade engelska och svenska flottan låg under tiden utanför Stockholmsskären, för att därifrån utestänga den större ryska galerflottan. Dessvärre hade man försummat att upprätta en skärgårdsflotta, som kunde skydda svenska kusterna mot den ryska galerflottan. Äfven detta år hade ock den engelskaflottan varit Sverge till mera skenbar än värklig hjälp, och i medlet af augusti afgick den från åländska skärgården till Stockholmstrakten, dit äfven den svenska flottan begaf sig, hvarigenom vägen öppnades för den stora ryska galerflottan för nya härjningar. Till förekommande häraf var ej annat råd för de svenska sändebuden än att underteckna *freden i Nystad* (augusti 1721). Förgfäfves hade de sökt förmå de ryska sändebuden till några afprutningar, utan nödgades att gå in på allt hvad tsaren fordrat. Nu måste Sverge afträda hela *Livland, Estland, Ingermanland,* en del af *Karelen* och *Viborgs* län samt öarna Ösel, Dagö och Möen, hvaremot tsaren skulle inom fyra veckor efter ratifikationernas utväxling *återställa Finland* och på vissa terminer betala 2 millioner kronor. Man förenade sig ock om sjunde artikeln i fredsfördraget: "Hans tsariska maj:t utlofvar ock på det kraftigaste, att han uti Sverges rikes *inre ärender,* såsom uti den af riksens ständer enhälleligen belofvade och besvurne *regeringsformen och successionssättet, sig icke blanda vill,* ingen, eho det ock vara må, däruti på något sätt hvarken direkt eller indirekt bistå, utan, fast hällre, till en uppriktig och naboelig vänskaps betygande på hvarjehanda sätt söka att hindra och förebygga allt hvad som däremot förehafves och hans tsariska maj:t kunnigt blifva kunde".

Fig. 90. *Sundsvall,* i början af 1700-talet (efter E. Dahlbergs Suecia ant. & hod.).

Svenska regeringen hade som anledning till denna artikel farhågan, att Peter skulle bistå härtigen af Holstein i hans sträfvan efter tronföljden. Så till vida var ock artikeln tydlig nog. Men ryska regeringen visade snart, huru den, då nu härtigens intresse uppoffrats, ansåg sig genom densamma ha fått en sorts rättighet attinblanda sig i Sverges inrikes angelägenheter — trots den uttryckliga förpliktelsen däremot — nämligen för att förhindra hvarje ändring af regeringsformen! Längre kan näppeligen det diplomatiska sofisteriet drifvas. Ryssland ansåg hädanefter det nya regeringssättet med dess inskränkning af kungamakten vara för sig särdeles fördelaktigt och ville därför allt jämt bibehålla detsamma, och dess agenter sökte därför ock att — alldeles som i Polen — underhålla tvedräkt bland de skilda partierna i landet.

Rysslands förhållande till Sverge 1721—41.

Den tidrymd, som efter Karl XII:s fall började i Sverge, frihetstiden, kom att utmärkas äf ständiga partistrider

mellan de två rivaliserande partierna: Hattarne, som genorn^ krig ville återställa Sverges forna storhet och anfalla Ryssland, samt de för en fredlig politik stämda, försigtiga Mössorna (ursprungligen "Nattmössorna" benämnda).

Den största olyckan vid dessa strider var, att, då utländska makter, främst Ryssland och Frankrike, sökte förbund med Sverge, de båda partiernas ledare och en mängd riksdagsmän sålde sig till utlänningar, mottagande betydliga summor för att gå deras ärenden och därigenom vanhedrade svenska nationen.

Sverge måste ej blott för sin yttre säkerhet sluta sig till än den ena, än den ändra makten, utan ock under partiernas strider tåla utländskt inflytande i riket.

Sedan Fredrik I, som enligt sin gemåls önskan 1720 uppsatts på tronen, genom sin svaga och opålitliga karaktär, sitt slöseri och srna skandalösa kärleksäfventyr förvärkat nationens förtroende, antog riksdagen 1723 en ny riksdagsordning, som ytterligare inskränkte kungamakten. Sekreta utskottet, som nu inrättades, blef snart den bestämmande myndigheten. Frågan om Karl Fredriks tronföljd kom nu åter på tal, och härtigen understöddes af det holsteinska partiet, som nu mycket vunnit i betydenhet. Dess synliga medelpunkt var en tid det holsteinska sändebudet Bassewitz, som af ryska hofvet blifvit rikligen försedd med penningar, hvarmed han värfvade och underhöll anhängare.

Själf eftertraktade härtigen af Holstein ej blott tronföljden i Sverge, utan äfven återfåendet af Slesvjg, som innehades af Danmark under Englands och Frankrikes garanti. I båda dessa afse-enden understöddes han af Peter, som nu förberedde hans förlof-ning med dottern Anna. Holsteinska partiet lyssnade snart till det förslag om ett förbund med Ryssland, som under sommaren 1723framställdes af ryske ministern i Stockholm, Bestuscheff. Häri föreslogs dels, att Sverge och Ryssland skulle gemensamt arbeta på Slesvigs återställande till härtigen, dels, med åberopande af ryske käjsarens genom freden i Nystad åtagna förpliktelse att "upprätthålla Sverges lugn och friheter«, att till förebyggande af oroligheter härtigen försäkrades om tronföljden. Ryske käjsaren skulle i allt understödja härtigen, sin blifvande måg, «och i öfrigt indirekt bidraga betydligt till rikets bästa«, samt garantera allt hvad kungen och ständerna ville fordra för sin säkerhet om regeringsformens upprätthållande.

Sekreta utskottet antog artikeln rörande Slesvig; men den om tronföljden väckte den största förtrytelse på grund af det djärfva försöket att få bestämma tronföljden i Sverge med åberopande af freden i Nystad, genom hvilken tsaren just förbundit sig att icke blanda sig i Sverges inre angelägenheter. Den blef ock utesluten och härtigen fick nöja sig med en förklaring rörande tronföljden i obestämda ordalag, hvarjämte ständerna anslogo åt honom ett årligt underhåll af 50,000 daler silfvermynt. Förbundsfördraget afslöts därpå i februari 1724. Efter Katarina I:s utkörande till Rysslands herskarinna firades storfurstinnan Annas förmälning med Karl Fredrik, och Bassewitz yttrade nu sina förhoppningar, att hans härtig .skulle bli icke blott kung i Sverge, utan äfven med tiden käjsare i Ryssland. Katarina var honom synnerligen tillgifven och uttalade t. o. m. hotelser mot Sverge för hans skull.

Frihetsvännerna eller anhängarne af det nya statsskicket i Sverge ville emellertid ingalunda på Sverges tron se en rysk storfurstinnas gemål, som sannolikt i självfva värket skulle blifva en rysk ståthållare, och presterskapet motsåg med mycken motvilja en svensk drottning, tillhörande den grekiska trosbekännelsen. Ryska penningar och löften voro dock så värksamma, att det holsteinska partiet inom rådet en tid hade öfvervikten.

Det yrkade ifrigt på anslutning till det rysk-österrikiska-span-ska förbundet, som bildats 1725, hvarigenom icke allenast Sverge skulle återfå sina afträdda tyska besittningar, utan ryska hofvet hade ock förespeglat Sverge, att om Karl Fredrik blefve vald till svensk tronföljare, skulle Katarina göra honom till guvernör i Livland, som han vid hennes död skulle få behålla såsom brudskatt och sålunda med Sverge återförena. Motpartiet med A. Horn i spetsen framhöll åter, att ett tillträde till detta förbund skulle inveckla Sverge i ett nytt krig, innan det ännu hunnit hämta sig från de olyckliga följderna af det föregående, samt att en svensk tronföljare eller konung under ryskt beskydd vore för Sverge förnedrande och skulle medföra förlusten af dess fria statsförfattning etc. Detta parti var för det fransk-engelsk-hannoveranska förbundet.De utländska ministrame sökte att med rikliga vängåfvor in värka på valstriderna för den stundande riksdagen 1726. Holsteinska partiets ledare, Mauritz Wellingk, höll sitt hus öppet till mötesplats för dess medlemmar, och han själf jämte andra meddelade de ryska, österrikiska och holsteinska ministrarne alla viktigare underrättelser samt öfverlade med dem om alla blifvande åtgärder.

Sedan riksdagen sammanträdt och Horn blifvit vald till landt-marskalk och nu framstod som Sverges egentliga regent, företogs en sträng räfst med de riksråd, som tillhörde holsteinska partiet. Wellingk, för hvilken den årliga pensionen af 3,000 rubel, han själf erkände sig uppbära från ryska hofvet, var ganska besvärande, blef ständ under bevakning och dömdes senare att hållas i fängelse. Kort därpå afled han (1727).

Frankrike och England erbjödo under riksdagen 50,000 pund sterling i årliga subsidier hvardera, mot förbindelse för Sverge att, i händelse af behof, lämna dessa makter 12,000 man, som af de båda makterna skulle besoldas. Rysslands sändebud, Dolgoruki, bjöd 1,200,000 kronor att betalas under tre år, utan annan förbindelse å Sverges sida, än att icke sluta sig till det fransk-engelsk-hannoveranska förbundet. Detta senare anbud var dock åtföljdt af åtskilliga hotelser, som värkade motsatsen af hvad Dolgoruki därmed åsyftade. Sekreta utskottet ville icke för något pris sätta Sverge i beroende af Ryssland, och, sedan de franska och engelska ministrarna medgifvit några ytterligare "jämkningar i sina anbud, undertecknades i mars 1727 förbundet med Frankrike, England och Hannover. -

Härigenom fick Sverge en självständig ställning i stället för det beroende af Ryssland, som inträdt med de holsteinska sträfvandena.

Sverges förbund med nyssnämnda makter väckte den häftigaste förbittring hos ryska hofvet och härtigen af Holstein. Ryska trupper drogos till finska gränsen, Dolgoruki tillsade i Stockholm varande ryssar att hålla sig resfärdiga, som om ett fredsbrott förestode, och så väl han som österrikiske ministern upphörde för en tid med alla uppvaktningar vid svenska hofvet.

Snart ändrades dock förhållandena i Ryssland, då efter Katarinas död Mentschikoff blef den egentligen styrande. Han lät Karl Fredrik så öfvertygande erfara sin obetydlighet, att härtigen nu återvände till Holstein.

Sverge fick från denna tid upplefva en lugn och lycklig periodunder flere år. Handel, industri och åkerbruk förkofrades och förhållandet till främmande makter var det bästa. Från Ryssland hade riket intet att befara, då Anna Ivanovna på denna tid låg i strid med gammalryska partiet. Sedan Ryssland med våld satt August III på Polens tron 1733 och Stanislaus Leczinski nödgats fly, sökte Frankrike förmå Sverge att förklara Ryssland krig och bistå Stanislaus i förbund med Frankrike. Då Rysslands växande öfvermakt,-därest Polen blefve ett ryskt lydrike, ingaf farhågor, sammankallades svenska riksdagen 1734 för att bestämma förhållandena till utländska makter.

Förslag till förbund gjordes Sverge nu icke blott från Frankrike, utan äfven från Ryssland, England och Danmark. Rysslands framställning om förnyandet af det 1724 ingångna förbundet afböj-des, och i stället slöts förbund med Danmark.

Då andra förbindelser föreslogos, som kunde mera bestämdt invärka på frågan, om mellan Sverge och Ryssland fortfarande skulle råda fred eller icke, uppstod en häftig partistrid. Ett freds- och ett krigsparti hade nu bildats. Till det förra hörde Horn och hans vänner, till det senare hans motståndare: C. Gyllenborg, Höpken, Åkerhielm och Fersen, landtmarskalken Lewenhaupt m. fl., genom hvilka franska sändebudet Casteja lyckades bilda ett franskt parti, som arbetade för ett förbund med Frankrike. Bondeståndet uppträdde emellertid med en protest mot alla förbund med främmande makter utan dess samtycke, i synnerhet om någon oro för riket därigenom vore att befara.

Rådet fann skäl att 1735 ingå en konvention med Frankrike. Samtidigt föreslog Bestuscheff förnyelse af det mellan Sverge och Ryssland 1724 ingångna fördraget, därvid vissa tullförmåner med-gåfvos och Ryssland lofvade att öfvertaga hvad som återstod af Karl XII:s skuld till holländarne. Nu blef ett vänskapsfördrag äfven med Ryssland undertecknadt (1735).

Turkiet, som åter anfallits af Ryssland vid denna tid och lidit flere förluster, föreslog 1737 ett förbund med Sverge mot Ryssland. Svenska regeringen inskränkte sig dock till afslutandet af ett handelsfördrag samt en öfverenskommelse om dödande af Karl XII:s skulder genom att till Turkiet öfverlämna ett krigsfartyg och 30,000 gevär.

Sedan Hattarne vid riksdagen 1738 fått öfvervikten, fullföljde de sin politik: förbund med Frankrike för att anfalla Ryssland, och då från Turkiet kommit ny uppmaning till svenska regeringen om förbund mot Ryssland, beslöt sekreta utskottet, att ehuru Turkiets anbud ännu ej kunde besvaras med bestämdt löfte om deltagande i dess krig mot Ryssland, skulle likväl göras förfrågningar, huruvidasultanen, för den händelse Sverge deltoge i kriget, ville förbinda sig att vidtaga kraftiga åtgärder mot den gemensam me fienden. Brefvet härom sändes med en ledamot af utskottet, major M. Sinclair, men man sökte hålla hans uppdrag så hemligt som möjligt Bestuscheff fick dock kunskap om hans afresa, ehuru han ej närmare kände beskaffenheten af hans uppdrag, och, för att i alla händelser göra dessa oskadliga för Ryssland, fäste han sin regerings uppmärksamhet å mannen och sände tillika hans porträtt, hvilket han lyckats förskaffa sig.

Sinclair kom lyckligen till Konstantinopel och reste därifrån i början af april 1739 med skrifvelser från sultanen, storvisiren och de svenska sändebuden jämte Karl XII:s nu dödade skuldsedlar. Under först turkisk och sedan polsk betäckning hade han lyckligen hunnit öfver den farligaste delen af vägen och kommit inom österrikiskt område, då han nära Breslau öfverfölls af en ryttarskara, fängslades, fördes afsides från stora vägen, mördades och plundrades. En fransk köpman, Couturier, som varit i hans sällskap, fördes, på begäran af ryske ministern i Dresden, till en saxisk fästning, där han förhördes ocfi därefter frigafs. Han skyndade till Stockolm, där hans vittnesmål blef af synnerlig vikt vid de undersökningar rörande mordet, som anstäldes af svenska regeringen och som tydligt åda-galade, att illgärningen var anstiftad i Ryssland. Två ryska officerare, Kuttler och Levitsky, uppgåfvos ock såsom anförare för den ryttarskara, som gripit och mördat Sinclair. Anna Ivanovna visade sig djupt upprörd öfver händelsen och skall äfven ha varit okunnig om hela tillställningen. Hennes ministrar Biren och Ostermann tolkade för svenske ministern i Petersburg, von Nolcken, sin afsky öfver mordet och utsände dessutom en rundskrifvelse till de europeiska hofven, med betygande af det ryska hofvets oskuld. Men ingen frågade efter detta Rysslands diplomatiska konstprof.

Sinclairs mord väckte öfver allt i Sverge den häftigaste förbittring, och då man tillika upptäckte, att ryska beskickningen i Stockholm kort efter Sinclairs afresa skaffat sig hans porträtt, blef sinnesstämningen sådan, att Bestuscheff måste begära regeringens skydd mot utbrotten af den allmänna oviljan. Denna ökades ytterligare genom den s. k. "Sinclairsvisan", som skildrade så väl mordet som Sverges forna ärorika minnen och i otaliga exemplar spriddes kring landet. Allmänt fordrades hämnd för den begångna illgärningen och en krigisk hänförelse röjde sig mer och mer hos alla samhällsklasser.

Regeringen aktade sig för fredsbrott, men tog likväl ett steg i krigisk riktning genom truppers afsändande till Finland.

Kriget mellan Turkiet och Ryssland kom nu till afslutning, dåunder fransk bemedling fred slöts först mellan Turkiet och Österrike och kort därpå mellan Turkiet och Ryssland i Belgrad (sept. 1739). Därmed var det slut med de svenska förhoppningarna på detta håll.

Vid denna tid hade ryska hofvet flere anledningar att önska fred med Sverge. Anna Ivanovna nalkades sitt slut, och tronföljden efter^ henne var osäker; det gammalryska partiet beredde sig att sätta på Peter d. stores tron hans dotter Elisabet.

Någon anledning för de fortsatta truppafsändningarna från Sverge till Finland fans således i själfva värket icke, men, uppmuntrad af K. G. Tessin, som sändts till Frankrike och tolkat dess välvilliga afsikter, fullföljde dock svenska regeringen sin krigiska politik.

Anna Ivanovnas död 1740 medförde för en kort tid ett märkligt omslag i förhållandet mellan Sverge och Ryssland. Svenske ministern i Petersburg, von Nolcken, fick befallning att sluta sig till det starkaste och mot Sverge mest välsinnade partiet i Ryssland.

Han trädde i en nära, fast ytterst hemlig förbindelse med Elisabet, som, osäker om sin planlagda revolution, önskade att Sverge måtte gifva uppslag till den statshvälfning, genom hvilken hon hoppades komma på Rysslands tron. Hennes älskare och närmaste stöd, fransmannen Lestocq, försäkrade å hennes vägnar, att om en

svensk krigsstyrka infunne sig vid gränsen med tillkännagifven afsikt att förhjälpa Peter d. stores dotter till Rysslands tron och befria Ryssland från de hatade främlingarne, så skulle flere ryska regementen förena sig med svenskarne. Nolcken försäkrade prinsessan om svenska hofvets varmaste tillgifvenhet, men sökte tillika att förmå henne till en skriftlig begäran om hjälp från Sverge, med löfte om ersättning därför. En sådan skrifvelse vågade hon dock ej afgifva.

Nolcken understöddes i sina underhandlingar af franske ambassadören i Petersburg, och franske ambassadören i Stockholm uppmanade hattpartiet att ej försumma detta tillfälle till handling.

Af sekreta utskottet utvärkade det ock en sammandragning af 10—12,000 man vid ryska gränsen. Medel saknades emellertid till deras underhåll, och Mössorna hade bestämdt motsatt sig denna krigiska åtgärd. Ådagaläggandet af förrädiska stämplingar mellan dem och ryska sändebudet kom nu att gynna Hattarnes politik. Några bland dem öfverraskade nämligen en natt i februari 1740 sekreteraren i sekreta utskottet Johan Gyllenstierna, just då han kom ut från ryska ministerhotellet, och han arresterades genast jämte flere andra medlemmar afÖsspartiet.

Förrädaren erkände, att han af Bestuscheff mottagit pengar och meddelat honom statshemligheter, och af en nu tillsatt förräderi-kommission dömdes han från lif, ära och gods. Hans strafförvandlades af ständerna till lifstids fängelse å Marstrands fästning, sedan han först stått med halsjärn vid skampåle i Stockholm å Gustaf Adolfs torg.

En ämbetsman i kansliet, Arckenholtz, som skrifvit hetsiga partiskrifter mot Hattarne, samt en tjänsteman i kansliet, Mathesius, som var finsk tolk och som haft umgänge — trots förbud — med ryske legationssekreteraren, dömdes ock till fästning.

De öfriga häktade dömdes till lindriga straff.

Sekreta utskottet lät nu vidtaga allt kraftigare krigiska åtgärder, och franska regeringen yrkade allt ifrigare på krig med Ryssland. Kung Fredrik vanns för kriget och sedan 25 bönder blifvit insatta i sekreta utskottet och bondeståndet vunnits för Hattarne, blef slutligen • kriget förklaradi (juli 1741).

Alla fyra stånden voro med därom och i riksdagsbeslutet förklarades, att "ryska hofvets uppförande, särdeles under de senare åren, varit så ovänligt, att rikets ständer ej undgå kunnat att styrka till krigs förklarande mot detsamma, hvartill de blifvit nödtvungna, för att rädda rikets heder och anseende samt att i framtiden vinna säkerhet för denna granne

Kriget med Ryssland 1741—43. Elisa bets stämplingar mot Sverge.

Freden i Åbo. Adolf Fredriks val; hans och svenska regeringens brytning med Ryssland. Förhållandena i Finland.

I krigsförklaringen förklarades fiendtligheterna gälla blott den «dåvarande tsaren« och "det ryska hofvet", men undvek man att nämna ryska riket eller ryska folket för att gifva stöd åt det gammalryska partiet, som rufvade på revolution och i hemlighet underhandlade med svenska regeringen. Som krigsorsaker angåfvos, att Ryssland inblandat sig i Sverges inre angelägenheter, t. o. m. dess tronföljd, tillåtit sig hotfulla utlåtanden, låtit mörda Sinclair m. m.

Man har alltid ansett, att dessa skäl voro allt för lösliga för att därmed framkalla ett krig och förvånat sig, att så kloka och skarpsynta män, som de flesta af Hattarnes ledare voro, kunnat vara med om en så farlig krigsförklaring.

Härvid är att märka, att kriget beslöts i väsentlig mån på grund af Frankrikes påtryckning; redan i mars hade franska regeringen höjt subsidierna till Sverge till öfver 1 1/a million kronor för det fall, att Sverge anfölle Ryssland. Dock skulle understödet hemlighållas.

En annan faktor måste ock hållas hemlig, eller underhandlingen med Elisabet och gammalryska partiet, och sålunda kommo de egentliga anledningarna ej till synes. Detta kunde ske, då man nuhade en s. k. sekretissime beredning, som bemyndigats att utan kungens, rådets och sekreta utskottets vetskap leda Sverges diplomatiska

ärenden.

Att Ryssland stod bakom Sverges krig med Ryssland, detta fak-tun% får aldrig förglömmas vid bedömandet af krigets tillkomst. Hattpartiets önskan att göra Sverge stort och mäktigt var naturligtvis en driffjäder i dess krigspolitik, och man bör kunna förstå lockelsen att nu genom att erbjuda det ryska revolutionspartiet en viktig tjänst söka förskaffa Sverge fördelar.

Chauvinism, öfvermod och partihat gjorde sig dock dessvärre gällande bland Hattarne och skämde deras sak; och lyckligast hade varit, om man i Sverge ej tagit initiativet till kriget, synnerligast som rustningarna ej voro på långt när färdiga och Rysslands sändebud fått noggranna underrättelser om Hattpartiets krigiska politik, hvarför ock ryssarne hunnit att väl rusta sig.

Hvad beträffar stämningen och förhållandena i Finlandt må framhållas, att man på denna tid märkte en viss självständig hets-sträfvan och att en politisk vikt tilldelades frågan om finska språkets officiella användande. I sekreta deputationen vid 1739 års riksdag hade yttrats att «några rötägg bland finnarne" hotat, att, om de behandlas så och så, förena sig med ryssarne och låta svenskarne få erfara deras makt. Åtskilliga andra omständigheter visade, enligt Koskinen, att finnarnes ställning till Sverge höll på att förändra sig, att de eftertraktade större självständighet samt att hos en och annan den tanken synes ha uppstått, att de skulle bäst vinna sitt mål med Rysslands tillhjälp.

Då ett nytt krigsparti nu kommit till styret i Sverge, är det tydligt, att Finlands politiska ställning nu skulle komma på tal. Några eftergifter för ökad självständighet kunde ju ej komma i fråga. Tvärtom. Sammanhållning mot den gamla gemensamma fienden, Ryssland, var af nöden, och från regeringshåll antyddes ock fruktan, att Finland möjligen skulle bli ett särskildt rike.

Flere finska riksdagsmän hade visserligen anslutit sig till krigspartiet, men de fleste hörde dock till krigets motståndare. Från deras håll framhölls Finlands nödstälda belägenhet på grund af missväxt och klagades, att fäderneslandets säkerhet offrades för tomma hugskott och partiintressen. Under denna sinnesstämning ansågs redan af åtskilliga Finlands lösryckande från Sverge önskligt, ty såsom ett sj älf ständigt, neutralt rike skulle, tyckte man, Finland bäst kunna befordra sin egen lycka!

Huruvida, de, som hyllade denna naiva eller brottsliga tanke, möjligen redan börjat underhandla med Ryssland, är enligt Koskinen ej fullt klart; men han medgifver dock, att «ett och annat spår synesantyda, att vid själfva riksdagen några finnar stodo i förstånd med ryske ministern".

* * •

Kriget med Ryssland 1741—43 blef ett af de sorgligaste i vår historia, på grund af ömklig ledning och ryskt intrigspel. Dåliga lifsmedel o. a. brister medförde strax i början liksom ock senare farsoter, som bortryckte flere tusen soldater, disciplinen slappades och vankelmod utmärkte de båda högsta ledarne, generalerna K. E. Lewenhaupt och Buddenbrock. Kort efter Sverges krigsförklaring inryckte i Finland en stor rysk här under Keith (skotte) och Lascy (irländare); den senare hade 1720 varit underbefälhafvare i Helsingfors och hade då fått erfarenhet om lämpligaste sättet att eröfra Finland. Han tog snart Villmanstrand med storm och brände staden (aug. 1741). Nederlaget fick dock ej några viktigare följder, och sedan Lewenhaupt tagit öfverbefälet öfver hären, ryckte han, i enlighet med det hemliga aftalet med Elisabet, i november öfver östra gränsen och hoppades genom att injaga fruktan påskynda händelsernas gång i Petersburg. Visst är, att den svenska krigsplanens lyckliga utgång beräknats på samvärkan med Elisabets revolution. Det gick dock blott delvis såsom man trott.

Svenskames annalkande väckte i Petersburg allmän förskräckelse och ryska regering^, som märkte Elisabets ränker, var redan beredd att bringa henne i säkerhet, då hon djärff genomförde den revolution, hvarigenom hon blef Rysslands käjsarinna (nov. 1741).

Svenskarnes förhoppningar, att hon skulle vara benägen för eftergifter, gingo ej i fullbordan. Hon hade blott sina intressen i sikte och hade blott för dem underhandlat med svenska regeringen (se sid. 211). Nu var hon såsom Rysslands herskarinna dennas fiende och hade klart för sig, att hon ej ville bortskänka borgar och länder, som

fadern eröfrat i Finland. Elisabet försökte därför listigt att med goda ord uppehålla det svenska öfverbefälet och förklarade, att hon "trodde, att nu intet krig mera behöfdes och. att hon befallt alla sina trupper att stanna" etc. (H. Cedercreutz). Lewenhaupt lät förleda sig till vapenhvila på obestämd tid och drog sig tillbaka till Fredrikshamn.

Elisabet påvärkades mycket vid denna tid af bröderna Bestu-scheff, af hvilka den ene, Michael, länge varit rysk minister i Stockholm, och den andre, Alexei, var rysk vicekansler; båda voro fiendtligt stämda mot Sverge och båda stodo i stor gunst hos käjsarinnan.

Den förre hade under sin vistelse i Sverge lärt känna det i Finland rådande missnöjet liksom ock några finnars hemliga förhoppningar att af Finland bilda ett slags själfständig stat under Rysslands beskydd.I febr. 1742 uppsade ryssarne helt plötsligt och oväntadt vapen-hvilan, hvarpå en af svenska befälhafvarne, öfverste Lagercrantz, drog hären tillbaka från Fredrikshamn och sändes därefter till Mosk-wa för att begära vapenhvilans förlängning, som dock ej medgafs.

Detta blef Elisabets tack för hjälpen. Till denna försåtliga handling fogade hon en annan, som fullständigt ingick i den traditionella ryska politiken enligt Peter d. stores «plan«.

Så snart Lagercrantz lämnat Moskwa, lät Elisabet, uppmuntrad genom hans begäran om vapenhvila och erhållen underrättelse om svenska härens ömkliga tillstånd, den 18 mars 1742 utfärda ett till Finlands invånare ställdt manifest på både finska, svenska och tyska språken däri hon förklarade, att hon ej hade för afsikt att göra er-öfringar och utvidga sitt rikes gränser, och lofvade, att om finnarne, för att icke, såsom nu skett, genom de oroliga hufvudena i Sverge blifva blottstälda för olycksbringande krig, ville af skilj a Finland till en fri och själfständig stat och själfva fastställa dess regeringsform, så skulle hon lämna ett kraftigt understöd därtill! Man ut-spridde ock ett rykte, att härtigen af Holstein skulle bli storfurste öfver det sålunda själfständigt blifna Finland. Svenska regeringen skyndade att i en motproklamation varna för Elisabets lockelser och uppmana finnarne till trohet mot Sverge.

I juni ryckte 22,000 ryssar öfver gränsen, och att möta dessa hade Lewenhaupt blott 14,000 man; flertalet i krigsrådet beslöt att återtåga samt förstöra Fredrikshamn. Nyslott föll kort därpå i.rys-sames händer.

Hären var snart i upplösningstillstånd, all disciplin var borta, de högre officerarne visade generalerna öppet förakt och soldaterna., isynnerhet de finska, deserterade hoptals. Ändtligen måste den vid Helsingfors stående hären kapitulera (aug. 1742), och sålunda hade Finland nästan utan svärdslag blifvit fullständigt eröfradt på 21/* månader.

De svenska regementena fingo med sina vapen återvända till Sverge, men åt finnarnes eget val lämnades att bestämma, huruvida de ville följa med svenskarne eller lämna sina vapen och fanor åt Lascy och återvända till sina hemorter. Alla finska regementen valde det senare och svuro trohetsed åt Elisabet.

Redan i början af augusti hade käjsarinnan sändt en ämbetsman och en prest till Savolaks för att taga trohetsed af befolkningen, och i samma mån som de ryska vapnen framryckte, band man på samma vis folket vid ryska staten. Af alla Finlands invånare, äfven halfvuxna gossar, togs trohetsed åt käjsarinnan, och ryska regeringens åtgärder utvisade, att den ej ernade afstå från det intagna landet.Finland, som nu stäldes under rysk förvaltning med finska generalen Campenhausen som generalguvernör, behandlades sålunda strax som ett eröfradt land. Den själfständiga regeringsform och den «fria och själfständiga finska staten«, hvarom Elisabets manifest så löftesrikt talat, kom ej mera ifråga.

Det ryska herraväldet var denna gång ganska mildt, och man sökte fortsätta eröfringen på sympatiens väg. Man ville tillfredsställa allmänna meningen och hindra allt öfvervåld från soldaternas sida; det ansågs ock lämpligt, att officerarne tillstälde lysande baler i Åbo, hvarigenom de finska familjerna skulle få lära känna det älskvärda i ryska väldet. Vissa tyckas ha nappat på kroken, att döma af Koskinens uppgift,'att «ryska regeringen under denna korta tid för-värfvade många vänner i Finland«.

Många funno sig emellertid ej i de nya förhållandena. Trots all visad mildhet, led folket mycket af krigsfolkets

underhåll o. a. bördor. På flere orter fick folket i proviant, foder och transporter utbetala mycket mer än det bestämda skattebeloppet; för den ryska flottans räkning utskrefs sjöfolk bland kustbefolkningen, allmogen tvangs att hugga virke till de nya fartyg, som ryssame började bygga i Åbo, och timmermän uttogos med våld från finska skepps-byggerier. Allt detta alstrade mycken ovilja och motspänstighet, så att ett stort antal af de utskrifna rymde öfver till svenska flottan, då den började visa sig i skärgården.

En adjunkt vid Åbo universitet, I. Ross, uppgjorde en plan att uppresa allmogen öfver hela Finland, om någon svensk styrka skulle landstiga, och en Tandefelt skall ha framstält ett förslag till regeringsform för Finland under en särskild regent. Den kort efter af-slutade freden gjorde emellertid slut på alla dylika planer.

På den fredskongress, som sammanträdde i februari 1743 i Abo, blef svenska tronföljarevalet den bestämmande faktorn. Elisabet ville ovillkorligen, att detta skulle ske efter hennes önskan, på det hon kunde få tillfälle att blanda sig i Sverges angelägenheter och Sverge på sitt sätt skulle bli en vasallstat under Ryssland. Därför lät hon ock veta, att om härtig Adolf Fredrik af Holstein valdes, så skulle största delen af Finland återlämnas till Sverge.

Vid ryska hofvet gjorde sig emellertid olika meningar gällande rörande Finlands ställning, hvilka påvärkade frågan om tronföljden. Bröderna Bestuscheff hyllade planen, att Finland skulle såsom ett (tillsvidare naturligtvis!) självständigt rike bilda en nödvändig skilje-mur, en btifferstat, emellan Ryssland och Sverge och att Adolf Fre^ drik skulle insättas som dess regent.

Ett starkt parti i Sverge med bondeståndet i spetsen ville välja danske kronprinsen — senare Fredrik V som Danmarks kung — hvilken sålunda med tiden skulle ha förenat Skandinaviens tre kronor på sitt hufvud. Bondeståndet valde ock honom, då han vore en herre, som kunde försvara riket, och för honom förklarade sig ock preste- och borgarestånden, under det hans kandidatur mötte det häftigaste motstånd på riddarhuset. Dess finska ombud, som fruktade, att ett nytt krig skulle alldeles ödelägga Finland och att detta för alltid skulle bli skiljdt från Sverge, slöto sig enstämmigt, till Elisabets förslag. De flesta inom adeln fruktade ock det i Danmark rådande envältdet, som ansågs med tiden skola invärka på svenska regeringsformen.

Allmogen kom mångenstädes i rörelse och sände deputerade att Vid riksdagen yrka på danske kronprinsens val, ransak-ning öfver krigets upphof och straff för generalerna.

Flere provinser vägrade att sända rekryter innan så skett, och i Dalarne organiserades formligt uppror med major W. G. Wrangel och bruksbokhållaren Schedin som ledare. En bondehär på 5,000 man tågade till Stockholm, där det, trots förnyade försök att blidka den, kom till sammandrabbning med trupperna, hvarpå flere ledare straffades med fästning eller lifvets förlust.

Fig. 91. *Åbo med domkyrkan* (uppföid i slutet af 1200-talet).

Lewenhaupt och Buddenbrock blefvo dömda till döden och afrättade för dålig ledning af kriget. I synnerhet Lewenhaupt, som varit bland de ifrigaste att framkalla det olyckliga kriget, hade visat sin oförmåga att leda det. Den stränga domen, som ständerna gillade, fäldes tydligen under påtryckning af den rådande förbittringen i landet och upprorsrörelserna; men någon partiskhet röjdes ej i domstolens, förfarande. Hattpartiets ledare kastade hela skulden för

krigets olyckliga utgång på de båda generalerna, förklarande, att "planen för kriget var god och omständigheterna gynnande, men allt-samman blef vid värkställandet fördärfvadt genom en förening af af oskicklighet och trolöshet".

Sedan, svenska riksdagen förklarat sig beredd att foga sig i Elisabets vilja, uppstod den tvistiga frågan om huru stor del af Finland, som skulle lämnas som mellangift. Under striden härom uppflammade kriget åter våren 1743. Man tvistade länge på fredskongressen om besittningen af Savolaks, och slutligen gick det därhän, att kongressen höll på att upplösas; men man kom dock att förenas om några jämkningar å ömse sidor. Underrättelsen, att ryska skärgårdsflottan vid Hangöudd gått förbi den svenska örlogs-flottan och hotade Sverges kuster, hade förmått de svenska sändebuden till eftergifter utöfver deras instruktion. De lofvade tillika, att, med afseende å käjsarinnans

instruktion, Sverges ständer skulle till tronföljare utse härtig Adolf Fredrik. Sedan svenska ständerna godkänt det antagna fördraget och valt Adolf Fredrik till tronföljare, blef slutligen freden i Åbo undertecknad den 7 aug. 1743. Dock utelämnades Nystad-fredens artikel om att Ryssland skulle söka hindra och förebygga allt, som förehades mot Sverges regeringsform och tronföljd. Sverge afträdde till Ryssland den del af Finland, som ligger öster om Kymmeneelf Sverge hade sålunda förlorat sina gränsfästningar Fredrikshamn, Willmanstrand och Nyslott, samt sitt uteslutande välde öfver den vidsträckta Saimen-sjön, och dessutom hade kriget kostat Sverge ungefär 36,000 man och 11 millioner daler s. m. I den berättelse om krigets upphof som riksdagen ålagt sekreta utskottet att afgifva, vågade man ej nämna något om hemliga utländska förhållanden, för att ej reta Elisabet.

I enlighet med hennes önskan om tillgift för dem, som straffats för sina förbiridelser med Bestuscheff, frigåfvos nu J. Gyllenstjerna, Arckenholtz och Mathesius. Den förstnämnde begaf sig utrikes och sina sista år (han dog 1764) tillbragte han i Livland, lefvande väsentligen af ett ryskt årsunderhåll.

En rysk historiker K. K. Zlobin har rörande freden i Åbo skrifvit följande :•)

"Sålunda genomfördes icke, i följd af våra segrar, de tre skandinaviska rikenas förening, som syntes nära att fullbordas till Rysslands skada. — — Den fred, som vi förestafvade det afväpnade Sverge, skulle hafva kunnat vara förmånligare för Ryssland; hela Finland var besatt af ryska trupper, och ingen skulle hafva hindrat oss

*) Se De diplomatiska förbindelserna mellan Ryssland och Sverge^ öfverr. af H. Hjärne, 1880. *att att redan vid denna tid förvandla det till en rysk provins. Da käjsarinnan Elisabet gick in på att kvarlämna det i dén besegrade fiendens vård (!), lät Jjon emot Butuscheffs mening bestämma sig af utlänningars och sin ministers afundsmäns råd, nämligen svensken Cedercreutz, Luberas, Lestocq och Brummer".

Som vi se, är och har alltid de skandinaviska rikenas förening varit en stötesten för den ryska politiken.

Finland vore, såsom synes af det anförda, redan en rysk provins och det officiella Ryssland tyckes ha haft klart “för sig, att Finland förr eller senare skulle tagas af Ryssland, hvarför det ock vid freden i Åbo blott lämnades tills vidare i Sverges "vård"!

Stämningen i Finland var efter freden i Åbo bekymmersam nog i många afseenden. Ryska väldet hade åter utvidgats på Finlands bekostnad och man kunde ej veta, när det ernade göra sig till herre öfver landet. Finnarne voro därför ofta misströstande, då Sverge visat sig ej förmå försvara det östra gränslandet. Somliga flyttade öfver till det ryska området, andra till Sverge för att vara trygga. Missnöjet, som före kriget fans i Finland, trädde hos mången mer än någonsin i dagen, och de till riksdagen 1743 inlämnade besvårsskrifterna framhöllo finnarnes skuldfrihet till kriget samt de lidanden de för Sverges skull fått utstå.

Man borde dock här ej ha förgätit, att en separatistisk rörelse fans i Finland, som ock spelat in i kriget.

Svenska regeringen vidtog flere åtgärder för att lindra nöden och upphjälpa Finlands ekonomi, såsom uppmätning och storskifte af jorden, inrättandet af spanmålsmagasin, befordrandet af städernas trafik m. m. Från finskt håll har medgifvits, att dessa "bevisa svenska regeringens goda vilja att gifva Finland godtgörelse för dess lidanden" (Koskinen). En särskild kommission för samlandet af upplysningar fann dock, att "krigets förödelser ej voro på långt när så stora, som man i början trott".

Valet af Adolf Fredrik till tronföljare väckte stor förbittring i Danmark, och svenska regeringen fann nödvändigt att dit afsända Tessin som sändebud för att söka utjämna missämjan.

Danska regeringen sökte att genom starka rustningar både till lands och sjöss gifva eftertryck åt sina fordringar, som den stödde på tre stånds val af danske kronprinsen, och man var ej säker för oroligheter bland den svenska allmogen, hvilka lätt kunde bringas till utbrott, om danskarne ryckte in i landet. Svenska regeringen anhöll därför, att Ryssla?id, enligt förpliktelse i fredsfördraget, skulle bistå Sverge mot fiendtligheter, orsakade af tronföljarevalet. Ryska regeringen var ock genast villig att uppträda som Sverges beskyddare. Dess flotta sändes att i förbindelsemed den svenska kryssa i Östersjön för att afskräcka den danska från hvarje fiendtligt försök, och därpå öfverfördes (i sept. 1743) en rysk styrka på 12,000 man under general Keith till Sverge, att där öfvervintra.

De förlädes omkring Nyköping och Norrköping.

> i Förödmjukelsen att mottaga först en tronföljare som pris för freden och sedan en rysk hjälpsändning mot Danmark hade Sverge ej behöft upplefva, om svenska nationen varit enig och kriget förts med insikt. Partislitningarna hade varit fruktansvärda och korruptionen genom de utländska makternas mutor skamlös.

I riddarhuset förklarade grefve H. Gyllenborg i juni 1743: "Hufvudfelet är regeringens lamhet genom vårt regeringssätt, som man ej vet, om det skall kallas monarki, aristokrati eller . "H vad mången tänkte uttrycktes af prosten J. Serenius i en predikan i Nyköping, däri han talade om de inkvarterade rys-sarne. "Harmens icke öfver dem«, sade han, "utan, om I viljen harmas, så harmens öfver edra synder, som retat Gud så svårligen, att han tillåter ynglingar och dårar att föra oss i olycka — olycksfåglar, som med skryt och högmod skriat upp hela landet och skulle skrämma vilddjuren i skogen, men hafva sprungit som harar och varit glada att få beskydd hos sina fiender. Låtom oss göra så väl vi kunna mot dessa ryssar och bevisa, att här är mera mänsklighet och kristendom i våra fattiga hyddor, än det varit vishet i våra rådslag och mandom i våra vägar. Låtom oss med tålamod och goda gärningar afvända den skam från vårt hus, som klenmod och dårskap satt på våra vapen utomhus, att främlingen må se, huru här hemma fins förnuftigare folk, än han funnit emot sig därborta i fält".

Fig. 92. *Adolf Fredrik.*Omsider ingick danska regeringen uppgörelse med Sverge, då den var tillfredsstäld med en förklaring af svenska regeringen, att den icke skulle begagna möjligen uppkommande tvister mellan Danmark och Holstein till att störa lugnet i norden.

En vänlig uppgörelse mellan Sverge och Danmark var dock ej hvad man önskade i Ryssland, hvars öfvervälde i Norden väsentligen grundade sig på misstro och stridigheter mellan Sverge och Danmark-Norge. Ryska regeringen gjorde därför i det längsta allt för att afhålla svenska regeringen från öfverenskommelåen; men såväl Hattame som Mössorna voro för densamma och förenade sig till Rysslands harm om dess stadfästelse (mars 1744).

Då nu missämjan med Danmark var bilagd och Adolf Fredrik samtidigt trolofvats med Lovisa Ulrika, Fredrik d. stores syster, hvarigenom Sverge vunnit ett nytt stöd, voro de hitsända ryska trupperna ej längre behöfliga. Ryska regeringen ville dock ej släppa sitt tag i de svenska regeringstömmarne, utan lät trupperna, till stor börda för landet, under hvarjehanda förevändningar stanna ytterligare 5 månader, eller till juli 1744% då de ändtligen lämnade Sverge.

nt v

*

Genom förhållandenas makt kom Adolf Fredrik snart att ändra sin ställning till den makt, Ryssland, som föranledt hans val. Förlikningen med Danmark ledde till underhandlingar om ett närmare förbund mellan detta rike och Sverge; största betänkligheten å svenska sidan mot detta förbund var Rysslands yrkande på en förbindelse af svenska regeringen att med den ryska försvara "den nu regerande härtigen af Slesvig-Holstein", Peter, och hans arfvingar i besittningen af deras tyska länder och förhjälpa dem till rättvisa af Danmark. Denna fordran mötte därför många svårigheter hos svenska regeringen, men dessa besegrades slutligen genom den ryska regeringens bestämda uppträdande och dess löften om rika subsidier, och slutligen nödgades den i juni 1745 afsluta ett försvarsförbund mellan Sverge och Ryssland. En af dess artiklar rörde Holstein och var affattad i öfverensstämmelse med ryska hofvets önskningar, och en annan afsåg gemensamt upprätthållandet af Polens «friheter«, d. v. s. samma slags frihet från ordning och skick, som börjat bli rådande äfven i Sverge och om hvars upprätthållande i dessa båda länder Ryssland visade sådan omsorg. Såsom belöning för svenska regeringens visade medgörlighet utfäste sig Elisabet i en särskild skrif-velse till Fredrik I att under fyra år betala till Sverge 400,000 rubel i subsidier.Det ingångna förbundet ökade emellertid farhågorna för Ryssland i stället för att minska dem. Adolf Fredrik kom af omsorg för sin och Sverges självständighet att sluta sig till Hattpartiet, som, trots den förlust dess krig medfört, dock alltid kunde påräkna svenska nationens sympati. Mösspartiets förbindelser med Ryssland gjorde åter detta parti allt mera misstänkt. Elisabet skref till Adolf Fredrik ett enskildt

förmaningsbref, däri hon förebrådde honom, att han numera skänkte hela sitt förtroende åt sådana personer — Hattarne — som under sista riksdagen på allt sätt motarbetat hennes bemödanden att genomdrifva hans val och som nu i betydlig mån undergräft hans förtroende till henne. Hon varnade honom att icke låta sig bedåras af deras förespeglingar om framtida suveränitet. Rykten hade nämligen spridt sig, att Hattarna lofvat arbeta på en utvidgning af kungamakten, när Adolf Fredrik kommit på tronen.

Adolf Fredrik lät sig ej skrämmas, utan meddelade brefvet först åt riksrådet Tessin, Hattarnes främste ledare, och därpå åt hela rådet, med hvars samråd ett svar blef uppsatt, i hvilket kronprinsen med värdighet försvarade sitt uppförande och beklagade sig öfver dem, som sökte stifta ondt mellan honom och käjsarinnan.

Det goda förhållandet mellan den förra beskyddarinnan och hennes skyddsling var emellertid nu brutet, och så väl Adolf Fredrik som Sverge fingo på flere sätt erfara det.

Fig. 93. *K. G. Tessin.*

Ryska regeringen sökte redan 1746 att störta Hattarnes välde* Härtill lämnade ock engelska regeringen, som slutit förbund med Ryssland, ett nitiskt biträde. Dess minister i Stockholm Guy-Dickens var sedan gammalt Hattarnes förklarade fiende, och ryska hofvet sände som minister här von Korff, hvilken varit Tessins personlige ovän allt sedan deras tidigare uppträdande vid danska hofvet. De båda främmande ministrarne kastade sig nu hänsyns-

löst in i partistriderna och bistodo Mössorna, som dessvärre voro allt för villiga att begagna detta biträde. Partihatet hade numera kväft hvarje betänklighet å deras sida att förbinda sig med Ryssland samt begagna så väl ryska som engelska pengar för att befordra sina partisyften.

Mössorna påstodo, att Hattarne förberedde ett nytt krig i förbindelse med Preussen och Frankrike, att de ville göra Adolf Fredrik enväldig och möjligen tvinga kung Fredrik att afsäga sig regeringen.

Hattarne slöto sig liksom Adolf Fredrik till Frankrike såsom Sverges uppriktige vän. Härifrån sändes pengar för att vinna röster för det franska partiet.

Hattarna sökte ock göra troligt, att Mössorna ville utesluta Adolf Fredrik från tronföljden och öfverflytta den på den ryske storfursten eller på en engelsk prins, härtigen.af Cumberland, samt att de ville göra Sverge helt och hållet beroende af Ryssland.

Sverges ställning var vid denna tid allt annat än trygg. För-svarsvärket var i förfall och penningetillgången ytterst knapp, ryska trupper samlades vid finska gränsen och ryske ministern i Stockholm förde ett allt hotfullare språk. Sekreta utskottet gjorde emellertid sitt bästa; kanoner, handvapen och beklädnad för den finska hären anskaffades, och åtgärder vidtogos för att göra den fulltalig. Ryske ministerns fordringar afvisades, och dennes öfvermodiga uppträdande gagnade Hattarne i hög grad, då de patriotiskt sinnade bland folket grepos af harm däröfver, och t. o. m. många bland Mössorna funno denne beskyddare allt för närgången.

Men Korff fortsatte med sitt öfvermod och öfverlämnade nya förmanings- och hotelsebref från Elisabet till både kungen och kronprinsen.

Han uppträdde ej blott som rysk minister, utan ock som svensk partichef och vädjade öppet till nationen, framhållande hurusom dess frihet vore i fara. Slutligen uppläste Korff i en audiens hos Adolf Fredrik en lång förklaring från Elisabet, däri denne varnades för Tessin och hans anhängare och hotades med, att om han ej skiljde sig från dem, "så skulle käjsarinnan se sig nödsakad att helt och hållet göra slut på sina kärleksfulla bemödanden för hans kongl. höghet".

Adolf Fredrik ansåg med skäl denna förklaring kränka svenska regeringens värdighet och anmälde förhållandet för rådet och sekreta utskottet.

Elisabets förklaring väckte allmän förtrytelse hos Mössorna icke mindre än hos Hattarne, och på förslag af A. J. von Höpken (kort därpå riksråd) afgåfvo ständerna en nationell förklaring, däride protesterade mot ryska

käjsarinnans själftagna förmyndarerätt öfver Sverges angelägenheter och förklarade, att som de "af fri vilja" utvalt hans kongl. höghet till tronföljare, så förpliktade de sig med lif, blod och egendom honom och hans bröstarfvingar försvara. Dessutom fick svenske ministern i Petersburg befallning att vid ryska hofvet besvära sig öfver Korffs uppförande och begära hans återkallande.

I början af 1747 fick man underrättelser om nya rustningar från ryska sidan genom sammandragning af trupper vid finska gränsen, hvarför svenska regeringen måste vidtaga nya försvarsåtgärder i Finland. Karta N:o 3. *Sveaborg och Helsingfors* (ur Generalstabens: Sverges krig 1808 och 1809). Den af svenska riksdagen 1747 tillsatta Finska Ekonomicdepu-tationen, hvars finska medlemmar utgjorde mer än halfva antalet, egnade sig med kraft åt såväl Finlands försvarsvåsen som dess ekonomiska förhållanden. Bland dem, som främst värkade för försvarets ordnande, var öfverstelöjtnant A. Ehrensvärd. I enlighet med hans förslag om Finlands försvar mot Rysslands öfvermakt, började också 1749 under hans ledning uppförandet af den stora fästningen Sveaborg å flere öar utanför Helsingfors samt en mindre å Svartholm utanför Degerby. Men ej allenast det militära försvaret, utan ock befolkningens öfvervakande i politiskt afseende, på grund af jäsningen bland densamma och ryska stämplingar, låg regeringen om hjärtat. Det var ingen hemlighet, att många i Finland voroafvogt stämda mot Sverge, och denna sinnesstämning framgick tydligt däraf, att de flesta finska representanterna i riksdagen voro Mössor samt att flera af dem stodo i umgänge med såväl ryske ministern som hans sekreterare. Denne, Simolin, gjorde finname intresserade för en självständig politisk ställning under Rysslands beskyddi Då sålunda den största vaksamhet var af nöden, beslöt regeringen att tillsätta en pålitlig generalguvernör, C. F. v. Rosen, som hade att utforska ryssarnes åtgöranden och taga reda på alla spioner och utspridare af osanna rykten, vare sig de voro ryssar eller finska partimän. Rosen gick visserligen ofta till väga med största stränghet, äfven då han hade blott minsta skäl till misstankar, och väckte därför förbittring hos många. Men händelserna visade dock, huru nödvändig denna vaksamhet var gentemot såväl finska separatister som ryska agenter.

Det ryska förbundet efterträddes i maj 1747 af en allians med Preussen, bemedlad af Frankrike, som ånyo beviljade subsidier för att sätta Sverge i försvarstillstånd mot Ryssland.

Freden blef emellertid ostörd i Norden.

Ryssland var nämligen allt för mycket sysselsatt å andra håll för att kunna på något kraftigare sätt uppträda mot Sverge. Dess deltagande i österrikiska successionskriget 1748 (se sid. 244) gjorde, att ryska hofvet ej önskade att samtidigt ha krig med Sverge, hvarför det så till vida gaf efter, att Elisabet gick in på återkallandet af Korff.

Då emellertid ryska regeringen genom freden i Aachen 1748 fått sina trupper lediga att användas på andra håll, började den uppträda mot Sverge med ännu större öfvermod än förut och vid hofvet i Köpenhamn tillkännagifva sin afsikt att fråntaga Adolf Fredrik tronföljden i Sverge och i stället öfverflytta den på en hessisk prins.

Fredrik V, som 1746 uppstigit på Danmarks tron, ville ej vara med om ett försök att utestänga Adolf Fredrik från Sverges tron, men han ville dock söka förhindra hvarje försök å dennes sida att vinna ökad myndighet inom svenska regeringen, hvarför han förband sig att gemensamt med Ryssland upprätthålla den dåvarande regeringsformen i Sverge. I januari 1749 uppläste cfen nye ryske ministern i Stockholm Panin för riksråden Tessin och Ekeblad en promemoria, innehållande att Elisabet, som förnummit, att man i Sverge ämnade efter kung Fredriks död ändra regeringssättet, ansåge ett sådant förehafvande högst vådligt för lugnet i Norden och ej kunde undgå att, i kraft af sjunde artikeln i Nystadska fredsfördraget, taga alla nödiga åtgärder till förhindrande af hvarje försök i denna riktning!

Denna artikel hade dock redan bortfallit genom freden i Åbooch kunde för resten aldrig bona fide åberopas för inblandning i Sverges angelägenheter.

Svenska regeringen visste, att krigsrustningar pågingo i Danmark, och berättelser inlupo om ett förbund, som skulle vara ingånget mellan Ryssland, Danmark, England och Österrike mot Sverge och Preussen, hvarför den fann bäst att i svaret till Panin inskränka sig till en iförklaring, att tronföljarens tänkesätt, rådets vaksamhet och svenska folkets kärlek till friheten gåfvo tillräcklig säkerhet mot alla otillbörliga försök mot regeringsformen,

hvadan ingen annan hjälp behöfdes för dess upprätthållande.

Emellertid fortfor samförståndet mellan ryske ministern och Mösspartiets ledare, och i största hemlighet lade vissa af desse råd med Panin, huru man med vapenmakt skulle kunna krossa Hattar-nes välde.

För att betrygga freden med Danmark, framstälde rådet för Adolf Fredrik nödvändigheten att börja underhandlingar med danska hofvet om ett utbyte af hans anspråk på Holstein och Slesvig i enlighet med hvad danska regeringen föreslagit.

Detta steg var så mycket nödvändigare, som de främmande makternas egentliga afsikt var ätt fråntaga svenska väldet betydliga delar. I Köpenhamn, där Korff nu var rysk minister, hade den 5 augusti 1749 ett hemligt förbund ingåtts, däri Danmark lof-vades Skåne, Halland och Bohuslän och Ryssland förbehöll sig Finland som byte.

Vid denna tid synes den främste bland de finska Mössorna, Fredenstjerna, ha föreslagit Panin, att Finland skulle erhålla skilda landtdagar; och Panin tyckes ha hyst goda förhoppningar om att få finnarne att gå in på Finlands skiljande från Sverge.

Ryske legations-sekreteraren Simolin plägade flitigt umgänge med flere finnar, och en domare i Savolaks H. J. W^ijkman, som blifvit afsatt, användes som befordrare af de ryska planerna. Kapten H. H. Boije, som vid sista riksdagen varit en bland Mössornas värf-vare och utdelare af ryska mutor, synes nu ock ha varit Rysslands agent. Man ernade emellertid först efter Fredrik I:s död sätta de ryska planerna i värket, och meningen var, att representanter för Finlands ständer skulle i Petersburg begära käjsarinnans hjälp, hvarpå en rysk här skulle, med anledning häraf, rycka öfver gränsen och enahanda proklamation som 1742 kringspridas i Finland.

Ryssland gjorde för resten ingen hemlighet af sin afsikt att med vapenmakt ingripa i Sverges angelägenheter.

Panin gaf i slutet af augusti 1749 Tessin och Ekeblad del af en ny skrifvelse från ryska hofvet, innefattande en förklaring, att ehuru svenska regeringen afgifvit en försäkran om det dåvaranderegeringssättets bibehållande och Ryssland vore öfvertygadt, att dåvarande kungen ingenting skulle företaga mot sina undersåtars frihet, likväl, då Ryssland hade mer än ett prof på svenska regeringens ringa ordhållighet och det vore Ryssland angeläget att skydda Sverge mot enväldets återinförande, så hade käjsarinnan beslutat att låta en truppstyrka inrycka i Finland, så snart kungen vore död, för den händelse att man ville försöka ändra regeringsformen utan rikets ständers enhälliga samtycke. Dessa trupper skulle komma som vänner Q) och stanna till dess den nye konungen och rådet förnyat och besvurit regeringsformen samt ratificerat den sjunde artikeln i Nystadska freden. Ville någon i Sverge gifva denna förklaring en vidrig uttydning, skulle han anses för sitt fäderneslands förrädare och af Ryssland förföljas såsom dess fiende!

Alldeles som Repnin i Polen uppträdde sålunda Panin i Sverge — för frihetens sak i moskovitismens namn!

För att ytterligare öka det kränkande i denna förklaring, lät ryska regeringen vid andra hof bekantgöra densamma.

Svenska regeringen afgaf det värdiga svaret, att sedan kronprinsen genom kungörelse till rikets inbyggare gifvit en ny försäkran angående regeringsformen, så vore all misstanke i detta hänseende för honom förnärmande. Skulle således ryska trupper utan svenska regeringens formliga begäran öfverskrida gränsen, måste sådant anses som fredsbrott, och Sverge skulle då till sitt försvar begagna alla de medel Gud förlänat. Frankrike lät för hofven i London och Wien tillkännagifva, att fredens störande i Norden skulle ha till följd ett allmänt europeiskt krig, hvadan de uppmanades hålla Ryssland tillbaka, så vida de icke ville å nyo komma i krig med Frankrike.

På Frankrikes inrådan beslöt svenska regeringen att sända 8,000 man till förstärkning af Finlands försvar.

Med Danmark förnyades i september 1749 försvarsförbundet af 1734, och deita land upphörde därefter att deltaga i de ryska stämplingama.

Rysslands öfvermod värkade nu hos de öfriga makterna mer och mer till Sverges fördel. Turkiet gjorde Ryssland allvarliga föreställningar, och till och med Rysslands bundsförvandter, England och Österrike, förklarade, att de

ingalunda ville understödja Ryssland i ett krig, som kunde uppkomma genom ryska truppers sändande till Finland. Mellan Ryssland och Preussen inträdde ett så spändt förhållande, att deras diplomatiska förbindelser afbrötos och båda makternas sändebud reste hem utan afsked 1750.

Under dessa förhållanden vågade ryska regeringen ej företaga några uppenbara fientligheter mot Sverge, men den arbetade destoifrigare med uppviglingar inom Finland. De ryska inlagorna till svenska regeringen kringsändes i talrika afskrifter, med åtskilliga förändringar, för att göra bättre intryck. Rykten spriddes om faror, som hotade svenska folkets frihet, och pengar utdelades flitigt för att vinna anhängare. Dessutom lät man de ryska trupperna vid gränsen mer och mer förstärkas.

* *

*

Adolf Fredrik och hans hersklystna gemål Lovisa Ulrika, som öfver honom hade ett obegränsadt inflytande, önskade för visso en utvidgning af kungamakten och afbidade den gamle kungens död för att söka åvägabringa en sådan. Tessin och flere andra af Hat-tarnes ledare omfattade tvifvelsutan, så länge de ännu icke voro förvissade om segern öfver Mössorna, äfven de en sådan plan för att närmare vid sitt parti fästa tronföljareparet och, sedan kronprinsen blifvit kung, kunna med ökad myndighet styra riket i hans namn.

Emellertid lät Hattregeringen vid Fredrik I:s död (mars 1751) Adolf Fredrik genast aflägga ed att regera efter Sverges lag och 1720 års regeringsform samt anse som en fosterlandets förrädare enhvar, som skulle arbeta på återinförandet af suveräniteteten; och nu kunde ej Ryssland finna någon förevändning till inblandning.

Regeringen beslöt ock att med lagens stränghet göra slut på de upproriska stämplingarna i Finland. Wijkman fängslades och blef, sedan hans brottslighet bevisats, afrättad. Boije drogs ock inför rätta, men förstod att försvara sig. Kort därpå började Hattar-nes regering att afstå från den politiska räfsten. Då Adolf Fredrik 1752 företog en resa till Finland, mottogs han öfverallt på det mest hängifna sätt, och finnarne visade nu inga spår af separatistiska sträf-vanden.

Den ryska politiken drogs på denna tid åt annat håll, och Finland upphörde tillsvidare att vara ett föremål för dess intriger. Preussen började man mer och mer frukta i Ryssland; Bestucheff hade länge varnat för denna makt och Elisabet fattade ett outsläckligt hat till Fredrik II, och slutet på missämjan blef Rysslands uppträdande i förbund med Frankrike mot Preussen i sjuåriga kriget 1756—62 (se sid. 215 och 245).

* *

*

Den fria regeringsform, som infördes i Sverge under Ulrika Eleonora och Fredrik I, hade väckt finnarnas nationella fordringar, men ej tillfredsställt dem; och då de fått skäl att tänka på sin exi-stens, började de framställa fordringar såväl på det nationella språket som på den politiska ställningen. Svenska regeringen fann nödvändigt att undvika allt, som hänsyftade på politisk separatism, men gick in på önskningar i fråga om språket. Sålunda beviljades tillsättandet af domare, som voro finska språket mäktige, eller edsvurna tolkar samt ämbetskungörelsernas affattande på finskan. Sverges rikes lag af 1734 samt grundlagarne utgåfvos ock (på 1750-talet) på finska.

Af rent praktiska skäl förordade Ekonomiedeputationen att svenska och finska befolkningen skulle lära hvarandras språk, hvarige-nom det ömsesidiga förtroendet dem emellan kunde befästas och inflyttningen af svenska familjer befordras, hvilket var önskvärdt för befordrandet af såväl den materiella som den andliga utvecklingen.

Svenska språket kom i 18:e årh. att få allt större välde inom de bildade klasserna. Orsakerna därtill voro mångahanda: flere familjers långa vistelse i Sverge under "stora ofreden", regeringens sträfvan att befästa det svenska riksspråket m. m. Anmärkningsvärdt är emellertid, att två till börden svenske män, biskop Brovallius och professor Clewbero, ombesörjde den förbättrade finska bibel-öfversättning, som utkom 1758. Flertalet af svenska

ämbetsmän i Finland lärde sig ock landets språk.

På de ekonomiska och intellektuella områdena genomfördes i enlighet med Ekonomiedeputationens förslag en mängd reformer och åtgärder, som blefvo af största betydelse för Finland, och det har ock från finskt håll medgifvits, att landet från 1747 af regeringen och riksdagen åtnjöt en omsorgsfull vård. Handeln gynnades i hög grad, och flere nya stapelstäder grundades. Jordbruket utvecklades och odlingen af många nyttiga växter, lin, hampa, potatis m. fl. befordrades, bl. a. genom folkskrifter på såväl finska som svenska. Kärrodlingen blef allmän, en jämnare skattläggning och allmän uppmätning af jorden utfördes, och spanmålslånemagasin inrättades.

Bärgsbruket, jakten och fisket ordnades på rationella grunder; farleder och hamnar förbättrades och forsrensningar företogos.

Folkstockens förökande sökte man befordra på flere sätt, och detta var oundgängligen nödvändigt, då arbetskrafter saknades, sedan folkmängden gått ned, så att före senaste krig de mantalskrifna blott utgjorde 143,000. Man föreslog därför, att den tjänande klassens utflyttning skulle förbjudas och att man skulle genom hvarjehanda förmåner förmå svenska kolonister att nedsätta sig i landet.

I många afseenden gjordes på denna tid den vetenskapliga forskningen nyttig för Sverges och Finlands hufvudnäringar. Genom flere skrifter befordrade sålunda prof. J. Kraftman åkerbruket och ekonomien.Två af Hattpartiets mest framstående män, K. G. Tessin och Ekeblad, voro efter hvarandra kanslärer vid Åbo universitet, och genom dem samt biskopen och prokanslären Brovallius, också Hattledare samt framstående vetenskapsman, fick månget vetenskapligt företag i Finland nödig uppmuntran.

Partislitningarna i Sverge. Katarina IJ:s stämplingar. Gustaf ITT räddar Sverge genom statskuppen 1772.

Kring Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika bildades snart ett nytt parti, hofpartiet, som ville befordra kungamaktens stärkande. Kungens myndighet inskränktes till den grad af riksdagen, att denna beslöt användandet af en kunglig namnstämpel, då kungen vägrade underteckna rådets beslut! Omsider kom kungaparet, särskildt den energiska och begåfvade drottningen, att på grund af förödmjukelserna umgås med en statskuppsplan, därvid öfverstarne J. L. Hård och E. Brahe, hofmarskalken G. J. Horn m. fl. voro nitiskt värksamma och slutligen förberedde utförandet däraf med tillhjälp af militär och den lägre befolkningen i Stockholm i juni 1756. Då skulle rådets och Hattpartiets ledare fängslas och en riksdag utlysas för att utvidga kungamakten. Planen röjdes emellertid just som den skulle värkställas, och en tyrannisk bestraffning följde. Somliga ledare, såsom Brahe och Horn, och flere underordnade medhjälpare dömdes, sedan de underkastats tortyr, för försök till uppror till lifvets förlust och halshöggos, andra lyckades rädda sig genom flykt.

Själfva kungaparet tvangs till förödmjukande underkastelse: Adolf Fredrik måste afgifva en skriftlig förklaring, att han låtit förleda sig af illasinnadt folk, och fick en skarp varning af riksdagen, under det preseståndet i kyrkans namn gaf Lovisa Ulrika en allvarlig förmaning. Därpå följde nya inskränkningar i kungens myndighet och frihet.

Det herskande partiet triumferade öfver denna seger för frihetens skugga, Sverges anarkiska statsförfattning.

Hvar man jublade mest, det var dock i Petersburg.

Ej långt efteråt indrogs Sverge i sjuåriga kriget genom Frankrike, som utfäste sig till betydande subsidier och förespeglade Pommerns återförvärfvande. Rådet tillät sig nu i sin allsmäktighet att, emot regeringsformens stadgande, att kungen ej fick börja krig utan riksdagens samtycke, på eget bevåg och emot kungens vilja förklara Preussen krig. Under de 5 år Sverge deltog i sjuåriga kriget, stod svenska hären mestadels i Pommern och uträttade föga. Krigsrörel-serna förlamades i hög grad dels af partislitningarna i Sverge, dels af bristande understöd af bundsförvandterna. Genom freden i Hamburg 1762 gjorde dock Sverge hvarken vinst eller förlust i land.

Samtidigt med sitt första ingripande i Polens angelägenheter vände Katarina II, Adolf Fredriks systerdotter, sina

lystna blickar mot Sverge.

I hennes och Fredrik II:s fördrag af den 11 april 1764 intogs en hemlig artikel, genom hvilken de lofvade hvarandra att gemensamt bekämpa det franska partiet i Sverge. Skulle det icke lyckas de båda makternas sändebud i Sverge att störta detta parti eller åtminstone hålla jämnvikten mellan det och dess motståndare, och vore regeringsformens fullständiga undergång att befara, skulle de båda bundsförvandterna träffa närmare öfverenskommelse om medlen att afvärja en så farlig tilldragelse (!) och upprätthålla regeringsformen i hela dess vidd.

Katarina ingick 1765 äfven med Danmark ett förbund i samma syfte.

Missnöjet med Sverges deltagande i sjuåriga kriget försvagade väsentligen Hattpartiets makt och bidrog till dess fall, som inträffade 1765, då Mössorna kommo till styret.

Mössornas seger medförde en fullständig förändring i Sverges politik, ty regeringen, med kanslipresidenten K. G. Löwenhjelm i spetsen, drog sig från det förra förbundet med Frankrike och ?iär-made sig Ryssland, liksom ock England och Danmark.

För att tillfredsställa Ryssland afbrötos de af Ehrensvärd ledda arbetena till Finlands försvar (!) — " rubler regnade«, säger A. L. Hamilton i sina memoarer — och för stärkandet af det goda förhållandet till Danmark förmådde rådet kronprins Gustaf, nu 20 år gammal, att mot egen och kungaparets önskan trolofva sig med den danska prinsessan Sofia Magdalena (april 1766).

Det såg mörkt ut för Sverge på denna tid, då striderna mellan partierna voro lika ödesdigra som Polens inre strider. De förbundna utländska makterna ville nu upprätthålla den bristfälliga författningen, orsaken till Sverges vanmakt. Rysslands och Danmarks öfverenskommelse blef snart känd och väckte den djupaste förtry-lelse i Sverge, icke minst hos Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika, som af gammalt voro Danmarks fiender. De såväl som kronprins Gustaf närmade sig nu allt mera Hattarne, framhållande huru lifligt de kände förödmjukelsen af att ställas under ryskt förmynderskap.Om hofvets närmande till Hattarne blef Katarina underrättad, och hon fick ock kännedom om de häftiga uttryck, hvilka Lovisa Ulrika om henne begagnat, och Katarina lät snart den svenska drottningen känna sin vrede. Hon skref till Fredrik II, att hennes bemödanden för svenska kungaparet motarbetades af en viss Sinclair, hvilkens falska råd och inflytande hos drottningen till slut torde uppreta hela landet mot henne och kungen samt sätta käjsarinnan ur stånd att vara dem nyttig, hvarför hon bad den preussiske kungen använda sitt inflytande hos sin syster mot en man, som förvisso skulle fördärfva allt, därest han icke blefve aflägsnad från hofvet. Fredrik sände sin syster en afskrift af detta bref, åtföljd af hans egna förmaningar, däri han besvor henne att icke ytterligare reta ryska käjsarinnan samt skildrade faran så stor och öfverhängande som möjligt. Lovisa Ulrika lät emellertid icke skrämma sig af några hotelser. Hon visade brefven för åtskilliga bland Hattarnes ledare och öfvertygade dem härigenom om sin uppriktighet.

Franska regeringen beslöt sig vid denna tid för ett nytt politiskt system i Sverge, eller att stärka kungamakten såsom enda medlet att göra riket mäktigt. Choiseul var nu utrikesminister och ville stödja Sverge liksom Polen mot Rysslands farliga ingrepp, och han uppdrog i april 1766 åt franske ambassadören i Stockholm Bre-teuil att söka med svenska kungen och drottningen samt deras förtrogna komma öfverens om en plan för nämnda mål, därvid en af Frankrike understödd statshvälfning, som inskränkte riksdagens själfsvåld, skulle ställas i utsikt.

Franska regeringen hade vid denna tid genom tilldragelserna i Polen en särskild anledning att söka inskränka det fria statsskickets missbruk i Sverge och bryta det ryska inflytandet. Svenska regeringen hade af den ryska blifvit uppmanad att understödja de protestantiska dissidentema i Polen, hvilka äfven själfva begärt dess beskydd. Sekreta utskottet hade 1765 för besparings skull indragit svenska beskickningen i Polen; men i aug. 1767 afsändes H. von Düben såsom minister i Polen och deltog med de öfriga protestantiska makternas sändebud i föreställningar till dissidentemas bästa. Fast svenska regeringen var angelägen, att hon icke på något sätt skulle synas befrämja de ryska planerna, var det dock ett bedröfligt faktum, att Sverge nu uppträdde i Polen i förening med Ryssland. Detta förhållande till Ryssland samt händelserna i Polen nedsatte icke så litet Mössornas anseende

inom landet, och de betraktades som ett lumpet, nästan fosterlandsförrädiskt parti.

Nu började nya sammandrabbningar mellan kungen och rådet Då ständernas betänkande om lagarnas värkställighet i november 1766 föredrogs för kungen, för att i hans namn utfärdas såsom lag,åtföljde Oustaf sin far i rådet och fick där, på hans befallning, uppläsa en af kronprinsen författad skrift, hvari kungen protesterade mot de nya inskränkningar i hans rättigheter, som skulle stadgas, och förklarade, att han ej kunde därtill lämna sin underskrift.

Vid flere andra tillfällen afgaf kungen därefter skriftliga yttranden af annan mening än rådets.

År 1768 kom spänningen mellan rådet och kungen till en sådan höjd, att den senare, stödd af kronprinsen, nedlade regeringen — under sex dagar — och först återtog den, sedan rådet gifvit vika och en riksdag sammankallats till 1769. Vid denna riksdag störtadesÖsspartiets välde, trots grannmaktemas ansträngningar att hålla det uppe. En föreslagen ny regeringsform, som skulle betydligt stärka kungamakten, blef dock förkastad.

Frankrike hade under tiden visat sig som en pålitlig bunds-förvandt. Då de danska rustningarna fortforo och en rysk flotta gjordes färdig att utlöpa, förklarade Choiseul, att, om Sverge blefve anfallet af sina grannar, skulle Frankrike skynda till dess hjälp. När faran var öfver och försöket att åvägabringa den af Frankrike önskade statsförfattningen misslyckats, voro dock alla försök af svenska regeringen att utfå de innestående subsidierna fruktlösa och afböjdes förslaget om ett nytt subsidieförbund. Frankrike ville nu ej ha något att göra med «det anarkiska Sverge11. Reformförsöken vid riksdagen gjorde åter, att Sverges grannar slöto sig närmare tillsamman för att fortfarande göra riket så anarkiskt som möjligt. Ryssland och Danmark förbundo sig hösten 1769 genom formliga fördrag att äfven med vapenmakt upprätthålla svenska regeringsformen af år 1720, om den blefve ändrad i någon enda punkt till inskränkning af ständernas och utvidgning af kungens makt.

* . *

Då efter Adolf Fredriks död (1771) Gustaf III utropats till konung — under det han var i Paris — beslöt den patriotiske, snillrike och energiske unge kungen, som klart insåg den fara, hvil-ken hotade Sverge, eller att Ryssland tillämnade det samma öde som Polen, att modigt söka rädda fosterlandet. Gustaf försäkrade sig i Paris om franska hofvets stöd vid ett nytt försök att utvidga svenska kungamakten och hade täta underhandlingar med Frankrikes nu utnämnde ambassadör vid svenska hofvet, Vergennes, som kort förut eggat Turkiet till krig mot Ryssland.

Efter hemkomsten grep Gustaf in i riksdagslifvet för att, om möjligt, åvägabringa försoning mellan Hattarne och Mössorna. Allaförsök voro dock förgäfves. Ställningen blef än värre, då Mössorna 1772 åter fingo öfverhand, tack vare ryska och engelska mutor, och ett Mössråd bildades, ty detta beherskades helt och hållet ryske ministern i Stockholm, Ostermann.

Nu var tiden inne för Gustaf att handla. Länge hade han hyst statskuppsplaner, men en ny förelädes honom vid denna tid af öfversten vid Tavast-Ny lands dragoner Jakob Magnus Sprengtpor-ten i förening med skånske jägmästaren J. K. Toll.

Sprengtporten hade i riksdagen arbetat för kungens sak, men då där intet kunde uträttas, beslöt han att åstadkomma en resning, först i Finland och sedan i Skåne, hvarpå man från båda hållen skulle rycka an mot Stockholm och göra ett slut på rådets och ständernas oefterrättliga välde. Planen framstäldes för Gustaf, som gillade den, och den yngre brodern Göran Sprengtporten sändes på förhand till Finland för att förbereda rörelsen. Under tiden vidtog Toll sina åtgärder i Skåne, hvar-jämte härtig Karl be-gaf sig till södra Sverge för att samvärka med Toll.

Rådet, som fattat misstankar, sände J. M. Sprengtporten till Finland, där han emellertid bearbetade flere regementen för revolutionen, så att de svuro trohet åt den regeringsform, kungen skulle bestämma. Då han var färdig att enligt öfverenskommelse segla öfver till Sverge, kom underrättelse, att Toll redan utfört resningen i Kristianstad och återkallat sin åt ständerregeringen svurna trohetsed.

Fig. 94. *Gustaf III.*

Gustaf III, som ett ögonblick befann sig i stor fara i Stockholm, då rådet vid underrättelsen om rörelsen i Kristianstad misstänkte hans delaktighet och tänkte att hålla honom under vakt i k.

slottet, nödgades samtidigt att genom ett djärft steg själf värkställa statskuppen i hufvudstaden. Han uppmanade d. 19 augusti de i högvakten församlade officerarne att följa sig till fäderneslandets räddning och nästan alla, ungefär 200, svuro honom ny trohet. En af-delning grenadierer sändes att bevaka rådet under det Gustaf tog ed af trupperna och magistraten, begaf sig ut i staden, talade till folket och mottog dess lefverop. Sekreta utskottet upplöste sig och några af de hätskaste riksdagsmännen häktades tills vidare.

Inom ett par timmar var revolutionen sålunda genomförd utan blodsutgjutelse.

Inför ständerna höll Gustaf två dagar senare ett mästerligt tal, däri han skildrade rikets förnedring genom partistriderna och den fara, för hvilken det var utsatt, samt lofvade återställa den gamla svenska statsförfattningen sådan den var före 1680. Därpå upplästes den af honom författade nya regeringsformen, som af ständerna enstämmigt godkändes.

Gustaf tillsatte ett nytt riksråd, sammansatt af alla partiskiftningar, och han förbjöd nu genom en särskild förordning, att benämningarna Hattar och Mössor finge nyttjas.

Två veckor före denna revolution hade Ryssland, Österrike och Preussen undertecknat fördraget om Polens delning, och detta påskyndade Gustafs beslut att taga det djärfva steget. Det lider intet tvifvel, att han genom sitt hjältemod räddade Sverge, ty hade han ej genomfört statshvälfningen, så skulle det utländska inflytandet på riksdagen ej ha upphört och hade motstånd mot den mäktiga och ihärdiga Katarinas stämplingar varit omöjligt.

*

*

De med Mösspartiet förbundna utländska minístrame blefvo fullständigt öfverraskade af statskuppen.

Gustaf sände en kammarherre för att därom underrätta sin kusin Katarina, som beherskade sin förtrytelse och skref ett fredligt, men kallt svar till kungen.

Ostermann gaf hon befallning att söka underblåsa missnöjet i Sverge och gjorde upp med Preussen och Danmark om gemensamt uppträdande för att återställa 1720 års regeringsform.

Fredrik II erinrade såväl sin syster Ulrika Eleonora som Gustaf om, att han jämte de båda andra grannstaterna garanterat denna och besvor eller hotade i flere bref för att förmå Gustaf att foga sig efter makternas önskan.Ryska regeringen sammandrog trupper vid finska gränsen — under förevändning att man väntade anfall af Sverge — och danska regeringen rustade såväl i Köpenhamn som i Norge för att vara färdig till anfall på Sverge, när Ryssland gaf en vink därom.

Sverge fick nu stöd af såväl England som Frankrike, hvilka hade samma intresse att motarbeta Rysslands och Preussens planer i Sverge och Polen. Engelska regeringen gjorde hos ryska och preussiska hofven allvarliga föreställningar mot anfall på Sverge, och franske utrikesministern härtigen af Aiouillon försäkrade Gustaf, att han i Frankrikes kung hade den pålitligaste bundsförvandt.

Utan tvekan visade Gustaf, att han ernade trotsa den hotande faran. Han skref till Fredrik II ett värdigt bref, däri han förklarade sig ej vilja afstå från sin politik, och hans utmärkte utrikesminister Ulrik Scheffer uppsatte en vederläggning af Rysslands och Preussens antagna rätt att föreskrifva ett själfständigt land lagar, hvilken Ulrika Eleonora använde i ett af sina bref till brodern.

Gustaf sökte att blidka Katarina på allt sätt och få henne att inse, hurusom revolutionen skulle befordra freden, och han förklarade sin önskan att snart få göra henne ett besök i Petersburg.

Då danska regeringen fortsatte rustningarna i Norge, lät Gustaf sammandraga trupper i Sverges västliga

provinser; men då han efter gjord framställning i fredligt syfte fick regeringens försäkran om, att rustningarna endast gällt självförsvar och att fredens bevarande lifligt önskades, hemkallades trupperna igen.

Katarina hade under tiden gifvit befallning om att sända 20,000 man till finska gränsen och visade sin harm äfvenledes genom att vägra mottaga grefve Posse såsom utomordentligt sändebud från Gustaf. Dessutom sökte hon ånyo att uppegga England mot Sverge. Ostermann intrigerade för att få en resning i Stockholm till stånd, och härom skref härtig Karl till Gustaf, att "här och där äro klubbar, hvarest i hemlighet utdelas pengar" och att det fans missnöjda, som "uppeggades af främmande ministrar11.

De ryska rustningarna blefvo än mera hotfulla i början af 1773, då allt flere regementen sammandrogos till finska gränsen och en galerflotta sades vara beordrad att företaga en landstigning i Sverge.

Från Danmark meddelade svenska sändebudet, att en stor flotta där utrustades och att detta skedde på Rysslands uppmaning.

Danmark och Ryssland hade afgifvit sina försäkringar om vänskap och fred blott för att insöfva Sverge i säkerhet och emedan de ej ännu voro beredda att afkasta masken. Detta framgår bl. a. af numera kända depescher och instruktioner från ryska och danska utrikesministrarne och sändebuden. Sålunda gaf Panin den instruktionen till Ostermann, att han skulle skaffa sig svenska medhjälpare.i Finland och hålla dem vid godt mod; och den senare svarade (jan. 1773), att han gjorde hvad han kunde för att underblåsa missnöjet och sökte bearbeta de forna Mösscheferna, utdelade pengar o. s. v. Hans plan var, att Ryssland skulle angripa Sverge 1773 på våren och därför sökte han att «bearbeta den svenska officerskåren därhän, att den ej skulle lyda order i händelse af krig!“*) Ostermanns korruptionsförsök fingo dock ingen nämnvärd framgång.

Svenske envoyén i Petersburg meddelade, att de ryska rustningarna bedrefvos med sådan fart och i sådant omfång, att man ej kunde lita på Panins fredsförsäkringar, utan måste göra sig beredd på krig. Därför vidtogos ock nödiga åtgärder att sätta Finland i försvarsskick.

Engelska regeringen gjorde nu föreställningar vid hofven i Petersburg, Berlin och Wien till Sverges förmån, och franska regeringen förklarade för den danska, att Frankrike skulle med hela sin makt bistå Sverge, om detta land anfölles. I februari 1773 afslöts ock en konvention mellan Sverge och Frankrike, som strax började sända subsidier.

Plötsligt blef Katarina helt vänlig gentemot Sverge: allvarsamma oroligheter i Ryssland, den starka jäsningen i Polen under 1773 års riksdag, som af ryska bajonetter tvangs att stadfästa delningen, samt turkiska kriget hade gjort henne medgörlig.

Gustaf beslöt att draga nytta af omslaget och sände henne samt storfurst Paul serafimerordens insignier med Nolcken, och såväl sändebudet som utmärkelsen mottogos vänligt. Kungen förklarade ock,, att han önskade göra Katarina ett besök, och underrättad härom, lät hon honom förstå, att hon med otålighet väntade honom. Komedispelet blef dock uppskjutet, då Gustaf fick förhinder till den utsatta tiden, och då mötet utsattes till 1775, förebar Katarina hinder. Hon hade under tiden slutit fred med Turkiet och lyckats kufva Pugat-schevs uppror, hvarför Ryssland nu åter började att uppträda hotande mot Sverge. Starka flottrustningar företogos 1775 i Kronstadt, och föga tillfredställande svar lämnades på svenska regeringens förfrågan därom. Gustaf förklarade ock, att han ansåg dem vara riktade mot hans stater och syftande att utföra Katarinas hämndplaner.

Katarinas hjärta blef återigen helt varmt för Sverge, då farliga oroligheter utbrutit på Krim i slutet af 1776 och tagit Rysslands stridskrafter i anspråk. Nu återkom Gustaf till tanken på resan till Petersburg, och den kom ock till stånd i juni 1777, då han

*) Mycket i detta kapitel är stödt på uppgifter i C. T. Odhners Sverges polit. historia under Gustaf III:s regering 1885 och 1896 (I o. II), ett synnerligen utmärkt arbete, hufvudsakligen stödt på arkivaliska källor i såväl Ryssland som Sverge.begaf sig dit, åtföljd af sin utrikesminister U. Scheffer. De båda monarkerna hälsade hvarandra såsom nära släktingar samt "utbytte de varmaste och uppriktigaste känslor", såsom officiella berättelser meddelade. Den ena lustbarheten följde på den andr^ i Petersburg samt å Tsarskoje-Selo och Peterhof

under en månads tid, och käj-sarinnan gjorde allt för att roa och behaga sin gäst, hvilken hon tillika förärade de dyrbaraste presenter. Så fick han bland annat en käpp besatt med briljanter och värderad till 60,000 rubel, och Gustaf bemödade sig att ej stå Katarina efter i gåfvornas dyrbarhet och elegans.

Fig. 95. *Peterhof,* käjserligt slott, uppfördt af Peter d. st.
och utvidgadt af Katarina II.

Gustaf ledde vid flere tillfällen samtalen med Katarina på 1772 års revolution, försäkrande, att han aldrig hyst några fiendtliga afsik-ter mot henne; tvärtom.

Katarina förklarade emellertid, att tilldragelserna öfverraskat henne, och kunde ej förmås att gifva ringaste tecken till gillande af densamma.

Efter hemkomsten skref Gustaf till svenske minsterni Paris Creutz: Min resa har lyckats öfver min förväntan, och jag skördar redan frukten däraf. Det gamla Mösspartiet är kros-sadt och med aristokraternas kabaler är det slut, sedan allt hopp är dem betaget att kunna oroa min regering genom upptändande af käjsarinnans hat. Vänskap har följt på fördomen, och herr von Simolin (nu rysk minister i Stockholm) har fått de mest positiva order att helt och hållet ändra sitt uppförande".

Creutz meddelade Gustaf därpå, att Vergennes sagt honom, att "ryska käjsarinnan efter H. Maj:ts afresa haft yttranden, som ej tala för uppriktigheten af den vänskap hon visat E. Maj:t".

Efter denna resa följde under några år en privat brefväxling mellan Gustaf och Katarina, hvilken var rätt förtrolig, och hvari de

kärvänligt kallade hvarandra "bror" och "syster"; den medförde dock inga resultat.

Full af försåt lurade Katarina alldeles Oustaf. Hon hade visserligen ålagt Simolin att i sitt yttre uppträdande visa sig mera förbindlig mot det svenska hofvet än förut, men han skulle låta de "välsinnade", d. v. s. de missnöjde, veta att käjsarinnan "ej förblandade artigheter mellan suveräner med statsintressen". I juli 1777 fick han instruktion att söka förmå de "välsinnade" att påkalla grannstaternas, särskildt Rysslands hjälp för att vid riksdagen återinföra 1720 års författning, hvarigenom en inblandning kunde synas berättigad. Simolin satte sig i förbindelse med danska utrikesministern och framställde en plan att förena de missnöjda för att utföra en kontrarevolution. Han fick visserligen ett par medhjälpare, men af hans b ref till ryska hofvet framgick, att man misstagit sig om missnöjet i Sverge och att man nu intet kunde uträtta på intrigernas väg.

Under flere år var förhållandet mellan Gustaf och Katarina till det yttre godt, och kungen gjorde ock allt för att odla vänskapen dem emellan, bl. a. genom att 1778 låta Turkiet förstå, att Sverge helst önskade en fredlig uppgörelse af tvisten med Ryssland. Katarina gjorde ock sitt till för att bevara vänskapen och återkallade därför Simolin, då Gustaf gjort anhållan därom. En tid sköttes nu ryska beskickningen af chargé d'affaires Ruckman, som emellertid jämte danska sändebudet under riksdagen 1778 fortsatte att bearbeta de missnöjda och utdelade pengar till dem.

Förslaget att bilda en förening af neutrala makter till skydd för sjöfarten på grund af Englands öfvervåld, ett förslag, som fram-ställdes af såväl Frankrike som Sverge och Danmark 1778, blef en ny anledning till ett närmande mellan Ryssland och Sverge. Under Englands krig med sina nordamerikanska kolonier^ hvilket understöddes af Frankrike och Spanien, ledo Sverges, Danmarks och Rysslands handel och sjöfart genom de krigförande makternas kaperier, och dem emellan fördes länge underhandlingar rörande deras handelsflottors skydd, tills de slutligen 1780 enades om den väpnade neutraliteten.

Danska regeringens beteende vid dessa underhandlingar var dessvärre ytterst vådligt för freden i Norden, då det vidgade klyftan mellan Sverge och Danmark genom att af alla krafter motarbeta svenska regeringen vid ryska hofvet, söka hindra neutralitetsförbundet och ingå ett hemligt fördrag med England för att motvärka förbundets syften. Gustaf fick däraf anledning att senare tänka på att utkräfva vedergällning.Fösök att lösslita Finland. Förrädarne, G. Sprengtporten, Anjala-förbundet. Gustaf III och ryska kriget 1788—90.

Få år efter Gustaf 1II:s statskupp inträffade brytning mellan honom och en af hans främste medhjälpare J. M. Sprengtporten. Denne hersklystne man, som enligt en samtida hofman, A. L. Hamilton, hade "en så öfverdrifven äregirighet, att denna var nästan märkt med ursinnighetens stämpel", blef snart sjuklig och sysselsatte sig mest med sin sjukdom och förmenta oförrätter. Redan 1774 drog han sig på grund af någon obefogad misstanke ifrån det offentliga lifvet, bröt med Gustaf och lefde som förbittrad och sinnessjuk ensling i närheten af Stockholm till sin död (1787). Då och då sände han kungen bittra och förebrående skrifvelser, men Gustaf bibehöll ständigt en vänlig hållning gentemot honom.

Vida farligare var hans halfbror Göran Sprengtporten, som från 1775 i egenskap af öfverste i Savolaks hade ett rikt fält för sin duglighet. Han grundläde å sitt boställe en sorts krigsskola och använde sin förmögenhet för finska krigsväsendets förbättring. Gustaf understödde i hög grad hans värksamhet ett par år, men så inträffade brytning äfven med honom. Han var af ett häftigt och pockande sinnelag och hade tvifvelsutan tagit intryck af den sinnessjuke broderns utgjutelser om kungen.

Gustaf fick omsider allvarsamma skäl att misstro honom. Sprengtporten, som ofta besökte Stockholm, syntes stå i vänskapsförhållande till Gustafs broder härtig Fredrik, åt hvilken modem, enkedrottning Lovisa Ulrika, som var afvogt stämd mot Gustaf, säges ha önskat förskaffa Finland som självständigt härtigdöme. Därjämte säges ryske ministern Simolin ofta ha sökt hans sällskap.

Dessa omständigheter väckte misstankar hos Gustaf, hvarför han beslöt sända Sprengtporten utomlands, och 1778 gaf han honom i uppdrag att studera militärväsendet i Ryssland och andra länder. I början af 1779 begaf sig Sprengtporten i sällskap med ett antal finska officerare till Petersburg, där förbindelser knötos med inflytelserika personer, sedan till Berlin och därpå till Paris. Då han genom öfverdåd här bragts i trångmål med afseende på resem edlen och Gustaf tillhöll honom att ej öfverskrida anslaget, begärde han sitt afsked från kungens tjänst, och han fick detta afsked beredvilligare än han kanske väntat. År 1781 återvände Sprengtporten till Stockholm, förbittrad på Gustaf, då han ansåg denne ha svikit sitt löfte att skaffa honom en plats i franska hären, fast kungen gjort hvad han förmått. I Stockholm drog man sig för honom, och snart begaf han sig till Finland. Härifrån skref han i slutet af 1782 tillsin bror, att han hade «en rasande lust" att begifva sig till Petersburg "i det ärendet ni vet", samt sade sig vilja gå i rysk tjänst mot Turkiet och dela äran med "dessa välvilliga grannar, hvilka en gång torde blifva våra herrar".

Sprengtporten vistades nu ett par år i Finland och bildade kring sig ett s. k. "själfständighetsparti", bland hvars medlemmar märktes v. landshöfdingen R. V. de Geer och officerarne J. A. Jäqerhorn, K- H. Klick samt J. H. Hästesko. Kort före hans återkomst hade Jäqerhorn, en ung excentrisk svärmare för de djärf-vaste och mest omfattande reformer, stiftat en orden, Valhall, bestående af 100 finska adelsmän. Den hade bl. a. Finlands själf-ständighet som syfte, och därför sökte den skapa en opinion genom utspridande af förklenande rykten om Gustaf III, som betecknades som en tyrann. Hos ordensmedlemmarne, som ville skapa en finsk republik, egde Sprengtporten ett utomordentligt anseende, och Jäger-hom, en af hans ifrigaste anhängare, talade ständigt för förslaget om Finlands själfständighet under Rysslands beskydd. Detta möttes dock i början af mycken ovilja i orden, och en af dess medlemmar, J. A. Ehrenström, framhöll farhågan, att Rysslands böjelse för Finlands afsöndring från Sverge "endast skulle tjäna till en täckmantel för afsikten att införlifva vårt land med ryska riket." Häremot framhöll Jägerhorn, att "Rysslands politik hufvudsakligen fordrade, att Sverge skulle försvagas genom förlusten af Finland, — — skulle undgå faran att blifva af Sverge med krig anfallet och därigenom kunde förvärfva sig eviga anspråk på tacksamhet och till-gifvenhet af finska nationenu o. s. v. Och härvid framhölls alltid Sprengtporten såsom den rätte ledaren af ett sådant företag, såsom Finlands Washington!

Enligt Ehrenström föreslog Sprengtporten härtig Karl vid hans besök i Finland 1782 att sätta finska storfurstliga kronan på sitt hufvud och förklara Finland oafhängigt, därvid härtigen dock gaf ett undvikande svar.*)

Sprengtporten företog sig i början af 1784, då Gustaf 111 var i Italien, att i Stockholm uppvakta härtig Karl och å egna och flera finska adelsmäns vägnar återigen erbjuda honom att bli storfurste af Finland, som skulle ställas under Rysslands skydd. En närvarande kavaljer, Karl Bonde, är den trovärdige berättaren af denna händelse.

Härtigen gaf ett obestämdt svar och sökte uppehålla Sprengtporten. Gustaf fick snart kännedom om anslaget, men i stället för att beifra detsamma, gaf han Sprengtporten, som fann bäst att begifva sig till utlandet, ett rekommendationsbref till holländ-ska regeringen för att i Holland uppsatta ett regemente. Genom ryske ministern i Haag fick han tillfälle att fortsätta sina stämplingar mot Sverge.

Hvad de allmänna förhållandena i Finland beträffar, må framhållas, att landet efter statshvälfningen 1772 fick åtnjuta en synnerligen omsorgsfull vård af svenska regeringen. Finska bondeståndet frambar ock vid riksdagen 1778 till Gustaf III sina tacksägelser för de välgärningar, som Finland af honom fått åtnjuta. Gustaf erkände mer än någon af hans företrädare på tronen det finska folket såsom sidoordnadt med rikets öfriga befolkning.

***

Gustaf III umgicks länge med planen att eröfra Norge från Danmark. Han ansåg sig härvid kunna åberopa den svenske kungens titel "Arfvinge till Norge«, som Adolf Fredrik burit såsom härtig af Slesvig-Holstein, och till angrepp på Danmark-Norge drefs han af lust att hämnas fördrifvandet af den holstein-gottorpska ätten från sitt stamland af Oldenburgarne, af danska regeringens mot Sverge riktade fördrag med Ryssland af 1773, dess ständiga försök att hindra hvarje närmande mellan Sverge och Ryssland och dess beteende vid afslutandet af neutralitets-förbundet. Gustaf afvaktade ett gynsamt ögonblick för att utföra sin plan och byggde den på ett 1783 väntad! krig mellan Ryssland och Turkiet, därunder Ryssland ej skulle kunna bistå Danmark, som för resten råkat i missämja med Ryssland. Gustaf rustade för kriget våren 1782, då ock ett öfnings-läger sammandrogs i Finland.

På denna tid blef Gustaf inbjuden af Katarina till ett möte i Fredrikshamn under hans förestående resa till Finland, och han hyste förhoppningar, att detta skulle skaffa honom säkerhet från ryska sidan. Grannsämja med Sverge hade på denna tid blifvit af största vikt för Ryssland, och Katarina, som nu uppsökte Gustaf, önskade all möjlig säkerhet att ej oroas af Sverge. Hon lät öka ryska styrkan vid finska gränsen, och då den hofsamme ryske ministern i Stockholm Musin-Puschkin, den förste som på lång tid ej underhållit ett ryskt parti här, försummat att i tid sända rapporter om de svenska rustningarna, återkallades han för att till efterträdare få Markov, Rysslands slugaste diplomat.

I juni 1783 begaf sig Gustaf till Finland i sällskap med sin nye utrikesminister Creutz, och efter att ha besökt öfningslägret sammanträffade han med Katarina i Fredrikshamn under ett par dagar, då de båda monarkerna visade sig ytterst vänliga mot hvar-andra. Gustaf förfelade dock hufvudsyftet med mötet. Han hade hoppats, att Katarina skulle vara villig att knyta en närmare förbindelse med honom och öfverlämna Danmark åt hans hämnd. Men i stället för en af honom föreslagen forbundstraktat, som förpliktade dem att ej hjälpa hvarandras fiender, föreslog hon ett "nordiskt familjefördrag", som skulle omfatta Rysslands, Sverges och Danmarks monarker. Någon öfverenskommelse härom träffades ej, och då intet krig mellan Ryssland och Turkiet kom till stånd, förföll planen att anfalla Danmark.

Under sin vistelse i Rom våren 1784 uppsöktes Gustaf af [Marko v, som återupptog förslaget om ett nordiskt familjeförbund, hvilket kungen afböjde, förklarande sig hålla på sitt allians-förslag, som dock Markov förklarade oantagligt.

Katarinas instruktion för honom såsom minister i Stockholm innehöll bl. a., att den svenske kungen visat "dubbelhet, hyckleri och onda afsikter mot sina grannar", att hon "ej med likgiltighet kunde betrakta det nuvarande styrelsesättet i Sverge", att "vi skulle synda mot vår plikt, om vi icke tänkte på att i tid nedrifva en för oss så skadlig byggnad som den nuvarande svenska konstitutionen", hvarför hon "beslutat, att så snart vi finna tiden läglig — — tillfoga honom (kungen) ett slag så hastigt, att hans bundsförvandter ej hinna hjälpa honom", att "det gäller att tillvinna sig förtroende och välvilja både hos framstående personer och folket", som genom ministern böra "bibringas den öfvertygelsen, att vi icke hafva en tanke att göra eröfringar i Sverge och icke önska annat än att deras Irihet ej må blifva inskränkt", att därför "enda medlet är att återupprätta de?i förra regeringsformen« o. s. v.*)

Således en krigsförklaring mot Gustaf III, som dock af ingen sorts fiendtlighet mot Ryssland å hans sida

motiverades.

På resan till Stockholm stannade Markov länge i Köpenhamn och underhandlade med danska regeringen och engelske ministern om gemensamma åtgärder mot Sverge. Anländ till Stockholm i mars 1785, hade han svårt att få några bundsförvandter, men fick dock en spion i kammarrevisionsrådet, kemisten v. Gedda, som snart skaffade honom en del viktiga statshandlingar.

Under riksdagen 1786 blef Markovs inflytande obetydligt. Endast en förrädare fann han: Göran Sprengtporten, som lämnat Holland för att deltaga i riksdagen. Denne hade på nyåret 1786 gjort en framställning till ryske ministern i Haag om Rysslands bistånd till förvärkligandet af hans plan om Finlands själfständighet, och härvid hänvisades till Elisabets manifest af 1742. ') Se C. T. Odhner: Sverges pol. hist. und. Gustaf III; II, s. 353.

Planen innehöll bl. a., att de "förtryckta" finnarne skulle samtidigt resa sig på flera ställen och antaga en konstitution för Finland, och att härför måste Rysslands bistånd anlitas dels genom penningehjälp, dels i fall af behof genom trupper och eskadrar.

I Stockholm meddelade Sprengtporten sin plan åt Markov, som å sin sida vann honom helt och hållet.

Han omtalade kort efter för Ehrenström, hurusom "Markov då icke allenast användt sitt öfvertalande att förmå honom ingå i rysk tjänst, utan ock vid sitt hof rekommenderat hans antagande". Det var just på denna tid som Sprengtporten underhandlade med Toll

och Armfelt om generalbefälet i Finland och som han af Gustaf I III begärde det! Kungen svarade, att han ej varit obenägen därför, om han ej inlåtit sig på misstänkta förbindelser med främ-i mande makter .och planer på Finlands lösryckande från Sver-ge. Sprengtporten insåg nu, att Gustaf 1 kände till hans för- 1 räderi och fann bäst | att lämna Sverge. Han begaf sig till Finland i juli pch, medförande kartor öfver hela Fin-1

Fig. 96. Göran Sprengtporten. . , . . , ,

land, i september till ’ v.- Petersburg. Ehrenström, som försåtligt lockades att med honom göra resan dit, har beskrifvit, huru han vämjdes, då Sprengtporten där under-] rättade honom om sin utnämning till kammarherre hos Katarina och rysk generalmajor. Förrädarens glädje tog sig uttryck i följande ord: "är jag ej nu i tillfälle att visa den otacksamme konungen i Sverge, hvem jag är och hvad han förlorat, samt att hämnas; hans orättvisa förfarande"? Han gjorde bittra utfall äfven mot svenska nationen, hos hvilken han ej mer ville erkänna någon förtjänst, och talade om ryska nationen med öfverdrifvet lofsjungande.

Efter att ha studerat honom på nära håll under den tid han; med list och hotelser tvangs att kvarstanna i hans omgifning i Ryss-*

land (till långt fram på 1787) var Ehrenström "fullkomligen öfver-tygad, att general Sprengtporten, då han ifrat för Finlands frihet och själfständighet och därigenom upphettat så många unga finska hjär-icke haft annat än egen fördel i sikte; att icke kärlek till fäderneslandet eller nitälskan för sina likars sällhet, utan hämndlystnad, äregirighet och traktande efter makt varit hans enda bevekelse-grunder."

Man får ock af Ehrenström veta, huru han i Ryssland öppet förlöjligade den blinda hängifvelsen hos de unga män han lockat i Finland.Se J. A. Ehrenströms *Hist. Anteckn.* I, s. 58 o 117.

***

Då Gustaf III, som anordnat öfningsläger i Skåne och Finland 1785, alltjämt misstänktes för krigiska planer mot Danmark, ingingo dettas regering samt den ryska nytt aftal till skydd däremot. Danmarks styrande minister A. P. Bernstorff utfärdade, tydligen i enlighet med hans öfverläggningar med Markov under dennes besök i Köpenhamn, i aug. 1785 en instruktion till danske ministern i Stockholm, Juel, som däri uppmanades att "i närmaste anslutning till Rysslands sändebud med varsamhet och förstånd understödja allt, som kan leda till allvarsamma rörelser" och att fästa oppositionsmännens uppmärksamhet på vikten, "att viss tid stadgas för riksdags sammanträdande".

Plötsligt utfärdade Gustaf i april 1786 kallelse till riksdag att sammanträda efter 3 veckor, och kallelsen kom som en fullkomlig öfverraskning för såväl danska som ryska ministern, hvilkas obehöriga ingripande i valen Gustaf därigenom ville förhindra. De båda ministrarna läto kungens motståndare veta, att de alltid kunde för-lita sig på Rysslands hjälp och påräkna stödet af en här på 30,000 man i Finland, hvilken skulle vara redo att försvara nationens rättigheter! ,

Mycket missnöje hade börjat visa sig i landet vid denna tid. Orsakerna voro flerehanda: inrättandet af kronobrännerier, som förhindrade husbehofsbränningen af brännvin, tilltagande godtycklighet i Gustaf III:s styrelse, tillstädjande af ämbetens försäljning, kungens slöseri och dyrbara resor, som ödeläde hans finanser, tryckfrihetens inskränkning o. s. v. Den, som väsentligen dref Gustaf att sammankalla riksdagen, krigsministern generalmajor Toll, hoppades att återställa kungens minskade anseende genom kloka eftergifter för riksdagens önskningar, därvid dess samtycke skulle vinnas för de militära och ekonomiska fördelar han hoppades bereda kungen.Då riksdagen sammanträdt, öfverraskades Gustaf af en stark oppositon, som leddes af adeln. Högadeln, som under frihetstiden styrt riksdagarne och genom rådet riket, hade genom Gustafs statskupp 1772 förlorat sin forna makt och var ej nöjd med sin nuvarande ställning, utan sträfvade efter att återinföra det förra regeringssättet och införa riksdagsvälde i stället för kungavälde. Den talrika mindre bemedlade adeln saknade de förra riksdagsförmånerna, främst de inkomster den hade af mutorna. Oppositionen, som sålunda var långt ifrån oblandadt patriotisk, utgick emellertid ock från grundade farhågor för kungens öfverdåd och självfrådighet, och man förstår väl, att den bildade och frihetsälskande adliga byråkratien ej ville utan vidare efterskänka något af ständernas rättigheter. Gustaf å sin sida begick det felet att ej på konstitutionellt sätt samvärka med riksdagen för att afhjälpa de finansiella bristerna, som han sökte dölja, och han hade ock stark böjelse för storpolitik med förstorings-planer. Denna sträfvan, som för resten allmänt ansågs af den tidens furstar och statsmän såsom fullt berättigad, underblåstes af den energiske och om medlen föga nogräknade Toll, och Gustaf torde nog ha beräknat att genom ett lyckosamt krig kunna öfverskyla den bristfälliga finansförvaltningen.

Beklagligtvis gjorde sig 1786 års riksdag skyldig till svåra missgrepp i sin delvis berättigade opposition. Man tillät sig bland adeln de mest förolämpande yttranden om kungen och sökte förmå riksdagen att rösta mot allt hvad han föreslog. Gustaf var lika missnöjd som trots någon med kronobrännerierna, men i stället för att bistå honom i hans förslag att afskaffa dem utan att återinföra den förkastliga husbehofsbränningen, begagnade adelsoppositionen bränvinsfrågan som ett medel att stämma bondeståndet mot kungen. Passevolansen, eller afgiften för krigsmanskapets underhåll under möten och marscher, blef, fast den tydligen hade alla skäl för sig, afslagen af adeln och bönderna, hvarmed frågan var förfallen; och då kungen angifvit densamma som riksdagens hufvudfråga och sitt eget hufvudintresse, blef utgången hans kännbaraste nederlag. Härmed hade hans ställning blifvit en annan än förut, och fastän han alltid gynnat adeln, blef denna nu en motståndare, som han hade att bekämpa och — krossa.

Gustaf grämdes djupt af att erfara denna opposition. Skalden J. G. Oxenstierna, kanslipresident från maj 1786, har i sin dagbok: *Mitt minne*Se *Svenska Memoarer och Bref,* utg. af Schuck och Levertin 1900. meddelat, hurusom kungen under riksdagen "hade dagar, då han var nära förtviflan" och sade sig finna, “attall kärlek af hans folk var för evigt förlorad" samt att hans oro medförde "lust att hämnas på dem, som visat misshag".

Biskop Wallqvist, som stod högt i Gustafs förtroende, har förklarat, att den känsla af svaghet han erfor inför riksdagen "ledde en herre af hans egenskaper helt naturligt till nya steg att fortifiera sig" samt att "oppositionscheferna misstogo sig eländigt, när de retade hans sinne".

Gustaf hade varit öfvertygad om, att han på bästa sätt värkat för Sverges ära och bestånd och visste med sig att uppriktigt älska sitt folk. Han hade mött ständerna med en framställning af bankens blomstrande tillstånd, odlingens, handelns och näringarnas framsteg, försvarsvärkets stärkande. och Sverges upprättelse från sitt politiska förnedringstillstånd, så att riket än en gång kunde deltaga i makternas rådslag. Han fann dock blott motstånd hos ständerna, och öfverdriften däri, särskildt adelns, gjorde, att en dryg del af ansvaret för olyckorna 1788—89 faller på dem. '

De, som misstänkte honom för krigiska planer — för visso ej utan grund, ehuru dessa höllos hemliga — förstodo ej, att de hade allvarsamma orsaker. De flesta voro insöfda i den naiva tron, att Rysslands vänskap var evig. Men Gustaf lät sig ej bedragas af "syster" Katarinas vänskap, fast han i sitt trontal på sedvanligt sätt kunde fägna riksdagen med, att han lefde "i sämja och fred med Ryssland".

Gustaf visste alltför väl, att Sverges självständighet nu. liksom 1772 hotades af Rysslands planer och att Katarina, som aldrig godkänt hans statskupp, nu som förr byggde på oenighet i riket. Adelns hersklystnad hvilade ej och dess misstro hvässte dess pilar mot en kung, hvars snille den fruktade och hvars afsikter den ej ' ville erkänna, men hvars mod och uppfinningsförmåga den ej tillräckligt kände. Gustaf insåg, att partiernas välde, nu liksom under frihetstiden, berodde på tronens vanmakt, och han var därför fullt och fast *beredd att upprätthålla sin makt, i all synnerhet som dess undergång vore detsamma som Rysslands öfvervälde i Sverge med oppositionens tillhjälp.

Retad af dennas öfverdrifter och medveten om vissa oppositionsmäns brottsliga förbund med Ryssland, ville Gustaf genom ett krig med Ryssland krossa allt motstånd i det inre. Hans glödande patriotism, som allt ifrån ungdomen ledt hans politik, liksom hans nitälskan för Sverges andliga odling, var äfven nu en driffjäder.

***Karta n:o 4. *Sveaborg,*
(Ur Generalstabens: Sveriges krig 1808—1809.)

Det var Sverges räddning, att Gustaf III ej trodde på freden med Ryssland, utan beredde sig på kommande strider genom att med omsorg egna sig åt försvarsväsendet. Detta hade den herskande oligarkien före honom alldeles vårdslösat. Han kunde redan vid riksdagen 1778 för ständerna tillkännagifva, att landthären var nästan fullständigt rekryterad och utrustad och att fältartilleriet, ka-nongjuterierna, gevärsfaktorierna och krutbruken voro förbättrade. Det var emellertid främst flottan och sjöfästningarna, som genom Gustaf vunno i tillökning. Därpå nedlades ofantliga summor, som, om än de franska subsidierna hufvudsakligen användes därtill, i ej ringa grad ökade rikets skuld, så att kungens ödelagda finanser ej enbart kunde tillskrifvas hans slöseri på prakt, nöjen, resor, teatrar, konstvärk m. m. Till chef för flottans arbeten utnämde Gustaf den framstående fackmannen, generalamiralen H. af Trolle, och denne biträddes af den utmärkte varfsamiralen F. H. af Chapman såsom skeppsbyggmästare. Genom dessas nit och skicklighet kunde Gustaf försäkra sig om att på kort tid få skepp af bästa beskaffenhet och i tillräckligt antal, sedan han därtill anslagit 1,200,000 kronor om året. Från 1780 till 1787 ökades örlogsflottan med 14 linieskepp och 13 fregatter m. fl. fartyg, och 1788 funnos å hufvudstationen Karlskrona 26 linieskepp och 16 fregatter. Skärgårdsflottan tillöka-des ock högst betydligt. Gustafs nit skapade sålunda den största flotta Sverge någonsin egt. Han lät ock förstärka fästningsvärken på Sveaborg och Svartholm, vid Tavastehus, Karlskrona, Kristanstad, Landskrona, Varberg, Elfsborg och Marstrand. Genom de omfattande arbeten Gustaf lät utföra å Sveaborg, som fullbordades under Trolle 1780, är kungen att anse som denna fästnings andre uppbyggare.

Sveaborg, som kallats "Nordens Gibraltar", är anlagd i Finska viken, ^ strax utanför Helsingfors på 6 öar: Långörn, Vester-Svartö, Lilla Öster-Svartö, Stora Öster-Svartö, Vargö samt Gustafssvärd (därtill har senare ryssarne lagt Alexandersö). Å alla dessa öar äro en mängd fästningsvärk anlagda till större delen af granit, och förenade utgöra dessa en fästning af första ordningen. Vargön är nästan helt och hållet kassematterad, och där finnas rymliga skeppsdockor, anlagda af Chapman och den store byggmästaren, öfverdirektören D..Thunberq, bondson från Ångermanland. Här är ock A. Ehren-svärds graf.

Genom de kolossala arbeten Gustaf lät utföra för varfven och dockorna i Karlskrona utvidgade och stärkte han ock högst betydligt denna örlogshainn. Största förtjänsten härom tillkommer Thunberg.

Den nödvändiga färdigheten och vanan att begagna den nyskapade flottan förvärfvades dels genom de eskadrar, som för den väpnade neutraliteten årligen utsändes, dels genom ett stort antal svenska sjöofficerares anställning i Frankrikes tjänst under det stora sjökriget med England, som slutade med de amerikanska koloniernas befrielse. Här utbildades en stam af skickliga officerare, som förde de svenska flottorna till seger under kriget med Ryssland 1788—90.

***

Markovs efterträdare i Stockholm, Razumovski, som i april 1787 af Jägerhorn och några andra finska officerare fått höra, att man beredde sig att oförtöfvadt värkställa en resning i Finland, höll ett vaksamt öga på tilldragelserna i Sverge, reste omkring i provinserna för att lära känna opinionen, använde v. Gedda m. fl. spioner och stod i förtrolighet med flera oppositionsmän. Han förklarade dessa, att om blott svenska hären vägrade lydnad, i händelse af ett anfallskrig mot Ryssland, då ett sådant krig vore olagligt, skulle kungen vara tvungen att sammankalla ständerna och spelet vore vunnet.

Gustafs handsekreterare riksantikvarien Adlerbeth har meddelat, att en af oppositionsmännen vid riksdagen 1786, baron Stjern-eld, "hade strax efter samma riksdag gjort en resa i Dalarne, ochföljande året anträdde han en till Petersburg och Berlin, icke utan sannolik misstanke att i bemälde landsort hafva velat uppegga allmogen och vid de nämnda hofven stämpla mot kungen. Detta och flera omständigheter stärkte konungen i den öfvertygelsen, att ryska hofvet umgicks med anslag att störta honom och att en del af adeln därtill ville låta bruka sig för att blifva mera rådande“Se Adlerbeth: *Hist. Anteckn.,* s. 35..

Enligt Ehrenström blef Stjerneld af det svenska oppositionspartiet sänd till Peterburg 1787 för att meddela ryska hofvet oppositionens seger vid riksdagen 1786 och öfverenskomma med Katarina om vissa åtgärder vid nästa riksdag. Han hade ock enskilda samtal ej blott med Katarina, utan ock med Sprengtporten.

Gustaf III kände väl till detta liksom ock till ryske ministerns intriger, och det lider intet tvifvel, att Gustafs kännedom om hela rörelsen blef anledningen till att han beslöt sig för krig med Ryssland. Hellre öppen härnad än Iönligt krigstillstånd, som innebar de största hotelser för såväl kungen som riket, var tydligen Gustafs tanke.

Och den var helt visst berättigad. Det gälde att hindra förnyandet af Rysslands kränkande försök att åter införa 1720 års författning och Finlands lösryckande från Sverge. Sedan Katarinas instruktion till Marko v 1784 nu är känd, kan man ej annat än anse Gustafs krigiska plan ha haft fullgiltig anledning från den högre statskonstens synpunkt och att den vittnar om öfverlägsen politisk skarpsinnighet hos dess upphofsman.

Såsom karaktäristiskt för den ryska historieskrifningen må anföras, att då Zlobin talar om Gustaf III:s krig med Ryssland, ej ett ord nämnes om Katarinas stämplingar mot Sverge och hennes underhandlingar med det finska själfständighetspartiet för att komma åt Finland. Gustaf III:s "äregiriga planer" voro anledningen till kriget, hvarigenom den "orolige kungen hoppades utplåna de svenska vapnens forna olyckor", säger Zlobin.Se Zlobin: *De diplomat. förbind. mell. Ryssland och Sverge*

***

Stor del af ryska politikens framgångar har alltid berott på dess förmåga att draga fördel af grannstaternas ömsesidiga missämja eller inre misshälligheter. På så vis lyckades Ryssland att med polska undersåtars bistånd gång på gång splittra Polen. Och liksom Ryssland genom att utså misstro och agg hos rutänerna till polackerna kom att annektera Ukraina, så har den ryska regeringenIständigt sökt att underhålla split mellan de skandinaviska folken för [att hindra deras sammanslutning.

Att upprätthålla förbund med Danmark har alltid varit en hörn-I sten i den ryska politiken, och därför blef det omsider Gustaf III:s politik att söka bryta det 1773 ingångna förbundet. Genom det-| samma ville Ryssland och Danmark alltjämt hålla Sverge i osjälf-Iständighet och Gustafs politik betingades därför af Sverges ära lik-jsom ock af kungens egen själfkänsla. Gustaf hade ett synnerligen I godt minne, bättre än de flesta af oppositionsmännen. Han såg | den ryska politiken i stort och kände den i grund och botten. Hans statskupp 1772 var ju riktad främst mot Ryssland, hvars minister i Stockholm då ledde det herskande mösspartiet; han hade vuxit upp under de ständiga ryska intrigerna vid riksdagen och hofvet, kunde Efter 1786 års riksdag ändrade Gustaf alldeles sin politik gent-lemot Danmark, sedan han förnummit huru stark den af Ryssland | uppmuntrade oppositionen var. Han ledde nu själf utrikespolitiken, K fast Joh. Gabr. Oxenstjerna förordnats som kanslipresident. Re-1 dan sommaren 1786 närmade han sig Danmark och lät då svenska I ambassadören i

Köpenhamn J. V. Sprengtporten tala med utrikes-I ministern Bernstorff om behofvet af enighet mellan Sverge och Danmark för att upprätthålla sin självständighet gentemot mäktiga bundsförvandter o. s. v. Danske bronprinsen Fredrik, som före-I stod regeringen under Kristian VII:s sinnessjukdom, aflade kort därpå I ett besök hos Gustaf under hans vistelse vid det i Skåne samman-I dragna öfningslägret, och kungen gjorde strax efteråt ett besök hos Idanska kungafamiljen på Marienlyst. Gustaf vände sig ock till Tur-[kiet för att oroa Ryssland. I början af 1787 gaf han — liksom 1 1783 — svenska sändebudet i Konstantinopel, Heidenstam, order

att egga Porten till anfall på Ryssland och motsätta sig dess an-I språk, hvarvid han jämväl fick i uppdrag att erbjuda en s. k. de-Jmonstration från svensk sida mot ersättning af turkiska subsidier. I Porten gjorde emellertid krigsförklaring mot Ryssland till vilkor för

subsidiers utbetalande och erinrade, att Sverge enligt 1739 års trak-| tat med Turkiet ej kunde bibehålla neutraliteten.

Då Ryssland ej samtyckte till Turkiets ultimatum, förklarade I emellertid detta land krig i augusti 1787. I ej glömma allt mot Sverges självständighet riktadt ryskt försåt, Elitbets manifest till Finlands folk, det förnärmande ständiga åbero-I pandet af sjunde artikeln i Nystad-fördraget m. m.

Nu började Gustaf underhandlingar för att få bundsförvandter och subsidier i det krig han ämnade föra med Ryssland. Han gjorde ett nytt besök i Köpenhamn på hösten 1787 för att förmå dansk! regeringen att utbyta den ryska alliansen mot en svensk. J. Q. Oxenstjerna har i sin dagbok meddelat, att Gustaf för danska kronprinsen öppet förklarade, hurusom han "som kung af Sverge önskat Danmark ondt, önskat att om möjligt varit eröfra Norge och sett länge däri sitt rikes högsta förmån, men hade funnit ogrunden af ett sådant begär och den vida större säkerhet, som för begge dessa

Fig. 97. Johan Gabriel Oxenstjerna. ehuru han ej klinde

bryta den med Ryss-t land ingångna traktaten, försäkrade Gustaf om sin vänskap och förband sig att ej taga några mått och steg mot Sverge.

Gustaf höll god min och förstod att draga så stor nytta som möjligt af vänskapsförsäkringarna och utvärkade åt sin gunstling, öf-verste G. M. Armfelt, elefanterorden samt sände honom på beskickning till danska hofvet för att underhålla det goda förhållandet, hvarjämte hon sände nordstjerneordens insignier till danske hofmar-skalken Bulow.

Kort därpå tillät sig ryska hofvet att meddela det danska den sanningslösa nyheten, att Gustaf under tiden föreslagit en traktat mellan Ryssland och Sverge med Danmarks uttryckliga uteslutande, tydligen i hopp, att den svenska kungens härigenom afslöjade trolöshet skulle förstöra den vänskap han till ryska hofvets förbittring vunnit i Danmark.

Enligt Oxenstjerna meddelade Bernstorff saken till svenska beskickningen i Köpenhamn och förklarade tillika, att «om sådant vore ett af Ryssland diktadt värk, kunde man ej mera handla med ett hof, som brukade sådana trolösa angifvelser«. Gustaf dementerade ock uppgiften på det kraftigaste och Oxenstjerna intygade riktigheten. Osanningen skadade ock Rysslands sak i Danmark och gagnade Sverges i ej ringa grad.

Med England och Preussen förde Gustaf ock underhandlingar; men han lyckades ej få några förbundsfördrag med dem till stånd, fast han ansåg sig ha fått goda förhoppningar om bistånd.

Frankrike, hvars politiska betydelse i Europa aftog på denna tid och som nu samlade sig inom sig själf före den stundande revolutionen, kunde ej längre blifva ett stöd för Sverge. Förbindelserna mellan Sverge och Frankrike, som börjat under Gustaf II Adolf och med få afbrott varat 1 V2 århundrade, hade hvilat på ömsesidiga fördelar. Trofast hade Frankrike alltid understödt det anti-ryska partiet i Sverge och slutligen gifvit Gustaf III medel att utföra sin revolution 1772 samt att därefter förbättra försvarsvärket. Nu måste emellertid Gustaf fullfölja sin politik utan hjälp från Frankrike, som numera eftersträfvade Rysslands vänskap och allians.

Fastän Gustaf sålunda stod utan allierade; drog han ej i betänkande att inlåta sig i strid med Ryssland och

förklarade i januari 1788 för sin krigsminister Toll och finansminister Ruuth samt öf-veradjutanten Wrede, med hvilka han under januari—april höll nio hemliga krigskonseljer, att han beslutat, så vida subsidieunderhand-lingarna vunne framgång, «å sin sida uppfylla traktaten med Porten och vid första vårdag attaquera Ryssland i hjärtat af dess makt, nämligen själfva hufvudstaden«. Han ansåg, att rätta ögonblicket vore inne, då hans minister i Petersburg, v. Nolchen, i sina rapporter beskrifvit missnöjet i Ryssland och hufvudstadens samt gränslandets blottande på trupper o. s. v. För den lyckliga utgången af angreppet på Petersburg räknade kungen också mycket på “den revolution, som vid ett sådant tillfälle ofelbart skulle ske«, hvilken äfven lätt kunde understödjas, "då man tog till skäl af sitt förehafvande den orätträdighet Storfursten (Paul) kände genom den af käjsarinnan ännu förda styrelsen och den föresats K. Maj:t hade att honom till sina rättigheter återinsätta". Gustaf gaf order om rustningars be-drifvande i största hemlighet till förekommande af tidiga motrustnin-gar å Rysslands sida och hans inhemska motståndares tal om ett anfallskrigs grundlagsstridighet. Regeringsformens § 48 föreskref nämligen, att kungen ej fick "krig och örlig göra utan riksens ständers ja och samtycke". Hvarken Toll eller Ruuth afstyrkte kriget, och de förklarade, att all nödig utrustning skulle vara färdig i början af juli 1788, hvarför kungen beslöt att då öppna kriget.

Oppositionens skriftställare, den bittre A. L. Hamilton, m. fl. ha förklarat, att anledningen till kriget var Gustafs åtrå efter krigarära och personlig utmärkelse, hans skulder, som skulle hopblandas med krigsutgifterna, och hans plan att återinföra enväldet, då han var viss om en lycklig utgång af kriget. Oxenstjerna har i sin dagbok förklarat, att Gustaf "allra mest af en hemlig oro öfver missnöjet hemma i sitt land hade i tysthet den önskan att utom riket vinna ära och sysselsätta ett folk, hvars stillhet han fruktade sedan dess sista möte". Han framhöll dock äfven, att "overksamheten ånyo började föda partier uti sinnen, som hastigt underkufvade till lydnad, begynte sakna sin förra frihet och den angenäma oordning, som gagnade enskilda under det allmännas förderf. Då detta lynne allt mer och mer tilltog, kanhända åstadkommet af kungens fel, men alltid lika skadligt genom det utbrott det förespådde i framtiden, då Ryssland, som aldrig förlorat sin håg att öfver Sverge återtaga sitt forna välde, underblåste denna oenighetseld, än genom små mutor, som åt de sämre utdelades, än genom sin ministers ränker, blef ställningen ständigt mera vådlig".

Oxenstjerna visade ock, att tillfället nu vore det gynsammaste för Sverge att föra krig med Ryssland, hvarför man borde begagna sig däraf.

***

Vid denna tid retades Gustaf i hög grad af Razumovskis beteende i Stockholm. Kungens sista resa till Danmark hade gifvit anledning till brytning dem emellan, då Razumovski fällt hånfulla och opassande yttranden därom. Sedan Gustaf hotat att begära hans återkallande, började han att mera än förut konspirera med de missnöjda och genom sina spioner taga än noggrannare reda på hvad som skedde i militäriskt hänseende, hvarjämte han högmodigt visade kungen den största likgiltighet i enlighet med ryske utrikesministern Östermans instruktion i mars 1788. Denne ålade honom ock att lofva de missnöjda käjsarinnans beskydd och att förespegla dem hoppet att genom hennes bistånd en dag kunna återvinna sin gamla frihet!Rörande Razumovskis värksamhet lämnar Oxenstjerna följande skildring. Han var "af alla ministrar från Ryssland den farligaste genom sin personliga behaglighet, hvarmed han vann åtskilliga af de förnämsta motståndare, dem kungen hade. Han förestälde dem i en förtrolighet, den han genom sitt angenäma Iefnadssätt visste förvärfva, huru väl Ryssland vore sinnadt för svenska nationen, att käjsarinnan nogsamt kände att kungen ej vårdade folkets rätt, och att han längtade att ännu fråntaga detsamma det enda som var öf-rigt, friheten att beskatta sig själft. Han hörde med välvilja de svenskars klagan, som förtrodde honom sina missnöjen, och då han alltid med dem omtalade nationens skillnad från kungen, födde hos dem de gamla satser af en söndring, som gjorde förra regeringssättets obestånd.-----------
Förvillade af sina egna missnöjen, lämnade

de oförsiktigt sina förtroenden i en fiendes händer och glömde, att Rysslands hjälp af Sverge aldrig kan köpas genom annat än Sverges förtryck. Grefve Razumovski förvillades äfven själf af deras tal. Omgifven af alla våra missnöjda, trodde han sig höra hela Sverges röst förenad i deras". Oxenstjerna meddelar vidare, huru

Razumovski "utbrast i de gröfsta utlåtelser vid alla tillfällen mot kungen och alla författningar. Fåfängt blef han af mig varnad och hotad att man skulle begära hans rappel. Hans uppförande blef detsamma. Hans sinne förbittrades äfven genom den kärlek, som han hade med grefvinnan Wrede. Sedan hon blifvit genom honom hafvande och födt en gosse, som sades vara dödfödd, blef hennes man på en gång ledsen vid en sak, som han med mänskligt tålamod lidit ett år. Han lofvade stryk åt Razumovski, och baron Armfelt, som deltog häruti, lät för Razumovski tillställa ett öfverfallande på gatan om natten, som likväl ej blef värkstäldt, emedan grefvinnan Wrede därom hann underrätta sin älskare. Denna nya förgripelse gjorde Razumovskis hat oförsonligt, och från den stunden nedlade han i sitt uppförande en bitterhet, som ännu mera lär röjas i hans berättelser till käjsarinnan. Och det är säkert, att om nu kriget utbrister, är han en af de förnämsta orsaker därtill".

Rustningarna pådrefvos med största ifver och omsider måste Gustaf söka för rådet och nationen motivera dem med hotelser från ryskt håll, och han stödde sig härvid på utsändandet af en rysk eskader mot Turkiet, ryska galerflottans utrustande samt trupprörelser vid finska gränsen. Han föredrog i rådet en depesch härom från sin minister i Petersburg, Nolchen, men uteslöt de lugnande tillägg, som denne här och där nedskrifvit, hvarigenom rådet uppskrämdes och gaf sitt medgifvande till utrustningen af såväl här som flotta och härens öfverförande till Finland för att afvärja det anfall, som troddes hota. Nolchens depesch var visserligen ej oro-ande med hänsyn till något anfall just nu, tvärtom; men där stod dock, att "käjsarinnan tvifvelsutan är uppfylld med så fullkomligt som obilligt agg emot E. K. M:tu och att "ett stigande högmod och en med åren tilltagande sinneshäftighet hos högbemälta prinsessa kunna med tiden alstra beslut och förehafvanden, som ingen kan förutse" etc.

Razumovski, som genom sina vänner strax fick kännedom om hvad som förekommit i rådet, varnade ryska hofvet att låta sig retas till fredsbrott, ty om Ryssland hölle sig strängt på defensiven, skulle Gustaf nödgas sammankalla riksdagen eller ock öfverträda regeringsformen genom att anfalla Ryssland och utsätta sig för svåra efterräkningar.

Katarina, som måste beherska sin vrede öfver Gustafs rustningar och följa sitt sändebuds råd, lät nu Österman gifva denne order att genom en not försäkra svenska nationen om Katarinas ständigt fredliga politik gentemot Sverge för att därigenom draga allmänna opinionen på sin sida och skrämma kungen. I enlighet med Östermans bref härom aflämnade Razumovski den 18 juni 1788 till Oxenstjerna en not, däri ryska hofvet emot alla kabinetters sedvana vänder sig till nationen och skiljer mellan denna och kungen, sålunda eggande den forna oenigheten i riket och sökande att återinföra den gamla anarkien.

I noten framhålles, hurusom Oxenstjerna å kungens vägnar anförtrott danske ministern i Stockholm, att Sverges rustningar voro riktade mot Ryssland, enär man antoge, att Sverge därifrån hotades med anfall, hvarför "käjsarinnan ej tvekar att förklara för hans svenska maj:ts ministär, äfvensom för alla dem af nationen, som hafva någon del i styrelsen, att hennes käjs. maj:t icke kan gifva dem ett tillförlitligare bevis på sina fredliga tänkesätt emot dem och på det intresse hon hyser för bevarandet af deras lugn, än då hon på sitt käjserliga ord försäkrar dem, att alla de motsatta afsikter, som man skulle kunna tillskrifva henne, sakna all grund" o. s. v.

I Mitt minne skrifver Oxenstjerna om denna not: "Vid dess genomläsande fann man tydligen, att för kungen ej mer än två utvägar återstodo, det ena att underteckna det i Fredrikshamn föreslagna familjefördraget, den andra att skynda till ett krig för att ej lämna Ryssland rådrum att sprida sina intriger i Sverge".

Katarina och Österman missräknade sig storligen med afseende på den värkan, som noten utöfvade på Gustaf och hela den politiska ställningen gentemot Ryssland. Beräknad att vara ett schackdrag, som skulle alldeles förlama den svenska kungen, framkallade den ett än fyndigare schackdrag å hans sida, då han däraf tog sig officiel anledning att bryta de diplomatiska förbindelserna med Ryss-\

land. I sitt svar till Razumovski sade Gustaf, att han med förvåning sett, på hvad sätt det ryska sändebudet i sin not sökte skilja konungen från hans folk och att han ej kunde tro, att densamma föreskrifvits honom af hans hof, utan härrörde från ministern själf, hvarför han ej vidare kunde erkänna Razumovski som minister vid sitt hof, utan fordrade hans afresa inom en vecka.

Razumovski förklarade emellertid högmodigt, att han ej hade att taga order af kungen och att ingen utom käjsarinnan kunde taga honom från Stockholm, hvarför han ej ärnade röra sig ur fläcken förrän hennes befallning kom. Också förblef han kvar ända till den 11 augusti, sedan man hotat att hålla honom under bevakning i hans bostad. Den tid han sålunda trotsade sig kvar, använde han väl i Katarinas tjänst under oafbrutna förbindelser med oppositionsmännen, som han uppmuntrade till uthållighet och med hvilka han rådgjorde om bästa sättet att tvinga kungen till underkastelse.

Huru mycket än Gustaf nu och förut kallat den ryska uppviglingen till lif genom sina krigsplaner mot Danmark och ränkerna mot Ryssland i Konstantinopel, må man ej förglömma, att han hade grundade skäl till öfvertygelsen, att Katarina skulle vid lägligt tillfälle gripa in i Sverges inre förhållanden, söka krossa hans makt och återinföra den gamla anarkiska konstitutionen.

Visserligen hyste Katarina 1788 inga fiendtliga planer mot Sverge, men det var därför att hon för turkiska kriget då önskade fred; och Gustaf visste, att rysk fred oftast bety dt: uppskof. Han föredrog nu öppet krig framför det dolda krig, som man förde mot honom i skötet af hans folk utan att han hade möjlighet att försvara sig, såsom han vid afresan till Finland den 23 juni 1788 sade danske ministern Reventlov.

Så snart Katarina fått underrättelse om hvad som händt Razumovski efter notens aflämnande, lät hon gifva svenska ministern i Petersburg, Nolchen, tillkänna, att hon ej längre erkände honom som sändebud och att han därför måste lämna staden inom en vecka (4 juli 1788). Detta gjorde han ock.

Till Sverges legationssekreterare Schlaff, som kvarstannade, sände Gustaf därpå en not, som den 12 juli öfverlämnades till Österman och däri kungen förklarade, att han, i följd af ryska ministerns hemliga anslag, käjsarinnans försök att utså oenighet mellan konungen och hans grannar samt Razumovskis sista förolämpande not, begifvit sig i spetsen för sin armé till Finland, men erbjöd fred på tre vilkor: att Razumovski bestraffas för sitt uppförande, att Ryssland till Sverge afträder hvad riket mistat i frederna i Nystad och Åbo samt att Katarina antager Gustafs medling i kriget med Turkiet och återgifver Krim dess själfständighet.Det enda svar Katarina gaf härpå var en befallning till Schlaff att med sin svit lämna Petersburg. Redan dagen förut, eller den 21 juli, hade käjsarinnan undertecknat ett krigsmanifest. Den 23 juli dagtecknades den svenska krigsförklaringenSe närmare C. T. Odhner: *Sverges pol. hist. und. Gustaf III:s reg.,* II del (1896) och *Razumovskis not i Historiska studier*, tillegn. C. G. Malmström (1897); J. G. Oxenstjerna: *Mitt Minne i Svenska memoarer och bref,* utg. af Schück och Levertin (1900); H. Wieselgren *Heml. krigskonseljen på Haga* 1788 (1856); P. V. Koersner: *Gustaf III:s yttre politik* (1882)..

***

Med en så grundad anledning att förklara Ryssland krig som Gustaf hade, kunde det ha varit likgiltigt — såsom alltid i enahanda fall — huru fredsbrottet egde rum. Gustaf var emellertid angelägen, att det skulle anses ha skett från ryskt håll, dels för motviljan mot oppositionen, dels emedan, såsom han skref till G. M. Armfelt: “danskarne förblifva stilla, om de blott kunna säga, att det är Ryssland, som börjat fiendtligheterna". Han lät därför öfverste Hastfehr, Savolaks-brigadens befälhafvare, låta några till kosacker förklädda finska soldater d. 20 juni 1788 göra ett infall vid Pumala-sund från ryska på svenska området, skjuta med löst krut på sina egna förposter samt bränna några bondgårdar, hvarpå rapporten om ryssarnes fiendtliga inbrott utspriddes och krigsförklaringen senare följde. Man kan häri se ett drag af, hvad Geijer kallar, "en naturlig, nästan oegennyttig böjelse för intrig" hos Gustaf. Geijer erinrar dock om, att intrig på den tiden ännu gälde för politik.

Hastfehr började att blockera Nyslott d. 2 juli och -den 8 juli togos vid Vargö två ryska fregatter. Den ryska flottan — 33 skepp med 1,452 kanoner — under engelska amiralen Greighs befäl mötte d. 17 juli den svenska flottan — 26 skepp med 1,284 kanoner — under härtig Karls befäl utanför ön Högland i Finska viken och en utomordentligt häftig strid utkämpades under 6 1/a timmar, därunder den ryska flottan förlorade två skepp och den svenska ett. Segern blef emellertid oafgjord. Att ryska flottan ej kunde tillskrifva sig segern, visade sig däraf, att den ej sökte fortsätta striden, utan drog sig tillbaka i närheten af Kronstadt för att reparera lidna skador. För

samma ändamål återvände svenska flottan till Sveaborg. Striden hade varit hedrande för densamma, då den utan att besegras hållit ut mot en öfverlägsen fiende.

Hade, såsom Oxenstjerna yrkade, de större af skärgårdsflottans fartyg — "turomas", stora som fregatter — gått ut från Svea-borg för att, då kanonaden vid Högland hördes, bistå svenska flottan därstädes, skulle tydligen svenskarne ha vunnit en fullständig seger och kriget ha hastigt kunnat afslutas till Sverges fördel. Men mot denna yrkan reste Toll och isynnerhet generaladjutanten Raya-lin svårigheter, dem Oxenstjerna dock tillskrifver egoistiska beräkningar hos den senare.

Qustafs plan att landsätta svenska trupper i Ingermanland och låta dem rycka fram mot Petersburg kunde nu ej utföras, och man beslöt därför att göra anfallet från Finland. Här möttes dock kungen af ett fruktansvärdt motstånd.

Fig. 98. *Slaget vid Högland* den 17 juli 1788.

Redan i Helsingfors hade en stor mängd af de svenska office-rarne tagit afsked ur tjänsten af ovilja däröfver, att kriget blifvit börjadt emot grundlagen. Samma motsträfvighet hade äfven spridt sig till de finska regementenas officerare, men bland dem tagit en ännu farligare form. En myckenhet små anonyma lappar kringströddes för att värka på underofficerare och soldater och de inne-höllo en uppmaning “att icke lyda, om de skulle befallas att öfver-träda riksgränsen mot Ryssland" o. s. v.

Dessvärre började Gustaf kriget innan det var tillräckligt för-beredt till lands, och detta har ock framhållits af Oxenstjerna, som beskrifvit, huru som kungen «efter tre veckors vistande här, sombort vara nyttjade, ännu ligger kvar af brist på medel att röra hela sin styrka och har i otid uppväckt sin grannes uppmärksamhet att samla sig, under det vi hvila« etc. Häraf begagnade sig Gustafs motståndare i Finland. Proviantens och krigsfömödenhetemas otillräcklighet samt öfverdrifna rykten om den annalkande ryska härens styrka användes som skräckmedel, hvarmed de försökte undergräfva soldaternas pålitlighet. Toll, som enligt Oxenstjema påtagit sig för mycket och därigenom vållat oreda, föll i onåd hos Gustaf och af-lägsnades från ledningen af kriget, sedan G. M. Armfelt meddelat kungen, att missnöjet hufvudsakligen var riktadt mot Toll, då han ansågs som krigets egentliga upphofsman. Gustaf fann stämningen likna den i 1786 års riksdag och «kunde ej förlåta Toll, att han skilde honom från Ulrik Scheffer och förledde honom att sammankalla ständerna till 1788 års riksdag, hvaraf åter kriget och alla hans öfriga bekymmer blifvit följderna« (Ehrenström).

Den 1 aug. anmälde öfverstarne Hästesko och v. Otter för kungen, att soldaterna på eget bevåg börjat nedtaga sina tält och bereda sig att aftåga; de fordrade därför, att man skulle draga sig tillbaka öfver gränsen. Gustaf talade då själf med soldaterna, som visade vida mer hörsamhet, än officerarna hade låtit påskina och t. o. m. svuro att ej öfvergifva kungen. Hans sinnesstämning gränsade till förtviflan och han såg ingen räddning, då officerarne uppviglade hären till olydnad, utan att någon hederskänsla hindrade dem att vägra göra sin plikt, när det gälde att gå mot fienden. Oxenstjerna, som lofordar generalernas trohet och styrka, hvarmed de gjorde allt för att hindra det allmänna afskedstagandet, förklarar, att detta väsentligen berodde på «en förtörnad ärelystnads klagan; — — sådana äro de flestes skäl, sådana de hjältar, som fäkta för vår frihet och sådana de rena afsikter, med hvilka de uppeldas för våra grundlagar«. Han anser talet om att kungen börjat kriget mot grundlagen som ett svepskäl och säger: «Jag bedrager mig ej, att

icke denna ton, inom åtta dagar utspridd, är en värkan af hemliga stämplitigar, af Rysslands penningar och förförelser inom oss och af en hop svenskar, nog låga att mottaga de förra och låta tjusa sig af de senare. Jag tror med nog anledning, att vi här äro omgifna af ryska spioner och att dessa hjälpas af våra egna«.

Gustaf möttes i sin närmaste omgifning af köld och afvoghet och kände väl till de grofva smädelser man uttalade om honom; men icke desto mindre visade han, såsom Ehrenström intygar, i sitt yttre en förundransvärd ståndaktighet. Han sade en gång: «Jag är beredd på samma öde, som Karl XII undergick«, därvid han visade, hur lätt han kunde skjutas genom det vid marken belägna fönstret till hans rum.Det påbörjade anfallet på Fredrikshamn måste Gustaf afbryta den 4 aug. på grund af missnöjet. Kort därpå ansågo sig vissa af de

förbundnas ledare kunna skrida till än kraftigare åtgärder för sina planers förvärkligande. I enlighet med Sprengtportens förslag beslöto majorerna Jägerhorn och Klick m. fl. att på eget bevåg och i hela den finska arméns namn underhandla med ryska regeringen. De sände underrättelsen härom till ryska kommendanten i Viborg, och dessförinnan hade de redan afsändt bref och uppmaningar till Hastfehr och hans trupp, som belägrade Nyslott. Men det afgörande steget togo de i Liikala den 8 augusti, då befälet samlade sig i general C. G. Armfelts tält, intalade och inbillade den åldrige öfverbefälhafvaren, som var Gustaf varmt tillgifven, att kungen själf skulle vara belåten, om genom deras åtgärder fred ånyo kunde vinnas. De uppsatte nu en skrift till Katarina, med hvilken Jägerhorn den 9 aug. begaf sig till Petersburg, och i denna skrif-velse tillkännagafs, att det var såväl Sverges som isynnerhet Finlands önskan att förblifva i beständig endräkt och fred med det ryska riket, men anhölls tillika, att käjsarinnan ynnestfullt ville återlämna de landsträckor, som Finland hade förlorat genom freden i Åbo. Denna skrift var undertecknad af hela det närvarande befälet: C. G. Armfelt, Hästesko, v. Otter, Klick (C. G. Armfelts måg) m. fl. Skrifvelsen hänsyftade ej oförtäckt på självständighetspartiets planer, hvilka man ej ansåg lämpligt att ännu offentliggöra; men den muntliga utläggningen af saken anförtroddes åt Jägerhorn, som i skrifvelsen befullmäktigades att närmare öfverenskomma med den ryska regeringen.

Armfelts afdelning drog sig nu tillbaka inom svenska gränsen till Anjala för att där afvakta svaret från Petersburg.

Här inlämnade Jägerhorn ett särskildt memorial, i hvilket självständighetspartiets planer och förhoppningar oförtäckt framhöllos och för det nya Finland begärdes åtminstone de gränser, som freden i Nystad hade fastställt. I särskild audiens hos käjsarinnan lofvade denna honom i allmänna ordalag att hjälpa finnarne.

Under tiden uppsattes och underskrefs (den 12 aug.) det sedermera s. k. Anjala-förbundets deklaration, däri de förbundna såsom skäl för det tagna steget framhöllo, att kriget börjats i strid mot svenska folkets rättigheter. Deklarationens beslut om en riksdags sammankallande och tillsättande af riksråd enligt 1720 års regeringsform, som skulle sammankalla ständerna hvart 3:dje år o. s. v. utvisa, att de varit länge förberedda och åsyftade mycket mera än att få fred med Ryssland, som främst ingick i besluten. De närvarande officerarne underskrefvo genast sina namn, och C. G. Armfelt sände skrifvelsen strax till kungen, i det han å egna vägnarbifogade ett bref, hvari han prisade förbundets redliga och fosterländska syfte.

Gustaf uppmanades af G. M. Armfelt, fastän denne såg Anjala-deklarationen undertecknad af sin egen farbror, att låta häkta de förbundne, men kungen ville i stället söka återföra dem till sin plikt med försonliga medel. Han förklarade sig ärna fortsätta till det yttersta med det påbörjade företaget och ansåg, att "man i Sverge är för rättänkande att dela den här rådande dåliga andan". Och han missräknade sig ej. Allmänna meningen i Sverge fördömde de officerare, som tagit afsked just då hären skulle gå emot fienden; de kallades offentligt i Stockholm "förrädare, upprorsmakare, harar o. s. v., fast de själfva gåfvo sig ut för "redliga patrioter" och "frihetens stöd" m. m.

Sedan Jägerhorn framfört Anjala-chefernas not i Petersburg och där sammanträffat med Sprengtporten, hade denne begifvit sig till Fredrikshamn för att å Katarinas vägnar leda underhandlingarna. Snart borde han ha insett, att det endast fans ett fåtal, som ville drifva myteriet ända till landsförräderi genom att skilja Finland från Sverge. Men han beherskades så af* sin äregirighet, att han i förtid blottade sina egna och Rysslands afsikter, såg ej den värkliga ställningen och framställde sakerna skeft för Katarina. Som svar på en af hans rapporter skref hon till honom ett bref, däri hon fast-håller den uppfattning, Jägerhorn och Sprengtporten ingifvit henne, att Anjalaförbundet var ett specifikt finskt parti, som gjort Finlands självständig het till sitt hufvudsakliga syfte, och bemyndigade honom att för finnarne framställa, huru det är "oundgängligen nödvändigt, att de sammanträda till riksdag i Finland under vår uppsikt och beskyddade af oss». Han borde vänta, skref hon vidare, att åtaga sig att bli dess öfverbefälhafvare, då "denna post ej passar honom förrän hans landsmän förenat sig med oss genom hans underhandlingar".

Utrikesministern Ostermann, som tydligen sett klarare i saken, afgaf ett utlåtande, däri han skref, att af de från Sprengtporten erhållna papperen “ej visa någon bevågenhet, att finnarne skulle öf-verhufvud vilja samvärka med

våra trupper mot svenskarne, och hela deras sträfvan går ut på att godvilligt förmå svenskarne att utrymma vårt område och sammankalla en gemensam riksdag"Se *Hist. Tidskrift* 1882: *Ett bidrag till Anjalaförbundets hist.* af C. T. Odhner..

De svenska officerarna, till hvilken klass man äfven måste räkna ett stort antal af de finska regementenas officerare, hade endast i de politiska rättigheternas namn deltagit i det brottsligaföretaget, men därvid förgätit, att en krigares plikter äro af annan art än en riksdagsmans; Finlands frånskiljande från Sverges rike var för dem en främmande och motbjudande tanke, och med häpnad förnummo de därför af Katarinas svar, att vädjandet till henne utgått just från denna synpunkt. Hon uppmanade dem som deltagit i det ohälsosamma uppsåtet "att snarast bilda en riksdagsförsamling för att afhandla om Finlands "sanna fördelar"; öfverbefälhafvaren för ryska hären hade ock bemyndigats att på allt sätt bistå dem i deras "patriotiska" förehafvande och de ryska truppernas intågande i Finland skulle bidraga till att bland inbyggame "upprätta och stadga ett politiskt och borgerligt själfbestånd"! Sprengtporten erbjöd nu ock en rysk hjälptrupp på 12,000 man till planens utförande.

Vid denna tid (den 21 aug.) ankom till Gustaf Danmarks krigsförklaring, grundad på fördraget med Ryssland att bistå denna stat i händelse af krig med Sverge. Ställningen syntes alla förtvif-lad, men Gustaf såg saken annorlunda och utropade: "nu är jag räddad"! Genom denna krigsförklaring fick han nämligen en anledning att lämna Finland för att i Sverge, stödd på opinionen bland de ofrälse stånden, stärka sin ställning och kämpa mot fienden i väster.

Hans egen person var samtidigt i ögonskenlig fara, ty man hade i Anjala beslutat att taga honom till fånga, och den djärfve Hästesko säges ha åtagit sig detta uppdrag. Plötsligt for Gustaf till Helsingfors, där han lämnade öfverbefälet till härtig Karl, fortsatte skyndsamt resan till Åbo och återkom till Sverge den 31 aug.

***

Sedan flertalet i rådet förenat sig med Gustaf, att Sverge skulle försvara sig mot sina fiender, och allmänna opinionen, särskildt bland Stockholms borgerskap och befolkning, yrkat detsamma, begaf sig kungen till Dalarne och uppträdde, liksom förr Gustaf Vasa, å Mora, Leksand och Stora Tuna kyrkovallar och uppmanade i eldiga tal allmogen att gripa till vapen mot danskarne. Han mottog i Falun beskickningar från öfriga socknar med tillbud att försvara landet, och nu uppsattes en här på 6,000 man i denna provins.

Därpå begaf sig Gustaf till Karlstad för att ordna gränsförsvaret. Främst gälde hans omsorger Göteborgs försvar mot de anryc-kande danskarne: hit ankom han den 3 okt. och vidtog genast de kraftigaste åtgärder: en ny kommendant tillsattes, nya batterier an-lades, vallarna bestyckades o. s. v., och snart fick staden en besättning på 7,000 man.Danske öfverbefälhafvaren, prins Karl af Hessen, Gustafs svåger och personliga fiende, hade den 24 sept. från Norge med 8,000 man gått öfver svenska gränsen och ryckt in i Bohuslän och var okunnig om det försvar Sverge plötsligt fått. Snart hade han emellertid besatt Uddevalla, Venersborg, Åmål och Bohus fästning. Den 6 okt. lät prinsen uppfordra Göteborg, och han visste ej annat än att Gustaf var kvar i Finland. Samtidigt kom engelska ministern i Köpenhamn Elliot till krigsteatern och yrkade, under hotelse med Englands krigsförklaring, att prinsen skulle gå in på stillestånd. Äfven preussiska ministern i Köpenhamn och holländske ministern i Stockholm påyrkade stillestånd, som ock strax slöts och snart utsträcktes till den 1 maj 1789. Senare drog sig prins Karl tillbaka öfver norska gränsen och kriget afstannade alldeles (nov. 1788).

De utländska minístrame stannade en tid hos Gustaf i Göteborg och lofvade att bemedla fred med Danmark samt föreslogo t. o. m. ett försvarsförbund, däri ock Danmark skulle ingå. Gustafs energiska uppträdande, utvisande lika mycket hans snille som hans patriotism, ingaf sålunda makterna det största förtroende på samma gång som han därigenom vann allmän beundran i landet.

***

Härtig Karl ådagalade efter mottagandet af öfverbefälet i Finland sin vanliga tvetydighet och rufvade tydligen på att draga fördel af det fall, som en tid syntes hota Gustaf, hvarför han ock med största välvilja bemötte Anjala-förbundets ledare, som ock snart räknade på hans biträde. Han hade af kungen blifvit ålagd att ej biträda något

yrkande på riksdag, att ej afsluta något stillestånd och att ej utrymma de inom ryska gränsen besatta platserna, särskildt Högfors. Anjala-förbundets ledare lyckades emellertid redan den 2 sept. att utvärka Karls löfte om såväl ständernas sammankallande som stillestånd, och därför skulle han — enligt Sprengtportens förslag — ha ett möte med ryske storfursten Paul i Fredrikshamn. Härtigen skref härom till en af Anjala-männen, Ankarsvärd, och förklarade, att han ville tala med storfursten om fred och lugn och sedan med all kraft arbela på andra tomen af vår historiaSe *De la Gard. Arech.* XVIII, s. 71..

1 ett af sina bref till general C. G. Armfelt skref Sprengtporten: “Med största tillfredsställelse får jag äran låta hr generalen veta, att H. M. Käjsarinnan, vid erhållen kunskap om det ädla ochpatriotiska beslut trupperna under edert befäl tagit, att af konungen och nationen begära R. Ständers sammankallande på det de tillsammans måtte kunna stilla det hotande stormvädret, som n. v. bedröf-liga och oförväntade händelser åstadkommit, befallt mig gifva Hr Generalen tillkänna, att H. M:t alltid med nöje ser dessa beslut vinna ytterligare styrka hos ett fritt folk, det hon hedrat med sin välvilja. Då hon utsett mig i detta ärende, tror H. M:t sig därige-uom hafva gifvit ett nytt bevis på sitt goda hjärtelag för nationen, i det hon känner hvad del jag naturligtvis bör taga uti ett lands väl, hvars medborgare jag ännu är“. I ett annat bref heter det: "Herr Generalen lärer få anledning till fullt förtroende utan förbehåll, därest minsta farhåga skulle yppat sig för följderna och Käjsa-rinnans, min souveraines afsigter ..."

Katarina beslöt, att 3 millioner rubler skulle införas i Sverge från Hamburg för att utdelas till främjande af Anjala-förbundet. Man uppsköt emellertid med penningarnas användande, då man i konseljen ville lämna dem till någon annan svensk än den först föreslagne, general Puhlin, som under *frih^etstiden så noga lärt känna rubelns värde. Under tiden lyckades Katarina att invärka på se-paratisterna i Finland med mindre förlust af penningar, och gick Anjala-förbundet sin upplösning till mötes.

Sprengtporten lyckades visserligen att i enlighet med Katarinas order,, genomdrifva Högfors’ utrymmande af svenskarne (den 25 sept.) — första vilkoret för hvarje underhandling med henne — hvarför härtig Karl hoppades kunna afsluta stillestånd. Då emellertid Sprengtporten därpå, enligt Katarinas bref, uppmanade Anjala-cheferna att utlysa en finsk riksdag och ställa sig under ryskt skydd, blottade han Rysslands planer. Katarina hade nu uppmanat Anjala-männen till öppet landsförräderi, men flertalet var alldeles däremot.

Samme baron Bonde, som berättat om Sprengtportens anbud af Finlands härtigkrona åt härtig Karl 1784, visste så mycket säkrare, att Anjala-förbundets chefer 1788 förnyat anbudet, somhärtigen därom skriftligen underrättat berättaren. Men de hade nu begärt att med

10,000 man under härtigens befäl få gå till Stockholm och afsätta Gustaf och utropa härtig Karl till kung, troligen såsom det enda vilkor, hvarunder de kunde låta Finland kvarblifva förenadt med Sverge.

Gustaf utfärdade den 1 dec. 1788 befallning till öfverbefälhaf-varen i Finland, Meijerfelt, att låta häkta Anjala-cheferna, och han hade fått en ny anledning därtill genom underrättelsen, att Sprengtporten låtit öfver gränsen insmuggla tusentals exemplar af ett manifest, däri utlofvades Finlands själjständighet och 50 års skattefrihet, om finnarne ville resa sig mot det svenska herraväldet.Stämningen bland de missnöjda i Sverge var ock farlig nog.

Gustaf fick genom sina korrespondenter i Stockholm veta, att adelsmän hållit fest, då svenska fartyg uppsnappats af ryssarne.

Stjerneld m. fl. aristokrater sände kapten Elméen i hemlig beskickning till Ryssland för att höra efter hvad hjälp man kunde vänta af Katarina för värkställande af de uppgjorda planerna mot GustafM. Malmanen: *Anjalaförbundet,* s. 101..

Underrättelserna om Gustafs framgångar i Sverge, folkets tillgif-venhet för honom och dess resning mot danskarne — ett kraftfullt svar på Anjalaförbundets ofosterländska stämplingar — gjorde de missnöjde än oroligare och härtig Karl fann nödvändigt att göra slut på underhandlingarna med dem och Sprengtporten. Han aflät (den 27 okt.) ett cirkulär till samtliga Finlands landshöfdingar, hvari han befalde dem varna landets invånare för falska rykten och hemliga stämplingar. Vid denna tid framhöllo flere flygskrifter Anjalaförbundets landsförrädiska afsikter. Af allt kunde man märka, att en förändring hade inträdt i det allmänna tänkesättet, så att

det parti, som eftersträfvade Finlands själfständighet under Rysslands beskydd, ej kunde hoppas på något medhåll. Det gälde nu för le-darne blott att rädda lifvet. Jägerhorn flydde i december 1788 öf-ver gränsen till Petersburg, dit ock Klick, Glansenstjerna och Ladau kort därpå begåfvo sig. Man hade redan då börjat försäkra sig om Anjala-chefernas personer; C. G. Armfelt, Hästesko, v. Otter och flere andra höllos först arresterade i Åbo och fördes sedan till Stockholm, där en krigsrätt nedsattes för att ransaka och döma dem. Anjala-förbundet hade sålunda ohjälpligen gått i kvaf och därmed ock Rysslands hopp att den gången taga Finland.

Fenomaner ha velat göra Sprengtporten och Anjala-förbundets män till nationalhjältar och låtit den efterlängtade finska "själfständig-heten« taga sin början i mösspartiets intriger med ryska regeringen.

Förslaget om Finlands själfständighet var på samma gång det mest omogna och det mest försåtliga man kan tänka sig. Finlands själfständighet under Rysslands skydd, hvad var det annat än ett lockbete för fantaster eller samvetslösa egoister? Landets förvandling till en rysk provins måste bli nästa steget. Det ha händelserna i våra dagar till fullo bevisat.

***

Så snart Gustaf funnit, att allmänna meningen var till hans förmån, beslöt han att sammankalla en riksdag till januari 1789, ochvid dess början höll han ett glänsande tal, däri han i bjärta färger skildrade krigets oundviklighet och rikets faror på grund af Rysslands stämplingar. Han yttrade bl. a.: "Det torde vara bekant, att ett projekt varit i Ryssland för längre tid tillbaka att söndra Finland från Sverges krona och under namn af independent stat lägga det till den ryska. Bestuschef skall i sin tid ingifvit ett dylikt till käjsarinnan Elisabet, och det säges att det redan varit upptänkt af tsar Peter d. l:ste. Åtminstone lär ingen tvifla, att det värkligen varit å bane under Elisabets tid, då exemplar af den kungörelse, som hon därom lät utgå i Finland, förvaras i flere bibliotek. Men hvad tsar Peter grundat och Elisabet försökt, ville Katarina den II:a utföra. Det var till den ändan hon nu sökte stifta den oenighet mellan mig och eder, som synes tändas i några oroligas sinnen och som skulle bereda henne en lätt väg att beröfva oss Finland och vårt rike sin själfständighet, att utvidga sitt stora rike och hota flere regerande makter med undergång. Denna stora plans utförande har under de sistförflutna åren varit ett af denna käjsarinnas angelägnaste göromål. Hvad medel hon därtill brukat, kommer jag nu till att nämna, ehuruväl de genom ryktet torde vara bekanta, åtminstone har jag om dem haft underrättelse, då de voro minst kunniga. Det som mest rört mig, är att de varit utförda af en svensk medborgare, hvars namn jag icke utan största oro här måste nämna, och det är öfversten baron Sprengtporten". Gustaf visade därpå, huru denne alltifrån 1783 med ryske ministern Markov öfverlagt om Katarinas plan, huru hennes minister Razumovski stämplat mot honom i Sverge, hvilken värkan hennes stämplingar haft på en del af krigsmakten, som ej gjort sin skyldighet, och huru inre split och oenighet rådde o. s. v. Han hade sammankallat riksdagen, för att "med gemensamt bemödande förekomma eller åtminstone emotstå dessa för riket så farliga försök" och första frågan vore: "huru vi skola erhålla fred och säkerhet för våra besittningar, för vårt rikes själfständighet?" Själf ansåg han därför nödvändigt, att fortsätta hvad som var börjadt och ej rädas en spotsk fiende.

Vid denna riksdags början såg man ytterligare ett drag af adelns förvillelse och ståndsopinionens blindhet för fosterlandets fara, när, sedan lagman Steenhoff yrkat på att Sprengtporten, som blifvit chef för ett ryskt regemente och fört afvog sköld mot fäderneslandet, skulle förklaras förlustig sitt säte på riddarhuset, det ropades i massa, att frågan härom borde alldeles förfalla, och i stället yrkades högljudt på straff för dem, som i smädeskrifter talat illa om Sverges adel och höllos skrytsamma tal om allt stort i Sverges historia såsom utfördt af adeln! Grefve F. Horn yttrade, huru han "med grämelse och bestörtning" från tronen hört Sprengtporten näm-nas som förrädare, men att K. M:t “icke är mer än andra människor fritagen från den olyckan att kunna villas och föras bakom ljuset af falskeligen förebragta angifvelser“Se *Biogr. Lexikon,* 15:de bandet, s. 191—196..

I spetsen för oppositionen, eller "patrioterna", stodo Axel v. Fersen, som dock ej gillade förräderiet i hären och manade till foglighet, samt F. Horn, baron K. de Geer, hvilken var starkt misstänkt för förbindelse med Razumovski, baron A. L. Stjerneld m. fl. Jämte dem utgjorde flertalet å riddarhuset Gustafs motståndare och ansågs bland allmänheten som ryssvänner. Flertalet inom preste-, borgare- och bondestånden stod emellertid på

kungens sida, och han såg därför en möjlighet att nu mot adeln använda den af densamma 1786 framkallade bestämmelsen, att tre stånds beslut skulle utgöra rikets ständers. Den ansågs då som en inskränkning i kungens myndighet; nu blef den ett medel att öka densamma, och drif-ven af såväl sin mot oppositionen retade sinnesstämning som af sin patriotiska öfvertygelse genomdref Gustaf — såsom en utländsk historiker skrifvit — "en militärdiktatur, som motsvarade landets natio-nela intressen". Flere samtal med kungen under 1789 års riksdag, som Adlerbeth återgifvit, lämna det intryck, att Gustafs åtgärder varit nödtvungna, om ock oppositionens varit formellt riktiga.

Adelns flertal på riddarhuset uppträdde strax utmanande mot kungen genom dess mot hans befallning fattade olagliga beslut om särskild instruktion för hemliga utskottet. Frågan härom föll i de tre öfriga stånden, hvilka ock beslöto en tacksägelseadress till kungen för hans visa anstalter till rikets försvar, som sålunda innebar ett gillande af kriget och omöjliggjorde "patrioternas" tilläm-nade erinringar rörande dess olaglighet.

Ett enskildt samtal, som Gustaf hade med Fersen, öfvertygade honom om, att en öppen brytning med adeln var oundviklig. Den egde ock rum då han den 17 febr. å rikssalen inför ständerna höll ett ljungande strafftal till adeln för att den genom tidsutdräkt vid viktiga beslut gynnat fienden, i frihetens namn utöfvat enskild ärelystnad, i riddarhuset tillåtit förklenliga och brottsliga tal mot kungens höghet och framtvingat olagliga beslut o. s. v., hvarpå han befalde adeln att aflägsna sig och lofvade de tre öfriga stånden åtskilliga privilegier och gaf dem del af sitt förslag till den s. Y. förenings- och säkerhetsakten, utgörande en väsentligen ny regeringsform.

I sitt samtal med kungen skall Fersen ha sagt: "Jag ville, men kan icke upphöra med min spelande roll; min heder och min ambition förbjuda mig det. Men jag inser, att det för Ed. Maj:t icke finnes annat val än att segra eller stupa. Jag föreslår därför, attEd. Maj:t arresterar mig och de förut ofvannämnda (oppositionsle-darne). Då skall jag icke klaga, icke sätta mig till motvärn, men min heder är frälsadC. D. Hamilton: *Anteckn.* af *En gammal gustavian,* s. 13.“.

Det har uppgifvits, att Gustafs ifrige anhängare i prästeståndet, prosten Nordin, som genom kungamakten ville förskaffa rättigheter åt de ofrälse på adelns bekostnad, också föreslagit att arrestera de mest motspänstiga på riddarhuset. Desse blefvo ock till ett antal af 19, sedan en stor deputation från de tre ofrälse stånden uppmanat kungen att vidtaga lämpliga åtgärder att befordra riksdagsärendenas behandling, den 20 febr. tagna i fängsligt förvar. De blefvo emellertid väl behandlade under den 10 veckors långa arresttiden; endast två, Stjerneld och G. G. Armfelt, höllos längre tid i fängelse, eller till 1790 och 1792.

Förenings- och säkerhetsakten blef därpå (den 21 febr.) å rikssalen antagen af, de tre ofrälse stånden, men förkastad af adeln; icke „ desto mindre undertecknades akten af landtmarskalken liksom af de andra ståndens talmän. Genom denna nya regeringsform fick kungen full myndighet i fråga om krig och fred samt riksstyrelsen i allmänhet; men ständerna, som visserligen beröfvades rätten att själfva föreslå nya lagar, behöllo dock sin lagstiftnings- och beskattnings-makt Det gamla rådet upplöstes af Gustaf och ersattes i rättegångs-saker af den nu inrättade högsta domstolen — en eftergift åt tidsandan, som lämnade de ofrälse tillträde till rikets högsta förvaltning och som utgör en af Gustafs bästa reformer. Svenske män af alla stånd fingo ock rätt att förvärfva frälsehemman. "Jag är själf demokrat", sade Gustaf vid tal om dessa hvälfningar, och visst är, att han blef en banbrytare för en ny demokratisk statsförfattning, fast han för tillfället förskaffade sig diktatur. En den egendomligaste ställning hade skapats: adeln kämpade för friheten gentemot kungamakten och denna kämpade för friheten gentemot adeln; men man kan ej annat än skänka sina sympatier åt Gustaf, som skarpsynt och modig genomförde sin reform och lät adelns okloka förfarande bli den ett grundligt nederlag. Något nytt envälde skapades egentligen ej genom den minnesrika riksdagen 1789 och ständernas riksgälds-kontor, som nu inrättades, samt den stora bevillningen visade, att det fans gränser för kungamakten. Det gamla ståndsamhället skakades i sina grundvalar och Gustafs statskupp omöjliggjorde alla planer på en återgång till 1720-årsförfattning, "patrioternas" och Katarinas mål.

De ofrälse stånden, som redan förut yrkat på nya rättigheter och privilegier, voro med om att förläna Gustaf diktatorisk makt pågrund af förbittring öfver adelns föregående beteende och de misstankar om stämplingar i

förening med rikets fiender, hvartill flera medlemmar af riddarhuset gifvit grundad anledning. Desse hade ej skytt att om kungen utsprida de gemenaste smädeskrifter och fördöma alla hans åtgärder till rikets försvar.

Gustaf torde vid riksdagens öppnande ej haft i sinnet någon statskupp eller våldsamt genomdrifvande af sina afsikter, utan synas dessa väsentligen blott ha gått ut på medels anskaffande för krigets fortsättande och skuldernas betalande samt större makt, om omständigheterna så fordrade. Han drefs för visso ej blott af åtrå efter makt; mild och välvillig till karaktären, ville han ej strida mot sina undersåtar, men han tålde ock ej, om man sökte göra intrång i hans rättigheter. Kullkastandet af det gällande regeringssättet och möjligen ock kronans öfverflyttande på en annan medlem af den kungliga familjen, var emellertid hvad som utgjort föremål för en del af adelns stämplingar i förening med Ryssland, och denna konspiration — under laglighetens och patriotismens mask — kände han väl till. Se där orsaken till förenings- och säkerhetsakten.

De finska medlemmarne af bondeståndet öfverlämnade under riksdagen till kungen en underdånig tillgifvenhetsadress, hvaruti de fritogo sig från hvarje delaktighet i. självständighetspartiets stämplingar. «1 hela Finland fins ej en enda bonde, som skulle tänka förrädiskt mot konung och fädernesland", så lydde deras ord: "bistå oss mot våra hemliga och uppenbara fiender, så vilja vi in i döden försvara Ers Majestät och riket". Dessa yttranden voro ej tomma fraser, säger Koskinen. De felslagna stämplingarna hade förorsakat en omkastning inom sinnena, och Gustaf kunde med ny tillit åter börja kriget mot Ryssland.

***

Kriget började åter våren 1789 till såväl lands som sjös. Öf-vermodigt hade Katarina afböjt de anbud till fredsbemedling, som i februari 1789 gjorts af de för Sverge stämda makterna.

Bland ryska befälet märktes nu Sprenotporten, och afsikten var att med vapenmakt bringa till stånd hvad man hösten 1788 genom svek försökt.

I träffningen vid Porosalmi i juni, där Stedinok kastade tillbaka en öfverlägsen rysk styrka, uppbar Sprengtporten lönen för sitt förräderi, då han träffades af en kula i underlifvet och endast med möda kunde räddas från slagfältet. Gustaf själf slog kort därpå ryssarne vid Uttismalm och Liikala, och i juli vann Stedingk segern vid Parkumäki.Svenska hufvudstyrkans företag inskränkte sig därpå mest till befästandet af Högfors; Anjala och Verelä. Under tiden hade sjökriget pågått; ryska örlogsflottan hade med den svenska en sammandrabbning den 26 juli nära Öland, utan att dock någon kunde till-skrifva sig seger. Ryska flottan behärskade emellertid Finska viken och hindrade svenska skärgårdsflottans rörelser. Denna var dessutom blott hälften så stark som den ryska. Vid Svensksund (nära Kymmene-elfs utlopp) kom det till en afgörande drabbning dem emellan den 24 augusti, då svenskarne först drefvo ryssarne på flykten, men därpå genom en obetänksam befallning af Gustaf att fortsätta striden, ehuru ammunitionen börjat tryta, blefvo slagna. Någon nytta af segern drogo emellertid ryssarne ej, och då de i september försökte en landstigning vid Ingofjärden, blefvo de tillbaka-drifna af Armfelt.

Sedan Preussen gjort ett nytt försök att bemedla fred mellan Sverge och Ryssland, men Katarina med samma högmod som förut afvisat detsamma, måste kriget fortsättas äfven 1790. Svenska örlogsflottan rustades med ifver och i april hade den ej mindre än 25 linieskepp och 29 andra fartyg, med tillsammans 2,104 kanoner och 17,000 mans besättning. Skärgårdsflottan fick än större tillökning och kom att räkna 249 fartyg med 3,055 kanoner och 24,000 man. Planen var att öfverrumpla de ryska flottorna innan de hunnit löpa ut och förena sig — då de svenska hamnarne vanligen äro isfria ett par veckor före de ryska — och dessutom att angripa ryssarne till lands i Finland vid gränsorterna Partakoski och Kärnakoski. Härifrån drefs ock fienden af Armfelt i två träffningar i april, och under tiden slog Gustaf en rysk afdelning vid Valkiala; ryssarne höllo sig emellertid på svenska sidan af Kymmene-elf vid Anjala och Verelä. I maj förde Gustaf svenska skärgårdsflottan mot den ryska vid Fredriks hamn och dref den med en förlust af 34 fartyg på flykten.

Under tiden hade svenska örlogsflottan under härtig Karl och amiral Nordenskjöld angripit en rysk flotta under amiral Tschit-schaoov i Revals-viken, men misslyckats till följd dels af storm, dels på grund af fiendens eld. Enligt Gustafs plan, understödd af den framstående engelske sjöofficeren Sidney Smith, skulle nu örlogsflottan

närma sig Kronstadt för att angripa den där liggande ryska flottafdelningen, innan den i Reval liggande hunnit förena sig med densamma, under det kungen själf skulle med skärgårdsflottan angripa ryska skärgårdsflottan, som under prinsen af Nassau låg vid Viborg, samt efter landstigning tåga mot Petersburg och tvinga Katarina till fred. I stället för att genast gå in i Viborgska viken, fann emellertid Gustaf lämpligt att först gå till Björkö sund för att understödjaörlogsflottan och komma Petersburg närmare. Den 3 juni kom det i närheten af Björkö till en häftig strid med Kronstadts-flottan under Amiral Kruse, som måste draga sig tillbaka till Kronstadt. Dagen därpå ankom ryska Revalsflottan till grannskapet och lyckades förena sig med Kronstadt-eskadern, under det de svenska flottorna drogo sig in i Viborgska viken (6 juni).

Enligt Ehrenström, som tjänstgjorde hos Gustaf ombord på chefsgaleren Serafim, hade kungen skickat härtig Karl en af E. uppsatt promemoria, innehållande hans enskilda tankar i fråga om ställningen, “öfverlämnande likväl till härtigen att göra hvad omständigheterna fordrade och slutande med den blotta önskan, icke befallningen, att härtigen med örlogsflottan skulle, så vidt möjligt vore, intaga en ställning, som kunde skydda skärgårdsflottans operationer". På denna promemoria, som ej var undertecknad, svarade härtigen, att hans redan fattade beslut fullkomligt öfverensstämde med kungens önskan. Detta må särskildt framhållas, då somliga författare, såsom H. Wrangel, velat gifva Gustaf skulden för båda flottornas instängning i Viborgska viken, hvilket synes bero på en af härtig Karl efter kriget afgifven, vilseledande rapport, däri han påstod, att det var på kungens uttryckliga befallning, som örlogsflottan inlupit på Viborgs redd. Afsikten var att fritaga sig från ansvaret. Då Gustaf fick se rapporten förklarade han blott, att "hvarken yttrandet eller afsikten undfallit hans uppmärksamhet, men att han hade en bred rygg och kunde bära allt detta“Se Ehrenström: *Hist. Anteckn.* I s. 307..

Helä ryska örlogsflottan — 30 linieskepp och 20 fregatter förutom mindre fartyg — jämte skärgårdsflottan lade sig utanför Viborgska viken, där därpå de svenska flottorna, den ansenligaste sjömakt Sverge någonsin egt, höllos inneslutna under 4 veckors tid. Ungefär 700 fartyg med inemot 100,000 man och 10,000 kanoner voro här församlade i omedelbar närhet till hvarandra. Så stora flottor ha aldrig mött hvarandra, icke ens i Englands namnkunnigaste sjökrig. Nyss hade Katarina varit så uppskrämd af svenska flottan, att hon beredt sig att lämna Petersburg, och nu syntes svenska väldet nära sin undergång. Provianten blef allt mindre och västlig vind rådde ständigt, så att fartygen ej kunde komma ut ur viken. Ställningen var ytterst farlig och ryssarne beredde sig att omsider angripa och tillintetgöra de svenska flottorna; de voro ock så öfvertygade om framgången, att en hytt ordnades å deras chefsfartyg, där Gustaf skulle föras fången till Petersburg, och att öfver-enskommelse om prispenningarnes fördelning träffades.

Men vindens omslag och svenskarnes utmärkta ledning ochlysande tapperhet skulle plötsligt förskaffa dem den ärofullaste framgång, då en genombrytning vid Viborgska vikens norra utlopp vid Krosserort beslutats.

Fig. 99. *Genombrytningen i Viborgska viken* den 3 juli 1790.
Anfallet på ryska flygelfregatterna vid Krosserort. (Tafla af T. Hägg.)

Sedan vinden blifvit ostlig den 2 juli, bestämdes strax genombrytningen till följande dag, men för att afleda ryssarnes uppmärksamhet, lät Gustaf en afdelning kanonslupar angripa ryska flottans högra flygel nära Biskopsön. Samtidigt inträngde en rysk eskader i Björkö sund, där en annan afdelning svenska kanonslupar hindrade dess framträngande. Därpå förenades alla fartygen för att utföra det djärfva tåget. Spänningen var utomordentlig.

Morgonen den 3 juli voro allas blickar fästade på chefsfartyget Gustaf III; enligt förut lämnad generalorder gafs plötsligt en signal — märsseglens skotande — och i ett ögonblick voro de löst beslagna seglen å alla fartygen fria, hvarpå den allt friskare vinden förde dem mot sitt mål. I spetsen seglade linieskeppet Dristigheten, förd af öfverstelöjtnant Puke, fregatten Styrbjörn, förd af öfverste-löjtnant Stedingk och fregatten Norden, förd af kapten Olander.

Snart visade sig villrådighet hos fienden, som ej visste hvar de svenska fartygen ämnade bryta sig igenom, och då dessa passerade Krosserort, förblef Tschitschagov med sin i grannskapet varandeeskader en obeslutsam åskådare,

som ständigt gaf förändrade signaler. Gustafs fiender ha påstått, att den ryske amiralens overksamhet berott på underhandlingar åtföljda af mutor å kungens sida; men Ehrenström intygar, att detta rykte var alldeles falskt, oeh att Tschit-schagov var så säker på seger, att han personligen aldrig mottog några parlamentärer. Svenskarne mötte strax vid Krosserort ett första hinder som skulle tillstänga passagen, nämligen strandbatterierna och 5 linieskepp samt 1 fregatt och den käcke Puke lät nu Dristigheten, sedan den oskadd varit utsatt för fiendens eld, på en gång affyra sina båda bredsidor på "halft pistolhåll" mot två af de ryska fartygen med den mest förödande värkan. Så gick man till väga skepp efter skepp. Stedingk och Olander utförde på kungens befallning en lika mästerlig manöver som Puke, då de brassade back tätt invid ryska flygelfregatten, affyrade sina kanoner och därpå styrde på andra sidan af honom och repeterade elden, innan de fortsatte seglingen till sjös (se fig. 99).

Snart voro dessa ryska skepp fullständiga vrak och deras besättningar till största delen bortskjutna. Andra liniens hinder, 5 fregatter, förbigingos af de svenska fartygen utan synnerlig förlust, och Gustaf, som färdades i en slup, samt härtig Karl, som vistades på chefsfartyget, kommo ock lyckligen undan, fast de voro i stor fara att bli nedskjutna. En olyckshändelse medförde emellertid stor förlust, då ett svenskt brännfartyg, som skulle riktas mot de ryska skeppen, kom att drifva mot två af de svenska, som antändes och sprungo i luften, hvarpå blef sådan oordning bland de eftersta fartygen, att 8 af dem kommo på grund.

Lyckligtvis hade alltjämt ryssarne varit föga värksamma och hindrades de af grundstötningar och förluster att förfölja de bort-seglande svenska fartygen, tills dessa fått ett betydande försprång. Af örlogsflottan, som seglade till Sveaborg, lyckades ryssarne taga två fartyg; den räknade nu blott 14 linieskepp och 9 fregatter och hade förlorat 7 linieskepp och 3 fregatter. Skärgårdsflottan, som samlade sig i Svensksund den 4 och 5 juli, hade ock gjort stora förluster under ryssarnes förföljande; men dessa blefvo mer än ersatta genom ankomsten af pommerska skärgårdseskadern under C. O. Cronstedt.

Ryska skärgårdsflottan blef likaledes förstärkt med Fredriks-hamnseskadern, så att den var betydligt öfverlägsen den svenska. Denna räknade 195 fartyg med 14,000 man, under det den ryska räknade 300 fartyg med 18,500 man. Dess befälhafvare, prinsen af Nassau, väntade dock ännu med att angripa denna, men bestämde den 9 juli till detta anfall för att med den väntade segern fira denna dag, Katarinas kröningsdag, och afsände en kurir till käjsarinnanFig. 100. *Slaget vid Svensksund* den 9 juli 1790 (efter en oljemålning i K. Sjökrigsskolan i Stockholm).med underrättelse att hon vore i tillfälle att på ett lysande sätt fira denna genom att för henne nedlägga öfverlefvorna af den svenska flottiljen. Han var så mycket säkrare på segern, som ryska örlogs-flottan blockerade den svenska vid Sveaborg.

Vid Svensksund ryckte den fiendtliga flottan på morgonen den 9 juli fram mot den svenska och affyrade de första skotten vid 10-tiden, hvarpå striden strax började på hela linien, bakom hvilken Gustaf ledde slaget i en slup. Angreppet var ytterst häftigt, men försvaret så väl utfördt, att ryssarne efter 2 timmars strid tvungos att draga sig tillbaka. Ett nytt kraftigt anfall gjordes af ryssarne vid 4-tiden, men äfven detta tillbakaslogs; samma västliga vind, som först gynnat anfallet, hindrade nu ryssarne att draga sig tillbaka; den största oordning uppstod och striden blef allt ogynsammare för ryssarne, hvilkas midt angreps af en segrande svensk af delning och led stora förluster. En mängd ryska fartyg upphörde småningom med striden, fast andra underhöllo elden till 10-tiden, då äfven de försökte att gå till segels, men genom den starka stormen samt erhållna svåra skador dels grefvo på grund, dels nödgades stryka flagg. Tusentals skeppsbrutna måste rädda sig på klippor och öar. De fartyg, som höllo sig, måste för motvind stanna på stridsfältet öfver natten, och då de morgonen den 10 juli försökte draga sig undan, öfver-föllos de af svenskarne, som under deras flykt togo en mängd af dem.

Antalet ryska fångar uppgick till 6,500, däribland 300 officerare, och antalet döda och sårade till 3,000; en tredjedel af ryssar-nes flotta hade gått förlorad.

Svenskarnes förlust var obetydlig och uppgifves till endast 300 man, 1 skepp och 3 kanonslupar.

Detta nya slag vid Svensksund, som gaf svenska krigaräran ny glans, och var den största och viktigaste segern för Sverge sedan slaget vid Narva, berodde på den sjömakt, särskildt den skärgårds-flotta, som Gustaf III skapat, och dess utmärkta befälhafvare. Gustaf ledde själf striden ända till dess segern förklarat sig för honom och vann

allmänt loford därför.

Under tiden hade Katarina, med anledning af prinsens af Nas-sau bref, stundeligen väntat rapport om den svenska skärgårdsflottans undergång, hvarmed hon torde ha förknippat hoppet, att Sver-ges kung fallit i hennes fångenskap och sålunda tiden nu kommit, då hon kunde värkställa sina planer på Sverge och göra riket beroende af hennes vilja. Då hennes ministrar omsider nödgades omtala för henne ryssarnes nederlag, som i det längsta fördoldes, sä-ges hon ha fattat en hög tanke om sin motståndares kraftfulla karaktär och oböjliga mod, och denna ändrade uppfattning synes iförening med de nya europeiska förhållandena: franska revolutionen och Polens pånyttfödelse ha lättat fredsunderhandlingarnas bedrifvande.

Katarina hade alltsedan Gustaf III börjat kriget 1788 hyst den starkaste förbittring mot honom och gifvit den luft i ständiga utfall och smädelser; hon framstälde honom som en narr och en galning och alla hennes tankar hade till mål att skada honom med alla upptänkliga medel. Hon företog sig därför bl. a. att i karrikatyr framställa Gustaf på scenen och skref operan En stackars hjälte (Gore-Bagatyrj'), som många gånger uppfördes inför hennes hof å eremi-tagets och Tsarskoje-Selos teater. Franska sändebudet i Petersburg, Ségur, som omtalat pjäsen i sina memoarer, fann den högst skandalös och blygdes däröfver å käjsarinnans vägnar. Själf anmärkte Katarina med nöje, "att storfurstarne sjunga hela operan". Gustaf III var här framställd som en storskrytande, ynklig prins, den där sökte äfventyr och ur en gammal arsenal utvalt åt sig en gammal ryktbar hjältes rustning. Kasken var dock för stor och nedföll ända till hans mage och stöflorna räckte upp till midjan, hvarför man blott såg ett hufvud och två ben, men alls ingen kropp.

Hur litet Katarinas begabberi med Gustaf för modlöshet och feghet stämde öfverens med värkligheten och blef en klen tröst för henne, visade kungen ofta, då han både vid politiska hvälfningar och på slagfältet ådagalade fullständig kallblodighet, förakt för faran och värkligt hjältemod, eller motsatsen till hufvudpersonen i "En stackars hjälte".

Efter krigets slut skref emellertid Katarina till Gustaf, att numera skulle intet hindra vänskapens och endräktens bibehållande dem emellan.

***

Till lands hade kriget ej ledt till något resultat, Gustaf hade redan i slutet af juni låtit Armfelt underhandla med ryska befäl-hafvaren Igelström om stillestånd och fred, och efter segern vid Svensksund fick han af kungen befallning att kraftigare fortsätta underhandlingarna. Gustaf längtade efter fred och stämdes därför icke minst af franska revolutionens framsteg. Han sände därför ock en tillfångatagen rysk ämbetsman Müller till Petersburg för att inleda underhandlingar med utrikesministern Österman.

Rysslands hållning bestämdes vid denna tid väsentligen af dess ställning till Turkiet och Polen. Såväl England som Preussen hade nyss ställt sig på polackernas sida emot Ryssland, och i mars 1790 hade Preussen t. o. m. ingått allians med Polen.

På kongressen i Reichenbach föreslog Preussen i slutet af juni 1790, att Katarina skulle till Sverge afträda hvad Ryssland fått i fre-den i Nystad, ifall hon ville behålla Otschakov, som tagits från Turkiet; men i sitt svar härå af den 12 juli vägrade hon gå in därpå. England och Preussen gjorde nu hvad de kunde för att Gustaf III ej skulle sluta fred med Ryssland, hvarför de erbjödo honom subsidier för krigets fortsättande, så att Ryssland kunde försvagas, och framstälde det vilkoret, att fred ej skulle slutas utan deras biträde. Härpå ville dock Gustaf ej gå in.

Under pågående fredsunderhandlingar gjorde prinsen af Nassau ett försök till krigets fortsättande, sedan hans eskader blifvit betydligt förstärkt. Natten till den 6 augusti ryckte en division däraf fram mot de svenska förposterna och började en kanonad, som besvarades af dessa. Det var blott en falsk attack för att dölja Nas-saus plan att våga en ny batalj den 9 augusti, hvarför han först ville anlägga batterier på vissa holmar. Då Gustaf fick kännedom om detta anfall, bad han Igelström underrätta Nassau att stillestånd afslutats; men då prinsen ej ville afstå från sin plan, måste Igelström i käjsarinnans namn befalla honom att göra det. Han ville hämnas sitt lidna nederlag, och kände sig oförhindrad därtill, då Katarina bedref fredsunderhandlingar med den största hemlighet.

Åfven be-fälhafvaren öfver ryska örlogsflottan hade för afsikt att vid denna tid företaga något emot finska kusterna, hvarom Gustaf underrättades samma dag freden undertecknadesSe C. D. Hamilton: *Anteckningar af en gammal gustavian,* s. 41, och Ehrbnströms *Hist. Anteckn.,* I, s. 328..

Liksom Gustaf åstundade emellertid Katarina fred vid denna tid. Sedan underhandlingarna hållit på att af brytas för Gustafs yr-kan att bli medlare till fredens återställande mellan hans bundsför-vandt Turkiet och Katarina, men hon gifvit lugnande försäkringar, lät kungen freden i Verelä undertecknas den 14 augusti 1790. Gustaf ville sluta fred England och Preussen förutan, äfven utan andra fördelar än bevarandet af egen och hans rikes heder.

Den 20 augusti utväxlades ratifikationerna med stor högtidlighet i ett af svenskar och ryssar gemensamt uppfördt öppet tempel och freden firades med en fest, som Gustaf gaf för ryska och svenska officerare.

Fredsvillkoren bestämde, att allt skulle förblifva såsom före kriget, att krigsfångar utan lösen skulle frigifvas och att svenska kronan skulle ega att tullfritt få ur ryska hamnar utföra spanmål till

50,000 rublers värde. Regleringen af en bättre gräns mellan svenska och ryska Finland, som Gustaf påyrkat, medgafs, men uppsköts till längre fram.

Detta krig hade kostat Sverge stora uppoffringar men det hade haft en allvarsam fara som orsak och var ej, såsom mången antagit,endast företaget af Gustaf för att afleda motsåndet inom Sverge eller i chauvinistisk yra. Resultat af oskattbart värde blefvo ock följden. Ryska partiet i Sverge var krossadt. De svenska vapnen, som på senare tid ringaktats, hade ånyo gjort sig kända på fördelaktigt sätt, och man såg, att svenska nationens gamla tapperhet bibehållit sig. Gustaf slutade utan främmande hjälp som segervinnare öfver Katarina, som kom till korta i sina stämplingar till Finlands skiljande från Sverge och till utöfvande af förmynderskap öfver vårt land, som genom Gustaf tryggades i sin ställning som en fri och självständig stat. Också höjdes nu betydligt Sverges anseende i utlandet.

Ytterst korttänkt var, att Danmark, England och Preussen ej slöto förbund med Gustaf, då han föreslog detta 1788. Hade så skett, så skulle Sverge och Polen, som blifvit pånyttfödt och ingått allians med Preussen, på denna tid ha alldeles förlamat Katarinas politik och kastat Ryssland tillbaka till sitt halfasiatiska dunkel. Men få furstar och ministrar voro värkliga statsmän på den tiden; de leddes ej af några stora idéer, saknade framtidsblick och följde blott kabinettspolitikens egennyttiga beräkningar.

***

Hvad beträffar myteriet i Finland 1788 och Anjalamännen, så blef Sprengtporten af hofrätten i Åbo i februari 1790 dömd till döden såsom riksförrädare och bärare af afvog sköld mot fäderneslandet. Han fick ej längre vistas ens inom ryska rikets område, all-denstund Katarina ej för hans skull ville grumla det förnyade vänskapsförhållandet till Sverge, hvarför han var tvungen att uppehålla sig i utlandet, försedd med underhåll från Ryssland. Hösten 1792 sammanträffade han i Aachen med C. D. Hamilton, som i sina Anteckningar meddelar, att Sprengtporten öppnade sitt hjärta för honom, grät öfver sitt brott emot Sverge samt bad honom hos härtig Karl söka hans förlåtelse och tillstånd att få återkomma till fäderneslandet. Jägerhorn, Klick, Glansenstjerna och Ladau m. fl. hade redan om hösten 1789 fått sin dom, i kraft hvaraf deras namn blifvit uppspikade på skampåle i Stockholm, Åbo och Vasa; men emedan de voro jämförelsevis obetydliga personer, fingo de efter freden vistas i Ryssland. Slutligen hade den 19 april 1790 krigsrättens dom fallit rörande de Anjalaförbundets män, hvilka höllos i fängelse på Fredrikshof. Nio af de brottsligaste, bland dem C. G. Armfelt, Hästesko, von Otter och Flastfehr, dömdes till döden, men endast Hästesko blef afrättad; de öfriga benådades med strängare eller lindrigare fängelse. Gustaf III visade sålunda ej någon öfverdrifvenstränghet, då Anjala-chefernas brott ju var det svåraste ett krigsbefäl kan begå.

Känslan af undersåtlig plikt och trohet hade åter slagit fasta rötter i det allmänna' tänkesättet, och det finska folket syntes vara starkare än någonsin förenadt med Sverges rike och dess kung.

Gustaf III:s utrikespolitik 1790—92.

Gustaf III, som alltifrån 1788 med ifver kastat sig på utrikespolitiken och fått lust för storpolitiken — icke minst för att genom allianser skapa sig subsidier som hjälp i sin penningeförlägenhet — sökte en tid att förena Polen och Sverge. Han hade ständigt, i betraktande af de gemensamma intressena gentemot den farliga ryska grannen, med sympati följt tilldragelserna i Polen, och då han började sitt krig med Ryssland, satte han sig genom svenska ministern i Warschau L. v. Engeström i förbindelse med de polska patrioterna. På grund häraf sändes ock en polsk ambassad till Stockholm 1789. Sedan Gustaf slutit fred med Ryssland hade han alltjämt i sikte att gynna Polens sak och började hösten 1790, sedan grefve Johan Potocki talat med svenska ministern i Paris om vissa polackers afsikt ett erbjuda polska tronen åt härtig Karl, att arbeta för att själf väljas till Polens kung. Han gaf, såsom Engeström meddelat i sina "Minnen och anteckningar", denne i uppdrag att värka därför, men ministern sade honom uppriktigt, att han ej kunde det och förklarade att om målet vunnes, skulle det bli en olycka för kungen, Sverge och Polen. Nya anledningar till inre strider i Polen skulle väckas, Katarina skulle ej finna sig däri, och polackerna hade för resten redan uppgifvit tanken på härtig Karl; dessutom hade häktningen af riddarhusmedlemmarne 1789 gjort ett ofördelaktigt intryck på de frihetsälskande polackerna. Gustaf måste snart uppgifva sin polska plan, och det reformerade Polen, som den 3 maj 1791 gaf sig en konstitutionel författning, utsåg nu Saxens kurfurste som tronföljare.

***

Med ifver och oro hade Gustaf alltifrån utbrottet af franska revolutionen följt tilldragelserna i Frankrike och visat sitt intresse för det franska kungahuset samt sin motvilja för revolutionärerna. Han var bunden vid det gamla monarkiska Frankrike genom sin vänskap till dess kungahus och franska statens långvariga förbindelse med den svenska samt sin beundran för den franska kulturen, och

/ stränghet, då Anjala-chefernas brott ju var det svåraste ett krigsbefäl kan begå.

Känslan af undersåtlig plikt och trohet hade åter slagit fasta rötter i det allmänna' tänkesättet, och det finska folket syntes vara starkare än någonsin förenadt med Sverges rike och dess kung.

Gustaf III:s utrikespolitik 1790—92.

Gustaf III, som alltifrån 1788 med ifver kastat sig på utrikespolitiken och fått lust för storpolitiken — icke minst för att genom allianser skapa sig subsidier som hjälp i sin penningeförlägenhet — sökte en tid att förena Polen och Sverge. Han hade ständigt, i betraktande af de gemensamma intressena gentemot den farliga ryska grannen, med sympati följt tilldragelserna i Polen, och då han började sitt krig med Ryssland, satte han sig genom svenska ministern i Warschau L. v. Engeström i förbindelse med de polska patrioterna. På grund häraf sändes ock en polsk ambassad till Stockholm 1789. Sedan Gustaf slutit fred med Ryssland hade han alltjämt i sikte att gynna Polens sak och började hösten 1790, sedan grefve Johan Potocki talat med svenska ministern i Paris om vissa polackers afsikt ett erbjuda polska tronen åt härtig Karl, att arbeta för att själf väljas till Polens kung. Han gaf, såsom Engeström meddelat i sina "Minnen och anteckningar", denne i uppdrag att värka därför, men ministern sade honom uppriktigt, att han ej kunde det och förklarade att om målet vunnes, skulle det bli en olycka för kungen, Sverge och Polen. Nya anledningar till inre strider i Polen skulle väckas, Katarina skulle ej finna sig däri, och polackerna hade för resten redan uppgifvit tanken på härtig Karl; dessutom hade häktningen af riddarhusmedlemmarne 1789 gjort ett ofördelaktigt intryck på de frihetsälskande polackerna. Gustaf måste snart uppgifva sin polska plan, och det reformerade Polen, som den 3 maj 1791 gaf sig en konstitutionel författning, utsåg nu Saxens kurfurste som tronföljare.

***

Med ifver och oro hade Gustaf alltifrån utbrottet af franska revolutionen följt tilldragelserna i Frankrike och visat sitt intresse för det franska kungahuset samt sin motvilja för revolutionärerna. Han var bunden vid det gamla monarkiska Frankrike genom sin vänskap till dess kungahus och franska statens långvariga förbindelse med den svenska samt sin beundran för den franska kulturen, och

/han såg såsom den monarkiska principens försvarare i oppositionen blott en demagogisk och oberättigad rörelse. Ett beklagligt missförstånd hos den eldige kungen. Sommaren 1791, då han vistades i Aachen och sammanträffade med franska prinsar och aristokrater, hyste han planen att såsom den legitima monarkiens banérförare i spetsen för en europeisk invasion i Frankrike nedslå revolutionen och lät sina diplomater då liksom senare underhandla med de europeiska hofven om gemensamt uppträdande däremot. Hans mål var emellertid långt ifrån uteslutande att strida för Bourbonernas sak, utan han afsåg främst sitt eget och Sverges bästa, då han hoppades på subsidier och lysande fördelar för framtiden, när det franska kungadömet med hans hjälp blifvit återstäldt. Yttersta målet var alltid Norges förvärfvande, som han under hela sin regering åsyftade.

Gustafs intresse för de franska angelägenheterna blef en den viktigaste anledning till ett närmande emellan honom och den gamla fienden Katarina efter freden i Verelä. Han började strax efter dess afslutande att söka bundsförvandter, och två skäl hänvisade honom just till Katarina: han hoppades på hennes med värkan för den franska planen och han ville genom ett gemensamt politiskt system hindra henne att kräfva hämnd för de sår det nyss afslutade kriget tillfogat henne. Katarina, som lågade af hat till franska revolutionen, sökte ock ett närmande till Gustaf, och den ryske underhandlaren vid fredsslutet, Igelström, förespeglade den svenske, Armfelt, stora fördelar däraf för Sverge: penningeunderstöd, landafträdelser vid finska gränsen och gemensam yttre politik i viktigare frågor. Resultatet blef ock, fast Katarina ej var villig att afstå något landområde enligt förespeglingarna i Verelä, att en allians mellan Ryssland och Sverge af slöts å Drottningholm den 19 okt. 1791. Häri förbundo sig de båda staterna till ömsesidigt försvar vid hvarandras sida och förband sig Katarina att till Sverge utbetala 300,000 rubler i årliga subsidier.

Traktaten innehöll emellertid intet om de franska angelägenheterna; Katarina hade andra intressen, som lågo henne närmare om hjärtat, främst den polska frågan. Det gälde för henne att återtaga sitt inflytande i Polen, hvarför hon ej hade lust att djupare indragas i striderna rörande Frankrike, och hon sökte sysselsätta Gustaf och de andra europeiska furstarne därmed, på det hon skulle själf få fria händer för att kufva Polen. Själf tillställde hon Sverge och andra makter en plan till anfall på Frankrike, men omnämnde ej med ett ord i hvad mån hon själf ämnade deltaga i striden. De europeiska förhållandena voro emellertid ej gynsamma därför. Käj-sar Leopold II hade ingen lust att kasta sig i krig med Frankrike och insåg alltför väl, att Rysslands öfvervikt i Polen skulle blinärmaste följden, om Österrike upptoges på annat håll. Föga större stridslust visade till en början Preussen, och Fredrik Wilhelm II förmåddes af sina ministrar att intaga samma ställning som Österrike. England uttalade sig bestämdt för neutralitet.

Omsider genomskådade Gustaf Katarinas listiga plan att få honom sysselsatt i Frankrike för att vara honom kvitt — såsom synes af hans bref af d. 13 mars 1792 till sin ambassadör i Petersburg — och insåg han, att han intet kunde uträtta för franska kungahuset. Han yttrade sig enskildt därhän till Oxenstjerna och flere andra i februari och i början af mars, hvarför det ej är sannolikt, att han skulle ha deltagit i kriget mot Frankrike, om han fått lefva

Se Schinkel-Bergmans *Minnen*, II, s. 182, och Ehrenströms *Hist. Anteckn.*, I, s. 375. .

Under tiden lät Katarina honom veta, att hon ville lämna honom fritt spel i Norge, om han gaf henne fria händer i Polen.

Planen rörande Norge byggde Gustaf på det där rådande missnöjet med det danska herraväldet, särskildt de ökade skatter, som pålagts landet till följd af kriget med Sverge. Gustaf hade ock en anledning att söka skilja Norge från Danmark, då detta land återigen våren 1790 synts förbereda ett nytt infall från Norge för att understödja Ryssland i det då började fälttåget. Genom Armfelt underhandlade Gustaf en tid med ett parti missnöjda i Norge, men det visade sig dock, att norrmännen, ehuru de voro hågade att skilja sig från Danmark, ej ville förena sig med Sverge, utan bilda ett självständigt rike — en plan, som Gustaf ej ville understödja.

***

Då penningenöden tilltog alltmer, rådde statssekreteraren för finanserna, lagman Håkanson, Gustaf att för deras ordnande sammankalla en riksdag, och denna sammanträdde ock i januari 1792 i Gefle. Inom adeln var

oppositionen nu som förr öfvervägande, under det de tre ofrälse stånden stodo på kungens sida. Riksdagen, som blott varade en månad, blef lugn, och Gustaf vann hvad han önskade, eller att ständerna garanterade rikskuldens tillökning. Rådets afskaffande gillades dock blott af de ofrälse stånden; spänningen mellan dessa och adeln ökades och misstroendet mellan adeln och kungen skärptes. Rykten om anslag mot kungens lif voro t. o. m. i omlopp.

Kungen hade emellertid haft en ny konstitution i sinnet och själf uppsatt ett förslag därtill, med den engelska konstitutionen somförebild och grundadt på folkets deltagande i riksstyrelsen förmedelst allmänna val samt tvåkammarsystem. Han var hågad att med snaraste afskaffa förenings- och säkerhetsakten och återgifva sina undersåtar rättigheter, som han af politiskt tvång beröfvat dem, men fann tiden ej inne ännu, då adeln visade “så mycken oklok hetta och ej förstod honom och ej häller sitt eget intresse“Se C. D. Hamilton: *Anteckningar af en gammal gustavian,* s. 51, och Schinkel-Bergmans *Minnen,* II, s. 185..

Dessvärre förblindade partiraseriet somliga adelsmän alldeles och gjorde dem oädla och orättvisa i sina omdömen öfver Gustaf. Man kände hans tidigare plan att med svenska regementen göra en invasion i Frankrike, men ej hans på sista tiden ändrade tanke härom, och oppositionens förbittring mot honom hade därför ock en orsak i beskyllningen att vilja offra sina undersåtars väl blott för tillfredsställandet af en personlig ärelystnad samt att såsom en despot vilja i Frankrike undertrycka människornas där återvunna rättigheter (Ehrenström). Inom adeln funnos ock element, som drefvos af hämd för förlorad makt eller förmenta personliga oförrätter och genom kringspridda smädeskrifter gåfvo de fart åt de mest nedsättande rykten om kungen. 1 de förbittrade oppositionskretsarne hade alltifrån 1789 års riksdag uppgjorts flere revolutionsplaner och en af hufvudmännen i sammansvärjningarna var den gamle ränksmidaren general Pechlin. En sammansvärjning gående ut på att mörda Gustaf bildades af grefvarne Ribbing och Horn samt kapten Anckar-ström, en rå och hämdlysten man, som ansåg sig ha blifvit personligt förorättad af kungen, hvad dock ej varit fallet. Under operamaskeraden den 16 mars 1792 utförde Anckarström sin blodiga gerning och 13 dagar senare dukade Gustaf under för mordskottet.

Någon revolution följde dock ej och adelsoppositionen var i och genom det gemena våldet förlamad. Ett hastigt omslag i adelns tänkesätt mot Gustaf inträffade efter den 16 mars, man ryste öfver slutresultatet af den jäsning man framkallat och skyndade att betyga den sårade kungen sin tillgifvenhet. Själf visade sig Gustaf mild, förlåtande och storsint, och han dog lycklig öfver försoningen med adeln.

Få kungar ha befunnit sig i sådana trångmål och så väl förstått att draga sig därur som Gustaf III, särskildt under de kritiska åren 1786—90. Få människor ha visat sådan ståndaktighet och kraft som Gustaf, då han öfvervann motgångar, som syntes förkrossande, hvilket slog hans motståndare med häpnad, isynnerhet som man i allmänhet trodde, att hans håg egentligen var för nöjen och vitterhet och att han ej vore skickad för en värksamhet, som fordrade energi och uthållighet.Genom sitt under alla förhållanden lika varma intresse för Sver-ges högre andliga odling kom Gustaf att personligen spela en högst betydande roll i den svenska kulturens utveckling. Han skapade Svenska akademien för svenska språket och vitterheten och framstod själf som en utmärkt författare och talare, och märkligt nog blef han akademiens förste pristagare. Han skapade ock svenska operan och

hägnade Målare- och bildhuggare akademien, hvars stadgar han stadfästade.

Det är såsom utrotaren af upplösande tvedräkt, lum-pet köpslående om partiintressen och enskilda fördelar samt korttänkta eller brottsliga konspirationer med den ryska fienden, det är såsom nyskaparen af svenskarnes förmåga att efter en lång tid af vanmakt bjuda denna fiende spetsen, det är såsom be-fordraren af svensk vitterhet och konsternas beskyddare, vi ha att hedra Gustaf III:s minne.

På den plats å Skeppsbron i Stockholm, där han från en af skärgårdsflottans galerer steg i land, när han efter återvunnen fred återkom efter kriget med Ryssland 1790, reste hufvudstadens borgerskap Gustaf III:s staty, modellerad af vår store bildhuggare Sergel, en storartad och snillrik skapelse, framställande "lagstiftaren, segervinnaren, fredens återställare", stödjande sig på ett galerstyre och sträckande fram fredens sinnebild, en olivkvist. Fig. 101. *Gustaf III:s staty* å skeppsbron i Stockholm, af Sergel. Till hågkomst af Stockholms

borgerskaps nit och uppoffringarför vakthållningen i hufvudstaden under kriget restes enligt Gustafs beslut den obelisk, som står framför Storkyrkan.

Katarina II och Gustaf IV Adolf.

Efter Gustaf III:s död öfvertog härtig Karl regeringen såsom förmyndare för den ej fullt 14-årige Gustaf IV Adolf. Hans närmaste vän baron G. A. Reuterholm, som först gjordes till president i kammarrevisionen, blef snart den ledande själen i regeringen. Reuterholm var visserligen hersklysten och hetsig mot motståndare, men han kan ej beskyllas för egennytta, var en redlig patriot och visade sig klarsynt gentemot oppositionen, som stod på rysk botten. General Skjöldebrand, som ej var hans vän, har förklarat, att "i det hela förde han de allmänna ärendena med mer klokhet än samtiden ville medgifva". Han hade varit en motståndare till Gustaf III. Den förra regeringens förtroendemän aflägsnades, och den mest fruktade, den lättsinnige och försåtlige G. M. Armfelt, sändes som ambassadör till Neapel.

Härtig Karl var helt och hållet liksom Reuterholm stämd mot Ryssland och hyste till Katarina samma hat, som hon fattat till honom under sista kriget, då dundret af hans kanoner gaf genljud i självfva tsarernas palats. Att spänna Sverge, vid sidan af Polen, för sin segervagn, var det mål, dit Katarina allt jämt syftade, och hon sökte nå det med alla möjliga medel.

Hon önskade bära namn af den unge svenske kungens beskyd-darinna, och lät utsprida, att regenten var en tyrann, som missbrukade sin brorsons minderårighet, eller en jakobin, som ville efterapa siste härtigen af Orleans.

Grefve Stackelberg, förut namnkunnig som ryskt sändebud i Polen, skickades nu som sändebud till Sverge och började snart sina intriger mot den nya regeringen; han sökte därvid vinna det störtade partiet och höll därför hemliga sammankomster i sitt hus och be-soldade vissa politiska klubbar.

Under tiden ingingo Armfelt och hans hemmavarande vänner, hvilka utslungade beskyllningar för onda afsikter från förmyndareregeringens sida mot den unge konungens tron, en farlig sammansvärjning för att göra slut på Reuterholms inflytande och makt. Enligt Armfelts plan borde Gustaf Adolf skrifva till käjsarinnan af Ryssland ett bref, i hvilket han skulle uttala sitt förtroende till Armfelt och hans åtgärder; genom Stackelbergs inflytande skulle härtig Karl tvingas att aflägsna Reuterholm. Ryska flottan i närheten af Stockholm skulle ge mera eftertryck åt dessa fordringar, och i händelse af behof skulle man till och med kalla dalkarlarne till hjälp. för vakthållningen i hufvudstaden under kriget restes enligt Gustafs beslut den obelisk, som står framför Storkyrkan.

Katarina II och Gustaf IV Adolf.

Efter Gustaf III:s död öfvertog härtig Karl regeringen såsom förmyndare för den ej fullt 14-årige Gustaf IV Adolf. Hans närmaste vän baron G. A. Reuterholm, som först gjordes till president i kammarrevisionen, blef snart den ledande själen i regeringen. Reuterholm var visserligen hersklysten och hetsig mot motståndare, men han kan ej beskyllas för egennytta, var en redlig patriot och visade sig klarsynt gentemot oppositionen, som stod på rysk botten. General Skjöldebrand, som ej var hans vän, har förklarat, att "i det hela förde han de allmänna ärendena med mer klokhet än samtiden ville medgifva". Han hade varit en motståndare till Gustaf III. Den förra regeringens förtroendemän aflägsnades, och den mest fruktade, den lättsinnige och försåtlige G. M. Armfelt, sändes som ambassadör till Neapel.

Härtig Karl var helt och hållet liksom Reuterholm stämd mot Ryssland och hyste till Katarina samma hat, som hon fattat till honom under sista kriget, då dundret af hans kanoner gaf genljud i självfva tsarernas palats. Att spänna Sverge, vid sidan af Polen, för sin segervagn, var det mål, dit Katarina allt jämt syftade, och hon sökte nå det med alla möjliga medel.

Hon önskade bära namn af den unge svenske kungens beskyd-darinna, och lät utsprida, att regenten var en

tyrann, som missbrukade sin brorsons minderårighet, eller en jakobin, som ville efterapa siste härtigen af Orleans.

Grefve Stackelberg, förut namnkunnig som ryskt sändebud i Polen, skickades nu som sändebud till Sverge och började snart sina intriger mot den nya regeringen; han sökte därvid vinna det störtade partiet och höll därför hemliga sammankomster i sitt hus och be-soldade vissa politiska klubbar.

Under tiden ingingo Armfelt och hans hemmavarande vänner, hvilka utslungade beskyllningar för onda afsikter från förmyndareregeringens sida mot den unge konungens tron, en farlig sammansvärjning för att göra slut på Reuterholms inflytande och makt. Enligt Armfelts plan borde Gustaf Adolf skrifva till käjsarinnan af Ryssland ett bref, i hvilket han skulle uttala sitt förtroende till Armfelt och hans åtgärder; genom Stackelbergs inflytande skulle härtig Karl tvingas att aflägsna Reuterholm. Ryska flottan i närheten af Stockholm skulle ge mera eftertryck åt dessa fordringar, och i händelse af behof skulle man till och med kalla dalkarlarne till hjälp.I Wien hade Armfelt förtroligt umgänge med ryske ministern Razumovski, som i honom såg en svensk Potocki, med hvilkens hjälp ryssarne snart skulle spela samma roll i Sverge som i Polen.

Han uppträdde med synnerligt öfvermod, alldeles som i Polen, och gjorde på Katarinas order regeringen formliga föreställningar mot förändringarna i ämbetsmannapersonalen, hvarför härtig Karl protesterade häremot i bref till käjsarinnan och slutligen fordrade, att han skulle återkallas. Så skedde ock omsider våren 1793.

Tilldragelserna i Polen: konfederationen i Targovitza af d. 14 maj 1792, Rysslands krigsförklaring och rikets andra delning i början af 1793 utgjorde nu liksom Polens första delning 1772 en allvarsam varning för svenska regeringen att inlåta sig på närmare förbindelser med Ryssland.

Armfelts plan blef snart röjd och i dec. 1793 fängslades flere förbundne och misstänkta, bl. a. hans älskarinna fröken Rudensköld och (utan skäl) k. sekreteraren Ehrenström. Förgäfves sökte man komma åt Armfelt själf. Han skyddades af neapolitanska hofvets vänskap, och slutligen flydde han öfver Wien till Ryssland. Men hans hemligaste papper öfverkommos i Neapel och sändes till Stockholm, där de lämnade bevis mot de anklagade. Dessa dömdes enligt lagen till döden eller hårda straff; dock blef ingen afrättad. Armfelt fick i Ryssland snart erfara, huru mycket han hade bedragit sig i afseende å Katarina; det aflägsna Kaluga anvisades nämligen åt honom till uppehållsort, och det enda förslag, som de ryska statsmännen gjorde beträffande de svenska förhållandena, gälde förnyandet af 1720 års regeringsform, men ingalunda konungamaktens förstärkande.

***

För att skydda sig mot Katarina sökte svenska regeringen förbund med Frankrike — som i sept. 1792 proklamerat republiken — och lät svenska sändebudet baron Stael v. Holstein underhandla med dess regering om subsidier, som kunde sätta Sverge i stånd att undandraga sig det "på en gång skadliga och förödmjukande" beroendet af Ryssland. Ryska regeringen fick spaning härom och började åtskilliga rustningar, hvilka i sin ordning väckte stor oro i Stockholm, isynnerhet som Stackelberg då (i början af 1793) låtit undfalla sig hotelser mot Sverge. Svenska regeringen fick nu betänkligheter mot en förbindelse med Frankrike, synnerligast som Lud-vid XVI:s afrättning (jan. 1793) eggat nästan alla Europas hof till strid emot republiken, och lät afbryta Staels underhandlingar.Då regeringen kände sig för svag att trotsa Katarinas vrede, började hon att fundera på medel att afvända den, bl. a. det af svenske ministern i Petersburg, Stedingk framhållna: Katarinas ifriga önskan att förmäla sondottern storfurstinnan Alexandra med Gustaf Adolf. Enligt Ehrenström blef detta förslag framställdt redan vid fredsunderhandlingarna i Verelä, och Katarina gaf sommaren 1792 Stackelberg order att söka vinna den unge kungen för saken; ambassadören inberättade efter någon tid, att det också skulle ha lyckats honom. Visst är, att Alexandra uppfostrades i hopp att en dag bli Sverges drottning; alla, som omgåfvo henne, underhöllo denna tanke och talade om den unge Gustaf Adolfs goda egenskaper och behag.

Efter en på enskild väg våren 1793 gjord antydan om förmäl-ningsförslaget, som Katarina besvarade med begäran om dess behandling på diplomatisk väg, ansåg svenska regeringen tills vidare onödigt att fullfölja detsamma, då den nu uppgifvit förbindelserna med franska republiken: men sannolikt är, att den blott åsyftade att

vinna tid. Man vet nämligen, att Reuterholm ständigt sökte utan vacklan att föra en franskvänlig politik, och man har därför skäl att antaga, att underhandlingarna med Ryssland blott voro skenmanövrer.

På denna tid sökte Katarina liksom England tvinga Sverge och Danmark att under kriget med franska republiken tillsluta sina hamnar för franska fartyg och förbjuda all utförsel tilt Frankrike; men härpå ville ej svenska regeringen gå in, och den förband sig blott att iakttaga neutralitet. Katarina upphörde nu att utbetala de i Drottningholmstraktaten af 1791 bestämda subsidierna till Sverge. De redan förut började rustningarna i Ryssland fortsattes och allmänt talades i Petersburg om krig med Sverge, såsom Stedingks depescher utvisa. Till Finland sände svenska regeringen order att hålla trupperna marschfärdiga. Upptagen af Turkiet och Polen, sökte Katarina i nov. 1793 att försäkra sig om Sverges vänskap för att hålla ryggen fri och föreskref sin nye ambassadör i Stockholm, Ro-manzov, att söka förmå Sverge att afstå från neutraliteten samt helt och hållet sluta sig till Ryssland, och förmälningen mellan Gustaf Adolf och Alexandra skulle sätta kronan på värket. Omfattande rustningar fortsattes likvisst i Ryssland för att utöfva tryck på svenska regeringen.

För att afvända den hotande faran beslöt svenska regeringen nu att återupptaga frågan om förmälningen och sände grefve Stenbock till Petersburg i detta ärende (jan. 1794). Katarina uppgjorde en plan till ett personligt sammanträffande mellan Alexandra och Gustaf Adolf, som därför skulle inbjudas till Petersburg. Allt gick emellertid om intet, då Sverge och Danmark våren 1794 ingingoett neutralitetsförbund till gemensamt skydd för sin handel — hvar-igenom Sverge ej så lätt behöfde foga sig efter Rysslands vilja — och Romanzov kort därpå meddelade ett af svenska regeringens protokoll rörande Armfelts stämplingar med en «utländsk makt«, hvarmed menades Ryssland. I bref till Katarina omtalade härtig Karl dessutom Armfelts förbindelser med Stackelberg och Razumovski. Ytterligt förbittrad svarade Katarina med att anklaga härtigen för dubbelhet och beordrades Romanzov att afhålla honom från vidare oförsigtigheter och upplysa svenskarne om alla de falska föreställningar, hvarmed härtigen och hans anhang sökte bedraga dem!

Fig. 102. *Gustaf IV Adolf* som grefve af Haga.

Hon förnyade sålunda stämp-lingarna af 1786 genom Razumovski. Sedan härtig Karl med ett skarpt bref besvarat käjsarinnans, afbrötos alla underhandlingar rörande förmälningen.

Hos de styrande i Stockholm hade under tiden modet stigit, sedan underrättelse ingått om den polska resningen under Kosciuszko och man tycktes ej frukta en öppen brytning med Ryssland. Också måste Katarina en tid lämna Sverge i fred för såväl Turkiet som Polen.

Af fruktan för henne återupptog dock svenska regeringen genom Stedingk underhandlingen om förmälningen hösten 1794, och efter att ha besegrat polackerna och värkstält polska rofvets delning visade sig käjsarinnan benägen därför; men fordran på Alexandras öf-vergång till lutherska läran och Armfelts utlämnande kunde hon ej villfara. Då man i Sverge ej ville gifva vika i dessa punkter, strandade underhandlingen återigen (april 1795).

Sverge ingick kort därpå med den segerrika franska republiken ett subsidiefördrag och underhandlade om förbund med Turkiet, Danmark och Preussen, som nu stod i ett ytterst spändt förhållande till Ryssland. En brytning med denna makt syntes nästan oundviklig; oroande underrättelser om rustningar i Petersburg och Kronstadt ingingo, och ett anfall på Finland väntades vid första öppna vatten. Landets öfverbefälhafvare Klingspor fick order att ha allt i beredskap.

***För att tillintetgöra alla konstgrepp af Katarina, som Reuterholm alltid kallade "den gamla käringen i Petersburg", uppsökte han en annan maka till den unge kungen och fick en trolofning med en ung prinsessa af Mecklenburg till stånd. De besläktade hofven underrättades därom och baron Schwerin sändes till Petersburg i detta ärende; han möttes dock nära Viborg af Katarinas förbud att visa sig för henne. I sin gränslösa förbittring beslöt hon att håna, skymfa och skrämma svenska hofvet, hvarför hon sände till Stockholm som chargé d'affaires en ung baron Budbero, som med bondaktigt högmod (han uppträdde en gång med hatten på i ett sällskap, där större delen af hofvets herrar och damer voro närvarande och med obe-täckta hufvuden) förde det mest oförskämda språk mot Sverge, hvil-ket käjsarinnan äfven lät sina andra diplomater i utlandet göra. Man fick veta,

att käjsarinnan aldrig skulle tillåta, att äktenskapet med den tyska prinsessan kom till stånd samt att Finland skulle tagas för att aldrig mera återlämnas. Samtidigt rustades nu i Ryssland såväl till lands som sjös.

Budbergs mission var ock att bilda ett ryskt parti i Stockholm, men här funnos ytterst få att vinna därför. Ett franskt emigrantpar grefven och grefvinnan St. Priest, som stodo i Rysslands sold, voro de, som främst sökte värka för dess intressen i Stockholm.

Emellertid hyste Gustaf Adolf ej något tycke för sin trolofvade och förälskade sig först i en hofdam, fröken Modée, och sedan i en annan, fröken Piper, hvarför han enskildt bröt med prinsessan.

Detta blef bekant för Budberg i början af 1796 och därpå använde Katarina en schweizare Christin som mellanhand för nya underhandlingar med härtig Karl, och ombudet erbjöd bl. a. 10— 12 millioner för att befordra Sverges lycka, som låg käjsarinnan så varmt om hjärtat. Genom en fransk emigrant, chevalier De Suremain, som blifvit kungens lärare, kom Christin i tillfälle att föra denna underhandling. Sedan han en gång fått tala med Reuterholm och användt dels smicker, dels hotelser — bl. a. med Polens exempel — och ministern förklarat sig vara "en ganska dålig ryss och mycket god svensk", samt ej frukta Katarinas hotelser, fick Christin tillsägelse att lämna Sverge.

Underrättad om hvad som förefallit i Stockholm gaf Katarina strax order att utrusta flottan för krig och fordrade aflägsnandet af Reuterholm, hvilken hon plägade kalla "den bofven", såsom vilkor för försoning. Budberg uppträdde oförskämdare än någonsin och förklarade, att käjsarinnan fordrade afträdandet af Gotland, förstörandet af Sveaborg, ministärens afskedande, att kungen förklarades i förtid myndig samt att Sverge ej kunde undvika kriget, om ej dessa vilkor uppfylldes. Då riket nu var utan bundsförvandter, måsteman gifva efter för det hotfulla språket från Ryssland. Såväl kungen som härtigen skrefvo bref till Katarina • rörande försoning och hon genomdref nu, att förbindelsen med den mecklenburgska prinsessan offentligen förklarades bruten samt att förmäl ningen med storfurstinnan Alexandra skulle ega rum såsom vilkor för en politisk förbindelse med Ryssland. Hon fordrade ock, att kungen och härtigen först skulle komma till Petersburg för att sätta Gustaf Adolf och hans tillkommande brud i tillfälle att lära känna och älska hvarandra. Svenska hofvet gaf till en början ett afböjande svar på denna fordran, som man fann förödmjukande; Katarina fortsatte rustningarna och det talades åter om möjligheten af krig. Sköna kärleks-underhandlingar!

Slutligen måste svenska hofvet efter nya underhandlingar och hotelser foga sig efter Katarinas önskan, och den motspänstige Reu-terholm blef ock skrämd att vara med om förbindelsen och bemedlade underhandlingarna. Gustaf Adolf, som i det längsta sträfvade emot, måste ock omsider gifva med sig, sedan äfven hans känslors föremål förenat sig med härtig Karls föreställningar, och sålunda be-gåfvo sig kungen under titel af "grefve af Haga" och härtigen med följe ändtligen till Petersburg (aug. 1796). Här mottogos de med största förtjusning af Katarina, som firade sina gäster med talrika och lysande fester. Hon visade sig strax alldeles intagen i Gustaf Adolf och kunde ej nog berömma honom, hans "goda hjärta och utomordentliga belefvenhet, hvarmed han förenar en klokhet och en måttfullhet, som äro öfver hans ålder".

Kungen och Alexandra fingo under alla dessa högtidligheter ofta tillfälle att se hvarandra samt dansa och tala tillsamman. De blefvo förtroliga och tycktes vara intagna i hvarandra, och snart begärde kungen den intagande storfurstinnans hand af käjsarinnan. Denna blef öfverlycklig och vidtog strax åtgärder för förlofningens stadfästande. Hon sparade ej på löften och var ock villig att gifva Norge som brudgåfva. Det enda vilkor, som gjorde någon svårighet var religionen, ty Katarina fordrade, att storfurstinnan skulle få behålla den grekisk-ortodoxa religionen, under det Gustaf Adolf förklarade, att Sverges drottning ej finge ha annan religion än dess kung.

Att gifva Sverge en drottning af grekisk-ortodox lära, därmed var ett politiskt mål förknippadt, ty de präster, som borde åtfölja den unga drottningen, skulle ständigt kvarhålla henne i Rysslands intressen. Katarina erinrade sig nog, hvilket inflytande på Littauens öden Ivan III förstod att skaffa sig genom vilkoret om religionsfrihet i sin dotter Helenas giftermålsfördrag med storhärtigen Alexander (se sid. 44).Gustaf Adotf, som trott sig finna, att Alexandra ej var obenägen att öfvergå till lutherska läran, lofvade vid underhandlingen att ej tvinga sin blifvande

gemåls samvete, och Katarina trodde nu, att saken var afgjord enligt hennes önskan, samt öfverlämnade åt sin minister Markov och gunstlingen Zubov att uppsätta förmälnings-kontraktet. Ringarne färdiggjordes och graverades och förlofningen utsattes till den 22 september. För att lyckas, grepo Zubov och Markov till en list; de hade måst lofva kungen, att ingen artikel rörande religionen skulle upptagas i kontraktet, och afsikten var tydligen att få frågan därom uppskjuten tills förlofningen blifvit afgjord, så att det sedan skulle bli kungen svårare att vägra sitt bifall. Det ser ut, som om man ej vågat meddela Katarina sanningen.

Förlofningsdagen kom, och på aftonen kl. 6 uppträdde Katarina i all sin ståt i tronsalen; man saknade blott fästmannen, hvars långsamhet väckte förvåning. Orsaken till detta besynnerliga dröjsmål var följande. Kungen skulle komma kl. 7; kl. 6 infann sig Markov hos honom med förmälningskontraktet och vid läsningen däraf blef Gustaf Adolf mycket uppretad att där finna försäkran om religionsfrihet för storfurstinnan upptagen, hvilken han vägrat afgifva, och ref sönder skrifvelsen. Han afgaf blott en skriftlig förbindelse att aldrig kränka storfurstinnans samvetsfrihet. Man försökte de mest öfvertalande skäl, utan att dock vinna kungens eftergift. "Men om det gäller Eder krona, Sire?" — sade Stedingk. "Välan", svarade kungen, "man må förr taga kronan från mitt hufvud, än jag gör något,_ som är stridande mot mitt samvete!"

Öfverstekammarjunkaren baron Fleming var den ende, som högt yttrade, att han aldrig skulle tillstyrka kungen att fatta ett beslut, som stred mot Sverges grundlagar. Kungen stod ock ihärdigt emot ryska ministrarnas alla föreställningar och till slut, förargad öfver deras enträgenhet, gick han in i sitt rum, och sedan han helt bestämdt nekat underskrifva något som stred mot hans lands lagar, drog han dörren till efter sig.

Ända till klockan 10 väntade Katarina på honom, och nu kom Zubov och hviskade henne något i örat. Den förbryllade käjsarin-nan steg upp, stammade fram några ord, blef illamående och lät afskeda hofvet under förevändning, att kungen blifvit sjuk.

Man försökte ännu att ställa sakerna till rätta. Kungen hade åter ett enskildt samtal med käjsarinnan, därvid skarpa ord föllo å ömse sidor; Gustaf Adolf klandrade ministrarnas beteende, men Katarina ville ej tro, att de afgifvit något bedrägligt löfte. Ministrarna hade ock flere sammanträden. Trots härtig Karls och de svenska herrarnes bearbetning, vägrade kungen alltjämt att afgifva någon sådan förklaring, som fordrades från ryskt håll. Han lofvade dockatt gifva med sig, om Stockholms konsistorium och ärkebiskopen gåfve sitt bifall till den äskade religionsfriheten.

Den 1 okt. lämnade kungen och härtigen Petersburg.

Hvem kunde trott det? Den unge kungen korsade genom sin karaktärsfasthet den sluga och segervissa Katarinas sista försök att öfva förmynderskap öfver Sverge. Hon, som förut så mycket lof-prisat hans karaktär, kallade honom efter brytningen "den lilla uppstudsige pojken".

Kungens i Sverge vistelse i Petersburg, lustbarheterna som därvid anställdes, samt den harm, som därpå följde, voro säkert påskyndande orsaker till Katarinas död. Hon hade under 5 veckor deltagit i ständiga festligheter och förhandlingar, erfarit de svåraste själs-skakningar och ålagt sig det största tvång för att ej synas upprörd. Därefter kände hon sig ofta opasslig, fick blodsvallningar åt hufvu-det och slutligen den 5 nov. en slagattack, som ändade hennes lif dagen därpå.

Kort efter sin tronbestigning upptog käjsar Paul I underhandlingarna om Gustaf Adolfs förmälning med Alexandra, därvid äfven han erbjöd Norge åt sin blifvande måg; men hans sändebud grefve Golovkin kunde intet uträtta. Kungen, som nu var alldeles likgiltig för storfurstinnan, stärktes i sin vägran af ärkebiskopens och konsistoriets utlåtanden och afbröt i vredesmod underhandlingenSe närmare Schinkel-Bergmans Minnen, III, 6 o. 7 kap.; F. J. Bærendtz Sverges förh. t. Ryssl. under Gust. IV Adolfs förmynd. styr., i *Hist. Bibl.*, 1880; *Hist. Tidskrift*, 1892. Öfversikten af arbetena om Sverge och Ryssl. 1792—96; De Suremains Minnen, 1902..

*

XVII. Finlands eröfring. Röfvarpolitik. Alexander I och Napoleon I vid freden i Tilsit 1807. Kriget i Finland och Sverge 1808—09; förrädarnes hjälp. Finland ställes under ryske tsaren. Landtdagen i Borgå.

Paul I:s, Alexander I:s och Gustaf IV Adolfs politik gentemot Napoleon intill 1807.

Katarina II:s son Paul I, som efter hennes död besteg Rysslands tron och i hemlighet beskylde henne att ha inkräktat denna samt att ha låtit mörda Peter III, lät vid hennes begrafning upptaga hennes gemåls stoft och visa det samma hedersbetygelser som moderns. Alexei Orlov, mördaren, måste gå vid sidan af Peters kista och bära kronan. Paul, en ny Hamlet, hade ett fördystradt och oroligt sinne och ville göra om allt hvad modern gjort; men i en punkt hade hän samma politik som hon: att kväsa franska republiken, som han hatade. Snart uppstod ett spändt förhållande till Frankrike, som efter freden i Campo Formio 1797 kom att intaga en hotande ställning i Orienten och syntes vilja återupprätta kungariket Polen, hvar-för han afslöt ett förbund med Turkiet. Han ingick i den andra koalitionen mot Frankrike, men efter flere nederlag hade de franska vapnen ånyo de mest afgörande framgångar (1799). Kort därpå blef Bonaparte förste konsul och var snart allsmäktig i Frankrike. Under kriget med Frankrike bröt Paul med Österrike och England, hvilka han anklagade för förräderi i de gemensamma fälttågen och häraf begagnade sig skickligt Bonaparte, hvars auktoritetsgrundsatser tilltalade tsaren. De båda autokraterna, som sökte att träffa hvarandras svaga sidor, ingingo aftal att störta England, men denna plan gick om intet genom Pauls död. Hans despotism och hänsynslöshet hade aflägsnat hans omgifning från honom och slutligen bildades en sammansvärjning, gående ut på att afsätta honom. Då han vägrade att underteckna en förelagd afsägelseakt, blef han strypt af en af de sammansvurna (mars 1801).

Hans son, Alexander I ville ock i början af sin regering stå i godt förhållande till Bonaparte, och i oktober 1801 slöts fred mel-lan Frankrike och Ryssland, därvid ock en hemlig konvention in-gicks, hvilken stadgade Frankrikes och Rysslands diktatur vid ordnandet af de europeiska staternas förhållanden. Omsider blef emellertid vänskapen afkyld, icke minst genom ryska ambassadören i Paris, Markov, som var rojalistemas förklarade vän, hyste sympatier för Österrike och blef öfverbevisad om delaktighet i några mot franska regeringen riktade nidskrifter, hvarför han slutligen måste på anmälan återkallas.

***

Gustaf IV Adolf, som 1797 ingick giftermål med prinsessan Fredrika af Baden, syster till Alexander I:s gemål Elisabet, närmade sig snart Ryssland. Han begaf sig till Petersburg för att med Paul 1 rådslå om gemensamma åtgärder mot Englands tyranni på sjön, och 1800 blef den väpnade neutraliteten af 1780 dem emellan samt Danmark och Preussen förnyad.

Sedan Alexander I uppstigit på tronen, var förhållandet mellan honom och Gustaf Adolf emellanåt spändt nog. En konflikt uppstod dem emellan 1802, då ryske ministern i Stockholm vägrats att färdas genom svenskt område, och Gustaf Adolf, då den finska gränsen alltjämt förblef oreglerad, låtit måla hela bron vid Abborfors med de svenska färgerna, fast Ryssland dittills innehaft ena hälften. Detta väckte mycken förbittring i Petersburg, och man förbittrades ytterligare, då kungen åt sin nyfödde andra son Karl Gustaf i slutet af året gaf titeln Finlands storfurste, en titel, som ingen svensk kung efter Karl XII begagnat. På grund af dessa tilldragelser började Ryssland att göra omfattande krigsrustningar i början af 1803, hvarför Sverge vidtog nödiga försvarsåtgärder i Finland. Emellertid kom en förlikning till stånd, sedan andra makter trädt emellan.

Sverge hade ännu 11¡2 årtionde efter den stora franska revolutionens utbrott ej varit indraget i Frankrikes krig. Så skedde först under Gustaf IV Adolf. Han påvärkades starkt i sina krigiska planer af samme Taube, som sporrade Gustaf Ill:s krigslystnad, af Bourbonernas gunstling, Fersen, Armfelt, som benådats och återkommit, Toll m. fl. republikhatare.

Trots sin ovilja mot Bonaparte, kunde dock Gustaf Adolf, då Sverges väl så fordrade, en tid ingå på underhandlingar med honom om fördrag, som han hoppades skulle lämna en ersättning för de orättvisor

Englands kaperier tillfogat Sverge. Men snart ändrades stämningen genom emigranternas ansträngningar under Gustaf Adolfs vistelse i Tyskland 1804. Napoleon s mord på härtigen afEnghien fylde honom ändtligen med fasa och hat, och sedermera var han en oförsonlig fiende till fransmännens käjsare.

Detta mord gjorde slut på förbindelserna mellan Frankrike och Sverge, och Gustaf Adolf var af alla Europas monarker den ende, som nu tillkännagaf nödvändigheten att återuppsätta Bourbonernas dynasti på franska tronen. Därför vredgades Napoleon mest på honom bland Europas monarker, och han föresatte sig att hämnas.

Ett anfall af Napoleon på svenska Pommern var att vänta, och nu vände sig Gustaf Adolf till Alexander för att erhålla hjälp.

Fig. 103. *Alexander I.*

Ehuru Gustaf Adolf af den ryske historikern Zlobin göres till föremål för ett systematiskt tadel — för att låta den "ädle" Alexander framstå desto större — framhåller han dock, att "den rättrådige, ehuru alltid oförsiktige konungen af Sverge" omedelbart efter fängslandet af härtigen af Enghien "först af alla monarker med en be-slutsamhet, som gjorde heder åt hans känslor«, använde all ifver för att rädda härtigen.

Sedan han vändt sig till Alexander om bistånd, lät denne furst Czartoryski (maj 1804) svara, att «H. Maj:t med nöje såg detta bevis på konungens förtroende till honom, att vid första tecken till fara skulle Ryssland lämna Sverge hjälp«. Alexander erbjöd sig ock bemedla bistånd af England och förklarade dessutom, att det «för den gemensamma sakens framgång var oundgängligt att förena hela norra Europas krafter«, då enligt hans mening «saken gälde hela Europas och icke en enstaka dels däraf välfärd och oberoende«. Ett formligt anfalls- och försvarsförbund mellan Ryssland och Sverge kom till stånd genom ett i jan. 1805 undertecknadt fördrag. Häri talades rent ut om våldsamma brott emot folkrätten, som Frankrike tillåtit sig, och angafs ändamålet vara bl. a. att hindra Frankrike från “*Öresunds tillslutande för engelska flaggan*“Se Zlobin: *De diplomatiska förbindelserna mellan Ryssland och Sverge 1801—1809* (öfv. 1880)..

I oktober 1805 afslöt Gustaf Adolf förbund med England, och i november, då han var i Pommern, fick han under sitt befäl äfven den ryska styrka, som anländt dit för att jämte den svenska hären och hannoveranerna återtaga Hannover från Napoleon.

Napoleon var dock oemotståndlig; under hans och Davousts ledning slogo fransmännen österrikarne vid Wertigen och Ulm, hvarpå de intogo Wien. Därpå blefvo österrikarne i förening med ryssarne, som anfördes af Buxhövden, i grund slagna vid Austerlitz (2 dec. 1805). Koalitionen sprängdes och fred slöts mellan Österrike och Frankrike i Pressburg.

Gent emot Napoléons sträfvan efter universelt herradöme uppträdde Storbrittanien alltjämt med okuflig energi, och omsider kom mellan denna makt, Ryssland, Preussen och Sverge den fjärde koalitionen mot Frankrike till stånd.

Gustaf Adolfs förhoppning att kunna störta Napoléons välde hade närts ej blott af de ingångna fördragen, utan ock af framställningar af svenske konsuln i Paris, Signeul, hvilken ansåg, att uppror i Frankrike på den tiden var nära förestående. Den var en tid ingalunda så grundlös, som man velat antaga. Men en olycka var, att Gustaf Adolf med sitt sedliga allvar ej förenade några militä-riska egenskaper, gick oklokt tillväga både mot vänner och fiender, saknade fullständigt förmågan att rätta sig efter tiden och omständigheterna samt att beräkna sina krafter och ändtligen, att han enligt Uppenbarelseboken blindt trodde på öfvernaturlig hjälp. I Pommern förspillde han tiden och uträttade intet. Preussiska hären bleffullständigt slagen af Napoleon och Davoust vid och (okt. 1806) och kort dårpå blef en afdelning slagen af Bernadotte vid Halle samt flyende rester vid andra ställen. Napoleon intågade nu som segrare i Berlin. Under sin vistelse här iade han första grunden till det s. k. kontinentalsystemet, som afsåg att stänga alla kontinentens hamnar för engelska fartyg.

De svenska trupper, som stodo vid Lybeck, tillfångatogos af Bernadotte, men som Napoleon för tillfället önskade vänskap med Sverge, slöts en för svenskarne fördelaktig vapenhvila.

Den i Pommern stående svenska hären, som hotade fransmännens förbindelser, var för Napoleon en ganska oläglig fiende, och han sökte därför förmå Gustaf Adolf att utträda ur koalitionen och draga sina trupper ur Pommern, för att sedan i förbund med Frankrike anfalla Ryssland från Finland. Redan i juni månad hade han förespeglat Gustaf Adolf *besittningen af Norge,* om denne ville utträda ur koalitionen och erkänna honom såsom käjsare. Samma anbud hade Bernadotte gjort genom de svenska officerare, som tillfångatagits vid Lybeck. Men Gustaf Adolf ville icke höra talas om den minsta afvikelse från den politik han såsom Rysslands bundsförvandt ämnade följa. Fig. 104. *Napoleon* Napoleon gick nu ryssarne till mötes i Polen, där han emot-togs i triumf, då många polacker hoppades sitt lands återupprättelse af honom.

Sedan flere smärre segrar vunnits af Napoleons generaler, stod ett fruktansvärdt slag vid Eyluu i Ost-Preussen, där 40,000 man offrades utan resultat. Snart därpå angrep Napoleon åter sina motståndare, som ej hunno att samlas, då en af preussare, engelsmän

och svenskar bestående här genom dröjsmål förlorade en dyrbar tid. Napoleon, i enlighet med sin kända taktik snabb i rörelserna, vann nu en blodig seger öfver ryssarne under Benningsen vid Friedland (juni 1807) och preussarne, som stått i Königsberg, måste liksom ryssarne anställa återtåg öfver floden Memel. Ännu var ställningen för de förbundna ej förtviflad, men ryssarne kände sig modfälda och Benningsen öfverdref faran för att visa nödvändigheten att sluta fred. Alexander lät, utan föregående öfverenskommelse med preussarne, Benningsen underhandla om vapenhvila och undertecknade strax denna, ehuru med uttryckligt uteslutande af Preussen, som nu måste underkasta sig segraren på nåd och onåd.

Ehuru Alexander här begick ett lömskt trohetsbrott, bedyrade han ännu alltjämt sin bundsförvandt den ömmaste vänskap.

***

Fyra dagar efter vapenhvilans afslutande hade Alexander och Napoleon ett möte utan vittnen i en paviljong å en brygga öfver Memel vid Tilsit, och nu skedde det otroliga. Den sluge Napoleon vann med lätthet den äregirige Alexander för sina syften, och man af handlade ej blott freden, utan slöt ock personlig vänskap!

Tsaren smickrades, då fransmännens segerrike käjsare sökte hans vänskap och visade honom utsikten att få dela herraväldet öfver Europa och värkställa den ryska politikens gamla eröfringsplaner mot grannstaterna.

Slaget vid Friedland betecknar en afgörande vändpunkt i Alexanders politik. Det nederlag han här led stämde honom, den svaga karaktären, till försoning med fienden i stället för att drifva honom att med konsekvens störta den skadlige eröfraren. Men i sitt inre hyste Alexander beundran för honom och var därför strax färdig att bygga egna eröfringar på förbund med honom.

Alexander I:s natur var en abnorm blandning af styrka och svaghet, frisinne och despoti, ädelmod och låghet. Full af goda föresatser begick han ogeneradt en mängd dåliga handlingar.

På absolutistnens grund möttes i Tilsit despot med despot. De förstodo hvarandra och beslöto i sin röfvarpolitik Europas underkastelse under Paris och Petersburg.

En rysk tsar får ej vara pjunkig af sig, och Alexander fann det i sin ordning att ifrån att ha varit världsfredens apostel bli eröfrare i kompani med den korsikanska kondottieren och dela rofvet med honom.

Förstås i fredens namn!Fig. 105. *Alexander I föreställer för Napoleon I vid mötet i Tilsit ¡807 kosacker, baskirer och kalmucker i ryska hären.*Det är för resten en egendomlig företeelse, man kan nästan säga galghumor, i denna och flere andra tsarers politik att vid barbariska kränkningar af folkrätten, eröfringar och förtryck alltid föra fredens ljufva språk.

De löften Alexander förut gifvit Fredrik Wilhelm och de andra förbundna monarkerna glömdes, och efter flere sammanträden med Napoleon beseglade snart freden i Tilsit (7 juli 1807) det nya förbundet.

Två dagar senare slöt Frankrike fred med Preussen, som nu förlorade sina besittningar mellan Elbe och Rhen

samt större delen af de f. d. polska provinserna.

Tyngdpunkten i Alexanders och Napoleons förbund var det af: slutade hemliga off- och defensiva fördraget. Hvarje europeiskt krig, som den ena makten förde, skulle ock vara den andra maktens. Napoleon gaf Alexander full handlingsfrihet i Östra Europa såväl gentemot Sverge, från hvilket han önskade taga Finland, som Turkiet, och till gengäld skulle Napoleon få behandla västra Europa efter godtfinnande.

Karaktäristiskt för rysk synpunkt är hvad Zlobin säger om Alexander efter slaget vid Friedland:

«Det tillkom käjsar Alexander att afgöra, huruvida vi skulle fortsätta att försvara Europa, som icke understödde oss. Vore det icke bättre att öfvergifva bundsförvandter, hvilka antingen voro ständigt olyckliga i krig, såsom Österrike och Preussen, eller tvifvelak-tiga, såsom Sverge? — — Efter så många motgångar beslöt käjsa-ren att för framtiden taga till grundval för sin politik endast Rysslands omedelbara fördelar, från hvilka han dittills med obegränsadt ädelmod icke hade skilt Europas allmänna intressen. — — Att fortsätta kriget innebar att utsätta sig för ny fara; däremot om vi samtyckte till den fred, som Napoleon bjöd oss, f&rvärfvade Ryssland både Finland och Donaufurstendömena.u

Det «ädelmod«, som dittills ledt Alexander, var således borta. Icke desto mindre förklarar Zlobin kort efteråt, att Alexander "ej likt Napoleon var van att förfoga öfver främmande besittningar efter eget godtycke och att sätta sig öfver det rätta, när det gälde hans fördelar; t. o. m. i en tid, då våldet triumferade, då framgången urskuldade allt, hade han ännu icke beslutit sig för att afvika från de höga regler, som han hade följt från första dagen af sin regering."

Men nu satte han sig dock öfver det rätta, nu lämnade han de höga reglerna!

Som man ser, har Zlobins chauvinism vid koloreringen af Alexanders bild lånat färgerna.Den “sällsynta klokhet att leda diplomatiska underhandlingar“, som enligt Zlobin skulle ha utmärkt Alexander, var i grund och botten slughet och skenhelighet. Han förrådde Sverge, och till gengäld lämnade honom Napoleon Finland som rof.

En svagare karaktär torde man få leta efter i historien. Ej underligt, att Alexander senare, under friherrinnan v. Kriideners pietistiska inflytande, kände sig som en ångerfull syndare.

För att rättfärdiga hans handlingssätt mot Sverge, framhåller Zlobin, hurusom han, vid öfvervägande af den politiska ställningen 1807, "isynnerhet var missnöjd med Sverge, hvars konung han så ofta hjälpt".

Hvad skäl fans dock att kränka folkrätten och Sverges rike, om än Gustaf IV Adolf varit besynnerlig på ett eller annat sätt?

Det skall emellertid nedan visas, att Sverges kung alldeles icke svek hufvudförpliktelserna i svensk-ryska öfverenskommelserna före 1807 — men väl att Alexander gjorde det.

Zlobin återkommer flere gånger till det komprometterande ämnet: försåtet mot Sverge och framhåller, hurusom "Savarys rapporter intyga, huru ogärna käjsar Alexander beslöt sig för att uppfylla denna Napoleons oföränderliga vilja och huru bittert det var för honom att ändra sina första regeringsårs politik. — — Den som vill göra sig besvär att öfverväga ställningen i Europa och vårt fäderneslands dåvarande intressen, han skall icke klandra denna vändning i vår politik“.

Vändning!? Ryssland hade ju ett par gånger förut sökt er-öfra Finland och värkligen satt sig i besittning af landet! Katarina II hade ju nyss gjort allt för att med Sprengtportens och öfriga förrädares hjälp skilja Finland från Sverge!

***

Målet var för Napoleon främst Englands isolering, och därmed förbundos Alexanders planer på Turkiet. Dessa båda makter skulle tvingas till fred, och därvid skulle Ryssland erbjuda sin välvilliga medling hos engelska regeringen och Frankrike sin hos den turkiska.

Alexander framstälde i en not sin önskan att bevara verldsfre-den och förklarade sig erna därför använda sitt

rikes alla krafter, hvarför England uppmanades att på föreskrifna vilkor sluta fred, och i en särskild artikel förklarades, att "skulle det förutsedda fallet (Englands vägran) inträffa, så skulle de höga kontraherande makterna gemensamt uppfordra hofven i Köpenhamn, Stockholm och Lissabon att tillsluta sina hamnar för engelsmännen, återkalla sina sändebudsamt förklara England krig. Det hof, som ej fogade sig därefter, skulle af de båda höga kontraherande makterna behandlas som fiende(l). Om Sverge vägrade, skulle Danmark tvingas att förklara detta land krig."

Knappast hade det bläck torkat, hvarmed de hemliga artiklarna skrifvits, förrän Englands agenter fingo en kopia däraf; det säges att de därför betalat 60,000 pund och att deras förnämsta medhjälpare var en fransk emigrant grefve d'Entraigues.

Då engelska regeringen trodde sig veta, att Napoleon hos danska regeringen yrkat på Östersjöns stängande för engelsmännen, utsändes en stor engelsk flotta, som bombarderade Köpenhamn och bortförde hela danska flottan (sept. 1807). Danmark slöt sig nu närmare än förut till Frankrike, hvarefter Napoleon än kraftigare yrkade, att Ryssland skulle anfalla Sverge. På hans anmodan uppmanade ryska regeringen i en not af d. 9 okt. Gustaf Adolf att uppfylla de äldre fördragen af 1780 och 1800 om beväpnad neutralitet för att i förening med Ryssland och Danmark stänga Östersjön för England.

Gustaf Adolf förklarade i ett bref till Alexander (30 okt), att de åberopade fördragen ej motsvarade de nu rådande förhållandena och att han var förhindrad att såsom Englands bundsförvandt gå in på käjsarens åskådningssätt.

Den 4 nov. mottog kungen en depesch af d. 17 okt. från Ste-dingk, däri denne berättade, att fyra ryska fördelningar skulle sammandragas på finska gränsen.

Underrättelserna från Ryssland voro visserligen i en senare depesch lika krigiska och truppsammandragningarna mot finska gränsen fortsattes alltjämt, men å andra sidan hade engelska regeringen förklarat för det svenska sändebudet i London, att England ej skulle tilllåta något angrepp på Sverge och att "det minsta försök af detta slag genast skulle hafva till följd en krigsförklaring från Englands sida".

Då Stedingk aflämnat Gustaf Adolfs bref af d. 30 okt. till Alexander, talade denne om Sverges och Rysslands politik länge och väl, hvarvid Stedingk framhöll omöjligheten för Sverge att bryta med England, då det icke inom sig ägde tillräckliga medel för sina invånares existens, utan var hänvisadt till den af engelsmännen förmedlade tillförseln. Han påpekade jämväl det godtyckliga däri, att Alexander, som varit den förste att, då hans egen säkerhet fordrade det, bryta 1780 och 1800 års traktater, nu ville tvinga den svenske kungen att respektera dessa redan upphäfda fördrag, samt därigenom sätta sitt lands lifsintressen på spel. Käjsaren svarade blott med allmänna fraser. Han talade mycket om nödvändigheten att gifva vika för Napoleon, hvilket vore den enda utvägen till fredensbevarande. Det var endast engelsmännens envisa motstånd, som hindrade denna fred. Nu måste han själf finna sig uti, tack vare Preussens senfärdighet med betalandet af krigskontributionerna och i trots af freden i Tilsit, att hans «kära vänner« fransmännen stannade kvar vid hans rikes gränser. Då Stedingk begärde att få veta betydelsen af de ständigt pågående truppkoncentreringarna, svarade han, att allt-samman «ej var något annat än försiktighetsmått« och att han «ville hafva trupperna till hands för att betjäna sig af dem i händelse af behof", samt «att han ej hade smak för eröfringar«. Till slut talade han om den uppriktiga aktning och vänskap han hyste för konungen af Sverige (depesch från Stedingk).

Ryska regeringen aflämnade emellertid d. 8 nov. till engelska sändebudet i Petersburg en not, däri käjsaren förklarade de diplomatiska förbindelserna med England afbrutna.

Till franske ambassadören Savary skall Alexander, enligt en not af den förre, samtidigt ha yttrat: «Af allt detta ser jag, att afslu-tandet af denna fred blott beror på en obetydlighet, och att allt skall ordnas efter käjsarens önskan. Detta oaktadt „marscherar jag, såsom Ni ser. Om sju eller åtta dagar är min sista division framme. — — Finland, dit Ni tvingar mig att gå, är en öken, hvars ägande ej lockar någon. Dessutom måste denna öken tagas från en gammal bundsförvandt, från en frände och på ett trolöst sätt, som sårar den nationela finkänsligheten och kan ge förbundets fiender förevändning att gripa in. — Ni envisas, att jag skall förklara Sverge krig. Jag är också

färdig att göra det; mina arméer äro vid gränsen, men hvad ger Ni väl oss för så många uppoffringar? Wallachiet och Moldau är den lön nationen väntar, och den försöker Ni beröfva oss«.

Emellertid fortgingo truppsammandragningarna vid finska gränsen. Under åtta dagars tid hade 5 regementen om 3 bataljoner passerat Petersburg på väg till Finland; ytterligare tvänne regementen samt 100 kanoner hade förut gått samma väg, allt, som det hette, till skydd möt ett anfall af engelsmän och svenskar.

Savary förde i Petersburg ett synnerligen häftigt språk mot Gustaf Adolf och meddelade öppet, att Napoleon beslutat Sverges delning mellan Ryssland och Danmark, därvid Motala ström, Vettern och Venern skulle utgöra gränsen mellan de båda rikenas andelar. Stedingk underrättade kungen härom i en not af d. 18 nov.

Dessvärre förstod ej Gustaf Adolf faran och satte sig ej i försvarstillstånd. Suremain säger i sina Minnen (s. 69), att han «visste af hr von Brinkman (svenska ministern i Berlin), att denne alltifrån freden i Tilsit och under hösten 1807 oupphörligt varnat Gustaf IV för ryssarnes planer på Finland, men lika fullt gjorde denne ingenting för att kunna försvara det.«

Han begick i stället nya oförsigtigheter. Han sände en kurir till Petersburg, dit denne anlände d. 27 no v. medförande Andreas-or-dens insignier med Gustaf Adolfs befallning, att de skulle återställas till ryske käjsaren, jämte förklaringen, att han ej ville bära samma orden som Napoleon, och åberopade samma förklaring, då han återsände Svarta Örns orden till kungen af Preussen. Stedingk lät sända orden till grefve Romanzoff. Det visade sig genast, att en vändning till det sämre skulle bli följden. Den 29 nov. afgick till Sverge en rysk kurir med Serafimerordens insignier jämte en till Gustaf Adolf ställd käjserlig handskrifvelse. Denna var daterad den 22 nov., men efter all sannolikhet ej uppsatt före den 28. Alexander sände ock d. 28 nov. en not till Gustaf Adolf, däri han uttryckligen fordrade, att Sverge skulle förklara England krig. Härå afgaf kungen d. 9 jan. 1808 det svaret, att Sverge ej kunde erkänna Rysslands på inga skäl grundade anspråk.

***

Förhållandena i Petersburg antogo i januari 1808 en så hotande karaktär, att Stedingk ansåg sig skyldig att den 28 underrätta t. f. högste befälhafvaren i Finland, generalen af Klercker, därom samt meddela honom den ryska anfallsplanen. Följande dag sände han kungen mera oroande underrättelser: krigsförklaringen, sade man vid ryska hofvet, var redan skrifven, och general Buxhövden hade redan anländt till Petersburg för att taga befäl öfver invasionshären. Ehuru grefve Romanzoff nyligen försäkrat Stedingk, att "ett anfall aldrig kunde vara mera orättvist och mera motsatt de grundsatser, som käjsaren under hela sin regering häfdat", syntes kriget oundvikligt.

Gustaf Adolf fann sig slutligen (8 febr.) befogad att af ryska ministern i Stockholm, Alopaeus, begära förklaring öfver orsaken till de ryska rustningarna. Då denne sade sig vara fullkomligt okunnig om, att några rustningar mot Sverge förehades, meddelade honom kungen, att han sett sig nödsakad att gifva de finska regementena samlingsorder samt att sända finska arméns general-en-chef till sin post, hvilket han ville öppet ge tillkänna, på det att ryska regeringen måtte veta, att de rustningar, som komme att företagas i Finland, endast hade ett rent defensivt mål.

Med England ingicks en förbundstraktat d. 8 febr.

England lofvade däri ett månadtligt understöd åt Sverge af

100,000 pd sterling under ett år, hvaremot Gustaf Adolf förband sig att underhålla hela sin landtarmé och den nödvändiga delen afsina flottor. Vidare förbundo sig de bägge kontrahenterna till «att hvarken sluta fred, stillestånd eller neutralitetsafhandling med fienden utan i förening och efter gemensam öfverenskommelse«.

Gustaf Adolf sände Stedingk d. 6 febr. ett reskript, däri han beklagade sig öfver fiendtliga demonstrationer från Rysslands sida. Han skref bl. a.: «Det är ej jag, som öfvergifvit käjsaren af Ryss-

land, utan tvärtom han, som öfvergifvit mig.« Och han framhöll åter sitt förslag att neutralisera Östersjön genom en allmän äfverens-kommelse. Sedan Stedingk i en audiens hos Alexander d. 16 febr. uppläst reskriptet,

förklarade käjsaren bl. a.: — — «Faran kommer ej från min sida! Gud är mitt vittne, att jag icke eftersträfvar en enda by, det vill säga, icke af er. Det är mot faran från Norge och Skåne, som ni bör skydda er. — — Räddningen kan endast komma från kungen. Må han förena sig med mig, må han åtminstone för ögonblicket underkasta sig nödvändighetens lag, och vi skola draga oss ur spelet«. Han skylde härvid på fruktan för fransmännen.

Ett ultimatum från Alexander, som dagtecknades den 22 febr., afsändes den 17 med en kurir till Alopaeus för att tillställas svenska regeringen.

Häri åberopas 1780 och 1800 års traktater om beväpnad neutralitet och förklaras, att käjsaren «ansett sig på grund af dessa två traktater icke allenast berättigad, utan äfven förbunden att yrka på Sverges samvärkan mot England — och följaktligen icke kan tillåta dess neutralitet. — Han anmodar nu för sista gången konungen, sin svåger, och det med hela den sanna vänskapens värme, att icke längre tveka att uppfylla sina förbindelser och att antaga det enda system, som öfverensstämmer med de nordiska makternas fördelar".

Zlobins påstående, att detta aktstycke redan den fan! iiol öf-verlämnats till Stedingk, är alldeles oriktigt och vilseledande, och det vederlägges däraf, att den sista af de i Rysslands ultimatum omtalade svenska svarsnoterna först den 29 jan. öfverlämnades till ryska regeringen. Visst är, att Rysslands ultimatum kom svenska regeringen till handa först då kriget var i full gång.

Enligt Zlobin hoppades Alexander ännu i slutet af januari, «att konungen af Sverge icke skulle tvinga honom att gripa till vapen«; och då Gustaf Adolf «gaf intet löfte, lämnade ingen garanti«, så låter den ryske historikern Alexander bli den af öfverfall hotade, som måste försvara sig! «Vi kunde, säger Zlobin, icke vara öfvertygade därom, att icke från Finland skulle komma ett anfall på Ryssland af svenskarne eller deras bundsförvandter engelsmännen!« Förträfflig historieskrifning till ryssarnes tjänst!Det kan ju ha sitt intresse att se, huru ryske generalen Paul v. Suchtelen i sitt arbete om kriget 1808—1809Paul von Suchtelen: *Kriget emellan Sverige och Ryssland* 1808-1809 (öfvers. 1835). yttrar sig om dess utbrott, isynnerhet som arbetet torde till större delen vara för-fattadt af general Peter v. Suchtelen, som var med om att uppsätta ryssarnes anfallsplan och var befälhafvarenBuxHövDENsstabschef. Författaren säger här:

“Gustaf IV Adolfs opolitiska ståndaktighet förkastade välviljans enträgnaste anmaningar. De mest ögonskenliga faror, som hotade hans rike, kunde ej böja denne furstes järnsinne. En brytning mellan Sverge och Ryssland var oundviklig.

Käjsar Alexander utnämde grefve Buxhövden till befälhafvare öf-ver ryska hären. Den färg man skickligt visste gifva förberedelserna, den lifliga värksamhet med marscher och synbara rustningar, som rådde i hufvudstaden helt nära den blifvande krigsskådeplatsen, utbredde till ryssarnas fördel tron på en numerär styrka. Svenska sändebudet i Petersburg missleddes äfven af denna allmänna villfarelse, hvilken snart spridde sig till Sverge.

I tre kolonner och åtskilliga smärre afdelningar gingo den 21 febr. 17:de och 21 :sta ryska divisionerna öfver Kymmene elf. Deras förenade styrka öfversteg ej 16,000 man, ett regemente dragoner, ett regemente husarer och 200 kosacker af käjserliga gardet däri inberäknade.

Vid sitt inträde på svenska området vid Abborfors, trodde sig grefve Buxhövden böra förklara sin önskan, att utan motstånd blifva emottagen. Den officer, hvilken i sådant ändamål afskickades som parlamentär, hälsades af de första skotten. Nu var stridshandsken kastad“(!). — — —

Den 2 mars ankom till Stockholm en kurir från Klercker med den märkliga underrättelsen, att ryssarne utan minsta varsel den 21 febr. infallit öfver gränsen samt efter smärre strider vid Abborfors och Lovisa framträngt på vägen mot Helsingfors och att en proklamation från Buxhövden uppmanat finska folket till affall från Sverge.

Denna proklamation, som uppsatts af Sprengtporten innehöll bl. a., ätt ryske käjsaren beklagade sig att se sig tvungen att låta trupper intåga i Finland, men att hian ännu "har uti friskt minne, det ädla tänckesätt af en god grannsämja, så väl som det uprichtiga, fria och otvungna förtroende till Rysslands beskydd, den Finnska Nation i början af sista kriget så oförskräckt ådagalade, då utan minsta anledning, och tvärt emot Eder Constitution den

Svänska Konungen gjorde et lika oförmodligt, som obilligt inbrott på våragräntzor", och framhåller, att Sverges nuvarande konung "förbinder sig ännu närmare med den gemensamma Fienden af allmän ro, hvars tryckande systeme och oerhörda förfarande emot H. Käjs. Maj:ts och Dess egen närmaste Bundsförvandt" käjsaren ej med kallsinnighet kunde se. Därför "finner Han sig nödgad taga Edert Land under sitt Beskydd uti Besittning, för att förskaffa sig behörig satisfaction, i fall H. K. Svänska Maj:t fortfar uti den föresats at icke antaga de billiga Fredsvilckor, som honom blifvit förelagt".

Därpå fortsättes:

" B lifve?i stilla, fredsamme i och utan allfrucktan vid edre Hemvist er, gode

Grannar och Finn-skeMän; Vi komma ej till Eder som Fiender, men som Vä?i-ner och Skyddsherrar för att göra Edert tillstånd lyck-\ligare, då vi härigenom sätta oss i stånd at ifrån Edert Land afböja de plågor, för hvilka I, i fall af Krig, nödvändigt skulle blifva et oundvikeligt offer.

Låten Eder icke förföras att taga till < Vapen} eller på minsta sätt förolämpa H.

Käjs. Maj:ts Trouppar som mig i nåder anförtrodde blifvit; den sig härutinnan förgår må skylla sig själf för följderna däraf; Däremot komma alla de som sig med benägenhet utmärcka, at instämma med H. Käjs. Maj:ts faderliga omsorg för Landets väl, at gjöra sig fortjente af Dess höga beskydd och välvillja".

Vidare uppmanas finnarne att skyndsamt insända deputerade till ett riksmöte i Åbo för att "rådgöra om hvad till landets välfärd vidare tillgjöras kan".

"Storfursten dömmet Finland kommer altså ifrån denna stund och tills vidare at anses i likhet med öfriga conqueterade Ryska Ri- Fig. 106. F. W. v. BuxhövcLen.

kets Provincer, som under Hans Käjs. Maj:ts Förfäders milda Regering. och ännu under Dess Spira åtnjuta et lyckligt lugn", etc.

Denna proklamation blef kringskickad till kyrkoherdarne i de närmast gränsen belägna församlingarna med följande handskrifna sedlar: "Högtärade Herre War God och Emod Taga dessa pro-

clamation till säkerhet och gif Eder församlingen til känna innehol-let här af hwar på genast fölljer fri bref af Ryska Kejserliga Mayg".

Här har, att döma af skrifsättet, tydligen någon obildad stym-pare varit Buxhövden behjälplig. 1

Buxhövden utfärdade därpå en särskild proklaviation till finske soldaten och däri står: 1

"Soldater, min Allernådigsta Keisare gior det ondt, at han är för anlåten, emot des önskan, til et wärkeligt Beskydd, endast för lugnets, stillhete7is erhälla?ide samt för Fimiar7ies lycka, at låta sina Truppar inrycka uti Finnland. |

Wid detta rättvisa företaga7ide har Han stadfäst, att ej låta skjuta första skottet, til des I, glö77ima7ide ege7i frihet, och för ag-tande lugnet, begynner att vara wärksamma, och til wårt missnöje

hafven I det gjordt. I gode Finnar som igenom ödets skic-

kelse ären landets Krigsfolk I ären mer beklagansvärde I lämnen eder hemvisten edra anförvandter och måste söka döden för en orätt- ^ vis sak. Soldater min Allernådigste Kejsare har befaldt mig at til låta den af eder Som friwilligt afgifwer gewär, at återwända til sina hemwister, eller hwart hwar och en önskar, och dessutom, betalad för hwarje gewär Twå Rubell för en Sabel och a7idra wapen En Rubell, samt för hwarje häst Tjo Rubell, Hwem ibland Eder skulle så litet älska lugnet, at han icke skyndar sig att släcka det orätta upmana7idet til krig för att skaffa sig ett fredligt och lyckligt lif under min Allernådigste Kejsares beskydd. Louisa Högqvarteret den 22 Februarij 1808".

Proklamationerna gjorde dock ingen värkan, utan väckte allmänt förakt och eggade till det kraftigaste motstånd mot inkräktaren. Alla rapporter från krigsskådeplatserna intyga ock officerarnes och soldaternas tapperhet och

uthållighet i striderna, trots öfvermakten, för hvilken de fingo draga sig tillbaka, och de lidanden, som köld och hunger ofta medförde.

Enligt en bulletin från finska arméen, grundad på en rapport af general Klingspor af d. 10 mars, hade åter "försök blifvit gjordt att förleda arméens trohet och undersåtliga pligt medelst ett bref, v: som Ryske generalen grefve Buxhövde7i ägt fräckhet nog att med parlamentaire afsända till Hr Grefve Klingspor, hvilket blef obesva-radt".

Kriget 1808. Invasionen i Skåne förhindras. Striderna i Finland. Sveaborgs kapitulation. Förrädarne.

Enligt Karl Johans uppgift till fältmarskalken TollSe *Biogr. Lex., Toll.* var planen för krigsoperationerna mot Sverge uppgjord efter gemensam öfverenskommelse mellan Alexander och Napoleon. Den senare bestämde för detta krig fyra divisioner: tvänne spanska, en holländsk och en fransk. Till högste befälhafvare utnämdes marskalk Bernadotte, och han skulle gå öfver båda Bälten och Öresund samt sedan besätta Skåne, där en dansk här från Norge, under befäl af prinsen af Augustenburg, skulle förena sig med honom. En rysk armé skulle, efter att ha besatt Gotland, bemäktiga sig Kalmar län och genom- tåga Sverge för att i Skåne förena sig med den dansk-franska hären. Man skulle därpå sammankalla de svenska riksständerna till Göteborg och tillkännagifva för dem, att emedan Gustaf Adolf icke erkände Napoleon, så erkände Napoleon i sin ordning icke den förre. Delningen af de svenska besittningarna mellan Ryssland och Danmark skulle därpå värkställas.

Fig. 107. *Ryska kosacker* i början af 19:de årh.

Utan hinder besatte ryska trupper Gotland, men kommo icke längre, och fransmännen kunde icke fullgöra det aftalade programmet.

Sedan äfven Danmark d. 14 mars förklarat Sverge krig, samlades å Seland en dansk här af 25,000 man, och redan i februarihade Bernadotte med 30,000 man ryckt in å danska området. Endast 5,000 man lyckades han att i början af mars öfverföra till Seland, och återstoden kom ej längre än till Fyen, tack vare engelska och svenska krigsfartyg. I midten af mars afgingo flera af engelska eskaderns fartyg i Göteborg och seglade till Stora Bält, där de af-skuro förbindelsen mellan Fyen och Seland. En i Landskrona förlagd afdelning af skärgårdsflottan omintetgjorde samtidigt fiendens planer att från Seland öfvergå till Skåne, och från Karlskrona ut-gingo 5 linieskepp d. 29 mars och gingo ut på kryssning mellan Skåne, danska öarne och Tyskland, hvarigenom en landstigning af fransmän äfven härifrån förebyggdes. Bernadotte tvangs till ovärk-samhet och kunde med sina å Fyen varande trupper hvarken komma till Seland eller Skåne. Fram i april ankom till Göteborg en större engelsk flotta, hvaraf en del afgick till Östersjön för att förstärka den svenska eskadern och återstoden stannade i Öresund och Stora Bält. Af de fiendtliga härarne — 60—65,000 man — lyckades sålunda ej en enda man att sätta sin fot på svensk botten och ändå hade ej en droppe blod behöft utgjutas.

Då nu Sverge var tryggadt i söder, beslöt Gustaf Adolf att med engelska flottans hjälp eröfra Norge och därigenom få en ersättning för den hotande förlusten af Finland; men hän ådagalade blott återigen, liksom i Pommern, sin oförmåga som härförare. Den svenska hären blef redan vid Glommen häjdad af den bättre sammanhållna norska, och en till Göteborg anländ engelsk hjälphär på

10,000 man kom ej att användas på grund af kungens växlande beslut och bristfälliga öfverenskommelser.

***

Upptagen med sina planer på Norge, lämnade Gustaf Adolf Finland åt sitt öde och vidtog inga anstalter till gränsens försvar och truppernas utrustning. Mot den lilla ryska styrkan — 20,000 man — kunde lätt en vida större svensk-finsk här ha uppstälts, blott kungen förstått ställningen. Hela finska folket visade sig beredt att gå man ur huse mot de hatade ryssarne. Som öfverbefälhafvare i stället för den tillförordnade Klercker sände kungen den 70-årige oduglige generalguvernören i Finland, Klingspor, fast kungen kände hans oförmåga och denne själf ej trodde på möjligheten att försvara Finland. I den för Klingspor utfärdade instruktionen före-skrefs, att hufvudvikten skulle fästas vid härens räddning (således ej alt slå fienden!), hvarför den skulle dels inläggas i

fästningarna, dels draga sig undan för fienden åt Österbotten, tills landet kunde åter-tagas vid öppet vatten. Dock gjordes ett tillägg: "reträtten skulle ej företagas förr än nöden påtränger".

Klingspor yrkade emellertid på återtåg strax vid krigets början. Under detsamma hade hären att på flere ställen bestå heta strider, som utkämpades med mycken tapperhet.

Den 25 febr. besatte ryssarne Borgå och den 2 mars Helsingfors, där de funno 19 kanoner, 20,000 kanonkulor och 4,500 gevär. Klercker, som med en del af hären, 7,000 man, tagit sitt högkvarter i Tavastehus, yrkade förgäfves att få möta ryssarne i en ordnad strid, på hvars lyckliga utgång han var viss; Klingspor, som gjorde återtåget till en skamlig flykt, satte sig däremot, uppläsande kungens instruktion, ehuru med utelämnande af tillägget. Tavastehus utrymdes utan strid, och ryssarne funno där 21 förnaglade kanoner och 9,000 försänkta gevär.

Stridskrafterna i Finland utgjorde ungefär 19,000 man, däraf 6,800 utgjorde besättning å Sveaborg. Ehuru angriparne voro föga talrikare, troddes de vara dubbelt eller tredubbelt så många, och Klingspor lånade ej sitt öra åt några skäl, utan lät hela hären den 6 mars tåga mot norden. Med sorg i hjärtat tvungos sålunda de finska krigarne att utan svärdsslag lämna den förnämsta delen af sitt land åt fienden. Kort efter besättandet af Helsingfors började Sveaborgs belägring från landssidan (jämf. sid. 324 och 348). Detta "Nordens Gibraltar", på denna tid en af de starkaste fästningar i världen, var nu försedd med lifsmedel för fyra månader, och dess kommendant, amiral Carl Olof Cronstedt, var från Gustaf III:s krig känd som en tapper man. Ett dåligt förebud gaf likväl den lilla fästningen Svartholm utanför Lovisa, som den 18 mars fegt uppgafs, innan ännu en enda man stupat. Dess kommendant, major Gripenberg, hade likväl fått order att försvara densamma ända till sista man. Äfven Cronstedt på Sveaborg visade genast i början mycken svaghet, då han gick in på anförarens för belägrings-hären, Suchtelens, förslag, att fästningens kanoner ej skulle riktas mot Helsingfors! Genom denna öfverenskommelse njöto ryssarne ett säkert kvarter i själfva staden, men kunde likväl från omgifnin-garna med lätthet beskjuta fästningen. Sedan ryssarne under Tutschkov och Bulatov i slutet af februari ryckt in i Savolax, utstod kapten Duncker, som med 300 i man blifvit kvarlämnad i Jynkkä, med beundransvärd tapperhet hela den fiendtliga styrkans anfall, under det han tågade öfver isen till

Kuopio och därifrån till Toivala, hvarifrån sedan hela brigaden gemensamt fortsatte sitt tåg mot norden.

Buxhövden blef allt djärfvare och hoppades att snart se hela finska hufvudhären tillfångatagen. Finland ansågs redan såsom en med Ryssland införlifvad provins. Dess hufvudstad Åbo föll d. 22 mars i ryssarnes händer.

Alexander utfärdade den 1 april ett manifest om Finlands förening med Ryssland för evärdeliga tider, i följd hvaraf invånarne | förklarades skyldiga att till honom aflägga tro- och huldhetsed.

Man beslöt att be- I sätta Ålands ögrupp för att komma Sverge när- | mare, och så skedde ock genom öfversteWuuscH;J som med 700 man intog öarne utan att röna något motstånd.

Under sitt tåg mot | Österbotten skulle Kling- 1 spor ännu med lätthet * kunnat genom sin öfver- j makt krossa Tutschkovs 1 afdelning, innan den hun- • nit förena sig med andra, men i hans upp- 1 skrämda inbillningmång-dubblades fiendens styr-* ka, hvarför han fortsatte färden mot Uleåborg. 1 Ryssarne åter, hvilka nu hade förenat sig under Tutschkovs befäl, förföljde ifrigt den flyktande hären längs strandvägen

och på isen längs Bottniska viken, och deras kosackhopar, hvilka an- j fördes af öfverste Kulneff, voro oupphörligt i finnarnes rygg.

Snart märkte man, att ryssarne ej voro så talrika som man an- j tagit, och flere utmärkta härförare tillfogade dem omsider kännbara 1 nederlag. I stället för Löwenhjelm, som tillfångatagits, blef K. J. fl Adlercreuz chef för generalstaben och visade snart sin duglighet, i Den utmärkte öfversten G. C. v. Döbeln utstod med Björneborgarne d. 18 april en tre timmars strid vid Siikajoki kyrka, utan att rub- 1 bas i sin ställning, hvarpå Adlercreuz senare på dagen med andra Fig. 108. K. J. Adlercreuz.

finska regementen dref fienden på flykten. I spetsen för Savolax-brigaden slog öfverste J. A. Cronstedt d. 27 april

vid Revolaks prästgård en rysk afdelning på 2,000 man under Bulatov, som tillfångatogs jämte 440 man; de öfriga stupade eller skingrades.

En annan finsk afdelning sändes nu åt Savolax-hållet under öfverste J. A. Sandels, som d. 2 maj vid Pulkkilct tog 500 ryssar till fånga, hvarpå finska härens återtåg upphörde och ryssarne i stället måste draga sig tillbaka.

Under loppet af en månad hade Sandels ryckt 50 mil framåt, tillfångatagit eller nedgjort öfver ett tusen man och bemäktigat sig ofantliga förråd af proviant.

Under tiden hade ryssarne i söder vunnit en stor fördel, som fullständigt godtgjorde alla nederlag i norden. Stöd-jepelaren för Finlands försvar var Sveaborg, och utan att vara i besittning af denna fästning kunde fienden aldrig anse sig vara herre i Finland.

Hvarje stormningsförsök skulle varit fruktlöst; och därför nödgades ryssarne gripa till andra medel. Snart nog hade Such-telen dessvärre bland fästningens egna försvarare funnit medhjälpare, hvilka dels af missnöje med det svenska väldet, dels af modlöshet eller för pengar befordrade hans planer.

Det torde ha sitt intresse att se, huru Paul v. Suchtelen (d. v. s. sannolikt den underhandlande Peter v. Suchtelen själf) skildrar Sveaborgs kapitulation *).

"Muntliga öfverläggningar, säger han, om åtskilliga ämnen hade ägt rum. Vid dessa sammankomster trodde general von Suchtelen sig varseblifva, att den moraliska kraften hos några af de svenska *) Se P. v. Suchtelen: Kriget emellan Sv erge o. Ryssl. 1808 o. 1809,

s. 48. Fig. 109. J. A. Sandels.

befälhafvarne ej svarade mot fästningens materiela försvarsförmåga. Denna upptäckt tjänte honom till ledtråd för de åtgärder, genom hvilka han påskyndade fästningens uppgifvande. — — Under sken af militärisk artighet läto ryska generalerna regelbundet tillställa honom (Cronstedt) dagblad och tidningar från kontinenten. De flesta innehöllo den tiden nyheter, som voro olyckliga för Sverge. Bulletiner från ryska hären, proklamationer, bref från öfvergifna familjer, allt som kunde skaka sinnena och som ryssarne ansågo förmånligt att låta omtalas och blifva trodt i fästningen, infördes dit dagligen.

Det stadgade ryktet om amiral Cronstedts tapperhet, skicklighet och redlighet bjöd ändock vördnad och försiktighet. Det var makt- Fig. 110. Del af Sveaborg: Gustafssvärd. påliggande att utgrunda mannen. Tillfället att omedelbarligen öfver-lägga med honom iakttogs.

Under dessa sammankomster tyckte man sig finna, att han ogillade det politiska system, som följdes af hans regering, att han ansåg Sveaborg som en osäker besittning" o. s. v.

Slutligen meddelas om underhandlingen med Cronstedt: "Att

tveka, att betänka sig äro i krig stora fel; sällan medför sådant annat än bedröfliga följder. Amiral Cronstedt hade anlag för denna ängslan, detta slags själssjukdom, mot hvilken icke en gång behjär-tenhet och heder kunna skydda, om de ej åtföljas af styrka och beslutsamhet i karaktären". — — —

Ryske befälhafvaren föreslog en vapenhvila. Efter långa öfver-läggningar afslutades en sådan i Sveaborgs fästning (ej, såsom det står, på holmen Lånnan) den 6 april genom omstående

“*Konvention*

emellan Hrr von Suchtelen, general en chef för ingeniör-korpsen, m. m. och Cronstedt, vice amiral m. m.

Det skall vara ett stillestånd emellan ryska trupper, som belägra Sveaborg, och svenska garnisonen, ifrån och med i dag till den 3 maj nya stylen af innevarande år 1808.

Fig. 111. *Sveaborgs kapitulation: Suchtelen vinner Cronstedt.*
(Teckning för detta arbete af G. Lindberg.)

Om klockan 12 middagen förenämnda 3 maj fästningen icke erhållit en kraftig hjälpsändning, åtminstone af fem linieskepp, så skall den öfverlemnas åt Hans Kejserliga Ryska Maj:ts trupper« etc. Därpå angifvas alla vilkoren, och till sist en" Särskild Artikel.

Sedan herr amiral Cronstedt föreslagit, att i händelse fästningen öfverlämnas enligt innehållet af konventionen af detta dato, dess krigskassas skuld icke öfverstigande 100,000 R:ds Svenskt banco och bestyrkt efter alla vanliga forrfialiteter, må betalas, för Sveriges räkning, af H. M:t Kejsaren af Ryssland; så förbinder sig en chef af kommenderande generalen för Ryska arméen, grefve Buxhoevden, att härtill begära kejsaren sin herres samtycke, samt göra allt hvad möjligt är för att erhålla det.

Herr amiralen får afsända tvenne kurirer till konungen, en södra vägen och den andra norrom. De skola förses med pass och skyddsvakt, och man skall befrämja deras resa på allt möjligt sätt.

På holmen Lånnan framför Sveaborg den 1808.

Suchtelen. Cronstedt."

Författaren förklarar med anledning häraf:

"Denna i sanning ganska märkvärdiga konvention, och isynnerhet den sista artikeln, gaf anledning till många uttydningar. Men en fullkomlig kännedom om hvad som härvid tilldragit sig, bjuder oss att vederlägga hvarje vanhedrande beskyllning.

Vi våga försäkra att icke en gång en aflägsen tanke på bestick-ning ingick i denna underhandling"(!).

Man är numera bättre underrättad. Bestickning förekom, och Sveaborg öfverlämnades genom förräderi.

Cronstedt har i en försvarsskrift sökt ådagalägga, att fästningen ej kunde hålla sig, fast Buxhövden skrifvit till Alexander, att den var "nästan ointaglig".

Döbeln har ock fullständigt vederlagt Cronstedt, och nyligen har Generalstabens krigshistoriska afdelning* *) äfvenledes visat, att de hufvudskäl, som Cronstedt hämtat från det militära fackområdet till stöd för konventionens afslutande, samtliga visat sin ohållbarhet, och att andra icke kunna uppletas. För att utröna, huruvida sinnesstämningen bland fästningens officerare var sådan, att något bistånd bland dem kunde vinnas, begagnade man sig af de officersfruar, hvilka kvarstannat i Helsingfors, såsom finnen J. R. Danielson närmare visat **). Han har till stöd för sitt påstående framdragit bl. a. följande skrifvelse från Buxhövden af den 6 jan. 1809:

*) Se Generalstabens Sveriges krig åren 1808 och 1809, 2 delar, 1890 och 1895.

*) Se Danielson: Anjalamannen K H. Klick, 1883, samt Finska kri-

get 1808—1809 (1897)."Nådig herre, grefve Alexander Nikolajevitsch! Under belägringen af Sveaborgs fästning hade man bland därvarande svenska garnisonen stor nytta af kaptenen Reuterskiölds vid Adlercreutzka regementet hustru, såväl genom hennes företagsamhet som genom hennes stora inflytande på sin man, dåvarande kommendanten på Lilla Öster Svartö, som ock hos flera till samma garnison hörande officerare, hvilka amiralen Cronstedt kallat till rådplägning i anledning af den föreslagna konventionen. Det var äfven till stor del genom hennes in-värkan, som nämda krigskonselj samtyckte till att uppgifva fästningen. Och under sitt sträfvande att sammanhålla garnisonen, utsatte hon sig själf ständigt för faror. Jag belönade vid den tiden hennes utomordentliga passion för käj-sardömet och lofvade henne i den högstes namn, att käjsaren efter belägringens lyckliga slut nådigst skulle erinra sig den svåra belägenhet, hvari hon ; och hennes stora familj befann sig, och belöna hermes ansträngningar genom att trygga hen-; nes framtid. — För de stora | tjänsters skull hon visat käj-| sardömet beder jag nu ödmjuk-1 ligen Eders Höghet att framlägga denna sak till käjsarens höga afgörande samt utvärka hög befallning, att kapten Reu-\ terskköld får flytta från Kaluga till Petersburg och hans hustru | med familj från Helsingfors | till sistnämda ställe samt båda sedermera därifrån till Kaluga.

Tillika anhåller jag, att det nådigst måtte förordnas om respenningar Iför henne till Petersburg, hvilka kunna

sändas till generalmajoren t vid ingeniörerna Schwanenbach å Sveaborg, på hvilken jag mest li-I tar i denna sak. Han bör i all tysthet öfverlämna penningarna till fru Reuterskjöld personligen och för ingen del genom att offentliggöra saken komma illviljan från hennes landsmäns sida att ytterli-Igare ökas." — —

Denna märkliga skrifvelse, som var stäld till Soltikov, utrikes-I ministerns närmaste man, kom genom Speranski, statssekreterare för Ide finska ärendena, med tiden till finska statsarkivet.

Fru Reutersköld synes ha handlat i samråd med andra offi-

cersfruar, bl. a. öfverstinnan Brunov, majorskan G. S. Hjärne samt hennes ogifta syster. Hvad fru Brunov beträffar, så fick hon en stor statspension från Ryssland, ehuru hennes man aldrig varit i rysk tjänst, hvadan hennes medbrottslighet ej kan betviflas. Majorskan Hjärne uppbar efter sin mans död en lifstidspension på 2,500 silfverrubler årligen, oaktadt mannen aldrig varit i rysk tjänst.

De underrättelser, som fru Reutersköld förde med sig tillbaka från fästningen, ingåfvo ryssarne godt hopp, ty strax därefter började de parlamentera på öfligt sätt genom hofrådet Hagelströms besök den 21 mars. Att han kunde vänta framgång af sina stämp-lingar, finner man däraf, att bland fästningens officerare funnos många, som icke ansågo en kapitulation såsom någon oerhörd olycka. En svensk officer, som var med på Sveaborg, kapten Båth, har förklarat, att till dessas parti räknades "alla Politici, alla Fredsälskande, alla Krigsfruktande, alla så kallade Menniskjovänner. Och med dessa förenade sig alla älskare af Boställenas stilla behagligheter och kan-skje en och annan af Finlands så kallade självständighets Patroner tillika med dem, som voro betagna af Ryska Monarchiens glans, hvilken, då den jemföres med enstaka Hemman, onekligen är förtjusande*)."

Den värksammaste förkämpen inom detta parti var öfverste F. A. Jägerhorn, broder till förrädaren från 1788. Hans anseende inom garnisonen var dock obetydligt. "Hade Jägerhorn varit kommendant", skrifver Fock, en af krigsrådets medlemmar, "hade aldrig någon konvention blifvit utaf, oaktadt han visade den mesta nödvändighet häraf; ty han var både hatad och föraktad, så ingen hade trott honom. Men Jägerhorns betydelse berodde förnämligast på det stora inflytande han utöfvade öfver Cronstedt; ty i Cronstedts person låg det största hindret mot en dagtingan. Var detta hinder en gång undanröjdt och Cronstedt vunnen för saken, kunde man emellertid hoppas allt".

Anjalamannen K. H. Klicks dagbok meddelar, att denne den 24 mars på kvällen råkat fru Reutersköld samt att han följande dag skrifvit till Jägerhorn. Och genom Castréns skildringar vet man, att äfven Sprengtporten våren 1808 skrifvit till honom, samt att denne i sitt bref sökt förmå honom att värka för fästningens dagtingan, då finnarnes frivilliga anslutning till ryska käjsardömet utgjorde hufvudpunkten i hans program. Klick, som efter sin öfver-flyttning till Ryssland svurit käjsaren trohet, hade nu ej längre Finlands själfständighet som mål, utan landets förvandling till en rysk provins, hvarom han i mars 1808 gjorde en framställning till ryska *) Se Båth: Orsakerna till Sveaborgs öfvergäng, 1809, s. 20.

utrikesministern. Försedd med dennes rekommendation, begaf han sig ock åstad till Buxhövden och inledde snart underhandlingar i Helsingfors med de nyssnämnda officersfruarna samt afsände ett bref till Jägerhorn. Härefter var det som ställningen förändrades.

Att Jägerhorn ej litat endast på sin öfvertalning, utan äfven sökt vinna anhängare genom ryska mutor, är otvifvelaktigt. I en af sina rapporter till krigsministern Araktschejeff skrifver Buxhövden: "För att hafva framgång i mina propositioner, begagnade jag mig af sådana personers bemedling, hvilkas tillgifvenhet det lyckats mig att vinna inom garnisonen. Ni inser genom hvilka medel det var mig möjligt att finna de för oss nödiga utvägarna. De äro oss ganska dyra och blifva ännu dyrare, men alla dessa utgifter kunna aldrig komma i något slags jämförelse med den stora vinst, som Sveaborgs intagande kan medföra. Jag har härtills begagnat extraordinarie summan. Den är nu slut; men då Ni inser, att jag framdeles måste göra mycket betydligare utbetalningar, så beder jag Eder att till sådana hemliga utgifter sända mig 25 å 30,000 rubel". I sitt svar talar äfven krigsministern om det ugyllene krutets kraft, som redan förslappat krigets driffjädrar". Att en del af befälet stått i förbindelse med ryssarne, synes äfven af ett yttrande i det handbref, som ryske käjsaren d. 10 april 1808

efter konventionens afslutande lät åtfölja en ordensförläning åt hofrådet Haoelström, som i egenskap af rysk parlamentär uppträdde på Sveaborg. I detta bref berömmes denne förrädares inflytande, "hvarigenom åtskilliga officerare till oss öfvergåW'.

I krigskonseljen på Sveaborg förde Jägerhorn för det mesta ordet och afbröt djärft dem, som visade böjelse att opponera. Hans ständiga tal var, att Sverge ej förmådde hindra Finlands eröfring, och att finname genom att bli ryssar skulle bli "så mycket lyckligare, få trygghet, lägre skatter" o. s. v. Cronstedt, som i allmänhet var tyst i krigskonseljen, förenade sig snart med Jägerhorn.

Om än kontanta penningar ej påvärkat Cronstedt och Jägerhorn vid Sveaborgs kapitulation, hvad man ej vet, är det dock tydligt, att de haft att hålla sig till löften eller förespeglingar om framtida fördel. Jägerhorn fick snart rikliga bevis på Alexanders gunst; detta känner man bl. a. genom meddelanden af grefve Rehbinder, Finlands statssekreterare, i hans "Souvenirs de ma vie". Jägerhorn behandlades alltid af käjsaren med synnerlig välvilja och utmärkelse, och han blef redan under kriget utnämd till landshöfding i Heinola län. För sina tjänster åt ryssarne fick Cronstedt ersättning efter fästningens öfvergång, då han förstod att till sin fördel göra bruk af käjsarens tacksamhet. Ännu medan kriget pågick, eller den 9 december 1808, erhöll han af käjsaren en årlig pension af 4,500 riks-daler banko, hvarförutan 50,000 riksdaler banko på en gång utbetalades till honom som ersättning för en honom fråntagen andel i ett halfofficielt dykeribolag i Stockholm. Men detta var långt ifrån allt. Enligt Ehrenström fick Cronstedt vintern 1811 —12 af käjsa-ren en gåfva på 100,000 rubler. Äfven längre fram fick han mottaga käjserliga ynnestbevis, såsom då han, ålagd af Åbo hofrätt att återbetala 3,000 riksdaler banko, som han tagit ur Tavastehus' regementes krigskassa, fick sin skuld betald ur käjsarens egen kassa. Han framhöll ock själf i ett bref till Alexander d. 4 sept. 1809, hurusom han "rönt så många bevis på E. K. M:s nåd" etc.

Ehrenström uppgifver, att förutom F. Jägerhorn, som var Cron-stedts kusin, hans hustru jämväl ansågs ha i hög grad påvärkat ho-honom att uppgifva Sveaborg. Han synes emellertid ock ha drif-vits därtill af sin egen uppfattning af den politiska ställningen och, såsom Ehrenström framhåller, den tanke han fattat om omöjligheten att motstå den allsmäktige Napoleon, som han för resten beundrade öfver all måtta, samt tron, att, då Finland i Tilsit skänkts åt Ryssland, kunde värkställigheten af detta beslut ej hindras och skulle ett länge fortsatt försvar af Sveaborg draga oräkneliga olyckor för Finland med sig. Äfven om detta skäl funnits för Cronstedt, var fästningens kapitulering den skamligaste, hvartill någon svensk befälhaf-vare gjort sig skyldig, och förblir alltid ett förräderi. Cronstedt blundade för den enda plikt han hade att såsom kommendant följa, eller att försvara den honom anförtrodda fästningen och att politiken låg utom hans värksamhet. Han begick för resten ett alldeles oförlåtligt fel, då han tog det i reglementet förbjudna steget att be-gifva sig i egen person samt ensam utom fästningen till öfverlägg-ning med fienden.

De flesta officerare af garnisonen trodde, att den med ryska generalitetet ingångna öfverenskommelsen var en krigslist af kommendanten för att så mycket säkrare kunna bibehålla fästningen till öppet vatten. Det lider ock intet tvifvel, att under hvilken annan kommendant som hälst, hvilken ej var förrädare, Sveaborg denna gång ej skulle fallit i fiendens händer, ty ryssarne hade ingalunda tillräckliga anfallsmedel för dess intagning och andan hos garnisonen var så god, att denna skulle kämpat till sista manJämf. J. A. Ehrenström: *Hist. Anteckn.* II, s. 583 o. 641..

Efter den med Suchtelen ingångna konventionen sökte såväl Cronstedt som de med honom förbundna högre officerarne att efter bästa förmåga kväfva det allmänna missnöje, som besättningen åda-galade, då vilkoren blifvit kända, och hvilket blef allt starkare, ju närmare man kom den utsatta tiden. Det höll på att komma tillöppet myteri; somliga officerare sökte förmå Cronstedt att upphäfva konventionen, och då han ej gick in därpå, ville de arrestera honom och välja en annan kommendant. Kapten Durietz var isynnerhet värksam härför, men motvärkades af Jägerhorn m. fl., och i saknad af en passande ledare och af full enighet, kom tanken ej till värk-ställighet. Ryssarne vågade knappt lita på den lyckliga utgången af de väl anlagda planerna. De omgåfvo fästningen ännu närmare is-grafvarna än förut och uppförde nya batterier på flera ställen. Bux-hövden hade förbundit sig att med pass och skyddsvakt förse de två kurirer, som kommendanten afsände till Stockholm och

hvilkas resa skulle på allt möjligt sätt befordras. Icke desto mindre lade ryssarne så många svårigheter i vägen för dem, att den ene framkom först samma dag Sveaborg kapitulerade, eller den 3 maj, och den andre först 2 dagar därpå! Regeringen visste sålunda intet om hvad som tilldragit sig och hade ej kunnat skicka undsättning.

Sedan den 3 maj ingått, uppfylldes konventionens vilkor af fästningens befäl alldeles punktligt, och den 4, 5 och 6 maj uttågade besättningen från de särskilda värken och ungefär 7,000 man blefvo nu krigsfångar. I fiendens händer föllo 900 fästningskanoner, 110 krigsfartyg, 8,680 handgevär och betydliga ammunitionsförråder.

Det var ej första gången, som Cronstedt var förrädare.

Vid det tillfälle, då Oustaf Adolf 1801 tog befälet öfver flottan i Karlskrona från Cronstedt och därtill kallade amiral Raijalin, yttrade C. D. Hamilton (senare öfverste kammarherre hos Karl XIII, slutligen landshöfding i Örebro län) sin förundran däröfver, då han ansåg Cronstedt mycket skickligare än Raijalin. Kungen svarade: "Cronstedt har bedragit både mig och käjsar Paul. Han var, utan min vetskap, Pauls man, liksom min, när Nelson bombarderade Köpenhamn, men bedrog oss begge, emedan han låtit köpa sig af England; det var nämligen genom hans intriger, som svenska flottan icke kom ut.--------Men, tilläde kungen, jag har gifvit honom

en vacker reträtt. Han är nu öfver-kommendant på Sveaborg. Då besvor Hamilton kungen att aldrig mer hysa förtroende till en sådan man. "Konungen trodde sig ha samlat glödande kol på Cron-stedts hufvud, men han fick senare erfara riktigheten af min förutsägelse", säger Hamilton*Anteckn. af en gammal gustavian,* 1855, s. 106..

Man får af detta meddelande en förklaring på den af somliga efter Sveaborgs kapitulation uttalade meningen, att den berott på Cronstedts hämdlystnad, då han, såsom det uppgafs, sedan gammalt hatade kungenSe ryttmäst. Möllersvärds dagbok d. 21 maj 1808..Cronstedt tillbragte sin återstående lefnad i enslighet på sin egendom i Finland och var skydd och föraktad ej blott af svenskar, utan ock af alla mera högsinnade finnar och ryssar. Äfven flera af de officerare, som deltagit i krigsrådet å Sveaborg och tillstyrkt den skändliga konventionen, förledda af den länge hysta aktningen för hans öfverlägsenhet, kommo senare att dela den allmänna oviljan mot honom. Cronstedt kunde ej undgå att taga ett starkt intryck häraf och föll de första åren efter Sveaborgs kapitulering i djupt svårmod, undvek alla sällskap och sökte, då han nödgades visa sig, förgäfves att visa en lugn hållning. Han dog 1820, utan att liksom Judas Iskariot ha känt behofvet att hänga sig själf.

En krigsrätt i Torneå dömde honom jämte alla andra medlemmar i krigskonseljen å Sveaborg i februari 1809 till halshuggning för uppenbart förräderi. Men innan domen hunnit stadfästas af Gustaf Adolf, var denne störtad från tronen, och den nya regeringen hänskjöt saken efter freden till förnyad behandling af krigshof-rätten i Stockholm. Någon dom kom ej att fällas, då de anklagade dels voro fångar i Ryssland, dels ryska undersåtar och käjsaren ansåg fredsvilkoren skydda de för Sveaborgs kapitulering anklagade för hvarje rättegång och ansvar!

Svartholms ömkliga kapitulering berodde liksom Sveaborgs på förräderi och stod otvifvelaktigt i sammanhang med det gamla An-jalaförbundets förhoppningar. Dess kommendant Gripenberq stod tydligen i förbund med Sprengtporten, som han kallade "mästare", och han öfvergick redan 1808 på dennes uppmaning i rysk tjänst Härigenom fick ock misstanken om hans brottslighet genast stöd, och blef han så föraktad, att han redan i sept. 1809 begärde afsked i ett till ryska krigsministern ställdt bref, däri han talar om, huru han är "höljd af vanära och utan hopp att någonsin bli rättfärdigad — fast han vore "orättvist misstänkt" o. s. v.

Den ryske historikern Michailofski-Danielfski har i sitt arbete om finska kriget 1808—1809 uppgifvit, att "ur grefve Buxhövdens korrespondens kan man draga den slutsatsen, att man vid Svartholm begagnat sig af samma medel som vid Sveaborg.

***

Sveaborgs öfverlämnande firades i Petersburg med en stor glädjefest. I Isakskyrkan hölls gudstjänst med tacksägelse till Gud för förräderiet i närvaro af Alexander, hofvet och de utländska sändebuden, och därpå följde en parad, hvarvid militären defilerade förbi Peter d. stores staty, skyldrande för densamma. Man hälsade där-med den, som på grund af Karl XII:s fel lyckats göra Ryssland till den ledande makten i norden, den, som först lade

grunden till Finlands förening med Ryssland. Sveaborgs fall var afgörande för den slutliga införlifningen, ty något motstånd, som kunde förhindra denna, var numera ej möjligt, om ock senare strider utplånade den nesa, som fästningens skamliga kapitulation vållat finska militären.

Fig. 113. *Rekrytens afsked,* rysk väggtafla för folket.

Finnarne kunde väl i fosterländsk hängifvenhet med utomordentlig tapperhet strida mot inkräktaren, men denne ådagalade ock stor tapperhet. Kunde än ej den ryske soldaten tro, att hans fosterland var i fara, så eldades han till mod och uthållighet nu som alltid genom den inplantade föreställningen, att «det heliga Rysslands« sak är den rätta, hvarför ryssarne alltid föra religionskrig. Beteck- nande äro i detta afseende hvarjehanda väggtaflor för folket, som underhålla denna tro: rekryten, som tager afsked, säger ock till sin moder: “Jag är ej blott din son, utan och Rysslands, och Gud har gifvit mig mission att skydda fäderneslandet“.

***

Svenska regeringen sände i början af maj en skonert och två kanonbarkasser under löjtnant Kapfelmans befäl att återtaga Ålands ögrupp, hvarjämte befolkningen genom proklamationer uppmanades att resa sig. När de svenska fartygen visade sig, reste sig ock befolkningen, under anförande af sin länsman Arén och af pastors-adjunkten Gunnerus, samt tillfångatog de mindre ryska afdelnin-garna, utan att Wuitsch, som med sin hufvudstyrka 470 man stod kvar å Kumlinge, hade någon kunskap om hvad å dessa öar föregått. Först när Kapfelman med sina fartyg visade sig, blef Wuitsch underrättad om de föregående tilldragelserna, och nu afslöts mellan båda befälhafvarne en öfverenskommelse, att om Wuitsch ej inom åtta dagar erhölle förstärkning, skulle han gifva sig, men under denna tid ej söka undkomma. Då han icke desto mindre gjorde ett försök härtill, hvilket dock misslyckades, förklarade Kapfelman öfverenskommelsen bruten samt landsatte den 10 maj sina uppbådade Åländingar; sedan Wuitsch vägrat att gifva sig, uppstod en kort strid, som slutade med hela ryska styrkans tillfångatagande. Samma dag togos äfven ett par smärre ryska afdelningar på två andra öar, och åländska skärgården var sålunda nu fullt befriad från fiender.

I enlighet med den med Napoleon uppgjorda fälttågsplanen hade ryska regeringen d. 21 april sändt från Libau en eskader med 1,650 man och 6 kanoner under befäl af Amiral Bodisko för att besätta Gotland. Utan att ha mött några svenska krigsfartyg lyckadas det ock Bodisko att d. 22 april landstiga å öns södra del i Slesvik, och den 24 besatte han Visby.

T. f. landshöfdingen å ön, E. af Klint, hade väl kallat öns stridbara ungdom till dess försvar, men sedan underrättelse kommit, att de landstigna fienderna voro till antalet öfverlägsna samt dessutom ojämförligt bättre öfvade och beväpnade än de bonddrängar, som på ön kunde samlas, blefvo de åter hemförlofvade.

Ryssarnes välde på Gotland blef dock ej långvarigt. Så snart kungen fick underrättelse om landstigningen, befalde han amiral Cederström att med sin eskader, 3 linieskepp, 2 fregatter och 3 smärre krigsfartyg, taga ombord 1,880 man med 6 fältkanoner under öfverstelöjtnanten Fleetwoods befäl, samt med denna styrka afgå till Gotland, å hvars östra kust i Sandviken eskaderns trupper landsattes den 14 maj. En parlamentär sändes till Bodisko, med uppmaning att gifva sig, och den 16 ingick han en kapitulation, genom hvilken den landsatta ryska styrkan, mot fritt aftåg öfverlämnade sitt artilleri, sin ammunition och sina vapen, samt förband sig att betala allt hvad den å ön tagit. Den 17 inskeppades de nu vapenlösa trupperna i Slite hamn och återvände till Libau. Denna expedition slutade sålunda för ryssarne med en förlust af 6 kanoner med tillbehör, 38 hästar, 1,419 gevär samt härtill hörande ammunition.

***Ryssarnes nederlag vid Siikajoki och Revolaks störde icke mycket glädjen öfver Sveaborgs kapitulation, X)ch ryska regeringen började redan att en gång för alla ordna Finlands förvaltning samt underrättade de europeiska hofven om, att det eröfrade svenska Finland var att anse såsom en med det ryska riket för evärdelig tid införlifvad provins. En af utrikesministern enligt käjsarens befallning utfärdad kungörelse af den 2® april tillkännagaf för Finlands invånare denna märkliga nyhet och försökte stilla deras fruktan för lifegenskapen, soldatutskrifningen och andra med bäfvan motsedda omständigheter. I slutet af maj utfärdades nu en befallning,

att alla landets ämbetsvärk skulle kallas "käjserliga", och att invånarne skulle vid urtima ting aflägga trohetsed åt käjsaren. Eden togs sedermera dels vid tingen, dels i kyrkorna under hotelse af svåra straff. SlutlL gen följde den £ juni ett käjserligt manifest, hvarigenom "denna provins" införlifvades med ryska riket. Landets gamla lagar lofvade man dock heligt hålla vid makt, Finlands invånare uppmanades att vara ståndaktiga i trohet mot Ryssland, och åt de finnar, som voro vid den svenska hären, gafs ännu ett uppskof på 6 veckor, hvarun-der de borde gifva sig under käjsaren. "Må de upphöra", stod det i kungörelsen, "att lyda och tjäna en främmande furste; må de återvända till skötet af sitt fosterland!11

Att ryske tsaren midt under pågående krig tvang Sverges undersåtar till trohetsed och fordrade en laglig öfverherres rättigheter, innan något medgifvande från själfva folkets eller dess gamla regerings sida ännu hade skett, sårade finnarnes fosterländska känslor.

På de orter, där fienden herskade, aflade man den aftvungna eden på få undantag när, och detta oroade mångas samveten, fast de ej kände sig bundna. Civila ämbetsmän skötte sina åligganden äfven efter det främmande väldets bud, och det saknades ej häller sådana, som i de inträffade förändringarna sågo en ny framtid för Finland. Men hären förblef fast och otillgänglig för alla lockelser och hotelser, och befolkningen var beredd att gripa till vapen, så snart tillfälle därtill erbjöd sig. Äfven i fredliga värf ådagalades mandom och fasthet. Då Buxhövden i början af april lät kungöra, att de finska officerarne, om de ej inom tre veckor öfvergåfvo de svenska fanorna, skulle förlora sina löner, boställen och andra dem utlofvade förmåner, ja dessutom lämna all sin egendom till kronan, så erinrade landshöfding Wibelius i Kuopio den ryske generalen i en allvarlig skrifvelse, att detta stred mot landets lagar, dem man lofvat hålla i helgd. Prof på manlig fasthet gaf ock den 70-årige professorn i juridik, M. Calonius, i det program, hvilket han i juni 1808 såsom rektor vid Åbo akademi, i tryck utgaf. I det han prisade fiendens visade mildhet och storsinthet vid beskyddandet af deenskildes lif och egendom, beklagade han likväl de hårda tiderna, hvilka hade ryckt undersåtarne undan deras rätta öfverhets styrelse, och uttalade den förhoppningen, att Sverges konung ännu med fasthet skulle förstå att «åter upprätta sitt Finlands belägenhet". "Låt vara", sade han, «att krigslyckan velat, att kroppame skulle falla i fiendens våld och tvingas att gå dit dennes väpnade ordres släpa dem; själarna fortfara dock att vara med omutlig tro och orubblig lydnad sin laglige konung undergifna; ty så länge ännu stridens utgång är oviss och till dess ett fördrag mellankommer, hvarigenom regenten själf afsäger sig sin rätt, beror det ej på undersåtens godt-finnande att afskudda sig sina plikter som sådan, om han ej vill befläcka sig med förräderiets ärelösa brott«.

Andra ämbetsmän voro emellertid undfallande, och vissa präster voro strax färdiga att med bibeln i hand mana till underkastelse. Sålunda höll Tavastehus' kyrkoherde, prosten Z. CYONitus, d. 22 maj 1808 ett tal, däri han salfvelsefullt visade sina församlingsbor, hvarför de borde gå trohetseden till tsaren.

"Vi ha ögonskenligen sett«, sade han, "att Herren är med dig^.), därför skall det vara en ed mellan oss och dig och viljom göra ett förbund med dig. Medan vi erkänna det, som oss vederfares, för en skickelse från himlen (!), tillhör det oss att med undergifvenhet foga oss i omständigheterna. — — Så lärde Jesus Kristus: Gifver käjsarenom det käjsarenom tillhör.

Bröder! Bröder! står det i vår makt att förneka öfvervinnaren lydnad? Är det rättvist att van vörda beskyddaren (!), kristligt att undandraga välgöraren (!) sin erkänsla? — — Alla betänkligheter å sido! Vi gå med rent samvete att aflägga den föreskrifna eden!«

Gustaf Adolf utfärdade en kungörelse, däri han protesterade mot Alexanders påbud om trohetsed af Finlands invånare och förklarade, att intet tilltal därför skulle ega rum, då han visste att den var dem aftvungen.

***

I juni seglade svenska stora flottan i förening med ett par engelska linieskepp till Finska viken, och denna förenade flotta, som räknade 1,078 kanoner, påträffade i augusti nära Hangö, en rysk flotta, förande 1,118 kanoner. Den ryska flottan undvek strid och seglade, förföljd af den svensk-engelska, till Baltischport, där den, efter att ha förlorat ett fartyg, hölls blockerad till långt fram på hösten och ej vidare kunde deltaga i kriget.

Ryska skärgårdsflottan hölls ock, fastän den betydligt förstärkts vid Sveaborgs kapitulation af svenska fartyg, tillbaka af återstodenaf svenska skärgårdsflottan, så att intet ryskt fartyg kom öfver till Sverges kust. Nytt bevis för flottans betydelse äfven utan sjöslag.

På grund af den svensk-engelska stora flottans herravälde hindrades ryssarne att till Finland sända de betydande trupper, som eljest skulle förts dit, men som nu måste användas till försvar af Kurlands, Livlands, Estlands och Ingermanlands kuster, där denna flotta kunde landsätta trupper.

Sedan ryska hären i Finland nödgats draga sig tillbaka efter slagen vid Siikajoki och Revolaks, ansåg Buxhövden nödvändigt att förstärka sin här, för att fullborda landets eröfring; och snart fick han ytterligare 11,000 man, så att ryska hären kom att räkna 34,000 man. Denna styrka fördelades i tre afdelningar under Barclay de Tolly, Rajevski samt Baqration och Kamenski.

Förkastande generalmajor Tibells plan att öfverföra en styrka på åtminstone 15,000 man från Sverge till Finland, lät Gustaf Adolf i sitt oförstånd endast 1,500 man under öfverste Bergenstråles befäl i juni dit afgå och landstiga bakom ryska styrkan vid Vasa samt 3,000 man under generalmajor Vegesack från Åland landstiga nära Åbo; dessutom skulle ett par krigsfartyg segla i närheten af Kaskö för att där understödja allmogens resning.

I Finland började sommarfälttåget i midten af juni, då Sandels nödgades kämpande draga sig undan för ryssarne, ehuru han liksom ock öfverstelöjtnant Fieandt förstörde stor del af deras proviantförråd.

Vegesacks landstigningsförsök vid Åbo misslyckades och han måste efter en häftig strid åter föra sin här till Åland. Åfven Bergenstråles företag vid Vasa misslyckades, fast 300 beväpnade bönder förenade sig med honom. Den ryske kommendanten Demidoff tvang hans styrka att draga sig tillbaka och tog honom själf jämte 200 man till fånga (d. 26 juni). I Vasa utöfvades därpå på befallning af Demidoff under flere dagar en ohygglig plundring och barbariska grymheter mot invånarne, hvarom en utförlig berättelse af-gafs af v. landshöfding Schoultz. «Soldaterna«, skref han, «fördelta i hopar, spridde sig kring hela staden; vid ankomsten till ett till plundring bestämdt hus, sköto de först med sina skarpladdade gevär in genom fönstren i boningsrummen, hvarefter de inrusade, nedsköto eller med bajonetten genomrände dem af gårdsfolket, som ej hunnit undangömma sig — — röfvade allt hvad som öfverkoms samt sönderslogo allt utan försköning, under tillrop af kringsvärmande officerare af dobra (bra), karascho (skönt). Ingen skilnad gjordes på ställen, stånd, åldrar, kön eller andra förhållanden. — Handelsmannen Hoffrén blef invid sin hustru med tre bajonetter genomstungen och mördad. Tretton personer, söner, män, kvinnoroch barn af stadsboerna mördades; flera sårades och vid aftåget fängslade och medtog fienden med våld flera af stadens hederliga borgare. — — På landet häromkring har fiendens förfarande varit alldeles enahanda. — — Exempelvis må nämnas, att tre bönder i Nerpes socken af befälhafvaren därstädes, generalmajor Orloff De-nisoff, blifvit fastbundna ihjälspetsade med bajonetter, med den egna ryska grymhet till förlängande af de olyckliges plågor, att lår, armar, mage och mindre ömma delar först genomstungos innan dödsstöten gafs". — — —

Med barbari behandlades på många andra ställen Finlands folk under ryssarnes invasion. Flera gånger uppmanade general Kamenski de sjösoldater, som kvarhål-lits på Sveaborg, att träda i rysk tjänst och de, som vågade svara nekande, blefvo piskade — bl. a. en ung adelsman, underofficer von Munck.

Slutligen aflät Gustaf Adolf på grund af dessa grymheter en skrifvelse till Alexander, däri han gjorde honom föreställningar därförSe *Acta Sveco-extranea*, vol. III 1808—10, i K. Bibi. i Stockh..

Fig. 114. *G. K. v. Döbeln.*

Döbeln och Adlercreutz vunno d. 14 juli en stor seger vid Lappo (nära Vasa), som togs med lysande tapperhet, hvarvid ryssarne trängdes undan åt Salmis.

Finnarne förlorade 180 man och ryssarne öfver 400. Kort därpå lyckades två underofficerare Roth och Spof att afskära ryssarnes förbindelser. För en kort tid syntes dessa framgångar ingifva hopp om landets återeröfring, då ryssarne på alla håll tvungos att draga sig tillbaka och undsättning från Sverge syntes vara att förvänta.Gustaf

Adolf, som genom besinningslöst beteende i fråga om angrepp på Seland och Norge råkat i oenighet med engelsmännen och därigenom förlorat den till Göteborg anlända hjälphären, hvil-ken återfördes till England, lämnade tills vidare sina eröfringsplaner i väster och begaf sig i början af juli till Åland för att leda krigsoperationerna i Finland. Som emellertid hans företag här voro illa planlagda, misslyckades de alldeles.

Flera strider förekommo mellan svenska och ryska skärgårdsfartyg utan framgång för svenskarne, och flera försök till landstigning å finska kusten i Åbo-trakten blefvo fruktlösa. Den 2 augusti framträngde en rysk afdelning genom Sandöström längs Kimito-ön, och svenskarne nödgades draga sig tillbaka till Åland. Här stannade emellertid kungen till slutet af oktober och uppförde sig här på så besinningslöst och despotiskt sätt, att man nu på allvar förjade att uttänka planer till hans afsättande eller mördande.

Det lyckades Sandels länge att vid Toivala hindra ryssarnes framträngande, och i Karelen grepo bönderna allmänt till vapen till gränsens försvar under anförande af bonden Tiainen, därvid de fingo till hjälp från Sandels en liten styrka under kapten Malm. Ryssarne drefvos tillbaka till Sordavala, och först efter flere månader kunde de under Dolqorukis ledning öfvervinna motståndet. Sedan Sandels med största tapperhet försvarat sig i Toivala, måste han i slutet af september draga sig tillbaka.

Ryska regeringen fann, att för Finlands eröfring måste större stridskrafter skickas in i landet, och på samma gång började den äfven att vidtaga åtgärder beträffande dess framtida ställning. Den åldrige Sprengtporten användes åter såsom rådgifvare i de finska angelägenheterna, och jämte honom vistades nu i Petersburg några andra finska adelsmän, bland dem R. V. De Geer, sedan länge värk-sam för de finska själfständighetsplanerna. Ryska regeringen var på denna tid betänkt på att sammankalla en representation för det finska folket. Redan i Buxhövdens första proklamation vid krigets utbrott hade en landtdag blifvit sammankallad till Åbo, men sedermera hade Romantsov i sin proklamation i april tills vidare uppskjutit dess hållande. I början af juli ankom befallning till samtliga landshöfdingar, domkapitel och andra ämbetsvärk att från hvarje län låta utse en adelsman, en borgare och en bonde, samt från hvarje stift en prästman, hvilka borde infinna sig i Petersburg för att för käjsaren framställa folkets behof och önskningar. Dessa val anställdes genast i Kymmenegårds och Tavast-Nylands län; men i Åbo län vägrade adeln och borgerskapet att anställa valen och påminde om grundlagens föreskrifter rörande riksdagens sammansättning. Först då Buxhövden i en ny skrifvelse försäkrat, att ej nå-gon riksdagsvärksamhet härmed afsågs, blefvo valen förrättade på alla orter. Dock förmärktes mycken tvekan härvid, isynnerhet som krigslyckan ännu var oafgjord, och flera af de utsedda representanterna ville ej mottaga uppdraget. Först sent på hösten inträffade slutligen denna s. k. finska deputation i Petersburg.

Fig. 115. *Jutas.*

Sedan ryssarne i slutet af juli hunnit åter samla sina krafter i Finland och Rajevskis befäl lämnats åt den unge skicklige grefve Kamenski, hvars enda instruktion var: anfalla och ,beslöt denne att på ett eller annat sätt tränga finnarne tillbaka. Olyckligtvis hade Klinospor ständigt följt instruktionen att retirera och alltför mycket spridt sina krafter, i det han hade sändt alla afdelningar mot kusten, därifrån man fortfarande väntade hjälpsändningar från konungen.

I flera träffningar blefvo ryssarne dock slagna; sålunda trängdes de af Döbeln d. 10 aug. tillbaka vid Kauhajoki och af Fieandt d. 17 aug. vid Alavo. Då emellertid Kamenski hunnit ordna sina krafter, hade ryssarne snart flera framgångar.

Den 21 aug. angrep Wlastov med stor öfvermakt Fieandt vid Karstula, och efter 16 timmars tappert motstånd slogos finnarne på flykten mot Gamla Karleby.

Den 1 sept. afslog Adlercreutz med lycka och tapperhet Ka-menskis anfall vid Ruona; men efter striden gjorde han ett obetänksamt återtåg till Salmis, där han hoppades få en bättre ställning.Sedan finnarne lika ärofullt där utstått fiendernas anfall, ankom olyckligtvis från Klingspor order att retirera, och hufvudarmén fördes nu genom Lill-Kyrö mot norr, dragande till sig äfven de mindre af-delningar, som hittils kämpat närmare kusten, bl. a. Vegesacks svenska styrka på 2,000 man.

Två ryska afdelningar hotade att afskära återtåget, och man var betänkt på underhandlingar med Kamenski, då Döbeln, ehuru ej fullt återställd från en sjukdom, erbjöd sig öfvertaga befälet och lyckades att tillbakakasta ryssarne vid Jutas den 13 sept. Denna seger var af betydelse därför, att den möjliggjorde återtåget till Ny-Karleby. Följande dag försökte Adlercreutz vid Oravais ett sista motstånd, ehuru han blott hade 4,000 man att ställa mot de 8,000 ryssar, som följde honom i spåren. En långvarig strid följde och det syntes en gång, som om ryssarne skulle bli slagna, då det lyckades Adlercreutz och Vegesack att genombryta deras center genom ett djärft anfall och fördrifva dem. Men samtidigt infunno sig Ka-menskis eftertrupper, omkring 2,000 man, och nu trängdes Adlercreutz, som i segerns ifver hade lämnat sin fördelaktiga position, af öfvermakten tillbaka. På aftonen lämnade den svensk-finska hären under mörkret slagfältet, sedan den förlorat omkring 1,200 man i stupade och fångar; ryssarnes förlust var ännu större, och båda arméerna voro efter striden i fullkomligt upplösningstillstånd. Detta betydde dock numera föga för den allt starkare fienden, och slaget vid Oravais, det blodigaste under kriget, afgjorde egentligen Finlands öde.

Kort efter detsamma lät Gustaf Adolf utföra ett par landstigningar mellan Åbo och Nystad (d. 17 och 26 sept.), men de hade inga följder.

Finska hufvudarmén hade dragit sig tillbaka ända till Lochteå, där d. 30 sept. en af ryssarne erbjuden vapenhvila med begärlighet antogs, då man nu ansåg all strid fruktlös mot den ryska öfvermakten.

Den ingångna vapenhvilan uppväckte mycken förbittring i Petersburg. Alexander vistades för tillfället i Erfurt i Tyskland, där han fortsatte underhandlingarna med Napoleon om deras gemensamma angelägenheter; men Araktschejev sammankallade alla minístrame och till Buxhövden sändes befallning att åter börja kriget. Öfverbefälhafvaren dröjde dock ännu; men Tutschkov, som stod emot Sandels vid Idensalmi, uppsade vapenhvilan, så att striden åter skulle börja den 27 okt. Sandels, som nu ej hade flera än 1,400 man, hade befästat sin position vid Virta bro. Fienderna framträngde med en öfverlägsen styrka, men blefvo kastade tillbaka. Finnarnes seger var en af de mest lysande i detta krig; de hade förlorat 308 man och ryssarne, hvilkas hela siyrka synes utgjort minst 6,000,hade förlorat nära 800. Motstånd var dock omöjligt, och hufvud-hären tågade nu alltjämt mot norr, ehuru den gång på gång upp-ställde sig för att hålla stånd, men ständigt måste öfvergifva sina befästade positioner. Härens tillstånd var beklagansvärdt: beklädnaden i trasor, lifsmedlen i det närmaste slut och de sjukas antal oer-hördt. Den 19 nov. kom en konvention i Olkijoki till stånd mellan Adlercreutz och Kamenski: hela finska hären skulle draga sig öfver Kakamajoki och hela Finland ända till Kemi-elf skulle öfverlämnas åt ryssarne.

Fig. 116. *Torneå.*

Den ringa kvarlefvan af Finlands hjältemodiga försvarare lämnade nu med förtviflan i hjärtat sitt fädernesland och inkvarterades så godt sig göra lät i frakten af Torneå. Den 13 dec. gick den sista truppen öfver gränsen; hela det finska fastlandet var nu eröfradt af ryssarne.

Krigets fortsättning i Sverge. Gustaf IV Adolfs af sättning. Freden i Fredrikshamn.

Gustaf Adolf tillät sig, oförmögen att leda ett fälttåg och att bedöma dess svårigheter, de största orättvisor mot dem, som trots visad tapperhet måst draga sig tillbaka för den ryska öfvermakten. Han skilde sålunda Vegesack från befälet och befalde honom att begifva sig till Stockholm för att stå till ansvar för olydnad, fastän hans expedition sannolikt ej fått bättre framgång, om han följt lämnad befallning, än den fick. De sista misslyckade landstigningarnai Finland gjorde kungen så förbittrad, att han med onåd skilde general Laoerbrino från befälet och mot den sist tillsatta befälhafva-ren, öfverste Boije, utfor i de hårdaste förebråelser, ryckte svärdsorden från hans bröst, förklarade honom ovärdig att bära den o. s. v. Gardesregementena, som deltagit i landstigningarna, blefvo äf-venledes behandlade på ett skymfligt sätt af honom.

Han hade alltid hyst misstroende till gardena och ansett dem som en föreningspunkt för hemligt missnöje, särskildt efter Gustaf III:s mord, och fruktade att själf bli störtad af dem. Anledningar att misstänka

sammansvärjningar hade ock funnits, och underligt hade varit, om ej svenskarne umgåtts med planer att bli den numera så besynnerliga och skadliga kungen kvitt. Allmänt värderad under sin första regeringstid för sin redbera karaktär och sina goda afsikter, blef Gustaf Adolf med tiden genom fruktan för revolutioner och kungamord, ej minst Paul I:s öde, alltmer misstrogen, högdragen, egensinnig och despotisk, och efter sitt mot Napoleon fattade hat kunde hans svaga förstånd ej se värkligheten med oförvillad blick, utan leddes han mer och mer i fanatism till besinnings-lösa handlingar. Dessa hans egenskaper i förening med det misslyckade fälttåget i Pommern ledde snart inom hären till planer på en statshvälfning och man talade 1807 om att låta gripa kungen på hafvet under segling till Sverge och sända honom med Englands hjälp till Indien. Mera djärfva sinnen uttalade t. o. m. tanken att låta mörda honom, och under hans vistelse på Rügen uppgjordes ett förslag att under öfverfarten därifrån till Sverge låta borra fartyget, som förde honom (en sjökapten Dickelman skall ha vunnits därför) och sålunda sänka honom i hafvet med fartyget.

Gustaf Adolf fick hösten 1808 anonyma bref, däri yttrades, att gardesregementena hyste en mot honom fiendtlig sinnesstämning och att officerarne sammanslöto sig i hemliga föreningar med revolution som mål, och följden blef, att han först tog kungsvakten från dem och anförtrodde den åt ett par tyska regementen samt därpå tog sig anledning att efter nyssnämnda landstigningsförsök i Finland genom en generalorder af d. 12, 15 och löokt. 1808 degradera och upplösa dem, fråntagande dem deras fanor och öfriga hederstecken. Förgäf-ves sökte Stedingk,' som nu anländt till Åland, att förmå honom att återkalla och godtgöra denna skriande orättvisa. Genom densamma stötte han emellertid rikets förnämsta familjer från sig och förberedde sitt eget fall.

Harmen, som denna degradering väckte, var oerhörd, och några af de yngste och beslutsammaste officerarne — H. Wrangel, N. Mörner och A. A. Gripenvald m. fl. — svuro att hämnas genom att taga honom afdaga. De vidtalade en soldat vid finska gardet,Blå, att utföra hämnden; denne stod ock en mörk natt utanför fönstret till kungens sängkammare i Lemlands prästgård för att skjuta honom. Men han såg förutom kungen äfven de vakthafvande officerarne i rummet, blef tveksam och orolig samt uppgaf företaget. Sålunda kom kungen med lifvet från Åland, som han lämnade d. 1 november.

***

Buxhövden hade efter fullbordandet af Finlands eröfring, uppgjort till landets försvar en plan, som, enär den var helt och hållet defensiv, ogillades af Alexander, då denne, genom ett kraftigt *anfall inom Sverge* ville bringa kriget till ett snart slut. Härtill borde *vintern* begagnas, ty så snart våren inföll, blefve de förenade engelska och svenska flottorna åter de rådande å hafvet, och de ryska trupperna måste spridas längs kusterna, där anfall öfverallt kunde befaras.

I stället för Buxhövden gjordes Knorring till öfverbefälhafvare och han fick befallning att med tre härar företaga invasionen i Sverge. En skulle på isen öfvergå till *Åland,* en annan öfver den likaledes isbelagda *Kvarken* framtränga till *Umeå,* för att afskära finska härens återtåg, och en tredje anfalla denna här i fronten. Sedan densamma blifvit skingrad eller fången, skulle båda kårerna skyndsamt framtränga till *mellersta delen af Sverge,* dit hufvudstyrkan skulle öfvergå från Åland, hvarefter alla tre skulle *förena sig i Stockholm,* förstöra svenska skärgårdsflottan därstädes samt tvinga Sverge till fred.

Två månader fordrades emellertid för anskaffande af lifsmedel till härarne och Knorring framstälde flera betänkligheter mot hela fälttågsplanen. Dessa väckte hos Alexander stor förtrytelse och krigsministern Araktschejeff reste i början af mars 1809 till Åbo, för att, i trots af Knorrings alla invändningar, bringa förslaget till värkställighet.

***

Under tiden hade alltifrån november 1808 en vidt utgrenad sammansvärjning mot Gustaf Adolf utbildats. Medelpunkten för densamma utgjordes ursprungligen af löjtnanten vid f. d. första gardet J. Cederström och f. d. protokollssekreteraren H. Järta, och genom den senare stodo de missnöjde i nära förbindelse med flera medlemmar af kungens konselj. Snart omfattade sammansvärjningen, som främst gick ut på kungens afsättning,

de mest ansedda civila och militära ämbetsmännen. Mellan de sammansvurne å Åland och dem i Stockholm underhöllos ständiga förbindelser. Vid västrahären värkade isynnerhet kaptenen vid f. d. lifgardet C. H. Anckarsvärd, och här blefvo C. H. Posse och Georg Adlersparre omsider såsom chefer för hären af största betydelse för revolutionen. Efter Adlercreutz' ankomst till Stockholm, blef han ock vunnen för densamma.

Af stor betydelse blef det bref Armfelt meddelade i december, däri omtalades den af tyske historikern Joh. v. Müller lämnade uppgiften, att Napoleon och Alexander å *mötet i Erfurt* i oktober 1808 kommit öfverens om *Sverges delning* mellan Ryssland och Danmark, så att norra delen intill Motala ström skulle tillfalla Ryssland och södra delen Danmark. Hvad man faktiskt vet, är att en hemlig artikel af konventionen i Erfurt garanterade Ryssland besittningen af *Finland, Moldau* och *Vallachiet* och att enligt en annan de båda käjsarne förbundo sig att erkänna de eröfringar, som *Danmark* kunde bli i stånd att göra under innevarande krig.

Omsider blef man ense om, att de sammansvurne i Stockholm skulle fängsla Gustaf Adolf och anförtro härtig Karl regeringen, men härmed nödgades man uppskjuta en tid, då Järta ville ha en mängd förberedelser för den blifvande regeringen och det nya statsskicket undangjorda samt önskade revolutionen genomförd af de civila och ej af de militära ämbetsmännen.

Gustaf Adolf blef slutligen underrättad om sammansvärjningen, samt att västra hären i början af mars 1809 satt sig i rörelse och tågade mot Stockholm i revolutionärt syfte, hvarför han beslöt att resa till Skåne för att skydda sig med den södra hären. Nu var intet ögonblick att förlora, om ej inbördes krig skulle utbryta. Tidigt på morgonen samma dag kungen skulle lämna hufvudstaden, *den 13 mars,* infunno sig hos honom på slottet flera högre officerare och anhöll Klingspor, att han skulle såsom enda hjälpen sammankalla riksdagen, hvad han förut vägrat göra, samt förklarade, att hans afresa skulle medföra en obotlig olycka för riket. Kungen föll i raseri, och nu inträdde Adlercreutz med 6 officerare, förklarande, att de skulle förhindra hans afresa, därvid kungen drog värjan, men kort därpå, efter ett misslyckadt försök till flykt, var de sammansvurnes fånge. Utan blodsutgjutelse genomfördes denna revolution, som kungens oförstånd gjort nödvändig. Härtig Karl blef strax utsedd till riksföreståndare och därpå, sedan riksdagen sammanträdt och skapat en konstitutionell monarki, den 6 juni 1809 vald till kung under namn af Karl XIII. Den afsatte kungen förvistes jämte sin familj från Sverge.

***

Döbeln, som under revolutionen stod på Aland med 9,000 man för att möta den annalkande ryska hären på 17,000 man — nu på Kumlingeön — fick den 14 mars order från härtig Karl och Adlercreutz att genast lämna Åland samt genom en parlamen-tär underhandla om stillestånd. Med ryske öfrerbefälhafvaren lät han öfverste Lagerbring göra aftal om en konvention, som dock ogillades af Araktschejéff. Denne framhöll, att tsaren ej företagit hela denna stora expedition endast för Ålands intagande, utan för att i Stockholm tvinga svenskarne till fred; stillestånd kunde blott beviljas på det vilkor, att åländska fördelningen stannade, omgifven af ryska trupper, till dess riksföreståndarens svar på fredsförslagen kunne ankomma.

Den 17 mars började svenska hären under stark köld och snöyra tåget öfver Ålands haf. En del af eftertruppen oroades af rys-sarne och måste gifva sig fången, men hufvudstyrkan framkom sent på aftonen till Grislehamn.

Under tiden hade ryssarne besatt åländska öarna, och Arak-tschejeff sökte äfven förmå dem att gå öfver till Sverge för att i Stockholm föreskrifva fredsvilkoren. Han möttes dock nu af ett be-stämdt motstånd, då ryssarne ansågo sig lätt bli förlorade i Sverge, ifall isen hastigt bröte upp och svenskarne icke ganast ginge in på fredens afslutande. Det enda Araktschejeff kunde utvärka, var att Kulneff, med 500 kosacker och 3 skvadroner rytteri skulle följande dagen få gå öfver till Grisslehamn. Så skedde ock, ehuru han af svenska trupperna hindrades att besätta orten.

Då nu Döbeln, hastigt och på eget bevåg meddelade Knorring, att riksföreståndaren var beredd att sluta fred, biföll Knorring Dö-belns fordran, att ryska trupperna skulle utrymma Sverges jord, hvar-för befallning genast sändes icke blott till Kulneff att ofördröjligen återvända, utan äfven till Barclay de Tolly, i händelse han med sin här redan öfverskridit Kvarken. Ett särskildt skäl till denna beredvillighet var, att en sydlig vind börjat höja isen

på Bottniska viken och man befarade att den inom några timmar kunde brytas sönder.

Sedan Lagerbrings underhandlingar ledt till afslutandet af ett stillestånd, lofvade Knorring, som ständigt fruktade isens sönderbrytande, att ofördröjligen utrymma Åland och återgå till Finland, under förbehåll att å svenska sidan intet försök gjordes hvarken till lands eller sjös för dessa öars återtagande, så länge fredsunderhandlingarna pågingo. Förskräckelsen för ryssarnes framryckande öfver Ålands haf till Stockholm var där sådan, att man ansåg Lagerbring ha utvärkat synnerligen fördelaktiga vilkor, hvarför ock härtig Karl genast godkände dem.

Alexander förklarade emellertid sitt synnerliga missnöje öfverKnorrings förfarande och gaf genast befallning om stilleståndets upphäf-vande. Till Åland skulle 3,000 man ofördröjligen återsändas, de ofulländade förskansningarna där fullbordas och nya anläggas. Knor-ring fråntogs öfverbéfälet, som i stället uppdrogs åt Barclay de Tolly. Några fiendtligheter mellan ryssar och svenskar å denna del af krigsskådeplatsen föreföllo dock ej härefter.

Under tiden hade Barclay de Tolly med 3,500 man från Vasa den 17 mars börjat det djärfva tåget å Kvarkens is och, sedan trupperna så lidit af kölden, att hvarje natt öfver hundra man fröso ihjäl,- den 22 framryckt till Umeå, där omkring 2,000 svenskar stodo under J. A. Cronstedts befäl. Fältvakten på öarne utanför Umeå uträttade så pass, att ryssarne tvungos att bivuakera på isen i 30° köld; och de skulle tvifvelsutan alldeles tillintetgjorts, om Cronstedt haft tillräckligt mod och företagsamhet. Han ansåg emellertid, att ryssarne voro långt talrikare än de i självfva värket voro, och" något kraftigare försök att kasta dem tillbaka skedde ej, hvarför Barclay besatte Umeå. Cronstedt började genast underhandlingar med honom, och öfverenskommelse träffades om stillestånd. Den 24 mars fingo de båda befälhafvarne underrättelse om den mellan Knorring och Lagerbring afslutade konventionen, hvarför Barclay med sin af-delning den 27 mars tågade tillbaka öfver Kvarken till Finland. Detta ryssarnes tåg, som i och för sig sålunda ej medförde något resultat, invärkade emellertid ganska afgörande på ryssarnes operationer i den nordligaste delen af krigsskådeplatsen. Schuvaloff, som fått sig ålagdt att med sin till något öfver 4,000 man uppgående styrka tränga finska hären från Torneå mot Umeå och där förena sig med Barclay, hade under tiden till den vid Torneå stående finska härens befälhafvare Gripenberg afsändt en parlamentär, som uppsade stilleståndet. Detta skulle upphöra den 23 mars.

Den ryska hären hade redan satt sig i marsch för att kring-ränna Torneå, där finska hären ansågs ännu befinna sig; men den var den 23 i Nedre Kalix, där Gripenberg ämnade göra ryssarne ett allvarligt motstånd. Olyckligtvis kom samtidigt rapport, att ryska trupper varit synliga vid Holmön utanför Umeå, och då man fruktade, att Gripenbergs här skulle blifvit instängd mellan denna styrka och Schuvaloffs, beslöt ett hållet krigsråd att förnya begäran om stillestånd.

Ryska befälet medgaf underhandlingar, hvilka den 24 mars för-siggingo i Sangis (mellan Torneå och Kalix), där Gripenberg och hans stabschef öfverste Palmfelt sammanträffade med ryska öfver-sten Gibory, som berättade, att Umeå redan var af Barclay intaget, så att återvägen var för Gripenbergs trupper stängd, hvarför han föreslog en kapitulation på de vilkor, denne själf kunde finnaantagliga. Oripenberg förklarade dock, att han först måste från svenska öfverbefälhafvarert invänta rapport om Umeås intagande, hvarför han föreslog, att antingen stillestånd skulle slutas under vilkor, att båda härärne bibehöllo sina ställningar, eller ock finnarne medgifvas fritt aftåg till Piteå, då de utan strid ville åt ryssarne utrymma den norr om denna stad belägna delen af Vesterbotten. Gibory ville dock ej på något vilkor medgifva ett stillestånd.

Gripenberg fick dagen därpå ett bref från Cronstedt med underrättelse, att denne nödgats utrymma Umeå och retirera till Hernösand, att inga andra trupper än de Karelska dragonerna kunde afgå till Gripenbergs undsättning, samt att fiendens styrka vid Umeå uppgick till 9 eller 10 tusen man! Med anledning af dessa ned- slående underrättelser hölls ett nytt krigsråd i Månsby (nära Kalix) på f. m., hvarunder en kapitulation af alla ansågs mer eller mindre nödvändig, ehuru ingen ville därtill lämna uttryckligt bifall.

Fig. 117. *Nedre Kalix.*

Emellertid aflämnade Gibory i Månsby en formligt affattad, af Schuwaloff undertecknad konvention, och efter

åtskilligt parlamen-terande underskref Gripenberg olyckligtvis densamma. Konventionen bestämde, att hans här skulle aflämna sina gevär, att de finska trupperna skulle återvända till sina hemorter och de svenska få återvända till Sverge, mot sitt hedersord att ej före freden tjäna mot Ryssland samt att kanoner och ammunition skulle utlämnas.

Samma dag anlände en rysk och en svensk kurir med underrättelse, att ett allmänt stillestånd blifvit afslutadt mellan svenska och ryska regeringarna, såsom en förberedelse till fredsunderhand-lingar, i följd hvaraf alla i svenska högkvarteret togo för gifvet, att den ingångna konventionen skulle upphäfvas; men sådant blef ej fallet. Sedan Palmfelt, som tjänstgjorde som tolk, ordnat vissa skiljaktiga punkter i konventionen, återvände han från Torneå och mötte i Sangis de båda kurirerna, af hvilka den ryska fick fortsätta resan, men den svenska fick af Palmfelt befallning att vända om. 1 högkvarteret meddelade Palmfelt, som var en förrädare — och senare gick i rysk tjänst — att konventionen skulle gå i värkställig-fret samt att han låtit kuriren återvända och att Gripenberg skulle stanna i Torneå. Häröfver blefvo brigadcheferna på det högsta förbittrade och satte i fråga att genast välja en annan befälhafvare.

Underrättelsen om det afslutade stilleståndet och om ryssarnes återtåg från Umeå öfver K varken medförde en stark jäsning och de flesta i hären yttrade största ovilja öfver den ingångna kapitulationen, efter hvilken de ingalunda ville rätta sig. Flera officerare anmodade generalmajoren Aminoff att öfvertaga befälet samt föra dem till Umeå, hvad han dock ej vågade åtaga sig.

Gripenberg skyndade emellertid att, på grund af de erhållna upplysningarna, fordra konventionens upphäfvande; ,men Schuvaloff svarade, att han ej kunde medgifva någon ändring däri utan bestämda order af sin öfverbefälhafvare, och härmed läto såväl Gripenberg som Palmfelt sig nöja! Den skandalen inträffade sålunda, att en svensk här, som enligt den till Schuvaloff öfverlämnade och af Gripenberg undertecknade förteckningen uppgick till 7,075 man, 1,600 sjuka häri inberäknade,* och 22 kanoner, kapitulerade för en rysk här, som sannolikt ej öfversteg 5,000 man.

Denna kapitulation i Kalix var desto sorgligare, som den berodde på förräderi och lättrogenhet och den svensk-finska hären stridt med utomordentlig tapperhet. Manskapets förbittring var ock gränslös, och mången krossade sitt gevär hellre än att öfverlämna det till fienden.

Om än Gripenberg ej var en förrädare, röjde han likväl oskicklighet soni härförare samt obetänksamhet och lättrogenhet i sina förhållanden till de fiendtliga befälhafvarna, och den ingångna kapitulationen förblir alltid en skamfläck på hans minne. Det största tadel förtjänar ock Cronstedt för hans ledning af krigsrörelserna vid Umeå och de missledande uppgifter han sände Gripenberg, hvilka väsentligt invärkade på dennes olyckliga beslut.

***

För att hindra ryssarnes ytterligare framryckande i Västerbotten samt rädda hvad räddas kunde af därvarande krigsmateriel ochförråd, fick Cronstedt befallning att med fjärde brigaden afgå norrut samt lyckades äfven rädda de i Skellefteå varande förråd, hvilket, under då rådande brist på lifsmedel, blef en stor lättnad för trupperna.

Sverges utrikesminister, Lagerbjelke, gjorde i början af april framställning till ryske utrikesministern om stillestånd, men detta vägrades af Alexander, som själf skref konceptet till svaret. Han förstärkte Schuvaloffs här vid Torneå till omkring 8,000 man för att kunna besätta Österbotten. Den' 8 maj inryckte Schuvaloff ‘i Piteå och lyckades den 15 på den ännu kvarliggande isen kringgå öfverstelöjtnanten Furumarks styrka, 650 man, i närheten af *Skellefteå*, i följd hvaraf Furumark måste ingå en *kapitulation*, som bestämde, att truppen skulle aflämna gevär och kanoner samt att fin-narne skulle återvända fill sina hemorter, men svenskarne bli krigsfångar, ehuru med tillåtelse att på sitt hedersord tills vidare få stanna i Skellefteå. Fig 118. *Vid slagfältet.* Döbeln, som fått befälet i Umeå, lyckades att å fartyg, som utsågades ur isen, rädda de stora förråden, men måste, då han blott hade en styrka på 700 man i staden, gå in på att att utrymma *Umeå*, som besattes af ryssarne (1 juni).

På grund af sin försvagade hälsa måste Döbeln nu lämna befälet, som öfvertogs af Sandels, och denne sökte Schuvaloff förmå att frivilligt utrymma landet norr om Ångerman-elfven; men häruppåville Sandels ej ingå, och

ryssarne, som ledo brist på lifsmedel, lågo tills vidare i Umeå.

Sedan två svenska fregatter och en brigg i slutet af juni uppsnappat ryssarnes transportfartyg, som från finska kusten förde lifsmedel öfver till Umeå, kom den därvarande ryska styrkan i allt större förlägenhet. General Alexejeff, som fått befälet efter den insjuknade Schuvaloff, befarade, att de svenska krigsfartygen kunde landsätta trupper i hans rygg, hvarför han fördelade sin styrka i flera smärre afdelningar för att besätta de viktigaste kustorterna.

Den 1 juli gick Sandels på en flottbro öfver Öre-elfven och framträngde till Hörnefors bruk; men då hans förtrupper kommo till Södermjöle, stötte de på en dem vida öfverlägsen rysk styrka af omkring 4,000 man, som på en anlagd flottbro gått öfver Umeå-elfven. Sandels måste därför åter draga sig bakom Öre-elfven, dock först efter en het strid vid Hörnefors (d. 5 juli), där den tappre Duncker, som så ofta utmärkt sig i finska kriget, stupade. I slutet af maj hade ryska örlogsflottan rustats för att skydda inioppet till Petersburg, och äfven ryska skärgårdsflottan satt sig i rörelse, för att betäcka ryska trupperna på Åland. En till Finska viken anländ engelsk flotta hindrade emellertid under hela sommaren den ryska örlogsflottan att lämna sin ställning vid Kronstadt och biträdde jämväl svenska skärgårdsflottan att hålla den ryska i overksamhet.

***

Danska regeringen hade under tiden flera gånger uppmanat be-fälhafvaren öfver hären i Norge prins Kristian August af Augu-stenburg att anfalla Sverge och om möjligt sam värka med ryssarne. Men sedan Adlersparre under revolutionsrörelsen i Sverge satt sig i förbindelse med honom och uttalat förhoppningen, att han snart skulle bli vald till tronföljare i Sverge, hade prinsen inställt alla fiendtligheter, hvarigenom ock Adlersparre kunde tåga med västra hären till Stockholm i mars 1809 och deltaga i revolutionen. Prinsen måste emellertid i juli, för att ej göra sig skyldig till olydnad, låta en afdelning rycka in i Jämtland, där Hjärpe skans besattes. Omedelbart därpå sände han befälhafvaren underrättelse om ett rykte, att ett stillestånd på 6 veckor afslutats mellan Ryssland och Sverge, hvarför fiendtligheterna inställdes. Samtidigt blef prinsen af svenska riksdagen genom Adlersparre och hans parti vald till tronföljare (18 juli) — han kallades såsom sådan senare Karl Auoust — och kort därpå lämnade norska hären Jämtland.Fredsunderhandlingarna med Ryssland afstannade, då Alexander vägrade ingå på andra villkor än hela Finlands, Ålands och norra Västerbottens afträdande ända till Kalix-elfven, hvilka båda sistnämda afträdelser svenska regeringen ej ville medgifva. Emedan svenska flottan i förening med den engelska nu beherskade Östersjön, ansåg regeringen, att den genom en landstigning norr om ryska hären i Umeå skulle kunna taga denna och därigenom skaffa Sverge fördelaktigare fred.

Kamenski, som från början af augusti hade öfverbefälet öfver ryska hären i Sverge, beslöt, för att ej öfverrumplas af en svensk landstigning i Norrland, att hastigt rycka in i Ångermanland, där han lättare kunde skaffa underhåll åt sina trupper, och uppbröt därför den 6 aug. med omkring 6,000 man, kvarlämnande i Umeå ungefär 2,000, samt drog söderut.

Fig. 119. *Ratan* (i midten af 1800-talet), med märken efter kanonkulor från striden
d. 20 ang. 1809 i huset vid bryggan.

Amiral Puke inträffade med omkring 7,500 man och 12 kanoner den 16 aug. vid Ratan, ungefär 4 mil norr om Umeå, där de förut i Bottniska viken befintliga fartygen äfven infunno sig. Den landsatta hären satte sig genast i gång söderut till 2

mil norr om Umeå, där ock kustarméns befälhafvare Wachtmeister stannade.

Underrättad om svenskarnes landstigning, afbröt Kamenski sitt tåg söderut samt återvände till Umeå, hvarifrån han tågade mot den svenska styrkan. Wachtmeister anföll en rysk förtrupp vid -

boda, som togs med storm, hvarpå svenskarne ryckte ett par millängre fram, till *Säfvar.* Här anföll Kamenski den den 19 aug. den svenska hären, hvilken Wachtmeister låtit intaga en illa vald ställning å ömse sidor af en å. En häftig strid, den blodigaste på svensk botten, uppstod; den varade från kl. ½7 på morgonen till kl. 3 e. m., då

Wachtmeister, till följd af Kamenskis med stor skicklighet ledda rörelser, ansåg sig böra lämna slagfältet och värkstälde återtåget till *Ratan,* där han intog en ställning på en liten halfö. Här blef han åter anfallen af Kamenski och en ny strid begynte, som varade från kl. 4 till 8 e. m. den 20 aug. Wachtmeister hade låtit i hast uppföra flera fältvärk och Puke hade uppkastat ett batteri på en närliggande holme, från hvilket, så väl som från de svenska kanonsluparna, ryssarne mottogos med en så mördande eld, att de slutligen funno rådligast aftåga, utan att medtaga sina sårade. Följande dagen gick emellertid svenska hären åter ombord, hvartill såsom skäl uppgafs, att det åsyftade ändamålet, Västerbottens befriande från ryssarne, redan var vunnet, emedan fienden nu var stadd på återtåg norrut.

Enligt Wachtmeisters rapport om fälttåget var "hela hans styrka omkring *5,000* man, då däremot såväl de tagna fångarnes uppgifter som alla öfriga underrättelser därutinnan enhälligt instämma, att fienden med de förstärkningar den innan bataljens början erhöll, utgjorde vida öfver *8,000 man*«. Wachtmeister uppgaf, att ryssarne förlorade dubbelt så stort antal som svenskarne, då det enligt alla uppgifter öfversteg 2,000 man, förutom 200, som tillfångatogos.

Den svenske öfverbefälhafvaren intygade ock, att alla i hären, så befäl som manskap utan undantag, utmärkt sig. I en särskild rapport meddelade han äfven drag af *kvinlig tapperhet,* i det han meddelade, att soldaten *Servenius' hustru,* som smugit sig ombord vid truppernas embarkering, i karlkläder bevistat slagen vid Säfvar och Ratan och, äfven sedan hennes man stupat eller tillfångatagits, under fiendens eld bistått sin trupp, hvarför han tilldelade henne medalj för tapperhet!

Svenskarnes tapperhet intygades ock af pastor E. Gravallius, hvilken såsom fältpräst deltog i kriget och därom skref en delvis versifierad berättelseE. Gravallius: *Resa ifrån Gräddö till Ratan, eller Berättelse om kustarméns expedition till Vesterbotten i Aug. månad 1809.*. Han skildrar här först folkets lidanden i de af ryssarne hemsökta trakterna, som alldeles föröddes, hvarför glädjen blef stor, då kustarmén anlände. Krigets fasor, de sårades och döendes jämmer samt många enskildheter i drabbningarna tecknar han lefvande."Ned omkring klipporna blodkällor svalla, skogens beklädnad af eld är förstörd, sårade ned öfver stupade falla, bråddöden svänger sin lia till skörd. Fruktlöst med ökade kedjor och rotar fienden hotande närmare går; svenske soldaten dess öfvermakt motar, fienden icke han räknar, men slår."

Gravallius meddelar vidare, huru efter sista slaget "Ratans by och nejden däromkring lämnade oss efter fiendens reträtt en den rysligaste tafla af död och förödelse" m. m. Han säger ock, att en mängd ryska desertörer och fångar dagligen ankommo och att "desertörerna uppgåfvo enstämmigt, att svält var orsaken hvarför de gått öfver till oss".

Svenska expeditionen till Västerbotten hade den nyttan med sig, att Kamenski den 23 aug. lät utrymma Umeå, hvarpå han drog norrut. Han inträffade den 30 aug. i Piteå, där han väntade och mottog en större af ryska kanonslupar skyddad försändning af förnödenheter från Uleåborg.

Den 2 sept. uppbröt han åter söderut, för att möta svenskarne, för att visa, att han ej var stadd på flykt, men möttes snart af Sandels, som hade fullmakt, att, i anseende till de nu långt framskridna underhandlingarna, afsluta ett *stillestånd,* hvilket ock ingicks den 2 sept. och hvarmed det långvariga kriget ändtligen var slutadt.

Sedan fred ingåtts, upplöste och hemförlofvade Döbeln i Umeå återstoden af den tappra svensk-finska hären med manliga och vältaliga ord.

Han uttalade ett smärtsamt farväl till återstoden af finska hären, tolkade Sverges tack för den orubbliga trohet, hvarmed den ännu på svenska jorden fortsatt striden och förklarade, att Sverge, då det förlorade det ädla finska folket, förlorade sitt starkaste stöd, kärnan af sin krigsstyrka.

På platsen för denna historiska tilldragelse, "Döbelns park", har man senare rest ett monument med Döbelns bild, hvars inskrift bevarar minnet af skilsmessan.

***

Den 9 augusti hade de svenska fredsunderhandlarne, förre svenske ambassadören vid ryska hofvet Stedingk och generalmajoren A. F. Skjöldebrand, infunnit sig i *Fredrikshamn,* därunderhandlingarna skulle försiggå och där de ryska underhandlarne, utrikesministern N. Romanzov och sändebudet D. Alopæus, voro till mötes. De svenska ombuden hade erhållit fullmakt att ingå fred äfven med Frankrike och Danmark, att under vissa förbehåll erkänna det af Napoleon fordrade kontinental-systemet, hvarigenom engelska fartyg skulle från hamnarna utestängas, samt att medgifva Finlands afträdande, men på inga villkor afstå från Åland eller från landet mellan Kemi och Kalix elfvar.

Fig. 120. *Döbelns-monumentet i Umeå.*

Då de ryska ombuden ej ville medgifva Ålands och den nyssnämda landsträckans återlämnande, afsändes af de svenska ilbud till Stockholm, för att inhämta nya förhållningsorder, men i själfva värket för att afvakta utgången af expeditionen till Västerbotten. Sedan underrättelse kommit om expeditionens misslyckande och de svenska ombuden gjort flera nya försök att vinna billigare fredsvillkor, måste de slutligen finna sig uti att den 17 sept. underteckna *fredsfördraget i Fredrikshamn,* hvarigenom hela *Finland* och *åländska öarna* jämte en del af Västerbotten och svenska Lappmarken afträddes till Ryssland, så att *Torneå* och *Muonio* elfvar samt Bottniska viken och Ålands haf därefter skulle utgöra gränsen mellan svenska och ryska rikena. Med ett streck af rödkrita på kartan utmärkte Alexander själf sin fordran på den nordvästliga kilen af Lappmarken, hvarigenom det ryska väldet kom på endast några få mils afstånd från Lyangenfjorden i Norge.

Finland hade utgjort ett värn mot den mäktige grannen i öster, men nu hade denne kommit ett stort steg närmare Sverge.

Det svenska väldet förlorade nära ⅓ af sitt område genom detta orättvisa krig, som hade röfvarfördraget i Tilsit mellanAlexander och Napoleon till sitt upphof; men ovisst är alltid, om Finland skulle gått förloradt, ifall ej förrädare, C. O. Cronstedt m. fl., utlämnat Sveaborg och Svartholm redan vid krigets början, om ej öfverbefälhafvaren Klingspor varit så feg och om ej Gustaf IV Adolf varit så utan allt förstånd i politik och krigföring.

Finlands förlust var desto smärtsammare, som landet varit före-nadt med Sverge sedan 500 år och genom seder, lagar, kultur och delvis språk blifvit fullständigt införlifvadt därmed samt med sympati varit fäst vid hufvudlandet. Detta märktes bäst af den hängif-venhet, hvarmed hela folket stred den sista striden för den gamla föreningen.

Sedan Finland tagits af Ryssland, öfverflyttade många finnar till Sverge, då de ej ville bli ryska undersåtar och djupt berördes af det våldsamma slitandet af det gamla bandet mellan deras mindre fädernesland och deras större. Skalden F. M. Franzén, som då var professor vid Åbo universitet, var en bland dessa.

Fyra årtionden sedan Sverge förlorat Finland, eller 1848, utgaf den ädle svensk-finske skalden J. L. Runeberg den beundransvärda hjältedikten Fänrik Ståls sägner, som i Sverge väckte en glödande fosterlandskänsla och åter upplifvade minnet af det finska broderfolket och af de strider, som skilde det från Sverge.

Alla ha vi känt med skalden, då han kvad:

“Hvem täljde väl de striders tal, som detta folk bestod, då kriget röt från dal till dal, då frosten kom med hungerns kval, hvem mätte allt dess spilda blod och allt dess tålamod?“

Finland ställes under ryska tsaren. Landtdagen i Åbo 1809.

Då i Fredrikshamn-traktaten Finland afträddes — dess namn nämndes ej, utan blott dess sex län — gjordes från svenska regeringens sida intet villkor rörande landets framtida ställning och befolkningens rättigheter. Traktatens VI art. säger i fråga om inför-lifningen: "Sedan H. Maj:t käjsaren af Ryssland redan gifvit de ojäf-aktigaste bevis på den rättvisa och mildhet, hvarmed H. Maj:t be-slutit regera öfver invånarne i det land, han sig nyligen

tillvunnit, i det han ädelmodigt, själfmant och af egen böjelse försäkrat dem om en fri utöfning af deras religion, af deras egendomsrätt och privilegier, ser H. Maj:t konungen af Sverge sig dymedelst frikallad från den honom annars heliga plikt att göra förbehåll härom till sinaforna undersåtars förmån". Detta sätt, hvarigenom svenska regeringen löste de band, som förenat finska folket med Sverges rike, berodde på dels Sverges svaghetstillstånd, dels på de politiska tilldragelser, som nyss timat i Finland. Genom händelsernas makt hade redan då genom de till en landtdag i Borgå 1809 församlade representanter för Finland afslutat öfverenskommelse med käjsar Alexander.

I fennomansk yra har KoskinenSe Y. Koskinen: *Finlands hist.,* 1874, s. 561. i fråga härom skrifvit följande haltlösa resonnemang:

"Då Sverges maktperiod slutade med Karl XII och svenskarne nödgades draga sig tillbaka till sitt eget nationella område, hade i själfva värket Finland rätteligen förlorat sin förra betydelse för riket(?). Behofvet af en förening med Norge och möjligen äfven med Danmark började te sig allt klarare för det svenska folket, och Finland borde lämnas till pris för denna sammanslutning(?). Redan Karl XII lämnade för Norges skull Finland i fiendernas händer; äfven 1743 skulle mången önskat afstå från Finland till förmån för samma skandinaviska idé; slutligen vacklade såväl Gustaf III som Gustaf IV Adolf mellan dessa bägge planer(?). I värkligheten hade redan fredssluten i Nystad och Åbo frånskilt ansenliga stycken af af detta land, och den återstående delens öden var sedan länge förutsedt. Hos finnarne (ett litet antal, mest förrädare!) hade äfven i själfva värket under detta tidehvarf småningom vaknat känslan af en särskild politisk ställnings nödvändighet, och ehuru en förening med Ryssland och en skilsmässa från det gamla moderlandet föreföll mången motbjudande, hade likväl sakens oundviklighet allt mer och mer trädt i dagen. Men att förändringens hela betydelse ens här skulle blifvit allmännare insedda, kunna vi likväl ej bekräfta". Det låter i våra dagar som ett grinande hån, då Koskinen förklarar: "Först under tidernas lopp kom man att tydligare fatta meningen af käjsar Alexanders ord till de finska ständerna: Att det finska folket nu politiskt hade *inträdt bland nationernas antal*".

Man känner sig som svensk nästan tacksam, att Koskinen gör följande medgifvanden:

"Sverge hade tillfört det finska folket kristendomen och sålunda införlifvat Finland med den europeiska civilisationen. Genom Sverge blefvo först de finska stammarne i Finland förenade till en egentlig nation, i det de mottogo och tillegnade sig de lagar och samhällsinrättningar, som det svenska folket redan hunnit utbilda åt sig. Trofast slutna till hvarandras sida hafva de bägge folken sedan gått sin bana fram på historiens väg". — —

Han fortsätter därpå i sin skefva fennomanska framställning:"Nu hade detta till historiens skådeplats sent anlända finska folk småningom hunnit fram till jämnbredd i bildning och samhällsutveckling med den öfriga världen, dess själfständighetskänsla hade i samma mån vaknat och den utvecklade nationalandan fordrade nu en särskild politisk ställning. Sålunda förbereddes skilsmässan från Sverges rike såsom ett naturligt utvecklingssteg i det finska folkets historia “(?).

Det är möjligt, att Alexander I, som genom vapnens utslag blifvit Finlands herskare, förstod att uppfatta det finska folkets ställning och historiska behof och ville upprätta en konstitutionell monarki i det eröfrade landet. Åtminstone ville så hans rådgifvare, statssekreteraren Speranski, som ock hade till mål att förvandla Ryssland till en konstitutionell stat, därvid han ansåg Finland lämpa sig som förebild! Alexander såg emellertid otvifvelaktigt saken främst från nyttans synpunkt och ville genom tacksamhetens och fördelens band fästa de nya undersåtarne vid Rysslands herskare.

Den främsta af finska folkets rättigheter var naturligtvis ständernas deltagande i lagstiftningen och beskattningen, som fordrade författningsenligt valda representanters sammanträdande till riksdag. Härom hade man emellertid i Petersburg en mindre redig föreställning, såsom synes af den sommaren 1808 lämnade befallningen, att utvälja ett mindre antal personer, hvilka skulle begifva sig till Petersburg för att afgifva råd rörande landets förvaltningsangelägenhe-ter och deras ordnande (se sid. 429).

Den 30 nov. 1808 förestäldes denna finska deputation för käj-saren, därvid deputationens ordförande, förre

majoren baron H. Man-nerheim lofvade honom "trohet och tillgifvenhet" å finska nationens vägnar, då den fått "utsikt till ny lycka och nya förmåner genom eröfrarens ädelmod"(!). Följande dag underskrefvo deputationens medlemmar ett memorial, hvilket i fransk öfversättning öfverlämnades åt Alexander och däri den rätta beskaffenheten af riksdagsinstitutionen enligt grundlagarne samt den lagvidriga formen i deras egen beskickning framställdes.

Fastän de deputerade icke ansågo sig kunna skrida till sådana öfverläggningar, som tillkomma landets lagligen sammankallade ständer, erbjödo de sig likväl att gifva upplysningar rörande landets ekonomiska förhållanden och öfverlämnade slutligen till käjsarens bedömande, huruvida det ej vore nödvändigt, att en allmän ständer-sammankomst skulle hållas inom själfva landet, så att nationen finge afge sin röst i de frågor, som röra allas gemensamma bästa.

Som ett ynnestbevis blefvo deputationens medlemmar inbjudna till käjsaren till middag; men "klaraste beviset för käjsarens afsikter var", säger Koskinen, "den omständighet, att den gamle förkämpenför Finlands själfständighet, G. M. Sprenotporten, just samtidigt utnämdes till *generalguvernör* i sitt forna fädernesland (!)“.

I sanning en ynklig historieskrifning, som i försåtlig partianda sålunda hedrar Anjalaförräderiet och dess chef.

Sprengtporten aflämnade kort därpå till deputationen en skrifvelse, däri han meddelade käjsarens beslut, att en allmän riksdag skulle hållas snarast möjligt.

Fig. 121. *Borgå.*

Allehanda nådebetygelser: stjärnor, ringar m. m. utdelades slutligen åt de deputerade till minne af deras “lyckligt genomförda värf“, hvarjämte en hvar af de adliga deputerade erhöll 500 dukater till ersättning för sina utgifter.

***

Kallelsen till den utlofvade riksdagen utfärdades redan den 1 februari 1809 — således 7 $^{1}/_{2}$ månader före freden i Fredrikshamn, och under det Finlands invånare ännu voro *svenska undersåtar!* I denna kallelse, däri Alexander utan vidare tog sig titel af “Storfurste till Finland“ förklarade han nu, att “genom Försynens skickelseoch våra vapens lyckliga framgång Storfurstendömet Finland blifvit för alltid förenadt med Vårt käjsardöme“, och att han vore öfver-tygad, att alla Finlands Ständer «ej lära underlåta bemöda sig gå Våra Höga afsikter till mötes“, hvarför han befalde, att en allmän landtdag skulle hållas i Borgå den 10 mars.

Generalguvernören utfärdade påbud till vederbörande ämbets-värk att föranstalta de förestående valen, och Sprengtporten, som naturligtvis fruktade, att vid ständernas förhandlingar omständigheter skulle inträffa, hvilka kunde rubba den vunna ställningen, påminde därvid om nödvändigheten att sända «förståndige och sansade representanter!" "Hufvudändamålet var att gifva Finlands invånare det säkraste bevis, att man i alla afseenden ämnade iakttaga deras lagliga rättigheter«; men då dessa ännu saknade den slutliga bekräftelsen, blef därför särskildt adeln, på grund af oppositionsandan, erinrad om, att «äfven den minsta af rättigheterna var en nådegåfva af en huldrik käjsare, som efter krigslagens bruk alltid äger makt att göra hvad han behagar(!)u. Själfva benämningen "landtdag", såsom det förestående ständermötet officielt kallades, under det att de svenska ständermötena • ständigt blifvit kallade «riksdagar«, afsåg redan att utgöra en påminnelse om en ödmjukare ställning och nödvändigheten af ett ödmjukare uppträdande.

Till landtmarskalk förordnades friherre R. V. De Geer, hvilken 1788 var ämnad till själfständighetspartiets landtmarskalk vid den påtänkta riksdagen i St. Michel. Vid samma tid återinsattes de landsflyktige Anjala-förbundsmännen: Sprengtporten, Jägerhorn, Glan-senstjerna, Ladau och major Klicks son, Karl Klick, åter i sina adels- och nationela rättigheter, och 1790 års dom rörande dem upphäfdes genom ett käjserligt dekret.

Landtdagens representanter voro ej talrika, eller blott 127, däraf 70 tillhörde adeln.

Det för landtdagens öppnande af tsaren faststälda ceremonielet föreskref bl. a., att två härolder till häst, åtföljda af ett detachement kavalleri, skulle «under pukor och trumpeter« å alla torg och större platser sammankalla

ständerna, och att landtmarskalken skulle göra sitt intåg i staden i en käjserlig vagn o. s. v. Därpå förklarades, karaktäristiskt för ställningen, att H. Maj:t “tillåter, att en deputation af ständerna, anförda af landtmarskalken och talmännen, hos H. Käjs. Maj:t aflägga deras underdåniga tacksägelse för kallelse till landtdagen, hvarvid generalguvernören, i H. Käjs. Maj:ts namn, för-ständigar ständerna att påföljande dagen kl. 10 f. m. bevista landt-dagspredikan“, samt vidare att vid gudstjänsten «predikan hålles efter den af H. Maj:t föreskrifna text“, hvarpå afsjunges psalmen: O Gud, vi lofve Dig! «under pukor och trumpeter samt kanoners los-sande". Ändtligen föreskrefs, att landtmarskalken och de öfriga ständernas talman "hålla till H. Maj:t underdåniga tal».

Man må ej förgäta, att dessa underdåniga tal skulle på befalla ning hållas under ännu pågående krig och sålunda ställas till fienden. Men så bestod ock landtdagen af "förståndiga och sansade personer", som valts på kommando och nog till flertalet föga frågade efter svensk undersåtlighet och af hjärtans lust tackade Gud, sedan de hört en uppbyggelig predikan öfver Filipperbrefvets 2: 2 —4: "Så gören min glädje fullkommen, därigenom att i ären ens

til! sinnes, hafvande samma kärlek--------så att intet sker af parti-

sinne" etc. — enligt den nye herskarens föreskrift!

Aldrig har folkrätten så trampats under fotterna som då Alexander ett år förut påförde Sverge krig och då han nu tvang ett litet antal finska invånare, som skulle föreställa "folkrepresentanter", att gifva en sorts laglig sanktion åt hans rättsvidriga åtgöranden. Hvil-ket hyckleri var det ock ej, då denna komedi gjordes till en religiös akt! Men så hade ju Finland med det "heliga Ryssland" att göra.

Den 28 mars öppnades landtdagen af Alexander personligen med ett trontal på franska, som återgafs af Sprengtporten på svenska, och dagen därpå sammankallades ständerna till domkyrkan för att aflägga trohetseden till den nye herskaren. Denne hade förut underskrifvit sin försäkran till Finlands inbyggare, och nu mottog han hvarje stånds trohetsed.

Käjsaren yttrade därpå:

"Jag mottager med öm rörelse de Tro- och Huldhets-Eder, som Finlands invånare nu gifvit Mig genom deras lagligen valda representanter. De band, som förena Mig med dem, befästade af detta frivilliga bevis af deras tillgifvenhet, och helgade af denna högtidliga föreningsakt, blifva därigenom mer dyrbara för Mitt hjärta, mer öfverensstämmande med mina grundsatser. Då Jag lofvat dem att bibehålla deras Religion och deras grundlagar, har Jag velat ådagalägga det värde Jag sätter på uppriktiga uttryck af kärlek och förtroende. Jag beder den Allsmäktige Guden gifva Mig styrka och vishet att styra detta aktningsvärda folk efter dess lagar och den eviga rättvisans oryggliga ordning".

Därefter uppläste generalguvernören en finsk öfversättning af den på ryska språket affattade Försäkran, hvilken Alexander två dagar tidigare hade undertecknat och som hade följande lydelse:

"Vi Alexander I med Guds nåde etc. Göre veterligt: Att se-

dan Vi efter Försynens skickelse, tagit Stor-Furstendömet Finland i besittning, hafva Vi härmedelst velat bekräfta och stadfästa Landets Religion och grundlagar samt de privilegier och rättigheter hvart och ett stånd inom berörde Stor-Furstendöme isynnerhet, och alladess inbyggare i gemen, så högre som lägre, hittills, enligt Constitution, åtnjutit: Lofvandes att bibehålla alla dessa förmåner och författningar fasta och oförryckta i sin fulla kraft."

Efter utbringade lefverop för käjsaren följde naturligtvis en bön och en lofsång.

Under de tre dagar käjsaren var i Borgå, voro alla landtdags-männen, tredje delen hvarje gång, inbjudna till middag hos honom. Samma dag landtdagen öppnades, gåfvo ständerna bal. Alexander gjorde allt för att vinna sina nya undersåtars hjärtan, och skall ock ha lyckats däri, om man skall tro Koskinen.

Detta trohetsombyte hos Finlands repretentanter bör ingalunda, såsom en svensk historiker nyligen sagt, kallas ett "förhastadt steg". Det var en nödvändighet, ett nytt tvång att de måste gifva den i Borgå personligen närvarande

tsaren sin hyllning. Huru skulle de kunnat undvika detta? Emellertid underlättades hyllningen af Alexander genom hans löfte, att Finland skulle få behålla sina gamla fri- och rättigheter.

Visserligen hade käjsaren i en proposition till landtdagen förklarat sig erna bibehålla den nationella militären, då han vore "öf-vertygad om att den är tien fastaste förmur för landets säkerhet", men han besinnade sig på saken och beslöt, att den indelta militären skulle förblifva upplöst, såsom den då var. Han afgaf vidare den försäkran, att utom nationala milicen och de linietrupper, som han på egen bekostnad vill underhålla medelst värfning, skulle ingen annan med tvång förenad rekrytering eller militärutskrifning i Finland ega rum.

Ständerna begärde, att den indelta militären skulle hållas upplöst åtminstone i 50 år, och motiverade denna begäran därmed, att "närmare förbindelser, dem vänskapen eller blodsbandet knutit med forna medundersåtar i Sverge och ett tacksamt minne af det välgörande hägn nationen af sin förra därvarande öfverhet sekler igenom njutit, skola otvifvelaktigt länge göra stridsmannaplikterna tunga och i utöfningen motbjudande, om de mot Sverge skulle äskas11.

Det var tydligen fruktan för sympati för det gamla broderlandet, som bestämde Alexander och hans regering att gå in på slopandet af Finlands indelta armé; ty trots all trohetsförsäkring af Borgå-representanterna, kunde man ej vara säker på nationen i händelse af ett nytt krig med Sverge.

En stor, om ock endast för en mellantid afsedd förändring hade sålunda vidtagits; Finland, som under århundraden hade burit en ganska tung krigstjänstskyldighet, ernådde för längre tid en ofantlig lättnad till fördel för dess ekonomiska utveckling.

Man har framhållit, huru svårt det varit att afgöra, hvilka afärendena vid Borgå landtdag skulle uppfattas såsom ständernas beslut och hvilka endast voro till regenten framstälda önskningsmål och petitioner. Den svenska regeringsformen, som nu blef Finlands "konstitution", var rörande de båda statsmakternas inbördes förhållande ofta nog obestämd, och de vidlyftiga ärenden, som innefattades i de nådiga propositionerna, tilläto ej en noggrann åtskilnad mellan beslut och petition. Denna omständighet åstadkom likväl ej för denna gång någon nämnvärd olägenhet.

Bland de anmärkningsvärdaste petitionerna var ständernas anhållan, att svenskan skulle bibehållas såsom ämbetsspråk och fortfarande få begagnas i alla äfven till högsta ort ingående skrifter. Det finska språkets odling var på denna tid ej sådan, att man direkte skulle kunnat gifva åt detsamma en officiel ställning, och därför synes man ha fruktat, att ryskan skulle införas i stället för svenskan. Märkas bör, att vid landtdagsförhandlingarna finskan högst obetyd-ligt gjorde sig gällande; i detta, likasom ock i alla andra afseenden följde man de svenska riksdagarnas mönster. Endast i bondeståndet, af hvars medlemmar fem sjättedelar ej förstodo svenska, öfver-sattes • landtdagsärendena till finska, och det var äfven fråga om att låta trycka dess protokoll både på svenska och finska språken.

Märkas bör ock, att alla, som utnämndes till medlemmar af Finlands första regeringskonselj eller senat, voro svenska finländare.

***

Vid landtdagens afslutning i juli 1809 uppmanade Alexander ombuden att "i sina landsmäns sinnen ingjuta förtroende till honom och vara öfvertygade om de "viktigaste fördelar" för finländarne.

"Detta ädla och redliga folk skall då välsigna den Försyn, som stadgat sakernas närvarande ordning. Upphöjdt för framtiden bland Nationernas antal under sina lagars skydd, skall det ihågkomma sin forna Styrelse, blott för att så mycket fastare underhålla de vänskapsförbindelser, som freden skall återbära. Och Jag, Jag skall ha skördat den yppersta frukt af mina omsorger, då jag får se detta folk lyckligt" etc.

Underligt var emellertid det sätt, hvarpå underrättelserna om tilldragelserna vid landtdagen på denna tid spredos i landet. Dess enda tidning skref samtidigt om Amerikas indianer, om metodisterna i England samt "Sirenernas ö", men omnämnde ej med ett ord hvad som försiggick i Borgå. Visserligen skickades käjsarens tal och manifest

tryckta till församlingarna, men frågan om tryckningen af ständernas protokoll fick förfalla.Det bör ej förundra, att hos befolkningen i Finland förtroendet till det nya statsskick, som grundlagts i Borgå, behöfde tid att rotfästa sig. Barclay de Tolly, som blef generalguvernör sommaren 1809, skref i ett bref till Speranski följande:

"Ingen kan undra öfver, att en nation, som i sina lagar ser den skyddsengel, hvilken under sekler uppburit den enskildes välfärd, darrar för de förändringar, som okända förhållanden till en ny styrelse kunna medföra, och att den, då den skiljer sig från moderlandet och förbinder sig med ett annat land, är ömtålig om sina gamla rättigheter och söker bevara dem såsom underpant för sin lycka."

Alexander I förklarade i ett manifest till Finlands inbyggare af år 1810: "Ifrån det ögonblick, då Försynen(!) i vår hand anför-

trodde Finlands öde, hafva vi föresatt oss att styra detta land såsom en fri nation, åtnjutande de rättigheter dess konstitution tillförsäkrar det. Alla förordnanden, hvilka vi låtit utgå i och för landets inre förvaltning äro blott en ur denna princip dragen konsekvens. De äro vittnesbörd, hvilka böra försäkra den finska nationen om dess rättigheter till politisk tillvaro".

Den karaktärssvage käjsarens förtroende till de liberala idéerna försvagades emellertid småningom, och Finlands ständer sammankallades ej mera under hans tid.

Hans efterträdare Nikolaus I undertecknade 1825 en försäkran, hvilken " bekräftade och stadfästade landets religion och grundlagar samt de privilegier och rättigheter hvart oeh ett stånd i synnerhet och alla inbyggare i gemen, så högre som lägre, hittills enligt konstitutionen åtnjutit." Denne käjsare, som var en typ för despotismed och reaktionen, lät ej heller sammankalla Finlands ständer.

I allmänhet värkade den omständigheten, att ständerna ej fingo sammanträda, stockning i många af lagstiftningens grenar, och den 1829 införda censuren för böcker och periodiska skrifter var till stor skada för Finlands andliga utveckling.

Under första årtiondet af Nikolaus' regering rådde en påfallande förstämning i sinnena, och Finlands folk, som ju skulle ha blifvit "upphöjdt för framtiden bland nationernas antal", ja en "fri nation" genom Alexanders försäkringar, ansåg länge efter införlifningen med Ryssland, att allt var förbi för alltid. Nationen kände sig fullständigt förlamad, och det dröjde mer än tre årtionden innan man började tänka på möjligheten af en dräglig tillvaro under det förkväf-vande ryska herraväldet. Omsider erinrade man sig, att Finland hade en konstitution, som låg begrafd, fast två herskare besvurit den.

Fennomanerna ha menat, att Finland under en fortsatt förening med Sverge ej skulle kunnat utveckla sig som det gjort efterskilsmessan och de ha ansett den långa freden i landet som den stora allt uppvägande vinsten af sammanslutningen med Ryssland.

Fördelarne af freden kan ingen neka, och de ha på vissa områden, särskildt de ekonomiska varit stora. Om ock en af de tyngsta bördorna, försvarstungan, aflyftats, så blef den likväl ersatt med en annan: kampen mot Rysslands despoti, och den har tryckt lika tungt som någonsin striderna på slagfältet.

Beträffande Finlands nya statsrättsliga ställning är det af vikt att framhålla hvad Speranski, som organiserade storfurstendömet efter föreningen med Ryssland, skref i en framställning till Alexander angående de finska ärendena den 23 febr. 1811: “*Finland är en stat* och icke ett guvemement.“ Därför lyder ock § 4 i Rysslands grundlagar: “Med ryska käjsardömets tron äro oskiljaktigt förenade konungariket Polens och storfurstendömet Finlands troner.“

*

XVIII. Ryssland och Sverge 1810—1814. Karl Johans och Alexander I:s förbund; dess garantier för Finlands förening med Ryssland och Norges förening med Sverge.

Karl Johans politik. Brytningen med Napoleon. Mötet i Äbo 1812. Sverges och Norges förening.

Sedan den i juli 1809 valde kronprinsen Karl August plötsligt aflidit i maj 1810 och Bernadotte därpå, under namn af Karl Johan, i augusti 1810 blifvit Sverges kronprins, blef denne ledaren af landets utrikespolitik. Han hade valts till kronprins i den tron, att Napoleon var för valet och i förhoppning att han med Frankrikes hjälp skulle åter förskaffa Sverge besittningen af Finland. Gammal motståndare till Napoleon, hade dock Karl Johan helt andra planer och rufvade allt ifrån sin ankomst till Sverge dels på den ännu mäktige käjsarens störtande och dels på att förskaffa Sverge besittningen af Norge till ersättning för förlusten af Finland.

Redan Gustaf III hade rufvat på planen att taga Norge; Katarina II hade liksom Paul I velat skänka Norge åt svenska kronan såsom brudgåfva, om förmälningen emellan storfurstinnan Alexandra och Gustaf IV Adolf kommit till stånd, och Gustaf Adolf hoppades omsider att med Englands hjälp eröfra Norge.

En ny plan för Norges förening med Sverge uttänktes under revolutionen 1809 af Georo Adlersparre och stod i sammanhang med det af honom framstälda förslaget att till tronföljare välja Karl (Kristian) August. Adlersparre visade, då han kort efter Gustaf Adolfs afsättning för härtig Karl framstälde förslaget, hurusom under Sverges dåvarande vådliga belägenhet — då det saknade bundsförvand-ter och hotades af två mäktiga fiender, Ryssland och Frankrike — enda räddningen vore en förening med Norge. Fjärran från Adler-sparres kloka plan var alltid hvarje tanke på eröfring; föreninge« skulle grundas på fri öfverenskommelse med norrmännen självfva.

Efter Karl Augusts död upprätthölls tanken på Norges förening med Sverge af flera statsmän, isynnerhet statsrådet baron Plåten, som, tydligen i enlighet med en öfverenskommelse med norrmannen Wedel uppsatte ett ubetänkande angående Norge", som anförtroddes grefve G. Mörner vid dennes afresa till Paris för att för Bernadotte tillkännagifva dennes val till svensk tronföljare. Häri säges bl. a., att "föreningen är ett föremål för alla kloka och för en stor del af alla upplysta norrmäns önskningar«, och betonas, att "norrmännen böra öfvertygas, att tronföljaren icke är en Napoleons vasall eller ett blindt värktyg för hans planer", hvarför han "bör från första början så uppföra sig, att intet tvifvel bör kunna uppstå om hans värkliga tänkesätt". Tydligen tog tronföljaren ett starkt intryck af detta Plåtens märkliga betänkande.

Karl Johan hade en svår uppgift att fylla, då han, görande planen om Norges förening med Sverge till sin, snart fann nödvändigt, dels att trotsa Napoleon, som pockade på Sverges brytning med England genom antagandet af kontinentalsystemet, och dels att göra ifrågavarande förening beroende af anslutning till Ryssland — Sverges gamla fiende, som nyss tagit Finland. Onekligen visade sig kronprinsen under den närmaste tiden, då svenska regeringen och så godt som hela Sverge blott drömde om Finlands återtagande, som en skarpsinnig statsman, den där dömde efter omständigheternas kraf och genomskådade svagheten i Napoleons välde. Därtill kom, att han i fråga om ett närmande till Ryssland ej tillbakahölls af politiskt hat, såsom fallet var med svenskarne.

Visst är emellertid, att om Karl Johan än i ej ringa mån afsåg sitt eget, dynastiska intresse, detta sammanföll med Sverges väl. Hade han omfattat Napoleons system, så skulle han ha blifvit dennes med-brottsling i nya våldshandlingar och fallit med denne, under det den afsatta dynastien säkerligen skulle, främst genom den befryn-dade ryska käjsarfamiljen, ha blifvit återinsatt i sina gamla rättigheter. Nödvändigt var dock, att kronprinsens närmande till Ryssland skedde med stor försigtighet och att han en tid måste bibehålla skenet af godt förstånd med Napoleon.

Till en början måste svenska regeringen foga sig efter Napoleons förödmjukande fordran att förklara England krig (nov. 1810), men de hemliga förbindelserna med engelska regeringen afbrötos dock ej, krigsförklaringen blef blott formell och aftal gjordes ona passivitet å ömse sidor samt tryggande af engelska varor, som sändes till Sverge. Napoleon, som fick kännedom härom, hämnadespå Karl Johan genom att indraga alla hans dotationer, eller ungefär V» million francs i räntor af förlänade gods m. m.

***

Karl Johans val till svensk tronföljare hade i Ryssland först uppfattats som en hotelse mot detta land, hvarför ock kraftiga försvarsåtgärder strax vidtogos i Finland och Polen. Snart fick emellertid Alexander kännedom om det värkliga förhållandet mellan kronprinsen och Napoleon och beslöt, sedan han tröttnat vid den hersk-lystne franske käjsaren, att söka vinna Karl Johan. Denne lät å sin sida ryska ministern i Stockholm, general v. Suchtelen, förstå sin önskan att personligt närma sig Alexander (nov. 1810), och kort därpå kom dennes generaladjutant Czernitscheff, som af Napoleon fått i uppdrag att förmå tsaren att förena sig med honom i hotelser mot Sverge, att för kronprinsen tolka hans ogillande af Napo-Ieons uppförande mot Sverge. Karl Johan framhöll nu Norges förening med Sverge såsom ersättning för Finlands förlust och en borgen för Ryssland, att svenska regeringen ej vidare skulle eftersträfva Finlands återvinnande (dec. 1810).

Det dröjde ej länge, innan de båda furstarne öppnade en förtrolig brefväxling, som blef början till deras förbund på den af Karl Johan framstälda grundvalen och den tysta förberedelsen till den sista koalitionen mot Napoleon. Sverge, Norge och Finland måste sålunda vara med, hvar på sitt sätt, i de slutliga striderna för Europas befrielse från Napoleons förtryckande välde. Med eller mot sin vilja måste små stater ibland deltaga i de stora politiska rörelserna genom omständigheternas kraf och kunna då ej få isolera sig från gemensamma företag för att endast lefva sitt eget lif.

Karl Johans plan var emellertid länge nog en hemlighet och då han började tala därom med sin närmaste omgifning, möttes han af afgjordt motstånd, utom hos statsrådet Platen, hofkansleren Wet-terstedt och grefvarne Gustaf och Carl Löwenhjelm. Under ett samtal med Sköldebrand 1811, sade denne öppet till Karl Johan:

"Jag har svårt att tro, det vi böra grunda vår framtid på en makts tillväxt och befästande, hvilken så obarmhärtigt och bedrägligt plundrat oss.------Fråga Polen, fråga Porten, fråga Persien,

hvad tsarernas eder hafva att betydal Hoppet att utkräfva hämd för så många oförrätter är det enda, som uppehåller mig uti den smärtsamma erinringen af denna fred, som jag undertecknat med tårar i ögonen. Den är en vanärans minnesvård. Skola vi då icke våga att vädja till våra svärd?"G. Adlersparre fördömde ock alldeles Karl Johans politik att i förening med Ryssland grundlägga Sverges lycka, och han yttrar oförstäldt till kronprinsen, att "i samma stund svenskarne ej äro emot ryssarne, äro de med dem, d. v. s. deras ödmjuke tjänare".

På grund af ställningens ömtåliga natur kunde Karl Johan ännu ej delgifva svenska nationen sin plan att sluta sig till Alexander och motarbeta Napoleon, och Sverges ledande män, nästan hela statsrådet och det högre krigsbefälet, voro alla lifvade af bittert hat till Ryssland, som de ansågo borde anfallas för återtagande af det allt-jemt begråtna Finland. De lefde i den tron, att Napoleon vore det rätta stödet, och hyste intet förtroende till Alexanders löften och omby tliga karaktär; men de glömde, att då denne inkräktade Finland, värkställde han Napoleons önskan, och att dennes karaktär var lika så tvetydig som Alexanders.

Karl Johans politik var djärf, men han såg dock längre än de flesta. Snart nog skulle Napoleons uppträdande mot Sverge gifva kronprinsen vatten på sin kvarn och stämma opinionen i Sverge för dennes politik, så otroligt det kunde förefalla.

Franska Sändebudet Alquier framstälde i Stockholm Napoleons anspråk på Sverge — 2,000 matroser och ett regemente i fransk tjänst eller ock förbund m. m. — på så öfvermodigt sätt, att svenska regeringen, som afslog fordringarna, begärde hans återkallande. I stället för honom skickades de Cabre som franskt sändebud; men ställningen blef ej bättre, i synnerhet som generalmajor Tibell, hvilken i slutet af 1811 fallit i onåd hos Karl Johan och begifvit sig till Frankrike, försäkrade statssekreteraren härtigen af Bassano, att hela Sverge och särskildt hären voro tillgifna Napoleon samt att käj-saren blott behöfde besätta Pommern för att tillintetgöra Karl Johans försök att uppträda mot honom. Napoleon anbefalde ock den besinningslösa åtgärden att utan skäl och krigsorsak den 17 januari 1812 låta besätta Pommern, "för att göra ett slut på allt detta trassel", såsom han sade till Czernitscheff. Efter de franska truppernas inryckande i landet blefvo de svenska ämbetsmännen fängslade och förda till Hamburg, hotade med döden eller genom bedrägliga löften förgäfves uppmanade att bryta sin ed och sina plikter; två svenska regementen fördes som krigsfångar till Frankrike och landet ålades dryga beskattningar.

Sedan Napoleon sålunda kastat stridshandsken, sände Karl Johan C. Löwenhjelm till Alexander med förslag till ett anfalls- och försvarsförbund, under vilkor att ryske käjsaren tillförsäkrade Sverge föreningen med Norge och därför bistod med 25,000 man, som i förening med en svensk här skulle göra en landstigning å Seland, där man skulle erbjuda danske kungen valet mellan ett frivilligt af-trädande af Norge — mot skadeersättning — eller öppet krig. Sedan Alexander, som påvärkades af motsatta meningar om förbundet med Napoleon, omsider kommit till den öfvertygelsen, att dennes makt var mer skenbar än värklig, undertecknades den 5 april 1812 en allians mellan Sverge och Ryssland i enlighet med det af Karl Johan framstälda förslaget. Alexander insåg, att han under ett krig med Napoleon kunde få en farlig fiende i Karl Johan, som efter Finlands återtagande kunde hota Petersburg, under det han genom förbund med honom fick en ovärderlig hjälp.

På riksdagen i Örebro i april 1812, där en ny beväringslag beslöts, gjordes en framställning af underhandlingarna med Ryssland för Norges förvärfvande, och harmen öfver Napoleons förfarande emot Sverge omstämde snart meningarna till förmån för regeringens beslut.

***

Trots infallet i Pommern, vilie Napoleon söka att vinna Sverge på sin sida och lät framhålla Finlands återvinnande som lockmedel. Han förberedde våren 1812 sitt fälttåg mot Ryssland och föreslog i maj ett anfallsförbund med Sverge samt lofvade betydande subsidier, men han kunde ej lämna sitt biträde till Norges förening med Sverge, då Danmark var hans bundsförvandt. Därmed var ställningen klar, och kort därpå afslöts under det nu pågående kriget mellan Frankrike och Ryssland genom Karl Johans bemedling i Örebro (d. 18 juli) freden mellan England å ena sidan och Sverge och Ryssland å den andra, därvid England lofvade att lämna Sverge hjälp. Drifvande ryssame framför sig tågade ändtligen Napoleon mot Moskva i augusti. Alexander sökte förmå Karl Johan att öfver-taga högsta befälet öfver de ryska härarna under kriget, men kronprinsen kunde ej lämna å sido de viktiga planerna med hänsyn till Norge. Karl XIII gaf emellertid sitt bifall till ett möte i Åbo mellan Alexander, som föreslog detsamma, och Karl Johan, som ock önskade det för att stärka tsarens mod vid kriget med Napoleon och närmare utforska hans karaktär.

I Åbo infann sig kronprinsen den 27 augusti, åtföljd af hof-kansleren Vetterstedt, Adlercreutz m. fl., och mottogs af Alexander på det hjärtligaste. Tsaren dolde ej sin oro öfver de framgångar Napoleon återigen haft, men Karl Johan lugnade honom, framhållande hurusom flere af Napoleons tidigare segrar — såsom vid Austerlitz och Wagram — berott på bristande uthållighet hos mot-ståndame, och rådde Alexander att ej ingå fred med honom, utandraga sig tillbaka mer och mer för att genom ett folkkrig i hjärtat af Ryssland upprifva hans härar. Fig. 122. *Alexander I:s och Karl Johan vid mötet i Åbo 1812.* Ryktet, att Napoleon vunnit nya framgångar i Ryssland, nödgade emellertid Alexander att hos kronprinsen utvärka, att den ryska här, som skulle biträda vid eröfringen af Norge, finge användas till Petersburgs försvar, hvarför ock Karl Johan tillsvidare instälde angreppet på Danmark.De svenska statsmän, som åtföljt kronprinsen till Åbo, litade ej på Alexanders löften och yrkade på garantier, och Karl Johan fram-stälde ock förslaget, att om en svensk här skulle gå öfver till Finland för att operera mot Napoleon, skulle Finland provisoriskt af-trädas, till dess Norge blifvit förenadt med Sverge. Alexander kunde dock ej gå in härpå, då denna eftergift skulle ohjälpligen skada hans anseende i Ryssland, och då Karl Johan afstod därifrån och förklarade sig fullt lita på tsarens ord, försäkrade denrie, att han aldrig skulle glömma hans ädelmod och att han betraktade sina förpliktelser med hänsyn till Norge som en hedersskuld. Deras vänskapsförbindelse ledde snart till ett formligt fördrag, som undertecknades i Åbo den 30 aug. och hvars hufvudbestämmelser voro: Rysslands hjälphär för operationerna mot de danska öarna skulle under hösten 1812 ökas till 35,000 man och om danska kungen ej frivilligt afträdde Norge och förenade sig med Sverge och Ryssland mot Napoleon, så afträdde Alexander sina anspråk på Seland, som skulle besättas, till kungen af Sverge, hvaremot Sverge skulle garantera Rysslands gräns ända till Weichseln, om det lyckades tsaren att vid fredens afslutande dit utvidga sitt rike. Dessutom förband sig Alexander att bistå Sverge med ett lån på 11/» million rubler. I Åbo-fördraget fanns dessutom följande hemliga artikel: «De begge kontraherande parterna, som vilja gifva närvarande allians egenskapen och kraften af ett familjefördrag, förbinda sig å ömse sidor, i händelse

någon som hälst makt skulle söka störa Sverges eller Rysslands säkerhet och lugn, att lämna hvarandra det understöd, som kan finnas nödvändigt« etc. Genom denna hemliga artikel fick Karl Johan säkerhet för sig och sin ätt emot alla försök att återinsätta den gamla dynastien.

Skulle Karl Johan ha blifvit Napoleons i stället för Alexanders bundsförvandt, så hade visserligen Ryssland besegrats i 1812 års krig och Finland tills vidare blifvit afträdt till Sverge. Men därmed hade ej säkerhet vunnits för en längre besittning af detta land och någon förening med Norge hade ej kommit i fråga; krig med England skulle ha följt, då Sverge måst underkasta sig kontinentalsystemet, hvarigenom hufvudstaden, sjöfästningarna och flottan skulle blifvit utsatta för Englands hämnd, handeln förstörts och Sverges förbindelser med Finland afstängts, därvid Ryssland snart kunnat återtaga landet.

Afträdandet af Finland — äfven om det för alliansens skull hade i nödfall aftvingats Alexander — skulle dessutom ha haft en annan våda med sig, sedan landet genom landtdagen i Borgå fått en i finnarnes föreställning nationell själfständighet — om än denna från rysk synpunkt var en dikt. Denna skulle, såsom E. G. Gei-jer framhållitSe *Litteraturbladet*, utg. af E. G. Geijer, 1838: Om Allianstractaten mellan Sverige och Ryssland år 1812., ha kunnat göras gällande gentemot den svenska synpunkten och bli ett nytt störande element i den återknutna förbindelsen med Sverge. Finlands försvar skulle ha försvårats på dubbelt sätt, nämligen mot Finland själf, eller rättare mot vissa finska intressen, och mot Ryssland, som aldrig kunnat uppgifva planen att återeröfra landet. Geijer gillade därför obetingadt den politik Karl Johan och några svenska statsmän följde, då den "med upptagande af en gammal svensk plan (slutligen utförd i den rätta frihetsanda,. som visar sig i aktning för ömsesidig rätt) sökt ersättning genom Sverges och Norges förening och således, såsom all sund politik, bestämt sig efter värkliga förhållanden. — — Denna politik har förekommit oss såsom den bästa, i den betydelse ordet på detta fält kan ega, nämligen den *bästa under gifna förhållanden och omständigheter*“.

***

Sedan Napoleons väldiga här till allra största delen omkommit, under ryska fälttåget 1812, men han icke desto mindre lyckades skapa en ny här, med hvilken han våren 1813 uppträdde i Tyskland, bildades den sista koalitionen mot honom af Ryssland, Sverge, England och Preussen. Äfven engelska regeringen lofvade nu att. förhjälpa Sverge till förvärfvandet af Norge. Karl Johan deltog med 30,000 svenskar i kriget i Tyskland; Napoleon blef slagen först vid Gross-Beeren och Dennevitz och sedan, i "den stora folkslakt-ningen" vid Léipzig (oktober 1813). Den svenska hären hade emellertid Karl Johan sparat så mycket som möjligt för det krig mot Napoleons bundsförvandt Danmark, som återstod. Han intog Ly-beck och dref danska hären tillbaka till Ejdern, hvarpå Fredrik VI begärde stillestånd och kort därpå gick in på freden i Kiel (januari 1814), däri han till Sverges konung afstod Norge och som. ersättning erhöll svenska Pommern.

Norrmännen, som sedan länge varit missnöjda med Danmarks öfverherskap och lifvats af en kraftig själfständighetskänsla, ville naturligtvis ej godkänna detta bortskänkande af deras rike till Sverge-och flertalet önskade nu i stället att återställa Norges forna suveränitet. Ståthållaren prins Kristian Fredrik uppmanades att förklara sig för Norges regent och den till Eidsvold sammankallade riksförsamlingen antog den 17 maj 1814 Norges grundlag och valde prinsen till Norges kung. Karl Johan ville dock ej afstå från Svergesfordran på landet och förde en svensk här öfver gränsen; efter några sammandrabbningar med norrmännen var kriget förbi efter ett par veckor, då de stridande ingingo ett stillestånd och afslöto konventionen i Moss (den 14 augusti 1814). Häri förband sig kung Kristian att afstå från Norges krona och utfäste sig Karl XIII att, om Norges storting antoge föreningen med Sverge, i hufvudsak godkänna Norges grundlag. Sedan stortinget underhandlat med svenska kommissarier om vissa ändringar i grundlagen i och för unionen, beslöt slutligen stortinget Norges förening med Sverge och utkorades Karl XIII till Norges kung (den 4 nov. 1814).

Ryska planer i Skandinavien 1814.

Till gengäld för Sverges samvärkan med de stormakter, som i kriget 1813 besegrade Napoleon, hade Karl Johan

fordrat uppfyllandet af deras löften angående Norges förening med Sverge, hvar-för Ryssland, Österrike, Preussen och England sände kommissarier till Norge för att förmå kung Kristian att erkänna föreningen enligt Kielerfreden. Af särskildt intresse är att känna, hvad Rysslands ombud, general Orloff, i en hemlig berättelse till sin regering meddelade rörande förhandlingarna och den politik Ryssland borde följa i SkandinavienSe M. F. Orloff: *Mémoire secret* i de af Y. Nielsen utgifna *Aktstykken vedkommende Stormagternes Mission till Köpenhamn og Kristiania i Aaaret 1814* (1897)..

Man får häraf veta, att Österrikes representant antydt sin regerings intresse af att "Sverge stärktes« såsom en motvikt mot Ryssland, men huru Orloff ville göra gällande «sitt fäderneslands intresse1‘ och ansåg nödvändigt att Sverge fick Norge "af våra händer och ensamt af våra händer«, framhållande att "Sverge hittills följt Rysslands system" och utbredande sig öfver "Sverges försök att föra en självständig politik" och dess regerings "äregiriga luftslott!"

Den ryska diplomaten utvecklade vidare Rysslands politik alltifrån Elisabets och Katarina II:s dagar att nämligen hindra de tre nordiska rikenas förening, som han ansåg vara Sverges mål. Sitt eget lands väl ville han befordra genom vissa planer på Norge, då nu föreningen med Sverge förestod. «Norge, säger han, var förr helt och hållet passande för Rysslands politik, då det anföll Sverge hvar gång detta land hade krig", och påpekar att "det aflägsna målet för den svenska äregirigheten är herraväldet öfver Östersjön — den fördel, som Sverge drager af förvärfvandet af Norge". För att grunda Rysslands politik i Norden på en oförstörbar grundval, vorenödvändigt att "sätta Sverge i ett tillstånd af ständigt beroende, att ofta göra vår protektion nödvändig" etc., och till denna politik hörde vidare, att "Sverge skulle göras till en drabantstat, tvungen att alltid kretsa i samma politiska cirkel kring den stora planeten".

Ryssland skulle ock framställa en "bjudande fordran att använda ryska trupper i Norge, som skulle uppfylla det dubbla målet att visa, att man mer än någonsin intresserade sig för Unionen(!) och att gifva Ryssland tillfälle att ha en tillräckligt stark här på krigs-teatern". Slutmålet för Rysslands politik framstälde Orloff ändtli-gen i följande förslag till fordran: "Inrättandet af en eller två fri-

hamnar i Norge, äfven i krigstid, hvilket vore nyttigt för Ryssland", och som förevändning skulle framhållas, att "svenskarne till alla tider fört en orolig politik, som drifvit dem att inblanda sig i alla Europas angelägenheter", men "ej skulle kunna hindra att hungersnöd hemsökte Norge, hvar gång detta land efter Unionens ingående skulle kunna bli indraget i ett krig". Efter detta för Norge så ömmande skäl skref den ryske diplomaten: "Det värkliga skälet är

ett helt annat», och detta var, att då vid krig mellan Ryssland och Sverge efter unionens afslutande sjökommunikationen mellan Östersjön och Hvita hafvet afbrytes, "det är af yttersta vikt att en af dessa (nyssnämnda norska) hamnar blir en okränkbar tillflyktsorti"

-------Denna alltid neutrala och alltid fria hamn skulle ändtligen

vara det öga, genom hvilket Ryssland öfvervakade Norge och samlingspunkten för alla missnöjda(l). Posten som generalkonsul eller ständig charge d'affaires skulle i en skicklig mans hand vara medlet att hålla Sverge tillbaka och leda det efter hans vilja(!)".

Man kan näppeligen tänka sig ett slugare system för rysk politik i Norden, en försåtligare beräkning af ombudet för Karl Johans "ädelmodige" vän Alexander, som ju garanterade honom Norge till gengäld för de tjänster den svenske kronprinsen lämnat honom i den afgörande striden med Napoleon.

*

XIX. Ryssland och Polen i 19:de århundrade. Storhärtigdömet Varschau. Alexander I. Wienerkongressen fjättrar kungariket Polen vid Ryssland. Nikolaus 1. Polska upproret 1830—31. Alexander II. Polska upproret 1863.

De polska legionerna i Frankrikes tjänst. Napoleon skapar storfurstendömet Varschau 1807.

Sedan polackernas resning 1794 under Kosciuszko gått om intet och Polens tredje delning egt rum, kommo talrika landsflyktiga polacker att länge och ärorikt i utlandet uppenbara polska nationen genom de af Dombrovski organiserade polska legionerna. Sedan cheferna för den gamla polska härens spillror beslutat att föreslå franska republikens regering att förena fransmännens och polackernas intressen, framstäldes förslaget till direktorium i sept. 1796 af Dombrovski och direktoriet förordade strax hos Bonaparte bildandet af polska legioner i Lombardiet. Tappert kämpade dessa för Frankrikes planer i Italien under ett par år, därunder de ibland hade att utstå de största ansträngningar under de bittraste försakelser och högst betydligt sammansmälte. I slaget vid Hohenlinden (dec. 1800) var det enligt fransmännens befälhafvare, Moreau, polackerna under Kniazievicz, som afgjorde segern öfver österrikarne.

Bonaparte behandlade emellertid polackerna med köld och gick försåtligt tillväga, då han vid freden i Liineville (febr. 1801) var med om, att polska legionerna ej skulle användas i Frankrike och Italien. Han beröfvade den polska emigrationen dess nationella tillvaro genom att befalla polackernas införlifvande i franska hären, hvad han i gement bedrägeri förklarade vara ett bevis på uppskattandet af deras lysande tjänster. Han förklarade, att hvaije polsk soldat skulle bli naturaliserad fransman, så snart han satte sin fot på franskt område. Det franska område, där polackerna skulle er-hålla ett nytt fädernesland, var emellertid — San Domingo! Vid underrättelsen om detta oerhörda svek, uppstod stort tumult bland de polska officerarna, af hvilka flera togo afsked. Instuckna i franska hären afsändes i februari 1803 8,000 polacker till ön; men af dessa återkommo efter slutad expedition blott ett par hundra; den tropiska hettan hade mördat de öfriga.

Sedan Napoleon blifvit käjsare visade sig tydligt, att han aldrig sökte gagna Polens sak, utan att han begagnade sig af Polen för sina syften. Han använde Polen som en hotelse vid fredsbrott, men återkallade denna vid hvarje vapenstillestånd. Ändock framhärdade de bedragna polackerna i deras förtroende till Napoleon, som t. o. m. blef hjälten i deras nyare historia. Förklaringen ligger, enligt skalden Mickievicz, däri, att Napoleons namn blef ett förenings-ord för den kringspridda polska nationen och utgjorde landsflyktens enhet samt att det polska fäderneslandet kände sig ännu lefvande under den franska fanan. Denna hänförelse delades dock ej af två berömda polacker: Kosciuszko och furst Adam Czartoryski, hvilka djupt misstrodde Frankrikes hersklystne käjsare.

Czartoryski, son till den rike furst Adam* Kasimir Cz., hade kämpat under Kosciuzko mot ryssarne och nödgats enligt röfvarin-nan Katarinas vilja, för att rädda familjens förmögenhet, att jämte sin bror Konstantin begifva sig som gisslan till Petersburg 1795. En del af förmögenheten gafs åt ryssar, men en del återfingo bröderna Cz., ehuru mot en ny uppoffring af friheten, ty de måste ingå i rysk tjänst och låta sig utnämnas till gardesofficerare och kammarherrar. Adam Cz., som ständigt var djupt nedslagen Och blott lefde för sitt fädernesland, blef snart af storfurst Alexander omfattad med den varmaste vänskap, och den senare yttrade oförbehållsamt sin sympati för Polens sak och sin afsky för Katarinas illgärningar mot landet. Blifven käjsare gjorde Alexander (1802) furst Adam till utrikesminister och denne kunde nu hängifva sig åt hoppet att se sitt fädernesland återupprättadt genom Alexandar. Till och med i käjsarens tjänst, var Czartoryski alldeles icke Rysslands tjänare, utan gjorde allt för att bibehålla karaktären af utlänning, och det hade öfverenskommits, att han ej skulle mottaga rysk aflö-ning och ryska dekorationer. Ofta kom han att misströsta om att kunna med nytta tjäna sitt eget land. Då Alexander gifvit vika för det ryska inflytandet, kastat sig i kriget mot Napoleon och blifvit slagen vid Austerlitz 1805 och då nu Polens intresse syntes komma att ställas mot Rysslands politik, bönföll Czartoryski hos Alexander om befrielse att vara hans minister. Så skedde, och han lämnade Ryssland 1806, för att sedan länge värka som kurator för universitetet i Vilna.Då kriget mellan Frankrike och Preussen utbröt 1806, erbjöd Napoleon befälet öfver de polska trupperna åt Kosciuszko; men denne gjorde som villkor för befälets antagande, att Polens själfstän-dighet inom dess gamla gränser skulle proklameras. Napoleon vägrade och Kosciuszko var ej sinnad att låna sig åt hans för Polens intressen främmande afsikter. I en entusiastisk proklamation af Dom-brovski och Vybiski lät icke

desto mindre Napoleon falskeligen säga polackerna, att "Kosciuszko, kallad af Napoleon den store, snart skulle muntligen till dem framföra hans befallningar".

***

Kort förut hade Napoleon slagit preussarne vid Jena och Auer-städt, och han begaf sig nu till Preussens polska provinser för att möta ryssarne. Här mottogs han med hänförelse af befolkningen, som mer än någonsin hoppades, att genom honom skulle Polens frihet återställas. Napoleon uppmuntrade ock polackerna i dessa sina förhoppningai* för att vinna dem för sig emot både Ryssland och Preussen, och då Davoust inryckte i Posen, hade en allmän resning tagit sin början och tusentals polska frivilliga strömmat till fanorna. Dombrovski, som nu återkommit, samlade 30,000 polacker, som han förenade med franska hären.

Ryska hufvudstyrkan blef snart nödsakad att utrymma Polen, och därpå egde det blodiga slaget vid Eylau rum (1807), där emellertid ingen kunde tillskrifva sig segern. Ej långt efteråt tillfogade Napoleon ryssarne vid Friedland det nederlag, som ledde till det ryktbara mötet mellan Alexander I och Napoleon och freden i Til-sit (1807). Preussen fick afstå alla sina polska besittningar utom Väst-Preussen, och nu upprättade Napoleon af dem storhärtigdömet Varschau för att gifva det åt Saxens kung Fredrik August (sonson till August III), som 1791 valts till Polens kung af patrioterna, men då vägrade mottaga kronan. Han blef sedan Napoleons trognaste bundsförvandt i krigen mot Ryssland och Preussen, och villkoret vid erhållandet af storfurstendömet var, att dess trupper skulle stå till Napoleons disposition.

En Polsk kommission blef tillsatt och den utarbetade en författning med två kamrar för det nya riket, där den franska lagen, Code Napoleon, blef införd. Lifegenskapen upphäfdes, alla undersåtar fingo lika rättigheter och domstolarna organiserades så, att de skyddade den personliga friheten.

Då nu storfurstendömet Varschau fick en ny, stark organisation, ansågo sig polackerna kunna hysa det säkraste hopp om återstäl-landet af sin politiska nationalitet, hvarför de ock hängifvet kämpade i fransmännens led såsom en elitkår.

Furst Josef Poniatovski, som var högste befälhafvare för polska hären i krigen mot Ryssland 1792 och 1794, men efter sista nederlaget lefvat i landsflykt, återkom 1806 till sitt hemland och blef då krigsminister, hvarpå han omorganiserade hären.

Då Napoleon 1809 började krig mot Österrike) måste hans bundsförvandt Alexander uppställa en krigskontingent under furst Galitsin, och denne måste nu operera i samband med storfursten-dömet Varschaus generaler PONIATOVSKI OCh

Dombrovski. Ryssarne afskydde sina polska bundsförvandter och förde kriget på tvetydigt sätt; de fruktade polackernas framgångar i Galizien och tillskrefvo dem allehanda planer, hvarför de ock bevakade dem, och det var nära, att de kommit i strid med hvarandra i Krakau.

Poniatovski försvarade i detta krig Varschau med 8,000 man mot 60,000 österrikare och slog ärkehärtig Ferdinand vid Razin. Polackerna vunno flere andra segrar och togo Lemberg) som sedan 1772 varit i österrikarnes händer. Fig. 123. Josef Poniatovski.

I freden i Wien

(1809) nödgades Österrike afstå bl. a. hela Galizien, och Napoleon tilldelade nu storfurstendömet Varschau Krakau med västra Galizien (med 1 Y» million invånare) under det han gaf Ryssland den östra delen af landet (med 400,000 invånare).

Detta vederlag syntes dock Alexander ingalunda tillräckligt för att uppväga faran af ett förloradt Polen, och han klagade öfver frammanandet af " Polens spökelsebild" vid littauiska gränsen. Flan blef misstänksam genom denna utvidgning af storhärtigdömet Varschau och tillväxten af Varschauska hären, och som förbundet mellan ho-

nom och Napoleon var alltför mycket grundad på egennytta, började det snart lossna. Då Napoleon afslog Alexanders fordran på löfte att aldrig återupprätta Polen, blef den senare ytterst förbittrad, och snart trädde han därför i förbund med Frankrikes fiender och fick bl. a. Karl Johan till bundsförvandt (jämf. s. 458).

*

Omsider kom det ödesdigra kriget 1812, då Napoleon mot Ryssland förde sin stora här, däri 60,000 polacker under Poniatovski stredo för att nu tillkämpa sig sitt lands oberoende.

Man hoppades, att nu ändtligen kom den hämnd, som Frankrike under så många år beredt för Dombrovskis skaror, och de polska officerarne hade åter fattat förtroende till Napoleon. Denne g af emellertid redan i Vilna vid ryska fälttågets början ett sväfvande svar på polackernas och littauernas framställning om återupprättandet af kungariket Polen, och han vidtog endast halfva mått och steg, dels af undseende för Österrike,,som tillförsäkrats sina besittningar, dels för att ej göra fred med Ryssland alldeles omöjlig.

Efter Napoleons olyckliga fälttåg i Ryssland, däri han förlorade 330,000 fransmän och bundsförvandter, gjorde Ryssland, Österrike och Preussen de mest lockande anbud åt furst Poniatovski för att förmå honom att öfvergifva Frankrikes sak; men han var obeveklig och förenade sig jämte 15,000 polacker med Napoleon i dennes krig i Tyskland 1813. Här segrade Napoleon i maj vid Lutzen och Bautzen och i augusti vid Dresden; men därpå besegrades han af de förbundna staterna vid Katzbach, Gross-Beeren och Denne-witz, och ändtligen blef han fullständigt slagen vid Leipzig (okt. 1813). Poniatovski, som med sin till 800 man hopsmälta afdelning retirerade bland eftertrupperna, omkom genom drunkning, och med honom försvann hoppet om Polens återupprättelse genom Frankrike.

Sedan Napoleon i början af 1814 tappert försvarat sig och vunnit flere smärre segrar i Frankrike, men slutligen de förbundnas hårar intagit Paris, proklamerade franska senaten Napoleons af-sättning.

Ko?iungariket Polen fjättras vid Ryssland på kongressen i Wien.

Svikna löften och begynnande missnöje.

Man vet, hurusom Alexander på kongressen i Wien (1814— 1815 gjorde sig en ära att visa hofsamhet och oegennytta och, i motsats till den nyss störtade Napoleon, sökte spela rollen af världs-befriare. Han ville vara en själfskrifven skyddsherre för alla be-

tryckta folk. och visade särskildt polacker och greker sitt intresse. En tid intagen af tidens lära om konstitutionell frihet, ville han af storhärtigdömet Varschau, som med vapnens rätt befann sig i hans händer, göra ett fritt Polen, d. v. s. efter hans mening, eller före-nadt med Ryssland under hans spira, alldeles som Finland blifvit ett «själfständigt« rike 1809 — på papperet.

Att den oinskränktaste monark i Europa stälde sig i spetsen för tidens liberala fordringar, var naturligtvis blott en egendomlig episod, som förr eller senare måste följas af en reaktion.

Furst Metternich, som i Ryssland endast såg en för Österrike farlig medtäflare om öfverväldet i Europa, misstänkte uppriktigheten i Alexanders liberalism, som snarare vore afsedd att bemantla tsarens baktankar på Rysslands höjande till förherskande världsmakt. Han fruktade framförallt planen att skapa ett s. k. fritt Polen under ryskt skydd såsom en förevändning att utvidga Rysslands riiakt i hjärtat af Europa, då Polen skulle bli foga annat än en rysk provins.

På kongressen i Wien — som länge tedde sig som en oafbru-ten följd af nöjen och festligheter och där hvarje monark utvalde sig sitt hjärtas dam, hvarigenom den förvandlades till ett kärlekshof — hade Alexander som mål att återupptaga Peter d. stores och Katarina II:s planer och göra Ryssland till den herskande stormakten i Europa genom att framflytta dess västgräns bortom Weichseln och Warthe. Fredrik Wilhelm yrkade på Saxens införlifvande med Preussen, sedan Saxens kung, Fredrik August, efter slaget vid Leipzig förts som fånge till Berlin, och Alexander understödde denna fordran Lafsikt att till gengäld få hela storhärtigdömet Varschau jämte Posen. Med Österrike, som fruktade förstoringen af Preussen, förenade sig Frankrike och England i att motsätta

sig dessa Rysslands och Preussens planer, och Talleyrand förde härvid legitimitetens talan, då han höll på återställandet af Saxen åt dess kung. Han yrkade ock på Polens återupprättande i det han förklarade, att rikets delning varit inledningen till en omstörtning i hela Europa.

Detta motstånd retade i högsta grad Alexander, som, då Talleyrand talade om moderation, legitimitet och folkrätt, utropade: "Dessa Europas rättigheter känner jag ej. Makter emellan är o rättigheter hvars oeh ens fördelar. Jag erkänner inga andra!"

Äfven Englands representant, Castlereagh, talade kraftigt för Polen och framhöll nödvändigheten att försona det största politiska brott, som någonsin besudlat den civiliserade världens annaler. Furst Metternich förklarade i sin herskares namn, att han ej skulle rygga tillbaka för de största offer, men blott med vilkor, att Polen styrdes af en nationell regering. Mellan honom och Alexander kom det till de häftigaste ordbyten, då tsaren fann honom ständigt ståsig i vägen. En fredlig uppgörelse syntes omöjlig. Alexander lät sin bror, storfurst Konstantin, begifva sig till Polen för att sätta hären på krigsfot, hvarpå Österrike, Frankrike och England afslöto en hemlig krigsallians för att motsätta sig Rysslands och Preussens planer (d. 3 jan. 1815). Snart började ock krigsrustningar, men det hotande kriget förebyggdes genom nya underhandlingar; Saxen återställdes till Fredrik August, ehuru med afträdelse af en del af landet.

Den halft återställda vänskapen mellan de fem stormakterna stärktes d. 11 mars genom den plötsliga underrättelsen, att Napoleon lämnat ön Elba och var i Frankrike för att återtaga sin makt; två dagar senare affattade de ett fördrag, däri de satte den djärfve ex-käjsaren utanför lagen och som ledde till hans slutliga besegrande vid Waterloo.

Det hastigt beslutade fördraget afgjorde Polens öde. Alexander utropade sig till kung öfver detta land, som nu öfverlämnades åt honom genom en ny delning, däri han fick ytterligare 4 millioner undersåtar.

Ryssland fick på kongressen i Wien behålla alla de från Sverge, Polen och Turkiet eröfrade provinserna och erhöll här stadfästelse på sina rof. Kongressen bestämde med hänsyn till härtigdömet Varschau, att det skulle vara «oföränderligt förenadt med Ryssland", såsom ett konungarike Polen — «kongress-Polen« — sedan därifrån afskilts provinsen Posen, som återförenades med Preussen, och Krakau med område, som blef en fristat under Rysslands, Preussens och Österrikes beskydd. Det bestämdes å kongressen ock, att Polen skulle ha en representation med nationala institutioner och det lämnades åt ryske tsaren, som nu fick titeln «Polens kung«, att skapa denna representation och dessa institutioner.

Den 27 nov. 1815 utfärdades för Polen en särskild grundlag, enligt hvilken den värkställande makten utöfvades af konungen biträdd af ett statsråd, samt i konungens frånvaro af en ståthållare. Den lagstiftande makten tillhörde konungen och nationalrepresentationen, hvilken, fördelad i tvänne kamrar — senaten och landtbuds-kammaren — skulle sammanträda till lagtima riksdag i Varschau hvartannat år.

Konungen ägde initiativet i alla frågor; kamrame kunde pröfva, antaga eller förkasta regeringens förslag, men ej förändra dem. Säkerhet till person och egendom tillförsäkrades alla polska medborgare. Tryckfrihet medgafs, men dess missbruk skulle genom särskild lag stäfjas. Den romersk-katolska religionen erkändes såsom statsreligion, dock utan inskränkning i de öfriga trosbekännelsernas frihet. Alla ämbeten, civila så väl som militära, kunde endast utöfvas af polacker.Karta n:o 4. *Rysslands eröfringar och annekteringar.*

I enlighet härmed blef en gammal rysksinnad polack, general Zajonczek, nämnd till ståthållare i Polen, men tillika fick käjsarens bror, storfurst Konstantin, befälet öfver hela polska krigsmakten; i denna egenskap blef han medlem af statsrådet och såsom käjserlig prins ledamot af senaten. Det visade sig inom kort, att hanvar den egentligen styrande, och att ståthållaren endast till namnet stod i spetsen för regeringen.

Alexander öppnade själf den första polska riksdagen, stående vid de gamla polska kungames tron, och förklarade i sitt tal, huru tillfredsstäld han var, att polackerna gifvit honom tillfälle att visa Ryssland hvad han förberedt sitt fädernesland: en konstitution o. s. v. Han gaf ock på otvetydigt sätt tillkänna, att Polens konstitution snart skulle tillämpas i de med Ryssland införlifvade polska provinserna och att dessa skulle förenas med kungariket Polen.

Tack vare dessa käjsarens afsikter upplifvades nationalandan öf-verallt i det polska riket och kunde polackerna hängifva sig åt hoppet om en ny lycklig tid. Ingen kunde tänka sig, att den svage Alexander snart skulle kasta om och tillintetgöra sitt värk i Polen.

***

Under de första åren förhöllo sig Alexanders polska undersåtar lugnt och tåligt, under afvaktan på förvärkligandet af de förhoppningar han gifvit dem, att de förra polska länderna Littauen, Podolien och Volhynien skulle förenas med konungariket Polen. Ännu under den första polska riksdagen 1817 rådde ett godt förstånd mellan Alexander och polackerna. Men det dröjde ej länge, innan den despotiske Konstantin tillät sig åtskilliga maktmissbruk, hvilka af den polska prässen beifrades, och häraf föranleddes hvarje-handa prässförföljelser och inskränkningar i tryckfriheten, emot grundlagen; censuren infördes 1819. I Polen liksom i de flesta andra europeiska länder vid denna tid uppstodo hemliga politiska samfund i samma mån som tryckfriheten inskränktes. Värkan af dessa politiska föreningar röjde sig å nästa riksdag 1820, där oppositionen inom landtbuds-kammaren var så öfvervägande samt uppträdde så frimodigt, förkastande bl. a. regeringens förslag till ny kriminallag, att Alexander afslutade riksdagen, under förklarande af sitt missnöje öfver oppositionens fortfarande och den otack man visat honom. Hans liberalism var nu försvunnen, och i Polen fick man snart erfara följderna af hans förändrade tänkesätt Riksdagsförhandlingarnas offentlighet afskaffades emot grundlagen, därvid Alexanders svepskäl var, att " öfver läggningar na urartat till fåfänga deklamationer, egnade att störa den så önskvärda enigheten" etc. Alla, som inom Polen gjort sig kända för frisinnade eller icke ryss-vänliga tänkesätt, blefvo förföljda, hvarvid det angifvaresystem, hvil-ket Konstantin och hans medhjälpare, den lastbare ryske senatorn Novosiltsov, öfverallt infört, lämnade rikliga tillfällen åt enskildhämd- eller skadelystnad att gifva sig luft. Hvarje förhoppning om att mellan ryssar och polacker tillvägabringa försoning var nu försvunnen.

Alexander hade ett par år hycklat en viss aktning för Polens nya grundlag, men den utgjorde motsatsen till hans innersta tanke, såsom framgår af ett förtroligt bref (af d. 16 aug. 1817) från ryske statssekreteraren för Polen till dess ståthållare Zajonczek. Häri står bl. a. "H. Maj:t anser, ingalunda som oåterkalleliga de välgärningar, med hvilka han öfverhopat landet; han tror dessa institutioner förbindande för nationen, men icke för honom. ------------Han ärnar ej

fullgöra åtagandena längre än hans vishet finner dem öfverensstämma med nationens bästa" o. s. v.

Alexander, som med tiden blef en reaktionens man, satte slutligen de i denna skrifvelse uttalade meningarna i värket. Han förklarade i en officiell handling 1821, att "det gäller få utredt om Polen, sedan det visat sin oförmåga, får gifva vika för inrättandet af en sakernas ordning, mera lämpad efter ringheten af dess krafter".

I stället för grundlagens föreskrift om riksdagens sammanträdande hvartannat år, uppsköts därmed i fem år, eller från 1820 till 1825.

Alexander gick slutligen så långt, att han, uppskrämd af polackernas framsteg i läs- och skrifkonsten, lät stänga folkskolorna, och genom denna olyckliga åtgärd beröfvades en stor del af nationen all upplysning.

För att utrota den polska nationaliteten företog han sig, i sin fruktan for sammansvärjningar i Polen liksom i Ryssland mot själfher-skardömet, att under inflytande af Novosiltsov uppspåra hemliga sällskap och förfölja den studerande ungdomen, särskildt i Vilna. Här hängåfvo sig många ädla unga män framförallt åt fosterländska studier, men detta var ett brott i Alexanders och Konstantins ögon. 1 Vilna stiftades 1821 de opolitiska studentföreningarna "Philareterna" och "Philomanerna", hvilka hade till chef den renhjärtade och lärde Thomas Zan, som genom sin personlighet öfvade betydande inflytande på sina kamrater. De blefvo misstänkta, och 1823 hade Novosiltsov förvandlat tio kloster i Vilna till fängelser, där han inspärrade ett stort antal unga ämbetsmän, studenter och skolynglingar såsom politiska fångart Efter 8 månaders fångenskap, fingo de genom en ukas af Alexander i aug. 1824 veta, att de begått högförräderi genom att vilja medelst litteraturen återupplifva den polska nationaliteten. Många skickades, slagna i järn, till Sibirien eller det inre af Ryssland att arbeta i grufvorna eller

göras till soldater, se-dan en krigsrätt dömt demZan, som tog skulden för de oskyldiga studentföreningarna på sig, förvistes till Sibirien; han blef hårdast behandlad och led isynnerhet af svält. Han förflyttades senare till Orenburg och benådades först 1837. I likhet med många ryska skriftställare, som fallit offer för det moskovitiska tyranniet, förändrades Zan af den långvariga bestraffningen; förut fritänkare och oppositionsman, blef han omsider mystiker och asket och inträdde som sådan i rysk statstjänst.

Den senare så ryktbare skalden A. Mickievicz var ock en af dem, som 1824 förvistes från Vilna för sina litterära och politiska intressen. Han sändes till Petersburg och då han bestämdes till tjänst i ett af de inre departementen, valde han Odessa; senare kom han till Moskva, där han anställdes i generalguvernörens kansli; men ehuru han omhuldades af ryska aristokratien, längtade han till utlandet och sedan han lyckats få ett pass på obestämd tid, lämnade han Ryssland för alltid 1829.. Universitetet i Vilna degraderades och sattes under ledning af okunniga personer, som gjorde undervisningen till ett medel att böja ungdomen under den ryska despotismens ok.

Polen hade under tiden gått raskt framåt i alla afseenden, städerna tillväxte, industrien och handeln blomstrade, penningetillgån-gen var betydlig och befolkningen tilltog raskt, så att den nu uppgick till öfver 4 millioner.

Liberala och republikanska hemliga samfund bildades i Ryssland för att krossa den förhatade absolutismen och de satte sig 1823 i förbindelse med «Patriotiska samfundet« i Polen, som på denna tid förberedde ett uppror. Omedelbart efter Alexanders död (1825) försökte de hemliga samfunden att göra revolution, men dess första början kufvades genast och ett stort antal medlemmar af de hemliga samfunden häktades, förvistes till Sibirien eller hängdes.

Polska upproret 1830—31. Nikolaus I:s despotism.

Alexanders efterträdare och bror Nikolaus I (1825—1855) fortsatte reaktionens arbete och var ständigt en typ för själfherskaremak-ten. Ej nog med att han hindrade revolutionen i Ryssland, han hindrade ock allt framåtskridande därstädes. Med den Heliga synoden förenade «den krönta korporalen«, såsom Nikolaus kallats, en husargeneral, som under 20 år på militäriskt sätt styrde ryska kyrkan och visste att när det gälde hugga ned kättarne. Tsaren af-spärrade på allt sätt — genom polisen, tullvärket, censuren o. s. v. — Ryssland från Europa för att förhindra sitt folk från de omstört-ningar, som han ansåg de västerländska lärorna medföra.

Uppskrämd af den revolutionära rörelsen i Petersburg, skyndade sig Nikolaus att såsom kung i Polen besvärja detta lands konstitution. Han hade förklarat, att han skulle troget vandra i sin bror Alexanders fotspår, och i själfva värket fans det blott den skilnadeni deras politik gentemot polackerna, att Nikolaus, då han ej såsom Alexander ville bedraga dem med falska löften, förklarade, att polackerna intet hade att hoppas utöfver hvad som redan medgifvits dem, eller med andra ord, att de under Ryssland hörande polska provinserna aldrig skulle återförenas med kungariket Polen.

Sedan den stora ryska sammansvärjningen vid Nikolaus' tillträde till regeringen blifvit kufvad, hade man kommit de polska hemliga föreningarna på spåren och mer än 600 medlemmar däraf hade blifvit häktade, men de frikändes allesamman af polska senaten 1828. Fig. 124. Nikolaus /. Förtrycket växte och därmed ock polackernas harm. De hemliga föreningarna fortsatte med ifver sin värksamhet; men om ock Polens själfständighet var deras gemensamma mål, voro de af mycket skiljaktiga åsikter om sättet för detta måls ernående. Flera skilda partier bildade sig, men de kunde dock hänföras under tvänne huf-vudgrupper: de konservativa eller reformpartiet) som trodde ändamålet kunde vinnas medels reformer i laga ordning och det revolutionära eller demokratiska partiet) som ansåg det endast kunna ernås medelst revolution.

De hemliga föreningarna arbetade snart i allt större skala och satte sig i närmare förbindelse med hvarandra, och sedan underrättelse om julirevolutionen i Paris anländt till Polen, i följd hvara man där trodde sig vid en resning mot Ryssland kunna påräkna; understöd från Frankrike, beslöt man, att en sådan resning skull< snarast komma till utbrott. Under natten mellan den 29 och 30 nov. 1830 började ocl upproret i Varschau. De sammansvurna satte sig i besittning a tyghuset, hvarigenom 40,000 gevär kommo i insurgenternas händei samt genast utdelades

bland de polska trupper, som slutit sig till dem, och bland de tal rikt tillströmmande folkmassorna. Stor furst Konstantin blev öfverrumplad på sitt lustslott Belvedere och nödgades i största hast fly; han lät öfvertala sig att draga de ryska trupperna från Varschau, emedan man föreställt honom, att upploppet ej var af någon betydelse och skulle upphöra af sig självt, om befolkningen ej retades af ryssarnes närvaro. Resningen utbredde sig hastigt öfver hela Polen, och Konstantin måste, för att ej bli afskuren från ryska gränsen, i all skyndsamhet dit aftåga. Den 4 dec. tillsattes en provisorisk regering, af sju personer, med furst Adam Czartoryski som president. I fråga om revolutionens mål och omfattning önskade det konservativa partiet ej annat än värkliggörandet af 1815 års statsförfattning utan alla senare tillsatser och yrkade således icke ens Polens fullständiga lösryckande från Ryssland; det demokratiska partiet åter fordrade, att Romanovska huset skulle förklaras förlustigt Polens krona, storfurst Konstantin förföljas, hans styrka upprifvas och polska trupper ofördröjligen inrycka i de förra polska länderna Littauen, Volhynien och Podolien, för att äfven sätta dem i revolutionstill-stånd och skilja dem från Ryssland. Den provisoriska regeringen hade knappast blifvit bildad, innan man från flera håll fordrade dess ersättande medels en diktator, som skulle förena den högsta militära och civila myndigheten, för att kunna gifva det hela en så mycket kraftigare ledning. En härtill lämplig person trodde man sig ha funnit i den konservative J. Chlopicki, som utmärkt sig först under Kosciuszkos resning åren 1792 och 1794 samt sedermera i Napoleons krig och af Alexander blifvit befordrad till divisionsgeneral, men, vid ett tillfälle förolämpad af Konstantin, tagit afsked.

Han fordrade själf af provisoriska regeringen (d. 5 dec.) sitt utnämnande till diktator, för att kunna stäfja oordningarna och kväsa de inre fienderna, som voro långt farligare än de yttre. Regeringen villfor hans önskan, och han utnämnde i stället dess ledamöter, med undantag af demokraten J. Lelevel, en af Polens yppersta historiker, till sina ministrar, hvarefter han lät stänga klubbarna och lade åtskilliga band på prässen.

Under de 15 år, som kungariket Polen funnits till efter Wienerkongressen, hade anhän-garne af det ryska systemet vuxit i antal, och de blandade sig nu i den revolutionära rörelsen, som de t. o. m. visste att leda i en riktning, motsatt flertalets önskningar. Chefen för ryska partiet var finansministern furst Lubecki, och denne fick i uppdrag af Chlopicki att resa till Petersburg för att hos Nikolaus blott påyrka återställandet af 1815 års konstitution. Han menade, att den började revolutionen blott var ett upplopp till försvar för konstitutionen och hoppades vinna käjsaren för rörelsen. Utan tvif-vel hade han före afresan öfverenskommit med det ryska partiet om de lämpligaste åtgärderna att kväfva revolutionen, och diktaturen blef resultatet af den fattade planen.

Olyckligtvis trodde Chlopicki, liksom flera af det konservativa partiets öfriga ledare, på möjligheten af en fredlig uppgörelse med Fig. 126. J. Chlopicki.

Nikolaus, hvars namn han bibehöll å alla offentliga handlingar och för hvilken han ständigt betygade sin trohet. Despoten ville dock

— det hade han bordt förstå — ingalunda underhandla med sina upproriska polska undersåtar, och resultatet af denna fredspolitik blef en oersättlig tidsförlust, därvid Ryssland hann försäkra sig om Litl tauen och sina öfriga gamla polska provinser samt vidtaga militära åtgärder till Polens underkufvande.

Kort efter det riksdageri sammanträdt, förklarade den revolutionen vara national och utfärdade den 5 jan. 1831 ett manifest, däri \ den sammanfattade klagomålen öfver det ryska tyranniet. Det innehåller bl. a. följande: "Tryckfriheten och öfverläggningarnas offent-

lighet tolererades blott, då man lät höra tack-samhetshymner af ett un- : dertryckt folk till ära för dess allsmäktige eröfrare; | men då man efter riks- 1 dagen i tidningarna eg-nade sig åt granskning j och diskussion rörande allmänna angelägenheter, infördes strax den strängaste censur och folk- I representanter blefvo förföljda för meningar, som de uttalat i riksdagens

kamrar". ||

"Enhvar förutsåg, 1 att kungariket Polen skulle bli en härd för fria 1 institutioner i Ryssland eller ock gå under ge- i nom dess despoters järnhand. Polen blef därför successivt beröf- 1 vadt alla sina privilegier. Allmänna

undervisningen korrumpera- 1 des, man organiserade ett system för obskurantism och fråntog fol- i ket hvarje medel till upplysning. Beskyllningar och utspioneringar inträngde i familjernas inre och förgiftade det husliga lifvets frihet, j

— — Särskildt förföljdes skolungdomen; man drog unga barn från J mödrarnes famn, man sände ynglingar till Sibirien eller stack in dem i fördärfvade soldaters led. I administrativa handlingar och i den offentliga undervisningen undertrycktes polska språket; ukaser upp- 1 häfde domstolar och polska civilrätten, — — och efter Nikolaus' 1 uppstigande på tronen har detta sakernas tillstånd ständigt förvärrats." | Fig 127. J. Lelevel.

Då underrättelsen om revolutionen inträffat i Petersburg, lät Nikolaus genast sammandraga en stor invasionshär under fältmarskalk Diebitsch samt utfärdade en proklamation, hvari han lofvade förlåtelse för hvad som passerat, om polackerna genast underkastade sig, frigåfvo alla ryska undersåtar, som i Polen blifvit kvarhållna, återstälde förvaltningsrådet, afskaffade hvarje obehörig myndighet, samt återstälde de i tyghuset tagna gevären. Dessa fordringar blefvo meddelade Chlopicki, och i sin blindhet tillstyrkte han deras antagande, hvilket dock mötte allmänt motstånd och föranledde hans af-sättning (d. 13 jan. 1831). Riksdagen måste nu utse annan öfver-befälhafvare öfver hären, då Chlopicki ej kunde förmås att bibehålla denna befattt-ning, som uppdrogs åt hans vän furst M.

Radzivill.

Chlopicki deltog emellertid sedan såsom volontär i kriget, och om honom har den framstående generalen R. Soltyk, medlem af 1831 års riksdag, fällt följande omdöme: "Då historien fördömer Chlo-pickis förvillelser, svaghet och envishet, skall hon likväl erkänna, att han leddes endast af kärlek till det allmänna bästa och att intet afseende på personlig fördel invärkade på hans uppförande".

Riksdagen förklarade d. 25 jan. 1831 Nikolaus af satt i egenskap af polsk konung. I beslutet härom står: "De heligaste för-

drag äro så länge okränkbara, som de ömsesidigt och troget iakttagas af båda parterna. De af tvänne suveräner besvurna friheter, som så många gånger blifvit våldförda, löser denna dag polska nationen från den trohet, hon var skyldig den regerande monarken. Käjsar Nikolai ord säga, att det första kanonskott som vi lossa, skall bli signalen till Polens förstörande. Dessa ord, i det de beröfva oss allt hopp att erhålla rättvisa, lämna oss endast en ädel förtviflan". Fig. 128. R. Soltyk.

Detta beslut undertecknades af de båda kamrarnes presidenter, A. Czartoryski och V. R. Ostrovski, jämte alla öfriga ledamöter.

Den, 1 febr. tillsattes en natio?ialregering med A. Czartoryski till president samt Niemojevski, Moravski, Barzykovski och Lelevel till ledamöter. Vid detta tillfälle förklarade Czartoryski högtidligt, att han, sedan hans förhoppningar att de ryska själfherskarne skulle återgifva Polen dess gamla gränser och dess nationalitet så ofta be-svikits, förenade sig helt och hållet med nationens vilja. Det viktigaste var nu att på ändamålsenligt sätt ordna försvaret. Den polska hären, som vid revolutionens utbrott utgjorde

35.000 man med 106 kanoner, uppbringades i början af febr. 1831 till 57,000 man infanteri, 20,000 man kavalleri och 3,000 artillerister med 142 kanoner.

Diebitsch gick vid denna tid öfver gränsen med 118,000 ryssar och 396 kanoner.

Den 19 febr. kom det till en större siaktning vid Väver, där

47.000 polacker kämpade hela dagen mot 57,000 ryssar, utan att. vid nattens inbrott ha vikit mer än en fjärdedels mil tillbaka. Dagen därpå anfölls general Skrzynecki vid Grochov, men höll modigt ut mot ryssarnes öfvermakt, och då ryska hären i dessa strider förlorat nära 4,000 man, ansåg sig Diebitsch böra, innan han vågade en afgörande siaktning, afvakta ankomsten af sin högra flygel, 20,000 man. Då denna kår den 24 febr. ankommit till Bialolenko, i närheten af Varschau, sändes general Krukovieckis hela division att möta densamma. Diebitsch skyndade att den 25 febr. vid Grochov anfalla polska hufvudstyrkan, hvilken då uppgick till blott 45,000 man,

under det Diebitsch hade 70,000. Dock försvarade sig polackerna så modigt, att, sedan de nödgats draga sig tillbaka till Praga, hade ryssarne förlorat 12,000 man. Polackernas förlust var 8,000.

Radzivill hade under slaget vid Grochov så ådagalagt sin oförmåga, att han fann sig föranlåten nedlägga sitt befäl, och Chlo-picki hade under slaget blifvit svårt sårad. Bland de öfriga generalerna hade Skrzynecki mest utmärkt sig och blef nu af riksdagen utnämnd till öfverbefälhafvare. Sedan han slagit en rysk kår vid Vilkin-Dembe, vann han d. 10 april en ny seger vid Iganie; men denna för polackerna så ärofulla seger var likväl utan någon strategisk vikt, ty under tiden hade Diebitsch hunnit få ihop 60,000 man emot honom.

I Sci7nogitien och Littauen hade spridda resningar, ledda af adeln, begynt redan i mars. Men då insurgenterna försummade att

samla sin styrka, fingo ryssarne tid att förstärka sig och öfverfalla de spridda skarorna, så att mot slutet af maj var resningen i dessa trakter i det närmaste åter kufvad.

Skrzynecki hade emellertid så ökat sin styrka, att denna i början af maj, oberäknadt besättningarna i Varschau, Praga, Modlin och Zamosk, uppgick till 75,000 man med 140 kanoner.

Den 26 maj kom det till ett slag vid Ostrolenka, där polackerna, oaktadt ryska hären var dubbelt större, slutligen blefvo i besittning af slagfältet, likväl med förlust af 7,000 man, medan ryssarne förlorat 9,000. Polackerna voro dock så utmattade af de lidna förlusterna, att de följande dagen nödgades anträda återtåget till Varschau.

❖ #

*

Genom polackernas eld och än mer genom koleran hade ryska hären nu förminskats till ungefär hälften. Ytterligare förstärkningar till den aktiva hären i Polen kunde ej utan största svårighet åstadkommas, så att den polska resningen vid denna tid i självfva vär-ket sysselsatte Rysslands alla disponibla stridskrafter. Hade blott en enda europeisk makt kommit polackerna till hjälp, skulle de tydligen ha segrat. Deras resning för återvinnande af sin frihet och det hjältemod, hvarmed de kämpade mot den ryska öfvermakten, hade förskaffat dem den varmaste sympati hos alla Europas folk, och de skulle för visso fått det kraftigaste bistånd, om allmänna opinionen fått bestämma den europeiska politiken. Denna låg dessvärre i trångsinta regeringars händer, och hos dessa gjorde sig af flera anledningar helt andra åsikter gällande.

Redan under Chlopickis diktatur hade polska sändebud blifvit skickade till Frankrike, England, Österrike, Preussen, Sverge och

Turkiet, för att underhandla om bistånd från dessa makter. Ehuru en lätt vunnen inskränkning i Rysslands öfvervälde bort för alla vara af vikt, medförde likväl underhandlingarna ingenstädes framgång. Inom Frankrike förklarade sig den allmänna meningen på det lifligaste för polackerna, och i England hade både regering och folk många skäl att önska en minskning i Rysslands makt; men båda ländernas regeringar befarade att genom en krigsförklaring framkalla ett närmare förbund mellan Ryssland, Österrike och Preussen samt med detsamma ett europeiskt krig.

Försöket att vinna Sverge för Polens sak misslyckades, fast hela folket hyste de varmaste sympatier för det polska, då Karl Johan hade alltför hög föreställning om Rysslands öfvermakt och var alltför försiktig att inlåta sig i ett så äfventyrligt företag, som ett krig med Ryssland, utan att kunna påräkna aktivt bistånd från någon stormakt. Den polske underhandlaren fick därför ej ens passera svenska gränsen, och när sedan från franska och engelska kabinetten gjordes framställningar, om icke Sverge skulle vilja deltaga i striden, fordrade Karl Johan såsom oeftergifligt vilkor, att västmakterna började kriget. Då detta just var hvad de ville undvika, förföll hela underhandlingen, och förhållandet mellan de ryska och svenska hofven blef ännu hjärtligare än förut.

Inom Ungern och Österrikes slaviska länder visade sig genast efter resningens utbrott ett så lifligt deltagande för polackerna, att furst Metternich ej vågade alltför bestämdt uppträda däremot. Österrikiska kabinettet lät till och med förstå, att det ej skulle vara obenäget understödja polackerna och förena Galizien med det nya polska riket,

allenast man valde en österrikisk prins till Polens konung; men då det revolutionära partiet började mer och mer vinna öf-verhanden inom Polen, drog sig Metternich tillbaka.

I Preussen uppträdde regeringen genast från början fiendtligt mot den polska insurrektionen. Fyra preussiska armékårer uppstäl-des invid polska gränsen, ingen tillförsel af pengar eller krigsförnö-denheter släpptes igenom de preussiska truppkedjorna, och öfverhuf-vud gjorde den preussiska regeringen allt för att skada polackerna samt lånade slutligen ett värksamt biträde åt den ryska hären. Olyckligtvis var det polska folket fortfarande söndradt inom sig, och förbittri?igen mellan partierna hade ytterligare ökats i följd af stridigheter, som nu uppstått rörande de inre samhällsförhållandena. Det demokratiska partiet sökte å riksdagen genomdrifva åtskilliga

förbättringar i de icke adliga samhällsklassernas ställning, men mötte härvid ihärdigt motstånd från den högre aristokratien, som visserligen varmt nitälskade för Polens frihet och själfständighet, men dock för ingen del ville se adelns öfvervikt och företrädesrättigheter gå förlorade. Detta parti hade ock ännu ej förlorat hoppet om en förlikning med Ryssland, hvarigenom 1815 års författning skulle återställas och en polsk vicekonung, hvartill partiet hade sin chef, furst Czartoryski, i beredskap, blifva den styrande. Därför ville det aldrig drifva striden till det yttersta och förlamade ofta krigsrörel-serna. Det demokratiska partiet åter gjorde allt för att just ställa frågan på sin spets: hela det forna Polen skulle uppmanas att deltaga i striden och den talrikaste delen af dess befolkning skulle, genom väsentliga förbättringar i sin samhällsställning, lifvas för den gemensamma saken. Detta parti var det största, det hade för sig en stor del af den lägre adeln, hela den studerande ungdomen och större delen af de samhällsklasser, som ej tillhörde adeln.

Man bibehöll Skrzynecki som öfverfältherre, ehuru han efter slaget vid Ostrolenka förlorat revolutionspartiets förtroende och man börjat anse honom ej vara sin plats vuxen. Det fans emellertid ingen annan med tillräckligt anseende att sätta i hans ställe och det konservativa partiet understödde honom kraftigt.

Då Diebitsch ej lyckades kufva upproret, men sände ryska regeringen falska rapporter, greps han af melankoli och sökte sin tröst i starka drycker. Han såg med förskräckelse den dag nalkas, då den obeveklige tsaren skulle affordra honom räkenskap för allt det blod och penningar, som förgäfves offrats. Till hans högkvarter i Pultusk ankom i början af juni Nikolaus' adjutant, grefve Orloff, i en hemlig mission, och man ansåg gifvet, att någon dödsdom medfördes. Dystra traditioner klibbade vid namnet; Orloffs far hade varit med om mordet på Paul I och hans farfar hade förgiftat Peter III. Efter en nattlig orgie, bekostad af Orloff, afled Diebisch i svåra smärtor (d. 10 juni), och ehuru nian förklarade, att han dött

af koleran, som rasade i ryska lägret, troddes allmänt, att han dött

af gift.

Därpå begaf sig Orloff till storfurst Konstantin, som var i Minsk, och få dagar därpå var äfven denne död. Konstantin hade fallit i onåd, och förbannad af alla hade han blifvit nästan vansinnig af förtviflan och samvetsagg samt hängifvit sig åt dryckenskap. Ryssarne anklagade honom för att genom sitt förhatliga tyranni i Polen ha upptändt ett krig, som kostat så stora uppoffringar och

hvari han ej vågade fullgöra sin skyldighet. Om han än fick för-

sona sina brott med sin död, var dock Nikolaus lika tyrannisk mot polackerna som förut.Ryska hären fick en ny öfverbefälhafvare i den sedan persiska kriget ryktbare fältmarskalken Paskievitsch, som anlände i slutet af juni med omkring 15,000 man nya trupper, så att ryska hufvudstyrkan utgjorde ungefär 65,000 man. Den polska uppgick till 60,000. Paskievitsch fann rådligast att ej genast våga ett anfall på Praga, utan företog en rörelse åt preussiska gränsen, därvid han ofta fick hjälp — i förnödenheter m. m. — från preussiska sidan, sedan Nikolaus anhållit därom af Fredrik Wilhelm III.

***

I *Littauen*, där Novosiltsovs oerhörda tyranni, prejerier och sedeslöshet samt inkvisitoriska polissystem alstrat

den största förbittring, hade spridda resningar, som sagdt, börjat i mars 1831. Härvid utmärkte sig särskildt en beundransvärd hjältinna, grefvinnan, fröken Emilia Pläter, som, blott 20 år gammal, i religiös hän-gifvenhet började resningen i guvernementet Vilna å sina egendomar, och sedan själf tågade i spetsen för en ansenlig afdelning samt hade ett kommando under upproret. Insurgenterna hade först flera framgångar, men då de ingen gemensam chef hade — Patriotiska sällskapets ledare hade länge stått under sträng bevakning och flera blifvit sända till Ryssland — kunde de ej samla sin styrka, hvarför ryssarne, med hvilka de hade en mängd träffningar, ej kunde öf-vervinnas och littauerna byggde sitt hopp på hjälp från Polen, hvarom de anhöllo. De stredo emellertid med okufligt mod, mer och mer eggade af den allmänna förstöring med mord och brand, hvarmed ryssarne hemsökte deras land. Insurgenter, som föllo i ryssames händer, dödades utan barmhärtighet och därvid föröfvades ofta de rysligaste grymheter, såsom att steka dem lefvande på glödande järnplåtar m. m.

Äfven icke beväpnade dödades ofta; sålunda blefvo i en liten stad, Osmiana, kvinnor, barn och gubbar, till ett antal af 300, hvilka samlats i kyrkan till gudstjänst, mördade af en rysk kår, fast staden tagits utan motstånd.

Att ej Skrzynecki i tid sände Littauen hjälp, är oförklarligt, om han ej skall misstänkas för hemligt förstånd med ryssarne.

Omsider sändes i slutet af maj tre polska kårer med tillsammans 19,000 man för att stödja littauernas resning; men olyckligtvis saknades enhet och koncentrering i deras ledning, så att de oftast opererade oberoende af hvarandra, och var öfverbefälhafvaren Gielgud alldeles oduglig och obeslutsam. Han försummade flera gynsamma tillfällen att slå ryssarne, utan fann lämpligt att ständigtretirera; En annan af generalerna, den framstående Dembinski, gjorde allt för att med sin kår förekomma fiendens framryckande och föreslog en plan att marschera till Kurland för att genom en omväg falla ryska hären i ryggen. Men intet hjälpte. Gieloud ansåg slutligen liksom general Chlapovski, som var en erfaren och skicklig militär, nödvändigt att gå öfver preussiska gränsen i närheten af Memel och låta sina kårer nedlägga vapen (d. 12 juli). Detsamma gjorde få dagar senare äfven general Roland, sedan han från alla sidor ansatts af ryssarne. Många misstänkte Gielgud för förräderi — han blef därför ihjälskjuten af sin stabschef — men från denna misstanke har såväl Dembinski som Soltyk m. fl. friat honom. Chlapovski har åter ansetts ytterst tvetydig, särskildt af Dembinski. Denne lyckades själf att slå sig igenom med sin kår och att efter ett djärft och mödosamt, men med största skicklighet utfördt tåg ankomma till Varschau.

***

Under tiden förhöll sig Skrzynecki ovärksam i Polen och gjorde intet försök att ens oroa den ryska hufvudstyrkan, då han från Paris fått uppmaning att ej inlåta sig i någon afgörande strid med ryssarne, utan i stället afbida utgången af de mellan stormakterna pågående underhandlingarna till Polens förmån.

Ehuru Czartoryski hade diplomatien om hand, tillät sig Skrzynecki att personligt inlåta sig på underhandlingar med de europeiska hofven, i beräkning att genom diplomatiska depescher göra sig mäktig och oemotståndlig.

Skrzyneckis ovärksamhet alstrade den största oro och förbittring och man öfverlade allmänt om hvilka åtgärder som borde vidtagas för att rädda landet. Riksdagen beslöt omsider i slutet af juli, att öfverbefälhafvaren skulle sammankalla ett krigsråd i närvaro af en riksdags-komité, och man befalde Shrzynecki att oförtöfvadt gripa till offensiven. Allt detta var dock förgäfves. Öfverbefälhafvaren hotade i stället det demokratiska partiet och sammankallade andra krigsråd, som stödde honom och företog inga anfall. Han lät sig slutligen ledas af en falsk underrättelse om ryssarnes rörelser, då han skulle tillbakakasta en afdelning under Rudioer i grefskapet Lublin, och lämnade åt Janovski att utföra operationen, under det han själf skyndsamt retirerade till Varschau. Under tiden hade Rudiger (d. 19 juli) omringats af polackerna vid Lisobyki och väntade blott att nödgas sträcka vapen; men i stället tog han från Janovski hans artilleripark och satte sig utom all fara utan att ha angripits, under det Janovski följde sin öfverbefälhafvares exempel ochretirerade. Förbittringen bland soldaterna och underbefälet var utomordentlig och de svuro att hämnas på sina fega chefer. Kort därpå häktades Janovski och flera andra generaler såsom misstänkta för hemligt förstånd med ryssarne och insattes i fängelset å slottet i Varschau. Riksdagen tvangs ock af det allmänna missnöjet att att afsätta Skrzynecki (d. 10 aug.), och Dembinski gjordes nu

för en kort tid till öfverbefälhafvare.

Underrättelserna om ryssarnes närmande till Varschau väckte ytterligare den största oro i hufvudstaden, isynnerhet som regeringen visade sig svag och obeslutsam, och personer, som misstänktes för förräderi, och de mest afskydda spioner i den ryska polisens tjänst förblefvo ostraffade. Det demokratiska partiet yrkade därför genom en deputation till regeringen på energiskt ingripande för att aflägsna alla misstankar. Under tiden uppstod en sådan jäsning bland allmänheten, att ett upplopp utbröt den 15 augusti. Skaror af medborgare af alla klasser strömmade till slottet för att själfva kräfva hämnd, bröto sig in i dess fängelse och dödade de där insatta fångarna, som anklagats för förräderi, hvarpå de i förstädernas fängelser dödade storfurst Konstantins spioner och andra ryska agenter. På så vis fingo ett 40-tal personer sätta till lifvet för folkets vilda, men i själfva värket rättvisa dom, åtminstone hvad flertalet beträffar. Olyckligtvis dödades i förbittringen några personer, som ej öfverbevisats om förbrytelse. Men i dessa våldsamma skakningar, då ett samhälle är på höjden af en ödesdiger kris, blir ofta en och annan oskyldig i stundens öfverilningar offrad med de skyldiga1; och må därför de, som framkallat allmänhetens misstankar och raseri, bära sin dryga del af ansvaret för följderna.

På grund af dessa tilldragelser nedlade regeringens samtliga medlemmar den 16 aug. den makt de innehaft, och därpå afskaffade riksdagen det hittills gällande styrelsesättet.

I dess ställe skulle en president ensam utöfva den värkställande makten med biträde af ministrar, dem han egde utse, och med rättighet att tillsätta öfverbefälhafvare öfver hären.

Till president kom dessvärre att väljas generalen grefve Kru-koviecki, en tvetydig man utan grundsatser och fosterlandskärlek, hvilken slutit sig till det demokratiska partiet för att få spela en roll och genom löften samt låtsadt nit för nationens sak lyckats ingifva en sorts förtroende hos riksdagens flertal. Ehuru han i hemlighet stått bakom upploppet, lät han för att ställa sig in hos det konservativa partiet för en kort tid stänga demokraternas klubb och aflifva några olyckliga, som hans intriger lockat att vara med om morden den 15 aug. Han lyckades emellertid ej att återställa endräkten.Till öfverbefälhafvare utsåg han general Malachovski, en åldring, men eldig och hängifven patriot.

Hären i Varschau uppgick till 57,000 man med 136 kanoner. Den i stadens grannskap stående ryska hufvudstyrkan öfversteg ej

54,000 man, men dess kavalleri och artilleri voro betydligt öfver-lägsna polackernas, och innan slutet af augusti kunde Paskievitsch vänta betydande förstärkningar. Han hade redan afskurit förbindelserna mellan Varschaus och öfriga polska härar, och fastän general Ramorino vann en seger öfver ryssarne vid Rogoznica (d. 29 aug.), kunde han ej komma hufvudstaden till undsättning.

Stämningen i Varschau blef alltmera tryckt och hoppet om framgång började vika för dystra aningar, då Krukoviecki snart gjorde sig misstänkt. Han lät undfalla sig yttranden om nödvändigheten att underhandla med ryssarne, och alltmera uppenbara beröringar med det fiendtliga lägret märktes. Ett par ditsända parlamentärer meddelade i Nikolaus' namn illusoriska löften om att göra rättvisa åt polackernas gamla klagomål och lämna garantier för framtiden, ifall Polackerna genast nedlade vapnen. Ingen ville emellertid stödja Krukovieckis planer och ministrarne förklarade, att man ej kunde underhandla utom på grundvalen af revolutions-manifestet. Ändtligen utförde Paskievitsch den 6 sept. sitt planlagda anfall på Varschau. Polackerna, i hvilkas led en mängd kvinnor kämpade, försvarade sig med utomordentlig tapperhet, men ryssarne segrade dock genom sina öfverlägsna vapen och än mer emedan den usle Kru-kioviecki, i hopp att rädda sig själf, hindrade försvarets fortsättande till det yttersta. Fästningsvärken vid Vola togos och hela den yttre försvarslinien måste öfvergifvas. Krukoviecki begaf sig därpå i morgongryningen den 7 sept. till Paskievitsch och hade ett långt samtal med honom, hvarpå vid underrättelsen härom alla hans ministrar togo afsked.

Striden fortsattes den 7 sept., då äfven den inre försvarslinien föll i ryssarnes händer. Dessa båda dagars strider hade kostat polackerna öfver 5,000 man, men ryssarne hade förlorat nära 20,000, och då ammunition började fattas dem, bedref Paskievitsch än ifri-gare sina underhandlingar om kapitulation. Krukoviecki, som nu

förklarade Polens sak förlorad, gick honom beredvilligt till mötes, afslöt ett fördrag med honom och upp gaf Varschau (d. 7 sept). Upprörd öfver Krukovieckis förräderi, afsatte honom riksdagen genast och utsåg den hederlige Niemojevski till president samt slöt, för att virina tid, en vapenhvila på 48 timmar.

Riksdagen begaf sig jämte hären först till Praga och strax därpå till Modlin, dit Ramorino fick befallning att med sin afdelning be-gifva sig. Denne, hvars beslut nu bestämdes af Czartoryski ochnågra andra det konservativa partiets hufvudmän, som åtföljde hans kår och som voro öfvertygade att ytterligare motstånd skulle medföra Polens fullkomliga undergång, ansåg sig dock ej kunna efterkomma denna befallning. Han fortsatte, kämpande med ryska af-delningar, sin marsch i sydlig riktning och gick den 16 sept. öfver österrikiska gränsen, där han med de 10,000 man, som ännu åter- stodo honom, nedlade vapen. En annan befälhafvare, Rozycki, måste 9 dagar senare med sin afdelning söka tillflykt på Krakaus område.

Fig. 130. *Ryska kosacker.*

Den polska hufvudstyrkan under Rybinski ansåg sig nu ej längre kunna hålla sig kvar i Modlin, utan öfvergick den 5 okt. preussiska gränsen, där återstoden af den polska hären, 21,000 man, nedlade vapen. Kort efteråt gåfvo sig fästningarna Modlin och Zamosc, och den polska resningen var således nu fullständigt kufväd.

***Denna sista epok af den polska fäjden utmärkte sig, såsom Soltyk säger, "genom en beklagansvärd kedja af fel, olyckor och trolösheter". Visst är emellertid, att mod och hängifvenhet ej saknades i polska hären, under det att flera af dess befälhafvare brusto i beslutsamhet och förstånd. Lelevel har ock förklarat, att Polen i detta uppror gick under, emedan "dess ledare ej ville göra något för folket, gäckade dess förhoppningar, förlamade dess krafter och afkylde dess håg att tjäna fäderneslandet".

En orättvisa vore dock att på grund af upprorets utgång förebrå polackerna för lättsinne, då de började detsamma. Det var fullständigt berättigadt på grund af de ryska löftesbrotten, och det saknade alldeles icke utsikter att lyckas, då polackerna hade skäl att räkna på dels en revolution i Ryssland, och dels på värksamt bistånd af Frankrike. Men ryssarne voro för mycket förslafvade för att kunna skaka af sig oket och franska regeringen saknade blick på faran att ej genom ett återupprättadt Polen stäcka det ryska väldet.

Äfven om Frankrike ej intervenerat med vapenmakt, kunde det ha lämnat stor hjälp på diplomatisk väg och isynnerhet genom att tvinga Preussen att ej bistå Ryssland. Ryssarne skulle då ej kunnat skaffa sig förnödenheter från Preussen, hvarförutan de ej kunde hålla sig i Polen, och polackerna skulle då med sina härar och penningtillgångar (14 millioner gulden hade upprorsregeringen äpnu vid krigets slut) möjligen ha kunnat segra.

Efter upprorets underkufvande förklarade Frankrikes utrikesminister Sebastiani i parlamentet: "Ordningen råder i Varschau!" Han hade rätt, om han med ordning menade, liksom Tacitus, förödelsens lugn.

***

Under 8 månader hade upproret sysselsatt Ryssland och kostat riket ofantliga uppoffringar af folk ock penningar. Så blef ock Nikolaus' hämnd förfärlig, grymheterna och skändligheterna mot de besegrade upprörande. Om ock allmän amnesti utfärdades, voro därvid så många undantag upptagna, att ryska regeringen kunde utsträcka förföljelserna till enhvar, som på något sätt deltagit i upproret. Man företog otaliga arresteringar, merändels nattetid, och oftast fick ingen^veta, hvart de häktade tagit vägen. Oberäknadt dem, som sålunda försvunnit, sändes mer än 800 till Sibirien, däribland alla de riksdagsmän, som röstat för huset Romanovs afsättning och Ej lyckats rädda sig genom flykt. De många, som funnit en tillflykt i främmande länder, förlorade all sin egendom i Polen. Genom de "Organiska statuterna" af 1832 upphäfdes 1815 års kon-stitution. Polska hären införlifvades med den polska riksda-

gen afskaffades och endast elt statsr,hvars ledamöter utnämndes af käjsaren, fick förblifva i Varschau, för att vårda Polens angelägenheter; likaså afskaffades tryckfriheten såsom grundsats. Paskie-vitsch, som upphöjdes till furste af Varschau, ställdes såsom käjsa-rens ståthållare i spetsen för Polens styrelseVid Varschaus förnämsta gata har 1870 uppförts en *staty öfver Paskievitsch*, hvarigenom polackerna ständigt skola erinras om sitt nederlag

1831.. En utskrifning af 20 man af hvarje 500 af den polska manliga befolkningen påbjöds och värkstäldes med yttersta stränghet, hvarefter de utskrifna i 2j år kvarhöllos i rysk tjänst och fingo aldrig återse sitt fädernesland. Flera tusen polska gossar från 6 till 17 års ålder fördes till militärkolonierna för att där uppfostras för rysk krigstjänst. Nikolaus gaf vidare befallning att låta förflytta 45,000 adliga

familjer (eller omkring 300,000 individer) till Kaukasus för att införlifvas med kosackerna, och denna befallning var desto mer upprörande, som den gäl-de fastighetsägande adelsmän och innebar ett brutalt löftesbrott, då käjsa-rens vilja var, att sådana personer skulle utväljas, hvilka, sedan de tagit del i upproret, återkommit för att betyga sin ånger och jämväl sådana, som erhållit nåd t Fig. 131. *Politiska fångar i ryskt fängelse.* Otaliga af de sålunda förflyttade miste lifvet genom grämelse, elände och ett hårdt klimat.

En ukas påbjöd, att i rättegångar endast ryska språket fick begagnas, och detta infördes nu i skolorna. Universiteten i Varschau och Vilna upphäfdes, och hvad som återstod af deras bibliotek, som till större delen flyttades till Petersburg 1724, fördes nu dit jämte en mängd samlingar. Alla polska skolor stängdes under två års tid, hvarefter de fingo en förändrad organisation och stäldes för det mesta under tillsyn af ryska officerare. Trots utlofvad samvetsfrihet förbjöd Nikolaus genom en ukas att bygga nya katolska kyrkor och att reparera dem som funnos, och genom en annan ukas förordnadehan, att ryska prästerskapet skulle uppfostra alla polska barn i den grekiska läran,ej i deras föräldrars, den romersk katolska. Käjsa-rens afsikt gick således ut på att helt och hållet tillintetgöra den polska nationaliteten och fullkomligt sammansmälta den med den ryska.

Fig. 132. *Petersburg,* med Isakskatedralen och St. Nikolaus-bron.

Allt detta skedde utan något hinder från de makter, som 1815 garanterat Polen såsom ett eget rike, men nu läto det skoningslöst förtryckas af den järnhårde ryske själfherskaren. Visserligen gjorde honom Frankrike och England föreställningar med stöd af Wiener- traktaten; men dessa voro alltför beskedliga och fredliga, hvarför Nikolaus fortsatte den sataniska förföljelsen af polackerna utan barmhärtighet oafbrutet ett fjärdedels århundrade, eller till sin död.

***

En ny emigration af talrika polacker egde rum 1831 för att i alla europeiska länder protestera mot det ryska våldet i Polen och afvakta lämpligare tillfälle att befria sitt fosterland. Czartoryski,som sedan Krukoviecki blifvit president, tjänade sitt land som volontär och offrade halfva sin förmögenhet för fosterlandets sak, måste, undantagen från amnestien, bosätta sig i Paris, där han blef emigrationens främsta stöd. Äfven Lelevel flyttade till Frankrike efter ryssarnes seger och blef där ordförande i polska emigrationens korn ité. På grund af sina mot Ryssland fiendtliga proklamationer, fick han snart af franska regeringen befallning att lämna landet och nödgades att ett par år lefva i Bryssel.

Bland andra polacker, som efter kriget slogo sig ned i Paris, må nämnas skalderna Slovacki och Mickievicz.

År 1833 företog en i Besançon förlagd kår af polska flyktingar under öfverste Zalivskis befäl en expedition till Polen för att söka åstadkomma en ny resning. Men ännu var det polska folket alltför modfäldt efter det nyss lidna nederlaget och för väl beva-kadt af ryssarne, för att våga ett nytt försök att bryta sina fjättrar. Zalivskis kår blef sprängd af ryssarne och många stupade på valplatsen eller hängdes, sedan de tillfångatagits.

Nikolaus besökte Varschau 1835 och höll till dess myndigheter ett strafftal i de hårdaste ordalag. "Käjsar Alexander", sade han, "gjorde eder stat till den mest blomstrande och lyckliga(!), men blef bemött med den svartaste otacksamhet. I hafven aldrig kunnat nöja eder med den fördelaktigaste belägenhet och I hafven slutat med att självfva krossa eder lycka(!). — — Om I framhärden att bibehålla edra drömmerier om af söndrad nationalitet, om ett själfständigt Polen, kun-nen I ej annat än ådraga eder stora olyckor. Jag har här uppfört ett citadell, och vid minsta orolighet, låter jag jämna Varschau med marken".Se J. Lelevel: *Hist de Pologne* (1844); L. Chodzko: *Hist. popul. de la Pologne* (12:te uppl., 1863); R. Soltyk: *Polen, dess revolution och frihetskrig 1830 och 31* (öfvers. 1835); M. Brzozovski: *La guerre de Pologne an 1831* (1833); L. Mikroslavski: *Hist. de la*

revolut. de Pologne, depuis 1815 jusqu'en 1835 (1838); H. Dembinski: *Mem. sur la campagne de Lithuanie* (1832); *Grefvinnan* Potockas *memoarer 1794—1820* (öfvers., 1902); Ch. de Mazade: *Polen i våra dagar* (öfvers., 1864); M. J. Crusenstolpe: *Ett sekel och ett år af polska frågan* (1863).

Nikolaus I och det orientaliska kriget 1833—55.

Ryssland hade under 1848 års revolutionära rörelser förblifvit oberördt däraf, under det många andra stater erfarit djupgående skak-ningar. Nikolaus I, som både kände och icke kände sitt välde, och var så mycket lugnare som polackerna på denna tid ej rörde på sig, uttalade i ett manifest "till en och hvar" sin fasta tro på sitt folksifver att mot västerns "hedningar" med honom försvara den lagliga makten och samhällsordningen. Han ansåg sig vara legitimitetens och den oinskränkta furstemaktens främste målsman samt kallad till en stor kulturmission gentemot de europeiska frihetsrörelserna. Han hjälpte med en här den Habsburgska dynastien att kufva Ungern, och sin svåger Fredrik Wilhelm IV af Preussen häjdade han med sitt blotta maktspråk i hans unionssträfvanden. Den demokratiska och nationella rörelsen i Donaufurstendömena, som 1848 börjat, kväfde Nikolaus genom ditskickade ryska trupper och ordnade deras angelägenheter i reaktionär anda i förening med Turkiet, hvar-vid han naturligtvis ej underlät att befästa Rysslands gamla protektorat öfver dessa turkiska lydländer.

Nikolaus trodde tiden nu vara inne att åter taga i tu med Rysslands gamla eröfringsplaner, då han ansåg, att en förening mellan västmakterna för upprätthållande af den europeiska jämnvikten ej vore att befara.

Från Konstantinopel och Donau vändes hans roflystna blickar till Ishafvet och Varangerfjord, och här tänkte han först göra en fortsättning af Rysslands utvidgning i Skandinavien. Han underhandlade därför 1851 och 1852 med Sverge-Norge i syfte att tilltvinga sig fast fot i den fiskrika och isfria Varangerfjorden; men fick kort därpå anledning att göra början med Turkiet.

De romersk-katolska och de grekiska munkarne i Palestina hade nyligen kommit i delo med hvarandra om den heliga grafvens kyrka i Jerusalem och kyrkan i Bethlehem; de förre beskyddades af Frankrike i enlighet med ett fördrag af 1740, de senare af Ryssland. Napoleon III, som ville begagna sig af tillfället att bereda sig det klerikala partiets i Frankrike sympatier, hade hos Porten ifrigt påyrkat, att katolikerna skulle återställas i sina gamla rättigheter till de heliga ställena, hvarifrån de blifvit af de talrikare grekisk-ortodoxa undanträngda. Nikolaus ansåg sig såsom den grekiska kyrkans skyddsherre i Orienten böra försvara de senare. Porten gjorde medgif-vanden åt ömse håll, hvarpå en liflig diplomatisk strid vidtog. Nikolaus grep nu tillfället att återupptaga Rysslands traditionella och aldrig ur sikte lämnade planer att utvidga sig på Turkiets bekostnad.

Han lät på nyåret 1853 engelska sändebudet i Petersburg, Seymour, förstå hvad som borde ske, om "den sjuke mannen vid Donau", såsom han kallade Porten, skulle dö, och förklarade att han vid den väntade katastrofen möjligen skulle bli tvungen att besätta Konstantinopel, men att det ej vore hans afsikt att behålla platsen. Turkiets provinser norr om Balkan borde liksom Donaufurstendömena förvandlas till ryska skyddsstater, och om England vid kvarlå-tenskapens delande önskade taga Egypten och Kreta, så hade hanFig. 133. K*onstantinopel,* med Solimans moské i midten.

ingenting däremot. Hvarken engelska regeringen eller. de;n franska, till hvilken Nikolaus äfven skall ha vändt sig med en likartad framställning, ville dock inlåta sig på slik underhandling, och Nikolaus föresatte sig då i sitt öfvermod att ensam försöka sig på Turkiets styckning. Han sände därför i febr. 1853 furst Mentschikoff i en utomordentlig beskickning till Konstantinopel och för att gifva desto större eftertryck åt hans sändning, lät han två armékårer inrycka i Bessarabien. Mentschikoff, som åtföljdes af en lysande svit af ryska officerare, uppträdde hos sultanen, Abdul-Medschid, med de mest hög-modiga och grofva later, klädd i paletå och med dammiga stöflar, för att förödmjuka den regering, med hvilken han skulle underhandla. Han yrkade icke allenast på en lösning af de sväfvandefrågorna rörande de heliga ställena i Palestina till den grekisk-katolska kyrkans förmån, utan äfven protektorat för ryska tsaren alla grekiska kristna i Turkiet, och i gengäld erbjöd han en rysk-turkisk allians. Rysslands fordran på ifrågavarande protektorat kunde sultanen ej bifalla, då den var liktydig med tsarens

medregentskap i Turkiet

Under hotelser lämnade Mentschikoff med hela den ryska legationen Konstantinopel, och i juli inryckte de ryska härarne i Mol-dau och Vallachiet "för att ge Ryssland en materiel garanti för uppfyllandet af dess rättmätiga anspråk/« En turkisk flotta öfverraska-des och förstördes af en rysk vid Sinope d. 30 nov. 1853.

England och Frankrike kunde ej gilla denna Rysslands förmätenhet och funno oförenligt med sina intressen att lämna tsaren fria händer att efter behag lösa den orientaliska frågan, hvarför de i mars 1854 ingingo én allians med T urkiet för att skydda riket mot Ryssland och förklarade detta land krig.

En engelsk-fransk flotta sändes till Östersjön och blockerade Rysslands hamnar; en fransk här gjtirde landstigning å Aland och tvang fästningen Bomarsund att kapitulera (aug. 1854).

I november afslöts därpå mellan Sverge-Norge och England samt Frankrike ett försvarsförbund, den s. k. november-traktaten.

Österrike och Preussen hade under tiden, trots det gamla förbundet med Ryssland, undertecknat en garanti-traktat med mål att hindra Ryssland att angripa Österrike eller öfvergå Balkan samt att införlifva Moldau och Vallachiet.

Turkarne hade själfva länge kraftigt motstått ryssarne vid Donau, och ankomsten af en fransk-engelsk här till Varna tvungo dem att utrymma Donau-furstendömena, som besattes af österrikiska trupper och neutraliserades (juni 1854).

Fig. 134. *Sydkusten af Krim.*

Klimatets och kolerans härjningar tvungo västmakterna att lämna Varna och de beslöto att föra sina härar till Krim} där ryssarnes flotta i Svarta hafvet förvarades. Fransmännen anfördes afSaintArnaud samt efter hans död af Canrobert, engelsmännen af lord Raglan. De allierade trupperna vunno seger vid Alma, där 40,000 ryssar stodo under Mentschikoffs befäl, och kort därpå togs Balak-lava (sept. 1854). Belägringen af Sebastopol började s nu; staden försvarades kraftigt af Totleben, men de båda ryska härar, som sändes till hans undsättning, slogos vid Balaklava (okt.) och Inker-man (nov.).

Under vintern 1854—55 ledo de allierade fruktansvärdt af köld, nöd, sjukdomar och fiendens eld och dödligheten var ofantlig. De förlorade dock ej modet, utan fortsatte belägringen af Sebastopol, och turkarnes befälhafvare, Omar pascha, dref i spetsen för 35,000 man ryssarne tillbaka vid Eupatoria (febr. 1855).

Fig. 135. *Sebastopol.*

Sardiniens kung, Viktor Emanuel, ingick vid denna tid förbund med Frankrike, England och Turkiet och sände en här på 18,000 man till Krim. Dessa deltogo i slaget vid Traktir, där rys-rarne åter ledo nederlag, ehuru staden höll sig. Sedan Canrobert på grund af sjukdom lämnat öfverbefälet, ersattes han af Pelissier, som slutligen med storm intog det starka tornet Malakoff, hvarpå de allierade trupperna inträngde i Sebastopol, som utrymdes af ryssarne (sept. 1855).

Därmed var kriget till ända; det slutliga fredsfördraget undertecknades dock först $^1/_2$ år senare i Parts vid en där hållen kongress. Detta fördrag inskränkte . Rysslands stridskrafter vid Svarta hafvet, som neutraliserades, och fråntog det Donaumynningarna; Ryssland fick afsäga sig sitt anspråk att ensamt skydda de kristna i det turkiska riket, en rättighet, som alla stormakterna gemensamt skulle ega. Serbien gjordes nästan oberoende, likaså Moldau och Vallachiet, som snart bildade furstendömet Rumänien.

***De framgångar Nikolaus förut haft i Turkiet, Persien, Kaukasus, Polen och Ungern, som ökat Rysslands storhet, hade skänkt honom sitt folks förtroende. Men motgångarna i orientaliska kriget medförde ett förfärligt uppvaknande i järnkäjsarens rike. Den oinskränkta underdånigheten var borta och i en stor litteratur af handskrifter slungades mot tsaren och hans despotiska regering oväntade hämnderop. I en af dessa skrifter stod: «Vakna upp, o, Ryssland! — — Länge nog ha vi hållits i träldom af tatarkanernas efterträdare! — — Ryssland, o, tsar! har åt dig anförtrott högsta makten och du har varit som en jordisk gud, och hvad har du gjort? För-

blindad af lidelser och okunnighet, har du icke sökt annat än makt. — — Gå fram tsar, och inställ dig inför Guds och historiens domstol! — — Genom din stolthet och ditt trots har du utsugit Ryss- land och väpnat världen mot ditt land!" Fig. 136. *Rysk karrikatyr öfver Västmakterna och Turkiet samt Ryssland under Krimkriget* med underskrift: »O, o, han är tung den ryske bonden, både till kroppen och näfven». Men Nikolaus kunde i sitt oböjliga högmod ej afbedja sin skuld. Dock lefva kunde han ej häller efter sina nederlag och sitt folks förbannelser. Han försjönk i förtviflan och ville dö, och han gaf sig själf döden. Sjuk af förkylning begaf han sig en dag i 23 graders köld ut utan päls; på hans läkares föreställningar svarade han blott: "ni har uppfyllt eder plikt, låt mig uppfylla min". Få dagar därefter var han död i ett lunglidande (d. 2 mars 1855).Ryssland kunde andas lättare, och öfver allt kändes Nikolaus' bortgång som en befrielse.

Nikolaus' son, Alexander II, fick öfvertaga hans olyckliga rike och det olyckliga kriget samt afsluta freden.

Upprorsrörelsen i Galizien 1846. Markis Wielopolski.

Sedan Nikolaus lyckats krossa Polen 1831, blef Krakau den egentliga härden för polackernas nationella sträfvan, och af fruktan därför ingingo Österrike och Preussen 1833 ett aftal att ömsesidigt skydda sina polska besittningar och att vidtaga åtgärder mot agitationer i Krakau. Då en mängd entusiastiska polacker här 1836 förberedde resningar i de skilda polska länderna för Polens återupprättande och oroligheter där utbröto, inryckte ryska, österrikiska och preussiska trupper i republiken. Frankrike protesterade emellertid däremot, och trupperna drogos tillbaka. En ny allmän polsk resning var bestämd att ega rum 1846 och i Galizien samt Posen skulle den taga sin början. En provisorisk regering, med Tyssovski som diktator, insattes i Krakau.

Då den utsedde öfverbefälhafvaren Mieroslavski öfverskred preussiska gränsen, blef han dock häktad, de beramade öfverfallen på fästningarna Posen och Thorn omintetgjordes, och Krakau besattes genast af ryska trupper.

I Galizien strandade upproret dessutom på en allmän bonderörelse mot de polska godsegarne, hvilken österrikiska regeringen — d. v. s. furst Metternich — på det nedrigaste underblåste, om ej rent af framkallade, för att hämnas adelns upprorsplaner. Bönderna gåfvo luft åt sin gamla förbittring mot adeln och deras rörelse urartade till ohyggliga mordfester: de brände öfver 150 adliga slott och mördade mer än 800 adelsmän! De voro öfvertygade, att sådant kunde ske strafflöst, då österrikiska regeringen ej vidtog några kraftiga åtgärder att göra slut på dessa gräsligheter. Regeringen hade, i enlighet med regeln: «söndra för att herska«, låtit utsprida ryktet, att käjsaren ville fördela jorden mellan bönderna, men att adeln hindrade detta, och den eggade sålunda bönderna till deras raseri. Och ej nog härmed; man lofvade bönderna öfverallt i Galizien 10 gulden för hvarje dödad upprorsman (adelsman) och 100 gulden för hvarje lefvande fånge!

Sedan upproret brutits, beslöto de tre delningsmakterna, att republiken Krakau skulle upphöra för att införlifvas med Österrike. Franska och engelska regeringarna protesterade emot denna kränk* ning af Wienerkongressens beslut, att Krakau skulle för alltid vara en neutral republik; men protesterna lämnades utan allt afseende.Huru vilseledda bönderna voro, synes bäst däraf, att de ej fingo några fördelar af regeringen och ännu i våra dagar lefva i de fattigaste omständigheter.

Hvad beträffar adelsmännen, bör framhållas, att de i allmänhet voro helt demokratiska och nationella, hvadan de begångna morden — gräsliga brott i och för sig — medförde en oerhörd förlust för folkets intressen lika väl som för den nationella saken. En framstående polsk patriot, markisen A. Wielopolski skref kort efter blodbaden i Galizien 1846 en flygskrift: Bref från en polsk adelsman till furst Metternich, däri han uppmanade sina landsmän att i sin nöd vända sig till Ryssland, när riket upphört att förfölja dem och skulle vilja hjälpa dem mot deras tyska plågoandar. Sålunda skulle enligt honom Polens "integritet" kunna återupprättas, och om riket än ej blefve en själfständig stat, skulle det dock kunna nå en ansedd ställning i ryska riket.

"Polackerna skulle hädanefter afstå från alla förhoppningar om Västerlandets hjälp, alla bedrägliga sympatier, alla de garantier, som människorna utsmycka med det pompösa namnet folkrätt och vända sig till Ryssland och

dess tsar, och de skulle säga: Vi komma till eder såsom den mest högsinnade bland våra fiender. Vi ha hittills tillhört eder såsom slafvar genom eröfringar, genom fruktan och skräck, nu gifva vi oss åt eder såsom frie män, hvilka ha mod att erkänna sig såsom besegrade. Vi framställa inga vilkor; ni skall själf bedöma, när tiden är inne att gifva efter något i strängheten af eder lag mot oss. Sålunda inga förbehåll; men ni skall finna en bön, en tyst bön med eldbokstäfver ristad i våra hjärtan, denna enda bön: lämna icke de af utlänningarna begångna brotten ohämnade och glöm icke, att våra bröders utgjutna blod är slavers blod, som ropar på hämnd!"

Här se vi Wielopolski sålunda vända sig till ryske tsaren såsom slavernas beskyddare, åberopa sig pa?islavismen för att skaffa polackerna upprättelse för Österrikes illgärning i bonderörelsen. En egendomlig tanke. Den kunde blott ha uppkommit i en egendomlig hjärna och hos en man, som, trots stor begåfning och lefvande patriotism, kom att stå ensam genom att ständigt hålla sig på af-stånd från den nationella rörelsen.

Hufvudpunkterna rörande Ryssland i Wielopolskis "Bref" voro tagna ur skrifter af en abbot Staszyg, som en tid förut med kraft

framhållit de fördelar, som Polen skulle ha af sitt inträde i den slaviska gemenskapen och en allvarlig försoning med Ryssland.

Brefvet mottogs af Polackerna i allmänhet med ovilja, och man förevitade Wielopolski att vilja drifva Polen till ett "heroiskt själf-mord" genom att afstå från sin forntid och sin framtid och dess "frivilliga förintelse i panslavismens sköte". I denna förebråelse låg mycken sanning, men ock ett stort misstag. Wielopolski ville nämligen, att den polska adeln skulle sättas i spetsen för den slaviska civilisationen och att Polen skulle bevara "sin egen karaktär, sin historiska individualitet, sin tro och sin nationalitet". Han ogillade

emellertid på det bestämdaste själf-ständighetssträfvan hos emigranterna o. a. nationella polacker, tillhörande det revolutionära eller demokratiska partiet.

Under revolutionen 1830—31 hade Wielopolski hyllat oafhängig-'heten och den utländska interventionen; men nederlaget värkade på honom därhän, att han lämnade alla förhoppningar på såväl Polens återställande som hjälp från utlandet. Men härvid slog hans ensidiga och impulsiva logik öfver målet. Han fattade hat till Västerlandet, då Polen lidit genom dess likgiltighet och öf-vergifvits af detsamma, och i stället ville han bygga Polens framtid på. — dess förtryckare, Ryssland. Detta är helt enkelt en förvirrad tankegång. Det är förvisso sorgligt, att Västerlandet ej bistod Polen, men det var ju det ryska förtrycket, som retat polackerna till uppror och tvingat dem att vända sig till utlandet. Att kasta skulden på Västerlandet och ångerfullt bedja om Rysslands nåd och hjälp, var alltför besynnerligt.

År 1848 sökte han på slaviska kongressen i Prag lösningen af polska frågan i den allmänna slaviska sammanslutningen, som han dock då ansåg ej skulle stödja sig på Ryssland, och betonade detta i det af honom och Helcel författade slaviska federativ-programmet.

Wielopolski studerade i ungdomen i Frankrike och Tyskland, och blef filosofie doktor i Göttingen och sedan jurist; en tid tjänstgjorde han i justitieministeriet i Varschau och sändes under uppro- Fig. 137. Markis A. Wielopolski.

ret 1831 på diplomatisk mission till London. Han var troende ortodox, autoritär och strängt konservativ; stor och kraftfull, besatt han en järnvilja, som trotsade alla hinder och lät honom egna sig åt det mest ihärdiga arbete. Han lefde mest för sig själf på ett af sina gods, nästan som en enstöring, och han talade föga; var sålunda motsatsen till det polska lynnet. Han besatt stora kunskaper och trodde sig veta allt, hvarför han ock talade, som om han satt inne med den absoluta sanningen. I obegränsad själftillit och despotiskt högmod var han ock likgiltig för andras meningar.

Utan att ha deltagit i det offentliga lifvet ända tills rörelserna i Polen 1860 blefvo allvarsammare, kom han då att plötsligt gripa in och spela en betydelsefull roll, hvilken dock bedömts mycket olika.

Sedan Alexander II efterträdt sin fader (mars 1855), visade han polackerna några ynnestprof, som läto dem andas lättare och hoppas en lyckligare tid. Vissa politiska fångar fingo sin frihet, myndigheterna ådagalade mindre stränghet och utnämnandet af furst M. Gortschakoff, Sebastopols försvarare, till ståthållare i Polen syntes som en borgen för en rättvis förvaltning. Käjsarens önskan att förbättra tillståndet i sitt rike, läka gamla sår och upphäfva gamla missbruk, lät polackerna vänta sig att bli delaktiga af den nya styrelsens omtalade reformplaner. Det dröjde dock ej länge, innan männen från Nikolaus' tid, hvilka ansågo hvarje uppmuntran åt liberalismen farlig, fingo öfvervikt hos Alexander, som de uppskrämde rörande de fördärfliga följderna af ett friare styrelsesystem. Vid biläggan-det af den orientaliska konflikten på fredskongresse?i i Paris (febr. och mars 1856) önskade Frankrike, att något gjordes för Polen, men Rysslands ombud, grefve Orloff, visste att förhindra upptagandet af detta lands angelägenheter i protokollet genom listiga förespeglingar. Ryssland skulle, sade han, göra mer än man kunde begära, dock med vilkor, att Europa skulle åt tsarens fria val lämna de medgif-vanden han skulle vilja göra.

Hvilken öfverraskning blef det ej för Polen och Europa, då Alexander II kort därpå, eller i maj 1856, besökte Varschau och där inför de honom uppvaktande myndigheterna yttrade bl. a.:

— — "Polens välgång beror på dess fidlständiga samman-gjutning med folken i mitt käjsardöme. Således, mina herrar, inga drömmerier, inga drömmerierl Förblifven i värkligheten, varen in-förlifvade med Ryssland och öfvergifven alla drömmar om självständ-dighet. — — Hvad min fader gjort är väl gjordt. Min regering skall vara en fortsätt?ung af hans(!) — — I ensamma skolen vara

ansvariga, om mina afsikter, skulle stranda mot illusoriskt motstånd. "

Sedan Alexander talat om sin mildhet och meddelat, att han utfärdat ett amnesti-påbud för alla emigranter, som ångra sig och anhålla om att få återvända, förklarade han, att han likvisst "uteslutit de gamla oförbätterliga och dem, som under de senaste åren ej upphört att stämpla eller strida mot oss". Slutligen tillade han: "Låten det vara eder sagdt, m. h., att när det blir nödvändigt, skall jag veta att undertrycka och straffa, och man skall få se, att jag

skatt straffa strängt."

Sådant var det tal, hvarmed sonen till Polens bödel hälsade sina polska undersåtar. Föga egnadt att försona, röjde det strax despoten, bebådande hvad Polen hade att vänta af sin nye herskare. Alexander antydde ej någon ändring i polackernas ställning, i enlighet med löftena på kongressen i Paris; tvärtom. Nikolaus’ tyranni skulle fortsättas; polackerna hade ju hört det: "hvad min fader gjort är väl gjordt" och det skulle fortsättas! Alexanders varningar voro så mycket mer opåkallade, som polackerna på den tiden af-

Fig. 138. Alexander ii. stått frän sina “drömmerier",

ville lefva i fred och lugn och blott framställt mycket moderata önskningar.

Amnesti-påbudet var helt sväfvande och försåtligt; det bestämde ej uttryckligt, att de återvändande emigranternas egendomar, hvilka konfiskerats, skulle återlämnas dem, hvadan de kunde befara att råka i nöd i sitt fädernesland. De som skulle granska, om emigranter visade fiendtligt sinnelag mot ryska regeringen, voro ryska ämbetsmän, och de återvändande skulle således öfverlåtas åt dessas godtycke.

Två protester mot amnesti-påbudet afgåfvos ock i juni 1856 af de demokratiska och de konservativa emigranterna i Paris, båda innehållande bl. a. förklaringen, att emigranterna ej kände ånger öfver

begångna "fel", utan att de ansågo sig ha i sista upproret uppfyllt en hejig plikt.

Åfven på andra än polacker åstadkommo Alexanders tal ett ofördelaktigt intryck. Den .frisinnade lord Lyndhurst angrep med värme amnestipåbudet i engelska öfverhuset och interpellerade sin regering rörande overksamheten på Pariser-kongressen. Utrikesministern, lord Clarendon, svarade bl. a.: “Plenipotentiärerna hade giltiga skäl att tro, att käjsarne af Ryssland skulle vara högsinnade och välgörande mot Polen — — och upphöra med det hittills tillämpade stränghetssystemet. På grund af denna öfvertygelse ansågo vi oss då böra afstå från denna frågas behandling af kongressen".

***

Polackerna hade ej glömt moskoviternas barbariska grymheter under och efter sista upproret: huru tusental polacker släpats fångna till Sibiriens ödemarker för att de fyllt en fosterländsk plikt; huru barn tagits från mödrarna för att i Ryssland tvingas att bli ryska soldater, men ofta dödt på vägen af köld och elände; huru frihetens försvarare behandlats med knutpiskan och i ohyggliga fängelser eller strypts på allmänna torg inför sina närmaste, om de föredragit döden framför vanäran att underkasta sig ett afskydt ok!

Ryska styrelsen i Polen hade gjort allt för att förkväfva polska nationen, och under 30 år hade ej de af Nikolaus efter upproret gifna löftena infriats. De af Nikolaus 1832 beviljade "Organiska statuterna", den nya grundlagen i stället för 1815 års konstitution, hade ej' annat resultat än införlifvandet af den polska hären i den ryska, skapandet af en afdelning för polska ärenden i ryska statsrådet och upptagandet af ryska ämbetsmän i den högre förvaltningen i Polen. Det särskilda skydd, som de lofvade åt katolska religionen, förvandlades snart till förföljelse; garantierna för den personliga friheten förblefvo en död bokstaf och pressfriheten förkväfdes af en oerhörd preventiv censur. Också intygade ryske ministern Tymov-ski i en hemlig rapport vid början af de polska händelserna 1862, att de "Organiska statuterna" aldrig värkstälts och aldrig upphäfts; att af de nya myndigheter det upprättade, stadsråd, provins-representation "med rättighet att rådpläga om frågor af allmänt intresse för kungariket", aldrig någon enda funnits till. Statsrådet ersattes 1841 med två nya departement i styrande senaten i Petersburg, hvilka flyttades till Varschau. "Utan ringaste hänsyn till statuternas löften, skref Tymovski, blef Polen helt och hållet öfverlämnadt åt (ryska) byråkratien". Han framhöll dock äfven, hurusom polska nationen"var djupt genomträngd af känslan för legaliteten, och att allt berodde på den ärlighet, hvarmed man gick tillväga mot densamma". Systemet ändrades emellertid ej i det stora hela af Alexander, fast han medgaf, att polska språket åter användes i skolorna och förvaltningen samt upphäfde lagen, att hvarje adelsfamilj skulle sända minst en son till ryska hären. Käjsaren bibehöll alltjämt ministern för inrikes ärendena, undervisningen och kulterna i Polen, Muchanov, en grekisk-ortodox gammalryss af Nikolaus' skola. Denne hade varit det främsta värktyget för det moskovitiska tyranniet, som ända till den sista revolutionen i 30 år haft som enda mål: polska nationalitetens förkväfvande, och hade fört oblidkeligt krig mot allt, som liknade ett uppvaknande eller ett själfständigt lif m. m.

Förbittringen mot Ryssland förblef därför hos polackerna, som beröfvats all självstyrelse och representativa rättigheter, efter Alexanders uppstigande på tronen densamma som förut, och det var endast våldet, som upprätthöll föreningen med tsarväldet. Fredstillståndet efter upproret var blott dödens och bojornas lugn.

Underrättelsen om de eftergifter, som Österrike funnit sig föranlåtet att lämna ungrarne, samt Italiens återuppvaknande och resning 1859—60 utöfvade en uppmuntrande värkan på polackernas frihetssträfvan, som ock stärktes däraf, att Rysslands rykte för sin styrka lidit afbräck i orientaliska kriget.

Många faktorer funnos, som påvärkade rörelsen i Polen på denna tid och samvärkade under det uppror, som utbröt 1863.

Utanför landet värkade: emigranterna;

Napoleon III och hans samt stormakternas diplomati; frihetsrörelserna i Ryssland och A. Herzens uppträdaifdé för Polens sak i sin tidning Kolokol; frihetsrörelsen i Italien.

Inom Polen värkade: ryska politiken; markis Wielopolski; de radikala eller de "röda"; de moderata eller de "hvita".

De "hvita" tänkte aldrig, såsom många af de "röda", på någon revolution och arbetade främst för landets förkofran och nödvändiga reformer. Deras främste representant var grefve Andreas Zamoyski, en utmärkt medborgare, som värkade för sitt land af ren pliktkänsla och patriotism. Han kunde af flera skäl ej stämma öf-verens med de "röda", utan ville genom inre förbättringar, särskildt på det ekonomiska området, höja sin nation. Jämte sin bror och grefve Brzostovski samt Wielopolski gick han från 1840-talet i spet-sen för en agrarreform och en radikal förändring af böndernas vil-kor. Zamoyski stiftade Landtbruks-sällskap som fick stor tillslutning

och snart räknade 4,000 medlemmar. Ehuru detta sällskap närmast hade till mål att utveckla åkerbruket i Polen, fick det likväl käjsarens tillstånd att behandla frågor rörande landtbefolkningens samhällsställning. Sällskapet hade dock intet politiskt syfte. Zamoyski hyste, i motsats till Wielopolski den största motvilja mot ryssarne, och väntade sig ingen lösning af polska frågan utan ryssarnes aflägsnande från landet.

***

De första symptomen på den nya rörelsen i Polen visade sig strax efter det möte,som ryske käjsaren, kungen af Preussen och österrikiske käjsaren höllo — utmanande nog — i Varschau i oktober 1860 efter händelserna i Italien och med anledning af stämningen i Polen.

Befolkningens hållning var allvarsam och dyster, och snart voro hemliga föreningar i värksamhet. I rörelsen deltogo en mängd hemkomna emigranter, söner till kämparne i upproret 1831 och sonsöner till kämparne i kriget 1794. Fig. 139. *Varschau, stora teatern.* Snart började sinnesstämningen att gifva sig luft i firandet affosterländska minnen, framförallt årsdagame af polackernas strider med ryssame.

Den 29 nov. 1860, årsdagen af revolutionen 1830, firades med demonstrationer i Varschau; men än betydelsefullare blef årsdagen af slaget vid Grochov d. 25 febr. 1861, då stora skaror drogo genom staden med polska nationalbanéret och under afsjungande af hymnen Swiety Boze: «Helige Gud, allsmäktige gud, haf förbar-

mande med oss, gif oss åter vårt fädernesland« etc. Polischefen Trepov uppträdde plötsligen och kastade två skvadroner gendarmer in i folkmassan, som föll på knä och fortfor med sången under soldaternas sabelhugg, därvid ett 40*tal dödades och sårades.

Samtidigt var Landtbruks-sällskapet samladt till session för att bl. a. rådpläga om, huruledes bönderna skulle upphöjas till jord-egande stånd. Studenter hade ock samlats till ett möte för att uttala sig för ett polskt universitet. Tanken på en adress till käjsa-ren med anhållan om en' författning hade ock uttalats och den understöddes eget nog af Wielopolski. Denne hade själf uppsatt ett förslag till en adress, som dock började med en underkastelseakt och ett betygande af ånger öfver 1830 års revolution; den åberopade 1815 års traktater och afsåg således blott kungariket Polen. Wielopolski sökte förmå Zamoyski att uppmana Landtbrukssällskapet att antaga denna adress, men denne vägrade, då han ville hålla sällskapet utanför politiska manifestationer och ej ville grunda ett nationellt anspråk på 1815 års traktater.' Adress-förslaget mötte ock motstånd af många andra, då det utelämnat Littauen och Rutänien och fördömt revolutionen af 1830.

Den 27 febr. hade en sorgmessa i Karmelit-kyrkan anordnats åt minnet af några af ryssarne hängda polska patrioter, och då folkmassan lämnade kyrkan, angreps den på befallning af general Za-bolotski af ett par kosackskvadroner, därvid ett 60-tal sårades och 10 dödades.

Inför en deputation, bestående af ärkebiskopen, Zamoyski och flera andra framstående medlemmar af Landtbruks-sällskapet, förnekade ståthållaren furst Gortschakoff, att han anbefallt hvad som skett och förklarade sig beredd till hvilka försoningsåtgärder som hälst. Nu afsattes Trepov, inleddes åtal med Zabolotski, tillsattes en sä-kerhets-komité under ledning af Zamoyski och en aktad ryss Paulucci och anförtroddes stadens polisuppsikt åt studenterna.

Det torde ej lida något tvifvel, att de religiösa demonstrationerna satts i scen af revolutionspartiet; men visst är, att de hvilade på en naturlig folkpsykologi och att polackernas religiösa känsla härvid sammansmälte med deras nationella medvetande.Demonstrationernas yttre former voro egnade att förbluffa såväl ryska regeringen som myndigheterna i Varschau, så skickligt tillstälda voro de. Hvad skulle man göra med dessa bedjande massor? Skulle man skjuta på obeväpnade människor?

Revolutionspartiets mål gick ut på en konstitution för kungariket Polen, i förening med Littauen och Rutänien, eller återupprättandet af det gamla polska riket med gränserna af 1772. En medelväg mellan denna tanke och Wielopolskis förslag var den adress till Alexander, som Staviski föreslog. Häri framställdes, hurusom polska

folket under mera än 60 år uthärdat de grymmaste lidanden och saknat alla organer för att till tronen framföra sina klagomål, huru det ej kan utvecklas så länge kyrka, undervisning och lagstiftning ej ha inseglet af dess nationalitet och historiska traditioner.

Landtbruks-sällskapet antog adressen d. 27 febr., men Wielo-polski vägrade underteckna den och höll sig sedan på afstånd från rörelsen.

På denna tid spriddes ett cirkulär, som anbefalde sorgdräkt för alla polacker på obestämd tid. Kort efteråt förbjöds denna emellertid af vederbörande.

Landtbruks-sällskapet beslöt vidare d. 27 febr. 1861 ett förslag om böndernas befrielse från dagsvärksskyldighett och Alexander utfärdade 6 dagar senare eller d. 2 mars sin förordning om bond-emancipationen, som han ville ha ansedd som sitt värkLifegenskapen var längesedan lagligen upphäfd i Polen genom Storhärtigdömet Varschaus och 1815 års konstitution..

Kort därpå kom man på spåren ett hemligt cirkulär, utsändt af den förhatade Muchanov, som ännu bibehölls som minister, däri bönderna hetsades mot egendomsegarne, hvilka beskyldes att ha motsatt sig käjsarens afskaffande af dagsvärksskyldigheten! Landtbruks-sällskapet utsände ett cirkulär, däri beskyllningen vederlädes, och nu blef Gortschakoff nödsakad att aflägsna Muchanov.

Han insåg ock nödvändigheten att i stället för honom inkalla en polack, och i slutet af mars blef Wielopolski inkallad i polska förvaltningsrådet såsom chef för kulterna och allmänna undervisningen. Denne hade under underhandlingarna härom framlagt sitt program, och Alexander medgaf nu några af honom föreslagna reformer, däribland inrättandet af ett statsråd och provinsialråd samt omorganisation af skolorna. Napoleon III hade under tiden uppmanat honom till eftergifter.

Polackerna voro allmänt misstrogna gentemot Wielopolski, som betraktades som en politisk affälling, under det ryssarne, mot hvilka han visade sig högmodig, såg i honom en outgrundlig gåta.Hans inträde i regeringen lugnade ej polackerna, tväftom blef jäsningen allt starkare. Snart företog han en lika så oklok som de-spotisk handling, som ådrog honom allmänt hat: han fick.ståthål-Jaren att d. 6 april upplösa Landtbruks-sällskapet, som "i följd af den ställning det intagit ej mer motsvarade sitt ändamål". Opinionen betraktade detta med rätta som en utmaning, och nya demonstrationer förbereddes af de "röda", under det sällskapets styrelse organiserades som den "hvita styrelsen".

Den 7 april samlade sig en ofantlig människomassa framför Landtbruks-sällskapets lokal och begärde högljudt tillbakatagandet af förordningen om dess upplösning. Dagen därpå förnyades demonstrationen, då folkmassan uppmanades att aflägsna sig. Men den rörde sig ej ur stället; och då en förbifarande postiljon blåst marschen "Nej, Polen skall icke förgås", knäföllo alla och sjöngo. De kringstående soldaterna gåfvo nu på befallning eld på den försvarslösa och obeväpnade massan, därvid ungefär 200 dödades!

Hädanefter gjordes öfverenskommelser med Ryssland omöjliga och upprestes en oöfvervinnelig misstroendets skiljemur. Hela Europa upprördes öfver barbariet.

***

Alltifrån Polens första delning, som bragte Littauen och Polens östliga provinser under det ryska väldet, hade dessa varit utsatta för den mest hänsynslösa förryskning, under förevändning att de voro gamla ryska länder, som nu återtagits. Därför infördes med våld den grekisk-ortodoxa religionen och förkväfdes katolicismen. Stränga strafflagar förhindrade unionerade trosbekännare att öfvergå till katolska kyrkan och millioner bönder tvingades att antaga den "rätta tron" (jämf. s. 50). I Littauen började, förr än i Ryssland, en rörelse för lifegenskapens upphäfvande och adeln begärde 1857 Alexanders bemyndigande därtill, som han ock medgaf samma år.

Rörelsen i Polen 1860 och 1861 fann genljud i det gamla polska rikets östliga delar, och uppträden af samma natur som i Varschau egde rum i Vilna, hvarför Ryssland äfven här grep in med repressionsåtgärder. En officiell proklamation talade om Littauen såsom en provins, hvilken alltid tillhört Ryssland och blott en tid varit förenad

med Polen. Skam till sågandes, kommo några franska tidningar (troligen betalda af ryska agenter) Ryssland till hjälp och sökte bevisa, att Littauen — Mickievicz', Kosciuszkos och Czartoryskiernas fädernesland — ej kunde ha någonting polskt i sig (jämf. s. 8 och 40). Just detta åstadkom, såsom protest, ett af demärkligaste uppträdena i den nya, mot Ryssland riktade rörelsen* nämligen *pilgrimsfärden till Horodlo* den 10 okt. 1861.

Denna dag var årsdagen af Polens och Littauens förening under Jagello på kongressen i Horodlo 1413 (s. 42), och i enlighet med utsända cirkulär i alla delar af det gamla polska riket utsågos. ombud för att gemensamt fira detta minne i den lilla littauiska staden. Ryska myndigheterna lade alla hinder i vägen för manifestationerna, men ingenting kunde häjda det ofantliga pilgrimståget, som hade 200 präster och andliga i spetsen, fast det af en stor militär- styrka ej tilläts att komma in i själfva staden Horodlo. Den kommenderande ryska generalen ansåg sig dock, ej kunna förbjuda pilgrimerna att, såsom de önskade, göra bön utanför staden. Här utvecklades nu 40 banér med Polens och Littauens förenade vapen, hvarpå hymner sjöngos och bön hölls samt ett minnestal af en präst; sedan skingrade sig hopen fridsamt och tyst.

Fig. 140. *Vilna.*

I Vilna hade under tiden sammanstötningar med militären egt rum; denna gaf eld och dödade 11 personer. Därpå följde belägringstillstånd i Littauen.

***Sedan Gortschakoff aflidit och general Suchozanet blifvit ståthållare i Polen, kom Wielopolski snart i strid med denne. Då han begärde sitt afsked, blef Suchozanet för en tid ersatt med general Lambert, fransman till börden och en hofsam person. Vid hans sida sattes emellertid i regeringen såsom representant för det gammalryska partiet, för att hålla honom tillbaka, då så behöfdes, general Gerstenzweig i egenskap af militärguvernör och inrikesminister. Lambert visade sig tillmötesgående mot polackerna och gick strax i författning om införandet af de nya institutionerna, hvarför ock val till provinsråden föranstaltades. De moderata fingo härvid öfver-vikten, men man beslöt likvisst att söka förena alla opinioner. Två petitioner utfärdades, den ena för judarnes emancipation, den andra yrkande på en nationalrepresentation, och alla valmän undertecknade dem (sept. 1861).

Fig. 141. *Ryska soldater öfverfalla folket i Varschaus katedral natten d. 15—16 okt. 1861.*

Man beslöt nu, att de offentliga demonstrationerna skulle upphöra med firandet af Kozciuszkos och Jos. Poniatovskis minne å deras dödsdagar d. 15 och 19 okt. 1861. Men detta ville ej rege-ringen medgifva och äfven för att hindra petitionernas framlämnande proklamerade regeringen belägringstillstånd i Varschau d. 14 okt.

Emellertid fyllde ofantliga skaror Bernhardinerkyrkan och katedralen d. 15 för att bevista minnesfesten öfver Kosciuszko, och nu gaf regeringen anledning till ett nytt sorgespel genom att låta besätta kyrkorna med militär; och då de församlade ej ville frivilligt aflägsna sig, blefvo de på natten enligt Gerstenzweigs befallning med våld utdrifna af soldaterna. Mellan 2—3,000 grepos och fördes till citadellet.

Lambert gaf Gerstenzweig förebråelser för den våldsamma framfarten, hvarpå denne sköt sig för pannan, och kort därpå lämnade Lambert Varschau. Regeringen var rådlös, och oron tilltog än mer, då prästerskapen läto stänga alla kyrkorna.

Nu blef Suchozanet åter ståthållare och tillämpade ett allt strängare system, men ersattes snart med general Luders, som likaledes gick strängt tillväga.

Wielopolski begärde sitt afsked och kallades till Petersburg, där han snart vann Alexanders förtroende. Här dröjde han ända till juni 1862 och blef utnämnd till medlem af statsrådet.

I Ryssland föreföllo på denna tid allvarsamma oroligheter, som öfvade inflytande på Alexanders politik i Polen.

Till följd af trälemancipation kom massan af ryska nationen i en betänklig jäsning, som ofta röjde sig i mordbrandsanläggningar, hvaraf i maj 1862 Petersburg hemsöktes. En stark reaktion inträdde och framkallade mera bestämda yttringar än förut från den liberala sidan, så att slutligen de absolutistiskt sinnade bland käjsa-rens omgifning ansågo nödvändigt att utfinna någon kraftig afledare för den rådande oron och tillstyrkte därför

åtgärder, som, under den i Polen rådande starka jäsning, där måste framkalla en våldsam brytning samt gifva ny fart åt det gamla hatet mellan ryssar och polacker.

I Varschau tillämpades nu krigslagarna oblidkeligt och utfördes en lång följd af bestraffningar, därvid många ansedda män, äfven prelater, dömdes till fängelse eller förvisning. En mängd studenter och arbetare sändes till Kaukasus eller Orenburg och de förut benådade s. k. sibirierna återsändes till Sibirien. De åtalade brotten voro enligt protokollen: böner, psalmer, begagnande af nationalfär-ger och sorgdräkt samt misstänkta åtbörder. Våldet var blott eg-nadt att öka förbittringen mot Ryssland, och underligt är ej, att ett attentat föröfvades (i juni 1882) på Luders. Denne återkallades strax därpå.

* *

*

Under tiden hade Wielopolski närmare framställt sitt program för Alexander, som gillade det och utnämnde honom till civilminister i Polen, under det hans bror, storfurst Konstantin, utsågs till ståthållare (juni 1862).

Strax efter sin ankomst till Varschau blef Konstantin utsatt för ett revolverattentat, därvid han lindrigt sårades. Äfven Wielopolski, nu än mer misstänkt, sedan han blifvit ryskt statsråd och sonen jämväl gått i rysk tjänst, blef i aug. utsatt för två attentat. Revolutionspartiet ville ej veta af någon försoning och förgäfves uppmanade Konstantin i slutet af aug. i en kungörelse alla medborgare att ej låta landet störtas i en afgrund. De "hvita" ville ej gå in på Wielopolskis program, och öfver 300 godsegare, som samlats till ett

möte för att afgifva ett svar å storfurstens proklamation, afläto en adress, däri de lofvade sin medvärkan på två vilkor: att Polen finge särskilda nationella institutioner och att de gamla med Ryssland införlifvade polsk-littau-iska provinserna skulle bilda ett politiskt helt. Ehuru Zamoyski afrådt att underteckna adressen, blef han dock anmodad att infinna sig hos Konstantin för att redogöra för ställningen, och nu underrättades han, att han skulle resa till Petersburg för att förklara sig för käjsarcn. Två timmar senare infunno sig hos honom två officerare för att bevaka och åtfölja honom på resan. Alexander visade sig villrådig under samtalet med Zamoyski och slutade med att — landsförvisa den store patrioten, som nu begaf sig först till London och sedan till Paris. En ny despotisk handling af Alexander, som tvifvelsutan här-utinnan leddes af Wielopolski. Denne var nu befriad från den besvärande närvaron och kontrollen af den bästa representanten för den besinningsfullare delen af polska nationen, som måste uppfatta åtgärden som en utmaning.

* * Fig. 142. Storfurst Konstantin. Wielopolski började nu en hänsynslös kamp mot de "röda" och vidtog snart en tyrannisk åtgärd, som rent af framtvingade revolu-

tionen. Alexander befalde i okt. 1862, första gången efter Krimkri-get, en rekrytutskrifning i Polen, men Wielopolski tillrådde honom dels för att vinna bönderna, dels och framförallt för att aflägsna de mest revolutionära elementen, att låta myndigheterna isynnerhet uttaga rekryter bland den bildade ungdomen i Varschau och öfriga städer. I ett hemligt cirkulär förklarade regeringen uttryckligen, att rekryteringen var en proskription, och att det gälde att taga reda på de unga männens politiska ståndpunkt för att befria samhället från orostiftare. Natten till d. 15 jan. 1863 sattes den godtyckliga rekryteringen, d. v. s. häktningen, i värket i Varschau och utfördes på våldsamt sätt genom att i hemmen öfverraska och gripa tusentals unga män och föra dem i kedjor till citadellet och kasernerna.

Fig 143. *Rekrytering i Varschau natten d. 15 jan. 1863.*

Denna rekrytering var gnistan, som satte det hopade brandämnet i lågor. I tid varnade, räddade sig många af de med konskrip-tion hotade och begåfvo sig till skogarne. En hemlig centralkomité förklarade d. 16 jan. landet i upprorstillstånd och bestämde d. 22 jan. till dagen för upprorets utbrott. Till flyktingarne sällade sig ett stort antal andra män, och af dessa uppstodo snart beväpnade friskaror öfverallt, ej blott i kungariket Polen, utan ock i Littauen, Po-dolien och Volhynien. Centralkomitén kallade bönderna till vapenoch lofvade dem full eganderätt till den jord de hittills innehaft på arrende. Den utsåg till öfverbefälhafvare Mieroslavski, men denne led vid

första sammandrabbningen med ryssarne ett nederlag och flydde öfver gränsen, hvarpå den unge, redbare och tappre Marian Lanoievicz fick öfverbefälet. Han samlade 10—12,000 stridande under sig och visade sig som en utmärkt anförare. Fastän han segrade i tolf drabbningar, hade han dock snart spelat ut sin roll, ty efter tre blodiga strider d. 17—19 mars nödgades han fly till Ga-lizien.

Fig. 144. *Polska insurgenter 1863.*

Insurgenterna, som till anförare äfven hade många utländska officerare — fransmän, ryssar, italienare, svenskar m. fl. — kämpade tappert i den förtviflade striden mot öfvermakten och tillfogade ryssarne flera kännbara förluster. De veko undan, skingrade sig och försvunno, då en alltför talrik rysk styrka syntes, men samlade sig åter och angrepo fienden, när helst det kunde ske med någon utsikt till framgång.

Resningen fick dock ej någon värklig styrka, då bönderna och borgarne i allmänhet ej i större antal anslöto sig därtill.

* *Den hemliga centralkomitén i Varschau proklamerade sig d. 10 maj såsom nationalregering. Denna hade sitt säte i Varschau vid sidan af de ryska myndigheterna, ledde kriget, beherskade landet, upprätthöll disciplin, uppbar skatter, underhöll förbindelser med utlandet, hade sitt gendarmeri och sin post o. s. v., men förblef för ingen bekant, och under hela upproret kunde ryska regeringen ej komma den på spåren. Detta utvisar, att den hade en beundransvärd organisation. Då den ej kunde värka offentligt, måste den, då det gälde att straffa olydnad eller förräderi, straffa genom lönnmord, som dock föröfvades i enlighet med fälda domar försedda med anonymt sigill.

I Galizien bildades äfven en nationell organisation och den hade till uppgift att understödja upproret i Polen. Härifrån såväl som från Posen strömmade ock ständigt nya beväpnade skaror in i landet.

En komité fans i Krakau och en i Lemberg, och dessa erkände den revolutionära regeringen i Varschau, ehuru de ej gillade dess värksamhet, och följde med af nödtvång.

Utlandets förbindelser med revolutionen skedde öfver Krakau. Den här bosatte publicisten, redaktören för Czas, St. Kozmian, som själf tviflade på upprorets framgång, gjordes af nationalregeringen till diplomatisk agent.

Dessa komitéer i Galizien uppstodo till följd af utlandets interventioner och voro främst förmedlare för utlandets bistånd för att genom förlängande af de beväpnade demonstrationerna möjliggöra makternas intervention.

Ett hufvudfel hos polackerna var emellertid enligt Kozmian att tro på utlandets hjälp, och då Wielopolski var emot denna, blef han ock Kozmians hjälte.

De "hvita" i Varschau värkade emellertid härför och hoppades allt däraf; därför blefvo de ock synnerligen förhatliga för Wielopolski, som på allt sätt motvärkade dem. De hade som förmedlare för utländsk intervention emigranterna, och liksom desse kunde de ej hysa förtroende till Ryssland och Wielopolskis system. De hade Polens oafhängighet som mål och hoppades bli fullständigt befriade från det ryska herraväldet, som tillräckligt länge tryckt landet.

Enligt Kozmian var Wielopolskis ingripande "genialiskt", då han sökte leda den polska saken på den "räddande medelvägen" och "begrep, att de 'röda' drefvo landet mot en afgrund och att de ’hvita' ej längre voro i stånd att rädda det därifrån".

Flertalet betecknade honom som en sfinx och tvetydig patriot, och dessvärre hade han sådana lyten, att han kan anses som en psykologisk gåta: partielt begåfvad och partielt rubbad. Kozmianmedger, att han hade ett begär att glänsa och utmärka sig, en passion att uträtta något utomordentligt för sin nation och att be-herska denna. Detta var i själfva värket storhetsmani. Han förbisåg mycket berättigadt hos såväl de «röda« som de “hvita“ och blef rent af ryskt tyrannisk i sina åtgärder mot dem. På sitt sätt hade han förvisso en viss statsmannatalang, men denna var ytterst ensidig, och man kan ock säga, att han var en dålig statsman, då han ej satte sig in i hela ställningen, blindt litade på sin plan att med en våldsam åtgärd krossa revolutionen, ej hade förbindelse med polska nationen, ringaktade oliktänkande, ville handla ensam och ej iog hänsyn till polska nationallynnet: känslan af personlig

värdighet och likställighet, utan behandlade sina landsmän som om de varit förslafvade moskoviter.

Wielopolski hade tvifvelsutan ett stort inflytande på Alexander, då de voro ensamma, då tsaren sades ha medgifvit allt hvad han önskade. Men utanför hans inflytande gaf Alexander vika för sina ryska rådgifvare. Detta borde en statsman ha insett, men Wielopolski var blind i sin självtillit Han trodde, att han genom demokratiens förkväfvande till den grad skulle vinna Alexanders tacksamhet, att denne skulle bevilja den af honom begärda autonomien för Polen. Han framkallade emellertid den beväpnade resningen, som lät hans försök alldeles gå i kvaf, och afgick från sin post i juli 1863.

Sedan Wielopolski lämnat Polen begaf han sig till Tyskland och nedsatte sig snart i Dresden, där han lefde alldeles isoleradt till sin död (1877) och ofta försjönk i djup melankoli; en gång höll han på att i förtviflan skära halsen af sig.

* *

*

Alldeles visst är, att Napoleon III ville befria Polen, liksom han befriat Italien. Han växlade blott i sina planer och meddelanden allt efter händelsernas utveckling, och allt berodde på ett gynsamt framskridande af revolutionen.

Då polackerna demonstrerade i Varschau 1861, bidrog Napo-leons hållning ingalunda att dämpa rörelsen, tvärtom att förstora polackernas förhoppningar om hjälp. Franske konsuln i Varschau Ségur sade till de "hvita“, att "om ni vill äta en omelett, måste ni först slå sönder äggen".

Enligt Kozmian blef polska emigrationens komité i Paris ytterst öfverraskad af underrättelsen om upprorets utbrott och kunde blott anse det framkalladt af den nya rekryteringslagen. Han upplyser ock om, att hvarken Napoleon, med hvilken furst Ladislaus Czartoryski stod i personlig beröring, franska kabinettet eller polskakomitén hade gifvit någon uppmuntran därtill och att de i upproret sågo en olycka, en fördärflig början, som skulle tillintetgöra de sista chanserna för den polska saken. De officiösa Parisertid-ningarna ogillade ock upproret och ansågo det hopplöst.

Redan vid upprorets utbrott fans en i alla polska länder förgrenad sammansvärjning af demokrater, och i Galizien voro konservativa patrioter, fast de insågo faran, i allmänhet rådvilla och vågade ej uppträda mot rörelsen för att ej synas mindre patriotiska. Somliga ville dock få uttalanden däremot till stånd.

Czas, det ledande tidningsorganet i Krakau för mera besin-ningsfulla och politiskt bildade polacker, sympatiserade med sammansvärjningen, prisade den såsom "motståndet mot våldet" och angrep Wielopolski.

I början af febr. meddelade furst L. Czartoryski polackerna i Galizien, att Napoleon bestämdt uttalat sig mot upproret och att han blott kunde hjälpa Polen genom ett förbund mot Ryssland, hvarför man måste söka att genast få upproret att afstanna.

Plötsligt kom ett fullständigt omslag i Frankrikes hållning och detta framkallades af den militärkonvention, som Ryssland och Preusse?i af slö t o d. 8 febr. 1863 om gemensamma åtgärder för upprorets kufvande. Därigenom blef, såsom franska regeringen framhöll, polska upproret en europeisk fråga och hade Preussen genom fördraget med Ryssland rörande intervention i Polen återfört hela frågan till 1815 års traktater.

Den rysk-preussiska konventionen, som allmänt ansågs såsom ett missgrepp af Bismarck, blef för Napoleon anledningen att blanda sig i polska frågan på samma gång han hoppades att därvid kunna återvinna Rhengränsen, och hans uppträdande var i första hand riktadt mot Preussen.

För England såväl som för Österrike var det af vikt att hindra såväl ett ryskt-franskt förbund som en försoning mellan Polen och Ryssland — för England, emedan det ej ville tillåta Frankrikes maktutvidgning, för Österrike emedan det fruktade, att polackernas exempel skulle draga Galiziens befolkning till Ryssland. Österrikiska regeringen fruktade såväl den panslavistiska rörelsen som utvidgningen af Preussens makt, men såväl Österrike

som England begagnade sig af polska upproret väsentligen för att skilja Frankrike från Ryssland. Detta var ock Bismarcks mål, och genom konventionen med Ryssland ville han dessutom bana väg för sina vidlyftiga planer: styckningen af Danmark och Preussens herravälde i Tyskland.

Liksom den franska regeringen vände sig den engelska och den österrikiska till den preussiska och den ryska i februari och

mars 1863 med föreställningar till förmån för Polen, men dessa gåfvo undvikande svar; och äfven från Spanien, Italien, Nederländerna, Danmark och Sverge-Norge gjordes enahanda framställningar. Detta var Europas "stora förklaring" för Polens sak.

Då detta makternas deltagande för Polen emellertid ej ledde till annat än humanitära och platoniska meddelanden och ej till hotelser med aktivt uppträdande, gjorde det intet intryck på ryska regeringen, som blott tager intryck af våldets språk. Utrikesministern, den sluge furst A. Gortschakoff svarade, att fördragen af 1815 ej kunde åberopas och att den konstitution Polen fick 1815

förvärkats genom 1831 års uppror, och i karaktäristiskt hån uppmanade han makterna att förena sina bemödanden med Ryssland att göra slut på den revolutionära andan, som vore den värkliga orsaken till rörelsen i Polen!

Detta makternas uppträdande till förmån för Polen invärkade i hög grad uppmuntrande på resningen, då det föranledde de mer besinningsfulla att nu stödja densamma. Österrike lät dessutom de upproriske helt öppet värfva soldater i Galizien, och i Paris uppmuntrades polackerna enskildt af Napoleon, utrikesministern Drouyn de Luys, ministern Valivski m. fl. att fortsätta upproret i mars, och de fingo nu höra, att utsikter till en europeisk intervention funnes, hvarför polska frågan borde för-blifva på dagordningen. Upproret borde dock befrias från den revolutionära och demagogiska anstrykningen och hela den nationella rörelsen skulle blott vara riktad mot Ryssland.

Napoleon, som beräknade fördelar för Frankrike genom att åtaga sig Polens sak, som hvilade på den af honom förfäktade nationalitets-principen, förklarade österrikiska sändebudet i mars, att "om Österrike ville föregå i polska saken, så vore han beredd till hvarje offer". I själfva värket kunde den polska frågan i Europas dåtida läge ej lösas utan militäriskt ingripande å Österrikes sida. Men därför kunde ej dess regering besluta sig.

Efter vidlyftiga underhandlingar afgåfvo franska, österrikiska

och engelska kabinetten återigen i juni noter till det ryska med uppmaning att bevilja polackerna fullständig och allmän amnesti, nationell representation, särskild förvaltning under infödda polacker, fullständig samvetsfrihet, polska språkets uteslutande användning i förvaltning, rättsskipning och undervisning samt genom lag bestämdt rekryteringssätt, hvarjämte de uppmanade till stillestånd.

Sedan ryska kabinettet hunnit öfvertyga sig om, att någon närmare sammanslutning mellan de tre stormakterna vore osannolik och ej såg sig hotadt med krig, afgaf Gortschakoff än mer högmodiga och hånfulla svar, däri den polska frågans europeiska betydelse och makternas interventionsrätt förnekades, då det gälde en af Rysslands "innersta" angelägenheter. De tre makterna fingo veta, att de bäst kunde bidraga till lugnet i Polen genom att förtaga de upproriska hoppet om främmande inblandning! Alla de uppstälda fordringarna tillbakavisades med bestämdhet.

Makterna svarade och "gjorde Ryssland ansvarigt för följderna af polska upprorets fortsättning", hvarpå Gortschakoff förklarade, att han tog ansvaret på sig.

Besegrad i alla dessa underhandlingar, gjorde Napoleon i nov. 1863 ännu ett försök att framställa den polska frågan på en europeisk kongress, då alla de sväfvande europeiska frågorna skulle förekomma. Någon kongress kom dock ej till stånd, då flertalet stater afböjde förslaget. Makternas vanmakt i polska frågan berodde på inbördes misstro och hemliga planer för dem själfva. England ville aldrig sluta sig helt till Frankrike, då det befarade, att detta land skulle draga den egentliga vinsten genom att utvidga sig på Tysklands bekostnad; och Österrike måste gå försiktigt tillväga, då det äfventyrade att förlora sina egna polska provinser genom ett krig för

Polens befriande. För resten saknades det värkliga statsmän och högre principer, hvarför ock Ryssland skördade frukterna af detta diplomatiska fiasko.

Polackerna fingo sålunda ej den hjälp af utlandet, som de haft skäl att vänta, och under tiden hade de diplomatiska underhandlingarna förlängt upproret. Ryssland skydde nu mindre än någonsin att fullständigt kufva Polen. Bismarck fick till gentjänst för förbundet med Ryssland fria händer att påföra Danmark krig 1864 och fråntaga det Slesvig-Holstein.

Bismarck sökte samtidigt att förmå framstående polacker att uppmana Preussen att besätta Polen för att afsluta upproret, med mål att göra kungariket afhängigt af Preussen!

$ *

*

Sedan diplomatien visat sin vanmakt, öfverlämnades polackerna till segervinnarens brutala behandling, och det gälde nu att alldeles utrota den polska nationen.

Ryska nationen kände sig, på grund af falska föreställningar, sårad af såväl den europeiska interventionen som af Polens resning och fattade i chauvinistisk yra hat till polackerna. Alexander II, som förbittrades öfver att ej ha fått visa sin välvilja för dem genom sina skenreformer, drog sig personligt tillbaka, liksom ock storfurst Konstantin. Sedan utfördes Rysslands hämnd på det "otacksamma*' Polen af Katkov i pressen samt generalen grefve Berg såsom generalguvernör i Polen och general Muraviev såsom generalguvernör i Littauen. Bättre än Wielopolski visste Katkov hvad som menas med pan-slavis7?ie?i i Ryssland: ej blott sammanslutningen af alla slaviska folk under rysk spira, utan ock för-ryskandet af dem alla. Det var Katkov (först professor i filosofi, sedan publicist), som alltifrån midten af 1850-talet var den främste teoretiske målsmannen för denna ryska chauvinism samt för det absolutistiskt ortodoxa tsarväldet, och han blef ock därför under resningen 1863 den populäraste och inflytelserikaste mannen i Ryssland. Föraktande all människorätt, förkunnade han i ryskt öfvermod hat till de "otrogna" och till utlandet samt prisade de våldsamheter, hvarmed Polens och Littauens generalguvernörer bestraffade upproret.

Berg, född livländare, hade som general varit med om att kufva upproret 1831 och senare varit generalguvernör i Finland, men måst aflägsnas för sin brutalitet, befans lämplig att förödmjuka Polen. Med oblidkelig stränghet gick han till värket och bestraffade alla, som på något sätt varit invecklade i resningen.

De ryska truppernas framfart i landet utmärktes genom grymhet och barbari; massakrer, mordbrand och plundring hörde till ordningen för dagen, äfven då intet motstånd mötte eller de öfverfallne varit främmande för upproret.

Hårda straff, utomordentliga kontributioner, afrättningar och massdeportationer utfördes på förfärande sätt. För hvarje fångad adelsman betalades en premie till bönderna, som nu fingo sina Fig. 146. M. N. Katkov.

arrendegårdar såsom fria egendomar, mot erläggande af grundskatt för att vinnas för ryska regeringen.

Fig. 147. *Polska deporterade i Sibirien.*
Tafla af J. Malczevski.

Muraviev, «Vilnas bödel«, utförde sitt värf med en grymhet, som väckte hela Europas afsky. Han kallades ock «hängaren« och hade tidigare gjort sig förtjänt af benämningen, då han som ung man i december-upproret 1825 i Petersburg förrådt sina närmaste, däribland tre bröder, som blefvo hängda, hvarför han ock af ryska regeringen ansågs såsom mest meriterad att kufva upproret i Littauen, Efter dess slut lät han i 6 galgar i Vilna onsdagar och lördagar hänga de sista deltagarne i hundratal. Hans omänsklighet var sådan, att ryska officerare under hans befäl, bl. a. general Tschentschin, offentligen förklarade, att en man af heder ej kunde tjäna under honom.

Under upproret blefvo 1,050 polacker såsom upproriska hängda eller skjutna af ryssarne — förutom de, som föllo med vapen i hand — och alla dogo med stolthet, utan fruktan. Man beräknar, att minst 60—70,000, men

troligen än flera, bortsläpades med våld till Ryssland, Kaukasus och Sibirien.Nationalregeringen i Polen fortsatte guerillakriget ända tílí midten af 1864 — då det sålunda varat l1/* år. De, som man trodde vara de sista medlemmarne af denna regering, föllo nu i ryssames händer och afrättades eller sändes till Sibirien, hvarefter alla spår af dess tillvaro försvunno.

Sista återstoden af själfstyrelse tillintetgjordes och ryska regeringens bemödanden gingo ut på att utrota hvarje nationellt element och göra Polen ryskt.

Det administrativa sammansmältandet af Polen med Ryssland genomfördes nu genom att underordna alla polska institutioner och förvaltningsgrenar under motsvarande ministerier i Petersburg. Alla högre ämbeten besattes med ryssar. Ryskan gjordes till rättsspråk och infördes i alla högre lärovärk som undervisningsspråk.

Konfiskerade gods gåfvos åt ryska generaler o. a. högre ryska funktionärer, och den polska adeln förlorade åtminstone hälften af sina egendomar genom böndernas emancipation.

För att bryta kyrkans makt stängdes af 197 kloster 114, och drogs undervisningsväsendet från prästerskapet; katolska kyrkan i Polen, ställdes 1867 under det rysk-katolska kollegiet i Petersburg och prästerskapet förbjöds hvarje direkt beröring med påfvestolen.

Samma år blef Polen genom en käjserlig ukas fullkomligt införlifvadt i Ryssland, och t. o. m. namnet Polen skulle utplånas, enligt panslavisterna, hvarför ock landets officiella benämning sedan 1874 blifvit "Generalguvernementet Varschau".

***

Med sällsynt öppenhet har den nya politisk-historiska Krakauer-skolan, "Stanczyk-skolan", som grundades 1866 af Tarnovski,. Szujski, Kozmian och Vodzicki, granskat de revolutionära rörelserna i Polen och särskildt upproret 1863, därvid den utdömt det "anarkiska" nationallynnet, som kallats liberum conspiro — rätten att konspirera

— och påyrkat en besinningsfull eller "politisk patriotism" i stället för den "skadliga patriotismen", som anses främst ha framkallat de sista båda upproren och vållat nederlagen.

Men det synes mig, som om denna skola, att döma särskildt af Kozmians arbete Das Jahr i86j, ofta slagit öfver målet och varit delvis partisk och orättvis, trots en synnerligen omsorgsfull utredning af alla anledningarna till sista upproret. De "röda" göras främst ansvariga därför, men äfven de "hvita" anses ha stor skuld däri, då de ej togo ledningen och afvärjde revolutionärernas agitation

— fast möjligheten att göra detta kan betviflas — och ej anslöto-sig till Wielopolskis system. Detta prisas åter obetingadt och"Wielopolskis enda fel anses ha varit att ej i tid ha användt regeringens maktmedel att krossa de "röda", utan för sent tiilgrep ett sådant — rekryteringen — som Kozmian blott kallar "ett under-ordnadt, dåligt medel, då det ej kunde släcka elden i härden". Så lätt halkar han öfver själfva den barbariska anledningen till upprorets utbrott och som fäller domen öfver Wielopolski. Med bitterhet bedömes af denna skola emigrantpartiet för dess värksamhet för europeisk intervention, fast denna fick sin orsak i den rysk-preussiska konventionen och Napoleon tog initiativet, och kategoriskt framhålles, att det var "de nationella felen, som medförde 1863".

Att påvisa begångna fel och misstag hos sin egen nation är förvisso lofvärdt; men denna syndabekännelse är dock allt för öfverdrifven.

Kozmian har karaktäriserat revolutionen såsom en "själfmords-handling", eller ett "förbund mellan förnuftet och vansinnet, mellan öfverläggningen och feberhettan, som måste förstöra all politisk vishet". Revolutionärerna voro dock, säger han, inga dåliga polacker och inga charlataner, utan entusiaster och fanatiska patrioter, fast deras tankegång var förskrufvad och deras beräkningar alldeles oriktiga. Kozmian lägger emellertid skulden till nederlaget ej blott på de "röda", utan ock på de "hvita" kring Zamoyski samt emigrantcheferna i Paris, hvilka senare läto imponera på sig af demonstrationerna i Varschau och sände de upproriske förhållningsorder, och dessutom på Napoleons ständiga förklaringar, att han ej skulle öfvergifva Polens sak.

Det är en lätt säk att vara efterklok eller att, om en revolution misslyckats, uppvisa missräkningarna och de begångna felen. Men icke så lätt är att under rörelsens gång säga, huru ett förbittradt folk skall handla, i synnerhet som det är med revolutioner som med krig, att oberäkneliga faktorer och tillfälligheter ofta fälla utslaget. Sista revolutionen skulle tvifvelsutan ha lyckats, om blott en enda stoi-makt ställt sig på polackernas sida.

Att åberopa Alexander II:s "frisinnade" och "reformvänliga" afsikter tjänar till intet, då det gick med honom som med Alexander I och måste gå med hvarje rysk tsar, så länge det despotiska systemet bibehålies. I själfva Ryssland gaf han ej hvad han lofvade, och denna tsar, som för bondeemancipationen kallades "befriaren", tillät i öfrigt ej den minsta eftergift för tidsandan; han framkallade slutligen allmänt missnöje i Ryssland och hvad som räddade hans minne att bli alldeles afskydt, var hans blodiga död.

Vid den tid revolutionen började, rådde visserligen i Ryssland en allmän liberalism — hvilken dock ej var synnerligen djupgående — och var såväl regeringen som den bättre delen af de högre klasserna böjda för att bevilja Polen rätt betydliga eftergifter.Men huruvida de föreslagna reformerna för autonomi skulle blifvit utförda och ej med tiden återtagna, stöd i vida fältet.

Försöket var ju förut gjordt, men hade alldeles misslyckats under Alexander I, som dock hyste en viss förkärlek för Polen och hade en så framstående bundsförvandt i Adam Czartoryski. Nu voro förhoppningarna vida mindre än förr, och man får ej tadla revolutionärerna, då de ej trodde på framgången af Wielo-polskis "räddande system", som hvilade på blindt förtroende för Ryssland.

Det är alltför sannolikt, att Alexanders eftergifter åt Wielopolski voro helt bedrägliga och att man i Petersburg beräknade den värkan, som dennes polititik kom att utöfva på polackerna. Gammal-ryssarne kunde ej finna sig i att se polackerna komma i åtnjutande af konstitutionell frihet och hade aldrig tillåtit den.

Upproret af 1863 var visserligen en stor olycka, och enhvar måste ju önska, att det aldrig egt rum. Men denna önskan får ej låta oss glömma alla dess anledningar och att det blef nära nog en nödvändighet genom tidigare och senare missgrepp och missgärningar. Lika väl kunde man önska, att upproret 1830—31 ej egt rum och att 1794 års frihetskrig uteblifvit, ja, att polackernas stora reformarbete efter delningen 1772 med den ryktbara konstitutionen af 1791 aldrig egt rum, ty detta ledde ju till Polens andra delning af rofstaterna.

Därhän föres man af dem, som berömpia sig af att i Polens historia drifva realpolitik. Realpolitik, d. v. s. tålig underkastelse, skulle polackerna ha fört, om de varit ett förslafvadt och försoffadt folk utan behof af frihet, om de ingen fosterlandskärlek egt, om de ingen aktning haft för sig själfva och sin kultur. Man förstår lätt, att mången polack i tärande sorg öfver upprorens resultat ogillat dem, men den historiska kritiken får ej påvärkas af sådan stämning, hur naturlig den än är.

Nyligen ha emellertid i ett annat med Ryssland införlifvadt land händelser timat, som äro egnade att i hög grad ändra den bittra kritiken af de polska upproren såsom öfverilningar och dårskaper. Jag menar det ryska våldet i Finland alltifrån den 15 febr. 1899. Landets konstitution har upphäfts, all medborgerlig frihet är borta och russifieringen i full gång, och ändå har Finlands folk ej visat spår till revolutionära tendenser, utan varit så lojalt som möjligt gentemot sin ryske herskare.

Ryssland har i Finland visat hvad det ämnade Polen, äfven utan de "oroliga" polackernas resningar. Lofva och bryta löften, bevilja konstitutionell frihet och utan orsak upphäfva den, det är rysk regim.

Förtryckta söka nödvändigtvis att med våld befria sig från förtrycket; och en nation, som har tålamod nog att i oändlighet bära förnedringen, skulle med skäl anses feg och ovärdig att intaga en plats bland fria folk.

Revolutionerna 1830 och 1863 utvisade emellertid polackernas manhaftighet och fosterlandskärlek. Deras hängifvenhet för Polens sak och deras offervillighet ha visat, att de äro en nation, värd hela världens sympati, under det den moskovitiske kolossen, som krossat den gång på gång, blott ingifvit afsky för dess illgärningar i Polen.

Upproren ha låtit polackerna häfda sin ställning som nation och visa Europa, som vandt sig att betrakta Polen som en del af Ryssland, att de ej ville se sitt upplysta land endast som en drabant till det halfbarbariska moskovitiska riket, för hvars intressen polackerna skulle vara passiva redskap.

Polackerna ha i sina uppror visat sin samhörighet med Europa, och Europa borde ha insett nödvändigheten af att bistå sitt polska element, så utmärkt för brinnande patriotism och hängifvenhet för ädla syften, så egnadt att genom rik utrustning af såväl förstånd som hjärta befordra den gemensamma högre kulturenSe S. v. Kozmian: *Das Jahr* 1863 (1896); H. Lisicki: *Le Marquis Wielopolski* (1880); L. Chodzko: *Hist, popul. dela Pologne*, 12:te édit. (1863); Ch. de Mazade: *Polen i våra dagar* (öfvers., 1864); M. J. Crusenstolpe: *Ett sekel och ett år af polska frågan* (1863); *Affaires de Pologne. Exposé de la situation suivi des documents* etc. (1863); *Un anglais en Pologne. Récit de l'insurrection par un temoin oculaire* (1863). Mochnacki: *Polen, seine Revolution und sein Recht* (1846)..

*

Rättelser:

Sid.

13

rad.

8

nedifr.

står:

petschenegrerna;

läs:

petschenegerna

»

61

»

5

uppifr.

»

Hakon

»

Håkan

»

382

»

14

nedifr.

»

provinserna

»

finanserna

»

495

»

12

uppifr.

»

sydländer

»

lydländer.

*